

Mēs nebraucām uz Zviedriju,
lai kļūtu par zviedriem

Mēs nebraucām uz Zviedriju,
lai kļūtu par zviedriem

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts
Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”

Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem

Mutvārdu vēstures pētījums
Zviedrijas latviešu dzīvesstāsti

Zinātniskā redaktore Dr. sc. soc. BAIBA BELA

UDK 94(474.3)(092) + 304 (=174)(485)

Me 700

Redkolēģija: Dagmāra Beitnere, Inta Gāle-Kārpentere (ASV),
Maija Runce (Zviedrija), Vieda Skultāne (Anglija)

Redaktors: Ināra Stašulāne, Māra Zirnīte

Maketa dizains: Margarita Stoka

Vāka dizains: Kristīne Krēsliņa

Uz vāka izmantots foto: Laiva "Centība" pietāj Gotlandes krastā 1944. gada
10. novembrī, no Latvijas Okupācijas muzeja krājuma

LET NIKA

Valsts pētījumu programma "Letonika: pētījumi par valodu, vēsturi un kultūru"

Valsts pētījumu programma Nr. 3 "Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas
vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)"

ISBN 978-9984-808-80-2

© LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2010

© Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku
asociācija "Dzīvesstāsts", 2010

© Apgāds "Zinātne", 2010

Saturs

Ievads. <i>Baiba Bela</i>	9
<i>Baiba Bela</i> . Latviskās identitātes saglabāšana, tālāknodešana un tās dažādība	15
<i>Dagmāra Beitnere</i> . Zviedrijas latvieši: intelektuālās trimdas skices	45
<i>Edmunds Šūpulis</i> . Biogrāfija un kopiena: aktīvā trimda dzīvesstāstos	64
<i>Ieva Garda-Rozenberga</i> . Ceļš uz Zviedriju: migrācijas sāgas	81
<i>Dace K. Bormane</i> . Viens dzīvesstāsts – divi teksti: no mutiskā uz rakstīto	98
<i>Māra Zirņīte</i> . Dzīvesstāstu ekspedīcijas pie latviešiem zviedru zemē	105
Sergejs Ozoliņš. <i>E. Šūpuļa komentārs</i>	149
Vera Puķīte. <i>B. Belas komentārs</i>	169
Valentīne Lasmane. <i>E. Šūpuļa komentārs</i>	195
Pēteris Jansons. <i>I. Gardas-Rozenbergas komentārs</i>	218
Vilis Klucis. <i>D. K. Bormanē komentārs</i>	233
Ilga Čakste. <i>B. Belas komentārs</i>	244
Jānis Konstantīns Čakste. <i>B. Belas komentārs</i>	260
Aina Zvejniece. <i>I. Gardas-Rozenbergas komentārs</i>	279
Gunars Zvejnieks. <i>B. Belas komentārs</i>	290
Izabella Cielēna. <i>I. Gardas-Rozenbergas komentārs</i>	311
Zviedrijā intervētie latvieši Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā	322
Personu rādītājs	325
We didn't go to Sweden to become Swedes. <i>Summary</i> . <i>Baiba Bela</i>	332

Tautumeitas portretu izveidoja pianiste un mūzikas pedagoģe Vera Puķīte drīz pēc ierašanās Zviedrijā. Vera ar vīru tolaik strādāja porcelāna fabrikā. Personiskās ilgas un zaudējuma sāpes tika izteiktas porcelānā.

Grāmatā publicētās dzīvesstāstu intervijas arī stāsta par personisko pieredzi, tikai izteiktu vārdiem. Notikumi ir priekšplānā, un sajūtas mēs bieži varam tikai nojaust. Tomēr stāsti palīdz saprast, ko nozīmēja būt bēglim, kā padomju okupācija un Otrais pasaules karš mainīja cilvēku dzīvi.

Savukārt grāmatā publicētie pētnieku raksti meklē atbildes uz jautājumiem par identitāti, bēgļiem dzīvojot starp divām kultūrām – latviešu un zviedru. Raksti veido tiltu starp pagātņi un tagadni, starp akadēmiskiem pētījumiem un ikdienas dzīvi.

Pateicamies visiem, kas uzticēja savus dzīvesstāstus mutvārdu vēstures pētniekiem, un īpaši grāmatā iekļauto stāstu autoriem par pacietību un līdzdalību grāmatas tapšanā.

Paldies Ellenai Holmertei un Tālim Forstmanim par atļauju izmantot attēlus no viņu personīgajiem fotoarhīviem.

Ievads

Par grāmatas ideju

Pasaulē starp sešiem miljardiem dažādu krāsu un tautību ļaudīm, kuri runā vairāk nekā 8000 valodās, mīt arī kāds pusotrs miljons latviešu, kuri runā latviski un pamatā dzīvo Latvijā. Bet ap 200 000 latviešu ir izkaisīti pasaulē – Krievijā, Amerikā, Brazīlijā un Austrālijā, Anglijā, Īrijā, Vācijā un Venecuēlā, Kanādā, Norvēģijā un Zviedrijā, arī citur, daži pat Dienvidāfrikas Republikā. Un tas jau ir daudz – katrā kontinentā, citā vairāk, citā mazāk. Bet ko mēs zinām par latviešiem pasaulē? Kā viņi ir tur nonākuši, ko dara un kā viņiem iet? Vai mēs pieņemam viņus kā daļu no Latvijas? Vai viņiem to vajag? Vai mēs to visu gribam zināt?

Mutvārdu vēstures grāmata par latviešiem Zviedrijā ir izaugusi no intereses par to, kā klājas latviešiem ārpus Latvijas. Faktiski tās sākums ir meklējams pagājušā gadsimta 90. gados, kad līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu radās jaunas iespējas paskatīties uz sarežģīto 20. gadsimta Latvijas vēsturi. Trimdas pieredze noteikti bija viena no ideoloģiski sagrozītajām tēmām padomju laikā, par kuru nu varēja runāt brīvi. Kā cilvēki jutās, kad devās prom no Latvijas? Ko domāja? Kā tas notika? Kā iedzīvojās jaunajās mītnes zemēs? Ko nozīmēja būt trimdiniekam? Kā ir tagad? Mutvārdu vēsture piedāvā jaunu veidu, kā meklēt atbildes.

Grāmata par Zviedrijas latviešiem ir Nacionālās mutvārdu vēstures pētīnieku pirmais krājums, kas veltīts ārpus Latvijas dzīvojošām latviešu kopienām. Grāmatas mērķis ir uzsākt stāstu par latviešiem pasaulē. Mēs vēlamies tuvoties trimdas pieredzes izpratnei, vispirms aplūkojot mums ģeogrāfiski tik tuvās Zviedrijas latviešu dzīvesstāstus.

Par pētījuma vēsturi

Mutvārdu vēstures pētījumi Latvijā sākās 1992. gadā, kad filozofs un ētikas profesors Augusts Milts un kultūrpētniece Māra Zirnīte izveidoja Nacionālās

mutvārdu vēstures projektu Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūtā (tagad institūts ir iekļauts Latvijas Universitātē). 90. gadu sākums bija dzīvesstāstu stāstīšanas laiks – tos stāstīja ģimenēs, draugu lokā, radio, tos publicēja avīzēs, žurnālos un atmiņu grāmatās. Neseno vēsturi dabiski dokumentēja atmiņas, nevis vēsturnieki. Latvijā toreiz dominēja stāsti par dzīvi brīvās Latvijas laikā un traumatisko pieredzi padomju laikā – tēmas, par kurām PSRS laikos nedrīkstēja brīvi runāt. Mutvārdu vēstures projekta mērķis bija dokumentēt dzīvo, pieredzēto, vēl neizpētīto neseno vēsturi. 90. gadu vidū Mutvārdu vēstures projektā tika dokumentēti jau vairāki simti dzīvesstāstu visā Latvijā. Vienlaikus 90. gadu sākumā parādījās vēl kāda būtiska padomju laikā nevēlama tēma – latvieši Rietumos, Otrā pasaules kara laika bēgļi, kuru pieredze gan dokumentēta trimdas daiļliteratūrā, tomēr Latvijā gandrīz pilnīgi sveša. Tika organizētas pirmās ekspedīcijas, kurās Māra Zirņīte uzklaušīja vairākus desmitus dzīvesstāstu Anglijā, Kanādā un ASV. Dzīvesstāsti veidoja tiltu starp okupācijas sašķeltajām tautas daļām un palīdzēja nodibināt saprašanos. Reizē tika iepazīta mutvārdu vēstures pētījumu metodika un arhīvi ārzemēs.

1995. gadā Uldis Ģērmanis ierosināja doties uz Zviedriju, un jau pēc gada tāda iespēja radās. Ekspedīcijas dalībnieki bija Māra Zirņīte un Baiba Bela, kuras apmēram 10 dienas intervēja Stokholmas vecākās paaudzes latviešus. Stāstītāju izvēles kritēriji bija vecums, laba atmiņa un dažādība – mūs interesēja vadošās figūras un tā saucamie parastie cilvēki (kaut gan mums liekas, ka katrs cilvēks ir ar kaut ko neparasts), aktīvie un pasīvie, dažādos ceļos uz Zviedriju nokļuvušie, cilvēki ar atšķirīgiem dzīves gājumiem. Stāstītāju atrašana balstījās personiskos kontaktos, Stokholmas latviešu palīdzības komitejas priekšsēža Nolda Millera ieteikumos un sniega bumbas principā – katrs intervētais ieteica nākamo. Ierakstīti 24 dzīvesstāsti. Vienā dienā bija iespējams veikt apmēram divas intervijas, bet kādreiz tikai vienu. Intervijas bija vidēji divas–trīs stundas garas. Dzīvesstāsta intervijām tas ir īss laiks, tomēr tās bija ārkārtīgi intensīvas un piesātinātas. Likās, ka ir jāieraksta pēc iespējas vairāk liecību.

2006. gads iezīmē nākamo pagrieziena punktu pētījumā. Pirmkārt, Māra Zirņīte devās ekspedīcijā (jau citā sastāvā) uz Gēteborgu, kur ierakstīja vēl vairāk nekā 20 dzīvesstāstu. Otrkārt, ar Valsts pētījumu programmas “Letonika” atbalstu bija iespējams turpināt 1996. gadā ierakstīto dzīvesstāstu izpēti. Caurskatot toreiz ierakstītos dzīvesstāstus, izvēlējamies 10 – tik daudz, lai var ielikt vienā grāmatā. Grāmatā iekļauts arī viens no 2006. gadā ierakstītiem dzīvesstāstiem. Izvēlējamies stāstus, kuros samērā vienmērīgi ir aptverta visa dzīve un kuri parāda salīdzinoši dažādas dzīves trajektorijas. Apzināti neiekļāvām intervijas ar trimdā un arī Latvijā labi zināmajiem Uldi Ģērmani un Andreju Eglīti, sniedzot ieskatu mazāk pazīstamu cilvēku dzīvēs. 2007. gadā

organizējām īsu ekspedīciju uz Stokholmu (šoreiz tās sastāvā bija grāmatas autori Baiba Bela, Ieva Garda-Rozenberga un Edmunds Šūpulis), lai veiktu atkārtotas intervijas ar vairākiem stāstītājiem. Notika arī novērojums Stokholmas latviešu sestdienas skoliņā un tika intervēti vairāki mūsu stāstītāju bērni un mazbērni. Dzīvesstāstu sagatavošana publikācijai izrādījās sarežģītāka un laikietilpīgāka, nekā sākumā tika plānots. Mutvārdu vēstures intervija ir vairāku stundu brīva saruna par dzīvi, un bija jāpārvar atšķirības starp sarunas loģiku un rakstīta teksta loģiku, līdz mutvārdu intervija ieguva rakstīta stāsta veidu, kas vienlaikus saglabāja stāstītāja valodu un izteiksmi.

Par grāmatas saturu – rakstiem un dzīvesstāstiem

Grāmatu veido divi skatpunkti. Pētnieciskie raksti ir kā skats no novērošanas torņa, mēģinot aptvert Zviedrijas trimdas aprises laikā un telpā, galveno uzmanību pievēršot identitātei un kopienai. Savukārt desmit dzīvesstāstu teksti parāda desmit dzīves līnijas un ļauj lasītājam ieraudzīt notikumus no to dalībnieku skatpunkta. Grāmatā stāstiem atvēlēta tik būtiska loma arī tādēļ, ka stāsti un stāstīšana ir ļoti nozīmīga sociāla un kultūras parādība pašā trimdas sabiedrībā, kur tie veido skatījumu uz neseno vēsturi un grupas identitāti.

Baiba Bela ir pētījusi latviskās identitātes veidošanos trimdā, tās daudzveidību un pārmantošanu no paaudzes paaudzē. Uzmanības centrā ir jautājums par nacionālo identitāti un etnisko piederību kā kopīgiem jēdzieniem, kas tiek papildīti ar visai daudzveidīgu saturu. Latviskā identitāte tiek skatīta kā mozaīka vai kaleidoskops, ko laika roka un kopienas dalībnieki ik pa brīdim pagriež – un visa kompozīcija sakrīt citādā rakstā, turklāt šim rakstam laiku pa laikam kāds gabaliņš pazūd, bet kāds nāk klāt no jauna. *Dagmāra Beitnere* pievēršas vairākām Zviedrijas latviešu trimdas kopienas personībām, kuras veidoja intelektuālo gaisotni un pievilka šai mītnes zemei latviešus no pārējās pasaules. Kaut arī latviešu politiskās un intelektuālās elites situācija Zviedrijā ir pietiekami komplicēta viena raksta apjomam, tomēr pētniece iezīmē dažas trajektorijas radošās un intelektuālās dzīves notikumiem un parāda vairākus nozīmīgus latviešu trimdiniekus Zviedrijā. Tāpat tiek skatītas sarežģītās attiecības starp zviedru politiskajām nostājām un latviešu kopienu, kā arī ieskicētas Zviedrijas latviešu saites ar citu zemju latviešu trimdiniekiem. Uzmanīgs lasītājs izsekos arī zaudējumu un uzvaru, izaicinājumu un vēstures mācību stundu līnijai, kas caurvij rakstu. *Edmunds Šūpulis* aplūko, kā personiskais savijas ar līdzcīlvēku rīcību, individuālās biogrāfijas tiek skatītas kopienas dzīves kontekstā. Priekšplānā izvirzīta interese par kopesību un kopīgo darbību, ko veic mūsu

intervētie cilvēki un daudzi citi latvieši savas identitātes uzturēšanai visur pasaulē. Edmunds Šūpulis izvirza pieņēmumu, ka latviešu trimdas kopienu var aplūkot kā sociālu kustību. Tā ir būtiska mācību stunda mums Latvijā, kur pilsoniskā sabiedrība un cilvēku aktivitāte savu interešu aizstāvībā ir viena no zemākajām Eiropas demokrātiskajās valstīs. *Ieva Garda-Rozenberga* aplūko trimdas pieredzi no folkloras pētnieces perspektīvas, pievēršot uzmanību dzīvesstāstiem kā migrācijas sāgām. Viņa padziļināti aplūko četras šo stāstu galvenās daļas – aizbraukšanas iemeslu, ceļojumu uz mītnes zemi, iekārtošanos tajā un viesošanos Padomju Latvijā. Pētniece uzsver, ka Zviedrijas latviešu dzīvesstāsti ir vēstījums par latviešiem, kas, neskatoties uz grūtībām, spējuši tās pārvarēt un veiksmīgi sākt dzīvi no jauna. Šie stāsti Latvijas vēsturei un kultūrai, latviešu identitātei ir ļoti nozīmīgi, jo tie ir stāsti par uzdrīkstēšanos un varēšanu. Tie iezīmē tādu domāšanas un rīcībspējas līniju, kas būtu īpaši stiprināma Latvijā. *Dace Bormane* savukārt ir paudusi savu redzējumu uz dzīvesstāsta mutisko sākotni un tā tālāko dzīvi dialogā ar klausītāju un lasītāja interpretāciju. *Māra Zirnīte* ievada lasītāju dzīvesstāstu telpā un stāstu ieraksta situācijā, iepazīstinot ar ekspedīciju norisi un atsevišķiem vēstījumu virzieniem.

Mutvārdu vēsture ir kā tilts starp pagātņi un tagadni, akadēmiskiem pētījumiem un ikdienas dzīvi. Kamēr pētnieki savos rakstos zīmē Zviedrijas latviešu trimdas karti, dzīvesstāsti parāda atsevišķas pieredzes un dažādas dzīves līnijas. Ir atlasīti desmit dzīvesstāsti, kas veido grāmatas otro daļu. Dzīvesstāstu fragmenti sniedz priekšstatu par personībām un viņu dzīves laiku, kurā pārdzīvotas krasas pārmaiņas, kad apstākļu spiestiem viņiem nācies pamest savu dzimto zemi. Izvēlēto dzīvesstāstu autori pārstāv dažādas vecuma grupas: Vera Puķīte, Valentīne Lasmane, Sergejs Ozoliņš dodas prom no Latvijas jauni, bet jau pieauguši cilvēki, kam bijis savs pamats zem kājām, sava profesija un atsevišķos gadījumos arī izveidota ģimene. Pēdējā brīdī no kapitulācijas izbēg Vilis Klucis, iesaukts karā tikko no skolas, tāpat kā Gunars Zvejnieks, mobilizēts gaisa izpalīgos. Jaunais jūrnieks Pēteris Jansons, tikko nosvinējis 21. dzimšanas dienu, pats uzņemas bēgļu laivu vadīšanu pāri jūrai. Pavisam jauni toreiz bija Ilga un Jānis Konstantīns Čakstes, bet Izabella Cielēna un Aina Zvejniece – tikai padsmītnieces.

Dzīvesstāstu izlase kārtota autoru dzimšanas secībā. Atbilstoši vecuma grupai dzīvesstāsti sniedz plašāku vai šaurāku ieskatu ierastajā Latvijas dzīves vidē un ģimenes saitēs, tad abu okupāciju tēlojumā un bēgļu gaitās. Dažam tas ir tikai briesmu pilns brauciens mazā laiviņā pāri Baltijas jūrai, citam garš un apdraudēts bēgļu ceļš cauri pusei Eiropas, kamēr tiek sasniegta Zviedrija.

Stāstu sākotnējā forma ir mutvārdu saruna starp pētnieku un stāstītāju. Lasītājam sniegtie fragmenti veidoti kā vienlaidu stāstījums, kurā neparādās

intervētāja jautājumi. Redaktora dotie virsraksti palīdz strukturēt saturu tematiski. Dažām intervijām redaktora roka ir pieskārusies minimāli, dažām mutvārdu sarunas likloči sakārtoti secīgā stāstījumā. Pielāgojot runāto vārdu rakstītā teksta prasībām, saglabāts autora runas stils un izteiksme, lai nezustu stāstītāja personības klātbūtnes izjūta. Uzmanīgs lasītājs pamanīs arī atšķirīgus publikācijas veidojušo pētnieku rokrakstus.

Dzīvesstāsti ļauj mums uz notikumiem paskatīties no to dalībnieku redzējuma un liek domāt par to, cik lielā mērā mūsu dzīvi nosaka ārēji spēki un cik lielā mērā to veidojam mēs paši. Stāsti ir kā pavedieni Latvijas 20. gadsimta vēstures gobelēnā un jaunākās paaudzes lasītājam parāda, ka dzīve neatkarīgajā Latvijas Republikā, padomju okupācija un Otrais pasaules karš, došanās bēgļu gaitās un citi notikumi nav tikai vēstures grāmatu temati, bet reālu cilvēku dzīve. Ar šo grāmatu arī ceram lauzt vienu otru stereotipu, kurš Latvijā izveidojies par latviešu pēckara trimdu, un mazināt pieredzes plaisu starp Latvijas un pasaules latviešiem.

Baiba Bela

Baiba Bela

Latviskā identitātes saglabāšana, tālāknodešana un tās dažādība

Ievads

Mana pirmā saskarsme ar latviešu trimdu bija 1996. gadā Stokholmā, kurp devos kopā ar Māru Zirni ierakstīt dzīvesstāstus. Pirmā eiforija par Latvijas neatkarības atgūšanu bija pārgājusi, tāpat kā pārgājuši prieki par padomju okupācijas sašķeltās tautas atkalapvienošanās iespējām. Jo šāda apvienošanās un atgriešanās mājās izrādījās sarežģītāka, nekā bija domāts. Kaut ģeogrāfiskās un politiskās robežas bija atvērtas un valodas barjeras nepastāvēja, tomēr pieredzes un domāšanas teritorijas latviešiem Latvijā un tiem, kas izkaisīti pasaulē, bieži izrādījās pārāk dažādas, lai veiksmīgi saprastos. Mutvārdu vēsture toreiz bija kā veiksmīgās pieredzes piemērs – trimdas latvieši piedalījās dzīvesstāstu ekspedīcijās Latvijā, lai labāk saprastu to, kas noticis šeit padomju okupācijas gados, un mēs sapratāmies lieliski. Savukārt mums Rietumu latviešu dzīvesstāstu uzklaušīšana veidoja priekšstatus par to, ko nozīmēja būt trimdiniekam. Man tikpat kā nebija nekādu zināšanu par trimdas dzīvi – un uz Zviedriju devos atvērta un ziņkārības pilna. Braucot no vienas latviešu ģimenes pie citas, brīžiem bija mazliet sirreāla sajūta, it kā es būtu Latvijā ārpus Latvijas, kādā paralēlā pasaulē. Toreiz biju filozofijas maģistrantūras otrā kursa studente un man likās unikāli, ka Rietumu latviešiem izdodas uzturēt aktīvu sabiedrisko dzīvi un nepazaudēt savu latvisko identitāti tik ilgstoši. Mani ieinteresēja jautājums par trimdas latvisko identitāti – kas to veido, kā to bija iespējams saglabāt un cik veiksmīgi to ir izdevies nodot tālāk bērniem un mazbērniem. Pateicoties Valsts pētījumu programmai “Letonika”, 2006. gadā radās iespēja turpināt iesākto pētījumu.

Raksta mērķis ir aplūkot Zviedrijas latviešu identitātes saglabāšanu un tālāknodešanu, kā arī tās daudzveidību. Uzmanības centrā būs jautājums par nacionālo identitāti un etnisko piederību kā kopīgām formām, kas tiek piepildītas ar visai daudzveidīgu saturu.

Bēgļi, trimda, diaspora, identitāte

Redzot savu tautu un tās vēsturi tuvplānā, ārpus redzeslauka bieži paliek pavisam līdzīgas norises citās tautās un citās zemēs, kā arī plašāks notikumu un skatpunktu redzējums. Tāpēc savu stāstu sākšu ar plašāku kontekstu par bēgļiem, ka arī par pētījumā biežāk lietotajiem jēdzieniem.

Otrais pasaules karš radija Eiropā vēl nepieredzētu tautu staigāšanu – kara nogalē ap 30 miljoniem cilvēku bija atstājuši vai zaudējuši mājas un kļuvuši par bēgļiem.¹ Apmēram 120 000 latviešu šajā vispārējā jūklī bija salīdzinoši neliels skaits.² UNRRA³ rūpējās, lai visi būtu izmitināti DP⁴ nometnēs un pēc iespējas ātri tiktu nogādāti atpakaļ savās dzimtajās pusēs. Nometņu laikā ne tikai latvieši, bet visas bēgļu grupas mēģināja rekonstruēt sev pazīstamo sabiedrisko dzīvi, kas radija kopības un drošības sajūtu iepretim nezināmajai nākotnei.⁵ Par pārsteigumu starptautiskajām organizācijām, vesela virkne Austrumeiropas bēgļu atteicās atgriezties padomju “atbrīvotajās” teritorijās, tāpēc no 1947. līdz 1952. gadam par jaunu mājvietu atrašanu viņiem rūpējās IRO⁶. Šajā laikā Austrumeiropas bēgļiem bija jāizceļo no Vācijas Rietumu okupācijas zonām uz Amerikas Savienotajām Valstīm, Kanādu, Lielbritāniju, Austrāliju un citām zemēm, kas ņēma bēgļus pretim. Toreiz ne tikai latviešu, bet arī citu politisko bēgļu ideāls mītnes zemēs bija pilnīga ekonomiska integrācija bez kultūras asimilācijas.⁷

Situācija Zviedrijā bija citāda nekā Vācijā. Pirmkārt, zviedri saskārās ar ievērojami mazāku bēgļu skaitu. Vislielākā bēgļu grupa nāca no Igaunijas – ap 22 000 cilvēku,⁸ kamēr no Latvijas tikai apmēram četri–pieci tūkstoši bēgļu.⁹ Bēgļi zviedriem bija kaut kas jauns. Katrā gadījumā vēl 1950. gadā Zviedrijā bija tikai 2,5% jeb 124 000 ārzemnieku, no kuriem liela daļa bija somu viesstrādnieki.¹⁰ Otrkārt, bēgļu dzīve pārvietoto personu nometnēs Zviedrijā bija īslaicīga. Bēgļu nometnes bija nevis ilgstošas patvēruma vietas kā Vācijā, bet īslaicīgas pārejas vietas – trīs–sešu mēnešu laikā bija jāatrod dzīves un darba vieta ārpus nometnes. Vienīgi trīs lielākās pilsētas – Stokholma, Malme un Gēteborga – bija bēgļiem slēgtas. Atšķirīga situācija bija Latvijas militārpersonām, kuras nelaida ārā no nometnēm līdz bēdīgi slavenajai leģionāru izdošanai Padomju Savienībai 1946. gadā.

Nākamais būtiskais jautājums skar vārdus un to nozīmes, kas ir svarīgi šajā pētījumā. Jēdzieni “bēgļi” un “trimda” ietver pavisam citas nozīmes nekā viesstrādnieki vai imigranti. “Imigrants” ietver norādi uz paša izvēli dzīvesvietas maiņai, kamēr jēdzieni “bēglis” un “trimdinieks” ietver norādi uz piespiedu izvēli, kā arī norādi uz citādu attieksmi pret sevi un pret dzimto zemi nekā imigrantiem, kā arī uz atšķirīgiem pielāgošanās modeļiem uzņemošajai sabiedrībai.

Bēgli un trimdinieki nemeklē sev jaunas mājas, viņu mērķis ir pagaidu patvērums un veco māju atgūšana.¹¹ Viņu mērķis ir nevis pilnīgi iekļauties jaunās mītnes zemes dzīvē, bet uzturēt savu atšķirīgo identitāti un kultūras mantojumu. Jēdziens “trimda” latviešu kultūrā jau bija labi pazīstams, un latviešu slavenākais iepriekšējo laiku un paaudžu trimdinieks bija izcilais dzejnieks Rainis, kurš bija izsūtīts trimdā 1899.–1903. un 1906.–1920. gadā. Vēlākajiem trimdiniekiem Rainis bija personība, ar kuru identificēties, un viņa darbi kļuva par bagātu simbolisko izteiksmes līdzekļu avotu.¹²

Tomēr kopš 1990. gada, kad Latvija atguva neatkarību, trimda teorētiski vairs nepastāv, jo beidza pastāvēt piespiedu prombūtnes iemesls. Amerikas latviešu mutvārdu vēstures pētniece Maija Hinkle iesaka lietot jēdzienu “diaspora”, ko plaši lieto sociālajās un humanitārajās zinātnēs un kas apzīmē pasaulē izkaisītu etnisku grupu, kura turpina dzīvot mītnes zemē arī tad, kad piespiedu izceļošanas iemesls ir beidzis pastāvēt.¹³ Kaut arī pagājuši jau gandrīz 20 gadi kopš neatkarības atgūšanas, tomēr bijušie trimdinieki vēl nav atraduši sev jaunu apzīmējumu, par kuru pastāvētu kāda vienprātība. Jēdziens “diaspora” tiek lietots akadēmiskajā vidē, bet ne plašākā latviešu sabiedrībā.

Būtisks ir arī jēdziens “identitāte”, kas ikdienā tiek plaši lietots dažādos kontekstos un mazliet atšķirīgās nozīmēs.¹⁴ Arī vārdnīcās jēdzienam “identitāte” nav tikai viena nozīme, pat mūsu Svešvārdu vārdnīcā tiek aplūkotas trīs jēdziena nozīmes. Pirmkārt, identitāte kā sevišķums un savdabīgums, kas īpašību vai stāvokļa nesēju padara atšķirīgu no citiem. Piemēram, tautas identitāte ir īpatnību kopums, ar ko konkrētā tauta atšķiras no citām. Otrkārt, identitāte kā pilnīga atbilstība, vienādība, tāpatība. Šī ir senākā vārda nozīme, kāda tā bijusi latīņu vārdam *idem*. Treškārt, vārda nozīme ir saistīta ar cilvēka piederību kādai sociālai grupai (piemēram, etniskā identitāte).¹⁵ Oksfordas socioloģijas vārdnīcā varam atrast, ka jēdzienu “identitāte” sāka plaši lietot tikai 20. gadsimtā un sociālajās zinātnēs identitāte tiek skatīta kā mainīga konstrukcija pretstatā apgaismības laikmeta idejai par identitāti kā nemainīgu dziļāko būtību.¹⁶ Identitātes jēdziena skaidrojumā un identitātes fenomena analizē nozīmīgu ieguldījumu snieguši psihologs Ēriks Ēriksons, psihoanalizē Žaks Lakāns, simboliskā interakcionisma pārstāvji Viljams Džeimss un Džordžs Herberts Mīds, sociolingvistikā Ferdināns de Sosīrs, savukārt filozofijā Mišels Fuko. Pagājušā gadsimta 70. gados M. Fuko rakstīja par identitāti kā konstruētu caur diskursiem, kas pastāv konkrētā sabiedrībā un kurus cilvēki pieņem un “apdzīvo”. Turklāt M. Fuko izvirzīja ideju, kas ir ļoti nozīmīga jaunākajās teorijās par identitāti. Viņaprāt, par identitāti ir jārunā daudzskaitlī, jo dažādi diskursi rada konkrētus un atšķirīgus identitātes un rīcībspējas aspektus. Piemēram, diskursi, ko rada reliģija, valsts, patērniecība

vai izklaides industrija, rada atšķirīgas un bieži arī pretrunīgas patības vai sabiedrības grupu identitātes versijas. Turklāt šīs dažādās identitātes, ko mēs izjūtam atšķirīgu sociālu norišu laikā, atrodas savstarpējā mijiedarbē un ir saistītas ar plašākām identitātes struktūrām, piemēram: dzimte, šķira, rase, etniskā grupa.¹⁷ Mūsdienās identitāte tiek uzlūkota kā nepārtraukts mijiedarbības process, kā vienošanās telpa starp sevi un citiem. Identitāte top ilgstošā un turpinošā piepūlē fiksēt savu paštēlu un citu tēlus, kā arī tos nozīmju laukus, ko tie ietver.¹⁸

Vēl citi atslēgas vārdi: etniskā identitāte un nacionālā identitāte

Nākamie sarežģītie jēdzieni ir “etniskā identitāte” un “nacionālā identitāte”. Kaut pasaulē plaši lietoti arī ārpus zinātniskā diskursa, Latvijā to lietošana rada zināmas grūtības. Jēdzienus, kas Rietumeiropā kalpo par ietvaru vienām idejām, Latvijā, līdzīgi kā daudzviet Austrumeiropā, mēdz piepildīt ar citu saturu vai arī šie jēdzieni tiek lietoti ierobežotā sociālo zinātņu laukā.

Te gan vispirms mēs saskaramies ar tulkošanas grūtībām. Angliski tik plaši lietoto *ethnic* pieņemts latviskot kā “etnisks”, kas gan neko nepaskaidro par šī vārda saturu. Te varam tikai norādīt uz vārda izcelsmi no sengrieķu valodas, kurā *ethnos* nozīmēja cilti un tautu.¹⁹ Tikmēr radniecīgo *ethnicity* nevar ne latviskot, ne precīzi latviski iztulkot. Ļoti aptuveni to varētu tulkot kā “tautība”, jo šis jēdziens (līdzīgi kā *ethnic*) apzīmē sociālu grupu, ko raksturo kopīga vēsture un kopīga tagadne, kā arī savstarpēja identifikācija, kas balstās kopīgā valodā, kultūrā un tradīcijās. Etniskums izpaužas dažādos veidos, kas ietver grupas mutvārdu un rakstīto kultūru, paradumus, ticējumus un priekšstatu sistēmas, atpūtu un spēles, kā arī materiālo kultūru.²⁰ Tiek uzskatīts, ka arī etniskā identitāte ir darbs procesā, nevis kaut kas dabisks (bioloģiskā nozīmē) un dots kopš dzimšanas.

Etniskā identitāte tiek skatīta kā viena no identitātes formām, turklāt – viena no spēcīgākajām grupas identitātes formām. Vēstures un politikas zinātņu profesors Džozefs Rotčailds izdala trīs etniskuma dimensijas – politisko, kultūras un psiholoģisko un uzsver etniskuma apbrīnojamo spēju apmierināt būtiskas cilvēka vajadzības. Piemēram, izjūta par piederību etniskajai grupai un identificēšanās ar to var apmierināt vajadzību pēc dzīves jēgas un arī nozīmīgo vajadzību pēc piederības. Etniskā grupa “varbūt ir vienīgā lielā sociālā vienība, kas cilvēkus pieņem un definē pēc tā, kas viņi ir, nevis pēc tā, ko viņi dara.”²¹ Šajā nozīmē etniskā grupa ir kaut kas līdzīgs mājām.

Moderno kopienu pētnieks Manuels Kastelss uzsver, ka, raugoties no socioloģijas perspektīvas, visas identitātes ir konstruētas, ir tikai jautājums – kādā veidā, no kā un kam tās tiek konstruētas.²² Nacionālisma un etniskuma pētnieks Entonijs Smits kā materiālu kopumu, no kura tiek veidota etniskā kopiena, aplūko valodu, ādas krāsu, mītus par kopīgu izcelšanos un kopīgas ar vēsturi saistītas atmiņas, kopīgus kultūras elementus, vienotības apziņu, ticību un ieražas.²³ Turklāt etniskā identitāte nav tikai priekšstatu kopums vai noteikts apziņas stāvoklis. Tā paredz noteiktu darbības vai reprezentācijas veidu – kā cilvēki izvēlas attēlot sevi vai citus kā noteiktas etniskās identitātes nesējus. Turklāt izvēle šeit ir ārkārtīgi būtisks atslēgas vārds. Piemēram, mūsdienu Amerikā jauniešiem var būt vecvecāki, kas katrs pārstāv citu etnisku grupu, tātad četras tautības (kamēr vecvecvecāki teorētiski var pārstāvēt arī astoņas atšķirīgas tautības). Kādas tautības ir šis jaunieši? Varbūt jaunieši identificēsies ar vienu no vecvecāku etniskajām grupām pēc savas izvēles, varbūt ne ar vienu un būs vienkārši amerikāņi.²⁴ Etniskās piederības izjūtu nevar pārmantot iedzimtības ceļā kā acu krāsu vai deguna formu. To apgūst dzīves vidē, un tā ir atkarīga no audzināšanas.

Nacionālā identitāte savukārt ir vēl specifiskāks jēdziens. Vārds “nācija” ir cēlies no latīņu valodas, kurā tas apzīmēja dzimšanas vietu, kā arī cilti, tautu. Viduslaiku universitātēs studentu mītnes tika organizētas saskaņā ar viņu “nācijām” dzimšanas vietas nozīmē. Tā kā dažas no šīm studentu grupām tika saistītas arī ar īpašiem uzskatiem, tad jēdzienu arī attiecināja uz “nolūka un uzskatu kopienu”.²⁵ Mūsdienās ar vārdu “nācija” apzīmē plašu cilvēku kopienu, ko vieno kopīga izcelšanās, vēsture, valoda, kultūra un kura apdzīvo kopīgu teritoriju vai valsti.²⁶ Eiropā un Ziemeļamerikā jēdziens “nācija” tiek lietots kopš 18. gadsimta. Ikdienā mēs nācijas arvien vēl uzlūkojam par dabiskām, bet sociālajās zinātnēs uzsver, ka nācijas ir izveidojušās vēsturiski salīdzinoši neseni. Bija vajadzīgs visai ilgs laiks, lai politiski apvienotajās teritorijās, kā Vācijā, Francijā vai Itālijā, izveidotu arī politiski vienotas nācijas. Piemēram, kā konkrētu pretargumentu nācijas dabiskumam min itāļu valstsvīra Masimo Anželiko izteikumu apmēram 1850. gadā: “Itāliju mēs izveidojam, tagad jāizveido itālieši.”²⁷ Vēsture un kopīgā izcelšanās bieži vien tika mitoloģizēta, teritorijas robežas novilkta un interpretētas atbilstoši laikmeta situācijai u.tml. Vēsture, teritorija un bieži pat valoda nav viennozīmīgi un neproblemātiski lielumi (piemēram, prūšu asimilēšana vācu nācijā). Piemēram, cik tālu pagātni mēs varam rekonstruēt vienotai latviešu tautai vai arī kā mēs varam vilkt latviešu nācijas teritoriālās robežas kaut vai Abrenes vai Sventājas jautājumā?

Sociālajās zinātnēs tiek pieņemts, ka nācija ir moderns politisks un ideoloģisks veidojums, lai panāktu zināmu sociālu vienotību fragmentētā un sociāli

krasi noslāņotā sabiedrībā. Viens no mūsdienu ievērojamākajiem nacionālisma pētniekiem Benedikts Andersons ideju par nāciju kā konstruētu vienotību izsaka visai poētiski un apgalvo, ka nācijas ir iedomātas kopienas, kuras savu identitāti veido kā stāstu, ko cilvēki stāsta par savu kopieni, tā piešķirot tai nozīmi mainīgā pasaulē un konstruējot kopienas robežas kā sev, tā citiem.²⁸

Mūsdienās iesaka izšķirt pilsonisko nacionālismu un etnisko nacionālismu. Pilsonisko nāciju veido pilsoņi, kas ir vienlīdzīgi, neskatoties uz viņu īpašajām identitātēm (piemēram, rasi, tautību vai reliģisko piederību). Šādu politisku kopieni kopā tur patriotiska piesaiste vienlīdzīgu tiesību un demokrātijas ideāliem konkrētā teritorijā. Savukārt etniskā nacionālisma koncepcija uzstāj, ka indivīdu un nāciju definē noteikta reliģiska, etniska vai rases piederība. Lojalitāte etniskajā nacionālismā nozīmē aizstāvēt kopieni no ārējiem draudiem un iztīrīt to no svešiem elementiem iekšienē. Nacionālisma etniskā interpretācija joprojām ir sevišķi spēcīga Austrumeiropā, arī Latvijā. Tikmēr Rietumeiropā kopš Otrā pasaules kara izvairās runāt par nacionālismu tā etniskajā versijā, kā arī piesardzīgi lieto nacionālisma jēdzienu vispār. Iemesls ir gluži vienkāršs – 19. gadsimta nogalē nacionālisms attīstījās intensīvāk un mainīja savu raksturu, un gan Pirmajā, gan Otrajā pasaules karā agresīva nacionālisma idejām diemžēl bija visai ievērojama, bet postoša loma.

Rezumējot jāatgriežas pie jautājuma, ko šī diskusija var dot pētījumam par latviešiem Zviedrijā. Pirmkārt, tā palīdzēja saprast, kādi elementi ir būtiski etniskās un nacionālās identitātes veidotāji. Otrkārt – atbildēt uz jautājumu, kā apzīmēt Otrā pasaules kara un padomju okupācijas bēgļu latvisko identitāti – kā etnisku vai tomēr nacionālu identitāti. Būtiskākā atšķirība starp tām ir nacionālās identitātes orientācija uz savu valsti, kamēr pārējās pazīmes – kopīga kultūra, vēsture, tradīcijas, valoda – ir līdzīgas. Tā kā trimdas mērķis bija izteikti politisks – Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošana, tad uzskatu, ka mēs varam runāt par nacionālo identitāti.

Latviskās identitātes saglabāšana un tālāk nodošana²⁹

Latviska dzīve vairāk nekā 45 gadus atšķirīgas un lielākas kultūras vidē nemaz nav vienkārša vai pašsaprotama, tāpēc tagad gribētu tuvāk noskaidrot vismaz dažus būtiskus faktorus, kas palīdzēja saglabāt latvisko identitāti un to nodot nākamām paaudzēm, kas kopš trimdas sākumiem ir vienmēr bijis tās būtisks mērķis – audzināt tādas nākošās paaudzes, kuras varētu turpināt uzsākto. Analīzes gaitā pievērsu uzmanību tēmām un epizodēm dzīvesstāstos, kurās parādās jau iepriekš minētie Entonija Smita norādītie nacionālo identitāti veidojošie

aspekti, kas vienlaikus ir arī būtiski kultūras elementi – valoda, tradīcijas, vēsture, ideoloģija, māksla un priekšstati par vērtībām. Aprakstā atsevišķu uzmanību pievēršīšu valodai, stāstiem (kas konstruē vēsturi, ideoloģiju, tradīcijas, priekšstatus par vērtībām, kopību un zaudēto dzimteni), kā arī praktiskajai darbībai un nodarbību tīkliem (kas ietver ideoloģiju, tradīcijas, mākslu, kā arī priekšstatus par vērtībām).

Valoda

Vispirms gribētu aplūkot valodas lomu trimdas kultūrā un latviskā identitātes uzturēšanā un tālāknodešanā, skatīt valodu kā liecību latviskā identitātes esamībai un nozīmīgumam. Valoda ir ne tikai viens no būtiskākajiem etniskās identitātes komponentiem, bet visa mūsu cilvēciskā esamība ir saistīta ar valodu. Vācu filozofs Martīns Heidegers ir teicis, ka valoda ir mūsu esamības mājas. Angļu filozofs Ludvigs Vitgenšteins norādīja, ka valoda darbojas līdzīgi brillēm, caur kurām mēs visu redzam, kamēr tās pašas paliek neredzamas.³⁰ Mēs ne tikai sazināmies un veidojam pasaules aprakstus valodā, bet pati pasaules saprašana ir būtiski saistīta ar valodu. Tādēļ ir ļoti svarīgi, kādā valodā notiek saprašana un saprašanās – jo katra valoda piedāvā atšķirīgu skatījumu uz pasauli. Piemēram, latviešiem ir vārds *sirdsapziņa*, kas ir ļoti būtisks, domājot par cilvēka esamību pasaulē latviski, bet nav atbilstoši iztulkojams daudzās citās valodās.

Latviešu valodas kopšana bija arī viens no trimdas ideoloģiskajiem un politiskajiem mērķiem. Tika uzskatīts, ka padomju okupētajā Latvijā valoda tiek rusificēta un tās pilnvērtīga pastāvēšana ir apdraudēta, jo valodas attīstībai ir nepieciešama brīvība. Kaut arī trimdā mēdza pastāvēt atšķirības starp deklarētajām kopējām vērtībām un personisko dzīvi, tomēr mūsu stāstītāju gadījumā vismaz attiecībā uz valodu tā nebija. Gandrīz visi dzīvesstāsti ir stāstīti ļoti labā latviešu valodā, kas liecina par to, ka mūsu intervētajiem cilvēkiem liela daļa ikdienas dzīves norit latviski, vai tas būtu ģimenē vai sabiedriskajās aktivitātēs. Tikai viens stāstītājs dažreiz piedzīvo grūtības atrast vārdus vai arī lieto neparastākas teikuma konstrukcijas un izteiksmes veidus. Viņš ir precējies ar zviedrieti, ģimenē tiek lietota zviedru valoda, arī ārpus ģimenes vairāk laika pavadīts ar zviedru kolēģiem un draugiem nekā latviešu sabiedrībā. Tomēr dzīvesstāsta notikumi parāda, ka etniskā identitāte ir gan elastīga, gan problemātiska, gan valodā sakņota, gan brīva no tās, gan kopīgi apliecināma, gan individuāli izjūtama. Cilvēks var būt latvietis, tikai laiku pa laikam iesaistoties latviešu pasākumos un iesaistot arī savu citādi zviedrisko ģimeni, ikdienā pat valodā neatšķiroties no zviedriem, kas dzīvo līdzās.

Pievērsu uzmanību arī stāstiem par bērniem un mazbērniem un viņu valodas prasmi, tāpat stāstiem par laulātajiem draugiem jaukto laulību gadījumā. Šie

stāsti liecina par to, vai latviešu valoda ir runāta ģimenē vai arī ir bijusi rezervēta latviešu draugu lokam un latviešu pasākumiem. Mūsu intervētie cilvēki Otrā pasaules kara beigu posmā bija vecumā, kad ģimenes nodibināšana bija viens no svarīgākajiem dzīves uzdevumiem. Daudziem ģimenes Latvijā bija tikko nodibinātas, un dažiem jau bija mazi bērni. Vairākos gadījumos ģimenes izšķīra karš, un tā bija lielā mērā vēsturisko apstākļu noteikta nejaušība, vai pēc kara bija iespējams satikties vai laulātie palika katrs savā jūras pusē. Tie, kas Zviedrijā nokļuva kā jaunieši, saprecējās latviešu starpā, kā arī nodibināja jauktās ģimenes. Un tieši šī tik privātā izvēle, ko diktēja jūtu dzīve, lielā mērā noteica kā stāstītāju, tā viņu nākamo paaudžu attiecības ar latvietību.

Ģimenēs, kur abi vecāki ir latvieši, bērni lielākoties runā latviski – kurš labāk, kurš sliktāk. Mazbērni gan ne vienmēr – tas ir pārsvarā atkarīgs no tā, cik cieši ir ikdienas kontakti starp vecvecākiem un mazbērniem. Savukārt jauktajās ģimenēs, kas vecākās paaudzes gadījumā ir mazākumā, dominē zviedru valoda un bērni lielākoties nerunā latviski un mazbērni ne tik (lai gan arī te ir izņēmumi). Jāatzīmē, ka dzīve divās kultūrās nav vienkārša un piedāvā identitātes izvēles iespējas. Daudzos gadījumos bērni apzināti attālinājas no latviešiem pretēji savu vecāku (jauktajās ģimenēs – viena no vecākiem) vēlmēm un centieniem. Jautājums par latviešu valodas lietošanu ģimenē ir sarežģīts vēl viena iemesla dēļ. Kā paskaidro viens no stāstītājiem, 50. gados zinātnieki uzskatījuši, ka mazam bērnam nav labi runāt divās valodās. Tādēļ daudzi vecāki jutās spiesti izdarīt izvēli starp vēlēšanos būt labiem vecākiem un vēlēšanos būt labiem latviešiem. Tā atsevišķas ģimenes, kurās abi vecāki ir latvieši, ģimenē pārgāja uz zviedru valodu. Bet citās ar bērniem turpināja sarunāties latviski.

Dzimtās valodas lietošana ikdienā, dzīvojot svešā zemē, nav vienkārša valodas prasme. Individuālai izdzīvošanai un jo īpaši ģimenes uzturēšanai šādā situācijā ir izšķiroši svarīgi prast mītnes zemes valodu. Cilvēki turpina lietot savu dzimto valodu svešumā tādēļ, ka tas ir viņiem svarīgi, nevis izdzīvošanai nepieciešami. Kā redzams no dzīvesstāstiem, valoda tiek pārmantota no paaudzes paaudzē tikai tad, ja to izdodas nodot tālāk kopā ar īpašo trimdas misijas apziņu un iesaisti latviešu sabiedriskajā dzīvē.

Stāsti un stāstīšana

Latviskās identitātes uzturēšanā un tālāknodošanā īpaša loma bija arī mutvārdu stāstiem. Kā raksta folkloras pētniece Inta Gāle-Kārpentere, kura ir pētījusi Amerikas latviešu sabiedrību, “trimdas identitāte izauga no tām neizsīkstošajām sarunām, kuras tieši un netieši uzturēja latviešu sakarus. Vispamatīgāk

un vispersoniskāk trimda substancionalizējās *nostāstos*, kas, transformējoties dzīves un tautas vēsturē, vienlaikus bija arī identitātes veidošanas un uzturēšanas līdzeklis.³¹ Tāpēc aplūkošu pašus dzīvesstāstus un stāstīšanu kā nozīmīgus elementus latviskā identitātes saglabāšanā un nodošanā nākamām paaudzēm.

Trimdas misijas apziņas modināto jūtu saknes ir saistītas ar trim galvenajiem nacionālās apziņas, identitātes un ideoloģijas avotiem – teritoriju, kopienu un vēsturi.³² Latvieši Zviedrijā bija atrauti no savas zemes, izkaisīti ievērojami plašākā mītnes zemes sabiedrībā un tikai ar ļoti nosacītām iespējām kopt savu vēsturi izsmalcinātos veidos, ko ļauj nacionālas valsts izglītības sistēma un akadēmiski vēstures pētījumi. Tieši personiskās pieredzes stāsti trimdas sabiedrībā bija grupas identitāti veidojošs elements – zaudētā tēvzeme, nesenā vēsture un arī izkaisītās tautas vienotība pastāvēja domāšanas un priekšstatu telpā, ko lielā mērā veidoja stāsti.

Stāsti bija ikviena latviešu pasākuma daļa, vai tā būtu privāta dzimšanas diena ģimenes un tuvāko draugu lokā vai 18. novembra svinības kādā latviešu centrā. Tomēr ģimenes un draugu lokā tie pildīja vienu funkciju, bet sabiedriskos pasākumos – jau citu. Kā norādījis folklorists Guntis Šmidhens, ģimenei ir noteicošā loma bērnu etniskās identitātes veidošanā. Bērni, klausīdamies vecāku un vecvecāku dzīvesstāstos, apgūst vēsturi un iegūst tautas piederības izjūtu. Pētnieks norāda uz kādu paradoksu – ģimenes stāsti vispirms sekmē draudzības saites starp vecākiem un bērniem, un latviskā identitāte ir drīzāk šīs grūti aprakstāmās tuvības blakusprodukts. Iepazīdami un iemīlējami savus vecākus, bērni iepazīst un iemīl vecāku pasauli, kam saknes ir Latvijā.³³ Draugu lokā atmiņas par līdzīgiem notikumiem kalpoja kā intimitātes stratēģija, radot tuvības izjūtu. Piemēram, Vera Puķīte un Erna Sviestiņa ir minējušas, ka, satiekoties ar latviešu draugiem, bieži tika stāstīti bēgļu stāsti (NMV-443, NMV-441³⁴).

Savukārt sabiedriskos pasākumos stāsti tika lietoti, mērķtiecīgi veidojot kopīgas atmiņas par zaudēto tēvzemi, kopīgas atmiņas par neseno vēsturi un kopības izjūtu gan klātesošo starpā, gan ar tiem tūkstošiem latviešu brīvajā pasaulē, kuru liktenis ir līdzīgs. Stāsti bija arī būtiska trimdas ideoloģijas daļa un klātesošajiem atgādināja par latviešu kultūras mantojumu un valstiskās neatkarības vērtībām, kuru kopšana bija trimdas sabiedrības uzdevums un misija, tā iedvesmojot un vienojot klausītājus.

Atmiņas par dzīvi neatkarīgajā Latvijā trimdas sabiedrībā veidoja normatīvu kopumu priekšstatiem par latviskumu, tēvzemi, nacionālu valsti, neseno vēsturi un vērtībām. Stāsti, kas citā kontekstā vēstītu par atsevišķu cilvēku bērnību vai jaunības piedzīvojumiem, šajā gadījumā ieguva citu nozīmi – tieši ar atmiņu stāstu palīdzību tika risināti trimdas sabiedrībā svarīgie jautājumi

par latvisko identitāti, latviskās kultūras pareizumu un autentiskumu. Vecākās paaudzes stāsti par neatkarīgo Latviju pirms 1941. gada veidoja pamatu priekšstatiem par latviešu kultūru un valstiskumu, kā arī radija paaudžu domstarpības gadījumos, kad bērni nesamierinājās ar šīm “piesavinātajām atmiņām” un priekšstatiem par nemainīgu latviskumu, ko mēģināja definēt vecākā paaudze.³⁵

Tomēr stāstīšana veica ne tikai iekšējās funkcijas, stiprinot saites latviešu sabiedrībā un uzturot identitāti caur kopīgām atmiņām par tēvzemi, latviešu tradīcijām un vērtībām. Stāstiem bija arī nozīmīga ārēja politiska funkcija, novēlot ārējās mēs/citi robežas. Cilvēki bieži saskārās ar nepieciešamību skaidrot savu trimdinieka situāciju gan ikdienas saziņā, gan kā grupai vēršoties pie plašākas zviedru sabiedrības. Īpaši trimdas sākuma posmā bieži izveidojās ikdienas situācijas, kad latviešiem bija jāskaidro kreisi noskaņotajiem zviedru darba kolēģiem, kaimiņiem vai militārpersonu nometņu administrācijai, ka viņi nav bēguši no komunistiem tādēļ, ka ir fašisti, bet gan tādēļ, ka komunisti nav tik jauki, kā izskatās no droša attāluma. Arī publiskā telpā – caur organizācijām, laikrakstiem, piketējot un mītiņojot, nepārtraukti tika pasaulei skaidrota Baltijas valstu situācija un tika mēģināts panākt vismaz okupācijas atzīšanu šajās valstīs. Stāsti kalpoja kā politiski skaidrojumi un argumenti, vienlaikus parādot latviešus kā atšķirīgu grupu, ar savu nostāju un mērķiem.

Darbošanās

Nākamais ārkārtīgi būtiskais aspekts ir sabiedriskā dzīve un nodarbību tīkli trimdas mērķu sasniegšanai un vienkārši būšanai par latvieti. Latvieši trimdā veidoja un kopa *Latviju ārpus Latvijas*. Viņi sanāca kopā ne tikai savās dzīvesvietās, bet pulcējās arī apgabalū, valstu un pat starpvalstiskā mērogā, izveidojot komplicētas organizācijas un nodarbību tīklus.³⁶ Ne tikai Zviedrijā, bet katrā zemē, kur bija pietiekami liels skaits latviešu, tika dibinātas organizācijas, lai koordinētu un attīstītu kultūru, izglītību, sociālos un politiskos pūliņus.³⁷ Visu šo aktivitāšu kopīgais mērķis Zviedrijā, līdzīgi kā latviešu diasporās citviet pasaulē, bija veidot *latviskas saliņas*, kur justies *kā mājās* un izbaudīt latvisko kultūru un valodu.³⁸ Viens no mūsu stāstītājiem – Noldis Millers latviešu dzīvi Zviedrijā raksturoja šādi: *Te jau ir izveidojusies tā sabiedriskā, sociālā dzīve pilnīgi kā kurā katrā valstī* (NMV-452). Un tālāk norādīja uz dažādām biedrībām un organizācijām, jaunākās paaudzes izglītošanu sestdienas skolīnās un vasaras nometnēs, kā arī māksliniecisko pašdarbību – korjiem un teātri. Un šo uzskaitījumu varētu papildināt ar tālāk šajā pašā stāstā minētām aktivitātēm, kā arī citos stāstos rodamo informāciju, atzīmējot arī reliģisko

dzīvi latviešu draudzēs, latviešu sporta spēles un citas aktivitātes. Līdzība ar valsti šajā izteikumā ir ļoti nozīmīga trimdas ideoloģijas daļa, jo kalpo ne tikai kā metafora, bet arī ietver tiešu norādi uz trimdas centieniem uzturēt nacionālās valsts vērtības, kuras nebija iespējams kopt Latvijā okupācijas apstākļos.

Vispirms tomēr jāuzsver, ka dzīve un stāsts par to nav tāpatīgi – stāstījumos līdzdalība dažādajās latviešu aktivitātēs neparādās kā precīzs rīcības, izjūtu un notikumu nospiedums. Dzīvesstāsta intervijās stāstītāji aprakstīja daudz mazāk aktivitāšu, nekā pastāvēja konkrēto stāstītāju dzīvē, un no dzīvesstāstiem vien nevar iegūt precīzu pārskatu par to, kādas konkrēti bija šīs daudzveidīgās aktivitātes. Bet biogrāfiskas intervijas sniedz izpratni par to, kāda loma tām bijusi atsevišķo cilvēku dzīvē latviskās identitātes uzturēšanas un tālāknošanas procesā.

Stāstījumos tika pieminēti gan plašāki kopā sanākšanas pasākumi svētkos (Latvijas valsts neatkarības dienas svinībās 18. novembrī, trimdas dziesmu svētkos), gan līdzdalība regulārās aktivitātēs, kuras stāstītājam bijušas īpaši nozīmīgas, vai tās būtu biedrības, trimdas organizācijas, reliģiskas, radošas vai sportiskas nodarbes. Daži stāstītāji savas trimdas dzīves laikā bija darbojušies vairākās biedrībās un organizācijās, kā arī bijuši aktīvi citās jomās. Piemēram, Sergejs Ozoliņš bija darbojies Zviedrijas Latviešu padomē, Daugavas Vanagos, Nacionālajā fondā, Latviešu palīdzības komitejā (kur bijis gan amatos, gan vienkārši aktīvs biedrs). Turklāt stāstītājs 28 gadus līdzdarbojies Stokholmas latviešu teātrī (kā skatuves meistars un gaismotājs), bijis Dziesmu svētku rīcības komitejā, dažus gadus strādājis arī bērnu vasaras nometnēs (kamēr pašam bērni mazi) un trimdas sākuma gados spēlējis latviešu basketbola komandā (NMV-454). Kā redzam Ozoliņa dzīves piemērā, ja bija vēlēšanās darboties latviešu sabiedrībā, tad iespējas bija daudzveidīgas un garo gadu gaitā varēja darboties visai atšķirīgos virzienos.

Līdzdalība organizācijās un biedrībās ir praktiskas darbošanās veids, kurā galvenā nozīme ir trimdas ideoloģiskajiem un politiskajiem mērķiem. Tiek meklēts līdzsvars starp vēlēšanos strādāt kopā Latvijas un trimdas sabiedrības labā un starp uzskatu sadursmi dažos politiskos jautājumos. Piemēram, trimdas sākuma gados Zviedrijā pastāvēja krasi strīdi starp demokrātiem un Ulmaņa atbalstītājiem. Vēlāk latviešu sabiedrība nopietni sašķēlās starp tiem, kas atbalstīja sakarus ar latviešiem Padomju Latvijā, un tiem, kas kategoriski iestājās pret to, uzskatot, ka tādā veidā tiek atzīta okupācijas vara. No vienas puses, karstie strīdi un domstarpības liecina par to, cik nozīmīgi strīdniekiem bija strīdu objekti – Latvija un trimdas ideoloģija. No otras puses, iekšējo domstarpību dēļ daudzi latvieši nevarēja atrast savām interesēm un pārliecībai atbilstošu

nodarbību un domubiedru tīklu. Tie, kuriem strīdu dēļ neizdevās nodibināt draudzīgas attiecības biedrībā vai organizācijā, kurā būtu vēlēšanās darboties, bieži vien distancējās no latviešu sabiedrības kopumā.

Kā īpašu nodarbību tīklu gribētu uzsvērt mākslinieciskās un sportiskās aktivitātes, kas sniedz radošas un fiziski aktīvas darbošanās iespējas. Darbojoties teātrī, korī vai ansambli, tiek kopta latviešu kultūra un māksla, tomēr darbošanās kādā no mākslas jomām ir komplicēta – tā prasa gan noteiktas iemaņas, izkoptas profesionālā līmenī, gan dabas dotu talantu, gan nopietnu piepūli. Stāstot par iesaisti latviešu sabiedriskajā dzīvē, vairāki stāstītāji pieminēja teātri un mūziku. Piemēram, Gunars Zvejnieks trimdas sākuma gados ir spēlējis latviešu ansambli dažādās ballēs un pasākumos, vēlāk bijis mūzikas konsultants latviešu teātrī un arī sacerējis vairākas dziesmuspēles. Stāstītājs vairākkārt ar skumjām atzīmē, ka darbs teātrī ir ārkārtīgi laikietilpīgs, bet iestudējumi piedzīvo tikai dažas izrādes (NMV-453). Un tomēr tie veica ļoti būtisku funkciju, ļaujot vienu brīdi dzīvot latviskā vidē. Iestudējuma dalībniekiem tā ir viena no iespējām kopt latviešu mākslu ilgā laika periodā, bet skatītājiem tā ir iespēja latviešu teātra un mūzikas dzīvē piedalīties īslaicīgi.

Sports ir pieejams un saistošs plašākam interesentu lokam kā nodarbošanās ar labām atpūtas un relaksācijas iespējām, ko sniedz fiziska piepūle patīkamā sabiedrībā. Vairākos vīriešu stāstos, arī jau pieminēto Ozoliņa un Zvejnieka stāstos, tiek minētas dažādas sporta aktivitātes – basketbols, teniss, atsevišķas vieglatlētikas disciplīnas. Sieviešu stāstos sports neparādās, tomēr tam ir nozīme ikdienas dzīvē. Piemēram, kādas 18 vecākās paaudzes latviešu dāmas vēl 90. gadu vidū reizi nedēļā pulcējās uz vingrošanas nodarbību, pēc kuras bija iespēja kopīgi dzert tēju un papļāpāt. Sports palīdz kopt ne tikai veselību, bet arī uzturēt sociālās attiecības ar citiem latviešiem un runāt latviski. Dažkārt sports ir nozīmīgs ne tikai kā konkrēta nodarbošanās latviskuma uzturēšanā, bet arī kā palīgs grupas ārējo robežu novilkšanā. Piemēram, basketbols. Pirmkārt, vairāki stāstītāji saista basketbolu ar baltiešu pienesumu zviedru sporta kultūrai. Otrkārt, uzskata, ka caur basketbolu latvieši ir kļuvuši atpazīstamāki Zviedrijā, kuras izlasē šajos gados ir spēlējuši vairāki tautieši.

Dzīvesstāstos var labi redzēt, ka personiskās latviskās identitātes uzturēšanai varbūt arī pietiek ar līdzdalību svētku pasākumos, kas notiek reizi gadā, bet kopienas dzīves uzturēšanai tas ir nepietiekami. Tāpat arī latviskās identitātes nodošanai nākamajām paaudzēm izšķiroša ir visas ģimenes regulāra piedalīšanās latviešu aktivitātēs. Tikai to stāstītāju bērni runā un saprot latviski un arī aktīvi iesaistās latviešu sabiedrībā, kuri ņemti līdzi ne tikai uz retiem svinību pasākumiem, bet kurus vecāki regulāri iesaistījuši savās aktivitātēs un

arī bērniem paredzētās nodarbēs. Tas nozīmē – mazie bērni regulāri vesti uz sestdienas skoliņām, bērnu vasaras nometnēm, bet lielākie spēlējuši līdz teātri vai dziedājuši korī, piedalījušies sporta dzīvē, ņemti līdz Latvijas apciemojumos. Te gan jāņem vērā Gunta Šmidhena atziņa, attiecinot to ne vairs uz stāstīšanu, bet kopīgu darbošanos, ka latviskā identitātes nostiprināšanās varbūt arī šajā gadījumā ir bērnu un vecāku attiecību pozitīvs blakusprodukts. Iespējams, kopdarbošanās priekšplānā ir vecāku un bērnu ciešās attiecības, kurās bērni, piedaloties vecākiem nozīmīgos pasākumos, iemīl un iepazīst to, kas svarīgs vecākiem. Esot klāt teātra mēģinājumos vai piedaloties izrādēs, kopīgi spēlējot basketbolu, dziedot korī vai kopīgi sniedzot muzikālus priekšnesumus, redzot, kā tētis vai mamma darbojas bērnu vasaras nometnē, bērni iemīl latviešu kultūru un viņiem ir iespēja būt latviskā vidē ikdienā, ne tikai salīdzinoši retajās svētku reizēs. Līdzīgi kā citos pētījumos par etnisko identitāti un migrāciju, arī no Zviedrijā ierakstīto dzīvesstāstu analīzes redzams, ka tieši ikdienas prakses ir tās, kas palīdzēja uzturēt un galvenais – nodot tālāk latvisko identitāti. Jo etniskais izpaužas īpašā dzīvesveidā, kas saistīts ar ikdienu.³⁹

Pārliecība par nepieciešamību būt latvietim, runāt latviski un rūpēties par latviešu kultūru, tradīcijām un uzturēt ideju par valsti bija izšķiroša, lai cilvēks meklētu iespēju savu dzīvi ārpus darba pavadīt latviskā vidē. Kā redzējam no dzīvesstāstiem, to varēja īstenot, gan meklējot vienkārši cilvēcisku tuvību ģimenē un domubiedru lokā, gan darbojoties dažādās latviešu politiskās un sabiedriskās organizācijās un biedrībās, reliģiskā dzīvē, sportā, latviešu skoliņās, mākslinieciskā pašdarbībā (vai profesionālā līmenī) mūzikā, teātros vai koros. Latviskums šajos gadījumos ir ikdienas prakse un dzīvesveids. Tomēr tā nav vienīgā iespējamā latviskā identitātes pastāvēšanas forma trimdā. Trimdas gados, latviešu un zviedru kultūrām mijiedarbojoties, *būšanai par latvieti* ir izveidojušās dažādas variācijas – no aktīvas latvisko identitāti apliecinošas pozīcijas līdz attālām atmiņām par vecāku vai vecvecāku dzimto zemi.

Dažādie latvieši⁴⁰

Kāda tad ir tā latviskā identitāte, ko palīdzēja uzturēt un nodot tālāk trimdas dzīvesveids? Piederības izjūta latviešu kopienai, latviskā identitātes izjūta un individuālā identificēšanās ar kopējiem mērķiem nav viennozīmīga un visiem grupas locekļiem vienāda jeb tāpatīga. Aplūkojot dažādos latviskā identitātes aspektus, pievērsīšu uzmanību jautājumiem, kas ir svarīgāki grupas iekšienē, kā arī jautājumiem, kas ir svarīgāki, velkot robežas ar atšķirīgajiem citiem.

Perifērā latviskā identitāte

Daudzi aizgāja no latviešu sabiedrības drīz pēc ierašanās mītnes zemēs, bet vēl lielākai daļai bērni un mazbērni ir asimilējušies mītnes zemes sabiedrībās. Kaut arī netika intervēts neviens no pilnīgi vai lielā mērā asimilētajiem latviešiem un viņu pēcnācējiem, tomēr atsevišķas stāstījumu epizodes šos cilvēkus parāda. Kaut arī viņi nav latviešu kopienas dalībnieki, tomēr arī zviedru sabiedrībā asimilētajiem latviešiem attiecības ar Latviju un latvietību varētu būt neviennozīmīgas, kā to liecina divas epizodes dzīvesstāstos (NMV-453, NMV-442).

1992. vai 1993. gadā bija iespējams iegūt Latvijas pilsonību un pasi. Stāsta autors reģistrēja tos cilvēkus, kas nākuši pieteikties (uz pasi un pavalstniecību). Vairāki bijuši no jaunākās paaudzes, kas latviski nerunā, bet kam kāds no vecākiem vai pat vecvecākiem ir bijis latvietis. Atnācis pieteikties arī kāds kungs, kurš dzimis apmēram 1932. gadā, bet vēlējies sarunāties zviedriski, jo latviešu valodu tikpat kā neatceroties. Stāstītāju ārkārtīgi pārsteidza fakts, kā var asimilēties tik tālu, ka, 10 gadu vecumā aizbraucot no Latvijas, aizmirst valodu (NMV-453). Mani savukārt pārsteidza vēl kas cits – gandrīz 50 gadus šis cilvēks nav bijis saistīts ar latviešu sabiedrību un vairs pat nevar runāt dzimtajā valodā – tāpat arī domā zviedriski, tomēr viņš izjūt nepieciešamību pēc Latvijas pases un pilsonības. Līdzīga situācija ir latviešu pēctečiem, kuri latviski vairs nerunāja, tomēr vēlējās saņemt Latvijas pasi. Protams, pastāv iespēja, ka bija arī kādi praktiski un materiāli apsvērumi. Tomēr varam pieņemt, ka Latvijas pase un pilsonība zināmā mērā saistās ar identitāti, ar Latviju un latviešiem.

Daudzas latviešu atvases ir kļuvušas par zviedriem, tomēr pastāv vairāki trausli pavedieni, kas atgādina par latvisko izcelsmi. Piemēram, arī šķietami vienkāršas lietas var būt nozīmīgas etniskās identitātes nesējas, kad valoda vairs netiek lietota. Stāsts ir par mājās ceptu rupjmaizi, kas ir tipisks latviešu ēdiens.⁴¹ Stāstītāja dēla ģimenē tā tiek saukta par tēvutēvu maizi, un stāstītājs to cep ikreiz, kad pie viņa viesojas mazbērni (NMV-442). Šajā gadījumā rupjmaize ir tā, kas mazbērniem – zviedriem atgādina par viņu izcelšanos un cita kultūras lauka klātbūtni. Starp citu, folkloras un migrācijas pētnieki ir ievērojuši, ka ēšanas paradumi ir tie, kas saglabājas visilgāk un visnoturīgāk pretojas asimilācijai. Ieceļotāju nākošās paaudzes lielākoties vairs maz ko zina par vecvecāku kultūru, tomēr turpina palikt uzticīgas viņu ēšanas paradumiem.⁴²

Aplūkotie piemēri liek izvirzīt pieņēmumu, ka Zviedrijā ir samērā daudz tādu latviešu, kuriem latviskā identitāte atrodas apziņas dzīves un identitātes

izjūtas perifērijā, nevis centrā. Tā ir vāja, tomēr ir. Varbūt citi (gan latvieši, gan zviedri) šos cilvēkus nesaista ar latviešiem, bet kāda trausla saite ar latvietību sevis redzējumā pastāv.

Latviskums bez augstiem vārdiem

No citiem atšķirīgs sevis redzējums un latviskā piederības izjūta ir saskaņama vecākās stāstītājas – Ernas Sviestiņas dzīvesstāstā (NMV-441). Sviestiņas kundze intervijas brīdī bija 102 gadus veca (dzimusi 1894. gadā). Viņa nāk no citas paaudzes nekā mūsu pārējie stāstītāji, kas pamatā ir dzimuši laikā no 1910. līdz 1930. gadam. Atšķirīga ir sociovēsturiskā un kultūras situācija, kurā dzīvesstāsta autore ir uzaugusi, un notikumu redzējums Latvijā. Dzīvesstāsta asi veido darbs, taupīgums, gandarījums un prieks par labi padarītu darbu. Latvijas pirmās brīvvalsts laikā stāstītāja ir skolas direktora kundze Ventspilī, stāstu par šo posmu caurauž atmiņas par rūpēm par bērniem, par māju, par darbu skolas dārzos. Jautāta, kādā veidā celta un veidota latviskā kultūra tolaik, Sviestiņas kundze atbild:

Nu kā – veidot. Nu kas tur veidojās. Kādi bij kungi, kādus likumus deva, ko lika mācīt, to mācīja. Un turpināja. Tagad to visu sauc augstos vārdos – kultūra un tā... Toreiz jau tā nedarīja. (NMV-441)

Stāsts par dzīvi trimdā pamatā ir stāsts par darbu. Attiecības ar citiem latviešiem tiek raksturotas kā vienkāršas – sanākuši kopā tāpat parunāt, svinēt dzimšanas dienas. Sviestiņas kundzes paštēlu galvenokārt veido darba mūžs. Viņa nejūt nepieciešamību saukt vienkāršas un pašsaprotamas darbības smalkos vārdos (piemēram, nav kultūras celšana – ir vienkārši darbs; nav latvietības uzturēšana – ir sanākšana kopā un parunāšana). Viņas stāstā sastopam pavisam citu iekšējās izjūtas veidu un citus izteiksmes līdzekļus nekā jaunākas paaudzes cilvēku stāstos līdzīgu dzīves norišu aprakstā. Daudzas lietas vienkārši ir – neatkarīgi no tā, kā tās nosauc.

Pašsaprotamā, dominējošā latviskā identitāte

Dažiem mūsu stāstītājiem un viņu bērniem piederība latviešiem un aktīva iesaiste latviešu sabiedrības dzīvē likās pilnīgi pašsaprotama un dabiska, it kā citādi nemaz nevarētu būt (NMV-449a, NMV-452, NMV-453, NMV-454, NMV-464). Kaut arī darba dzīve ir pagājusi (vai šobrīd notiek) zviedru vidē, ciešākas sociālas saites tiek veidotas galvenokārt latviešu kopienas ietvaros. Tas nav vienkārši pienākums vai skaļi daudzrunāta misija kopt latviešu valodu, kultūru un sabiedrisko dzīvi, bet aptverošs dzīvesveids, kas sākas ikdienā un ģimenē. Iespējams, ka vecāku pārliecība un dzīves modelis bija tā latviskā pote,

kas atstāja lielu iespaidu uz bērniem, kuri iemīlēja, pieņēma un turpināja to, kas bija tik svarīgs viņu vecākiem.

Lai būtu labāk izprotams, kādēļ latviskās kā dominējošās identitātes modelis tiek izdalīts atsevišķi, gribētu atzīmēt, ka visi mūsu intervētie cilvēki sevi identificēja kā latviešus, bet dažiem samērā stipras bija arī citas sociālās identitātes un citas sociālās saites (piemēram, ar profesionālo grupu, zviedru draugiem). Daži stāstītāji latviešu sabiedrības norisēs piedalījušies ļoti reti (varbūt reizi gadā), viņu ikdiena pagājusi zviedriskā vidē, vienlaikus viņi justos dīvaini, ja uz šī pamata viņiem piedēvētu zviedru identitāti. Turklāt ne visi bija spējuši vai stipri vēlējušies nodot savu etnisko identitāti arī bērniem, īpaši jaukto laulību gadījumā. Varbūt latviskā piederība nebija tik dominējoša, lai bērni to pārņemtu kā pašsaprotamu (kaut gan vecāku un bērnu attiecības mēdz būt visai sarežģītas, vecāku ārkārtīgā aizraušanās ar latviešu lietām reizēm radījusi bērnos protestu pret latvisko kā uzspiestu vai pārspīlētu). Lai latviskā identitāte izvirzītos esamības centrā, bija nepieciešama īpaša sevis izjūta, liela pārliecība un īpašs dzīvesveids, kas ietver latviešu valodu kā ģimenē runāto valodu un aktīvu, regulāru dalību latviešu sabiedriskajā dzīvē.

Latviskā identitāte kā piederība zemei

Dodoties trimdā, cilvēki zaudēja visu – mantu, darbu, sociālo statusu un arī iespēju dzīvot tēvzemē. Nacionālās un etniskās identitātes kontekstā ļoti būtiska ir teritorija, kurai cilvēki jūtas piederīgi, kuru apdzīvo un ar kuras vārdu saista savu kopīgo identitāti. Latvija bija kļuvusi fiziski neaizsniiedzama, tomēr zaudētā tēvzeme turpināja pastāvēt – kā tēls, ko veidoja literatūra, atmiņas un savstarpējā komunikācija. Latviešu trimdas dzīves pētnieki atzīmējuši, ka atmiņas par Latviju veidoja normatīvu kopumu, ar kuru tika samērota mītnes zemes dzīve, ar kura palīdzību tika veidots tēvzemes tēls un veidota kopīga identitāte ar visā plašajā pasaulē izkaisītajiem latviešiem.⁴³ Turklāt tās ir atmiņas, ar kurām tagad nereti tiek salīdzināta šodienas Latvija.

Bērības un jaunības atmiņas trimdas kontekstā iegūst jaunu funkciju. Stāsti par vecāku uzskatiem un dzīvesveidu, stāsti par mājām, lauku īpašumiem, mācību vai darba iestādi parāda noteiktu kultūras un sociālo kārtību, veidojot Latvijas tēlu. Kaut arī katras ģimenes dzīves iekšējais ritms, materiālā situācija un sociālais statuss ir atšķirīgi, tomēr bērības telpa ir saistīta ar vispārējiem materiālajiem un garīgajiem apstākļiem Latvijā konkrētajā laika posmā.

Lūk, divi atmiņu fragmenti, kas, no vienas puses, ir dziļi personiskas bērības atmiņas, bet, no otras puses, iezīmē Latvijas politisko kultūru, kas vēlāk ar tādu azartu tika kopta un turpināta Zviedrijā, un attēlo Latvijā pastāvējušo

vērtību sistēmu, kura savukārt veido normatīvu kopumu priekšstatam par Latviju trimdā:

Piemēram, es atceros, kad bija Spānijā pilsoņu karš, tad mans tēvs jau ļoti nostājās demokrātijas pusē. Un skolas biedri jau visi bij sajūsmināti par Franko. Tad, kad mēs kā puikas spēlējām karu, tad es biju vienīgais, kas bij demokrāts. Un es dabūju pērienu ar, piekauts tiku. Tā kā to, manuprāt, Spānijai man vajadzētu kaut kādā veidā kompensēt. [Visi smejamies.] Tāpatās Ulmaņa laikā. Visiem vajadzēja stāties mazpulkos iekšā. Man neaizliedza. Bet kaut kādā veidā es sapratu, ka tā ir vadoņa slavināšanas organizācija un man tur nav ko darīt. (NMV-455)

Un tagad es esmu savus uzdevumus izkārtojusi un piekļauvēju pie viņa kabineta. Jo tēvs strādāja vēl tādu speciālu valsts darbu mājās, trigonometriskos tīklus veidoja. Un tagad es ienāku un nododu viņam to burtnīcu, jāsēž. Un viņš skatās un saka: "Nē, te ir kļūda. Kā tu to domā?" Viņš ar mani tagad izrunājas un tad nodod to burtnīcu atpakaļ, lai izlaboju. Un man ir aizmirsies zīmulis no bērnu istabas! Un es paķeršu to zīmuli, kas te viņam priekšā stāv. "Kā! Ko tu dari? Tas ir valsts zīmulis! To nedrīkst lietot privāti! Tu mācies, tev ir pašai savs zīmulis. Ej pakal savam zīmulim." Tā kā to es atceros tik labi, kad es biju maza – ka tas ir valsts zīmulis, ar to var darīt tikai valsts darbu. Tā kā viņš man iemācīja, kas ir valsts. Valsts zīmulis – ar to nedrīkst neko citu darīt. Kaut kur tā jēga rodas. Jo tajā laikā man tā valsts saistījās ar tēvu, kurš strādā valsts darbu un kurš strādā to tā, lūk, ka arī ar to zīmuli nedrīkstēja neko citu darīt kā strādāt valsts darbu. (NMV-464)

Dzīvesstāsta sāksana ar stāstu par savu dzimtu vai vecākiem ir vairāk nekā tikai tradicionāls vai "dabisks" stāstīšanas veids – stāstītājs tādā veidā ne tikai meklē atbalsta punktu stāstīšanai, bet arī apliecina savu saistību ar Latviju, piederību latviešiem. Trimdas gados stāsti par Latviju nereti bija vienīgais veids, kā jaunajai paaudzei parādīt, ka tās saknes meklējamas Latvijā, un arī veids, kā pašiem uzturēt dzīvu savu sakņu izjūtu, vienlaicīgi pasvītrotot savu atšķirīgumu no zviedriem. Apziņa par kopīgu izcelšanos un vēsturi, piederību noteiktai teritorijai un noteiktām vērtībām veido nozīmīgu etniskās identitātes aspektu.

Elitārisms kā Zviedrijas latviešu identitātes aspekts

Zviedrijas latviešu sabiedrībai ir raksturīgi, ka Latvijā iegūtā izglītība un ieņemtais sociālais statuss ir sevišķi nozīmīgi kopienas tēlā un identitātē. Pateicoties Latvijas Centrālās padomes organizētajām bēgļu laivām, uz Zviedriju mērķtiecīgi tika evakuēti redzamākie Latvijas kultūras, izglītības, zinātnes un politikas darboņi. Tādēļ Zviedrijā nokļuva liela daļa intelektuālās un politiskās elites un viņu proporcija attiecībā pret pārējiem bēgļiem, iespējams, bija lielāka nekā citviet pasaulē izkaisīto latviešu diasporās. Daudzi stāstītāji joprojām lieto

atsauci uz Zviedrijā plaši pārstāvēto Latvijas eliti, lai raksturotu Zviedrijas latviešu kopienā kā īpašu un no citām latviešu kopienām atšķirīgu.

Savukārt skatoties plašāk, arī citas trimdas sabiedrības tiek raksturotas līdzīgi. Inta Gāle-Kārpentere citē Luīzi Holbornu, kura raksturo DP nometņu iemītniekus Vācijā: “Atšķirībā no poļiem, kuri bija pamatā zemnieki un strādnieki, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas bijušie iedzīvotāji pārstāvēja lielu proporciju intelektuāļu, kas ietvēra arī administratīvos darbiniekus, garīdzniekus un komersantus.”⁴⁴ Pētniece norāda, ka bagātā sociālā, kultūras un politiskā Vācijas DP nometņu dzīve bija iespējama tieši tāpēc, ka tur atradās “lielākā daļa no Latvijas vadošajām kultūras un politikas personībām – rakstnieki, mūziķi, izglītības darbinieki, aktieri, žurnālisti, publicisti un ministri.”⁴⁵

Pretpadomju nostāja kā latviskās identitātes aspekts

Naidīga attieksme pret padomju varu nav tikai nepieņemamas ideoloģijas jautājums. Pirmkārt, tas ir jautājums par padomju varu kā apdraudējumu Latvijas neatkarībai, latviešu kultūrai, valodai un arī identitātei. Otrkārt, padomju vara dzīvesstāstos parādās kā naidīgais *svešais*, pilnīgi citāds. Šāds padomju varas tēlojums ir būtisks trimdas identitātes konstrukcijā, jo identitāte var veidoties tikai attiecībā pret atšķirīgo, citādo, svešo.⁴⁶ Padomiskais tiek attēlots kā pretstats latviskajam, un šis pretstatījums ļauj novilkt skaidru robežu starp savējiem un svešiem. Treškārt, padomju iekārtas nežēlība un nepieņemamā ideoloģija ir attaisnojums Latvijas atstāšanai un veido pamatojumu, kādēļ cilvēki izvēlējās doties trimdā.

Īpašu vietu ierakstītajos dzīvesstāstos ieņem apraksti par pirmo padomju okupācijas gadu. Tiek stāstīts par dažādām konfliktsituācijām un dramatiskiem notikumiem, ko stāstītāji pieredzējuši šajā laikā. Stāsti veido attaisnojumu trimdai un konstruē priekšstatu par padomju varu. Daudzos stāstos tiek skaidri iezīmēta opozīcija mēs – viņi, tā novelkot grupas identitātes robežas un attiecībā pret svešo ļaujot skaidrāk parādīt savējo. Tiek aprakstītas atšķirības izskatā (pelēkie, nošļukušie krievu zaldāti iepretim staltajiem un kārtīgajiem Latvijas armijas karavīriem), uzvedībā (krievu dzeršana un uzdzīve iepretim ieturētai latviešu uzvedībai), patēriņā (padomju laika deficīts iepretim bijušajai produktu pārpilnībai), ideoloģijā (komunisms un pakļautība iepretim demokrātijai, brīvībai, neatkarībai).

Padomju vara kā ārējais ienaidnieks ir samērā spēcīgi izteikta ne tikai atmiņās par 1940./41. gada padomju okupāciju Latvijā, bet arī stāstījumā par visu trimdas laiku. Karstie strīdi latviešu kopienā rāda, ka atrast kopīgus, visus vienojošus elementus (īpaši politiskos jautājumos) nereti ir bijis grūti, bet norai-

doša nostāja pret Padomju Savienību bija spēcīgs vienojošs elements pat dažādi domājošiem un arī dažādu paaudžu trimdiniekiem. Jo trimda kā fenomens tika uzlūkota kā protests Latvijas okupācijai. Rietumu sabiedrībai tas tika darīts zināms caur daudzveidīgām protesta akcijām – ar piketiem, demonstrācijām un rakstiem presē.

Vienlaikus nostāja pret okupēto Latviju ir divējāda un ir vēl viens domstarpību un šķelšanās iemesls līdz pat neatkarības atgūšanai. Vieni uzskatīja, ka iespēju robežās ir jādodas uz Latviju, jo tas ir vienīgais veids, kā uzturēt okupēto latviešu saikni ar tautiešiem brīvajā pasaulē, piemēram, radošo profesiju pārstāvju starpā – *Es tur satīku Smilģi un visus māksliniekus, un viņi man lūdza, lai es sveicinu Zīvertu, lai es sveicinu Ģērmani un lai es saku, lai viņi brauc, ka mums viņi ir vajadzīgi* (NMV-450). Turklāt Latvijas apmeklējums ir arī labākais veids, kā parādīt bērniem, ka latviešu valodai un kultūrai ir jēga, latviskā identitāte nav tikai trimdas konstrukcija un latvietība nepastāv tikai sestdienas skoliņās. Nepieciešamība apmeklēt Latviju tika pamatota ar kultūras un kopības argumentiem. Citi savukārt Latvijas apmeklējumā saredzēja lojalitāti padomju varai un samierināšanos ar Latvijas okupācijas faktu – *atzīt to, kas tur notiek* (NMV-455), un kategorisko nostāju pret Latvijas apmeklēšanu pamatoja politiski.

Latviski zviedriskā identitāte

Būtu samērā dīvaini, ja, kādus 50 gadus dzīvojot noteiktā valstī, neveidotos piesaiste zemei, kas devusi patvērumu un jaunas dzīves iespējas. Latviešiem Zviedrijā, līdzīgi kā citās mītnes zemēs un līdzīgi kā bēgļiem visā pasaulē, izveidojās dubulta lojalitāte – gan attiecībā pret mītnes zemi, gan dzimteni.⁴⁷ Socioloģijā, raksturojot etniskās integrācijas procesus, mēdz izdalīt četrus akulturācijas stratēģiju tipus – integrācija (kad tiek saglabāts savas kultūras mantojums, bet notiek arī intensīvi kontakti ar otru kultūru), asimilācija (kad indivīdi nevēlas saglabāt savu kultūru, bet uztur intensīvus kontaktus ar otru kultūru), nodalīšanās (kad tiek īpaši kopts savas kultūras mantojums un notiek izvairīšanās no otras kultūras) un marginalizācija (kad netiek kopta sava kultūra, bet nenotiek intensīva saskarsme arī ar otru kultūru, šāds modelis parasti attīstās diskriminācijas vai atstumtības gadījumos).⁴⁸ Analizējot dzīvesstāstus, varam redzēt, ka, jo jaunāka paaudze, jo vairāk dominē asimilācija kā iekļaušanās stratēģija. Tomēr vecākajai paaudzei, vismaz intervēto cilvēku vidū, izteiktāka ir integrācijas jeb multikulturālisma stratēģija. Pavisam maz ir to, kuriem būtu raksturīga norobežošanās jeb segregācija un dzīvošana pamatā tikai latviešu vidē. Mūsu stāstītāji identificē sevi (1) kā latviešus, (2) kā piederīgus Zviedrijai, (3) kā atšķirīgus no zviedriem un (4) kā atšķirīgus no citu mītnu zemju latviešiem.

Lielākoties cilvēki ir lepmi būt Zviedrijas pavalstnieki, viņiem ir latviešu un zviedru draugi, daudziem Zviedrijā iegūta augstākā izglītība, pavadīts darba mūžs, te dzīvo bērni un mazbērni. Latviešu gandarījums par sasniegto ir liels, jo viņi Zviedrijā sāka dzīvi kā melnstrādnieki bez valodas zināšanām, bez kādām materiālām vērtībām, dažs arī bez izglītības vai ar izglītību, ko zviedri neatzina, bet jau pirmo desmit–piecpadsmit gadu laikā latvieši kļuva par vidēji situētiem Zviedrijas pilsoņiem. Turklāt Zviedrijas identitāte neizpaužas tikai noteiktā pieredzes un pieraduma sajūtā, to raksturo arī no zviedriem pārņemtas īpašības un paradumi. Šīs zviedriskās iezīmes kļūst labi redzamas situācijās, kurās ir iespējams salīdzinājums. Kā apgalvoja viens no mūsu stāstītājiem, tad lielajās latviešu sanāksšanas reizēs, piemēram, Pasaules latviešu dziesmu svētkos, ļoti labi varot redzēt to, ka katras mītnes zemes latviešiem ir klāt tās zemes mentalitāte.

Aizskartā latviskā identitāte

Daži stāsti parāda konfliktsituācijas starp latviešiem un zviedriem trimdas sākumposmā. Pamatā konflikti veidojas brīžos, kad latviešu pašredzējums būtiski atšķīrās no zviedru skatījuma uz latviešiem. Proti – latviešu pašredzējumā nozīmīga loma bija nācīgas izdzīvošanas apdraudējuma sajūtai un Latvijā ieņemtajam sociālajam statusam (pamatiedzīvotāji, izglītoti profesionāļi), kamēr zviedri politiskos motīvus interpretēja atšķirīgi (simpatizējot PSRS) un priekšplānā saredzēja latviešu sociālo statusu Zviedrijā (imigranti un melnstrādnieki).

Daži piedzīvojuši ļoti pozitīvu, līdzjūtīgu un pretimnākošu attieksmi. Bet visai bieži cilvēki sastapās ar rezervētu un pat naidīgu attieksmi. Pirmkārt, to izskaidro ar to, ka Zviedrijā līdz Otrajam pasaules karam tikpat kā nav bijis ārzemnieku un zviedri nav pieraduši tādus redzēt savā zemē. Otrkārt, diezgan naidīgais noskaņojums tiek saistīts ar Zviedrijas simpātijām pret Padomju Savienību un kreisi noskaņoto arodbiedrību spēcīgo ietekmi. Fabrikās, kur lielākoties atrada darbu emigrējušie latvieši, ar diezgan lielām aizdomām uzlūkoja cilvēkus, kas mukuši no Padomju Savienības. Pastāvēja neizpratne par to, kā var pamest tik labu iekārtu, vai tik tādi cilvēki nav sadarbojušies ar nacistisko režīmu. Valodas barjeras dēļ bija ļoti grūti sniegt kādus skaidrojumus.

Vēlākos trimdas gados robežšķirtne starp zviedriem un latviešiem iezīmējās mazliet citādi, tomēr Zviedrijas un Padomju Savienības ārpolitisko attiecību ietekme jūtama ilgstoši. Vairāki stāstītāji ir atzīmējuši, ka traucēja zviedru neizpratne par Latvijas politisko apspiestību, jo publiskajā telpā priekšplānā ilgstoši tika apskatītas tikai attālu un eksotisku zemju problēmas un netaisnības. Piemēram: *Kas visvairāk mūs aizskāra, ka viņi interesējas par netaisnībām, kas notiek Nikaragvā, Dienvidāfrikā un nez kādās salās, kaut kur Polinēzijā vai Tongu*

salās – cik tur briesmīgi apietas ar nēģeriem. [...] Jo tās avīzes, prese, visa oficiālā propaganda neminēja Baltiju nemaz tajos gados (NMV-458). Arī skaidrojums par faktisko situāciju Padomju Savienībā (represijām, diskrimināciju u.c.) zviedri uztvēruši kā vienkāršu baltiešu naidu, un attieksme pret Padomju Savienību bijusi samērā nekritiska (NMV-456, NMV-459).

Atsevišķi konflikti ir saistīti ar sociālajām normām izteikti šķiriski noslāņotajā Zviedrijas sabiedrībā. Pirmajā laikā saskarsme ar zviedriem bieži vien bija problemātiska ne tikai valodas nezināšanas dēļ, bet arī tādēļ, ka Zviedrijā sociālo attiecību modelis bija citāds nekā Latvijā un toreiz valdošās atšķirības starp sociālajiem slāņiem un šīs attiecības regulējošās sociālās un valodas normas daži uztvēra kā personisku apvainojumu. Piemēram:

Zviedrijā tai laikā vēl bija ļoti noteiktas robežas starp sociālām šķirām, ja tā var sacīt. Un augstāk stāvoša persona [zemākstāvošu] nekad neuzrunāja ar Jūs vai Tu, bet – Viņš. Ja, piemēram, tagad, ja jūs būtu strādniece un es būtu inženieris, un mēs tagad satiekamies darba vietā, man kaut kas jautājams un es prasu: “Kā viņa jūtas šodien?” Nevis Jūs vai Tu, bet Viņa, trešā personā. Un pie tā mums bij ļoti grūti pierast. (NMV-445)

Latvieši nav ideāli

Ir arī kopienas dzīves izpausmes, par kurām labprāt nerunā un ar kurām neļepojas, bet kuras nevar arī apiet vai ignorēt. Stāstos šad tad parādās epizodes, ko poētiski varētu raksturot ar mūsdienu parunām *Kur trīs latvieši, tur divas partijas vai Latvietis latvietim saldais ēdiens*. Aktīva sabiedriskā dzīve radīja arī domstarpības, kuru cīņas lauks bija politiskie jautājumi un noteikšana trimdas kopienā. Konflikti un šķelšanās radās gan dažādu politisku grupējumu starpā, gan dažādos visiem nozīmīgos jautājumos, kā, piemēram – kāda būtu Latvijai vislabākā politiskā kārtība, kāds ir pareizākais latviskums (valoda, tradīcijas u. tml.), kāda ir pareizākā attieksme pret Padomju Latviju u.c. Ne tikai latviešiem Zviedrijā, bet arī Amerikā un droši vien arī citās zemēs veidojās daudzas mazas grupas, kuras apstrīdēja cita citu, kaut arī tām bija kopīgi mērķi.⁴⁹ Segmentācija un dažādu domubiedru grupu veidošanās ir raksturīga visām etniskajām diasporām, gluži tāpat kā jebkurām demokrātiskām sabiedrībām.⁵⁰

Būtiski ir tas, ka cilvēki strīdas tikai par jautājumiem, kas viņiem ir nozīmīgi, nevis vienaldzīgi. Īpaši asi politiskie konflikti bija pirmajos trimdas gados: *Mēs izcīnījām šeit to, ko nedabūja izcīnīt Ulmaņa laikā, kad Ulmanis nolikvidēja partijas. Šeit viss tas atkārtojās. Sabrauca visi partijnieki šeit, ar Breikšu, un vēl daudzi citi vecie deputāti. Un sāka izrēķināties ar tiem, kas bij leģiona aprindās un tā tālāk. Oi, kā mēs plēsāmies [...] Un tā bija ļoti nepatīkama lieta. Tad es ņēmu un sacīju galavārdu – mēs tomēr to cīņu izbeigsim tad, kad viena paaudze*

apmirs. Un tā arī bija (NMV-444). Izteikumi par konfliktiem politisko partiju starpā, kā arī starp partijām un Ulmaņa režīma piekritējiem atrodami vairākos stāstos (NMV-442, NMV-445, NMV-446, NMV-448, NMV-456, NMV-464). Bieži vien domstarpību asums bijis iemesls, kādēļ cilvēki attālinājās no latviešu sabiedrības. Tiek arī atzīmēts, ka tagadējo latviešu jauniešu vidū līdzīga rakstura politiski konflikti nepastāv.

Lai arī sašķeltība pati par sevi nav pozitīva parādība, tomēr strīdu situāciju karstums liecina par dedzību, ar kādu cilvēki risināja sev svarīgos jautājumus. Savukārt strīdu plašā izplatība (tiesa gan – noteiktās paaudzēs) un vienlaikus nosodošā attieksme pret strīdēšanos veido īpašu grupas pazīmi.

Latviskās identitātes materiālās manifestācijas

Nevar nevērīgi izturēties arī pret attiecībām starp cilvēkiem un lietām, kuras viņi lieto un izgatavo, privileģējot valodu kā vienīgo pašizteiksmes līdzekli.⁵¹ Bieži vien tieši dzīvoklī ieraudzītās lietas palīdzēja izveidoties pilnīgākam priekšstatam par stāstītāju, ļāva ielūkoties identitātes individuālajā un arī grupas kopējā tēlā. Piemēram – grāmatu plaukti, pilni ar grāmatām latviešu valodā, latviskas rotas, etnogrāfiski vai pseidoetnogrāfiski priekšmeti interjerā, Latvijas leļļu plaukts Zvejnieku dzīvoklī, Ģederta Eliasa gleznas Izabellas Cielēnas mājā vai arī Latvijas Valsts konservatorijas greznais diploms rāmī pie sienas Veras Puķītes dzīvoklī. Dažkārt lietas ienāca stāstos – atmiņās par to, kādi priekšmeti tika ņemti līdzī, atstājot mājas. Lietas parāda gan stāstītāju personības šķautnes un dzīves atmosfēru, gan kalpo kā kopīgās identitātes zīmes. Inta Gāle-Kārpentere latviskās lietas nosauc par svarīgām nacionālās kultūras emblēmām un raksturo lietu nozīmi Amerikas latviešu sabiedrībā: “Cilvēki vērtē savas latvietības intensitāti atbilstoši šādu objektu daudzumam savā mājā.”⁵²

Problemātiskā Latvija un problemātiskā piederības sajūta

Kopīga teritorija, kā jau iepriekš atzīmēts, ir viens no būtiskākajiem etniskās kopienas identitātes aspektiem. Tomēr stāstos par kontaktiem ar Latviju atklājas virkne problēmu un pēc neatkarības atgūšanas īpaši saasinās jautājums – kas ir tā Latvija, kurai esmu piederīga vai piederīgs?

Ir izveidojusies samērā paradoksāla situācija, kurā netiek apšaubīta latviskā identitāte, bet problemātisks ir kļuvis jautājums par grupu un teritoriju, ar ko šī identitāte tiek asociēta. Daudziem cilvēkiem, kuri Latvijā dzimuši un auguši, ir ļoti grūti pieņemt šeit notikušās pārmaiņas vidē un cilvēkos. Paveroties iespējai

fiziski atgriezties zemē, par kuru ir domāts kā par dzimteni un piederības vietu, iezīmējas traģiska līnija pasaules izjūtā:

– *Pats pirmais pārdzīvojums bij visdrausmīgākais. Kad es atbraucu atpakaļ, tad kādu pusgadu man bij ārkārtīga depresija. Jā. Es... es sajutos tā – šeit es esmu sveša. Sveša zeme, sveša valoda. Un Latvija... tur viss... bet tur nav atkal tas, kas bija toreiz. Krievu valoda visur skan. Nē, es domāju – cik šausmīgi. Un visi izklīduši. Tik viena maza daļiņa Latvijā palikusi no maniem draugiem un kolēģām.*

– *Tad svešs tur un svešs šeit?*

– *Nav tāda īsta pamata zem kājām. Es to vēl joprojām jūtu, kad es atbraucu atpakaļ. Esmu pieradinājusi sevi. Te ir jau tik daudz gadi nodzīvoti. Un Rīgā, jā... Nu Rīgā es aizbraucu – o, Rīga, vai cik jauki! Kaut kā ārkārtīgi silta sajūta pārņēma. Bet tomēr atkal – nē, bet tā tomēr nav mana Rīga. Tā ir savādāka. Un, kad es braucu atpakaļ – nu ja, es laikam esmu nolemta šeit palikt. (NMV-443)*

Mainījusies ir ne tikai vide, izklīduši kādreizējie kolēģi un draugi. Mainījusies ir arī valoda, bet jo īpaši – cilvēki, savstarpējās attiecības un darba kultūra. 90. gadu sākumā cilvēki Latvijā dažos stāstos tiek aprakstīti kā nepieklājīgi (piemēram, nekad nesaka paldies, NMV-445), ar padomju domāšanas un uzvedības iezīmēm, ar zemu darba kultūru un morāli, turklāt Rīga šķiet pārpludināta ar imigrantiem no Krievijas un līdz ar to liekas zaudējusi nacionālas galvaspilsētas seju. Būtiski ir tas, ka daudziem Zviedrijas latviešiem ir grūti izjust īstu vienotību (identitātes tāpatības nozīmē) ar šodienas reālo Latviju, kurā daudzas lietas ir nepazīstamas, nepieņemamas vai grūti saprotamas.

Maija Hinkle ir pētījusi iemeslus, kas traucē Amerikas latviešiem iedzīvoties Latvijā, un atklājusi, ka viens no iemesliem ir īpašā piesaiste pašu radītajai trimdas kultūrai un tās atšķirības no Latvijā izveidojušās kultūras.⁵³ Var apgalvot, ka daudziem ārpus Latvijas dzīvojošajiem latviešiem etniskā identitāte saistās tieši ar sabiedrību un latvisko kultūru trimdā, ar Latviju kā etnisko dzimteni un ne tik daudz ar šodienas Latviju un sabiedrību Latvijā. Vēl asāk šī sajūta parādās trimdas jaunākajās paaudzēs.

Garāks citāts no intervijas spilgti parāda trimdas vidējās paaudzes latviskā identitātes sarežģītību. Tas atklāj paradoksālo situāciju, kad Latvijas neatkarības atgūšana bija ne tikai priecīgs, bet arī traumatisks notikums daļai trimdas sabiedrības. Parasti trimdas sabiedrības skaitliska un rīcībspējas mazināšanās tiek saistīta ar vecākās paaudzes aiziešanu mūžībā un nākamo paaudžu asimilāciju. Stāsta fragments parāda vēl vienu aspektu. Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu trimda zaudēja savu būtisko politisko mērķi un līdz ar to arī īpašo misijas apziņu, kas bija saistīta ar pienākumu uzturēt latvisko kultūru un neatkarības ideju un

kas līdz šim motivēja darboties. Notika strauja pārorientācija uz Latviju, un īpaši Eiropas latviešu kopienās sabiedriskā dzīve it kā izšķīda. Daudzi ar pārsteigumu atklāja, ka viņu latviskā identitāte nesaistās ar Latviju, bet gan ar latviešu kopieni un organizācijām ārpus Latvijas, kurām nu bija jāatrod jauni mērķi, uzdevumi un darbības veidi.

– Priekš kam tas viss? Vai jūs pati varat atbildēt?

– Es domāju, katram būs sava domāšana. Bet man tas ir, varētu teikt, divos līmeņos. Tādā intelektuālā es teiktu tā – man ir valoda, ko es māku. Kāpēc lai es to nemācītu savam bērnam? Viņam tā būs liela priekšroka. Un otrais līmenis ir tas, ka tā latviskā pote, ko es dabūju un kas bija tik spēcīga un tik ilgi (tomēr līdz kādam 90. gadam), – tā vienkārši emocionāli motivē uz visu šito te rīcību un darbu. [...] Es domāju, ka mana mamma ir tik spēcīgi un tēvs arī tik spēcīgi mācējuši to pārvest manī, ka tas ir... kā to psiholoģijā saka – tas ir iekorporēts manī pašā iekšā. [...] Kad runā par identitāti, tad es vienmēr gudroju par to, kāpēc es nebiju laimīga, kad Latvija kļuva brīva. Apmēram 10 gadus es esmu gudrojusi par to, un tagad es izgudroju, kāpēc tas bija. Un es gribu jums to dot līdzī. Jo es esmu sapratusi, ka tas nemaz nav tik neparasti. Es esmu dzirdējusi to no igauņiem arī tādās līdzīgās intervijās. Tas ir tāpēc, ka mana identitāte nav saistīta ar Latviju. Mana identitāte ir saistīta ar trimdas latviešu jaunatni Eiropā un drusku Amerikā arī, tur es esmu daudz bijusi arī. Un, kad Latvija kļuva brīva, tad visi cilvēki orientējās uz Latviju, no šejienes skatoties. Un mūsu sabiedrība izputēja šeit. Jo ELJAs (Eiropas Latviešu jauniešu apvienība) principā vairs nav tādā veidā, kā viņa bija, jo viņa nav vajadzīga. Bet manā identitātes plāksnē man bija kaut kā jāpārstādās uz to, ka viss tas, kas man ir bijis, – mani draugi, mana identitāte, manas saistības – viss tas izšķīda un pazuda. Tie cilvēki vēl ir, bet tā sabiedrība nav. Un tāpēc šāda latviešu skola ir ļoti svarīga arī tādiem kā man, jo te es sastopu dažus no tiem cilvēkiem regulāri. Un tas ir man iemesls braukt uz Latviju tagad. Tas nav vairs manis pašas dēļ, tas ir manu dēļu dēļ. Jo tur viņš iemācīsies latviski runāt, tur viņš varēs atrast jaunus draugus un jaunas saistības. Jo viņam latviešu identitāte nevar būt saistīta ar to mazumiņu, kas šeit ir. Tāpēc man jābrauc uz Latviju. Interesanti, vai ne. Sarežģīti tas ir. (NMV-464a)

Izvēle: būt vai nebūt latvietim

Dzīvesstāstos īpašu līniju ievēl stāsti par bērniem, kas spilgti parāda to, ka latviskās identitātes nodošana nākamām paaudzēm nav automātiska, to nevar nodot tālāk ģenētiski. Cilvēks, kurš ir dzimis Zviedrijā, tur gājis bērnudārzā un skolā, nevar izjust Latviju, tās valodu un kultūru identiskā veidā kā tāds, kurš ir dzimis un audzis Latvijā. Bērni atrodas starp divām kultūrām – vecāku latvisko

un vides zviedrisko (arī vienaudžu), un šāda multikulturāla situācija prasa izdarīt izvēli jautājumā par to, kas es esmu un kādas ir manas attiecības ar vecāku kultūru. Bērni saskaras ar vecāku un vecvecāku uzkrāto mantojumu – vērtībām, pasaules uzskatu, tradīcijām, kultūru un veido ar to savas attiecības, savu interpretāciju.⁵⁴

Daudziem stāstītājiem bērni ir asimilējušies zviedru vidē un latviski nerunā vai runā ļoti slikti. Kā izteicās viens samērā patriotiski noskaņots latvietis – *ja mēs būtu zinājuši, ka Latvija tiešām būs brīva, tad būtu viņus vairāk pieturējuši pie latviešiem* (NMV-458). Inta Gāle-Kārpentere, aplūkojot augsto asimilācijas un pasivitātes līmeni Amerikas latviešu sabiedrībā, raksta, ka cilvēkiem pirmajos trimdās gados bija maz laika audzināt bērnus kā latviešus un varbūt daudzi domāja, ka bērni dabiski izaugs par latviešiem.⁵⁵ Taču izvēle starp divām identitātēm un turklāt demokrātiskā sabiedrībā (kas ietver arī to, ka vecāki neuzspiež bērniem savu pārliecību, bet sniedz iespēju izvēlēties un pašiem pieņemt lēmumu) bija diezgan grūta – un palikšana vai kļūšana par latviešiem prasīja spēcīgu motivāciju kā vecākiem, tā bērniem.

Tomēr daudzi izvēlējās būt latvieši, dažiem tas bija pat pašsaprotami, ka citādi nemaz nevar būt. Lai redzētu, kā latviskā identitāte, valoda un kultūra ir tikusi nodota nākamajām paaudzēm, ar kādām grūtībām un izaicinājumiem sastapās trimdā dzimušie latvieši, intervējām arī dažu mūsu stāstītāju bērnus, kuriem latviskā identitāte ir samērā spēcīgi izteikta. Cita starpā – tieši intervijās ar stāstītāju bērniem atklājās, ka visvairāk Latvijā uz dzīvi *atgriežas* tieši vidējās un jaunākās, nevis vecākās paaudzes cilvēki. Atgriežas zemē, kur nav dzimuši, bet kurai jūtas piederīgi.

Un arī te nepastāv kāds viens latviskā identitātes modelis. Trīs intervijās ar mūsu stāstītāju bērniem un mazbērniem iezīmējas trīs atšķirīgi modeļi, kurus nosacīti varētu nosaukt kā pašsaprotamā identitāte, pretrunīgā vai paralēlā identitāte un globālā latviskā identitāte. Ir cilvēki, kas pilnīgi organiski pārņēmuši vecāku identitāti un kuriem nav radušās šaubas par to vai iekšējs protests. Ir cilvēki, kas atsevišķos dzīves posmos, piemēram, pusaudža gados, protestējuši pret visu latvisko kā vecāku uzspiestu un nav vēlējušies pārņemt vecāku etnisko identitāti. Tomēr vēlāk atklājuši, ka būšana par latvieti ir interesanta un piedāvā daudz plašākas izvēles, nekā pieejamas zviedru vienaudžiem. Piemēram, ievērojami paplašinās draugu loks, kontakti ar latviešiem citās zemēs ietver plašas ceļošanas iespējas. Arī viņiem patlaban dzīve norit starp latviešu un zviedru vidī, brīžiem esot vairāk te vienā, te otrā sabiedrībā un izjūtot piederību abām. Trešais modelis ir īpatnējākais. Mums ir grūti iedomāties etnisko identitāti vai kopienas identitāti, kas nav piesaistīta vietai, bet gan tikai sabiedrībai. Tā kā trimdā Latvija pastāvēja stāstos un kā aizliegtā teritorija, mītnes zeme ilgstoši tika priekšstatīta

kā pagaidu dzīvesvieta, bet dzīvots ir dažādās valstīs, dažiem ir izveidojusies latviskā identitāte, kurā teritoriāla piesaiste nav dominējoša vai centrāla. Dzīvo Anglijā, Austrālijā, Vācijā, Zviedrijā vai Latvijā, būtiskākais ir tuvie cilvēki, latvieši un latviešu centri, kuros vienmēr var atrast domubiedrus un draugus.

Noslēgums

Zviedrijā ierakstītie latviešu stāsti parādīja ārkārtīgi ciešu sasaisti starp individuālajām biogrāfijām un kopienas dzīvi. Iespējams, atbildi sniedz Džozefa Rotčailda apgalvojums, ka etniskā identitāte spēj piepildīt būtiskas cilvēka vajadzības, kā vajadzību pēc dzīves jēgas un vajadzību pēc piederības. Dzīves krīzes situācijā, kāda neapšaubāmi bija izceļošana no Latvijas un jaunas dzīves uzsākšana svešā zemē bez valodas zināšanām un bez līdzekļiem, piederība etniskajai grupai bija vienīgais nemainīgais pavediens dzīvē. Latvieši bija vienīgā grupa, kas pieņēma cilvēkus tādus, kādus viņi redzēja paši sevi. Latviešu sabiedrība burtiskā nozīmē kļuva par zaudēto māju aizvietotāju. Savukārt trimdas ideoloģija piešķīra dzīvei īpašu jēgu un misiju, saskaņā ar kuru latviešu valodas, kultūras un politisko mērķu uzturēšana bija ikviena pienākums pret Latviju. Iespējams, atbildi sniedz arī interviju situācija, jo katrai auditorijai tiek stāstīts mazliet citāds stāsts. Saskaņā ar Manuela Kastelsa pieeju ir ļoti svarīgi rast atbildi uz jautājumu – kam, kādai auditorijai tiek konstruēts konkrētās identitātes tēls. Kaut arī stāstus uzklusēja konkrēti cilvēki, tomēr tie tika dokumentēti Nacionālās mutvārdu vēstures pētījumam un dzīvesstāstu kolekcijai. Iespējams, ka stāstītāji paturēja prātā šo mērķi un veidoja savus dzīvesstāstus kā stāstus par vēsturi, kurā individuālās dzīves atspoguļo tautas likteni. Turklāt šāda stāstīšanas stratēģija sakrīt ar Latvijā spēcīgo tradīciju vilkt paralēles starp likteni un vēsturi, individuālo dzīvi un grupas kopējo biogrāfiju, kuru savos pētījumos ir ievērojusi Vieda Skultāne, analizējot represēto cilvēku dzīvesstāstus.⁵⁶ Šāda tradīcija rod atbalstu arī trimdas ideoloģijā, kurā tiek uzsvērtā indivīda un sociālās grupas ciešā sasaiste (uzsverot individuālo atbildību par kopējo mērķu sasniegšanu). Iespējams, visu šo iemeslu dēļ stāstījumos pastāv tik cieša saite starp kopējo un individuālo.

Aplūkojot latviskās identitātes saglabāšanu un tālāknošanu, varam secināt, ka dzīvesstāstos saistībā ar latviskās identitātes uzturēšanu kā nozīmīgi parādās vairāki kultūras aspekti – valoda, tradīcijas, ideoloģija, komplicēts organizāciju un daudzveidīgu nodarbību tīklojums. Turklāt trimdas ideoloģija – kopt Latviju ārpus Latvijas – ietver sevī arī priekšstatus par kopīgu vēsturi, kopīgām vērtībām un ticību tautas pastāvēšanai nākotnē. Darbs biedrībās un organizācijās, līdzdalība svētkos un citos pasākumos, mākslinieciskā jaunrade un sportiskās akti-

vitātes veidoja to nodarbību tīklu, kurā bija iespējams uzturēt latvisko identitāti un dzīvot latvisku dzīvesveidu. Kā uzsvēra viens no mūsu stāstītājiem, latviskuma saglabāšanā bija svarīgi, lai būtu konkrēta nodarbošanās. Tā kā trimdas sabiedrības izdzīvošanai izšķiroša bija iespēja darboties un darīt to latviskā vidē, tad, no šī viedokļa raugoties, ikvienai aktivitātei bija sava nozīme. Konkrēto dzīvesstāstu izpēte liecina, ka latviskās identitātes sekmīga pārmantošana no paaudzes paaudzē bija notikusi tajos gadījumos, kur šie dažādie kultūras aspekti pastāvēja kopā un trimdas ideoloģija veidoja pamatu personiskās rīcības motivācijai.

Jāatzīmē arī, ka būt par latvieti bija dārgs dzīvesveids, jo visas aktivitātes notika sabiedriskā kārtā un prasīja izdevumus, turklāt daudzus gadījumos paņemot visu no darba brīvo laiku.

Nākamais pētījuma sākumā izvirzītais mērķis bija noskaidrot, no kā tiek veidota latviskā identitāte, pieņemot 20. gadsimta sociālo zinātņu teoriju piedāvāto skatījumu uz identitāti kā konstrukciju, kas rodas noteiktos vēsturiskos nosacījumos un kurā tiek izmantots noteikts elementu kopums. Visi mūsu intervētie cilvēki sevi pozicionēja kā latviešus, kuriem rūp tas, kas notiek ar Latviju un latviešiem pasaulē, kaut arī ne visi bija vienlīdz aktīvi latviešu sabiedrībā. Vienlaikus etniskās identitātes tēlu veido dažādi aspekti un ne visiem intervētajiem cilvēkiem latviskā piederība ir ass, ap kuru rotē visa dzīve. Analizējot dzīvesstāstu tekstus, tika konstatēti atšķirīgi identitātes modeļi – etniskā identitāte, kas ir esamības centrā, droša un neapšaubāma; pretrunīgā vai dubultā identitāte, balansējot starp zviedru un latviešu sabiedrību, starp piederību trimdai un piederību Latvijai; perifērā etniskā identitāte, kad asimilācijas dēļ identifikācija ar etnisko grupu ir ļoti vāja, bet ne zudusi pilnībā. Tāpat tika konstatēti daudzveidīgi latviskās identitātes aspekti, kas ir veidojušies gan grupas iekšienē, gan grupas attiecībās ar citām grupām, – kopīga ideoloģija un kopīgi mērķi, kopīga piederības sajūta atmiņās un stāstos konstruētajai tēvzemei, kopīgi nodarbību tīkli, kā arī daži līdzīgu izjūtu un attieksmju lauki – kopienas elitārā identitāte, pretpadomju identitāte un identitātes aspekti saistībā ar Zviedriju, kā piederība, aizvainojums, lepnums.

Katrā ziņā trimdas pieredzes analīze rāda, ka latviskās identitātes izjūta ir elastīga, daudzveidīga un mainīga. Kaut arī kopienas dzīve, tāpat kā identitāte, ir pakļauta nopietnām pārmaiņām, tā tomēr nav vēl *palikusi bez sejas*, saplūdusi ar zviedriem vai citām bēgļu un ieceļotāju grupām. Latviskā identitāte tiek būvēta ap dažām kopīgām simbolu sistēmām (kā izcelšanās, valoda, kultūra, ideoloģija), tomēr veids un dziļums, kādā to izjūt katrs atsevišķais dalībnieks, ir individuāls. Latviskā identitāte parādās kā mozaīka vai kaleidoskops, ko laika roka vai kopienas dalībnieki ik pa brīdim pagriež – un visa kompozīcija sakrīt savādākā rakstā, turklāt šim rakstam laiku pa laikam kāds gabaliņš pazūd, bet

kāds nāk klāt no jauna. Un pie katra pagrieziena un gabaliņu maiņas parādās jauns satraukums tajos, kuriem identitāte saistās ar kādu iepriekš dotu nemainīgu dziļāko būtību, ko nepieciešams pārmantot no paaudzes paaudzē. Un jauns satraukums rodas arī tajos, kuri skata identitāti kā mainīgu konstrukciju, tāpēc ka uz jautājumu “Kas mēs *tagad* esam?” ir jāatbild no jauna pēc katra pagrieziena vai gabaliņu nomainīšanas, jo vecās atbildes vairs neder, tās ir jāskata jaunā gaismā vai arī jāmeklē jaunas.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 41.
- ² Vēsturnieks Kārlis Kangeris raksta, ka 1945. gada beigās Vācijas Rietumu okupācijas zonās atradās ap 100 000 civilo bēgļu no Latvijas un ap 20 000 latviešu militārpersonu. Skatīt: Kangeris, Kārlis. Trimdas sākumi: Latvijas pavalstnieki kara laikā Vācijā No: *Trimdas arhīvi atgriežas. Starptautiskas konferences referātu krājums*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2000, 5.–11. lpp.
- ³ UNRRA – *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*.
- ⁴ DP – *Displaced Persons*, latviski – pārvietotās personas.
- ⁵ Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 65.
- ⁶ IRO – *International Refugee Organization*.
- ⁷ Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 37.
- ⁸ Aareleid-Tart, Aili. The Adaptation of Estonians to New Cultural Realities after World War II. *Cultural Trauma and Life Stories*. Estonia: Kikimora Publications, 2006, p. 159. Igaņu vēstniecība Zviedrijā min mazāku skaitu – uz Zviedriju 1943.–1944. gadā devās ap 20 000 igauņu (skatīts 23.04.2010. http://www.estemb.se/estonia_and_sweden/estonians_in_sweden).
- ⁹ Vēsturnieks Agnis Balodis raksta, ka 5000 (skatīt: Balodis, Agnis. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga, 1991), kamēr Valentīne Lasmane pieturas pie mazāka skaita – 4000 (skatīt: *Pāri jūrai 1944./45. g.* Red. V. Lasmane. Rīga: Memento Latvija, 1993).
- ¹⁰ Castles, Stephen, Booth, Heather and Wallace, Tina. *Here for Good. Western Europe's New Ethnic Minorities*. London and Sidney: Pluto Press, 1984, p. 63.
- ¹¹ Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 26, 33.
- ¹² Turpat, 55. lpp.
- ¹³ Hinkle, Maija. Latviskā identitāte un trimdas kultūra Amerikas latviešu dzīvesstāstos. No: *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte. Konferences referātu krājums*. Sast. Daina Kļaviņa un Māris Brancis. Rīga: Nordik, 2004, 510.–527. lpp. Arī Inta Gāle-Kārpentere savā disertācijā jau 1989. gadā paralēli jēdzienam “trimda” lieto jēdzienu “diaspora”, kas ir pieņemts apzīmējums akadēmiskajā vidē.
- ¹⁴ Fragmenti par identitāti ir lielā mērā ņemti no mana raksta “Latviskās identitātes dažādība Zviedrijas latviešu kopienā” (grām.: *LETONIKA. Nacionālā mutvārdu vēsture. Reliģiskās idejas Latvijā*: Raksti. Otrā grāmata. Red. Maija Kūle u.c. Rīga: FSI, 2008. 11.–39. lpp.), veicot dažas izmaiņas.

- ¹⁵ Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Jumava, 1999.
- ¹⁶ *A Dictionary of Sociology*. John Scott and Gordon Marshall. Oxford University Press, 2005. *Oxford reference Online*. Oxford University Press. University of Latvia. Skatīts 14.02.2008. <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t88.e1061>
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ Spencer, Stephen. *Race and Ethnicity. Culture, Identity and representation*. London and New York: Routledge, 2006, p. 24.
- ¹⁹ Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Jumava, 1999.
- ²⁰ Malpezzi, Frances. M. Ethnicity. In: *The Greenwood Encyclopedia of World Folklore and Folklife*. Ed. William M. Clements. Vol. 1. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2006, p. 25–27.
- ²¹ Rotčailds, Džozefs. *Etnopolitika: konceptuālās aprises*. Rīga: AGB, 1999, 13. lpp.
- ²² Castells, Manuel. *Power of identity*. UK: Blackwell Publishing, 2004.
- ²³ Smits, Antonijs D. *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB, 1997, 30.–32. lpp.
- ²⁴ Banton, Michael. *Ethnic and racial Consciousness*. London and New York: Longman, 1997, p. 163.
- ²⁵ Cohen, William B. Nationalism in Europe. In: *Bonds of Affection. Americans define their Patriotism*. Ed. John Bodnar. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1996, p. 323.
- ²⁶ The Oxford Dictionary of English (2nd edition). *Oxford reference Online*. Skatīts 10.08.2009. http://www.oxfordreference.com/views/SEARCH_RESULTS.html?entrytype=eng Dict&sort=entrytype&searchnumber=1&q=nation&timelines=0&category=&ssid=1106491459&scope=global&filter_out=short.
- ²⁷ Cohen, William B. Nationalism in Europe. In: *Bonds of Affection. Americans define their Patriotism*. Ed. John Bodnar. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1996, p. 330.
- ²⁸ Anderson, Benedict R. O'G. *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London, New York: Verso, 2006.
- ²⁹ Šī apakšnodaļa ir balstīta uz manu rakstu “Kultūras nozīme latviskā identitātes uzturēšanā un pārmantošanā trimdā” (grām.: *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte. Konferenču referātu krājums*. Rīga: Nordik, 2004, 528.–541. lpp.), veicot vienīgi nelielas izmaiņas.
- ³⁰ Vitgenšteins, Ludvigs. *Filosofiskie pētījumi*. Rīga: AGB, 1997, 57. lpp.
- ³¹ Gāle-Kārpentere, Inta. Trimda kā dzīves attīstības modelis. *LZA Vēstis. A daļa*, Nr. 4 (561), 1994, 19.–24. lpp.
- ³² Smits, D. Antonijs. *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB, 1997, 85. lpp.
- ³³ Šmidhens, Guntis. Vēsturiski nostāsti Amerikas latviešu ģimenes dzīvē. *LZA Vēstis. A daļa*, Nr. 12 (557), 1993, 28.–30. lpp.
- ³⁴ Šie ir dzīvesstāsta ieraksta numuri Nacionālās mutvārdu vēstures arhīvā.
- ³⁵ Gāle-Kārpentere, Inta. Paaudžu domstarpības un atšķirības trimdā. No: *Atmiņa un vēsture*. Sast. R. Ķilis. Rīga: N.I.M.S., 1998, 98.–112. lpp.
- ³⁶ Turpat, 99. lpp.
- ³⁷ Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 68.
- ³⁸ Hinkle, Maija. Latviskā identitāte un trimdas kultūra Amerikas latviešu dzīvesstāstos. No: *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte. Konferenču referātu krājums*. Sast. D. Kļaviņa un M. Brancis. Rīga: Nordik, 2004, 510.–527. lpp.

- ³⁹ Gāle-Kārpentere, Inta. Paaudžu domstarpības un atšķirības trimdā. No: *Atmiņa un vēsture*. Sast. R. Ķilis. Rīga: N.I.M.S., 1998, 98.–112. lpp.
- ⁴⁰ Šī apakšnodaļa ir balstīta uz manu rakstu “Latviskās identitātes dažādība Zviedrijas latviešu kopienā” (grām.: *LETONIKA. Nacionālā mutvārdu vēsture. Reliģiskās idejas Latvijā*: Raksti. Otrā grāmata. Red. Maija Kūle u.c. Rīga: FSI, 2008, 11.–39. lpp.), veicot vairākas būtiskas izmaiņas.
- ⁴¹ Zviedrijas latvieši uzskata, ka rupjmaize ir viens no baltiešu pienesumiem zviedru ēšanas paradumu bagātināšanā. Pēckara gados Zviedrijā rupjmaize veikalos nebija nopērkama, tādēļ daudzi to cepa mājās paši. Vēlāk rupjmaizi sāka cept un piedāvāt veikaliem kāds igauņis, un Zviedrijā to sauc par igauņu maizi. Lai arī šobrīd to var nopirkt katrā lielveikalā, tomēr atsevišķās latviešu mājās paradums cept rupjmaizi tiek uzturēts joprojām.
- ⁴² Malpezzi, Frances M. Ethnicity. In: *The Greenwood Encyclopedia of World Folklore and Folk-life*. Ed. Williams M. Clements. Vol. 1. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2006, p. 25–27.
- ⁴³ Gāle-Kārpentere, Inta. Trimda kā dzīves attīstības modelis. *LZA Vēstis. A daļa*, Nr. 4 (561), 1994, 19.–24. lpp.
- ⁴⁴ Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 63.
- ⁴⁵ Turpat, 64. lpp.
- ⁴⁶ Garda, Ieva. Pretstatījumi kā pētījumu modelis suitu dzīvesstāstos. *LZA Vēstis. A daļa*, Nr. 5 (59), 2005, 30.–35. lpp.
- ⁴⁷ Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 37.
- ⁴⁸ Šūpule, Inese. Etniskās attiecības un akulturācijas procesi Latvijā. *LU raksti. Socioloģija*. Nr. 714, 2007, 31.–41. lpp.
- ⁴⁹ Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 9.
- ⁵⁰ Bauman, Gerd and Sunier, Thijl. Introduction. De-essentializing ethnicity. In: *Post Migration Ethnicity*. Ed. Gerd Bauman and Thijl Sunier. Netherlands: HET SPINHUIS Publishers, 1995, p. 1–9.
- ⁵¹ Babcock, Barbara A. “At home, no womens are storytellers”: Potteries, Stories and Politics in Cochiti Pueblo. In: *Feminist Messages. Coding in Women's Folk Culture*. Ed. Joan Neulon Radner. USA: University of Illinois Press, 1993, p. 221–248.
- ⁵² Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 16.
- ⁵³ Hinkle, Maija. Latviskā identitāte un trimdas kultūra Amerikas latviešu dzīvesstāstos. No: *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte. Konferenču referātu krājums*. Sast. D. Kļaviņa un M. Brancis. Rīga: Nordik, 2004, 510.–527. lpp.
- ⁵⁴ Mannheim, Karl. The Sociological Problem of Generations. In: *Essays on Sociology of Knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul LTD, 1952, p. 286–320.
- ⁵⁵ Gale Carpenter, Inta. *Being Latvian in Exile*. Bloomington: Indiana University, 1989, unpublished dissertation, p. 73.
- ⁵⁶ Skultans, Vieda. *The Testimony of Lives: Narrative and memory in Post-soviet Latvia*. London: Routledge, 1998.

Dagmāra Beitnere

Zviedrijas latvieši:
intelektuālās trimdas skices

Nacionālās mutvārdu vēstures pētnieku pirmais krājums, kas veltīts ārpus Latvijas dzīvojošai latviešu kopienai, varbūt tieši tāpēc ir veltīts vispirms Zviedrijas latviešiem, lai labāk izprastu tik tuvās un tik pretrunīgās Zviedrijas lomu latviešu kopienas pēckara dzīvē un tās nozīmi mūsdienās. Līdzšinējos pētījumos konstatēts, ka *Zviedrijas latviešu kopienai ir raksturīgi, ka Latvijā iegūtā izglītība un ieņemtais sociālais statuss ir sevišķi nozīmīgi kopienas tēlā un identitātē. Pateicoties Latvijas Centrālās padomes organizētajām bēgļu laivām, uz Zviedriju mērķtiecīgi tika evakuēti ievērojamākie Latvijas kultūras, izglītības, zinātnes un politikas darboņi. Tāpēc Zviedrijā nokļuva liela daļa intelektuālās un politiskās elites un viņu proporcija attiecībā pret pārējiem bēgļiem bija lielāka nekā citviet pasaulē izkaisīto latviešu kopienās. Daudzi stāstītāji joprojām lieto atsauci uz Zviedrijā plaši pārstāvēto Latvijas eliti, lai raksturotu Zviedrijas latviešu kopienu kā īpašu un no citām latviešu kopienām atšķirīgu.*¹ Tāpēc raksts nedaudz paplašina skatījumu uz Zviedrijas latviešu trimdas kopienas personībām, kuras veidoja intelektuālo gaisotni un bija pievilksnās spēks šai mītnes zemei latviešiem no pārējās pasaules.

Zviedrija ir tuvākā latviešu diaspora, kuras apzināšana, pētniecība un izziņas materiālu ieguve saistās ar daudziem emocionāliem aspektiem. Latvijas vēsturē Zviedrija bijusi kaimiņzeme gan kā konkurente Kurzemes hercogistei, gan sadarbības partnere jaunāko laiku vēsturē. Šodien uz Zviedriju raugāmies kā valsti, kura kļuva par izglābšanās un patvēruma zemi daudziem trimdiniekiem, kad *latvju zeme dega*. Latvijas pusē Otrā pasaules kara noslēguma posmā *Kurzemes katls* (tā dēvēts padomju Latvijas historiogrāfijā) vai *Kurzemes cietoksnis* (kā to sauca tais dienās un arī vēlāk trimdā)² ir palicis kā pretrunīgs un sarežģīts samezglējums. Kāpēc vācu virspavēlniecība nolēma atstāt Kurzemē tik lielu karaspēku, joprojām ir neatrisināta vēstures mīkla, uz kuru nespēj atbildēt profesionāli vēsturnieki. Savukārt Latvijas vēsturē *Kurzemes piekraste* bija un ir arī šodien

unikāls latviešu karavīru varoņdarbs, kuri nosedza aizmuguri – pieeju krastam, no kura pāri jūrai devās bēgļu laivas, lai glābtos no padomju armijas. Latviešiem, kas cēlās pāri jūrai 1944. gada beigās un 1945. gadā, Zviedrija bija cerību un iespēju krasts. Bēgļu laivu stāsti saistās gan ar Zviedrijas krasta sasniegšanu, gan arī dzīvības zaudēšanu, neveiksmīgu bēgšanu un laivu atgriešanu atpakaļ. Bēgļu laivas pāri Baltijas jūrai aizveda daudzus latviešus, to skaitā nozīmīgu Latvijas sabiedrības daļu – politisko un intelektuālo eliti. Apstākļi, ka valsti pameta liela sabiedrības daļa, kuras uzdevums bija nodrošināt latviešu kultūras un politiskās dzīves nepārtrauktību, norāda, ka kara rezultātu, kas bija jau redzams tolaik, netieši apstrīdēja pasaules politika. Bēgļu laivas uz Zviedriju kārtoja un organizēja Latvijas Centrālā padome, bet finansēja ASV valdība, jo Latvijas izglābtai elitei bija jāklūst par *mazo Latviju*. Zviedrijā nokļuva apmēram 5000 latviešu bēgļu, un kopā ar igauņiem (apmēram 30 000) viņi veidoja ievērojamu bēgļu grupu. Kā norāda vēsturnieks Agnis Balodis, *bēgļiem tika nodrošināta laba apgāde, viņus sagaidīja nevainojami organizēta, karā neiedragāta sabiedrība. Pēc neilgas uzturēšanās nometnēs viņi nokļuva darba dzīvē un visumā labi izturēja šo pārbaudījumu. Varas iestādes pret baltiešiem izturējās stipri atturīgi – gan pēckara politiskā klimata dēļ, gan arī tāpēc, ka Zviedrija vēlējās nodibināt labas kaimiņu attiecības ar Padomju Savienību. Valdība viņiem aizliedza jebkuru politisku darbību, piemēram, pakļāva cenzūrai latviešu avīzes.*³

Latviešu politiskās un intelektuālās elites situācija Zviedrijā ir pietiekami komplicēta, un vienā rakstā nav iespējams aptvert visas situācijas un personības, arī konfrontācijas, kas iespaidoja latviešu un zviedru attiecības ilgā laika periodā. Pēckara politiskā dzīve mainījās strauji, Zviedrijas valdības rīcība, ar kuru tā izdabāja staļiniskajam režīmam, izdodot latviešu leģionārus, sanikvoja daudzus. Auga nepatika pret kaimiņzemi, un daudzi jo daudzi aizbrauca no Zviedrijas 50. gados, nespēdami piedot šādu nodevību. Izceļoja daudzi izcili latviešu kultūras pārstāvji – Zenta Mauriņa, Konstantīns Raudīve, Mariss Vētra, Dzintars Sodums un citas Latvijas intelektuālajā dzīvē nozīmīgas personas. Brūno Kalniņš, Uldis Ģermanis, Andrejs Eglītis, Mārtiņš Zīverts, Kārlis Straubergs, Francis Balodis un vēl citi palika. Zviedrijā palika personības, kuras visai trimdas sabiedrībai deva ievērojamu ieguldījumu latviešu kultūras attīstībā un ar saviem sasniegumiem pētniecībā pievilka daudzus jaunākās paaudzes latviešus, kas uzauga citās mītnes zemēs, meklēt iespējas studēt, strādāt un ar laiku apmesties uz dzīvi Zviedrijā.

Raksts iezīmē nedaudzas trajektorijas notikumiem, attieksmēm un attiecībām, lai apkopotu atmiņas par nozīmīgiem latviešu trimdiniekiem Zviedrijā. Tas liek pārdomāt par latviešu attiecībām ar vēsturi, par pieļautām kļūdām un to atgādinošo klātbūtni sabiedrībā ilgā laika periodā. Latviešu trimdiniekiem

pēc kara bija jāpiedzīvo nievājoša attieksme pat no Zviedrijas riksdaga pārstāvjiem, piemēram, deputāta Undēna paziņojums 1945. gadā rudenī: *Manuprāt, baltiešu patriotu taktika, kura par vienīgo pareizo ceļu nākotnē uzskata savu valstu neatkarības atjaunošanu, ir pilnīgi iluzora politika. Jau abu karu starplaikā radās lielas šaubas par šo valstu nākotni. Baltijas tautu politiskais briedums nebija īpaši pārliecinošs.*⁴ Tik tieša attieksme pret Baltijas valstu neatkarības centieniem nebija nevienā citā ziemeļu kaimiņzemē, tāpēc īpaša šķiet Latvijas trimdinieku māka un spēja pastāvēt, veidot organizācijas, apvienot spēkus kopīgu mērķu sasniegšanai – Latvijas neatkarības atjaunošanai.

Pētījuma robežas

Raksta mērķis ir apkopot atmiņas par personībām un notikumiem, viņu attiecībām ar Zviedrijas latviešu kopienu un Latviju, ieskicēt Zviedrijas vidi, kurā nokļuva latviešu bēgļi, attieksmi pret viņiem, kā arī – kādu attieksmi pret Zviedriju veidoja latviešu intelektuāļi un kā trimdas kopienu kopumā ietekmēja Zviedrijas latvieši. Raksts nepretendē uz visaptverošu analīzi, tikai iezīmē vadlīnijas, kuras iegūtas no uzklusitajiem dzīvesstāstiem, no memuārliteratūras, intervijām un akadēmisko tekstu analīzes.

Raksta metodoloģija balstīta Niklasa Lūmana pašreferento sistēmu teorijā, kas pievērš uzmanību attiecībām starp sistēmu (sabiedrību) un apkārtni, vai tās ir atvērtas vai slēgtas, kāda ir mijiedarbe un kādi *autopoietiskie* (pašatjaunojošie) procesi vērojami. Rakstā analizētas attieksmes un attiecības, kuras izmantoja Zviedrijas latvieši, veidojot trimdas idejiskos centrus, attiecības ar Padomju Latvijas ideoloģijas pārstāvjiem. Pēckara trimdas paaudzes humanitāro zinātņu pārstāvji veidoja savas profesionālās karjeras svešvalodās, nodevās latviešu valodas un kultūras pētījumiem, kas norāda uz centieniem turēt atvērtus pašraksturojuma horizontus neatkarīgas pētniecības apstākļos.

Socioloģiski *elite* ir sabiedrības, sociālās vai profesionālās grupas pārstāvji, kuriem ir ietekme uz citām grupām un kurus atzīst par pārkākiem. Tādi bija katrā latviešu trimdas mītnes zemē – Vācijā, ASV, Austrālijā, Kanādā, taču Zviedrija izceļas ar tādu pēckara trimdas intelektuālo kodolu, kas savu spēku un nozīmi centās nezaudēt līdz Latvijas neatkarības atgūšanai 1991. gadā. Zviedrijas latviešu trimdas *elitārisms* šajā rakstā skatīts kā latviešu sabiedrības politiskās dzīves pārstāvju cīņa par idejām, apstākļiem un kultūras identitātes saglabāšanu. Latvieši Zviedrijā pēc Otrā pasaules kara nokļuva kaimiņzemē, kur viss bija atšķirīgs no pierastās dzīves Latvijā, un viena no galvenajām distancēm – valodas barjera tika pārvarēta. Zviedrijā nonāca cilvēki ar labu izglītību, tāpēc jaunu valodu un

iemaņu apguve nebija šķērslis, lai samērā veiksmīgi integrētos Zviedrijas akadēmiskajā dzīvē. Sarežģītāk integrācija noritēja mākslinieku vidē, liecības par to iegūtas no latviešu mākslinieku rakstītiem dzīvesstāstiem. Memuārliteratūra līdzās dzīvesstāstiem ir avots, ar kuru pētniecībā var paplašināt skatījumu par trimdas dzīvi Zviedrijā.

Emocionālās barjeras, kuras radās pēc Zviedrijas valdības īstenotās leģionāru izdošanas, krasi mainīja attieksmi – līdz pat šīs kaimiņvalsts pilnīgai nepieņemšanai. Sabiedrības un apkārtnes attiecības darbojās kā sistēmas atvērtais vai slēgtais horizonts, kurā indivīdi varēja veikt brīvas izvēles, piedalīties vai ne, palikt Zviedrijā vai to pamest. Tie, kuri palika Zviedrijā, un tās bija ievērojamas intelektuālas personības, prata izmantot un radīt jaunu kvalitāti attiecībās un attieksmēs pret jauno mītnes zemi. Raksts fokusējas uz latviešu personību spēju pastāvēt, iespaidot un uzvarēt situācijas, kas norāda uz iemaņām, kuras apguva un praktizēja latviešu intelektuāļi.

Trimda zināmā mērā ir latviešu sabiedrības subsistēma, kurā akumulējās daudzas pašizpratnes un pašraksturojumi, kurus trimdinieki pievienoja izpratnei par latvietību un trimdas lomu kultūras saglabāšanā. Savā veidā tas ir piemērs sabiedrības komunikācijai pašai ar sevi par sevi, lai veidotu jaunas pašreferences. N. Lūmana sistēmteorija atgādina, ka sabiedrībai jāmeklē jaunas sevis pašizpratnes un jauni sevis redzējumi, jo sabiedrība ir tā, kas viņa ir, un tā, kas viņa nav, tādā nozīmē, ko viņa par sevi vēl nav ieraudzījusi.

Pētījumā izmantotas sešas intervijas – dzīvesstāsti, kas raksturo Zviedrijas latviešu trimdu. Intervijas notika Rīgā 2009. gada pavasarī un vasarā, un tajās piedalījās Zviedrijas latvieši, kuri ir atgriezušies uz dzīvi Latvijā. Izmantojot dzīvesstāstu kā stratēģiju, intervētie tika lūgti izgaismot Zviedrijas latviešu kopienas personības, kuru pievilkšanās spēks lika mainīt mītnes zemes citos kontinentos, lai uz ilgiem gadiem par savām mājām sauktu Zviedriju. Intervijās piedalījās latviešu trimdas pārstāvji, kuri uzauguši Austrālijā, Vācijā, dzīvojuši ASV, bet, sākoties studijām un iekļaujoties aktīvā trimdas ideoloģiskajā dzīvē, apmetušies Zviedrijā. Savukārt intervija ar latviešu zinātnieci Lieni Neulandi palīdzēja izprast Zviedrijas akadēmiskās vides īpatnības un pēckara situācijas. Viņa Zviedrijā ieradās pie savas mātes tūlīt pēc kara.

Visās intervijās tika minētas vienas un tās pašas personas – Brūno Kalniņš, Uldis Ģermanis, Haralds Biezais, Velta Rūķe-Draviņa, Andrejs Johansons. Stāstos par Zviedriju minētas daudzas citas latviešu kultūras autoritātes – dzejnieki, rakstnieki, intelektuāļi, kuri iespaidojuši latviešu kopienu, kā arī tieši vai netieši ietekmējuši latviskās dzīves vērtības. Raksta formāts dod iespēju portretēt dažus no tiem.

Aizbraukšana, zaudējums un atjaunotne

Par notikumiem Kurzemē Otrā pasaules kara beigās ir minēts daudzos NMV arhīva dzīvesstāstos. Uz Kurzemi bēga no visas Latvijas ar domu, ja nu izdodas tāds pats varonības stāsts kā 1918. gadā, kad vienīgi Liepāja vēl nebija lielinieku varā, ja nu atkal te izdodas pārļaut šo laiku. Tomēr kara gaita 1944. gadā klidināja šīs cerības – un daudziem Latvijas rietumu piekrastē esošajiem bēgļiem nācās izšķirties pamest dzimteni. Tās bija traģiskas izjūtas trimdinieku dzīvesstāstos – lēmums par aizbraukšanu. Aizbraukšanas stāstiem ir liels piemēra lādiņš. Vecākās paaudzes stāsti par pēdējo bērzu, ko, pametot dzimteni, varēja saskatīt no aizbraucošās laivas vai kuģa, mācīja jaunajai paaudzei savu piederību, atbildību par savu personisko dzīvi un arī par Latviju. Zīmīgi, ka stāstos par aizbraukušo labāko latviešu sabiedrības daļu laiku pa laikam parādās visdažādākās pārdomas, mēģinot saprast, kas mēs esam, kas ar mums noticis, ar negatīvām secinājumu konsekvencēm līdz pat mūsdienām: *Jā, kas tad mēs latvieši esam? Esam kalpi un zemnieki. Ne jau tāpēc, ka tādi bijām sākotnēji. Mēs par tādiem kļuvām. Nedrīkst aizmirst – savulaik aktīvākie, spējīgākie vai nu tika izkauti, vai aizvesti, izklidināti, vai arī viņi aizgāja no latvietības, ieplūda citās tautās. Tas turpinājās daudzus simtus gadu, kad nācījas pašapziņa vēl tikai veidojās. Un valstiskuma ideja ir vēl jaunāka. Daudzi talantīgi cilvēki aizgāja uz Krieviju, Vāciju vai citām zemēm. Talanti būtībā aizplūda no šejienes. Varbūt arī palika šeit, bet kļuva par vāciešiem, krieviem. Vai tad pārkrievošanās notika tikai padomju laikā? Mēs zaudējam, varētu teikt, šos gēnus, šo genofondu, kas mums it kā pēc statistikas datiem pienāktos. Tie tagad ir pie citām tautām un runā citā mēlē, tie vairs nav mūsējie. Kas palika? Pazemīgākie. Kārtīgi strādātāji. Tie, kurus mēs saucam par latviešu zemniekiem. Un arī abos pasaules karos visvairāk cieta spējīgākie un aktīvākie, inteliģence. Viņus izveda uz Sibīriju, viņi devās svešumā līdz vāciešiem.*⁵ Šie vārdi pieder latviešu zinātniekam – gēnu pētniekam akadēmiķim Elmāram Grēnam, kurš apkopo skatījumu par latviešu vēsturi un tautas genofondu. Tāpēc trimdas piensums latvietības intelektuālam vērtējumam ir svarīgs, jo dzīve svešumā attīstīja jaunas kvalitātes, ko latvieši par sevi atklāja, dzīvojot starp citām tautām. Tālaika Latvijas prezidente Vaira Viķe-Freiberga, jautāta par latviešiem salīdzinājumā ar citām tautām citur pasaulē, teikusi: *Tieši latvieši visbiežāk izcēlušies ar saviem sasniegumiem, ar izcilību. Īpaši tas sakāms par Otrā pasaules kara bēgļiem, kas aizgāja svešumā, mukdami no komunistu represijām. Tur bija izlase – tā sauktā buržuāzija un inteliģence, un tādējādi radās zināma psiholoģiska atlase – šie cilvēki bija principiāli, gatavi uzņemties jebkuru risku tāpēc, ka komunistu sistēma viņiem nepatika.*⁶

Pie katras Latvijai bēdīgas bilances mēs vienmēr no jauna apjaušam, ka mūsu tauta ir cietusi neatgriezeniskus zaudējumus, un vienlaikus pārlūkojam,

kādi resursi palīdz tautai sevi saglabāt. 20. gadsimta notikumi rāda milzīgus zaudējumus un arī tautas spēju vienmēr sevi pašatjaunot (*autopoiesis*), radīt no jauna savu intelektuālo eliti, un katrs brutāls vēstures pagrieziens to izšķidina citās tautās un valodās. Savukārt vēsturnieks un diplomāts Arnolds Spekke sava darba *Latvijas vēsture* (1948) noslēgumā, pārlūkojot ne tikai latviešu tautas vēstures likločus un salīdzinot ar citu tautu pieredzi lielos laika periodos, apliecina: *Un tomēr šīs vienības [mazās tautas. – D. B.] ir pastāvējušas gadu simteņiem, pat gadu tūkstošiem un, šķiet, pastāvēs arī šoreiz, neskatoties uz tik lieliem cilvēku zaudējumiem, neskatoties uz tik lieliem tautu pārvietojumiem, ko mūsu laikos vairs nemēdz saukt par aizvešanu verdzībā, bet par masu deportācijām – bet kāda ir postaža nākusi cilvēces gara dārzā un katras tautas izlasē, kāda salta nāves dvesma ar izmisumu vai rezignāciju līdz pašiem kauliem nāks katra dzīva un jūtīga cilvēka būtnē vēl ilgi, tik ļoti ilgi!... Nebēdājiet, karavīri, sidrabota saule lec.*⁷

Sistēmteorijas valodā runājot, viena no referencēm, ilgstoši uzturoties sabiedrības saziņas telpā, var kļūt par pašraksturojumu, tādu sevis redzējumu, kas iespaidos pašreferenci ilgākā laika periodā. Domāju, tas, ka tautas spožākie prāti, tās intelektuālās virsotnes vēsturē tiek atrautas vai iznīcinātas, bet tauta tomēr spēj radīt jaunas nācijas virsotnes, savus talantus, ir pietiekami nopietns apstāklis, lai ielūkotos nesenos vēstures notikumos un Zviedrijas latviešu sabiedrības virsotnēs. Ko tās iespēja un sasniedza, nokļūdamas citā zemē, un kā saglabāja piederību latvietībai, aktīvi cīnoties arī politiski, strādājot, pētot un izzinot latviešu kultūrai un vēsturei svarīgus jautājumus?

Trimdas akadēmiskā dzīve

Trimdas intelektuālā sabiedrība veidoja savas sociālās hierarhijas, aktīvi vai pasīvi iesaistījās trimdas kopienas dzīvē. Nereti, esot autsaideriem, tika darīts liels un fundamentāls darbs, tāpat saglabāta politiskā pārliecība un veidotas saiknes ar citām Eiropas starptautiskām struktūrām. Zviedrijas latviešiem nereti izdevās iespaidot arī politiskās nostādnes starptautiskā līmenī, liekot lietā argumentētu pārliecināšanu un iegūto politisko autoritāti. Viņi izmantoja akadēmisko un politisko tribīni, lai Eiropas sabiedrībai tā atgādinātu par mazo tautu likteni, kuru izpostīja Otrais pasaules karš. Nav pietiekami apzināti visi eksakto zinātņu pārstāvji, kuri iekļāvās Zviedrijas akadēmiskajā dzīvē, un maz izsekots viņu sasniegumiem profesionālajā laukā. Toties labi redzamas akadēmiskās virsotnes humanitārajās zinātnēs, jo šis darbs bija adresēts Latvijas kultūrai un vēstures pētniecībai.

Profesors Haralds Biezais nebija aktīvs trimdas sabiedrības dalībnieks, taču visi viņa darbi veltīti Latvijai un dziļām latviešu kultūras un reliģijas studijām, kurās latvietība delikāti uzsvērtā kā pašvērtība, kurai ir jādzīvo kā savdabīgai tautas laicīgai reliģiozitātei. H. Biezā pētījumi pazīstami visā Ziemeļeiropas akadēmiskajā telpā, īpaši jāizdala viņa pētījumi *Die Hauptgottinen der alten Letten* (*Seno latviešu galvenās dievietes*, Upsala, 1955), *Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion* (*Dieva tēls latviešu tautas reliģijā*, Upsala, 1961), *Die himmlische Gotterfamilie der alten Letten* (*Seno latviešu debesu dievu ģimene*, Upsala, 1972). Darbi sarakstīti vācu valodā un līdz pat šodienai ir viena no augstākām akadēmisko iemaņu "latiņām" lasītājam, jo tajos citēts piecās svešvalodās bez tulkojuma. Haralds Biezais ir aprakstījis arī savu akadēmisko karjeru – viņa ievēlšanu par reliģiju vēstures profesoru Abo (Turku, Somija) Universitātē, iegūstot daudz skolnieku Skandināvijas zemēs.

Latviešu attiecības ar vēsturi ir viena no vadlīnijām H. Biezā darbos, sākot no latviešu zemnieku attiecībām ar transcendenci līdz analīzei par brāļu karu, skarot latviešu 20. gadsimta vēsturei svarīgo leģionāru jautājumu grāmatās *Kurelieši* (Itaka, 1991; Rīga, 1992), *Latvija kāškrusta varā. Sveši kungi – pašu ļaudis* (Īstlansinga, 1992), *Šķautnes* (Īstlansinga, 1983). Tā H. Biezais daudzus gadus vēlāk pieskaras pēckara vēsturei, leģionāru izdošanai Padomju Savienībai 1946. gada janvārī – notikumam, kuru Zviedrijas valdība atzina par kļūdu tikai pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā.

Akadēmisko eseju krājumā, kas veltīts latviešu kultūras studijām, H. Biezais raksta, ka grieķu rakstnieka Nika Kazandzaka darbu *Brāļu slepkavas* latviešiem vajadzētu turēt uz galda pie gultas un katru vakaru pārlasīt. Par vēstures plosīto tautu, kura zaudējusi dzīvos spēkus abos pasaules karos, kas *Kurzemes cietoksni* pārvērtā izdzīvošanas katlā, kurā latvieši bija katrs savā frontes pusē un izšķirošos brīžos spēja vienoties: *Mēs nešauj, jūs nešauj mūs!*¹⁸ H. Biezā akadēmiskais patoss nekad nav bijis moralizējošs vai acīmredzami pamācošs, viņa esejās jūtama kāda sāpe, vēlme saprast un tuvojties vēstures gaitas izpratnei un meklēt latvieša atbildi, kāpēc ar mums tā notika. Viņš tiecās iedzīvināt kultūrvēsturisku pašrefleksiju – dziļāku līdz domāšanu un atbildes meklēšanu, jo Zviedrijas pieredze rādīja, ka jāmacās saprast sevi un citus, izprast pieļauto kļūdu cēloņus.

Vēsture, vēstures stāsti un politika

Vēsturnieks Agnis Balodis norāda, ka Zviedrijas valdība pēc kara uzsvēra apstākli, ka Baltijas valstu vietējie ministri nodeva savas pārstāvniecības Padomju Savienības misijām. Jautājums ir aktuāls: ko mēs, latvieši, varam ieraudzīt savā

vēsturē? Vai spējam savā politiskajā domāšanā un lēmumu pieņemšanā saredzēt divus trīs soļus uz priekšu, būt aktīvās attiecībās ar sirdsapziņu, jo vēsture realizējas ar cilvēka spēju pretoties vai nepretoties netaisnībai, nepareizam lēmumam.

Zviedru augstprātīgā attieksme un paštaisnība, vērtējot Latvijas vēstures notikumus, liek mums atcerēties latviešu leģionāru izdošanu Padomju Savienībai 1946. gada ziemā, kas visos latviešu trimdiniekos radīja sāpīgu reakciju. Kā norādīts Jura Roziša pētījumā, tas bija naivo cerību sabrukums, ticot taisnībai brīvajā pasaulē, latviešu trimdinieku pārdzīvojumi atspoguļojās arī literārajos darbos.⁹ Lai neļautu veidoties visur vajāto trimdinieku tēlam, bija nepieciešami vēstures stāsti, ar kuriem audzināt jauno paaudzi un ilgoties pēc valsts neatkarības. No Vācijas uz Zviedriju 1949. gadā pārcēlās jurists un vēsturnieks, daudzu kultūras vēstures apcerējumu autors Arveds Švābe. Viņa redakcijā iznāca trīs sējumu *Latvju enciklopēdija*, kas deva iespēju trimdā izvētīt latviešu kultūras vērtības un turpināt aizsākt – likt pamatu stāstam par Latviju un latviešiem. Zviedrijas trimdas vēsturnieki saskatīja nepieciešamību iespaidot latviešu sabiedrisko domu, lai mainītos sevis redzējums, lai latvieši par savu vēsturi nestāstītu vecus mītus, kā izteicies ievērojamais trimdas kultūras vēsturnieks Jānis Krēsliņš, seniors.

Kā viena no pirmajām apcerēm par latviešu tautas vēsturi tapa Ulda Ģērmaņa *Latviešu tautas piedzīvojumi* (1959), kurā atgādināts: *Latvijas vēsture māca, ka visos laikos arī mums bijuši savi šaubīgie, mazticīgie un atkritēji. Tie ir nelaimīgi ļaudis, kas bez piemiņas ir nozuduši vēstures tumsā. Bet Latvijas vēsture arī rāda, ka visos laikos latviešiem ir saglabājies drošu un uzticīgu cīnītāju pulks (dažreiz pat ļoti neliels). Izšķirīgā brīdī tie atkal ir pacēlušī savas tautas karogu un aizrāvuši sev līdzī pārejos pretī jaunām uzvarām.*¹⁰ Tā ir viena atbilde videi, kura neticēja un neļāva ticēt Latvijas neatkarībai. 1990. gadā vēstures grāmatu saraksta Agnis Balodis, papildinot ar jauniem Zviedrijas arhīvos iegūtiem materiāliem un iezīmējot zviedru un latviešu attiecību attīstību pēc Otrā pasaules kara. Īpašu interesi izraisa nelielā nodaļa par latviešiem Zviedrijā, kurā teikts, ka latvieši ne tikai Zviedrijā, bet visā trimdā bija politiski aktīvi, lai arī sadalījušies parlamentāriešos (liberāļi un sociāldemokrāti) un Ulmaņa piekritējos, tomēr iespēja veidot kultūras dzīvi un sevi redzēja kā organizētu un vienotu minoritāti.¹¹ Zviedrijas latviešu trimdas politiskā dzīve bija aktīva, tā bija kļuvusi *mazā Latvija*.¹²

Vēsturnieks Kārlis Kangeris intervijā izsaka viedokli, ka trimdas organizācijas Vācijā tika veidotas pēc Latvijas politiskās dzīves struktūras līdz 1934. gada 15. maijam un šis apstāklis radīja nepārtrauktas problēmas. Problēmu iemesls bija sociāldemokrāts Pauls Kalniņš, kurš saskaņā ar Latvijas Satversmi bija pēdējais Saeimas priekšsēdētājs un Valsts prezidenta pienākumu izpildītājs līdz savai nāvei 1946. gadā Lustenavā Vācijā (šodien Austrijas teritorija). Viņa politiskais

pēctecis bija dēls Brūno Kalniņš, redzamākais latviešu politiskais līderis Latvijas pēckara vēsturē, personība, ap kuru pulcējās tālaika Zviedrijas latviešu politiskās dzīves centrs. Arī Baiba Kangere atzīst, ka Zviedrijā ļoti svarīgs politiskai identitātei bija t.s. Brūno Kalniņa fenomēns. Viņš bija ne tikai vēstures zinātnu doktors, bet arī valstiski domājošs cilvēks. *Brūno Kalniņš visu mūžu veltīja, attīstot politisko domāšanu latviešu trimdas jauniešiem, kas nekur citur trimdā tā nenotika.*

Zviedrijas trimdā cilvēkus kopā pulcināja Vilnis Zaļkalns, kura nopelns ir ierosinātā un ilgu gadu vadītā Zviedrijas radio latviešu redakcija. Viņš rīkoja sociāldemokrātu saietus, kuros piedalījās arī Uldis Ģermanis, Agnis Balodis, kuri nebija sociāldemokrāti. Šajos saietos bija arī Brūno Kalniņš – *reizēm sanāca apmēram 40 cilvēku. Tur viņš sēdēja uz krēsla, un tad visi pa vienam nāca pie viņa parunāt, atceras Kārlis Kangeris.* Latvijas sociāldemokrātu līderis Brūno Kalniņš līdz šodienai ir pretrunīgi vērtēta personība trimdinieku vidū, komplicēta bija viņa biogrāfija, kas daudziem radīja grūtības viņam uzticēties. Lielas personības nekad nav vienkāršas, un par Brūno Kalniņu var spriest pēc dažām epizodēm. Viens no viņa darba turpinātājiem Atis Lejiņš intervijā stāstīja par gadījumu, kas līdz šim vēl nekur nav aprakstīts un parāda sociāldemokrātu līdera izcilās oratora un politiskā vadoņa dotības. *Viņš runāja zviedru sociāldemokrātu saietos zviedriski, Sociāldemokrātiskās Internacionāles kongresos runāja vāciski, un var teikt, ka viņš ir visvairāk darījis Latvijas neatkarības atgūšanai. Kad bijām Sociāldemokrātiskās Internacionāles kongresā, Brūno Kalniņš teica lielisku runu, kurā aicināja pieņemt rezolūciju, kas ne tikai nosoda PSRS agresiju Afganistānā, bet aicina aktīvi cīnīties. Zāle bezmaz piecēlās kājās aplaudēt. Tad arī viena dāma no Itālijas teica, ka par maz nosodīt PSRS, un arī uzskatīja, ka ir arī jācīnās. Tas bija svarīgi, ka vēl kāds ne no Austrumeiropas trimdas izteica šādu viedokli... Viljijs Brants vadīja rezolūcijas gala redakcijas pieņemšanu un ļoti izmanīgi panāca Brūno Kalniņa rezolūcijas pieņemšanu. Tas bija liels Latvijas politika panākums.*

Tas arī šodien vērtējams kā liels sasniegums, jo, kā norāda A. Lejiņš, Austrumeiropas trimdas delegācijas nespēja izvirzīt tādas prasības, kā tas izdevās Brūno Kalniņam 80. gadu sākumā, un tas lieku reizi parāda, ka viņš mācēja atstāt iespaidu uz Eiropas sociāldemokrātijas līderiem, īpaši Zviedrijas premjeru sociāldemokrātu Ūlovu Palmi un Vācijas Federatīvās Republikas kancleru arī sociāldemokrātu Villiju Brantu un Bruno Kreiski Austrijā. Brūno Kalniņa attiecības ar trimdas kopienu Zviedrijā iezīmē arī latviešu sabiedrības attiecības ar sociāldemokrātisko partiju kopumā. Ata Lejiņa redzējumā trimdā bija dažas tabu tēmas par Latvijas vēsturi – 1905. gada revolūcija un sarkanie latviešu strēlnieki. 20. gadsimta garumā latviešu politiskajā kultūrā ir izveidojusies zināma distance starp sabiedrību un sociāldemokrātisko partiju – ne tikai trimdā, bet arī šodien Latvijā. Viņaprāt, ar to saistās aizspriedumi, ka sociāldemokrāti ir vainojami

1905. gada revolūcijā un vienmēr ir uzlūkoti kā komunistu sabiedrotie. Savukārt arī komunistu ideoloģijai bija izdevīgi sociāldemokrātus kompromitēt, jo viņi nesejoja boļševikiem. Kārlis Kangeris intervijā secina, ka Latvijā kopš neatkarības atjaunošanas nav izdevies izveidot sociāli orientētu tirgus ekonomiku, kas būtu atbildīga sabiedrībai un vairāk rūpētos par taisnīguma principu ieviešanu. Līdzīgu domu izsaka Atis Lejiņš, ka latviešu trimda Zviedrijā taču, dzīvojot zviedru sociālisma apstākļos, šādu ekonomisko modeli novērtē kā taisnīgu, bet Latvijā tādu nespēja izveidot. Viņš salīdzina ar Igauniju, kur valdībā šodien ir spēcīga sociāldemokrātiskā partija, un norāda uz lielāku politisko kultūru sabiedriskā labuma taisnīgā sadalē.

Kā atceras K. Kangeris, latviešu trimdai Zviedrijā gadu desmitu laikā bija mainīgas attiecības ar Zviedrijas valdības atbalstīto Baltijas institūtu. Tā darbība gadiem bija neitrāla, un tajā iesākumā piedalījās visa latviešu intelektuālā elite. Situācija mainījās, kad Ūlovs Palme kādā uzrunā teica, ka Zviedrijai jātuvojas PSRS. 70. gados Zviedrijas ārpolitika iezīmēja jaunu kursu – attiecību uzlabošanu ar Padomju Savienību, uz ko asi reaģēja trimdas sabiedrība – no Baltijas institūta izstājās Brūno Kalniņš, Uldis Ģermanis un daudzi citi trimdas latvieši, kopā ap 30 cilvēku. Ģirts Zēgners savukārt atceras, ka Baltijas institūts nespēja pastāvēt, jo to sašķēla domstarpības – daļa atteicās aizstāvēt okupētajās Baltijas valstīs notiesātos zinātniekus. VDK aģentiem bija izdevies sašķelt trimdas latviešus Baltijas institūta sakarā, taču drīz vien politiskā situācija PSRS 80. gadu beigās šīs nesaskaņas izlīdzināja.

Zviedrijas valdības attiecības ar latviešu trimdu veidojās dažādi. Saglabādama neitralitāti, Zviedrija bieži piekopa mazo soļu politiku, bija arī tieša atbalsta gadījumi. Atis Lejiņš intervijā norāda, ka oficiāli zviedru valdība piekopa tuvināšanās politiku PSRS, bet, no otras puses: *Ūlova Palmes valdība Brūno Kalniņa avīzei (viņš izdeva sociāldemokrātu mēnešrakstu "Brīvība") iedeva 10 tūkstoš kronu katru gadu, bet vēlēšanu gados 20 tūkstoš kronu, un tā bija liela nauda tai laikā. Piemēri rāda, ka trimdas latviešiem Zviedrijā bija gan tieši, gan netieši atbalstītāji, šāda taktika deva iespēju mācīties tādu politisko uzvedību, lai sasniegtu mērķi – darboties Latvijas neatkarības labā.*

Intelektuālās spēles

Zviedrijas politiskā un intelektuālā vide bija neviendabīga. Atis Lejiņš atceras, ka 1981. gadā viņu uzņēma Zviedrijas Afganistānas komitejā, kas rīkoja tribunālu pret PSRS, kā Latvijas pārstāvi *de jure*. Parasti šādās starptautiskās akcijās trimdas sabiedrībai bija sevi grūti pozicionēt kā juridisku pārstāvi Latvijai.

Zviedrijas Afganistānas komitejā tas izdevās tāpēc, ka šai sabiedriskajā kustībā bija daudz maoistu, kuriem nebija svarīgi rūpēties par labvēlīgām attiecībām ar Padomju Savienību. Ar šīs komitejas palīdzību Atis Lejiņš uzņēma kontaktus ar Peševaras militāriem vadītājiem, un vairākus gadus vēlāk viņam izdevās nokļūt pie Afganistānas partizāniem, lai pārliecinātos, ka karagūstekņu vidū nav latviešu karavīru.

Līdzīgi latviešu dzejnieki un rakstnieki tika uzņemti par Zviedrijas PEN kluba biedriem kā Latvijas valsts (un nevis kā trimdas) pārstāvji, tā demonstrējot savu neatkarību no valsts politiskās konjunktūras interesēm. Katra tāda latviešu intelektuāļu uzvara deva iedvesmu jaunām aktivitātēm un akcijām.

K. Kangeris stāsta, ka, pateicoties Zviedrijas valdībai, tās pēdējā kultūras apmaiņas līgumā ar PSRS tika panākts, ka Baltijas republikas izņēma no kopējām kvotām. Baltijas institūts 80. gadu nogalē ieguva brīvību no pētnieku kvotu apstiprināšanas Maskavā, tā pavērās iespēja aicināt daudzus sabiedriskos darbiniekus apciemot Zviedriju bez Maskavas akcepta. Ar Baltijas institūta ielūgumiem Zviedriju apmeklēja gandrīz visi Latvijas Tautas frontes vadošie darbinieki, tad arī institūta darbību ar laiku pārvērtēja latviešu trimdas sabiedrība, Baltijas studiju centrs ieguva latviešu trimdas sabiedrības uzticību un atsāka sadarbību ar trimdas kopienu, arī ar sabiedrībā ietekmīgo Uldi Ģērmani. Piemēram, jautājumā par sadarbību ar Padomju Latviju, ko Uldis Ģērmanis sauca par spēli – kurš kuram “ieliks kloķīti”. Tā bija spēle – trimda pret čekas aģentiem, kas strādāja PSRS sūtniecībā Stokholmā. Par zināmu rotaļu ar padomju sistēmas pārstāvjiem kļuva diskusijas Padomju Savienības vēstniecībā, kur strādāja vienmēr arī no Latvijas nozīmēti padomju sistēmas trenēti pārstāvji (Zviedrijā savulaik kā kultūras atašeji strādāja Ivars Ķezbers, Nikolajs Neilands, Dainis Zelmenis). Situācija kaut kādā ziņā atgādināja *Kurzemes cietoksni – katlu*, arī šoreiz latvieši katrs savā “frontē”, taču tās bija vairāk intelektuālās spēles. Kārlis Kangeris atceras, ka varēja visādi pajokot, *teiksim, 70. gados Padomju Latvijā tika izdotas Ilgoņa Bērsona Padomju Latvijas rakstnieku biogrāfijas. Apskatot grāmatu, cik lappuses par katru sarakstīts, radās neizpratne, teiksim, par Kārli Fimberu sarakstītas kādas 4 lpp., tikpat kā par Aleksandru Čaku. Tad dzejniekam Kronbergu Jurim bija jāiet pie Ivara Ķezbera un jāsaka, ka, lūk, trimdas latviešiem ir liela interese iepazīties ar Kārļa Fimbera darbiem. Šo spēli turpināja tādā veidā, ka Eiropas Latviešu jaunatnes apvienības (ELJA) biedri saskarsmē ar Latvijas komiteju kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs parasti izrādīja lielu interesi par Kārļa Fimbera daiļradi. Tas bija saskaņots solis paust interesi par šo nomenklatūras rakstnieku, kuru padomju vara stādīja līdzās Aleksandram Čakam, bet kuru šodien sabiedrībā nemaz nepiemin.*

Tas turpinājās arī attiecību veidošanā ar Latviju, jo trimdas politiskās organizācijas sūtīja cilvēkus sakaru uzņemšanai ar Latviju, meklēja iespēju iegūt informāciju un to izplatīt pasaulē. Spēles ar PSRS drošības dienestiem bija dažādas, 60.–70. gados tās bija traģiskas – tika arestēti cilvēki, kuri ieradās Latvijā iegūt informāciju par dzīvi šeit, gan arī tie, kuri tikās ar iebraucējiem no Zviedrijas. 1970. gadā uz Latviju Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) ārzemju komitejas vārdā tika sūtīts Atis Lejiņš – *pēc tam, kad atgriezies no Latvijas, vēl pusgadu skatījies pār plecu. Ja es neredzēju savus sekotājus, tad zināju, ka nedrīkstu iet, jo tā ir labākā komanda, kas izseko. Tas bija īsts psiholoģisks karš. Cilvēki šeit Latvijā iekrita – Niedre, Lazda un Būmeistars, viņus notiesāja. Par viņiem iestājās visa Sociāldemokrātiskā Internacionāle, un viņus ar laiku dabūja ārā. Tad vēl bija īpašā Mendera lieta: mēs draudējām sarīkot lielu skandālu Rietumos un noskaņot pret PSRS sabiedrisko domu. Tas līdzēja, viņu drīz atbrīvoja no izsūtījuma.* Dzejnieks Andrejs Eglītis vadīja Latvijas Nacionālo fondu (LNF), kura mecenāts bija Jānis Ritums. Fonds vadīja neskaitāmus projektus un sabiedriskus pasākumus (teātris, sporta pasākumi, apgāds *Memento*), atbalstīja arī Kastaņolas muzeju, kā arī slepeni materiāli pabalstīja Latvijas vajātos sociāldemokrātus Frici Menderu, Klāvu Lorencu u.c. Kā norāda šodien Rīgā dzīvojošais LSDSP kādreizējais vadītāja vietnieks Ģirts Zēgners, Jānis Ritums kopā ar Brūno Kalniņu kļuva par lielākajiem VDK ienaidniekiem un viņu provokāciju objektiem.

Mākslinieku likteņi

Eksakto zinātņu pētnieku integrēšanās akadēmiskajā dzīvē notika pietiekami harmoniski, mazliet lielākas grūtības bija humanitāro zinātņu pārstāvjiem, bet, kā redzējām, no jauna uzsāktas studijas deva iespēju iekļauties zinātniskajā darbā un gūt vērā ņemamus sasniegumus. Daudz dramatiskāk bija māksliniekiem un citiem radošo profesiju pārstāvjiem. Pēckara Vācija bija bēgļu pārpildīta, un katrs, kam bija iespēja, tiecās izceļot uz Zviedriju. Tā komponists Jānis Mediņš 1948. gadā nonāca Zviedrijā, kur jau priekšā bija Teodors Reiters, arī Mariss Vētra un citi mūziķi un mākslinieki. Daudziem Latvijas intelektuālās elites pārstāvjiem dzīve Zviedrijā radīja diskomfortu un sajūtu, ka viņi kā profesionāli un radoši cilvēki ir vajadzīgi tikai Latvijai. Zviedrijas kolēģi uzņēma jaunpienācējus kā konkurentus, kā cilvēkus, kas nāk ar savām vērtībām un grib savu radošo talantu veltīt savai kultūrai. Latviešu pirmās operas autors Jānis Mediņš Zviedrijā dabūja darbu – Koncertnamā pārrakstīt partitūras. *Kad biju Latvijas valsts pilsonis, pēc “Milas uzvaras” izrādes Stokholmā tiku apbalvots ar*

*Vāsas ordeni komandiera pakāpē. [...] Ordeņa augstā pakāpē nav man palīdzējusi gūt tādus vērā liekamus panākumus zviedru šovinisma cietoksnī. [...] Sāk jau aizmirsties, ka kādreiz esmu bijis diriģents.*¹³

Jāņa Mediņa autobiogrāfija *Toņi un pustoņi* iznāca Rīgā 1992. gadā, taču grāmatā nav pieminēts, ka komponists 1965. gadā bija atgriezies Latvijā, to var tikai noprast pēc ievietotajām fotogrāfijām. Muzikologs Oļģerts Grāvītis grāmatā par Knutu Lesiņu norāda, ka *Jānis Mediņš 1965. gada martā–oktobrī pirmo reizi pēc kara ciemojies pie brāļa Jēkaba Mediņa*¹⁴ – Latvijas Konservatorijas rektora. Tas notika t.s. Hruščova atkušņa laikā, kad trimdas latvieši tāpat vien nebūtu ciemojies Latvijā. Profesore Valda Kalniņa atceras – *sabiedrība Rīgā viņa pusgadu ilgo ciemošanos uzskatīja kā padomju varas mēģinājumu pierunāt Jāni Mediņu atgriezties Latvijā. Tas bija laiks, kad bija jādemonstrē, ka Padomju Savienība ir mainījusies. Viņam sarīkoja jubilejas svinības operā, uzveda operu “Uguns un nakts”, deva iespēju diriģēt orķestri. Bet... ģimene tomēr nolēma atgriezties Zviedrijā.* Par šādu lēmumu nav neviena publicēta materiāla, tikai nojausma, ka pieredzētais rusificētajā Latvijā tomēr lika izšķirties par atgriešanos trimdā. Iespējams, palikt Padomju Latvijā izcilajam mūziķim nozīmētu šīs sistēmas atzīšanu, piekrišanu tās ideoloģijai. Jānis Mediņš un viņa ģimene atgriezās Zviedrijā. Pirms tam – 1958. gadā uz dzīvi dzimtenē pārcēlās diriģenta Teodora Reitera dēls Leons Reiteris, taču iedzīvoties šādā Latvijā diriģentam neizdevās, viņa dzīve beidzās traģiski.

50. gados no Zviedrijas uz ASV pārcēlās bijušais Latvijas Nacionālās operas solists Mariss Vētra. Pētniece Baiba Kangere norāda, ka pēc leģionāru izdošanas Padomju Savienībai daudzi Zviedriju vairāk nevarēja ciest un aizbrauca. Iemesli katram bija savi. Mariss Vētra savā atmiņu grāmatā raksta, ka, ierodoties Gotlandē, saņēmis Rīgas bijušā operas diriģenta Leo Bleha sajūsmas pilnu vēstuli – *draugs, tu esi pie draugiem.* Bet, kad bija jārunā par iespējamo darbu operā, tad operas direktors atbildēja: *Mums ir Zviedrijas valsts teātris. Mēs nevaram saistīt draudzīgu lielvalstu ienaidniekus.*¹⁵ Un tikai ar vēstures profesora Franča Baloža protekciju Latvijas operas prīma iegūst darbu Zviedrijas karaliskajā operā, bet tikai pie nošu pārrakstīšanas.

Zviedrijas latvieši nokļuva kara neskartā zemē, kas bija kontrasts pēc visa Latvijā pārdzīvotā, bēgļu laivu pieredzes, un tika vēsi uzņemti kaimiņzemē, kurā pirms kara viņi bija viesojušies kā savas valsts kultūras izcilības. Mariss Vētra par trimdas apzināšanos saka: *Bez savas zemes zem kājām ik cilvēks bij kļuvis jūtīgāks pret sevi, un, lai apslāpētu zaudētos pamatus, ik cilvēks neapzinīgi sevi kurināja pašapziņu. Ja gribēja dzīvot trimdā, pašapziņa bij jāstiprina.*¹⁶ Intensīvā politiskā un vēlāk arī kultūras dzīve Zviedrijas latviešiem veidoja sajūtu, ka viņu Zviedrijā nav daudz, bet tie, kuri ir, tie ir īpaši. Latviešu mākslas elitei aizejot

trimdā, tā bija liela izšķiršanās, jo tikai nedaudzi spēja iegūt darbu tuvu agrākai profesionālai nodarbei. Mākslinieka misijas apziņa vadīja viņus arī trimdā, jo latviešiem svešatnē kultūras un mākslas dzīve deva to nepieciešamo sajūtu par piederību latvietībai un savas nacionālās mākslas klātbūtne bija viena no trimdas garīgās dzīves stiprinātājam. Ja nav Latvijas, tad viņi savu talantu var dot tikai tai nelielai trimdas daļai, kurai tas nepieciešams, bez kuras tā nevar un nespēj dzīvot.

Vēsturnieks Kārlis Kangeris atzīmē, ka trimdā bija ilgstošas diskusijas par to, vai patiesa māksla spēj rasties un attīstīties nebrīvajā Latvijā, kur bija jākalpo svešai ideoloģijai, tāpat par mākslas iespējamību svešatnē bez savas zemes un tautas. Diskusijas par šiem jautājumiem un trimdas daiļrade pētīta Jura Roziša promocijas darbā *Displaced Literature. Images of Time and Space in Latvian Novels Depicting the First Years of the Latvian Postwar Exile (Pārvietotā literatūra. Laika un telpas attēlojums pirmajos pēckara gados emigrācijas romānos, 2005)*. Kultūras konfrontācijā bija ieinteresēti padomju ideoloģijas sargi, kuru uzdevums bija *skaldīt un valdīt* starp dalīto tautu trimdā un dzimtenē. Trimdas intelektuālā vide ātri orientējās situācijā: no vienas puses, tā uzturēja morālās vērtību robežas un, no otras puses, attīstīja politiskās diplomātijas spējas sadarbībā ar VDK vadīto Latvijas komiteju kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs. Trimdas mērķis bija Latvijas neatkarība, tāpēc tālredzīgākā trimdas daļa piekrita sadarboties jebkuros apstākļos. Kārlis Kangeris to formulē šādi: *ja gribi būt latvietis, ir jābrauc un jāredz, jāpazīst Latvija, lai kāda viņa tajos gados bija.*

Kafejnīca *Kaisa* un kultūras studijas

Latviešu trimdu visās mītnes zemēs raksturo viena parādība, kas ir būtiska identitātes daļa, – visur, kur parādās latvieši, ļoti ātri tiek veidoti kultūras dzīves notikumi – teātris, Dziesmu svētki, grāmatu apgādi, skolas. Zviedrijas trimdas kopiena uzsver, ka latvieši zviedriem iemācīja spēlēt basketbolu, Ģirts Zēgners izceļ Jāni Rītumu un Ali Strunki, kuri vadīja basketbola komandu “Rīga”, tāpat visa Strunkes ģimene bija klāt daudzos un dažādos trimdas latviešu kultūras projektos. Stokholmas latvieši arī lepojas ar savu teātri, par latviešu trimdas kultūras dzīves atbalstītājiem Jāni Muchku un Jāni Rītumu būtu jāraksta atsevišķi.

Latviešu reliģijas un folkloras pētniece Liene Neulande ir zināma ne tikai ar savu pētījumu par auglības dievu Jumi, bet arī ar starptautiski novērtētu darbu – latviešu pasaku indeksu (*Motif-Index of Latvian Folktales and Legends. FF Communications Nr. 229. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1981*). Latviešu

folkloras pētniecība būtu nepilnīga bez Lienes Neulandes paveiktā, daudzu gadu garumā no 15 sējumiem izsijājot latviešu pasaku un teikumu motīvus. Indeks dod pārskatu par visiem latviešu pasaku korpusā sastopamiem sižetiem. Zināms, ka pasakām Eiropas kultūrās ir caurmērā kopīga struktūra ar lokālām, vietējai kultūrai raksturīgām adaptētām sižeta līnijām. To studijas sniedz priekšstatu par pasaku sižetu atlasu, ko savos stāstos paturēja latvieši, kas tad dod iespēju saskatīt tautas mentalitāti, dzīves apstākļus un vērtības.

Latviešu trimda izkristalizē vienu no pašreferencēm – latvieši svešumā vienmēr ātri izveido kultūras un izglītības dzīvi. Liene Neulande atceras, ka tūlīt pēc kara Upsalā ļoti populāra studējošo latviešu vidū bija kafejnīca *Kaisa* (zviedriski Katrīnas vārda saīsinājums), kurā reizi trīs nedēļās vai reizi mēnesī bija akadēmiski lasījumi, kurus apmeklētāji citīgi konspektējuši kā lekcijās. Tas bija kā institūtā, un tai laikā katrs zināja *Kaisas* kafejnīcu. Tur bieži uzstājās Konstantīns Raudive, bet Zenta Mauriņa bija atradusi citu telpu, kurā pulcēja savus klausītājus. 50. gados Zenta Mauriņa un Konstantīns Raudive pamet Zviedriju, taču te paliek virkne latviešu intelektuāli dzīvei nozīmīgu cilvēku. Viens no tiem ir Andrejs Johansons, nereti draudzīgi dēvēts par Stokholmas Misiņu. Viņš kļūst par nozīmīgu personību latviešu vēstures un literatūras pētniecībā, kura akadēmiskais devums veicināja jaunu pētnieku piesaisti. Viņa personība kļuva par magnētu Jānim Krēsliņam, junioram, kurš ieradās uz dzīvi Zviedrijā, lai būtu tuvāk latviešu kultūras pētniecībai un iespējai tikties ar latviešu trimdas intelektuāļiem. Zviedrijā dzīvoja Veronika Strēlerte, Lidija Švābe, Ervins Grīns, apģādu *Daugava* vadīja Dagnija un Juris Šleieri.

Baiba Kangere, kuras ģimene pēc kara izceļoja no Vācijas uz Austrāliju, studēja valodas un studiju turpinājumam meklējusi kontaktus ar latviešu valodnieci Veltu Rūķi-Draviņu, viņas dēļ arī apmetusies Zviedrijā. Kā mazu anekdoti V. Rūķe-Draviņa stāstījusi savai studentei, kā viņi kopā ar vīru valodnieku Kārli Draviņu tika uzņemti Zviedrijā: kad viņiem bija ierādīts bēniņu dzīvoklītis, ieradās nama saimniece, lai parādītu, kā apieties ar elektrību. Iespējams, zviedri bija slikti informēti par dzīves standartiem pirmskara Latvijā, ja reiz izturējās aizbildnieciski.

Valodniece Velta Rūķe-Draviņa ar saviem pētījumiem ieguva starptautisku atzinību un ar savu autoritāti panāca, ka latviešu valodu Zviedrijā var studēt no bakalaura līdz doktora grādam. Tā bija vienīgā vieta tolaik ārpus Latvijas, kur tas bija iespējams, un studijas tika saistītas ar baltu valodu studijām. Pie V. Rūķes-Draviņas studēt baltu valodas ieradās Margita Gūtmane, Austris Grasis, arī Indra Avena, Māra Gulēna – latviešu trimdas jaunā paaudze no ASV un Kanādas. Stokholma kļuva par gandrīz vienīgo nopietno latviešu valodas akadēmisko studiju centru ārpus Latvijas. Kā norāda Baiba Kangere, 70. gados tas bija

liels akadēmisks sasniegums, ka latviešu valodu varēja apgūt trimdas nākamās paaudzes. Baiba Kangere kļuva par Veltas Rūķes-Draviņas darba turpinātāju, viņa ilgus gadus darbojās Baltijas pētniecības institūtā.

Zviedrija ir labs piemērs paaudžu pēctecībai, piemēram, latviešu skolas darba nodrošināšanai. Kad darbu latviešu skolā atstāja Pāvils Johansons, to pārņēma Juris Rozītis, pēc viņa vadību uzņēmas no ASV atbraukušais Jānis Krēslīšs, juniors. Latviešu trimdas intelektuālo pēctecību lielā mērā nodrošināja trimdas jaunākās paaudzes pārstāvji, kuri iebrāuca Zviedrijā no citām mītnes zemēm. Uzklāusot latviešu trimdas intelektuāļu stāstus, rodas pārliecība par spēju apvienoties, lai kopīgiem spēkiem sasniegtu mērķi – saglabāt latvietību. Latviešu trimdas akadēmiskā vide stiprināja ticību Latvijas neatkarības atgūšanai, kam pamatā bija uzskats par latviskās kultūras saglabāšanu. Viņi aizstāvēja viedokli, ka pakļautā Latvijā komunisma apstākļos nevar rasties īsta māksla un kultūra, ka māksla var rasties tikai brīvībā.

Izaicinājumi un uzvaras, zaudējumi un secinājumi

Pēc Otrā pasaules kara latvieši trimdinieki nokļuva zemēs, kurās pret viņiem izturējās kā pret nelūgtiem viesiem. Iedzīvošanās mītnes zemēs bieži bija saistīta ar latviešu trimdas kopienas pasākumiem, politiskiem, kultūras un reliģiskiem notikumiem. Katrā no lielākajām mītnes zemēm latviešiem veidojās savi pastāvīgas dzīves kodoli. Amerikā izveidojās ALA, PBLA, kas kļuva par trimdas politisko centru, un tās viedoklis lielā mērā iespaidoja visu trimdu. Zviedrijas trimdas kopiena jau no pirmajiem pēckara gadiem bija skaitliski neliela, tāpēc tās intelektuālais potenciāls bija redzamāks. Zviedrijas trimdā notika pirmā Latvijas Centrālās padomes sēde, kurā vispilnīgāk bija pārstāvēts Latvijas politiskās dzīves spektrs, kāds bija līdz 1934. gada 15. maijam. Var teikt, ka Zviedrijas latviešu trimdas sabiedrībai bija ievērojama loma *mazās Latvijas* veidošanā, tās politiskās, kultūras un akadēmiskās dzīves uzturēšanā līdz pat Latvijas neatkarības atgūšanai. Zviedrijā pēc Otrā pasaules kara latviešu sabiedriskās un kultūras dzīves personības veidoja virkni notikumu, akumulēja idejas un veica svarīgus pētījumus, kas dod pamatu secināt, ka tā saglabāja savu elitārismu spilgto personību un akadēmisko pētījumu nozīmē. Interviju materiāls ļauj noprast, ka tās ir personības, kas attīstīja ap sevi intensīvu sabiedrisko dzīvi, pētīja latviešu kultūru un valodu. Zviedrijas valsts attieksme pret latviešu trimdu laika ritumā bijusi dažāda, tomēr tā ir atbalstījusi, finansējusi neskaitāmus Latvijai

svarīgus projektus – valodniecībā un reliģiju pētniecībā. Iespējams, tieši šie divi akadēmiskie pētniecības apgabali dod Zviedrijas latviešu trimdai noteiktu svaru un iezīmi. Latviešu intelektuāļi trimdā pieņēma vēstures izaicinājumu, dzīvoja un strādāja ārpus Latvijas, un daudzās zinātnes jomās viņu devums ir nozīmīgs šodien Latvijai.

Nacionālisma pētnieks Entonijus Smits, analizējot citu valstu pieredzes kop-sakarības, norāda, ka intelektuāļi nekad neklūst par nacionālajiem līderiem.¹⁷ Vai vietā būtu jautāt par Zviedrijas latviešu trimdas intelektuālā mantojuma iespaidu un pēctecību, kāpēc latviešu trimda neatnesa uz neatkarīgo Latviju jaunus politiskos līderus? Politiskās kultūras nozīmē Zviedrijas latviešu trimdā bija redzamas visas Latvijas politiskās dzīves problēmas. Latvijā arī šodien ir problemātiskas attiecības ar sociāldemokrātisko ideju politisko realizāciju, ko pavadīja Latvijas sociāldemokrātiskās partijas šķelšanās, gan arī tās līderu nekon-sekvence. Latvijas politisko partiju vēsturē Brūno Kalniņa personība ir savrupa, bet ne vientuļa. Šodien eksprezidente Vaira Vīķe-Freiberga ir starptautiski atzīta autoritāte, arī savrupa un sveša Latvijas politiskajai elitei.

Atis Lejiņš atceras, ka 1985. gadā Vilnis Zaļkalns organizēja “brīvības kuģi” – akciju, kura piesaistīja plašu Rietumu preses uzmanību un lielu satraukumu Padomju Latvijā, – *mēs piebraucām ar kuģi tik tuvu Latvijas krastam, cik vien varējām – es saskatīju pat Ventspils naftas cisternas vizam saulē*. Zviedrijas ģeo-grāfiskais tuvums Latvijai ir otrs apstākļi, kas latviešu trimdai deva elitārisma apziņu. Latviešu trimda Zviedrijā nekad arī neiegādājās savu kopienas īpašumu atšķirībā no citām latviešu mītnes zemēm, iespējams, tieši tāpēc, ka pati Latvija ir tik tuvu Zviedrijai.

Vēsturnieks Kārlis Kangeris intervijā secināja, ka aktīvā un intelektuāli spēcīgā trimdas vadība, kas organizēja nemitīgus atgādinājumus visām mītnes zemju valdībām par Baltijas inkorporāciju, tomēr nebija izstrādājusi plānu ga-dījūmam, ja Latvijas iegūs neatkarību, un formulējusi, kāda būtu trimdas po-litiskā līdzdalība Latvijas atjaunošanā. Viss liecina, ka trimdas politiķi, Latvijai atgūstot neatkarību 1991. gadā, nebija pietiekami gatavi aktīvi piedalīties valsts atjaunošanā.

Kad Latvija kļuva brīva, mums daudziem Zviedrijā bija skaidrs, kāda te tā situācija bija. Un daudzi trimdinieki iekrita, ka nezināja Latvijas realitāti. Fiziska un intelektuāla atrautība no Latvijas, nepietiekama situācijas apzināšanās, kā arī trūkums, ka nebija izstrādāts Latvijas atjaunošanas modelis. Ja būtu bijuši trimdā pārdomāti modeļi, Latvija šodien būtu citādi attīstījusies. Daudzi, kas profesio-nāli strādāja mītnes zemēs, tie nespēja iekļauties politiskajos procesos Latvijā... Te viss izskatās kā Amerikā, Latvija nav veidota pēc sociālas valsts parauga, visu šeit atstāja mežonīgā kapitālisma varā. Pēc divdesmit neatkarības gadiem visai

latviešu trimdai ir pārdomas, ko tai izdevās vai neizdevās paveikt Latvijas labā. Savukārt Latvijā nepieciešams apzināt trimdas organizāciju tiešo un netiešo devumu visās politiskajās akcijās, atgādinot par Latvijas inkorporāciju PSRS. Būtu vērts analizēt trimdas politiski aktīvo dalībnieku atmiņas par Pirmo vispasaules latviešu jaunatnes kongresu (sauktu arī par Berlīnes kongresu) 1968. gadā, jo latviešu politiskā darbība un savstarpējā mijiedarbe trimdā ir svarīgs pētniecības lauks, lai izprastu latviešu intelektuāļu lomu sadarbībā, lai sasniegtu kopējus mērķus.

Radot un pētot latviešu kultūru, latviešu trimdas personības Zviedrijā ir tiekušās realizēt savu identitāti, jo, dzīvojot svešumā, katram jārisina jautājums – kas es esmu. Latvieši Zviedrijā ir gan kopuši latvietību savai kopībai trimdā, gan arī atnesuši to līdz Latvijai. Daudzi Zviedrijas latvieši neatgriezās Latvijā, jo dzimtene ir tikai stundas lidojuma vai vienas nakts brauciena ar kuģi attālumā. Tomēr paliek neatbildēts jautājums, kāpēc Zviedrijas trimdas kopiena, kurai bija tik liela nozīme latviešu pēckara politiskajā kultūrā, nespēja iespaidot politisko diskusiju Latvijā par sociālas valsts veidošanas nepieciešamību pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā. Kāpēc latviešu trimdas sabiedrība intelektuāli vairāk ir pārstāvēta ar spēcīgām akadēmiskām personībām un maz spilgtu politisku personību? Juris Kronbergs norāda, ka latviešu trimdai ASV bija kopienas izjūta, jo viņi, ilgāk dzīvojot *dīpīšu* (DP – *displaced persons*) nometnēs, bija vairāk “sakausēti” nekā latviešu sabiedrība Zviedrijā, kura pēc kara bija sašķelta mazās grupās un intensīvās politiskās diskusijās, kādas, iespējams, pastāvēja Latvijā līdz 1934. gada 15. maijam, kad beidzās demokrātisks politiskās kultūras attīstības periods. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc Zviedrijas latviešu trimdas intelektuālais piensums bija lielāks latviešu valodas un kultūras pētniecībā.

Ņemot vērā apstākli, ka Zviedrijas latviešu trimdas kopiena bija pārstāvēta ar dažādu politisku orientāciju, kā arī PSRS drošības struktūru ietekmi uz trimdas sabiedrības dzīvi, jāsecina, ka pētniecībā iezīmējas nākamās tēmas. Latvijā vēl pietiekami nav apzinātas tās trimdas personības, kurām bija svarīga loma trimdas politiskajā un kultūras dzīvē.

Rakstā izmantotās intervijas

Baiba Kangere (ieradās Zviedrijā no Vācijas 1981. gadā), 13.05.2009.

Kārlis Kangeris (ieradās Zviedrijā no Vācijas 1982. gadā), 13.05.2009.

Liene Neulande (ieradās Zviedrijā pēc 1945. gada), 21.05.2009.

- Atis Lejiņš (ieradās Zviedrijā no ASV 1972. gadā, dzīvojis arī Austrālijā), 09.06.2009.
 Jānis Krēsliņš, juniors (ieradās Zviedrijā no ASV 1990. gadā), 08.05.2009.
 Juris Kronbergs (dzīvo Zviedrijā), 02.08.2009.
 Ģirts Zēgners (dzīvoja Vācijā, 1980. gadā bija LSDSP Ārzemju komitejas priekšsēdētāja vietnieks un mēnešraksta *Brīvība* redaktors (kopā ar Vilni Zaļkalnu), bieži apmeklējis Zviedriju), raksta autorei atsūtīti materiāli 20. un 23.07.2009.

Atsauces

- ¹ Bela, Baiba. Latviskās identitātes dažādība Zviedrijas latviešu kopienā. No: *Letonika. Nacionālā mutvārdu vēsture. Reliģiskās idejas Latvijā*. Rīga: FSI, 2008, 23.–24. lpp.
- ² Freivalds, Osvalds. *Kurzemes cietoksnis. Dokumenti, liecības un atmiņas par latviešu tautas likteņiem 1944./45. gadā*. Kopenhāgena: Imanta, 1954.
- ³ Balodis, Agnis. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga: Kabata, 1991, 340.–341. lpp.
- ⁴ Turpat, 341. lpp.
- ⁵ *Millenium. Skats uz Latviju*. 2. sēj. Rīga: Madris, 2000, 97. lpp.
- ⁶ Turpat, 23. lpp.
- ⁷ Spekke, Arnolds. *Latvijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2003, 350. lpp. (pirmizdevums 1948. g.).
- ⁸ Biezais, Haralds. *Smaidošie dievi un cilvēka asara*. Plone: Senatne, 1991, 112. lpp.
- ⁹ Rozītis, Juris. *Displaced Literature. Images of Time and Space in Latvian Novels Depicting the First Years of the Latvian Postwar Exile*. Stockholm University, 2005, p. 181.
- ¹⁰ Ģērmanis, Uldis. *Latviešu tautas piedzīvojumi*. II daļa. Rīga: Jaņa sēta, 1990, 211. lpp. (pirmizdevums 1959. g.).
- ¹¹ Balodis, Agnis. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga: Kabata, 1991, 373. lpp.
- ¹² Sk.: Vētra, Mariss. *Karaļa viesi*. Rīga: Liesma, 1992.
- ¹³ Mediņš, Jānis. *Toņi un pustoņi*. Rīga: Liesma, 1992, 210. lpp.
- ¹⁴ Grāvītis, Oļģerts. *Knuts Lesiņš*. Rīga: Tālavija, 2008, 137. lpp.
- ¹⁵ Vētra, Mariss. *Karaļa viesi*. Rīga: Liesma, 1992, 75. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 105. lpp.
- ¹⁷ Smits, Antonijs D. *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB, 1997, 102. lpp.

Edmunds Šūpulis

Biogrāfija un kopiena: aktīvā trimda dzīvesstāstos

Ievads

Pēc iepazīšanās ar dzīvesstāstu mēs sev varam uzdot jautājumu – ko cilvēks vēlas pateikt, stāstot savu pieredzi un dzīvesgājumu? Stāstu veidojošos notikumus acīmredzot satur kāda jēgpilna saistviela. Aiz notikumiem ir personiska liecība par kaut ko būtisku. Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos viena no galvenajām tēmām, kam gribu pievērst uzmanību, ir vēstījums par savas individuālās un kultūrnacionālās patības tapšanu. Un īpaši tas, kādi ir tās pašsaglabāšanās veidi svešā sabiedrībā. Vai dzīvesstāsts to atklāj? Un vai caur to var sadzirdēt, kā bija iespējams sevī saglabāt sajūtu, ka esi piederīgs kādai sociālai grupai, kultūrai, kura atrodas aiz “dzelzs priekšvara”?

Mutvārdu vēstures pieeja biogrāfijām ļauj mums dzīvesstāstos caur paša stāstītāja pieredzēto izprast arī to, kā cilvēki izjūt, veido un demonstrē savu patību. Ar dzīves stāstīšanas palīdzību līdztekus pieredzei un notikumiem tiek vēstīts arī, kas ir nepieciešams, lai uzturētu savu kultūras identitāti; kādi apstākļi veicina tās noturību vai mainību. Bet dzīvesstāstos tas neizskan tieši, jo katram var būt savi nolūki un izpratne par to, kas ir tās atmiņas, kuras vispareizāk raksturo pašu stāstītāju un viņa dzīves gājumu. Lai tomēr aprakstītu, kā personiskais savijas ar līdzcilvēku rīcību, individuālās biogrāfijas izvietoju kopienas dzīves kontekstā, tādējādi, manuprāt, cilvēku stāstītajam iegūstot kādu jaunu dimensiju un skaidrojumu. Strādājot ar Zviedrijas ekspedīcijās savākto materiālu, man priekšplānā izvirzījās interese par savdabīgo kopesību un kopīgo darbību, ko veica mūsu intervētie cilvēki un noteikti daudzi citi latvieši attiecībā uz savu identitāti. Rakstā, balstoties uz savāktajiem dzīvesstāstiem, pamattēma ir sociālā apkārtnē, ko radīja Zviedrijā un citur pasaulē cilvēki, kas bēga no kara vai citiem draudiem, – trimdas sociālā pasaule. Ar to saistīts arī jautājums – uz ko balstās trimda kā noteikts kultūrsociāls lauks, kurā atradās tie latvieši, kas darbojās saskaņā ar tādiem priekšstatiem un vērtībām, kas tagad pēc pusgadsimta, pavadīta Zviedrijā, ļauj izstāstīt savu dzīvesstāstu latviski. Kopienas nozīme neapšaubāmi

te ir būtiska, un tai esmu veltījis detalizētāku izpēti. Tomēr ar šo rakstu es gribu parādīt, ka kopiena, lai arī svarīgs trimdas elements, nav brīva no pretrunām. Kopienas un identitāšu noteikts pretrunīgums liek domāt, ka *kopiena* ne vienmēr ir vienīgais un pat pareizais vārds, lai raksturotu sarežģītās saites starp latviešiem mītnes zemēs. Kā gan to citādi aprakstīt? Analizējot latviešu identitātes pastāvēšanas apstākļus un nosacījumus trimdas gados, es pamanīju vairākas iezīmes, kas trimdas darbīgos cilvēkus un viņu aktivitātes liek uzlūkot drīzāk kā sociālo kustību (*social movement*), nevis kā kopieni (*community*). Lai nonāktu līdz šim jaunajam aprakstam, iesākumā sniegšu dažas tam nepieciešamās piezīmes par dzīvesstāstu un identitāšu izpēti, par kopieni un tās tēlu, kas rodas pēc uzklaušiem stāstiem par latviešu aktivitātēm trimdas gados.

Pārdomas par trimdas stāstu

Dzīvesstāsti, ko mums uzticēja Zviedrijas latviešu vecākā paaudze, atklāj, kāpēc joprojām liekas atbilstošāk viņus saukt par trimdiniekiem, izvairoties lietot it kā neitrālākus, šķietami pareizākus jēdzienus – ārzemju latvieši, bijušie bēgļi vai emigranti. Šie visi apzīmējumi ir ar mainīgu pieskaņu atkarībā no lietošanas konteksta un mūsu pašu pieredzes, saskaroties ar citādu atmiņu. Kas nosaka mūsu piederību kādai tautai, kultūrai vai grupai? Īpaši, ja atrodies kāda uzspiesta režīma apstākļos (Padomju Latvijā) vai atsaucies uz sabiedrību, zemi, no kuras esi politiski un teritoriāli šķirts (piederības sajūta Latvijai Zviedrijā). Nevar viennozīmīgi atbildēt, cik lielā mērā tu paliec tas pats, kad nonāc netipiskos apstākļos – citā zemē vai politiskā režīmā. Spilgtais Robinsona Krūzo tēls parāda, ka sev netipiskos fiziskos apstākļos cilvēkam, lai saglabātu savu patību, ir tendence, nepieciešamība radīt sev ierastu un tipisku, Krūzo gadījumā pat imagināru sabiedrību (viņš ievieš likumus un ieceļ sevi par salas “gubernatoru”). Bet cik lielā mērā mēs savu vēsturisko piederību saglabājam, piemēram, Latvijā ienākot svešām varām vai arī atrodoties, kā dzīvesstāstu autori, svešā sabiedrībā Zviedrijā?

Mēs varam turpināt sevi saukt par piederīgiem noteiktām grupām, bet faktiski šo piederību izsaka tieši mūsu rīcība. Pie ģimenes mūs saista ne tikai uzvārds. Lingvistikā, piemēram, ir tā saucamie performatīvie izteikumi, kad runa ir arī reizē rīcība – teiksim, paziņojot sēdi par slēgtu, tā tiešām tiek “slēgta”. Ar nacionālu, kultūras vai jebkādu citu piederību ir tā, ka izteikumi vien neliecina par šo piederību. Ir jābūt noteiktai rīcībai, tai skaitā sevis definēšanai kā atšķirīgam no citiem, un tādām aktivitāšu kopumam, kura ietvaros identitāte izpaužas

un apvienojas vai tiek pretnostādīta citām – arī personas vai grupu iepriekšējām – izpratnēm par sevi. No dzīvesstāstu analīzes izriet, ka būt latviešiem trimdā nozīmē noteiktu rīcību, ne tikai deklaratīvu nostādni. Identitātes darbs ir sava vēsturiskuma pārņemšana, grupas paštēla noturēšana, kas individuālā līmenī bieži vien izpaužas debatēs un cīņās par šī tēla un vēstures izpratni, par grupas identitātes nozīmi un nozīmību. Priekšstats par to, kas saturiski saprotams ar pieredzi dzimtenei un latviešu tautai, var būt visnotaļ mobils un pat konfliktējošs dabas. Tas rada izteiksmes un aktivitāšu dažādību. To rāda arī Zviedrijā uzklāstīti dzīvesstāsti, un tam ir svarīga nozīme, lai izprastu šīs identitātes noturību un mainību, laikmetam un paaudzēm mainoties.

Dzīvesstāsti, kas veidojas no mūsu uzklāstītu cilvēku atmiņām, var būt gan pašpietiekamas vērtības, kas veicina interesi un izpratni par citu cilvēku likteņiem, samērojot ar tiem savu situāciju un dzīves gājumu, gan arī padziļinātākas izpētes materiāli. Pētnieku skatījumā dzīvesstāsts, atmiņu vēstījums iegūst daudzplāksņainu, nozīmēm bagātu “biogrāfiskā naratīva” formu, kas var sniegt priekšstatu par izvēlēto tēmu. To var uzlūkot kā informatīvu avotu, ko analizēt pēc doto stāstu hronoloģiskā izvērsuma, atklātās tematikas, periodiem vai arī tā, kā tie izgaismo kādu īpatnu cilvēciskās pieredzes daļu. Esmu izvēlējis apskatīt latviešu pieredzes sajūtu saistībā ar aktivitātēm dažādu kopību kontekstā.

Te dzīvesstāstu pētniekiem parasti rodas arī citas dabas jautājums. Tiek diskutēts par to, ko īsti atspoguļo cilvēka atmiņu stāsts – cik daudz no tā ir vēsturiskās realitātes un kādā mērā tas tomēr ir komunikatīvs notikums tagadnē, kurā izpaužas piedzīvoto notikumu un savas biogrāfijas izpratne caur pašlaik esošo interpretācijas prizmu un kas ir veltīts konkrētam vaicātajam (vai kādai iztēlotai auditorijai). Tas ir jautājums par to, kam (un kāpēc) mēs dodam priekšroku – dokumentiem vai atmiņai. Pat zinot un paturot prātā abu avotu nepilnību, selektivitāti un citas šaubas drošicamības aspektā, abu veidu resursiem ir savs pielietojuma lauks. Vēstot savu biogrāfiju, mūsu intervētie cilvēki dalās ar pārdzīvotiem notikumiem, tomēr tie nav tikai fakti, kuriem var izvirzīt patiesuma pretenzijas. Cilvēki mums izstāsta ne tik daudz notikumus, cik pārdzīvoto pieredzi – un tā ir viņu pieredzes patiesība par izdzīvoto dzīvi.

Uzsākot biogrāfisko interviju, mēs lūdzam cilvēkam dalīties atmiņās, izstāstīt, viņaprāt, nozīmīgos notikumus savā dzīvē. Pēcāk atgriezoties pie jau ierakstītā dzīvesstāsta, mums būtu sev jāpajautā – kā cilvēks ir izpratis piedāvāto iespēju izstāstīt dzīvi. Konkrētāk, kā to sauc pētnieki, – kas ir tas vispārējais tematiskais lauks, kādā tiek virknēti notikumi. Tie taču nevar būt nejauši pieminēti. Viens no tematiskiem laukiem, ko mēs pamanām un kas vieno šo grāmatu, – būt par latvieti svešumā.

Identitāte un atmiņa ir savstarpēji saistītas – atmiņa nodrošina izpratni par sevis ilgstamību un pēctecību, tas ir, tāpatību dažādos dzīves posmos. Atmiņa un pašvērojums ļauj mums teikt: es esmu tas pats, kas biju iepriekš; un arī – es esmu atšķirīgs no citiem. Vācot dzīvesstāstus, mēs uzklusām atmiņas, tādējādi arī to, kā cilvēki pasniedz sevi, stāsta identitāti. Runājot par identitāti, pētnieki tradicionāli ir lietojuši jēdzienus “loma”, “mēs/citi”, “referentā grupa”. Šie jēdzieni norāda uz to, ka apkārtējie cilvēki arī ir daļa no katra individuālā identitātes “projekta”. Lai izprastu apkārtējo cilvēku ietekmi citam uz citu, es, izmantojot mutvārdu vēstures pieeju un dzīvesstāstus, mēģinu rekonstruēt stāstu par trimdu, kur nozīmīgu vietu ieņem tieši kopienas jēdziens. Tādējādi aiz personiskās pieredzes liecībām es vēršu uzmanību uz grupas portretu. Un šī grupa ir būtiska “trimdinieka” un “ārzemju latvieša” figūras veidošanā. Literāti, publicisti un politiķi ātri vien emigrācijā sāka lietot trimdas jēdzienu. Līdz ar to sāka veidoties specifisks komunikācijas apgabals ar saviem noteikumiem – “diskurss par trimdu”. Svarīgs nav jau vienkārši vārds “trimda”. Bet svarīgi, ka līdz ar to veidojas specifisks saistītu izteikumu kopums, nostādņu komplekts ar zināmu ievirzi ietekmēt bēgļu pašapziņas un darbības aspektā. Visnotaļ apzināti dažādas runas, raksti un rīcība ir orientēti uz to, lai problematizētu un definētu emigranta stāvokli, to noteiktā veidā formējot un rāmējot. Trimdu kā sava veida diskursu rada un uztur kopiena, lai varētu pastāvēt noteiktā veidā; lai kārtotu attiecības starp locekļiem; lai izteiktu sevi kā īpašu, atšķirīgu tautas daļu, kā arī skaidrotu, padarītu jēgpilnu un leģitimētu traumu – māju pamešanu, bēgšanu uz Rietumiem, un iezīmētu turpmāk sagaidāmo rīcību.

Savas identitātes saglabāšana emigrācijā ir viens no vadošajiem motīviem, kas liek latviešu bēgļiem turēties kopā, tādējādi sasaistot savas biogrāfijas kopienas kontekstā ar citu cilvēku dzīves ceļiem. Kā citus kopības motīvus ASV trimdas sabiedrības pētniece Maija Hinkle min vēlmi arī ārzemēs kaut nedaudz justies “kā mājās”, savā kultūrā; to pastiprina vēl pienākuma apziņa saglabāt latviešu kultūru, valodu, kas bija apdraudēta padomju varas laikā Latvijā; bez tam cilvēkus saturēja kopā savstarpējā palīdzība un vajadzība būt nozīmīgam grupas ietvaros (ieņemt amatus), ko sasniegt amerikāņu vidū vismaz pirmajā posmā nebija iespējams.¹ Turpinot šo tēmu – kāpēc cilvēki iekļāvās kopienās (personiskā motivācija, pamudinājumi), pievērsīšos tam, kādā veidā Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos atklājas kopienas dzīve un no tās neatraujamā sociālā aktivitāte, kas noris gan kopienas ietvaros, gan ārpus tās. Kā turēšanās kopā parādās biogrāfijas kontekstā? Kā un cik lielā mērā atmiņas pauž to pieredzi, ka trimdinieku sabiedriskā dzīve ir organizējusies pēc kopienas principiem? Šie jautājumi ir nepieciešami, ja vēlas saskatīt, kā trimdas fenomens izpaužas caur kopīgo darbību, jo šo pieredzi – trimdas stāstu – uztur noteikta kopiena.

Kopiena. Un vai ar to pietiek?

Gandrīz katrā stāstā parādās viens vadmotīvs, kas kodolīgi izskan vienā no mūsu veiktajām intervijām ar Gunaru Zvejnieku un ko esam likuši uz grāmatas vāka, – *mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*. No vienas puses, šeit ir individuālā griba saglabāt savu kultūridentitāti. No otras puses, jāņem vērā arī sociālās vides faktori, kas tiks aplūkoti tālāk, – latviešu kopiena, organizācijas, kā arī apkārtējā zviedru sabiedrība, kam ir sava loma asimilācijas² procesos. Bet ir vēl viens svarīgs aspekts, pie kura pakavēties man lika epizode no cita mūsu iztaujātā Zviedrijas latvieša biogrāfijas. Un šī epizode, kas lika skatīties pāri kopienas robežām, ir atrodama šeit publicētā Pētera Jansona dzīvesstāstā, kur viņš stāsta, kā laidis gaisā īpašus balonus – *ar tādām mazām avīzītēm latviešu valodā iekšā. Tā paciņa kaut kur nokrīt zemē Latvijā. Vairākas reizes esmu to darījis 70.–80. gados. Tas nebija ar zviedru starpniecību. Tas viss bija slepeni pašiem uz savu galvu. Avīzes gan nāca no Vācijas. Tā mēs, divi cilvēki, ar manas sievas palīdzību taisījām tos balonus* (P. Jansons, NMV-446, 231. lpp.).

Šī darbošanās *pašiem uz savu galvu* aicina pārdomāt indivīda un plašākas kopības attiecības. Bez tam, zinot, kādas pretrunas dažkārt pastāv organizāciju starpā, starp cilvēkiem un kopienām, mums liek lūkoties pēc kāda cita skaidrojoša ietvara, ar kura palīdzību precīzāk izprast trimdinieku darbības sociālos kontekstus. Bet iepriekš ir jānoskaidro, cik saturīgs ir pats kopienas jēdziens.

Kopienas jēdziens tikai pēdējā laikā nostiprinās latviešu leksikā. Lielā mērā tas notiek, pateicoties anglofonajā literatūrā plaši lietotam *community* jēdzienam, kas būtībā satur plašāku konotāciju spektru, nekā tas ir bijis latviešu valodā līdz šim (visbiežāk “pirmatnējā kopiena” vai vēlāk “Eiropas kopiena”). Bet, nozīmēm izplešoties, tās kļūst arī neskaidrākas. Negribētos, lai tas, ko cilvēki rada tiešām kā *kopienu*, paliek tikai vēl viens vārds sinonīmu sērijā, ko piemēro, runājot par visdažādākajām un reizēm ļoti atšķirīgām cilvēku grupām (ģimenēm, apkaimēm, asociācijām, etnosiem). Es definētu kopienu, sekojot Entonija Koena kultūrsimboliskai tās izpratnei. Viņš raksta, ka “cilvēki konstruē kopienu simboliski, tai kļūstot gan par nozīmju resursu un glabātavu, gan arī par to, ar ko saistīt savu identitāti”.³ Citiem vārdiem, tā ir tāda cilvēku saime, kuriem ir līdzīga nozīmju un jēgu izpratne, kuri piedalās kopīgu priekšstatu veidošanā un kuri nav vienaldzīgi cits pret citu. Kopienas jēdziens šajā gadījumā tiek lietots, lai skaidrāk iezīmētu noteiktu cilvēku kopumu un tas būtu šaurāk definēts nekā diaspora (kāds atšķirīgs etnoss pamatnācijas sastāvā⁴). Kopienas atšķirība ir tā, es gribu uzsvērt, ka to veido sociāli aktīvs cilvēku kopums, kas uztur mijiedarbību savā starpā, bez kuras nebūtu iespējams formulēt kopīgas

vērtības, kā arī kopīgas nozīmes un jēgas, radot sevis un pasaules skatījumu. Kopienā cilvēkiem ir kaut kas kopīgs, bet tai pašā laikā šis kopīgais to atšķir no citām kopienām. Tādējādi kādu kopienu kā atšķirīgu grupu raksturo arī zināma distancētības izjūta no apkārtējā sociuma, no citām grupām, no, piemēram, zviedriem kopumā. Tāpat, lai veicinātu piederību pie kopienas, grupai ir svarīgi uzturēt noteiktu pašapziņas līmeni – ar kaut ko lepoties, kaut ko turēt godā. Tas atkal padara citādāku un atšķir to no citām kopienām.

Lai šo definējumu lietotu praktiski, izmantojot mūsu savākto materiālu, tālāk iezīmēšu, kādā veidā ar kopienas praksi saistītās lietas parādās, cilvēkiem stāstot par savu personisko dzīvi. Ko no dzīvesstāstiem mēs uzzinām par cilvēku attiecībām? Vai šīs attiecības veido kopienu – kā un cik lielā mērā? Kā tajā veidojas trimdas kopējā identitāte, kurai pieskaņojas vai ar kuru konfliktē individuālie priekšstati par to, ko nozīmē būt latviešu tautai piederīgam “svešā malā”? Vai vienmēr kopiena rada arī kopības izjūtu? Bet vispirms aplūkosim, kas ir tā “sociālā infrastruktūra”, priekšnoteikumi, kas ļauj kādu cilvēku daudzumu (diasporu) uztvert kā kopienu, kura tad nodrošina identitātes veidošanas un izpausmes nosacījumus.

Mijiedarbe, distance un pašapziņa kopienā

Uzklausot dzīvesstāstus un izdalot tieši tās atmiņas, kas attiecas uz dzīvi Zviedrijā, mēs varam atzīmēt vairākus momentus saistībā ar tikko izvirzītiem jautājumiem. Pirmkārt, jāatzīmē stāstos minētā daudzveidīgā darbošanās un latviešu savstarpējā mijiedarbe kultūras un politikas laukā. Otrkārt, lai būt pamats runāt par kopienu, jāvērs uzmanība uz tiem stāstu fragmentiem, kas pauž raksturīgo pašapziņu Zviedrijas latviešu vidū. Un, treškārt, jāsaklusa stāstos viņu citādības izjūta saskarē ar Zviedrijas pamatnāciju – distanci no tās. Tas palīdzēs iztēloties, kā un kāda veida kopienu radīja un uzturēja latvieši Zviedrijā un kā šī kopiena lielā mērā novērsa latviešu bēgļu asimilāciju zviedru tautā. Taču tai pašā laikā jāmin, ka atsevišķi kopienas aspekti izrādījās problemātiski pašu latviešu integrēšanās procesā.

Var teikt, ka pārsvarā latviešu kopiena ir organizēta caur līdzdalību vairāk vai mazāk formālās cilvēku apvienībās. Lielas vai mazas organizācijas, ar lokālu vai starptautisku raksturu tiek pieminētas no stāsta uz stāstu. Tas arī ir viens no būtiskajiem pieturas punktiem, apskatot latviešu kopienas dinamisko dzīvi pēckara emigrācijas apstākļos. Daudzām organizācijām vai asociāciju tipa apvienībām, kas uzsāk vai turpina savu darbību, aizsākumi ir meklējami jau Latvijas Republikas laikā (piemēram, studentu konventi, korporācijas), Otrā pasaules kara laikā (Latvijas Centrālā padome) vai tūdaļ pēc tā

bēgļu nometnēs, latviešiem organizējoties pēc interešu principiem (Daugavas Vanagi, koru kustība u. tml.).⁵

Jāatceras, ka uzreiz pēc kara latviešu vidū saglabājās cerība uz Sabiedroto spēku (ASV, Anglijas) palīdzību Latvijas neatkarības atjaunošanā. Cilvēki domāja, cerēja, ka drīz atgriezīsies, un bija entuziasma pilni turpināt dzimtenē aizsākto. Tas gan attiecas uz kultūras un brīvā laika jomu, jo profesionālā darbība tomēr bija krasi jāmaina, pielāgojoties darba tirgus nosacījumiem jaunajā mītnes zemē. Šī cerība un optimisms palīdzēja emocionāli, taču ne vienmēr praktiski, kā tas izskan kādā stāstā: *Noskaņojums sākumā bija tāds, ka mēs gaidījām, kad sāksies Trešais pasaules karš un ka angļi un amerikāņi atbrīvos Baltiju un mēs varēsim braukt mājā. Un tai naivā domā mēs dzīvojām no gada gadā, varētu teikt – no gadu desmita desmitā.* (Jānis Zalčmanis, NMV-445)

Šeit publicētajos dzīvesstāstos arī var sastapt līdzīgu sajūtu, atklājot tieši trimdiniekam raksturīgu nostāju, ka integrācija un nostiprināšanās svešā vidē netiek uzskatīta par prioritāti, jo šis ir tikai tranzītstāvoklis, kam vajadzētu beigties līdz ar došanos atpakaļ uz dzimteni, tāpēc *pašos pirmajos gados jau bija, ka tev vispār te nevajag kārtīgu dzīvokli gādāt un kādu darbu, nu tas taču te pagaidām* (sk. G. Zvejnieka stāstā, 303. lpp., NMV-453). Jo, kā atceras cits stāsta autors, *katru 18. novembri bija dzirdams sakām – nākošo 18. novembri svinēsim Latvijā* (Noldis Millers, NMV-452).

Pirmo gadu cerības bija ļoti izteiktas, tikai daži cilvēki atzīmē, ka viņiem faktiski nekādu ilūziju nebija. Bet tas nenozīmē, ka viņi tāpēc nebija sabiedriski aktīvi. Bija jāpielāgojas jaunajiem apstākļiem. Un atkal organizācijas un kopienas dzīve te bija kā balsts. Arī emocionāls. Vīriešu stāstos tas gandrīz neparādās, bet sieviešu dzīvesstāstos var atrast vēstījumus par to, ka nenoliedzami dzimtenes pamešana un ierastās dzīves izmaiņas ir emocionāli traumējošas. Valentīne Lasmane tā arī saka, ka tas bija šoks (sk. 210. lpp.). Un tas vēlreiz apliecina vajadzību pēc latviskās apkārtnes, ko var nodrošināt etniskā domubiedru kopība.

Lai gan aktīva latviešu organizāciju un pasākumu dzīve jau risinās pirmajos emigrācijas posmos, tomēr stāstos cilvēki atzīst, ka dzīves materiālā nodrošināšana bijusi jāliek priekšplānā. Daudziem aktīvāka sabiedriskā dzīve sākas tikai pēc stabilizācijas posma, kā tas bija Sergejam Ozoliņam:

Es jau toreiz biju – vēl samērā jauns skaitījos un nekādās tādās vēlēšanās vai ievēlēšanās, amatos es jau nē, tas nebija. Es vispār tai laikā lielu daļu nodarbojos tikai ar savas ģimenes apgādi, sagādi un audzināšanu, vairāk neko. Un tā tas faktiski gāja diezgan daudzus gadus. Es aktīvi piedalījos visādās sanāksmēs un sarīkojumos, bet es neko tādu tieši biedrībās, kur bija kādas biedrības, es viņās par biedru sastāvēju, bet valdē – vēlākos gadus, kad bērni paaugās. (164. lpp.)

Zviedrijas sabiedrībā kā pirmās sabiedriskās dzīves aktivitāšu saliņas stāstos tiek minēti teātra uzvedumi un koku kustība, reliģisko draudžu veidošanās, izglītības norises (svētdienas skolas) un sportošana: *Jā, no sākuma mēs turējāmies stingri kopā, latvieši. Jo mums jau notika gandrīz katru sestdienu vai svētdienu kāds sarīkojums. Ļoti aktīvs bija teātris, ļoti aktīvs bija Reitera koris.* (Leopolds Talters, NMV-2541)

Iespējams, tas ir saistīts ar informācijas sniedzēju izlases veidošanas nosacījumiem, organizējot intervijas, bet tieši latviešu diasporas teatrālā dzīve dzīvesstāstos parādās tik bieži (arī minētā S. Ozoliņa stāstā), ka būtu nepieciešama kāda speciāla interpretācija šim fenomenam trimdas kopienas kontekstā. Ne maza nozīme šeit būtu arī identitātes izteikšanas faktoram.

Sociāli kulturālā rosība, apvienību un kopu darbība atspoguļojas ne tikai mutvārdu vēstures vai arhīvu avotos. Tā laika darbošanās, gaisotne un pārdzīvojumi ir tvirti diezgan plaši pārstāvēti trimdas literatūrā. Ievēribas cienīgs ieguldījums, apkopojot un analizējot pēc kara emigrējušo rakstnieku devumu, kas attēlojuši noteiktas daļas latviešu tautas kopējos pārdzīvojumus, ir Jura Rozīša (Zviedrija) disertācija *Pārviētotā literatūra*.⁶ Nodaļā par romānos atspoguļoto latviešu kopienas ikdienas sociālo telpu mēs uzzinām, kā literāros darbos aprakstīta latviešu turēšanās kopā, kā viņi apdzīvo vietējās kopienas telpu, piepildot to ar sev nozīmīgu aktivitāti un, Rozīša vārdiem runājot, veidojot *latviešu bastionus ārzemju pasaulē*, kur emigrantu tikšanās ir *dziļa emocionāla un psiholoģiska vajadzība* (191. un 192. lpp.). Biežā teātra dzīves pieminēšana dzīvesstāstos kontrastē ar praktiski apieto teātra tēmu romānos (izņemot darbos par *pārviēto personu* nometņu posmu, atzīst Rozītis). Toties citas sociālās aktivitātes ir minētas visplašākajā spektrā – privātās pulcēšanās un publiskās lekcijas, literārie lasījumi, reliģiskās ceremonijas un politisko organizāciju dibināšana. Kultūras dzīve bija arī neatņemams latviešu kopienas identitātes avots. Tāpat iespaidu uz sociālo mikroklimatu kopienā atstāja pārceļotāju trimdinieku politiskā rosība. Un trimdinieka darbība, īpaši politiskā, ir pilna ar misijas izjūtu, kā to pamanījis atspoguļotu literāros darbos Juris Rozītis.

Politiskā darbība ienes zināmu saspīlējumu latviešu diasporā, dažreiz stipri iedragājot kopienas vienotību. Daudzos stāstos kā zīmīga organizācija tiek pieminēti Daugavas Vanagi – dažreiz neitrāli, citreiz vērtēti diezgan skeptiski (sk., piemēram, Viļa Kluča atmiņu stāstā, 242. lpp.). Politiskās organizācijas atšķīrās pēc savām simpātijām labējai (nacionālistiskai) vai kreisākai (sociāldemokrātiskai) ideoloģijai. *Satika labi, lai gan rīvēšanās bij. Bij dažādas politiskās novirzes*, saka kāds respondents. Par to jau 1964. gadā savos memuāros nodaļā “Trimdinieku diferencēšanās” raksta bijušais ārlietu ministrs un sociāldemokrāts trimdinieks Fēlikss Cielēns.⁷ Viņš pats nonāk domstarpībās ar partijas vadību un 1948. gadā

no partijas aiziet. Šeit akcentējams ir tieši izstāšanās pamatojums, jo tas ir svarīgs, izvērtējot organizāciju lomu cilvēka identitātes aspektā. *Domstarpības ar Brūno Kalniņu man nebija programmas vai galvenajos taktikas jautājumos, raksta Cielēns, bet partijas biedru individuālās brīvības jautājumā. Pie personiskās brīvības jautājuma mums vēl būs jāatgriežas.*

Mūsu iztaujāto vidū bija arī tādi, kas atradās notikumu centrā, sekoja tiem līdzī un reāli izjuta, kā politiskās kaislības šķeļ latviešu diasporu gan savrupos politiskos flangos, gan atsevišķās kopienās. Un daudzi turējās savrup, nevēloties piedalīties ideoloģisko pretinieku peripetijās. Cilvēku attiecības iespaidoja ne tikai tieša politiskā konfrontācija, kas pastāvēja starp dažādām organizācijām un latviešu trimdas laikrakstiem, bet arī vispārējs uzticības vai pretēji – aizdomīguma fons, kas izrietēja no emigrantu uzskatiem, teiksim, par pieļaujamām robežām saskarsmē ar Padomju Latviju. Daži uzskatīja vienkārši par sevi pazemojošu (pat *derdzīgi*, izskan kādā intervijā) iet uz Padomju Savienības konsulatū pēc vīzām. Citi atceras, ka vēlme braukt uz okupēto Latviju klaji nosodīta no vietējās latviešu sabiedrības puses. To spilgti atklāj Valentīnes Lasmanes atmiņas. Lai gan fragments ir palicis ārpus publicētā dzīvesstāsta, šeit ir vietā to minēt. Viņa atceras, ka Latvijas apciemojumu *šejienu latvieši slēpa un neko viens otram lielu nestāstīja. Tikai tā īstiem draugiem, bet ne plaši. Un, kad jau sāka brīvāk laist uz Latviju, tad sākās “kari”. Tad visus tos, kas brauca uz Latviju, mēģināja izsviest no tā saucamās īstās – latviskās – sabiedrības. Kad es ar savu ģimeni pirmoreiz bijām Latvijā, tad mēs bijām tie “boļševiki”.* Arī citos stāstos var sastapt līdzīgu pieredzi: *Jo visi latvieši, kas dzīvojuši Zviedrijā, ir sadalījušies dažādās grupās. Un katra grupa skatās šķībi uz otru. Tas par daudz braucis uz Latviju, tas ko citu darījis, tas laikam kāds spiegs savukārt* (no sarunas ar Pēteri Jansonu, NMV- 446). Vērīgs lasītājs arī Izabellas Cielēnas stāstā būs pamanījis atmiņas par *šķeļšanos dažādos līmeņos* (318. lpp.).

Šīs tendences savā pētījumā aplūko arī dzīvesstāstu pētniece vēsturniece Maija Krūmiņa. Viņa raksta, ka kopš 1959. gada, sākot izsniegt īslaicīgas uzturēšanās vīzas, tā dodot iespēju apciemot Latviju, savus mērķus centās panākt arī padomju drošības dienesti: “Taču līdz ar šādas iespējas rašanos daļēji tiešām piepildījās padomju puses mērķis šķelt trimdas sabiedrību, jo trimdā bija vērojami ļoti krasi atšķirīgi viedokļi par to, vai šī iespēja ir jāizmanto (tāpat vai ir jāizmanto kultūras sakaru iespēja). Sākotnēji vairākums organizāciju, tai skaitā centrālās, krasi nostājās pret dzimtenes apmeklējumu.”⁸ M. Krūmiņa atzīmē, ka debates bija nopietnas un asas, taču laika gaitā centrālās organizācijas pakāpeniski mainīja savu nostāju, un process noslēdzās 70. gadu sākumā. Tajā laikā ALA (Amerikas Latviešu apvienība) un citas sabiedriskās organizācijas atzina, ka sakari ir nepieciešami un apmeklējumi nav nosodāmi.

Tomēr zināma ideoloģiska šķelšanās ir palikusi līdz pat mūsdienām, ko minēja arī Izabella Cielēna un kas atrodams vēl citos dzīvesstāstos: *Tagad, uz vecumdienām, es esmu mūsu darba pensionāru klubā, es esmu mūsu maksšķerņieku biedrībā. Kur tad es vēl? Mums Zviedrijā ir divas pensionāru biedrības. Viena ir tāda, kas ir par "sociķiem", un otra – par "pilsoņiem". Un es teicu: "Kamēr tie nav sagājuši kopā, es nepiedalos." Viena saujiņa pensionāru ir un nevar...⁹*

Šie gadījumi demonstrē visnotaļ komplicēto Zviedrijas latviešu kopienas iekšējās integrācijas dinamiku. Atrodoties svešā sabiedrībā saskarē ar tur dominējošo etnosu un kultūru, iekšējiem dezintegrācijas spēkiem, kas sairdina latviešu kopienu, ir negatīvs iespaids uz iespēju un vēlmi bēgļiem turēties pie savas diasporas un saglabāt savpatnību. Tomēr stāstos atrodam arī pretējus faktorus, kas veicinājuši kopienas nostiprināšanos. Var minēt atsevišķus vēstījumus, kas, kā noprotams no dzīvesstāstiem, pastāv kopienā un formē tās paštēlu, stiprinot kopienu caur pašapziņas veicināšanu. Un tā ir vēstītāju reference uz intelektuālo dzīvi un sasniegumiem. Šī reference var parādīties intervijās, tai pievērsot pētniecisko uzmanību (sk. D. Beitneres rakstu), un tā var nākt arī "nejauši" biogrāfiskā vēstījuma kontekstā. Kā tas reiz parādījās sarunā (t.i., biogrāfiskajā intervijā) ar Valentīni Lasmani: *Zviedri mūs saņem, mēs, šie kultūras cilvēki, esam viņiem pirmie tāda veida bēgļi. Igaunī arī nāk lielos daudzumos. Igaunī ir 28 tūkstoši. Mēs esam tikai 4000. Bet 4000 ir turpat vai 1000 intelektuāļu. Un igauņiem ir taisni otrādi – to intelektuāļu ir ļoti maz.* (NMV-464)

Šāds sevis redzējums sastopams ne tikai dzīvesstāstos, tas parādās arī oficiālos paštēla definējumos. Piemēram, Latvijā ir izdots *Ceļvedis latviešiem ārzemēs*¹⁰ par iespējām repatriēties u.tml., kur cita starpā ir uzrunas no dažādām latviešu organizācijām pasaulē. Savā sveicienā Zviedrijas Latviešu centrālās padomes valdes priekšsēde raksta: *Vērts pieminēt, ka Zviedrijas latviešu saime ir Zviedrijai devusi gan tieslietu, gan ārlietu ministri, kā arī Karaskolas direktoru un pazīstamus žurnālistus. No Zviedrijas latviešu saimes nāk vairāki starptautiski pazīstami un ievērojami mākslinieki, mūziķi un zinātnieki.* Tas parāda, ka šī reference ir joprojām dzīva.

Pie līdzīgām epizodēm dzīvesstāstos, kas stiprina diasporas pašapziņu un tādējādi arī pašu kopienu, identificēšanos ar to, ir pieskaitāmi arī pa pusei leģendāri, ar zināmu lepnumu pieminēti nostāsti par nopelniem Zviedrijas sporta dzīves attīstībā. To var atrast arī divos šajā grāmatā publicētos dzīvesstāstos. Gunars Zvejnieks stāsta: *pašos pirmos gados basketbols te bija tas lielais grāvējs. Varētu teikt, ka baltieši ievada basketbolu Zviedrijā. Pirmās lielās sacīkstes bija Latvija pret Igauniju. Arī volejbolu baltieši ievada* (307. lpp.). Baltiešu sniegumu atceras arī Sergejs Ozoliņš (sk. viņa atmiņas 166. lpp.). Un šajā gadījuma nav

pat tik svarīgi, ka zviedri tam varbūt arī negribētu piekrist.¹¹ Mēs nelūkojam pēc sporta vēstures objektīviem faktiem, bet redzam, ka tā ir pieredzes patiesība, kas kalpo kopienai, veidojot tās pašapziņu. Intelektuālie vai sporta sasniegumi ir liels kopīgās identitātes veicināšanas veids, pulcinot un vienojot cilvēkus. Bez tam mūsu tautiešiem un igauņiem ir stāsti par rupjmaizes un pat krējuma pienesumu zviedru kulinārijai. Arī tādos it kā sīkumos notiek abpusēja kultūru bagātināšanās.

Kultūru un atšķirīgo sabiedrību sastapšanās migrācijas procesā, savas identitātes apzināšanās caur to ir vēl viena tēma dzīvesstāstos, kas ļauj mums labāk saprast latviešu kopienas formēšanās nosacījumus Zviedrijā. Pieredzes stāsti par saskarsmi ar zviedru sabiedrību – iekļaušanos vai neiekļaušanos tajā – ir ļoti daudzveidīgi. Šie stāsti kopienas dzīves analīzē iezīmē robežu jēdzienu, kas ir nepieciešams, lai varētu definēt to vai citu kopienu. Parasti kopienām ir teritoriālas un/vai sociālas, simboliskas robežas, lai kopiena izdalītos vispārējā sociālajā vidē. Dzīvesstāstos atsevišķas epizodes atklāj, cik liela ir distance starp pamatnāciju un savu identitāti.

Zviedrija man ir pilnīgi sveša zeme. Es nezinu, mums šajā laikā mājā ir bijuši varbūt kādi 10 vai 15 zviedri. Pa šiem 45 vai 6 gadiem. Un es nezinu, ar cik latviešiem esmu sapazinies. (Noldis Millers, NMV-452)

Privāti mūsu tā sociālā saiešanās ar zviedriem ir minimāla. Tur pārsvarā latvieši. Un varbūt pa daļai tas tāpēc, ka mēs esam Stokholmā, kur tie latvieši daudz ir. [...] Mums ir abiem ar sievu tāda vajadzība, mums jau tie latvieši ir tuvāki nekā zviedri. Un galu galā mēs jau ar nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem, protams. (No intervijas ar Gunaru Zvejnieku, NMV-453)

Svešinieku un atšķirīgo kultūru saskarsmē parādās gan komiskas situācijas, gan līdzjūtīga pretimnākšana, gan dažreiz atklāta konfrontācija. To cilvēki atceras no saviem pirmajiem iespaidiem svešā zemē. Kāds atminas, ka zviedri bijuši rezervēti, jo svešinieki viņu zemē tad bijis liels retums. Ir arī tādi, kas sastapušies ar diezgan nelabvēlīgu attieksmi. Vietējā sabiedrība tiešām varēja būt diezgan naidīgi noskaņota ne tikai pret militāro bēgļu nometnēs esošajiem (piemēram, leģionāriem). Tādas atmiņas ir, piemēram, Gunara Zvejnieka dzīvesstāstā (sk. 302. lpp.). Fabriku arodbiedrībās darbojās komunisti, kas simpatizēja Padomju Savienībai, un zviedru strādnieku vidū varēja rasties neizpratne, kā var pamest tik labu valsts iekārtu, kāda veidojās padomju teritorijās. Vai tik tādi cilvēki nav sadarbojušies ar nacistiem un tāpēc devušies bēgļu gaitās? Šāda vietējo attieksme varbūt noteica, kāpēc kāds turpināja apgrozīties tikai latviešu sabiedrībā, neiesaistījās politiskās apvienībās, spēlēja teātri un kopā sportoja. Turpretī citi ieguva zviedru draugus, saprecējās un pameta tautiešu kopienas dzīvi, jo piešķaņojās vairāk zviedru dzīves ritumam. Taču darbošanās latviešu kopienas labā

un integrācija zviedru sabiedrībā neizslēdza viena otru. Kā atceras Valentīne Lasmane, zviedri nav likuši sociāli psiholoģiskus šķēršļus dažādu identitāšu līdzāspastāvēšanai, izteiktāk tas esot bijis citās zemēs:

Kad atgriezies atpakaļ, es biju redzējusi Angliju, biju redzējusi Vāciju un biju tomēr kārtīgi redzējusi to Zviedriju. Un vienmēr atgriežoties es varēju salīdzināt. Un tad es nospriedu, ka latvietim Zviedrijā ir laba dzīve, ja viņš grib paturēt savu latvietību. Jo zviedri neuzmācas virsū ar savu tautību, viņi ļauj tev dzīvot ārkārtīgi brīvi. [...] Un tas bija tas svarīgākais man. Jo es redzēju Vāciju – vācieši uzreiz rauj tevi iekšā. Un angļi pret tevi izturas kā pret... viņi ir snobi. Tu esi kaut kāds otrās šķiras. (212. lpp.)

Bez ārējām robežām vēl pastāvēja arī iekšējā demarkācija – barjeras cilvēku starpā. Kopienas ainava nav vienmērīga, to raksturo arī sociālās plaisas atsevišķos ideoloģiskos (uzskatu) un ētiskos (novērtējuma) reģionos. Uz to cilvēki reaģēja ar individuālām stratēģijām attiecībā uz Latviju un savas (latviskās) patības izteikšanu. Tas liek no jauna pārdomāt to, kas ir tā grupa jeb kopība, kas tiek tēlota, bijušajiem trimdiniekiem stāstot savu dzīvi.

Kopība un kustība

Iepriekšējā nodaļā, ņemot par pamatu individuālos dzīvesstāstus, kas iegūti, intervējot Zviedrijas latviešu vecāko paaudzi, apskatījām, kā iespējams ar to palīdzību fiksēt kopienas portretējumu. Piespiedu emigrācijā devušos latviešu kopienas veidošanās ir saistāma ar nepieciešamību saglabāt savu patību, kas ir trimdinieku vidū neatdalāma no kultūras jautājumu risināšanas un pienākuma apziņas pret valsti, no kuras nācās aizbraukt un ar kuru identificēties varēja tikai, tā vai citādi cīnoties par tās neatkarību.¹² Kopienā identitātes jautājumi tiek risināti, aktīvi izmantojot pilsoniskās sabiedrības struktūras. Tas dzīvesstāstos parādās kā autoru darbošanās dažādās kopās un organizācijās. Te vēlreiz jāakcentē sociālo un politisko aktivitāšu daudzums kopienas ietvaros un “uz savu roku” – individuāli, kā identitātes formēšanās un izpausmes nosacījums. Iepriekš pievērsu uzmanību tam, ka kopiena dažkārt tā sev raksturīgi realizē sociālo ietekmi, ka daudzi cilvēki nav gatavi pakļaut savu identitāti (uzskatus un gribas vektoru) šādam spiedienam un organizāciju ierobežojumiem. Lai gan mēdz teikt, ka laiks daudz ko nogludina, tomēr uzklaušitajās mutvārdu vēsturēs daudzkārt uzpeld pašu pieredzētās ambīciju cīņas latviešu trimdinieku vidū, kas aizsākās jau bēgļu nometnēs starp “ulmaniešiem” un “demokrātiskās Saeimas cilvēkiem”. Divas politiskās frontes pulcēja ap sevi cilvēkus, nostiprinoties partijās un organizācijās.

Tomēr, kā liecina dzīvesstāsti, daudzi savu identitāti kā sociālo praksi¹³ realizēja arī ārpus formālām struktūrām. Iniciatīvas mēdz būt arī visnotaļ apbrīnojamas, kā minētā akcija ar gaisa baloniem, ko veica Pēteris Jansons ar savu sievu. Interesanti notikumu pavedieni ir atrodamī Jāņa Zalcmaņa dzīvesstāstā. Runājot par “latvisko jomu”, viņš ir strādājis par svētdienas skolas vadītāju, rakstījis latviešu trimdas presē (piemēram, tādos laikrakstos kā “Latvija”, kas iznāca Vācijā, “Laiks” (ASV), “Austrālijas Latvietis”, kā arī “Latvija” Kanādā). Bet kā īpaša epizode izceļas viņa atmiņas par sadarbību ar Ķīnas vēstniecību laikā, kad divas komunistiskās valstis atradās teju uz kara robežas. Viņam *izdevās dabūt materiālus no krievu emigrantiem caur latviešiem [...] Jo krievu emigrantiem bija kontakti ar... ar cilvēkiem Krievijā. Un tādā veidā es varēju šo un to dot ķīniešiem. Un tas turpinājās tā līdz 70. gadu beigām, kad Ķīna sāka draudzēties ar Krieviju no jauna. Un tad šie sakari kā ar nazi nocirsti.* (NMV-445) Šādi stāsti parāda, ka tiek izmantoti visdažādākie ceļi, lai kaut cik vājinātu padomju režīmu un tādējādi varbūt pietuvinātu tā krišanu. Par šāda veida aktivitātēm viņš un daudzi citi izpelnās pastiprinātu padomju drošības iestāžu darbinieku uzmanību. Tas liek aktīvistiem iesaistīties sava veida “intelektuālajās spēlēs” ar padomju aģentiem, kā to savā rakstā min arī D. Beitnere. Vairākkārt šīs spēles, kur jāliek lietā zināma diplomātija, apraksta arī savpatnais trimdas publicists un vēsturnieks Uldis Ģermanis, piemēram, pēc dzimtenes apciemojuma apkopojot savu pieredzi “Rīgas piezīmēs” – grāmatā *Zili stikli, zaļi ledi*.¹⁴ Viņi to dara, balstoties uz savu izpratni par to, kā ir pareizi rīkoties attiecībā pret dzimteni, tur pastāvošo iekārtu, un kāda stāja jāietur trimdiniekam. Kāds no principiem, piemēram, atklājas intervijā ar Valentīni Lasmani, jautājot viņai par dalību politikā: *Zviedrijā pašā es nevienā partijā neesmu bijusi. Es pat ne reizes neesmu balsojusi Zviedrijā, jo es neuzskatīju, ka man ir jābalso. Es darīju savus pilsoņa pienākumus. Kāda valdība bija, kādus likumus viņi deva, to visu es pildīju, solidāra būdama turieniete. Bet lai es būtu balsojusi par kādu partiju sakarā ar Zviedrijas ārlietu nostāju ... Man bija tikai svarīga Zviedrijas ārlietu nostāja, kas ir attiecībā pret Latviju, pret Baltiju. Un tā nevienai partijai nebija tāda, kā es varēju pieņemt. Tātad man nebija par ko balsot.* (NMV-464)

Tomēr Valentīne Lasmane nav bijusi apolitiska. Viņa ir bijusi dažādu akciju un demonstrāciju centrā, vēršot uzmanību uz cilvēku tiesību stāvokli Latvijā, cīnoties par savas radnieces, kuru vajāja čeka, iespēju tikt vaļā no padomju represijām un pamest valsti (par to tuvāk sk. V. Lasmanes stāstā 213.–215. lpp.).¹⁵ Šai akcijai pieslēdzas arī starptautiskā *Amnesty International* organizācija. Tas norāda uz dažkārt pat globālo mērogu, kādu sasniedz trimdas aktīvisi, iestājoties par sev un Latvijai svarīgām lietām. Piemēru ir ļoti daudz. Ir dokumenti par organizāciju pārrobežu sadarbību, un daudz vēl ir nedokumen-

tētu atmiņu par individuālo ieguldījumu kultūras un politikas laukā lokāli un starptautiski. Atmiņa var pievilt detaļās, bet faktoloģiskā precizitāte nav jāsamēro ar pieredzes autentiskumu. Pieredze, atklāta dzīvesstāstos, šajā gadījumā pietiekami liecina par nebeidzamiem centieniem apliecināt savas rūpes par latvietību pāri grupu, ģeogrāfiskiem vai ideoloģiskiem iegrožojumiem. Cilvēku idejisko un interešu vienotību un virzību vairs nenosaka statūti, bet vispārējais un dziļi nepieciešamais virsmērķis saglabāt to pārliecību, ko viņi bija atveduši līdz no dzimtenes. Un darbība šai virzienā cilvēkus vieno kopējā – sociālā – kustībā.

Sociālās kustības jēdzienu lieto socioloģijā, lai apzīmētu kopīgu rosību kādu plašu mērķu sasniegšanā, bet darbojoties ārpus tradicionālo institūciju sfēras (ģimene, politika, reliģija u. tml.). Tā ir sava veida apvienība, kuras uzdevums ir paust un pārstāvēt noteiktu cilvēku grupu intereses, veicināt vai kavēt kādas pārmaiņas sabiedrībā. Šī apvienība iziet ārpus parastajām saitēm, ko rada radniecība, partija, cunftē vai jebkura cita organizācija. Un tas bieži vien ļauj aktīvistiem izmantot visnotaļ neparastus veidus, kā liecināt par sevi, pievērst uzmanību savām interesēm un ietekmēt sabiedrisko domu par labu saviem mērķiem. Īpaši “kustīga” sabiedrība kļūva līdz ar strādniecības kā nopietna spēka parādīšanos 19. gadsimtā, līdz ar sieviešu cīņu par savām tiesībām, etnisko grupu cīņu par pašnoteikšanos (vai tas būtu Indijā vai pie Baltijas jūras). Tad arī sabiedrības pētnieki arvien lielāku interesi pievērsa šim fenomenam, ieraugot sociālās kustības gan Senajā Grieķijā (kiniķi), gan pie savu universitāšu sliekšņa (hipiji), gan saistībā ar reliģiju (agrīnā “katakombu” kristietība), gan attiecībā uz karu (atbrūņošanās jeb pacifistu kustība). Redzam, ka šo un desmitiem neminētu kustību mērķos ir iekodētas universālas vērtības, kuru augļus – brīvība, taisnība, miers, vēlāk arī ekoloģija – baudīs arī visi pasīvie sabiedrības locekļi. Un arī pēc trimdinieku stāstītā es sliecos viņu darbībā saskatīt sociālās kustības iezīmes. Tā, manuprāt, precīzāk atklāj trimdas būtību, kas nesastāv tikai no organizācijām vai biedrībām un savu vietu meklējošiem indivīdiem. Dzīvesstāsti atklāj, ka daudzas darbības nevar izskaidrot no organizāciju loģikas vai indivīdu gribas perspektīvas. Tai pašā laikā var redzēt, kā no mikrolīmeņa, no lokālām iniciatīvām, vērstām uz latviešu pašapziņas uzturēšanu vai padomju varas atmaskošanu, rodas tāds kopīgs spēks – sociāla kustība, kas apvieno sevi to, ko nevar vienot organizācijas un noturēt kopienas. Tas, kas būtu jākultivē trimdā un jāapvieno, ir izlasāms trimdas avīžu uzsaukumos vai trimdas kultūras pētnieku rakstos. Bet to, kā tas notika, es mēģinu saprast un piedāvāju aplūkot, ņemot talkā sociālās kustības jēdzienu.

Turpmākas un detalizētākas izpētes atspērienam es minētu itāļu sociologa Mario Diani izvīzīto definīciju. Tajā tiek precizēts, ka sociālā kustība ir

neformālu attiecību tīkls starp daudziem indivīdiem un/vai organizācijām, kas iesaistījušies politiskā vai kulturālā konfliktā un balstās uz kopēju identitāti, tai pašā laikā saglabājot savu autonomiju – savu specifisko grupas vai organizacionālo identitāti.¹⁶ Vai šo raksturojumu var attiecināt uz mūsu apkopoto stāstu materiālu? Lai to izdarītu, jāpatur prātā trīs definējuma atslēgvārdi – konflikts, tīkls un autonomija. Pirmkārt, dzīvesstāstos bieži (lai gan ar dažādu intensitāti) sastopamā nepatika pret padomju iekārtu un protests pret dzimtenes okupāciju ir šī konflikta komponents, kur pretinieks iezīmēts ar dzelzs priekšvara kontūrām. Pat it kā apolītiskie dziesmusvētki var derēt protesta izteikšanai, uzskatot tos *par tādu mazu politisku kniebienu krieviem* (sk. G. Zvejnieka dzīvesstāstu 309. lpp.). Otrkārt, no daudziem dzīvesstāstiem un organizāciju vēsturēm mēs uzzinām par plašiem sakariem, ko latvieši ir uzturējuši starp Anglijas, Amerikas, Austrālijas un pārējām diasporām. Tie ir tīkli starp kopienām un pāri robežām, starp aroda speciālistiem, politiķiem un masu mediju pārstāvjiem, kur cirkulēja informācija par baltiešu centieniem noturēt savu identitāti un veicināt savu zemju neatkarību. Vēršot uzmanību šai mijiedarbībai, intervijas atklāj arī domstarpības un šķelšanos trimdinieku vidū. Līdzdalība organizācijās un kopienas spiediens varēja kļūt par ierobežojumu cilvēku identitātes izpaušmei. Daudzi labprāt izvēlējās paturēt lielāku personisko neatkarību, neiesaistoties partijās un ieturot kādu distanci no kopienas. Tas ir jautājums par autonomiju, kas tomēr neliedza izjust kopīgo identitāti caur “pašdarbību”, rīkojot demonstrācijas vai dziesmusvētkus un ceļot Latvijas valsts problēmu starptautiskā arēnā. Kā raksta Fēlikss Cielēns, “nekādās politiskās organizācijās vairs nepiedalījos, bet kā ārpus partijām stāvošs publicists retumis teicu savu vārdu arī par politiskiem jautājumiem”.¹⁷ Daudzas individuālās aktivitātes un, protams, organizētas darbības pūliņi saistīja cilvēkus sava veida trimdas sociālajā kustībā, kas kā paplašināta kopība pieļauj daudzveidīgu taktiku un neaprobežo ar lojalitāti kādai noteiktai grupai.

Nobeigums. Lojalitāte tikai vienam

Pētot latviešu dzīvesstāstus, tos caurskatot no jauna, es sev uzdevu vairākus jautājumus par to, kā saglabājās noteikts pamats sevi uzskatīt par piederīgiem dzimtenei, latviešu tautai; kā cilvēki patur vai transformē savu tāpatību (identitāti), atrodoties šai identitātei neierastos apstākļos, prom no mājām, līdz šim nepazītā zemē. Trimdinieku dzīvesstāsti būtībā ir no personiskā skatpunkta izstāstīta ciņa par izdzīvošanu emigrācijas apstākļos un savas patības saglabāšanu, kurā būtisks komponents ir nacionālā¹⁸ piederība. Tas nevar notikt bez

tādu cilvēku klātbūtnes, kam ir līdzīgs noskaņojums. Sociālā apkārtnē var būt izšķiroša, un caur dzīvesstāstu mēs mēģinājām saklausīt – kādā veidā. Uzklusot dzīvesstāstus, vēlāk pāršķirstot no jauna jau transkribētas individuālās biogrāfijas, zem noteikta redzes leņķa mēs ieraugām izteiksmīgu kopienas dzīvi un organizāciju rosību, kas dzīvesstāstos pavīd aiz personisku notikumu atmiņām. Taču gan vēstures liecības, gan dzīvesstāsti un citi atmiņu vēstījumi atsedz arī lielākas vai mazākas pretrunas cilvēku organizacionālajā dzīvē. Tas radīja šķēršļus vienotībai. Neskatoties uz to, trimdinieku darbība Latvijai svarīgā laukā neapstājās, bet, kopējas idejas un vērtību vadīta, saaudās vispārējā kustībā – kustībā, kas pieprasīja tikai vienu – lojalitāti savai nacionālai identitātei. Sociālās kustības vispār līdztekus deklarētajai interešu aizstāvībai pamatā rodas kā iespēja nostiprināt un izpaust savu identitāti. Un to tad arī varēja paust dziedot, dejojot, rakstot un piketējot, t.i., darbojoties latviešu trimdas sociālajā kustībā. Kaut arī toreiz to neviens tā nesauca.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Hinkle, Maija. Latviskā identitāte un trimdas kultūra Amerikas latviešu dzīvesstāstos. No: *Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte. Konferenču referātu krājums*. Sast. D. Kļaviņa, M. Brancis. Rīga: Nordik, 2004. 515.–522. lpp.
- ² *Pārtautošanās* – kā to sauca agrīnākā sociālo zinātņu leksikā (sk., piem.: Dunsdorfs, Edgars. *Trešā Latvija*. [B.v.]: Kārļa Goppera fonds, 1968).
- ³ Cohen, Anthony. *The Symbolic Construction of Community*. London: Tavistock, 1985, p. 118.
- ⁴ Diasporas jēdziens politikas vajadzībām Latvijā nostiprinās līdz ar 2004. gada 29. aprīļa LR Ministru prezidenta rīkojumu Nr. 178 “Par darba grupu Latviešu diasporas atbalsta programmas 2004.–2009. gadam projekta izstrādei”. Pašā programmā lasām: “Latviešu diaspora – programmā ar šo terminu tiek apzīmēti latviešu tautai piederīgie un viņu grupas, kas dzīvo ārpus Latvijas valsts.” Skatīts 01.10.2004. <http://www.mfa.gov.lv/lv/moscow/diaspora/programma/?print=on>
- ⁵ Vēl joprojām, lai gan ar nedaudz izmainītiem mērķiem, pastāv divas lielas politiskas organizācijas – Latviešu palīdzības komiteja (LPK) un Zviedrijas Latviešu centrālā padome (ZLCP). Jau ZLCP dibināšanas (1953. g.) protokoli liecina par pēckara rosīgo sociāli politisko dzīvi – padomi nodibina vairāku latviešu organizāciju sanāksmēs Stokholmā. Starp pārstāvētām organizācijām ir Latviešu apvienība Zviedrijā, Apvienotais Konvents Zviedrijā, Zemnieku savienība Zviedrijā, Nacionālā apvienība, Daugavas Vanagi Zviedrijā un citas organizācijas, kas liecina par ievērojamu pilsonisko un politisko aktivitāti pēckara pirmajā dekādē.
- ⁶ Rozītis, Juris. *Displaced Literature. Images of Time and Space in Latvian Novels Depicting the First Years of the Latvian Postwar Exile*. Stockholm: Stockholm University, 2005.
- ⁷ Cielēns, Fēlikss. *Laikmetu maiņā*. 3. sējums. Lidingö: Memento, 1964. (Būtu vietā piebilst, ka savas atmiņas, kā tas redzams ievadā, viņš pieraksta “Jāņu Vainagā” – tā viņš latviskojis sev svešatnīgo *Midsommarkransen* piepilsētas nosaukumu.)

- ⁸ Krūmiņa, Maija. *Latviešu trimdas centrālās organizācijas 1945–1975: izveidošanās, galvenie darbības virzieni un problēmjaudājumi*. Bakalaura darbs. Rīga, 2007, 47. lpp.
- ⁹ Dzīvesstāsta intervija NMV-442; vēl par to izsakās G. Zvejnieks trimdas izdevuma *Jaunā Gaita* 1989. gada numurā (http://zagarins.net/jg/jg173/JG173_gramatas_Zvejnieks.htm).
- ¹⁰ Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts. *Ceļvedis latviešiem ārzemēs*. Rīga: ĪUMSILS, 2005.
- ¹¹ Tas gan, kā vēlāk izrādījās, ir dokumentēts grāmatā *Trimdas latviešu sporta vēsture 1945–1995* (red. Dz. Grundmane, Latviešu sporta padome ārzemēs, 2004). Tajā minēta sportistu tikšanās 1946. gadā, kad basketbolu spēlēja amerikāņu karavīru komanda un “zvidru” komanda, kas sastāvēja no diviem latviešiem, diviem igauņiem un diviem lietuviešiem (751. lpp).
- ¹² 1956. gadā Stokholmā Uldis Ģermanis raksta *Latviešu tautas piedzīvojumos*: “Savā ziņā trimdas latvieši ir pat laimīgāki par pārtikušajām un apmierinātajām tautām – viņiem ir liels un augsts mērķis par ko cīnīties – par atjaunotu Latvijas valsti.” Sk.: Ģermanis, Uldis. *Latviešu tautas piedzīvojumi*. Rīga: Zvaigzne, 1991, 250. lpp.
- ¹³ Politikas sociologs S. Maleševičs ar identitāti saprot sociālo praksi, nevis kaut kādas noteiktas īpašības. Protams, tas nenozīmē, ka nav objektīvu kulturālu atšķirību cilvēku vidū, tomēr būtiski norādīt, ka tās mūsdienu izpratnē par etnisko identitāti nav izšķirošas, būtiskākas ir sociālās prakses. Sk.: Maleševič, Siniša. *Identity as Ideology. Understanding Ethnicity and Nationalism*. Palgrave Macmillian, 2006.
- ¹⁴ Ģermanis, Uldis. *Zili stikli, zaļi ledi*. Rīga: Zinātne, 1995.
- ¹⁵ Par Lidiju Lasmani-Doroņinu kinodokumentālists Zigurds Vidiņš uzņēmis filmu “Gaismas ceļā” (2010). Kopumā viņa tika arestēta trīs reizes (1946, 1970, 1983), padomju laikā ieslodzījumā pavadot 14 gadus.
- ¹⁶ Diani, Mario. The concept of social movement. *Sociological Review*, vol. 40, no. 1, 1992, p. 13.
- ¹⁷ Cielēns, Fēlikss. *Laikmetu maiņā*. 3. sējums. Lidingö: Memento, 1964, 309. lpp.
- ¹⁸ T.i., ne tikai etniskā piederība, bet tieši piederība tai tautai, kuras valstiskums tika likvidēts, inkorporējot to “padomju nācijā”.

Ieva Garda-Rozenberga

Ceļš uz Zviedriju: migrācijas sāgas

Viens no Latvijas Nacionālās mutvārdu vēstures arhīva mērķiem ir uz klausīt vecākās paaudzes dzīvesstāstus, jo šie cilvēki nes unikālu pasaules pieredzi par 20. gadsimta kolīzijām. Šī paaudze pieredzēja vēsturiskās, sociālās un kultūras pārmaiņas, ko izraisīja vairākkārtējās totalitārās sistēmas un varas maiņas. Uz klausot viņu dzīvesstāstus, mēs iegūstam mutvārdu liecības par armijas ienākšanu, par ikdienas dzīves pārmaiņām okupācijas varu ietekmē, par iestāšanos partijā, par deportācijām uz Sibīriju, par konfliktsituācijām ar pastāvošās varas pārstāvjiem, bēgšanu no apcietinājuma, par bēgļu meklēšanu, par kara laiku, par trimdas pieredzi u.c. stāstus, kuros atklājas totalitārisma ideoloģijas koncepcija un varas mehānisms atsevišķā indivīda ikdienas dzīvē.

Stāstiem trimdas latviešu dzīvē ir liela nozīme, jo tie ļauj atklāt, ieraudzīt un definēt sevi, kam laikā, kad pazaudēts gandrīz viss, kas agrāk piederēja, – mājas, ģimene, darbs, arī līdzšinējās vērtības, ir izšķiroša nozīme attiecībā gan uz tagadni, gan nākotni – kā būt un kā dzīvot tālāk. Stāstīšana trimdas sabiedrībā ir ļoti nozīmīga gan sociāla, gan kultūras parādība, jo tā ne tikai veido vienotu viedokli par notikušo, bet arī grupas identitāti. Vienlaikus stāstīšana ir process, kurā stāstītājs pārrada notikumu, izsaka savu patību, apliecina vērtības, pauž vēlmes un cerības.¹ Tā arī Zviedrijas latviešu stāsti atklāj tās kultūras tradīcijas, kas iezīmē Zviedrijas latviešus kā grupu, kura ir atpazīstama ne tikai mītnes zemes iedzīvotājiem, bet arī dzimtenē palikušajiem. Stāstos pulsē dzīvas un spēcīgas atmiņas par dzīvi dzimtenē, par likteņceļa veidošanos uz Zviedriju, par sarežģīto iekārtošanos, par ģimenes dzīves likločiem. Mutvārdu vēsture veido tiltu starp individuālo pieredzi un sabiedrību, maina vēstures skatpunktus un paver jaunus pētījuma laukus. Tiek uz klausīts ne tikai tas, kas noticis ar individuālo cilvēku, bet arī tas, kā cilvēks notikušo apzinās, saprot, izstāsta un kā izjūt notikuma sekas. Dzīvesstāstiem ir īpaša nozīme vēsturiskajā situācijā, kad liela tautas daļa pūsgadsimtu nav savā zemē dzīvojuši, bet tā, kas

dzīvoja, nesa aizliegtas patiesības slogu dvēselē. Atmiņas kļūst par fantastisku vēsturisku liecību ar augstu morālo statusu, jo šie cilvēki ir tie, kas tur ir bijuši, viņi zina, kā ir bijis.²

Amerikāņu folklorists Stīvens J. Zeitlins (*Steven J. Zeitlin*), pētot ģimenes folkloru Amerikā, runā arī par t.s. migrācijas sāgām (*migration saga*). Viņš uzskata, ka migrācija veido ideālus izcelšanās stāstus: tie paskaidro, kāpēc vecā pasaule gāja bojā un kā iesākās jaunā pasaule.³ Tradicionāli šīs sāgas sastāv no trim galvenajām daļām: aizbraukšanas iemesls, ceļojums un iekārtošanās jaunajā mītnes zemē. Zviedrijas latviešu gadījumā būtu minama vēl ceturta – ceļojums un viesošānās Padomju Latvijā. Tādējādi arī raksts izkārtots četrās daļās: vispirms lasītājs varēs ielūkoties stāstos, kas atspoguļo aizbraukšanas iemeslu. Tie ir stāsti par totalitārisma tuvošanos jeb tā elpu pakausi, kas bija jūtama jau pirms dramatiskajiem notikumiem. Par to vēsti Ulda Ģērmaņa un Laimoņa Niedres atmiņu fragmenti. Turpinājumā lasītājs varēs iepazīties ar ceļojumu uz jauno mītnes zemi jeb ar tā saucamajiem pārbraukšanas stāstiem. Emocionāls, ekspresīvs un spilgts stāstījums par ceļojumu ir Skaidrītei Dimiterei un Ainai Zvejnieci. Nokļūšana un iekārtošanās Zviedrijā bija izaicinājums, tādēļ sniegts ieskats arī par pirmajiem latviešu gadiem trimdā – šie stāsti veido trimdinieku stāstu trešo daļu (šeit izmantoti fragmenti no Veras Puķītes, Ernās Sviestiņas, Jāņa Zalcmaņa un Izabellas Cielēnas stāstiem). Savukārt ceturto – noslēdzošo daļu veido stāsti par došanos uz Padomju Latviju, kas pārstāvēti ar Skaidrītes Dimīteres un Laimoņa Niedres pieredzi.

Kā uz pasaules bojāeju

Savu stāstu latviešu vēsturnieks, rakstnieks un publicists Uldis Ģērmanis (1915–1997) izstāsta 1995. un 1996. gadā, kad viņu intervē Māra Zirnīte un Baiba Bela. 105 lappušu garajā dzīvesstāstā personiskā pieredze tiek apvīta ar padziļinātiem ekskursiem vēsturē, kultūrā un politikā, tādējādi to var uzlūkot ne tikai par Ulda Ģērmaņa, bet vienlaikus arī par latviešu tautas dzīvesstāstu un dzīvesziņu. Turklāt jāņem vērā, ka, stāstot par savu dzīvi, teicējs neierobežo sevi ar sausiem biogrāfijas faktiem, bet gan izvērš tos plašāk, atsedzot līdz šim nezināmas dimensijas par savu raksturu un personību.⁴ Personībai dzīvesstāstu intervijās ir liela nozīme, jo bez tās var nebūt arī paša stāsta.

Tuvojoties 1940. gada dramatiskajiem notikumiem, Uldis Ģērmanis vispirms atceras sajūtas: *..nu visu laiku jau notika apcietināšanas, pazuda viens otrs, un viss pamazām apklusā. Es atceros, tas bija divaini, no sākuma mēs bijām ļoti brīvi cilvēki paraduši būt, un tad man tā sajūta vienmēr bija, tāds kā spiedienu pakausi.*

Mēs bijām pasākuši skatīties pa kreisi un pa labi, satiekoties un runājoties ar cilvēkiem. Nu tas, ko es saucu, psihisks terors izplatījās, mēs pamazām apklusām. (NMV-319) Šajā fragmentā vērojams, kā totalitārais režīms ietekmēja indivīda ikdienas dzīvi, saskarsmi ar citiem, liekot būt piesardzīgiem sarunās. Šie stāsti atklāj, kāda bija dzīve pirms totalitārisma režīma un kā tā pārmainījies dažādos līmeņos: (1) iedzīvotāju kontrole; (2) personas brīvības ierobežošana; (3) domas un runas ierobežošana u.c. Tālāk Uldis Ģermanis uzbur ainu, kas pirmajā mirklī paskrien garām, tikai vēlāk, pārļausot interviju atkal un atkal, to ieraugu:

*Mēs ar manu draugu, neaizmirstamu cilvēku, reiz Baigā gada aprīlī no institūta aizgājām uz krogu Iekšrīgā Kaļķu ielā. Tur bija tāds kā paaugstinājums, galdi apkārt un dejas grīda. Gribējās pabūt labā krogus atmosfērā un, lai visu aizmirstu, pasūtīnāju glāzi vermutu ar ledu un cigārus. Es atceros, mēs tā kūpinājām, es sūcu to vermutu un mūzika spēlēja. Pēkšņi vienā brīdī atskanēja “Выходила девушка Катюша”, un uz tās deju grīdas viens čekists ar pistoli, kaut kāda tur m...a un vēl citi, kas sāka dancot un griezties. Tā jau restorānos neklājās. Man jau viss bija kā miglā, es skatījos uz to čekistu un to m...u, tā, atgāzusi galvu, skaļā balsī dziedāja “Выходила девушка Катюша”, un es tā citēju pie sevis – Grotam ir viens tāds pants “Kā uz pasaules bojāeju”: “Dega vakara mākoņi pamalē, laiks gāja uz pasaules galu.” Man aptuveni tāda sajūta – “laiks gāja uz pasaules galu”, tāda visa tā atmosfēra, tāda dūmaka un tas ar to pistoli pie jostas, un tā sterva blāuj un dzied. Tā tāda atmiņu aina no noskaņojuma, kad likās, ka “laiks gāja uz pasaules galu”. (NMV-319) No pirmā acu uzmetiena šis stāsts šķiet vienkāršas atmiņas par pasēdēšanu krogā ar draugu, tomēr tas tā nav. Īsajā ainā autors izceļ vairākus atslēgas vārdus, kas signalizē par izmaiņām gan sociālajā, gan vēsturiskajā, gan kultūras dzīvē. Publiskās vietās sāk spēlēt citu mūziku (*katjušu*) – mūziku, kāda latviešiem agrāk nebija pazīstama, parādās jauni apmeklētāji (čekisti ar pistolēm), publika sāk uzvesties, kā restorānos neklājas, bet sievietes skaļi dziedāt un blāut. Tas viss, viņaprāt, uzlūkojams par izmaiņu priekšvēstnešiem.*

Pirmā reālā saskarsme ar totalitāro režīmu, kas nozīmēja arī runas brīvības ierobežošānu, notika augstskolā, studējot Latvijas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļā (1933–1941). Uldis Ģermanis vienmēr jokojā par boļševikiem gan mājās, gan arī universitātē, līdz tēvs viņam aizrādīja: *Tu pievaldi savu lielo un dumjo muti, tu nesaproti, kas ir boļševiki. Un arī tad nav droši, ka mēs šos laikus pārdzīvosim.* (NMV-319) Vēsturnieks tēva piezīmi ņēma vērā un turpmāk vienmēr pārdomāja, ko teikt, taču reiz viņš nenovaldījās. Savu joku sekas viņš pieredzēja, kad vajadzēja kārtot universitātes beigšanas eksāmenus, kur eksāmenu komisiju vadīja no Maskavas atsūtīts cilvēks. Par spīti tam, ka Uldis Ģermanis zināja visas atbildes un pat vairāk, viņš neieguva izcīlu vērtējumu, jo komisija bija saņēmusi par viņu atsauksmi – *naidīgi noskaņots*

pret padomju iekārtu. Uldim Ģērmanim gala pārbaudījumus nākas kārtot 1941. gadā, kad izmaiņas izglītības sistēmā jau bija notikušas. Iepriekš izveidojušos sistēmu jaunā padomju vara centās transformēt atbilstoši savām vajadzībām. Tika mainīta abu vadošo Latvijas augstskolu satversme un statuss, likvidēta to iekšējā autonomija un akadēmiskā brīvība, nomainīta augstskolu vadība, pamazām aizstājot to ar cilvēkiem, kas iebraukuši no Padomju Savienības, bija audzināti Staļina ideju garā un nu centās šos principus iemiesot arī Latvijā.⁵ Savukārt apzīmējumi *naidīgais elements, bīstams padomju iekārtai, naidīgi noskaņots pret padomju valsti* kļuva par iemeslu cilvēku masveidīgai tiesāšanai, iznīcināšanai un deportēšanai. Diemžēl nav skaidri zināms, kā cilvēki ieguva šos apzīmējumus, kādi bija kritēriji.⁶

Paralēli studijām Uldis Ģērmanis strādā Rīgas pilsētas vēstures arhīvā, Vēstures institūtā par zinātnisko līdzstrādnieku, kā arī par skolotāju Rīgas 2. pilsētas ģimnāzijā. Līdz 1944. gada augustam viņam vairākkārt izdevās izvairīties no mobilizēšanas vācu armijā. Pēc tam: *Es varēju neiet, taču tad draudēja kara tiesa un koncentrācijas nometne, un to mans godaprāts neļāva – es neiešu mirt koncentrācijas nometnē, tad es labāk mirstu frontē, un es tad gāju.* (NMV-319) Viņš pieliek pūles, lai kļūtu par kara ziņotāju, jo tie karadarbības zonā varēja brīvāk pārvietoties. Kara beigās viņam izdodas nokļūt Kurzemē, no kurienes 1945. gada maijā tikt uz Zviedriju.

Iesākumā, nokļuvis pāri jūrai, vēsturnieks strādā pie arheologiem izrakumos, taču peļņa nebija liela, un viņš pieņem bijušo leģionāru aicinājumu iet mežā cirst kokus, jo ar to varēja nopelnīt vairāk. Tikai 1947. gadā Uldis Ģērmanis atstāj meža darbus un kopā ar sievu un meitu dodas uz Stokholmu, kur drīz vien iestājas universitātē. Ieguvis doktora grādu, viņš aktīvi iesaistās sabiedriskajā un kultūras dzīvē.

Citam stāstītājam – Laimonim Niedrem totalitārā sistēma pietuvojusies pavisam negaidīti, bet ne mazāk biedējoši. Viņš bijis aizņemts ar studijām un jaunākajiem notikumiem īpaši līdzī nav sekojis: *17. jūnijā es atrados Rīgas jūrmalā Asaros, mēs no skolas bijām mērniecības praksē. Mēs bijām visi puikas. 16 gadu jau mums bija. Es atceros ļoti labi, ka pašā novakarē atgriezās Rīgā un es redzēju tieši, kad ienāca tanki, un to, kas tur notika turpat laukumā, tur lejā pie stacijas – apšaudīšanās mazliet. To es atceros labi. Mēs nemaz nejutām, tāpēc ka laikam nesejojām nemaz, kas avīzēs. Skolā bija milzīgi daudz darba, vienmēr mēs bijām aizņemti ar mācībām. Tāpat vakarā bija ilgi jāsēž augšā un jālasa, un jāraksta. Tas bija pēkšņi. Es izjutu šausmas, tiešām tādu aukstu un kaut ko baismīgu, to es atceros dikti labi. Un, kad ieraudzīju tos karavīriņus, tie pelēki tādi, noputējuši, tik ārkārtīgi riebīgi pēc izskata, un tie tanki. Es sastingu. Prakse laikam tika pārtraukta, mēs puikas izklidām, aizbraucām katrs mājās*

uz savu pusi. Mājās visi bija, varētu teikt, nospiesti, satraukti, neko nerunāja, neko daudz – visi bija tā kā atturīgi. Visi bija ārkārtīgi nospiesti. (Laimonis Niedre, NMV-459)

1943. gadā pēc Rīgas valsts tehnikuma absolvēšanas Laimonis Niedre tiek nosūtīts uz Vācijas darbos, kur iesākumā strādā fabrikās un laukos pie zemniekiem. Vairākas reizes nedēļā notiek arī militārās mācības. Tuvojoties kara beigām, pušiem izsniedz jaunas formas, ieročus un nosūta uz fronti, kur viņi tiek pievienoti 15. divīzijai. Zaudējot cīņu un atkāpjoties, Laimonis nokļūst angļu pārvaldes zonā, no kurienes tālāk pārgājis uz bēgļu nometnēm Lībekā. 1947. gadā kopā ar vēl trīs bēgļiem ar vācu zvejnieku laiviņu pārceļas uz Zviedriju, kur viņus sagaida Laimoņa brālēns, kas palīdz iekārtoties. Iesākumā strādājis kūdras purvā, dažādus lauka darbus, pamēģinājis darbu arī fabrikā, līdz beidzot iekārtojies par tehniķi vietējās pašvaldības pārvaldē. Darba gaitas gan nav ilgas, jo sliktās veselības dēļ viņš agri dodas pensijā. Bet nu ir laiks nodarboties ar savu sirdslietu – fotografēšanu. Fotografējis arī lielāko daļu latviešiem nozīmīgo notikumu (biedrību sanāksšanas, svētku reizes, dziesmu svētkus utt.), jo aktīvi piedalās sabiedriskajā dzīvē.

Laimoņa Niedres dzīvesstāsts īpašs arī savas struktūras dēļ – iesākumā šķiet, ka intervija neizdosies, jo uz intervētājas jautājumiem viņš atbild ļoti īsi, vien dažiem teikumiem. Tomēr, kad tiek jautāts par kara pieredzi, situācija mainās, jo ar to stāstītājs dalās labprāt. Īpaši, ja saruna noris par traģiskiem notikumiem stāstītāja vai pat visas nācijas dzīvē. Bieži vien vērojama situācija, kad dzīvesstāsta autors vispirms izstāsta savu traģisko pieredzi un tikai pēc tam vēlas runāt par ikdienu. Faktiski Laimoņa dzīvesstāsts ilustrē labi zināmo shēmu, kad intervijas priekšplānā izvirzās stāsts par kara gaitām, izsūtījumu, tuvinieku zaudējumu utt., – tā ir subjektīvā atmiņa, kas katru notikumu iezīmē atbilstoši tam, kā tas ietekmējis stāstītāja dzīvi vai kāda mirkļa pārdzīvojumu un kā tas atbilst viņa pašreizējiem uzskatiem.⁷

Ielūkojoties abu vīriešu atmiņu fragmentos, redzam, ka noteicošais iemesls, kāpēc viņi nokļuva Zviedrijā, bija totalitārā vara, kas pārmaiņus valdīja Latvijā. Nebaidīšos teikt, ka trimda uzlūkojama par totalitārās sistēmas sekām. Iesaukums armijā un sekojošās kara beigas kļuva par aizbraukšanas iemeslu ne tikai Uldim Ģērmanim un Laimonim Niedrem, bet arī vairākiem citiem mutvārdu krājumā atrodamo stāstu autoriem. Daļa stāstītāju tika iesaukta leģionā, daļa kļuva par kara ziņotājiem, citi par gaisa izpalīgiem. Vēl citi paguva doties bēgļu gaitās pirms iesaukuma (Pēteris Jansons, Edgars Dimiters, Sergejs Ozoliņš u.c.). Atšķirīgi veidojās arī ceļš uz Zviedriju – vieni uz Zviedriju devās no Latvijas, citi no Vācijas, Dānijas. Turpinājumā piedāvāju stāstu par ceļojumu uz Zviedriju pāri Baltijas jūrai.

Nevar, nevar vairāk, te pilns!

Stāsti par braukšanu pāri jūrai⁸ uz Zviedriju ir ļoti nozīmīgi, jo tie ir liecības par totalitārās sistēmas ietekmi uz ikdienas cilvēka dzīvi. Viena no totalitārās sistēmas metodēm bija cilvēka apklusināšana, runas brīvības ierobežošana un baiļu radīšanas mehānisms. Baiļu dēļ cilvēki devās prom, nogāja pagrīdē, sāka klusēt, pārstāja rakstīt utt. Baiļu iespaidoti, aptuveni 4000 cilvēku 1944. gada rudenī, kad Baltijas jūrā jau sācies vētru laiks, pameta dzimteni un devās uz Zviedriju – dažs zinādams, kurp dodas, bet kāds tikai *pabrauca līdzī*. Tā gadījās arī Aina Zvejniecei, kura liktenīgajā vasarā strādāja par auklīti Zemgalu⁹ ģimenē. Kad šī ģimene devās prom, tai līdzī brauca arī Aina. Pati pārbraukšana noritējusi samērā mierīgi, izņemot starpgadījumu ar vācu zemūdeni un nokļūšanu uz sēkļa netālu no Zviedrijas krastiem. Īpaša likās bēgļu sagaidīšana: *Draudzes namā mūs sagaidīja baznīcas dāmas, kas bija jau izvārījušas kafiju un sagatavojušas sviestmaizes. Apgaismotā draudzes mājā dabūjām baltmaizi un šokolādi, kakao. Brīnišķīgi! Kaut ko tādu sen nebijām baudījuši. Vēlāk mēs sanesām baznīcā salmus. Es gulēju tieši zem altāra. Nu laikam tad Dieviņš teica: Tu labs skuķis, guli!* (Aina Zvejniece, NMV-449) Aina tobrīd ir tikai pusaudze, kas negaidīti nokļuvusi tālu prom no mājām un ģimenes, tādēļ siltā uzņemšana šķiet īpaši nozīmīga. Nav arī nejaušība, ka stāstā iekļuvusi atsauce uz Dievu. Paļaušanās uz augstākiem spēkiem krīzes situācijā jaunajai sievietei ir viens no veidiem, kā dzīvot tālāk.¹⁰

Tomēr lielākajai daļai došanās uz Zviedriju bija mērķtiecīga rīcība. Spilgts un emocionāls ir Skaidrītes Dimiteres stāsts. Skaidrīte dzimusi 1920. gadā un jau bērnībā pievērsusies baleta studijām. Paralēli mācībām Rīgas 3. ģimnāzijā 12 gadu vecumā viņa iestājas baletskolā. Pēc studiju beigšanas dzīves likloči viņu kopā ar vīru aizved uz Frontes teātri, ar ko kopā izbraukāta gan Krievija un Polija, gan tepat – Latvija un Igaunija. Tuvojoties kara beigām, vācieši piedāvā visai trupai doties uz Vāciju. Ar šo brīdi arī sākas Skaidrītes pārbraukšanas stāsts: *Bet es domāju, ko tad es tur Vācijā darīšu, mans vīrs tūlīt tiks iesaukts. Bija jau septembris, kad mēs (mans vīrs, vībrālīšs un vīramāte) izbraucām no Rīgas – braucām uz Kurzemi. Kad bijām Saldū, mēs izšķīrāmies – vībrālīšs teica: “Es jums līdzī nebraukšu, jo man ir darbs, kur es bez valodas nevaru iztikt.” Tas ir: “Es palieku pie savas tautas un savas valodas, un lai jums labi klājās.” Un tā mēs izšķīrāmies.*

Mēs aizbraucām uz Roju, kur nodzīvojām kādas divas nedēļas, un tad mēs dabūjām zināt, ka pienākusi laiva. Mums bija jāiet kādi septiņi kilometri pa ceļu, un man nekas nebija jānes kā vien ģitāra. Mēs izbraucām no Rīgas ar diviem koferiem, jo es nedrīkstēju neko smagu nest. Mēs atstājām vienu koferi zvejniekiem, pie kuriem dzīvojām, un tad mums palika viens kofers un tā ģitāra. Es domāju – ak,

Kungs, kāpēc taisa tik smagas ģitāras, un tā es vilku viņu pa zemi. Un tad vēl nāca tie starmetēji! Kā tie nāk, tā mēs zemē un atkal augšā, atkal soļojam. Atkal nāk starmetēji, atkal lejā. [...] Kuģi nevarēja redzēt, jo galīga tumsa, bet bija tāda maza laiviņa. Un, kad iekāpām tai mazajā laiviņā un piebraucām pie kuģa, es domāju – šausmīgi liela laiva. Mēs bijām paši pēdējie, kas piebrauca klāt. Mani un mazo Elvīriņu, kas arī bija dejotāja no Frontes teātra, uzstūma augšā pa priekšu, bet, kā vīrieši kāpa augšā, tā visi sita pa rokām: “Nevar, nevar vairāk, te pilns!” Es domāju, ka tikai tiktu [vīrs], ko tad es viena pati tur darišu? Un tad sēdēju un domāju, vai ne, rudens, 8. oktobris, es domāju: “Man vienalga, kaut tā laiva iet zemē, atpakaļ nē. Es nevarēju iedomāties iet to ceļu atpakaļ. Es biju jau astotā mēnesī. Mums līdzī bija pistole, un mēs norunājām, ja grims, tad mēs viens otru nošausim. Tā es domāju. Pirmais bija, kad es sēdēju uz koferiem un tad kā nāca tie viņi pāri. Tagad pieiet pie Kolkas raga, un visi saka, lai viņi nolādēti: “Jums jālaiž koferi nost!” Un vienīgi mūsējo arī nolaida.¹¹

Otrā rītā es dabūju gulēt lejā, kur bija septiņi cilvēki. Jūs varat iedomāties, kā tur bija. Vienai mātei bija piens, un lielākoties viņa sēdēja tā, ka viss tecēja, jūs varat iedomāties. Es vairāk nevarēju izturēt, un es nosēdos uz grīdas. Tur bija kārtā ar urīnu, es tur sēdēju visu nakti. Un visi novēmušies, visiem nav vairs spēka. Tas gāja 36 stundas. Es nezinu, kas tur bija par nelaimi, vai ne. Es nezinu, maldijās, vai kas tur un vai tur uguns bija jādzēš nost, un tad atkal nāca krievi un vācieši. Un bez ēšanas un ūdens. Es nezinu, varbūt, ka tur bija, bet mēs bijām 254 un tanī laivā saiet tikai 100. Mums jau bija mazā laiva, mums jau bija kuteris. Un vīrieši stāvēja pie tām tauvām pieķērušies, mans vīrs un visi tie.

Iebraucot mēs redzējām apgaismoto pilsētu un tās lotes ar šokolādi un siltām maizītēm, un sviestmaizītēm, mēs domājām, ka tā ir paradīze. Citi tur krāmēja savus koferus, un es domāju – mūsējais palika, man nekas nav, it nekas, ko krāmēt. Bet nav jau nekādas nozīmes, vai tur viena mantiņa vairāk vai mazāk, vai ne. Man nekas tāds nebija līdzī, ko es varētu nožēlot. Tikai nu tas, piemēram, vīrs atbrauca formā, bet viņam tā bija Frontes teātra forma, un tā bija uzšūta tik skaista, tā viņam piestāvēja. Mēs noplēsām nost to “frontes teātris”, un tad nekāda vaina jau nebija. Un tad bija interesanti, man bija tikko uzšūts mētelis, man tādu platu uzšuva, jo biju stāvoklī. Bet tas bija šūts no vācu kuponiem, un tas nebija nekas cits kā vienkārša vate. Smags mētelis. Un tagad, kad es visu laiku tajā urīnā tur sēdēju, viņš bija viss piesūcies tā kā švamme. Tad es gāju tā, un viss vilkā, un man likās, ka es smirdēju. Elvīra teica, ka tās bija šausmas redzēt mani tādā mētelī. Tas mans piedzīvojums. (Skaidrīte Dimitere, NMV-450)

Neilgi pēc ierašanās Zviedrijā Skaidrītei piedzimst bērniņš, taču, par spīti jaunās māmiņas grūtībām, viņa drīz vien turpina dejotājas darbu Zviedrijas teātrī.

Ceļš un ceļojums uz jauno zemi parasti ir neziņas un dažādu emociju bagāts, tomēr jāsaka, ka sieviešu stāsti ir niansētāki un emocionālāki. Piemēram, gan Uldis Ģērmanis, gan Laimonis Niedre savu ceļojumu uz Zviedriju piemin vien garāmejojot – kā faktu.

Nākošgad mēs brauksim mājās

Tradīciju noturībai un identitātes saglabāšanai ir dažādas pakāpes. Pamatā to ilgstamību un turpināšanos nākamās paaudzēs nosaka paši cilvēki. Dzīve divās kultūrās nav vienkārša un piedāvā identitātes izvēles iespējas.¹² Kultūra, ko trimdinieki paņem sev līdzi, mainās, tāpēc ir nozīmīgs pētījumu objekts. Folkloriste Dace Bula atzīmē, ka nacionālā identitāte un kultūras tradīcijas, kas šo identitāti pārstāv, nav tautai gatavā un nemainīgā veidā piešķirts dotums. Tās tiek izvēlētas, saziņas darbībās veidotas un apliecinātas, aizvien no jauna pārrādītas. Tās pastāv līdzās, vienlaikus un konkurencē ar citām sabiedrības identitātēm un to simboliem.¹³

Jauna pieredze ir radošs process, kas liek indivīdam mainīt pasaules redzējumu un identitāti, kas jāiekļauj kādā kultūras pieredzes formā. Viena no šādām pieredzes formām ir stāsti un stāstīšana par piedzīvoto. Stāstījumi ļauj ielūkoties stāstītāja pieredzētā atsevišķajās epizodēs. Tas ir īpaši svarīgi, jo intervētie cilvēki nestāsta tiešā veidā par integrāciju, tā atklājas pastarpināti caur traģiskām, anekdotiskām epizodēm, kas piedzīvotas jaunajā mītnes zemē.

Atmiņas par pirmajiem dzīves gadiem trimdā veidojas fragmentāri, sastāv no īsiem notikumu atstāstiem, respektīvi – atmiņas sastāv no atsevišķiem notikumiem, nereti tā arī neizveidojot plašāku un izvērstāku stāstījumu. Barbara Kiršenblate-Gimblete (*Barbara Kirshenblatt-Gimblett*) norāda, ka ikvienam trimdiniekam ir stāsts, ko stāstīt. Pirmās dienas, mēneši un gadi atbraucējiem bija jaunas pieredzes pārpilni. Taču nereti *pirmā pieredze* bija traumatiska, mulsoša un apgrūtinoša, tāpēc devusi pamatu neskaitāmiem jokiem un anekdotēm. Šie stāsti ir tikai viena pazīme, ka imigrantu pieredze, kas bieži vien ietver kultūršoku, rada pati savu kultūru un folkloru.¹⁴ Imigranti atrodas starp kultūrām – to, ko viņi zina no savas vecās kultūras, viņi vairs nevar izmantot (piemēram, valodu), bet jauno kultūru viņi vēl nezina. Šie stāsti bieži ir par kultūršoku, vārdu maiņu, lingvistisko un kultūras nesaprotamību, nabadzību un imigrantu rakstura dīvainībām. Stāstītāji izmanto gan bijušās, gan esošās mītnes zemes kultūras resursus un ir kā starpnieki starp tām – viņi maina valodas, imitē imigrantu angļu valodu (vai konkrētās mītnes zemes valodu), izdomā smieklīgus terminus.¹⁵

Stāsti par ierašanos jaunajā zemē un adaptāciju ilgu laiku tika turēti slepenībā un stāstīti tikai tuvākajiem draugiem un radniekiem,¹⁶ kas nereti tiek skaidrots ar atšķirīgo stāstījumu repertuāru starp paaudzēm. Iespējams arī, ka šie stāsti, kas atsaucas uz neveiksmēm un pārpratumiem, pēc teicēju domām, nav tā saucamie veiksmes stāsti – tādi parādās tikai vēlāk, kad adaptācija un integrācija jau veiksmīgi notikusi.

Viena no saasinātām problēmām bija sava mājokļa atrašana. Uz to norāda Vera Puķīte: *Man jau tās senču asinis runā: man vajag zemi! Man vajag zemi vienmēr kaut kur strādāt. Un tad, kad mēs pārcēlāmies... kad mēs bijām Möllndale tai tekstilfabrikā strādāt, man mammaiņa ar bija. Mēs skatāmies, kur tuvumā izīrē šitādu... kartupeļu laukus saucamos 200 kvadrātmetrus jeb cik. Un tā mēs tūliņ dabūjām vienu, bet nebija agrāk apstrādāta tur tā zeme, tad vīrs dabūja visu uzrakt, griezt velēnas uz riņķi, un tā mēs tur sākām dārziņu.* (NMV-443) Mājokļa iegūšana bija cieši saistīta ar darba atrašanu. Līdz ar to, lai iekļautos Zviedrijas sabiedrībā, tam bija būtiska loma. Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos pirmā darba atrašana ir ļoti nozīmīgs brīdis. Aptuveni pusē stāstu ievērojama vieta atvēlēta atmiņām par darbu, kurā pavadīta mūža lielākā daļa. Stāsts skar gan profesionālo izaugsmi, gan attiecības ar zviedru kolēģiem, gan darba aprakstu – profesionālos pienākumus, sociālo kārtību Zviedrijā u. tml.¹⁷ Īpašs ir Ernas Svietiņas stāsts, kurai, izbraucot uz Zviedriju, bija 52 gadi (intervijas brīdī viņai ir 102 gadi). Viņa atceras: *Un mūs aizsūtīja uz Zviedrijas dienvidiem, arī uz vienu šitādu nometni, kur nu tādi vecāki sievieši ir... nu, veco mītnē. Es teicu, ka es tādā veco mītnē negribu, ka es gribu kaut kur strādāt. Nu, bet ko tad es strādāšu? Lai es pati meklēju. Toreiz jau bezdarba nebija. Iet bagātņiekam istabas tīrīt, tur jau nevar tikt, galvenais, ar ko pelnījās – ar trauku mazgāšanu vai slimnīcās, vai iestādēs kādās, vai kaut kur... Man bija drusku kāda nojēga un saprašana par šūšanu – es eju uz darbu pārvaldi un prasu pēc darba. Ko es varu? Es teicu: “Es varu šūt.”* (NMV-441)

Viņa sāk ar pogcaurumu šūšanu, vēlāk pāriet pie kleitām, pēc tam jau nodarbojas ar izšūšanu zviedru baznīcas vajadzībām. Iznākumā viņa kļūst par ļoti smalku baznīcas tekstiliju meistari. Tātad viņa vismaz sociālajā līmenī ir integrējusies, jo veic darbu, kas cieši saistīts ar Zviedrijas kultūru. Arī citiem latviešiem nācās pielāgoties jaunajai situācijai un, ja nepieciešams, iemācīties neapgūtus amatus. Populārākais darbs bija trauku mazgāšana, jo nebija nepieciešamo valodas prasmju. Vēlāk, izmantojot paziņu loku, tika atrasts darbs dažādās rūpnīcās. Īpaši stāsti ir par to, kā latvieši kļuvuši par vadošiem speciālistiem, piemēram, Valdis Bigestāns Eriksona rūpnīcā vai Vilis Klucis metālapstrādē.

Iesākumā gan latvieši nebija gatavi iedzīvoties un integrēties zviedru sabiedrībā, jo ticēja, ka Zviedrijā ir tikai uz īsu laiku un pavisam drīz atgriezīsies mājās (Jānis Zalcmanis). Tomēr, pateicoties ikdienas dzīvei un vajadzībām,

pielāgošanās jaunajai zemei un tās tradīcijām notika, jo indivīda ikdiena cieši saistīta ar tādām jomām kā saziņas valoda, ēšanas paradumi, darbs un, protams, arī atšķirības sociālajā jomā.

Sākotnējās sociālās atšķirības Zviedrijā bija viens no anekdotisku vai nereti traģikomisku stāstu rašanās iemesliem. Piemēram, Jānis Zalcmāns atceras kādu epizodi par savu sievu: *Mana sieva sāka strādāt Vermlandē, un viņai laba alga un kontakti ar cilvēkiem, ar medicīnisko personālu. Bet viņa taču atbrauca no Vācijas pilnīgi kaila, vai ne, varētu teikt – bēglīte. Reiz viņu uzaicina ciemos pie kāda zviedru ārsta, bet viņai ir tikai tādas promenādes kurpes, un tās viņa uzvelk arī tad vakarā. Un tā ārsta sieva, ja es pareizi atceros, tā saka: "Ar tādām kurpēm kājās ciemos neiet."* (NMV-445) Vairāki citi stāstītāji ir pieminējuši zviedru sabiedrības sociālās attiecības, bet nav to skaidrojuši tik daudz ar sociālo slāņu starpību, cik ar zviedru tradīcijām savstarpējo attiecību un valodas jomā.¹⁸

Tas pats teicējs: *Es jums izstāstīšu tādu humora pilnu atmiņu. Zviedrijā tai laikā vēl bija ļoti noteiktas robežas starp sociālām šķirām, ja tā var sacīt. Un augstākstāvoša persona nekad neuzrunāja ar "jūs" vai "tu", bet "viņš". Ja, piemēram, tagad, ja jūs būtu strādāniece un es būtu inženieris, ja, tad mēs tagad satiekamies darbavietā, man kaut kas jautājams, un es prasu: "Kā viņa jūtas šodien?" – nevis "jūs" vai "tu", bet "viņa" – trešā personā. Un pie tā mums bija ļoti grūti pierast, un es atceros, ka es, fabrikā strādādams par cinkotāju, es apdedzinājos, un man bija jāiet uz ... pārsienamo punktu, un ceļā satiku priekšstrādnieku, vecāku vīru. Es strādāju maiņā, vakara maiņā toreiz. Un viņš bija darbu beidzis, un viņš man prasīja: "Vai viņš ir ievainojies?" Viņš prasa man: "Vai viņš ir ievainojies?" Es prasu: "Kāds "viņš"?" Jo es biju pārskaities. Es nekad nepieradu pie tā.* (NMV-445)

Dažādi pārpratumi un anekdotiskas situācijas bieži vien saistītas ar valodas nezināšanu, kas ietekmēja arī veiksmīgas iedzīvošanās iespēju. Vera Puķīte atminas vairākus gadījumus: *Tagad viena mana draudzene, arī iebrukusi Zviedrijā [...] Viņa aiziet uz veikalu: vajadzētu nopirkt avīzi, jāpalasa tā zviedru valoda druscīņ, vai ne, kaut arī nemāk. Viņa ieiet tādā lauku veikaliņā – tur jau avīzes parasti stāv kaut kur. Izskatās – nav nekur. Viņa staigā apkārt un skatās. Un pārdevēja pienāk viņai klāt – nu, ko viņai vajag? Un viņa nekā nevar pateikt, viņa nezina, kā sauc avīzi pa zviedriski. Un viņa domā – varēs parādīt, ja būs. Un nekur nav tā avīze. Pārdevēja rāda šo, rāda gan to... pārdevēja laikam domā – nez, ko tad tādām ārzemniekam vajag: varbūt kādu birsti, ko istabu slaucīt? Un tad viņa sākusi rādīt visas tās birstes, visāda kalibra – gan lielas, gan mazas. [Smejas.] Un man tā draudzene teica: tad viņa to vismazāko nopirka.*

Cits gadījums: *Un tad vēl viena epizode atgadījās manai draudzenei. Bet viņa jau prata drusku zviedriski. Viņa tagad grib veikalā nopirkt krējumu, bet viņa nezina, kā krējumu sauc [...] bet viņa zina... kā sauc pienu. Nu viņa prasīs piena*

virskārtu, ka viņa grib pirkt. [Smejas.] Un viņa prasījusi pa zviedriski – piena virskārtu, un šie bija iztaisījuši lielas acis un nekā nebija sapratuši. Un tā viņa nedabūja to krējumu. (NMV-443)

Anekdote vai joki, kas iekļauti stāstījumu struktūrā, ir viens no izplatītākajiem imigrantu folkloras žanriem un, lai arī galvenokārt izraisa smieklus, liecina par sociālām problēmām, tāpēc tie jāvērtē kā kultūras un sociālo struktūru indikatori.¹⁹ Šāda rakstura gadījumus visbiežāk atceras teicēji, kam ir plašs joku un personiskās pieredzes stāstu repertuārs. Kā redzams šajā gadījumā, stāstītāja nevis izmanto savu personisko pieredzi, bet atstāta kāda cita piedzīvoto. Stāsti, kuru pamatā ir indivīda personiskā pieredze, atklāj arī folkloras tradīciju zināšanas, jo teicēji seko noteiktām stāstīšanas struktūrām un stratēģijām.

Ne mazāk nozīmīgi stāsti ir par ēšanas paradumiem un to atšķirībām starp latviešu un zviedru galda kultūru, un arī tie liecina par kultūras tradīciju pārmantojamību un noturību. Ēšanas paradumi faktiski ir viena no spēcīgākajām etniskuma stabilitātes formām.²⁰ Viens no ēdieniem, kura gatavošana nereti izraisīja zviedru neapmierinātību, bija skābu kāpostu zupas vārīšana. Igaunū stāstos ir epizodes par kaimiņu iejaukšanos šajā procesā,²¹ savukārt latviešu stāstos parādās epizodes par skābētiem kāpostiem: *Ja kāds te kaut kur taisīs skābus kāpostus – viņi jau ož, ka viņi sāk rūgt, un... – un tad jau bija sūdzības visādas. Tad latviešu pagrabos, ja bija pie dzīvokļa kāds pagrabs, tad tur glabāja viņus, vai ne... Viņiem bija... uz Ziemeļsvētkiem viņi ēd tos saucamos sarkanos kāpostus, bet tie arī pa daļai ir marinēti, konservēti, vai ne, burkāns. Bet skābus viņi nepazīst. Viņi varbūt viens otrs pamazām iemācījās ēst. (Vera Puķīte, NMV-443)*

Igaunū pētījumos par tautiešu integrāciju Zviedrijā tiek pieminēta maizes cepšana, jo Zviedrijā melnā maize – rupjmaize nebija sastopama, tāpēc igauņi sāka to cept un pārdot, nosaucot par *igauņu maizi*.²² Tāpat arī notiek tradicionālo ēdienu recepšu apmaiņa, kas nostiprina vienu vai otru kultūras identitāti vai arī, kā šajā gadījumā, varam runāt par kultūru un tradīciju mijiedarbi. Kāda cita teicēja stāstīja, ka viņa apprecējusies ar zviedru un kā viņai veicies ar vīra ģimenes ēšanas paradumiem, taču beigās ar vīramāti virtuvē esot labi sapratušās un viena otru pieņēmušas: *Tā kā es zviedru valodu tad nemaz nerunāju, mēs [ar vīru] no sākuma runājām tikai vāciski, kas ar man nav nekāda labā valoda. Bet viņš ļoti interesējās un ļoti iedzīvojās, un dikti prasīja par mums visiem, kā ir, un tā. Es tiešām nejutu nekādu, kā teikt, tādu svešniecību. Viņš tik ļoti izrādīja līdzjūtību un dziļu interesi par Latviju, Latvijas kultūru un maniem vecākiem. Es tiešām nejutu, ka mēs būtu zemākas šķiras cilvēki vai bēgļi. Arī viņa vecāki ļoti, ļoti mīļi uzņēma. Mums dzīvs kontakts bija. Protams, ēdieni bija savādāki. Viņi mācīja, kā tos ēdienus vārīt, piemēram, zirņu zupu – dzelteno zirņu zupu ar šķiņķa gabaliņiem iekšā. To nu pavisam viegli bija iemācīties. Bet asinsmaizi man bija*

grūti, un ko es vēl tagad joprojām neprotu, ir tas, ko viņi sauca par krotkākli. Latvijā es tādu nebiju redzējusi. (Izabella Cielēna, NMV-448) Arī dodoties uz latviešu sarikojumiem, vienmēr tiek ņemts līdzi kas latvisks. Tādējādi pārējiem latviešu sabiedrības locekļiem tiek apliecināts, ka tradicionālās vērtības nav aizmirstas un viņiem ir kas kopējs, savukārt zviedru sabiedrībai tiek norādīts uz latviskās identitātes patstāvību, noturību un atšķirību – kā kvalitātes zīme.

Stāstījumos par trimdas pirmajiem gadiem iezīmējas vairākas paradigmas: pirmkārt, mēs varam *ieraudzīt no iekšienes*, kā latvieši apguvuši jauno telpu un integrējušies mītnes zemē, kādas bijušas grūtības, pārpratumi un arī veiksmes. Atsevišķās epizodes atklāj dažādus ikdienas aspektus, kas tiešā vai netiešā veidā mums rāda, kā pieņemta vai nepieņemta jaunā mītnes zeme, kā šādos apstākļos sevi redzējis un joprojām redz cilvēks. Protams, jāatceras, ka neko nevar uztvert viennozīmīgi – būtiskas ir gan individuālās, gan kopējās atmiņas īpatnības, gan tas, ka, mainoties dzīves pieredzei, mainās arī cilvēka izpratne par pagātņi un ar to saistītie notikumi.

Ceļojums uz citādo Latviju

Kā viens no piedzīvojumiem atmiņu stāstos tiek konstruēts stāsts par došanos uz Padomju Latviju. Dažam šis pārdzīvojums bijis tik spēcīgs, ka iesākumā pat aizmirsusies latviešu valoda (Laimonis Niedre). Stāsti par pieredzēto ietver sevī ne tikai satikšanos ar ģimeni, draugiem un paziņām, bet arī saskaršanos ar “jauno sistēmu”, kas savukārt nozīmēja saskarties ar tādiem jēdzieniem kā “pārvietošanās brīvība” un “nepārtraukta uzraudzība”.

Skaidrīte Dimitere ir viena no pirmajām, kas ieradās Padomju Latvijā, un viņa atceras, kā notika sagaidīšana: *1961. Jā, tas bija tas pirmais kuģis. Galvenais, ka mani sagaidīja ar rozēm, puķēm un televīziju. Visi fotogrāfi un avīzes. Tas pirmais iespaids, kad es izbraucu, visur sarkanās lupatas, visa Rīga no vienām sarkanām lupatām, jo Gagarins taču bija uzlaidies. Visa Rīga bija izdekorēta. Šoks, kāds man bija.* (NMV-450)

Īsajā fragmentā par pirmajiem iespaidiem Rīgā redzamas padomju varas rūpes par valsts ārējo tēlu, ko iezīmē plašsaziņas līdzekļu klātbūtne, ziedu pasniegšana un kas vēlāk tiks atspoguļots visā Padomju Savienības teritorijā kā valsts viesmīlības un atvērtības pierādījums. Pompozā sagaidīšana, kas līdzinās demonstrācijai, un Jurijam Gagarinam par godu izdekorētā “sarkanā Rīga” šokē iebraucēju. Viņa ir neizpratnē, kāpēc trimdinieku jeb ārzemju tūristu ierašanās tiek uzlūkota par tik svarīgu notikumu gandrīz vai valsts mērogā. Tāpat mēs uz zinām, ka dialogs ar Rietumiem ir vienpusējs, jo uzreiz pēc ierašanās Skaidrītei

jānodzīvot klusēt par to, kā noris dzīve Zviedrijā. Padomju pilsonim nekas nav jāzina par kapitālistiskajām lielvalstīm. Šāda demokrātijas falsifikācija iekļaujas totalitārisma sistēmā par nepatiesu ziņu un sagrozītās patiesības izplatīšanu starptautiskajai sabiedrībai.

Arī tālākā notikumu attīstība stāstā uzskatāmi reprezentē Padomju Savienības divējādo dabu un totalitārā režīma turpināšanos vēl 60. gados attiecībā uz personisko dzīvi un brīvību: *Tagad man jābrauc uz Jūrmalu, jo tur uzbūvēta jauna viesnīca, kas domāta ārzemniekiem. Mēs tur aizbraucam, bet es tūlīt braucu atpakaļ. Es aizeju pie Artūra un Vijas²³. Ir vakars, un es eju uz operu, un mans kavalieris ir [Eduards] Smiļģis. Vienā pusē man, kā to sauca, tas komunisti, otrā pusē Smiļģis. Tagad viņš mani pavada uz mājām. Un es aizeju gulēt un pulkstenis... Pie durvīm klauvē, zvana. Nu vīramāte aiziet, un tad viņi ienāk iekšā un saka, ka es te dzīvoju nelikumīgi un es te dzīvot nedrīkstu, un man jānāk līdz. Bet es guļu un saku: "Mīļie kungi, es nekur neiešu." Nu labi, viņi mani te atstās, bet rītā tikos un tikos man jābūt tādā vietā. Un tagad es no rīta piezvanu Smiļģim un saku, ka tā un tā ir ar manīm. Un tad es piezvanu Ābolam²⁴, es saku, ko lai es tagad daru. Viņi man nāks līdz. Mēs visi aizejam, un viena man sāk tur pa krieviski kaut ko teikt. Es teicu, ka es nesaprotu pa krieviski. Un ļauj man virsū. Sāk ar Smiļģi runāt. Es jau nezinu, vai tas viņiem imponēja, ka tas bija Smiļģis vai Ābols, to es nezinu. Bet, ar vārdu sakot, viņi mani atstāšot. Viņi mani atstās te, citādi viņi mani izraidīs. Es teicu: "Man nekas nav pretī, ka jūs mani sūtītu atpakaļ." It nekas. Bet tagad viņiem ir bail, vai ne, es esmu ar pirmo kuģi, es esmu pirmais tūrists. Ja viņi mani atsūtīs atpakaļ, tas ir skaidrs, ka avīzes rakstīs, Amerikā rakstīs un visa pasaulē rakstīs, kā tie krievi apietas. Tagad viņi izgudroja tā, ka viņi mani atstās, bet es nedrīkstu šo stāstīt nevienam. (Skaidrīte Dimitere, NMV-450)*

Īsajā fragmentā atklājas totalitārās sistēmas "kontroles mehānisms", pirmkārt, ierādot īpašu viesnīcu, otrkārt, nepārtraukti izsekojot iebraucēju gaitas. Trimdnieku kontrole un "uzmanīšana" ir tiešs apliecinājums vienai no daudzajām totalitārisma definīcijām: "Par totalitāru režīmu politoloģijā parasti apzīmē politisku režīmu, kurš mērķu sasniegšanai realizē absolūtu kontroli pār visām sabiedriskās dzīves sfērām kopumā un pār katra atsevišķa cilvēka dzīvi."²⁵ Īpaši šeit vēlētos izcelt *katra atsevišķā cilvēka dzīvi*, kas uzskatāmi atklājas dzīvesstāstos, veidojot individuālo balsi, nevis skaitļu rindu. Sabiedrības kontrole gan atklātā, gan slēptā veidā pierāda, ka padomju režīma totalitāri izpausme nebeidzas 50.–60. gados, kā to varētu gaidīt – vēl ilgi pēc tam režīms uzlūkojams par tādu, kas iekļaujas totalitārisma diskursā, tieši sabiedrības un atsevišķo individu uzraudzīšanā. Šajā gadījumā Skaidrītes pretošanās un apzināšanās, ka viņa ir tūriste un ka padomju vara nevar atļauties starptautisku skandālu, ir iemesls tam, ka viņa neaiztur un ļauj brīvi pārvietoties, iepriekš gan brīdinot klusēt par notikušo.

Līdzīgs stāsts ir arī jau raksta sākumā minētajam Laimonim Niedrem. Viņš atminas, ka pirmā viesošanās reize 1967. gadā bija ļoti satraucoša. Viņiem arī bijis jādzīvo viesnīcā, turklāt jutušies diezgan brīvi. Runāt gan gājuši ārā parkā vai pat devušies uz jūrmalu – kāpās, kur nebijis neviena klausītāja. Viņš izvedis arī ļoti daudz materiālu par Latviju – gan fotogrāfijas un dienasgrāmatas, gan dokumentus, līdz kādu dienu 1978. gadā viņu Tallinā materiālu saņemšanas brīdī čeka apcietina. Pēc pārvešanas uz Rīgu un ilgstošām pratināšanām viņš notiesāts un ievietots cietumā. Tomēr Latvijā Laimonis Niedre netiek turēts, jo pārvests uz ārzemnieku soda nometni Mordovijā. Pēc diviem mēnešiem apzēlots – atbrīvots, jo esot ārzemnieks. Par pieredzēto un piedzīvoto gan apcietināšanas brīdī, gan Mordovijas nometnē sarakstījis atmiņas.

Atļaušos citēt fragmentu no Laimoņa Niedres atmiņām par brīdi, kad tiek pārvests no Tallinas uz Rīgu: *Man ieteica sakārtot somas un būt gatavam, jo pēc kādas stundas, ap plkst. 10.00, paredzēta izbraukšana. Vispirms esot jānogaida, lai ārzemju tūristi iziet savās pastaigās vai ekskursijās, bet, ja gadījumā, lejup ejot, es viesnīcas vestibilā satiktu kādu no manas tūristu grupas, tad lai sakot, ka visi apsargi ir mani radi un mēs kopā ejam apskatīt Tallinu. Nekādā gadījumā nedrīkstu dot kādu zīmi vai teikt, ka esmu apcietināts. Tad Leinars [čekas darbinieks] izgāja, un es paliku viens kopā ar saviem apsargiem, no kuriem daži bija jauni latvieši, bet vismaz divi vai trīs no viņiem likās esam kaukāzieši – melniem matiem un ļaunu, nežēlīgu sejas izteiksmi. Pēdējie sarunājās savā starpā, brīžiem pamezdamu skatu uz manu pusi. Nedaudz sapratu valodu un pēc viņu roku kustībām redzēju, ka viņi ar riebumu runāja par mani – tādu spiegu tik ceļā vajadzētu izgrūst no automašīnas un kā suni grāvī nošaut. Daži no šiem tumšmatainajiem bija iereibuši, un mani sāka pārņemt paniskas bailes – kas zina, varbūt ir jau nolemts mani kaut kur ceļā likvidēt, lai tad vēlāk Zviedrijas valdībai paziņotu, ka esmu bēgot nošauts.* (NMV-459)

Atmiņas Laimonis Niedre raksta pēc sešiem gadiem – 1984. gadā, kad atskatoties var teikt, ka pret viņu vienmēr izturējušies ļoti korekti, tomēr sajūtu līmenī bailes, kādas viņu pārņēma toreiz, palikušas spilgtā atmiņā. Nokļuvis mājās – Zviedrijā, pēc iespējas centies palīdzēt līdzīgā situācijā nonākušajiem latviešiem un viņu tuviniekiem.

Līdz neatkarības atgūšanai došanās uz Latviju bija ne tikai ceļojums uz dzimteni, bet arī ceļojums uz pilnīgi citādu dzīves telpu un dzīves kārtību. Vispirms jau nepatīkamas muitas formalitātes, tad neērts transports, galu galā – rindas, lozungi, netīrība, izčamdītas mantas, izgaismotas fotofilmīņas, noklausītas sarunas, sekošana, dažādi aizliegumi – tas viss pieder pie neparastās dzīves kārtības.²⁶ Neparastā dzīves kārtība šobrīd tiek pasniegta arī kā personiskās pieredzes stāsts, tādējādi atklājot atsevišķā indivīda balsi, kas liecina par totalitārisma sistēmu Padomju Latvijā.

Mēs jau bijām jauni

Migrācijas sāgas Latvijas vēsturē un kultūrā ir būtisks pētījuma lauks par 20. gadsimta vidus kolizijām, jo stāsta gan par aizbraukšanas iemeslu, gan par ceļojumu, gan arī par iekārtošanos jaunajā mītnes zemē. Tomēr atšķirībā no citu tautu migrācijas stāstiem (salīdzināt, piemēram, ar Stīvena Zeitlina pētījumu par migrācijas sāgām Amerikā²⁷) Latvijā bieži sastopami arī stāsti par atgriešanos jeb viesošanos Latvijā – nu jau citādajā – Padomju Latvijā.

Par biežāk sastopamo aizceļošanas iemeslu 20. gadsimta vidū kļuva Otrais pasaules karš un tam sekojošā totalitārā vara Latvijā. Zviedrijas latvieši savu aizbraukšanu skaidro gan ar tiešiem iemesliem, kas biežāk saistīti ar totalitārisma jēdzienu (karš, iesaukums un pretošanās jaunajai varai, bailes utt.), gan ar netiešiem, piemēram, došanās līdz kādam no paziņām. Atšķirībā no ceļojuma apraksta gandrīz ikviena Zviedrijas latvieša stāstījumā sastopams skaidrojums, kāpēc devās prom no dzimtenes. Iespējams, tas saistīts ar to, ka aizbraucējiem bija svarīgi gan sev, gan arī citiem parādīt apstākļus, kādos notika lēmuma pieņemšana. Savukārt pats ceļojums nereti tiek izstāstīts dažos teikumos. Piemēram, Ulda Ģērmaņa stāsts: *Mēs maldījāmies pa to jūru ilgi, gandrīz 48 stundas. Cilvēki daudzi neticēja, ka mēs tiksim pāri, bet mēs laikam tā braucām, ka neviens netika gudrs. Otrā dienā mēs bijām dienvidos no Gotlandes – satikām zviedru karakuģi un tur nodevām ieročus.* (NMV-319) Lakonisks ir arī Laimonis Niedre: *1947. gada vasarā man izdevās tikt šeit. Ar vienu vācu zvejnieku laiviņu. Mēs – četri puīši samaksājām, un mūs atveda. Mēs tikām te pāri. Un tad pieteicāmies policijā. Pateicām, ka esam bēgļi no Austrumvācijas.* (NMV-459) Iespējams, abu stāstītāju pieredzē iemesls, kāpēc viņi aizbrauca, bija satraucošāks par pašu ceļojumu. Tas atspoguļojas arī viņu dzīvesstāstos. Citādāk ir ar sieviešu stāstiem – šeit ceļojums aprakstīts emocionāli un spilgti.

Atšķirīgi ir stāsti par iekārtošanos jaunajā zemē – laiks, telpa un ar tiem saistītās tradīcijas mudina uzdot jautājumus par identitātes pieredzi īpaši pirmajos imigrācijas gados, kad vecā un labi zināmā kultūras pieredze sastopas ar jauno un nezināmo, liekot pārvērtēt iepriekšējos uzskatus un tradīcijas. Liekot meklēt un atrast vai arī neatrast savu identitāti jaunajā telpā, kas pieprasīja pārskatīt gan dažādus identitātes aspektus, gan arī adaptēties jaunajā mītnes zemē. Šādā aspektā pirmie gadi trimdā atspoguļoti ikviena Zviedrijas latvieša stāstā – šeit vērojama nepieciešamība izstāstīt, ka dzīve, par spīti grūtībām, izvērtusies veiksmīgi. Uldis Ģērmanis skaidro, kāpēc latvieši varēja tikt uz augšu: *Es tā domāju, kāpēc mēs tik labi ierīkojāmies un visi tikām uz augšu... mēs nebijām salauzti, mēs bijām veseli. Protams, pieraduši ērti dzīvot un nekādus darbus nebijām strādājuši, bet, kad vajadzēja, izrādījās, ka mēs varējām ļoti labi arī visus prastos un*

vienkāršos darbus darīt, acis nepamirkšķinot. Tam mums bija tas Rīgas brīnišķīgais gars, tas velna dzišanas gars – mēs visi bijām priecīgi, smējāmieš un jokojamieš, rīkojām visādas svinēšanas un masku balles. Protams, mums bija skumji par to, kas bija noticis, un par Latviju domājām, taču mēs nebijām salauzti. Mēs jau bijām jauni. (NMV-319)

Savukārt stāstījums par viesošanos Latvijā vienmēr, no vienas puses, ir smeldzīgas atmiņas par zaudēto dzimteni, mājām, dažkārt mīlestību, bet, no otras puses, šie stāsti atklāti runā par citādo Latviju, kurā joprojām sastopama kratišana, apcietināšana, pratināšana un bailes.

Kopumā Zviedrijas latviešu migrācijas sāgas ir vēstījums par latviešiem, kas, neskatoties uz grūtībām, spējuši tās pārvarēt un veiksmīgi sākt dzīvi no jauna. Šie stāsti Latvijas vēsturei un kultūrai, latviešu identitātei ir nozīmīgi, jo tie ir stāsti par uzdrikslēšanos un varēšanu.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Bula, Dace. Ievadam. No: *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: Latviešu antropologu biedrība, 2002, 7.–9. lpp.
- ² Zirnīte, Māra. Dzīvesstāstu liecinājums. No: *Spogulis*. Rīga: LU FSI NMV, 2001, 9. lpp.
- ³ Zeitlin, Steven J. *A Celebration of American family folklore: tales and traditions from the Smithsonian collection*. New York: Pantheon Books, 1982, p. 62–82.
- ⁴ Dégh, Linda. *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington: Indiana University Press, 1994, p. 80.
- ⁵ Stradiņš, Jānis. Totalitāro okupācijas režīmu represijas pret Latvijas zinātni un akadēmiskajām aprindām. No: *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 132. lpp.
- ⁶ *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 10. lpp.
- ⁷ Zirnīte, Māra. Metode mutvārdu vēstures apvienotajās ekspedīcijās. *Letonika*, Nr. 11, 2004, 158. lpp.
- ⁸ Šo stāstu izpētē īpaši nozīmīgs ir 1993. gadā izveidotais atmiņu krājums “Pāri jūrai 1944./45. g.”. Krājumu sakārtojusi Valentīne Lasmāne, ievadā sniedzot vēsturisko notikumu kontekstu, tālāk iekļaujot interviju fragmentus ar pārbraucējiem, Ventspils sakaru grupu un privāto laivu īpašniekiem. Krājuma nozīmi vairo sakārtotājas komentāri par pārbraukšanas norisi gan Latvijā, gan Zviedrijā (tā laika zviedru preses un notikumu analīze), sniedzot arī sociālo, politisko un vēsturisko kontekstu.
- ⁹ Gustavs Zemgals (1871–1939) – Latvijas Republikas otrais prezidents.
- ¹⁰ Pilnu Ainas Zvejnieces atmiņu stāstu varat lasīt šajā izdevumā.
- ¹¹ Laivas kapteinim Pēterim Jansonam par šo braucienu pāri jūrai ir savs stāsts. To varat lasīt šajā izdevumā.
- ¹² Krūmiņa-Bela, Baiba. Kultūras nozīme latviskās identitātes uzturēšanā un pārņemšanā trimdā. No: *Kultūra. Trimda. Nacionālā identitāte. Konferenču referātu krājums*. Rīga, 2004, 532. lpp.

- ¹³ Bula, Dace. *Dziedātājtauta. Folklorā un nacionālā ideoloģija*. Rīga, 2000, 137. lpp.
- ¹⁴ Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. Studying Immigrant and Ethnic Folklore. In: *Handbook of American Folklore*. Ed. Richard M. Dorson. Bloomington: Indiana University Press, 1983, p. 39–47.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Kõiva, M. The Big Snowstorm I. The Spreading of Personal Experience Stories about Soviet Estonia among Estonians in Sweden. *An Electronical Journal of Folklore*. Tartu: Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum, 2001, vol. 21, p. 110.
- ¹⁷ Bela, Baiba. Identitātes daudz balsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 5/6, 1997, 124. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 125. lpp.
- ¹⁹ Fialkova, Larisa and Yelenevskaya, Maria N. *Ex-Soviets in Israel. From Personal Narratives to a Group Portrait*. Detroit: Wayne State University Press, 2007, p. 269.
- ²⁰ Stern, Stephen. Ethnic Folklore and the Folklore of Ethnicity. *Western Folklore*, vol. 36, no. 1, Studies in Folklore and Ethnicity (Jan., 1977), p. 21.
- ²¹ Aarelaid-Tart, Aili. The Estonians' Adaptation to New Cultural Realities after World War II. Lessons from History. Paper presented at the Fourth Nordic Conference on the Anthropology of Post-Socialism, April 2002. <http://www.anthrobase.com>
- ²² Turpat.
- ²³ Skaidrītes Dimeres virabrālis ar sievu ir Dailes teātra aktieri Arturs Dimeris (1915–1986) un Vija Artmane (1929–2008).
- ²⁴ Gleznotājs Ojārs Ābols (1922–1983).
- ²⁵ Jansons, Ritvars. Totalitārā režīma represīvo institūciju mijiedarbība un nozīme sabiedrības pārvaldē Latvijas PSR (1945–1959). No: *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 453. lpp.
- ²⁶ Bela, Baiba. Identitātes daudz balsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 5/6, 1997, 127. lpp.
- ²⁷ Zeitlin, Steven J. *A Celebration of American family folklore: tales and traditions from the Smithsonian collection*. New York: Pantheon Books, 1982, p. 62–82.

Dace K. Bormane

Viens dzīvesstāsts – divi teksti: no mutiskā uz rakstīto

Dzīvesstāsta tekstam ir autors, un, kad vēstījums izstāstīts, visiem, kas to lasa vai klausās ierakstā, ir vara pār šo tekstu. Tālab svarīgi ir apzināties pieejas, principus, teorētiskās ierosas, kas dara iespējamās darbības ar mums uzticētiem dzīvesstāstiem, kas katram cilvēkam ir tikai viens un ko pārsvarā stāsta vienā valodā – dzimtā valodā.

Kad savulaik Rietumvācijā latvieši jautāja, kāpēc trimdinieces Zentas Mauriņas grāmatas Vācijā ir tik ļoti lasītas un neskaitāmie priekšlasījumi tik apmeklēti, atbilde bija: viņa vāciešiem pēc kara palīdzēja atgūt pašapziņu. Arī šobaltdien Mauriņas grāmatas Vācijā ir atkārtoti izdotas un pieprasītas. Pavisam nesen kādā konferences referātā dzirdēju sakām, ka Mauriņa ir zināma pazišanās zīme arī Zviedrijas un Latvijas kultūras saskarsmē. Bet šī raksta sakarā nozīmīgākais ir metode, ko Mauriņa praktizēja, runājot un rakstot par vienas vai otras personas darbiem kontekstā ar viņu dzīves gaitu un tās aprakstiem. Tā bija vispārcilvēcīga pieeja, kurā viņa saistīja konkrētā cilvēka dzīves izjūtas, domāšanas veidu, dzīves vidi un laikmetu ar viņa darbiem un izteikumiem par sevi. Viņa arvien centās apjēgt viena vai otra autora tekstus ar to pieeju, kādu lietojis pats autors. Tā bija spēja un humāna vēlme tuvoties, saprast un publikai darīt pieejamākus dažādu autoru tekstus no visas pasaules. Šāda pieeja ir vērtīga arī darbā ar dzīvesstāstiem.

Daudziem no mums ir sava prakse, iepazīstot tekstus un tos lietojot. Tajā skaitā arī dzīvesstāstus kā tekstus. Mēs varam nebūt klātienē tikušies ar kādu cilvēku, bet mēs lasām viņa dzīvesstāstu, kuru intervētājs ierakstījis audio, tad kāds to transkribējis un vēl kāds “pārcēlis” rakstītā/lasāmā tekstā. Un katram pētniekam ir sava izjūta, intuīcija, zināšanas un iemaņas, tekstu veidojot tā, lai runātais vārds pēc iespējas saglabātu savu mutvārdiskumu arī publicētā variantā. Tas nav mazsvarīgi, manuprāt, tas ir pat absolūti nepieciešams, ja dzīvesstāsts tiek publicēts, respektējot dzirdamā un lasāmā līdzvērtīgumu.

Nelielā rakstā atgādināšu un atsaukšos uz dažām domāšanu un rīcību rosiņošām nostādnēm, kas palīdzētu iedibināt intelektuālo klimatu dzīvesstāsta apguves procesā no mutiskā uz rakstisko. Ir jāiezīmē runas vide un principi, kuri konceptualizē mutiskā teksta un pēc tam no tā tapušā uzrakstītā teksta attiecības jeb mutiskā “pārceļšanu” rakstītajā. Liekas, viss it kā būtu šķietami vienkārši – tikai jāuzraksta tas, ko dzirdi audioierakstā, ar rakstu zīmēm. Tomēr mutiskā runa un rakstītais teksts atšķiras, un pārcēlums nepavisam nav tik vienkārši veicams. Jautājumu ir vairāk nekā atbilžu.

Kas un kā notiek, kam vajadzētu notikt, kad dzīvesstāstam pieskaras nevis ar ausīm (audioierakstā), bet ar rakstību, kad stāstījums tiek sagatavots publicēšanai?

Man tas bijis aktuāli, gan lasot publikācijai sagatavotos dzīvesstāstus, gan šajā krājumā strādājot ar Viļa Kluča intervijā iegūto dzīvesstāstu, kurš pamatā veidojies zviedru zemē kopš tā autora divdesmit gadu vecuma. Bet par to vēlāk.

Viens no pamata jēdzieniem saskarsmē ar dzīvesstāstu ir dialogs. Jau pats dzīvesstāsta sākotnējais dokumentējums ir dialogisks. Prātā nāk Mihaila Bahtina atziņa: *Viena balss neko neizbeidz un neatrisina. Divas balsis ir dzīves minimums, esamības minimums.*¹ Ir taisnība, ka bez cita sniegtā apstiprinājuma cilvēkam nojēgums domāšanā par savu dzīvi un sevi ir nedrošs, varbūt pat neiespējams. Tas viss veido, nosaka dzīvesstāsta iedabu un uzdevumu. Dzīvesstāsts top kā individuāla refleksija, bet funkcionē – dialogā. Arī lasot uzrakstītu dzīvesstāstu, mēs sastopamies ar tā autoru neklātienē un individuālā refleksija ir dialogā ar stāsta autoru. Tas prasa/paredz vērtību praksi. Ir kaut kas jāuzzina un jāsaprot no stāstītā, kad to dzird vai lasa. Dzīvesstāsta autora komunikācija ar cilvēkiem notiek arī tad, kad stāstījums jau ir noslēgts, kad intervētājs/klausītājs vairs nav blakus dzīvesstāsta autoram jeb kad “klausītājs ir zaudēts” un palicis tikai audioieraksts – teksts, kas nes pārdomu pilnu mentālu kustību, ko veicis cilvēks, kad viņš domā.

Dzīvesstāstā ir dabiski, ka cilvēks skatās uz savu dzīvi kopumā, lai arī par kuru tās posmu viņš vēstītu. Ieausts iekšējos indivīda dzīves naratīvos, teksts ir galēji saistīts ar kultūru kopumā. Tā ir vēstījuma sociālā un objektivizētā vērtība. Dzīvesstāsts nes zināšanas. Runa ir par zināšanām, uzsveru – zināšanām, nevis informāciju vien. Virspusējāk skatoties, parasti acīs krīt tieši dzīvesstāsta teksta informativitāte. Bet dzīvesstāsta/vēstījuma sociālā (publiskā) nozīmība ir domāšanas ierosā, kad svarīgi ir ne tikai *kas*, bet arī *kā* sacīts. Teksts ir zīmju un nozīmes attiecības. Piekritīsiet, ka ir salīdzinoši viegli atstāstīt to, *par ko* stāstīts dzīvesstāstā, bet citādi – *kā* kaut kas ir vai tiek vēstīts.

Dzīvesstāstā zināšanu veidošanās, līdzīgi kā mākslas tapšana, notiek dialoga telpā – vidē. Paturam prātā arī to, ka stāsts kā vēsturisks “materiāls” par

pagātņi kultūrā vienmēr ir tagadnes dimensijā (!), kaut vai tāpēc, ka veido vidi.² Jautājums ir – kā saglabāt dzīvesstāsta īpašo iedabu, mutisko tekstu “pārceļot” rakstītā. Ir ļoti problemātiski dzīvesstāsta tekstu skaldīt, kombinēt, atstāstīt; ar informāciju to darīt ir drošāk.

Tādēļ es vēlētos rosināt domāt par dzīvesstāsta un valodas attiecībām. Dzīvesstāsts veido cilvēka valodisko situāciju. Savulaik, pirms gadiem simt piecdesmit, Kaspars Biezbārdis rakstīja: *visa garīga tautas būšana mājo valodā*, savukārt Ludvigs Vitgenšteins divdesmitā gadsimta vidū – *valodas robežas nozīmē manas pasaules robežas*. Vēl vairāk: vai nav tā, ka dzīvesstāsti un stāstījumi ir vieni no cilvēka un sociālās kopības veidotājiem? To apzinoties, vēlreiz jautāsim: kāda ir pētnieka komunikācija ar mutisko runu un rakstīto tekstu?

Atzinums, ka rakstība radikāli pārveido runu, kultūras praksē ir saskaņā ar trijstūri “teksts–attēls–mutvārdi” vai arī pretējā kārtībā. Par to, kā mutiska runa kļūst par tekstu, tā saucamās trešās paaudzes vēsturnieks Rožē Šartjē (*Chartier*) intervijā saka, ka šo problēmu savulaik Francijā izvirzīja pētījums par “sūdzību grāmatām” no 1614. līdz 1789. gadam. Neatkarīgi no sūdzību satura pastāv jautājums: kā mutiskā runa organizējas par rakstīto, un kas veic šo pārveidojumu? Kā ar spalvas starpniecību rodas ne tikai atsavināšanas, bet arī pārkārtošanas, jaunas runas izveidošanas efekti?³

Angļu antropologs Džeks Gudijs (*Goody*) apgalvo, ka īstenais pārrāvums starp sabiedrībām nodala tās, kurās mutvārdi ir vienīgais komunikācijas līdzeklis, no tām, kurās ir arī rakstītais vārds. Rakstība runu organizē vizuāli, artikulēti sadala pa lapu, liek uzrasties pārtraukumiem runā. Piemēram, kad Servantesa Sančo stāsta savam kungam teikas, viņš to dara, atgriezdamies atpakaļ, ar iespraudumiem, savairodamus vēstījumus, ievietojot tos citu citā, projicējot runā arī tajā brīdī esošo situāciju, tādējādi sadusmojot Donu Kihotu, kurš gaida, lai runa būtu konstruēta kā teksts.⁴ Šajā piemērā pastāv līdzība ar runātā un rakstītā vārda attiecībām dzīvesstāstos.

Sociolingvists Dels Haimss (*Hymes*) ir izteicis domu, ka dziesmas un mutvārdu stāstījumi ir smalki rindu un pantu kopojumi, kuros rindas un panti izkārtoti kā sava veida retoriska darbība tai ziņā, ka iemieso kultūrai iekšēji piemītošu pieredzes organizācijas shēmu.⁵ Manuprāt, tas būtu attiecināms arī uz dzīvesstāsta autora kultūrprakses respektēšanu. Jautājums tikai, cik iespējams nofiksēt konkrētām kultūrām raksturīgās pieredzes organizācijas shēmas mutvārdu tekstā, lai ar tām strādātu turpmāk publicēšanas procesā. Tā savā ziņā ir kā tekstu sociālā tulkošana.

Mutvārdu dokumentu pierakstīšanā allaž klātesoša ir interpretācija. Tas ir skaidri redzams, kad aplūkojam stāstījumu tulkojumu svešvalodās. Ja vēlamies precīzu, burtisku tulkojumu, mēs zaudējam vai aizēnojam sākotnējo nozīmi. Ir

nepieciešama radoša izpratne un iejušanās cita ādā. Tātad runa ir par nozīmi. Ir pat viedoklis, ka mēģinājumi noteikt precīzas atbildes starp runāto un rakstīto ir veltīgi (Eliots Mišlers). Nozīme neesot notverama.⁶ Spriežot par dzīvesstāsta publikācijas sagatavošanas procesu, varbūt vietā ir frāze, ka tad *pastāvīgi jādzīvo it kā ar cita galvu*, tas ir, dzīvesstāsta autora galvu. Cik tas ir iespējams?

Strādājot ar dzīvesstāstiem, ir jārūnā arī par autorību. Dzīvesstāstam pēc definīcijas spēkā ir vēstītāja autorība. Ne tikai juridiskā nozīmē, bet teksta saprašanas nozīmē. Šis teksts vienmēr skatāms sasaistē ar konkrētu cilvēku. Turklāt parasti stāsta stāstīšanas un tā publiskošanas laiks nesakrīt, arī tas dara tekstu visai atkarīgu no dzīvesstāsta mutiskā teksta pārlicēja rakstītajā tekstā un, kas pašsaprotami, atkarīgu no lasītāja.

Mutiskā tekstā dzirdam, kā cilvēks stāsta un kā viņš domā. Jautājums par dzīvesstāstu arvien ir jautājums par cilvēka domāšanu un viņa apziņas darbu. Tas, kāds ir cilvēks, kad viņš domā – rada dzīvesstāstu kā domāšanas un valodas identitāti. Vēstījuma autors ne tikai domā par kaut ko, viņš eksistē domāšanā. Dzīvesstāsts ir stāstījums, kurā tiek domāta dzīve un atklāts, ka pieredze nav tas pats, kas pieredzes apzināšana. Cilvēks domā un stāsta caur savu eksistenci.

Vēl viens pamata jēdziens saskarsmē ar dzīvesstāstu ir autentisms. Pētnieku vidū pastāv viedoklis, ka stāstījumi ar autobiogrāfisku virzību ir relatīvi “vienkārši” no naratīvās tehnikas skatpunkta. Noteicošais ir, lai autors *zinātu* par notikumiem un attiecībām un *vēlētos stāstīt* par tiem. Tā top teksta vērtīgums gan pašam autoram, gan klausītājam/lasītājam. Autora un dzīvesstāsta attiecību izpratnē runa ir par *dzīves notikumu pieredzi*, jo autors izstāsta nevis savu vēsturi, bet personīgās dzīves pieredzi, kas pieder tikai viņam. Nav divu vienādu dzīvesstāstu.

Ne mazāk svarīgi ir apzināties, ka *kaut kas* dzīvesstāstā paliek aiz teksta, kas vēstījumā tomēr ir klātesošs. Šim tekstam ir *realitātes kredīts* (J. P. Rosa (*Roos*) termins),⁷ ko lieto rakstītā tekstā, mēģinot to padarīt saprotamu komunikācijā ar citiem.

Varbūt ir lietderīgi jautāt: vai no mutiskā teksta veidotais rakstītais teksts atbrīvo vēstījumu no autora intences? Savā ziņā – jā. Jo redakcionāla nobīde pavada rakstītu tekstu, maiņa notiek. Dzīvesstāsta gadījumā tam ir īpaša nozīme. Mēs tikai varam tiekties nezaudēt stāstījuma garu, jo dzīvesstāsts ir sava veida pasaule, ko uztur ar valodu.

Dzīvesstāsts pastāv kustībā no cilvēka pie cilvēka un tādējādi uztur teksta fantastisku eksistenci: cik klausītāju/lasītāju, tik eksistenču. Klausītājs/lasītājs un teksts ir pāris. Kad dzīvesstāstam pieslēdzas klausītājs vai lasītājs, aktualizējas jautājums par autora domāšanas izpratni. Šajā aspektā īstenojas princips “lasīšana kopā ar autoru”. Ja šis princips netiek ņemts vērā un lasītājs aizsteidzas

“priekšā tekstam” (vai “netiek” tam līdzī), ielasot tajā savu shēmu, teksts zaudē savu “balsi”.

Atsaucoties uz Pola Rikēra (*Ricoeur*) stāstījuma teoriju, atgādināšu par eksaģētisko metodi, tas ir, par vērstību uz tekstā sacīto, kopsakarībām, izteiksmes izjūtu un lasīšanu kopā ar autoru. Rikērs norādīja uz teksta uztvērēja refleksijas lomu, īstenojot dzirdamā/lasāmā “uzdevumu” un “noteikumus”. Šāda pieeja arī nodrošina *teksta analīzes kritisko dimensiju, ierobežojot teksta interpretāciju, kas neatbilst teksta uzdotajai intencei*.⁸

Nosacīti uz dzīvesstāsta valodu var palūkoties kā uz metavalodu. Tas palīdzētu pārdomāt un saprast dzīvesstāsta komunikatīvo lauku un to nereducēt tikai uz stāsta sižetisko saturu u.tml. Par to, piemēram, min eksistenciālā komunikācijā, kurā valoda ir privāts spogulis, *kas rāda sevi un savu projicēto pasauli. Tā ir personas privilēģija*, rakstīja Konstantīns Raudive.⁹ Mūsu gadījumā izvirzās jautājums: ja tā ir konkrēta cilvēka – autora privilēģija, tad kā ar to turpmāk darboties citam cilvēkam (pētniekam, izdevējam u.tml.)? Kā “strādāt” ar autora pieredzi? Runa ir par pieredzes pētniecību un arī – pēctecību. Dzīvesstāsts tiek materializēts ar valodu vārda tiešā nozīmē, tajā ir dramaturģisms; kaut kas tiek artikulēts ar valodu, savukārt valoda ir artikulēta ar vēsturi, un atklājas tas, ko cilvēka pieredzes pētniecībā sauc par *Erinnerungskultur* (atmiņkultūru).

Valoda nav pasīvs instruments jau gatavas pasaules aprakstīšanai. Valoda rada un reprezentē identitāti. Visā pasaulē lielākoties savu dzīvesstāstu cilvēki stāsta vienā valodā, tas ir, dzimtajā valodā. Tas notiek arī tad, ja kādā dzīves posmā cilvēks to lietojis retāk nekā kādu no svešvalodām. Vārds izvēršas visā savā kvalitātē: kā skaņa, kā nozīme, kā uzruna. Vārds ir piepildīts ar emocijām.

Cilvēka pieredzes pētniecība ņem vērā valodas pieredzi. Jo īpaši tas atklājas tautas kopībai trimdā *no mēs valodā glabājam dzimteni līdz mani bērni latviski neprot*. Runa ir par domāšanas tradīciju, domāšanas veidu. Kas šeit tiek uzturēts spēkā? Poētika? Domāšanas prakse? Runājot Martīna Heidegera vārdiem, *dzīvi tomēr var atjaunot ar patiesību*. Jautājums ir – kā valodiskums veido patiesību? Šoreiz tas paliks atklāts. Sīkāk nepakavēšos arī pie tā, kāds ir stāsta statuss kultūrā latvieša identitātes praksē. Taču pieminēšu, ka dzīvesstāsts ir simboliskā prezentācija un cilvēka izpratne par sevi vārdos/stāstījumā. Dzīvesstāsts latvietim savā ziņā ir reprezentatīvās kultūras adjekts, tātad tas, kas pats rada to, kādēļ tas kultūrā pastāv.

Ir dzirdēts latviešu trimdas kopībā sakām: *būt par latvieti ir sava veida rituāls*. Līdzīgi, protams, varētu teikt ne tikai latvieši, apzinot un stiprinot savu sociālo lomu ārpus savas valsts, izsakot savas idejas un simbolus. Šajā rituālā īpaši gribētu uzsvērt valodas lomu – trimda ir cilvēka apjēgtās *telpas dzīve* arī valodā. Latviešu pēckara trimdas sabiedrībā ir vārdi ar virsuzdevumu: Latvija,

dzimtene, māte, mājas, tēvzeme, valoda u.c. Cilvēka piederība sociumam izpaužas caur tēlu veidošanu valodā.

Mums ir tautas dainas, brāļu draudžu jeb hernhūtiešu kustība 18. un 19. gadsimtā. Tā mudināja draudžu dalībniekus stāstīt un rakstīt par savu dzīvi jeb, viņu pašu vārdiem sakot, *caurrunāt par savām lietām*. Viņi to darīja, iespējams, meklējot brīvības taku savā zemē un mācoties kļūt par subjektiem savā vēsturē. Latvietis, protams, arī pazīst laikus savā zemē, kad *jātur mēle aiz zobiem*.

20. gadsimtā Otrā pasaules kara trimda Rietumos varēja atļauties nebēgt valodā jeb – tieši pretēji – būt valodā. *Mēs valodā glabājam dzimteni*, saka dzejniece Astrīde Ivaska. Vai tā ir *runas enerģija* (Rolāna Barta termins) vai *valodiski loģiskais identitātes spiediņš* (Julijas Kristevas apzīmējums) un *lingvistiskais habits* (Pjēra Burdjē termins) vai tautas atmiņas ētika? Vai vienkāršāk – tas viss kopā un vēl kaut kas?

Runa tik daudz nav par fakta, notikuma svarīgumu, cik artefaktiskumu un autora dzīves izjūtas esmi, tās izpaušmi vēstījumā, vērsot uzmanību uz attiecībām starp teksta formu, tā saturu un izpildījuma situāciju. Īsi sakot, man dzīvesstāsta tekstā galvenais ir autors, un arī rakstītā tekstā lasītāja domāšana nebūtu novirzāma no subjekta uz naratīvu, nosacīti patvaļīgi pārceļot uzsvarus, stāstījuma kārtību u.tml., aizbildinoties ar lasāmvielas labskanību vai uztveres vieglumu. Bet valodas lietojums izteic cilvēka patību viņa runā. Kā to nolasīt un nezaudēt? Šeit mērogs arvien ir cilvēks – autors, neskatoties uz to, ka parasti, veidojot dzīvesstāstu publikācijas kopumu, tiek izvēlēts kāds to sagrupējuma pamats: noteikta tematika, noteikta piederība (piemēram, sievietes, konkrēts amats, vienā politiskā laikmetā un rīcībā vienotie vai viena politiskā režīma seku ietekmētie, vienā teritorijā dzīvojošie utt.). Šajā krājumā – Otrā pasaules kara bēgļi no Latvijas Zviedrijā.

Dzīvesstāsts kā vēstījums ir vēstures un pagātnes attiecību “sakārtošanas” vieta. Pagātne un vēsture nav viens un tas pats, bet dzīvesstāsts ir teksts, kurā šīs divas cilvēka dzīves apjēguma kvalitātes saslēdzas. Mēs visi esam vēstures ietekmēti. Jāraugās, lai rakstiskā teksta veidošanā vēsture (kā pieņemtais, zināmais, stereotipiskais) neņem virsroku. Liekas, ka dzīvesstāsta iedabai raksturīgais un jēgpilnais ir pagātnes skatījums. To dzīvesstāstu pētnieki nereti ieliek vēstures matricā (biogrāfija, karš, dzīves laiks, laikmets). Ir kaut kas, ko mēs jau gaidām no attiecīgā dzīvesstāsta. Bet nav izslēgts, ka iegūstam pavisam ko citu.

Tā vai citādi – runātajam dzīvesstāstam ir stils, tonis, ritms, intonācija, enerģija, privātums, suģestija, plānojums, stāvoklis, tēlainība. To nedrīkst zaudēt, jo, zaudējot to, zudīs teksta autors, tātad šī teksta jēga un bagātība. Tomēr iespējams, ka dzīvesstāsta rakstītā tekstā daudz ko no tā nākas zaudēt.

Raksta iesākumā minēju Viļa Kluča dzīvesstāstu. To iepazīstot, acīs krita viņa dzīves izjūtas centrālā līnija – profesionālais darbs. No kopējā stāstījuma apjoma viņa darba temats aizņem salīdzinoši nelielu daļu, bet man liekas, ka tas ir klātesošs arī tad, kad par to netiek stāstīts tieši. Daļā ir veselais, un atsevišķais kļūst par vispārīgo. Ja ieskatāmies dziļāk, arī viņa tēva – skolotāja Ādama Kluča atmiņu pierakstos, kas dzīvesstāstā citēti, skan darba, pienākuma un atbildības svarīguma tēma cauri visai viņa dzīves gaitai. Pieraksti veidoti padomju laikā 20. gadsimta četrdesmitajos–piecdesmitajos gados un, jādodomā, rēķinoties ar politiskā režīma uzraudzību, jo uzrakstītais varēja nokļūt svešās rokās. Taču ir emocionālā saistība starp tēva atmiņu pierakstu un dēla stāstījumu gadus piecdesmit vēlāk. Šoreiz tēva rakstītais kļūst mutisks caur dēla stāstu (tiek citēts) un atkal atgriežas savā rakstītā formā tekstā. Ir divu cilvēku dzīves izjūtas saskaņa stāstījumā; to rāda tekstu savstarpējā referencialitātē.

Nemāku teikt, vai tēvam un dēlam ir viena vēsture, bet pagātne – gan. Starp citu, skolotāja Ādama Kluča dzīves gaitas vedušas arī uz Gulbiņu skolu, kurā savulaik skolas gaitas uzsāka šo rindu autore. Bet Viļa Kluča dzimtajā vietā un skolā, ko savulaik vadījis viņa tēvs, Zasā nesen lasīju lekcijas skolēnu mācību olimpiāžu uzvarētājiem, kas laurus plūkuši pasaulē. Viņu auditorijā ir tik apliecinoši citēt teikumu, kas skanējis no Viļa Kluča mutes intervijā Zviedrijā: *Es gandrīz nezinu nevienu rītu, kad man bija grūti iet uz darbu*. Tas ir pateikts un tā arī ierakstīts šajā krājumā. Kā tautā saka – ne tur ko atņemt, ne pielikt.

Atsauces

- ¹ Бахтин, М. *Проблемы поэтики Достоевского*. Москва, 1979, с. 294.
- ² Bormane, D. K. Dzīvesstāsts kā mediators nācijas komunikācijā: pieredžu saskaņošana un lingvistiskais *habitus*. No: *Nacionālā mutvārdu vēsture. Reliģiskās idejas Latvijā*. Rīga: FSI, 2008, 147.–154. lpp.
- ³ Šartjē, R. Trešās paaudzes vēsturnieks. No: *Parīzes intervijas*. Rīga: Minerva, 1993, 116. lpp.
- ⁴ Turpat, 114. lpp.
- ⁵ Bula, D. Etnopoētika – ceļš no mutvārdu teksta uz rakstītu un atpakaļ. *Karogs*, Nr. 5, 1998, 213. lpp.
- ⁶ Skultāne, V. Mutvārdu pētīšanas nozīmīgums Latvijā. No: *Dzīvesstāsts: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Rīga: FSI, 2007, 36. lpp.
- ⁷ Roos, J. P. The True Life Revisited: Autobiography and Referentiality after the “Posts”. In: *Lives and Works*, 1994, p. 1–16.
- ⁸ Narkēviča, Ž. *Iztēle un valodas jaunrade Pola Rikēra filosofijā*. (Promocijas darba kopsavilkums). Rīga: FSI, 2009.
- ⁹ Raudive, K. Pašportreta vietā. No: *Pašportreti. Autori stāsta par sevi*. [B.v.]: Grāmatu Draugs, 1965, 298.–301. lpp.

Māra Zirņīte

Dzīvesstāstu ekspedīcijas pie latviešiem zviedru zemē

Cilvēks, kas zina visas agrāko laiku būšanas, jo tā ir cilvēku dzīve visādās izpausmēs, pats dzīvo interesantāku dzīvi un citiem ir interesantāk ar viņu sarunāties. [..]

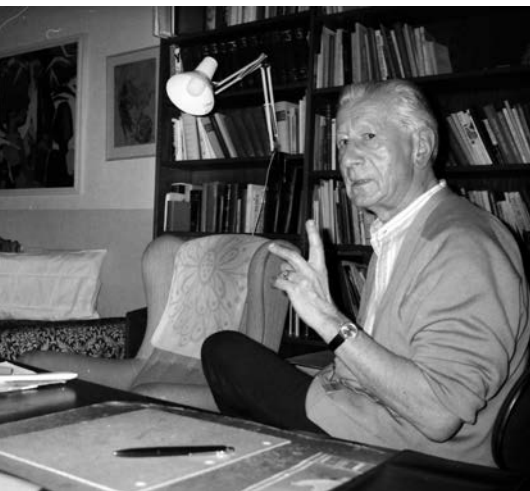
Ir lietas, kam nav sevišķas nozīmes, tur nav ko rakāties un apgrūtināt savu galvu. Es saku: manas domas par labām, lai es tur ar sīkumiem ņemtos. Man ir skaidra līnija, lai es zinātu ceļu. Tāpat kā Otrā pasaules kara laikā es neinteresējos par sīkumiem, man bij tikai viena lieta – kā tikt prom uz Zviedriju.

(Uldis Ģermanis, NMV-319)

Lielvalstīs antropologi raugās bijušo koloniju virzienā, savukārt Latvijā mutvārdu vēstures pētnieku ceļus iezīmē interese par latviešiem, kultūras identitātes noturību un pārvērtībām. Izceļošana no savas zemes, dzīves vides un sociālo apstākļu pārmaiņas – viss personiskā pārdzīvojuma kopums, kas saucas trimda, ir liels pārveidojošs spēks, kura iespaids novērtējams ne vienas, bet vairāku paaudžu atstatumā. Personiskas iepazīšanās un regulāras dzīvesstāstu ekspedīcijas vairo realitātē balstītu izpratni par norisēm trimdā un pārvērtībām starp mums, latviešiem.

Intervētāji un pētnieki pārstāv dažādas vecuma grupas, dažādu profesionālo un dzīves pieredzi. Katrs savā veidā un ar atšķirīgu pieeju nolasa intervijās sniegto vēstījumu. Pakavēšos pie dzīvesstāstu ekspedīciju aizsākumiem, to maršrutiem, finansējuma avotiem, morālajiem atbalstītājiem un palīgiem, kas pavēra ceļu pie latviešiem zviedru zemē.

Līdztekus iezīmēšu dažas galvenās satura līnijas, kas izceļas, gan klausoties atsevišķus stāstus, gan izjūtot to savstarpējos sabalsojumus. Tās izriet ne tikai no līdzīgās pieredzes un skatpunkta, bet arī no stāstu saskaņojuma, kas veidojies samērā šaurā trimdinieku sabiedrībā. Atmiņas ir daudzreiz pārrunātas, apsvērtas un pieņemtas grupas pašvēsturei. Daudzos gadījumos tās atbalso intervētāja uzjundīto interešu lauku, kas atmiņās meklē atsaucis noteiktai kultūras tradīcijai. Tā mazāk ir apzināta, vairāk intuitīvi pakārtota sižetu izvēle, tematika, attieksme un vērtējums. Ieklausoties un uztverot atmiņu sabalsojumus, var noteikt gan visai Zviedrijas latviešu kopībai, gan atsevišķām sīkākām grupām raksturīgo. Tas izriet no sabiedriskām saitēm un attiecībām, idejām, vērtībām, saistās ar atzītām autoritātēm. Viens no tām ir rakstnieks un vēsturnieks Uldis Ģermanis, uz kuru atsaucas vairāki atmiņu stāstītāji (Jānis Zalcmanis, Noldis Millers, Edgars Dimīters).

Uldis Gērmanis intervijā.
Foto: Māra Zirnite, 1996

Uldis Gērmanis pirmais mudināja mūs braukt intervēt latviešus Zviedrijā. Vispirms jau viņš pats piekrita intervijai dienu pēc savas akadēmiskās lekcijas 1995. gadā, Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda locekļa nosaukumu saņemot. Toreiz pavadīju ar viņu kopā veselu dienu. Viņš prata novērtēt atmiņu vērtību vēsturei:

Jūs vācat informāciju, lai atstātu liecību par to laiku. Es jau nezinu, cik ilgi es vēl spēšu grēkot. Kas to var pateikt? [...] Man ārkārtīgi žēl, ka mira mans draugs Andrejs Johansons, kam bija ārkārtīgi liela informācija par mūsu kultūras vēsturi. Viņš ir rakstījis, protams, [...] bet viņš nepaguva. Līdz ar viņa nāvi tas materiāls pazuda uz mūžīgiem laikiem...¹

Uldis Gērmanis ne tikai stāstīja, bet arī ļāva man ierakstīt sarunas un piedalīties izbraukumā kopā ar Eduardu Berklavu uz Vidzemes jūrmalu. Viņa stāstītāja talants, apvienots ar erudīciju, labu atmiņu un skaidru domu, iemūžināts vairāk nekā 10 stundu ilgā audioierakstā, kas vēlāk, piedaloties kundzei Mirdzai, turpinājās Zviedrijā. Pie tā vēl atgriezīšos, iezīmējot viņa skatījumu latviešu pastāvēšanai svarīgos jautājumos.

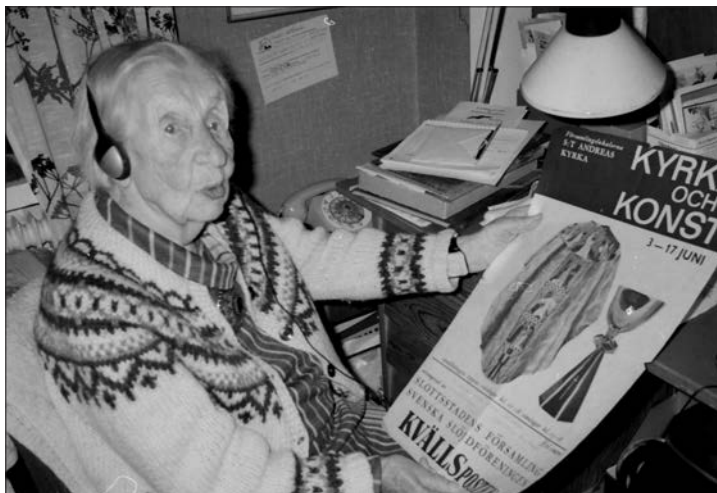
Pirmoreiz uz Stokholmu intervēt latviešus 1996. gadā devāmie divas mutvārdu vēstures pētnieces – Baiba Bela un es, toreiz pateicoties zinātniskā projekta *Letonika* ceļa naudai. Gribējām iepazīt dažādu pieredzi, cilvēkus no dažādām aprindām, ar atšķirīgu iespaidu un lomu sabiedrībā – gan aktīvos, pirmā plāna, gan arī otrā un trešā plāna sabiedrisko lomu spēlētājus un, protams, arī tos, kuru vārdus Latvijā zinājām.

Sākumā cilvēkus intervijai izvēlējāmies ar tuvinieku un draugu starpniecību – sazinājāmies ar Baibas Belas vecmāmiņas studiju biedreni pianisti Veru Puķīti, ar Valentīni Lasmani, ar mana tēva draugiem akadēmiskajā vienībā *Austrums*. Viens ieteica nākamo – tā veidojās intervijai uzrunāto cilvēku atlase.

Uzticēšanās pakāpe pieder individuālai attieksmei – ne katrs atsaucās uzreiz. Parasti intervija sākās ar jautājumiem mums – kas esam, ko pārstāvam, kādam nolūkam intervijas izmantosim. Piecos gados kopš neatkarības atjaunošanas vēl nebija aizmirsta padomju drošības sistēmas interese par trimdiniekiem.

Daudzus iedrošināja mūsu apmešanās mājās pie Veras Puķītes, vēlāk pie Valentīnes Lasmanes. Abas namamātes kļuva mums neaizstājamas sabiedrotās –

gan ar padomiem, gan palīdzot pārvarēt šķietami nemanāmo, tomēr eksistējošo kultūras barjeru. Vera Puķīte vistiešākajā nozīmē mūs *ieveda* Stokholmā – sagaidīja lidostā, palīdzēja orientēties pilsētā un cilvēkos. Zvans no viņas telefona kalpoja par vizitkarti – mākslinieces vārds ļāva atrast ceļu pie latviešiem ārpus politikas un partijām. Iepazinām Skaidrītes Dimiteres vadītās vingrošanas grupas

Erna Sviestiņa.
Foto: Māra Zirņīte, 1996

dalībnieces, kas veidoja savu kultūras vidi ar tējas vakariem, kopīgiem teātru un koncertu apmeklējumiem. Atmiņas par to, kā katra pārdzīvojusi laivu braucienu jūrā, izkāpšanu krastā un iepazīšanos ar zviedru cilvēkiem, modināja šķietami aizmirstas izjūtas un atklāja no jauna, ko pašas stāstītājas cita par citu nebija zinājušas. Arī to, cik dažādi var būt atmiņu stāsti par vieniem un tiem pašiem notikumiem. Tomēr, jo vairāk klausījāties, jo labāk sapratām, ka gandrīz nevienā stāstā neizpaliek politika. Ja ne citādi, tad kā padomju laika rēgs Latvijā, bet visbiežāk kā nepārvarams šķērslis ar politisko uzskatu atšķirībām un aizspriedumiem pašu latviešu starpā.

Kopumā pirmajā – 1996. gada ekspedīcijā intervēti 24 cilvēki, ierakstu vidējais garums – divas stundas, audiokasetēs ierakstīts vairāk nekā 50 stundu garš vēstījums no latviešiem zviedru zemē.²

Ar dziļu pateicību kā vienīgo iespēju pieminam toreizējās intervijas ar Ernu Sviestiņu, Vitautu Līdumu, Aleksandru Eichi, Valdi Bigestānu, Skaidrīti un Edgaru Dimitieriem, Noldi Milleru, Mirdzu un Uldi Ģermaņiem. Ekspedīcijas laikā veiktais Baibas Belas pētījums lasāms žurnālā *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*.³

Nākamā ekspedīcija pēc 10 gadiem Zviedrijā notika, pateicoties Ziemeļvalstu Ministru padomes atbalstītajam biogrāfiju pētnieku sadarbības projektam starp Baltijas un Ziemeļu valstu zinātniekiem. Sadarbībā ar Igaunijas, Somijas, Norvēģijas pētniekiem iesaistījās arī latviešu zinātnieki Maija Runce un Juris Rozītis Zviedrijā.⁴ Radās iespēja intervēt trimdas otrās paaudzes latviešus, kas dzimuši Zviedrijā. Interviju ģeogrāfiskās robežas paplašinājās Gēteborgas

Edgars un Skaidrīte Dimiteri. Foto: Māra Zirņīte, 1996

Zakuti pēc iebraukšanas
Zviedrijā. Foto no
ģimenes albuma

Martins Zakuts.
Foto: Ieva Garda,
2007

virzienā, ietverot Kristinehamnu un Vēnersborgu. Skaidrāks kļuva mītnes zemes konteksts un skatījums uz latviešu kopienu no Zviedrijas puses.

Ekspedīcijā piedalījās profesore Janīna Kursīte, folkloristi Kristīne Rubina un Aigars Lielbārdis, mutvārdu vēstures pētniece Māra Zirņīte, kā arī divi kolēģi valodnieki – Daļa Kiseļunaite un Evalds Švāģeris – no Kauņas Universitātes Lietuvā.

Lietuviešu kolēģi zināja ceļu pie trim brāļiem Zakutiem, kuri kara beigās bija izbēguši no Kuršu kāpām. Apmetušies Zviedrijas vidienē pie lielā Vēnerna ezera, Zakuti nodarbojās ar zveju un sarunājās dzimtajā kuršenieku valodā. Tā laikam ir vienīgā vieta pasaulē, kur kuršenieku valodu ne tikai

saprot, bet vēl tajā sarunājas. Brāļiem tagad pāri septiņdesmit, bet, kad viņi šurp atbrauca, tad dzīvoja kopā visas trīs paaudzes – dēli, vecāki un vecvecāki. Tā valoda izdzīvoja, un 2006. gadā audio un video kasetēs ierakstīts unikāls praktiski zudušās baltu valodas materiāls, papildināts vēl 2007. gadā.

Otrā lielākajā Zviedrijas pilsētā un tās apkārtnē intervijas palīdzēja izkārtot Gēteborgas Latviešu biedrības vadītāja Ilze Šakare. Salīdzinājumā ar Stokholmu latvieši te jūtas intīmāk, uzsver savu Gēteborgas identitāti. Daudzi iebraukuši gan ar Latvijas Centrālās padomes (LCP) organizētajām bēgļu laivām, gan uz savu roku, kā Sīkraga zvejniekciema lībiešu jauneklis Armands Cerbahs un viņa dzīvesbiedre Mirdza no Liepājas Jūrmalciema. Abi jaunieši, pie jūras auguši, no brauciena nebaidījās, tomēr atsevišķi atmiņu mirklī izgaismo tā laika satraukumu. Pārkāpjot jūrā no vienas laivas otrā, Armands palīdz iecelt zēnu un pazaudē kurpi: *Redz, to puīšeli palīdzēju uz laivu dabūt*

Armands Cerbahs Gēteborgā.

Foto: Māra Zirņīte, 2006

Ilgvars Šmits un Ērika Rīsenberga

Latviešu centrā Gēteborgā.

Foto: Māra Zirņīte, 2006

virsū, – un tā laiva jau tur vējos, viļņos – augšā un zemē. [..] Nu, Gotlandē man iedeva jaunas kurpes, puszābakus es paņēmu. (Armands Cerbahs, NMV-2522) Nav grūti iedomāties, ko, atrodot no jūras izskaloto kurpi, pārdzīvoja mājinieki, kas pirmās ziņas no aizbraucējiem saņēma tikai pēc vairākiem gadiem.

Mirdza savukārt atceras, kā viņu laiva ilgi nav varējusi atrast krastu, līdz pareizo virzienu noskaidroja, *kad ieraudzīja, ka vārna nāk no vienas puses. (Mirdza Cerbaha, NMV-2521)*

Ērika Rīsenberga, puslatviete un pusigauniete (pati saka: *es esmu fifti–fifti, mans vīrs bija igaunis, mans tēvs bija latvietis un mana māmiņa bija igauniete*), pārbrauca mazā laiviņā no Tallinas. *To es tik skaidri atceros, kad pēc tam uz salmiem gulēju un viscaur šūpojās. (Ērika Rīsenberga, NMV-2532)*

Reizēm krastu sasniedza gluži neiedomājamā veidā. Kad laiva, kurā atbrauca Kristsone, tuvojās Gotlandes krastam, debesis ar zemi griezās kopā. *Sāk snigt, un vētrā uzskrienam kaut kam virsū. Vajadzētu būt zemei, bet neredz nevienas dzīvas dvēseles. Signalizē un pūš, bet nav saprotams, kur var piestāt. Mūsu laivā bija Aizsilnieks, viņš prata zviedriski. Viens jūrnieks uzsēžas uz tukšas benzīna mucas, aizairējas malā, paņem laiviņu, iesēdina Aizsilnieku un aizved, lai viņš noskaidro, kur doties. Mēs ar vīru dabūjam pa akmeņiem brist uz malu. [..] Visbijā gulējām uz papīra matračiem un sedzāmies ar papīra deķiem. (Vilma Kristsone, NMV-2538)*

Vēl pēc kara daudziem palīdzēja iebraukt latviešu jūrnieki, kas veda ogles ar zviedru kuģiem no Polijas. No ogļu bunkura Zviedrijas krastā izkāpj gan Veras Puķītes vīrs Alberts (sk. arī V. Puķītes atmiņas 186. lpp.), gan Nora Dzalbe ar draudzeni, iepriekš pārdzīvojušas satraucošus mirkļus.

Tie miliči nedrīkstēja mums sekot, un latviešu jūrnieks stāvēja sardzē, to es atceros vēl tagad, viņš stāvēja sardzē un redzēja, ka mēs uznākam un ka mēs pa tām trepītēm – mums plāns jau ir uzzīmēts – kāpām lejā. [...] Bet tai otrā dienā no rīta miliči bij dabūjuši atļauju un nāca uz kuģa un meklēja, kur ir palikušies tie, kas uznākuši. “Jā, bet tur viena sieviete!” – “Viena sieviete... tās jau nāk un aiziet.” Nu, labi.

Bet tad mums vēl trakāk gāja, kad tās ogles birst vislaik, bet mēs bijām pie ventilācijas lūkas, tā ka gaisma mums bija, bet nāk tie, kas līdzina tās ogles, un viņi mūs atrada... Un mēs lūdzāmies, uz ceļiem krizdamas [raud], lai mūs nenodod. Cik bij cigaretes, atdevām visas... Kad iebraucām Zviedrijā ostā, tad viņi nogrāba ogles. Mums nolaida pa lūku brokastis garšīgas. Latviešu jūrnieki bij, un kapteinis jau zināja, tas mūs aicināja no rīta nu uz kafiju... Gājām melni, tā ka visas drēbes, viss no galvas līdz kājām melns ar oglēm. Tad veda uz vienu slimnīcu, kur nomazgāja un ārsts bija. Un tad mēs bijām Zviedrijā. Tas bij 6. jūnijs, 1947. gads. Taisni zviedru Nacionālā diena – 6. jūnijs. Mēs gājām otrā rītā pie ārsta, un visa pilsētiņa bij karogota. [Raud.] Tas bij tik skaisti, jā. (Nora Dzalbe, NMV-2523)

Atmiņas no bēgļu nometnēm liecina gan to, ka latvieši ir dažādi, gan arī, cik liela tauta ir igauņi.

Nometnē bijām kopā ar igauņiem Slītē. Nometnes priekšnieks Freimanis, vēlāk atklājās, ka pārlēcis no kuģa, padomju ieliktenis – uzzinājis visus vārdus. (Ralejs Tepfers, NMV-2537)

Man toties pašam radās tāds iespaids, ka igauņi ir milzīgi liela tauta. Jo, saprotams, Zviedrijā igauņu bija piecas reizes vairāk kā latviešu. Un visur tikai vairāk igauņu! [Smejas.] Es sāku tēvam prasīt – man interese uzradās par ģeogrāfiju – cik igauņu ir. Izradās, uz pusi mazāka tauta. (Andrievs Eiche, NMV-3163)

Par bēgļu nometnēm interesantākie vērojumi bija puikām: Andrievam Eichem toreiz bija 10, Ralejam Tepferam – 11 gadu. Valodas barjera jauniešiem nesagādāja grūtības.

Turpināju mācīties 4. klasē, kuru neizgāju Latvijā. Sazināšanās ar skolotāju notika vācu valodā. Pirmajā pusgadā neko nesapratu, pēc tam pamanīju, ka varu sākt saprast un sarunāties, un pēc tam jau gāja ļoti labi. (Ralejs Tepfers, NMV-2537)

Vidējā paaudze apgūst visu praktiski no jauna, arī valodu. Kara beigās Zviedrija sniedz pirmo palīdzību no Vācijas koncentrācijas nometnēm izglābtajiem. Tur izturības pārbaudi piedzīvo nupat pārbraukusi latviešu zobārste, izlīdzoties ar vācu valodas starpniecību: *Man istabu iedeva, tā bija kā kara vajadzībām: kabinets, koka krēsls, ko nevar ne pacelt, ne nolaist, liels spļaujamtrauks, kur visi ar akūtu tuberkulozi slimī, kājminamā bormašīna. Tāda institūtā bija redzēta,*

bet nekad ar pacientiem netiku lietojusi. Neviena māsa – man pašai jāvāra instrumenti, jāmaisa plombes. Pacientus nes ar nestuvēm, viņi paši nevar ienākt, kauli un āda – nevar pateikt – sievietei vai vīrietis. Nāk viena ar vēdera tīfu. Otrā dienā mani potē... pret difterītu. Citas potes nebija. (Vilma Kristsons, NMV-2538)

Intervēto cilvēku vidū dažādas dzīves pieredzes un profesiju pārstāvji: zobārste, laborante, civilinženieris, zinātnieks, ārste psihiatre, kantora un tirdzniecības darbinieki, fabriku strādnieki. Tūlīt pēc kara Zviedrijā vajadzēja darbaspēku. Lielajās pilsētās bēgļus nepieņēma, daudz latviešu sāka strādāt Gēteborgas piepilsētas Melndāles tekstilfabrikā.

Raksturīgākais, ko atceras Ilze Šakare: *Cik ārkārtīgi latvieši enerģiski rīkojās. Mani vecāki sāka tūlīt Helsingborgā ar draudzes dibināšanu. Sabiedriskā un kulturālā dzīve sāka kūsāt, kaut visi bija bēgļi. (Ilze Šakare, NMV-2543)*

Trimdas dzīve latviešiem sākas ar rosīgu pašdarbību, tiek iestudētas lugas, rīkoti koncerti, sporta spēles, kas pulcina Gēteborgā vairāk nekā 300 latviešu no plašas apkārtnes.

Mums tas bija instinktīvi, nodarboties ar viskautko – te bija draudze, Daugavas Vanagi, teātris, koris, sporta biedrība “Baltika”. Un visi nodarbojās ar visu. Jums Latvijā – tie, kas nodarbojas, ir augstā līmenī. Mēs to nevarējām – tomēr nodarbošanās saveda mūs kopā. [..]

Mani interesēja sports. Iesaistījos futbolā, spēlēju bendiju – hokeju ar bumbiņu. Latvieši faktiski iemācīja basketbolu Zviedrijā. Mums Gēteborgā vienu laiku bija tā labākā vienība, mēs bijām kalngalā. Labākie spēlētāji aizbrauca no Gēteborgas 50. gadu sākumā. (Ralejs Tepfers, NMV-2537)

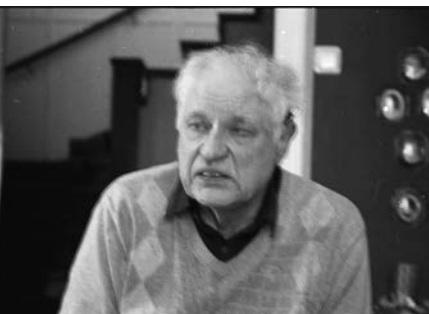
Elvīra Majore, Ralejs Tepfers, Nora Dzalbe, Vilma Norīte, Ņina Kozlovska, Edīte Jaunvīksna, Ausma un Anna Pāvulānes atmiņās daudz stāsta par latviešu sabiedrisko un kultūras dzīvi.

Reitera kora dibināšana patiesībā bij latviešu glābiņš. Reiters brauca pa visām nometnēm, savāca labus dziedātājus un startēja kori. Un tad mēs braukājām ar to kori un reprezentējām latviešu kora mūziku. (Edīte Jaunvīksna, NMV-2525)

Teātris un mūzika bija stiprākā latviešu piederības zīme, kas ļāva pulcēties, tikties, turpināt pazīstamo, ierasto, neskatoties uz ārējo svešo. Līdz pakāpeniski

Vilma un Aleksandrs Kristsoni.
Foto: Māra Zirņīte, 2006

Ralejs Tefers.
Foto: Māra Zirnite, 2006

Elvira Majore.
Foto: Māra Zirnite, 2006

novecoja paaudze, kurai latviešu sarīkojumi bija neiztrūkstošs kultūras identitātes apliecinājums.

Stāstus caurvij senās un jaunāko laiku saites ar Latviju – kā ilgi apsvērta un tomēr noraidīta iespēja atgriezties dzimtenē. Daudziem iemesls ir bērni un mazbērni, kuru ģimenes iesakņojušās Zviedrijā. Laiks attālinājis arī latviešus vienu no otra.

Tas galvenais, kas satur, ir draudze. Un tad vienreiz pa gadu latviešu apvienība taisa izbraukumu, salasās, cik mēs tur latvieši ir. Tad maija beigās vienmēr ir sarīkojums – vai nu atbrauc no sūtniecības kāds, kaut ko pastāsta, jeb kādreiz ir bijuši latvieši mākslinieki. [..]

Bērni, jāteic, tie gandrīz sevi skaita par zviedriem. Viņiem jau zviedru draugi, zviedru darbavietas, viss zviedru. Mēs jau vēl tomēr jūtas kā latvieši, pieturas pie latviešiem, bet ir jau latvieši tādi, kas precējušies ar zviedriem un kas neliekas ne zinīs. Tādi, kas manos gados un vēl vecāki, nomiruši, kas nemaz nenāca ar latviešiem. Te Gēteborgā bij vairāki tādi, – vēl labi saklausāmā kurzemnieku izrunā skaidro Mirdza Cerbaha (NMV-2521).

2006. gada ekspedīcija papildinājusi Zviedrijas latviešu dzīvesstāstu krājumu ar 23 intervijām.⁵

Ekspedīcijas turpinās 2007. gadā, kad pētījumi Valsts programmā *Letonika* ļauj atgriezties pie vairākiem dzīvesstāstu autoriem, precizēt un papildināt viņu stāstītās atmiņas. Trīs mutvārdu vēstures pētnieki – Baiba Bela, Ieva Garda un Edmunds Šūpulis – 2007. gada pavasarī devās pa ierakstīto dzīvesstāstu pēdām, padziļinot ieskatu Ainas un Gunara Zvejnieku, Izabellas Cielēnas un

Valentīnes Lasmanes stāstījumos. Atgriešanās pie stāstītā ir svarīga pētījuma sastāvdaļa, jo laika distance pievērš uzmanību detaļām, niansēm. Atkārtotas tikšanās palīdz labāk izprast gan stāstītāju raksturu, gan attieksmi un stāsta kontekstu. Tika ierakstītas intervijas ar trimdas otrās paaudzes pārstāvēm no Lasmaņu un Zvejnieku ģimenēm, kā arī ar trešās paaudzes pārstāvi no Ozoliņu ģimenes.

2007. gadā vēl intervēti vairāki sabiedriski aktīvi cilvēki: abas Latviešu akadēmiskās organizācijas Zviedrijā sekretāres – Māra Zalcmāne un Māra Zaļkalne,

ilggadējais Daugavas Vanagu vadītājs Zviedrijā Leopolds Talters un viņa kundze Gaida, arī ievērojamais metāllējumu speciālists Vilis Klucis Eskilstūnā.

Atsevišķas intervijas ar latviešiem no Zviedrijas – Jāni Gulbīti, Ilzi Zīverti, Elizabeti Janelsiņu, Ventu Rulli, Māru Strautmani, Andrievu Eichi ierakstītas Rīgā. Turpinātas intervijas ar zinātniekiem – Baibu Kangeri, Kārli Kangeri, Māru Runci. Kopumā NMV krājumā vairāk nekā 60 dzīvesstāstu ļauj vērtēt un izprast, kā noritējušas latviešu kultūras identitāti ietekmējušās pārmaiņas latviešu

vidū Zviedrijā. Paaudžu dinamikā mainās latviešu valoda, izruna, intonācijas, tomēr dzīvesstāstu ieraksti kopumā paver skatam latviešu kultūras pasauli, kas atbalsojas katram savā aizrautībā un nodarbē: teātrī, basketbolā, dārznieka, ārsta vai inženiera amatā.

Edite un Ārijs Jaunviķsnas.
Foto: Māra Zirnite, 2006

Politiskā aizmugure

Latviešu Palīdzības komitejā Stokholmā 1996. gadā iepazināmies ar toreizējo priekšsēdi Noldi Milleru. Viņš palīdzēja izraudzīties intervijām nacionālajās biedrībās aktīvos latviešus, atvēlēja sarunām komitejas vēsturiskās telpas. Tās atradās *Kungstgatan*, Stokholmas centrā – ērti pieejamā vietā. Tur vēl glabājās atmiņas par nerunīgajiem laivu vadītājiem, kas reizēm iegriezās, lai atkal pēc brīža pazustu kārtējā braucienā uz Latvijas krastu.⁶ No šo cilvēku grupas reti kurš pats vairs stāsta savas atmiņas. Jo vērtīgāka tāpēc Baibas Belas intervija ar 1922. gadā Pabažos dzimušo Pēteri Jansonu. Daudzas reizes viņš izpildījis riskanto uzdevumu, ko pats labprātīgi bija uzņēmies, bet ilgi par to klusējis. (Sk. Pētera Jansona atmiņas 231. lpp.)

Intervija ļauj tikai nojaust pārcēlāju sarežģīto misiju, kurā iesaistītie jūrnieki riskēja ne tikai ar savu dzīvību. Viņu pieredze bija tik krasi atšķirīga, ka palika neizprasta. Cilvēki uz viņiem skatījās ar aizdomām, nereti jauca ar spekulantiem, kuri izmantoja cilvēku bezpalīdzību un veda par naudu. Arī Zviedrijas iestādes ilgus gadus par organizētajām bēgļu laivām negribēja atklāti runāt. Lielākā daļa vedēju kādā no kārtējiem braucieniem Latvijā tika arestēta, gāja bojā, nonāca Sibīrijā.

Plaisa starp latviešiem ir motīvs, kas caurvij daudzus dzīvesstāstus. To piemin gan abu pensionāru biedrību pārstāvji, gan cilvēki ārpus tām. Kritiskajai

attieksmei, kādā sniegts latviešu pašvērtējums, ir plašāks konteksts. Lielā bēgļu plūsma te nonāca gan Latvijas Centrālās padomes organizētajos laivu braucienos, gan neorganizēti un par maksu. Daudz kas šajā ceļā bija neskaids, aizplivurots, sagatavojot augsni baumām un aizdomām.

Tas nav tautas vidusmērs, kas ir Zviedrijā atbraucis. Tie četru tūkstoši, kas mēs no sākuma bijām Zviedrijā, tomēr ir drusciņ tādi izmeklēti. Mēs neesam tautas šķērsgrizums, izņemot tos kareivjus, kas te bija, un izņemot varbūt tos, kas atbrauca pēc kapitulācijas – 8. maijā. Bet visi tie, kas pirms tam rudenī brauca, tie bija vairāk, ko šeit, Zviedrijā, sauc – inteliģence, intelektuāļi. Tie visi bija politiķi, rakstnieki, mākslinieki, inženieri. Varētu teikt – tomēr pārsvarā uz Zviedriju atbrauca inteliģence. Tautas masa kā tāda, tie aizbrauca galvenokārt uz Vāciju. (Valdis Bigestāns, NMV-458)

Kultūras un politiskā elite nokļuva dubultā izolācijā – gan no savas valsts, gan no Zviedrijas sabiedrības. Tā cerēja uz īsa laika pāreju un turpināja Latvijā neizcīnītās partiju cīņas. Tas aprakstīts gan literatūrā,⁷ gan dažādi skaidrots atmiņās.

Mums bija sociāldemokrāti un konservatīvie... Kasīšanās šausmīga bija. Brūno Kalniņš ar šeit dzīvoja. (Jānis Zalcmanis, NMV-445)

Tā problēma jau Zviedrijā bija, ka visi lielie vīri, viņi katrs meklēja savu platformu, katrs meklēja savu auditoriju, kur būt vadītājam. Un tāpēc jau pirmos gadus notika tās lielās plēšanās, ka nesaprata, ka tā sabiedrība sarukusi. [...] Viņiem vairāk nebija tas pulks, ko vadīt. Un tad mēģināja viens otru. Un jūs iedomājieties, kā vadītāji mēģina viens otru vadīt. [...] Daudzas intrigas ar es atceros. (Andrievs Eiche, NMV-3163)

Tikai retais uzreiz rada vietu zviedru sabiedrībā. Andrievs Eiche, toreiz zēns būdams, atceras vecāku pārrunātās pretrunas akadēmiskajā vienībā *Austrums*. Starp latviešiem gūlās neatrisinātā Latvijas vēstures dilemma: *Tur bija cilvēki, kas bijuši leģionā, kas palīdzējuši formēt leģionu. Un bija cilvēki, kas bija rakstījuši protesta vēstules pret leģiona dibināšanu. [...] Mums bija austrumieši arī, kas tika iesaukti. Piemēram, Treiguts. Mēs bijām labi draugi beigās. Viņš jau ļoti aizstāvēja leģionu. Viņš, starp citu, vienīgais. Tanī pašā reizē viņš bija ļoti neapmierināts ar citu austrumiešu darbību – Siliņa darbību, kas noliedza leģionu. Jo tie ir tie divi alternatīvie. Viena daļa ticēja, ka leģions varēja būt tas pamats jaunai Latvijas izkarošanai. Un citi uzskatīja, ka nekādā gadījumā, jo tas ir zem sveša karoga un svešā uniformā.* (NMV-3163)

Raksturīgi, ka konfliktu iemeslus reti kurš vairs atceras, tomēr nepārvaramās pretrunas pieder kopējai atmiņai un joprojām par sevi atgādina ar divām pensionāru biedrībām.

Zviedrijas emigrācijas pašā sākumā bija viena biedrība, bet tad sašķēlās. Tas varēja būt sešdesmitajos vai piecdesmito gadu beigās. Un tad sašķēlās, cik es tā

atminos un noprotu, es jau tad nemaz tur nepiedalījos, tikai zinu no vecāku sarunām, uz politiska pamata. Ka tā viena ir kreisāka un tā otra bija galīgi labā spārna iespaidā toreiz. Un tad ļoti asas diskusijas tur bija, kamēr viņi sašķēlās. (Izabella Cielēna, NMV-448; sk. arī viņas atmiņas 312. lpp.)

Zviedrijas ģeopolitiskais novietojums gan deva patvērumu, bet nenosargāja no provokācijām, no kultūras komitejas⁸ un ar to cieši saistītās drošības komitejas darboņiem, kas meklēja ceļu pie latviešu trimdas. Zviedrija bija ideāla vieta padomju aģentu infiltrācijai. Latviešu politiskajai erudīcijai nāca aizvien jauni pārbaudījumi, kuros vissmagāk cieta savstarpējā uzticēšanās.

Tā Skaidrītei Dimiterei, 1961. gadā pirmoreiz apciemojot Latviju, izdodas izvairīties no čekas, bet ne no Zviedrijas latviešu nosodījuma: *bija man tādi draugi, kas divi gadi ar manīm nerunāja.* (Skaidrīte Dimitere, NMV-450; sk. arī I. Gardas-Rozenbergas rakstā 93. lpp.) Septiņdesmitajos gados izsekošanu un apcietināšanu piedzīvoja fotogrāfs Laimonis Niedre.

Sakari ar Latviju saistījās ar risku tikt kompromitētam, nevarēja zināt, kā tie ietekmē Latvijā palikušo draugu un tuvinieku dzīvi. Provokācijām pretoties varēja tikai politiskajās aizkulišu cīņās rūditie, kas pazina pretinieka taktiku un paņēmienus. Nepārtrauktā konfrontācija ar padomju drošības dienestu ir viens no iemīļotākajiem Ulda Ģērmaņa atmiņu tematiem, par kuru viņš stāsta sev raksturīgā artistiskā aizrautībā.

Mani šausmīgi apvaino, kad es redzu, ka mani tautieši ļauj sevi piemulķot – tagad sevišķi krieviem vai vāciešiem. Tas mani aizskar visdziļākā mērā. Es zinu, ka vientiesība ir liela, bet jācenšas to ierobežot un nav jāklausa uz tiem svešiem augstiem kungiem. Pašiem jādomā. [..]

Divdesmit piecus gadus viņi lenca mani cerībā, kas vienam neizdodas, nākošam izdosies... Mani apgādāja ar konjaku, viskiju, cigaretēm, grāmatas nesa. Un lietoja vienu no efektīgākām čekistu metodēm – glaimošanu. Nevienam nav tā slavējis Uldi Ģērmani un doktoru Ulfu Jāņsonu kā šitie Valsts drošības komitejas darbinieki, čekisti. Nevienam. Un es, protams, viņus atkal. Vienreiz gadījās, ka Alberts [Liepa] bij atnācis un viņš mani par ģēniju slavē, un es atkal viņu par lielu diplomātu un pasaules cilvēku, un dzeram viņa vēstniecības konjaku, franču, un viņš man saka: “Mēs, Uldi, nākam pie tevis kā pie gudrības tēva mācīties.” Mēs tā viens otru slavējam, dzeram to konjaku un mēģinām viens no otra izvilināt informāciju, un abi divi melojam, acīs skatīdamies. Bet toreiz, Mirdza ir acu ārste, un viņa atnākusi no slimnīcas, un viņa dzird, protams, mēs jau skaļā balsī slavējam viens otru. Tagad tas Alberts aiziet, Mirdza, tāda sirdsšķīsta sieviete, viņa saka: “Kā tev nav kauna, kā tu vari šitā muldēt!” Es teicu: “Kā tu domā, Mirdza, tas ir vienīgais veids, kā var! Viņš grib piekrāpt mani un es – viņu, te visa tā lieta ir.”

Uldis Ģērmanis pētnieka aizrautībā krāja faktus un vērojumus. Neskatoties uz ironisko attieksmi, tautieši no padomju drošības iestādēm viņu bieži apciemo. Kādai ciemošanās reizei sekojošie notikumi noved pie gluži negaidītām sekām.

Un tad, kad zviedru pretizlūkošana viņus sāka mest ārā no Stokholmas, tā sakarība bij ļoti vienkārša. Vienreiz, pie manis būdams, Ivariņš [Ķezbers] saka, un toreiz daudz rakstīja avīzēs par elektroniku, par noklausīšanos. “Kā būtu, ja es tev pieliktu “pogu”?” Es saku: “Pieliktu “pogu”, nu ko es varu darīt!”

Vēlāk sāku domāt: velns, viņš tepat grozījās pa dzīvokli, var būt, ka viņš kaut ko arī ielicis. Toreiz Brūno Kalniņš bij vēl dzīvs, un mēs daudz ko pārspriedām, tika arī pa telefonu runāts. Darbā man bij kolēģe, kas pazina kādu policistu, augstāku ierēdni. Es palūdzu, vai viņa nevar noorganizēt, lai atnāk un pārbauda. Atnāca pats pretizlūkošanas vadītājs šefs un pārbaudīja. Nebija. Bet mēs sākām runāt, un es viņam pastāstīju, kā es te ņemos ar tiem čekistiem un kā viņi man te nāk un nes dāvanas, un kā mēs mēģinām viens otru apmānīt. Viņš saka: “Doktor Ģērmani, klausieties, nu jūs taču varat mums nolasīt kādas lekcijas! Mums sūta no Ārlietu ministrijas, no universitātes sūta lektoros, bet nekāda labuma nav. Mēs jums maksāsim augstāko honorāru.”

Turpinājums pierāda, ka cilvēks, kurš savu lietu pārzina, var iespaidot notikumu virzību. Turklāt ar lielu starptautisku atbalsi un pilnīgi bez kādām pret sevi vērstām aizdomām.

Tad no 1978. gada sākās. Tā bij auglīga sadarbība, es viņiem lasīju lekcijas, tur katru gadu nāk jauni darbinieki. Es izliku visu to būšanu, galvenais par tak-tiku – kā apstrādāt, kā “piejāt”. Es lasīju lekcijas, viņi smējās, vēderus turēdami, jums vajadzētu redzēt, pietvīkuši klausītāji un ar šausmīgām smieklu vētrām. Bet lietas nopietnas.

Un tas labums no visa bij tas, ka šefs, kas vadīja, bij samērā jauns cilvēks, nepilni 40 gadi, bet ļoti uzņēmīgs. Līdz tam laikam nekas nenotika. Spiegi te dzīvoja, cepuri kuldami, bet tagad sāka krist, un viņus “piejāja” ar viņu pašu metodēm. Pirms izglītošanās viņi nekā daudz nevarēja izdarīt. Bet tad viens pēc otra krita – latvieši, krievi un visādi. Zviedru žurnālisti bij pārsteigti, un valdībai ar tā neērti, tik daudz to spiegu ir atbraucis. Viņi gudroja, kas ir noticis, agrāk tā mierīgi bija, nekas nenotika. Un tad viens žurnālists nāca pie atziņas, ka laikam paaudžu maiņa notikusi, zviedru izlūkošanā jauna, enerģiska paaudze nākusi. Nu tie bijām mēs! Mūs visus vienmēr sauca par CIP aģentiem. Nekādi aģenti mēs nebijām. Bet to, ka zviedri aicina, lai viens baltietis, baltiešu bēglis, māca par žuļiku un čekistu lietām, to čeka nevarēja iedomāties.

Es vēlāk prasīju tam šefam: “Kāpēc jūs agrāk mani neaicinājāt? Es taču te dzīvoju, esmu vēstures doktors, lasu lekcijas.” – “Jā,” viņš saka, “tu zini, Uldi,

tāds uzskats bija, ka baltieši ir ārkārtīgi labi pavalstnieki un lojāli, bet viņi ir tik mežonīgi antikrieviski un antisovjetiski, ka viņi varbūt nav objektīvi.”

Galvenais, kāpēc mums tik labi veicās, ka mēs strādājām ļoti nopietni, analizējām faktus un objektīvi izvērtējām, bet darījām to ar humoru, ar priecīgu prātu. Es jau visus viņus saucu par saviem veciem labiem čomiņiem un tā tālāk. Tas bij par traku, ja smejas acīs skatoties, viņi nespēja vairs pretoties.
(Uldis Ģērmanis, NMV-319)

Kā var dzirdēt citā intervijā, daudzi lekciju klausītāji tā īsti Ģērmaņa teiktajam notic tikai, izceļoties padomju zemūdeņu skandālam zviedru piekrastes ūdeņos. To savās atmiņās piemin arī Noldis Millers: *...runāju ar viņiem [no zviedru armijas štāba] par Ģērmani. Jā, nu tas ir bijis skolotājs militārā augstskolā. Un viņi saka, kad viņš mums toreiz to stāstīja, kā tas ir bijis Padomju Savienībā, mēs neviens neticējām. Bet tagad mēs redzam, kas tur ir bijis, kas tur ir noticis. [...] Kad paši piedzīvoja to, tikai tad viņi sāka ticēt.*

Otra intervijas dalībniece gandrīz vārds vārdā atkārtō paša Ģērmaņa sacīto. Lilija Ozoliņa: *Zviedri to uztvēra vienkārši kā baltiešu naidu.* (No intervijas ar Laimoni Niedri, kurai pievienojas Lilija Ozoliņa un Noldis Millers, NMV-459)

Uldis Ģērmanis uzsver, cik liela nozīme ir taktikai, spējai pārvaldīt situāciju un novērtēt starptautisko stāvokli.

Ja mums nebūtu sociāldemokrāti, tad mums vajadzētu viņus izdomāt, jo mums viņi ir no taktiskā viedokļa izdevīgi cīņā pret okupantiem. Es pats gāju ar sarkanu karogu 1. maija demonstrācijā līdz latviešu sociāldemokrātiem šeit, Zviedrijā.

1. maijā liela demonstrācija, un latviešu sociāldemokrāti iet atsevišķi grupā. Čekisti skatījās, acis pārgriezuši, – Ģērmanis iet ar sarkanu karogu. Bet nevar vientiešiem izskaidrot, ka tas mums ir izdevīgi, taktiski izdevīgi. Nu, ko tu darīsi, viņš ir labs cilvēks, tas, kas to saka, viņš ir patriots cauri un cauri, bet viņš ir muļķītis, prātā dumjš. Patriots ir, bet muļķis. [...]

Bet tādu jau ir ļoti maz, kas spējīgi darīt. Agnis Balodis bij spējīgs. Diemžēl viņš pāragri mira ar vēzi. [...] Vilnis Zaļkalns arī ļoti apdāvināts un idejām bagāts. Piemēram, tas kuģis, kas kreisēja, kas uztrauca krievus, atcerieties, to Baltijas kuģi, tas ir Viļņa kuģis, jā, Viļņa radījums. Un pie tam simtspēcīgi godīgs un nesavtīgs cilvēks, ideālists. Redz, tai trimdai tas spēks ir, ka tā ir

Noldis Millers intervē Baiba Bela.
Foto: Māra Zirnite, 1996

saglabājusi tādu ideālismu, jo mēs jau visi strādājam tanīs latviešu lietās, mēs jau strādājam par brīvu, ne par naudu. Daudzi jau par to brīnījās. Čekisti jau ar nevarēja saprast, domāja, cik tad mēs saņemam no CIP vai no kā. Neko nesaņemam. Bet tas jau bij tas uzdevums, tas bij saturs dzīvei, un tas ideālais darbs, kas darīts trimdā, tas ir ārkārtīgi liels. Ar visām kļūdām un visām muļķībām jāatzīst, ka ļaudīs vienā lielā daļā bijis ārkārtīgi liels ideālisms. (Uldis Ģērmanis, NMV-319)

Stratēģijas ceļam uz brīvību

Otrā pasaules kara laikā es neinteresējos par sīkumiem, man bij tikai viena lieta – kā tikt prom uz Zviedriju, – kara beigas atceras Uldis Ģērmanis. Viņš pieder divdesmitgadniekiem, kas Zviedrijas krastā laikus novelk armijas drēbes. Līdzīgi rikojas vēl daži no kara izkļuvušie jaunekļi.

8. maijā, kara pēdējā dienā, viņš iekāpj bleķa laivā Liepājā un pēc 48 stundu maldīšanās sasniedz Zviedrijas ūdeņus. Ieročus viņi paspēj atdot ceļā sastaptam zviedru karakuģim, un paši nonāk Dienvidzviedrijas ostā Kalmarā. Karš beidzies, un zviedru pusē šķiro atbraucējus, atdalot “avis” no “auniem” – militāros pa kreisi, civilos pa labi. Seko Ģērmaņa stāsts: *Bet es jau biju pārgērbies, tā kā zinādams. Man bij līdzī no Rīgas privātais uzvalks, Mirdzas mātes austa drēbe.* Turpmākais notikumu risinājums var beigties traģiski tiem, kas nesaskata notiekošā jēgu.

Pienāk žēlsirdīgā māsiņa, latviete, kas ar bij atbraukusi, pienāk klāt un saka: “Ģērmaņa kungs, jūs gribēsiet redzēt, kas te notiek, mūsu zēnus tie zviedri liek pie vāciešiem!” Un es jau nerūpējos ne par ko, es atkal velnu dzinu, jau liels savā garā, tikko izglābies, nu jau tūlīt atkal, tāds raksturs... Un es saku: “Nu, ko tad es, te jau...” Es skaitījos jauns puika...

Tomēr viņš pārvar sevi un acurklī novērtē Zviedrijas ierēdņa nostāju pret bēgļiem no zaudētā kara.

Tad, kad neviens neiet, es domāju, nu, velns parāvis, kas man, es uzmetu žaķeti uz pleciem, atceros, vakars bij silts, un aizeju pie tā zviedra. Es saku: “Atvainojiet...” Labā vācu valodā viņš man atbil-

Uldis Ģērmanis un citi civilās drēbēs pārgērbtie vīri klostera drupu atrakšanā Smolandē 1946.

Foto no ģimenes albuma

dēja: "Es nerunāju vāciski." Jo zviedri jau bij mainījuši ādu. Bet cilvēks, kas ir četrus gadus mācījies pie Turkinas 2. ģimnāzijā angļu valodu, es saku: "O, let's speak English!" – "O, yes!" Nu es viņam izskaidroju, ka tie ir "Latvians" un ka mēs lūdzam, lai viņus pārved. Un viņš tā mani noskatīja, man bij vēl vācu armijas kreklis, tāds brūns, to viņš nezināja, un vācu zābaki kājās, bet tas jau ar nebij svarīgi, jo privāts uzvalks. Viņš mani noskatīja tā no augšas līdz lejai un gudroja, ko nu teikt. Viņš teica: "To need take them over!" Un es uzsvilpu: "Puikas, nāk pāri!" Un tur bij Riekstiņš, un tur bij Andersons, un tur bij visa tā grupa. Viņus nekad neielika nometnē ar leģionāriem kopā, un viņiem nedraudēja nekāda izdošana, bet viņi aizbrauca uz mežiem. Tas izšķīrās vienā minūtē. (Uldis Ģērmanis, NMV-319)

Tā brīža izvēle prasīja asu reakciju un situācijas vērtējumu.

Līdzīgi viens pareizā virzienā sperts solis izšķīra arī Viļa Kluča likteni.

Zviedri mūs pieņēma pie Kalmaras. Tur jau bija daudz cilvēku. Nāk viens zviedru virsnieks un prasa: "Kāpēc jūs šeit stāvat?" Atbildam: "Mēs neesam vācieši. Mēs esam latvieši." Paskatās uz mums: "Ejiet tur!" Tur bija civilie, mūs ņēma kopā ar civiliem. Tāpēc es kā leģionārs netiku sūtīts atpakaļ uz Latviju. (sk. V. Kluča atmiņas 239. lpp.)

Jau labu laiku pēc kara – tikai 1945. gada 31. oktobrī, pirms tam pabijis partizānos, zvejnieku laivā Zviedriju kopā ar 16 citiem jaunekļiem sasniedz Jānis Zalcmāns. Viņam situāciju saprast palīdz skolotāja, kas pieaicināta par tulku iebraucēju nopratināšanai.

Mūs zviedru slepenpolicija pratināja. Policistiem līdzi bija viena dāma, zviedru skolotāja. Jo policists laikam vāciski neprata, tā zviedriete bija vācu valodas skolotāja Visbijā, cerībā, ka kāds no mums runās vāciski. Es biju ievēlēts par runasvīru tajā grupā. Kad mēs gājām uz nopratināšanu, viņa saņēma mani pie rokas un teica: "Sakiet, ko jūs gribat, tikai ne to, ka esat karojuši pret krieviem, jo tad jūs izdos!" Tā dabūjām zināt, ka neesam sirsnīgi gaidīti.

Krievi bija... jā, bija uzvarējuši fašistus un reizē ar to... Nu un tad ātrumā vienojāmies latviski tā, ka drošības labad neviens no tiem pārējiem 16 neprot citu valodu. Tas bija tiešām nepieciešams, jo viens otrs sāka runāt par karošanu, un to es noklusēju. (Jānis Zalcmāns, NMV-445)

Gunaru Zvejnieku no militāro bēgļu nometnes vēl paspēj izņemt tēvs (sk. G. Zvejnieka atmiņas 298. lpp.), pirms vēl zviedri piekrita izdot baltiešu karavīrus Padomju Savienībai.

Jānis Gulbītis pirmo nakti svešajā zemē piedzīvo gluži kā pasakā: Nu un tad mēs bijām tumšā naktī svešā zemē bez valodas. Un tad gājām uz to sētu, kur tāda uguntiņa mirdz, un tur bija kāzas. Un tas muitnieks, kam bij tā krasta apsardze, tas ar bij starp kāzu viesiem. Nu un tad mēs vācu valodā, tur kāds prata,

izskaidrojām, ka mēs esam bēgļi un bēguši no okupācijas varām, no krievu un no vācu, un tagad gribam Zviedrijā rast patvērumu. Un tad mūs ielika vienā tādā telpā, bet atnesa no kāzu galda dzērienus un ēdienus. Tā kā mēs pirmo nakti Zviedrijas zemē pavadījām kāzās. (Jānis Gulbitis, NMV-2167)

Dzimšanas gads nosaka likteni

Študierēju un tos kungus apmānīju – stratēģija, kuru kāds min kā iespēju izvairīties no mobilizācijas, nedarbojas vairs kara beigās. Vīrieši, kas dzimuši no gadsimta sākuma līdz pat 1927./28. gadam, visi pakļauti iesaukumam. Beigās neder arī iepriekš pārbaudīti paņēmieni: *Es sāku strādāt Dzelzceļa virsvaldē. Un tad, kad sākās iesaukšana leģionā, tad es biju mierīgs. Kas bija dzelzceļnieki, tos neiesauca, tie varēja palikt strādāt līdz pašām beigām. Beigas ir 1944. gada augustā – tad es tieku iesaukts leģionā.* (Leopolds Talters, NMV-2541) Vīriešiem dzimšanas gads ir robežšķirtne, aiz kuras atgriežas dzīvē tie, kas izturējuši visus pārbaudījumus.

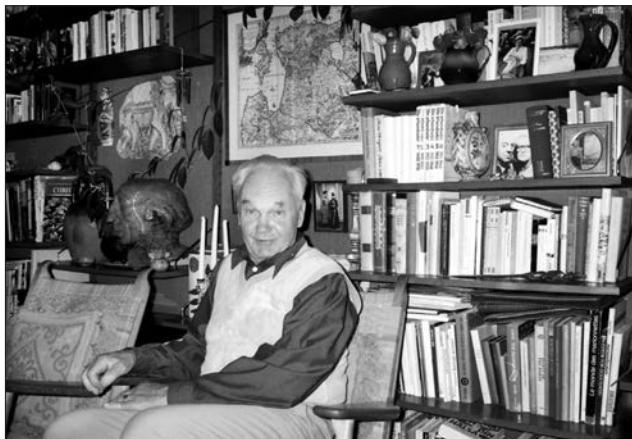
Bēgļi, kas iebrauc pēc kara beigām, rikojas ar lielāku apdomu. Kad nelegālie pasažieri izkāpj no poļu kuģa ogļu bunkura Malmē, Vitauta Līduma atmiņu stāsts risinās kā dēku romānā:

Kuģis bija iebraucis Malmes ostā Debesbraukšanas dienā. Tanī dienā neviens nestrādā, tā kā neviens nelikās par mūsu kravas telpu zinis. [...] Bet tas jūrnieks, es zinu, ka viņš stāvēja pakalgalā, kad mēs izlīdām no lūkas. Kad viņš mūs ieraudzīja, viņš saķēra vēderu un smējās kā traks, jo mēs bijām galīgi melniem ģimļiem. [...]

Nu un tad viņš iesēdināja mūs taksī un aizveda uz Lundas pilsētu pie saviem draugiem, nodeva tiem un pats pazuda. [...] Vispirms viņš lūdza, lai viņi mūs patur dažas dienas un tikai tad lai ejam uz policiju, lai nesaista mūs ar to kuģi kopā. Tie bija vēl gudrāki, viens vecs un jaunāks puisis. Viņi teica: “No Polijas neņem, sūta atpakaļ cilvēkus. Prasīts, vai viņi politiski bēgļi.” – “Nē! Ar politiku nekādā ziņā! Tur tikai bija grūti dzīves apstākļi.” – “Ak tā, tad brauc vien atpakaļ.” [...] Viņi zināja, ka ir sūtīti atpakaļ un ka ir leģionāri izdoti. Un tad viņi teica: “Jums jāsaka, ka jūs nākat no Latvijas.”

Kā var nokļūt no Latvijas pašos Zviedrijas dienvidos? Jā, nolekuši no krievu kuģa. Un kas par kuģi? Jāuztaisa tā, ka mēs uz tā kuģa uzlavījamies. [...] Un tad mēs bijām uzrāpušies un ielīduši vienā glābšanas laivā, un braukuši, braukuši. Un tad mēs esam pēc divām dienām redzējuši, ka ļoti tuvu labā pusē ir Zviedrija, esam lekuši jūrā un tikuši malā. Un tāds stāsts šiem likās labs, un tad viņi tikai teica, ka mums jāizbrauc ar vilcienu uz jūrmalu un jāpaiet kādu gabalu no mājām, jāizpeldas, jānoslicina liekās mantas un jānāk malā, jāpiesakās.

Viņi nopirka dzelzceļa biļetes, iesēdināja, paši līdz nebrauca, jo viņiem bija ballīte, tā bija sestdienā. Tad mēs aizbraucām un sākām iet Helsingborgas virzienā. Un visur bija drausmīgi nopulēts krasts ar vasaras mājām. Bet beigās bija tāds kā parks, kur māju nebija. Mēs cauri tiem brikšņiem, jo nāca jau gaisma, maijā jau īsas nakts bija. Un tad mēs noslicinājām drēbītes, jūrā izpeldējāmies. Vējš bija, bijām nosaluši. Tad basām kājām iznācām ārā un sākām meklēt, kur mēs varam, kā saka, pieteikties oficiāli.

Vitauts Līdums.

Foto: Māra Zirņīte, 1996

Beigās nonācām pie vienas milzu lielas pils, kura, kā vēlāk noskaidrojās, piederēja dižciltīgam galma medību meistaram. Nu un mēs sākām klauvēt pie durvīm. Pēc ilgāka laika parādījās kaut kāds rozā tēls un sievietes balss kaut ko prasa. Mēs angļiski teicām: “Vai mēs nevaram tikt iekšā?” Jo jārūnā ir tieši. “Nu kas noticis? Vai laiva vai kuģis apgāzies?” – “Nē. Mēs nākam no Krievijas.” Tad bija tāds kā klusums. Lai mēs drusku pagaidām. Un tad dzirdējām, ka džinkst telefons, tad viņa atkal pienāca un teica, lai mēs ejam tur no gala iekšā. Iegājām, tāda liela virtuve. Un tur bija četras garas dāmas garos rītasvārkos, neviena kunga nebija mājās. Šīs nezināja, ko iesākt. Ietina mūs tādos deķos un tad vārīja tēju, un kaut kādas maizītes deva, un apsēdināja katru savā galda pusē. Ļoti dumji skatījāmies viens otram acīs. [Smejas.] Viņas, protams, tik dižciltīgas nezvanīja uz iecirkni vienkāršam policistam, bet zvanījušas apriņķa priekšniekam, to viņas pazina privāti. Atbrauca tāds apaļīgs un omulīgs kungs ar savu privāto mašīnu. Viņš dabūja tūlīt lielu glāzi konjaku. Tikai tad viņas apķērās, ka arī mums tāds konjaks nebūtu par sliktu, un iedeva mums arī. Nu un šis kungs... pirmais, ko viņš aptaustīja, vai mums drēbes tiešām ir slapjas. Un pēc tam viņš pamāja, lai mēs nākam līdz. Mēs atvadījāmies un iekāpām mašīnā, un viņš aizveda uz Helsingborgas policijas to iecirkni un ielika vienā tādā cellītē.

Un tad no rīta iedeva kaut kādas armijas daļas drēbītes. Bet es zinu, ka no rīta, kad mūs iedeva tajā cellītē, tur bija divas gultas un ... baltos palagos beidzot. Tad likāmies un gulējām nost. Un tad mūs iztraucēja un sauca uz sava veida nopratināšanu. Tur bija kantoris, daudz cilvēku, kas smaidīdami teica angļiski – labrīt. Es smaidīju pa visu ģīmi. Es domāju – ak, šitādi zviedriem policisti. Man bija zināmas vācu policijas un poļu policijas, kā tur izskatījās. Starpība milzīga.

Mani apsēdināja pie galda, tūlīt lika vienai jaunkundzei atnest paplāti ar kafiju un smalkmaizēm. Un tad tikai tā vispārīgi paprasīja. Tā īstā pratināšana nāca pēc pāris dienām.

Mans krusttēvs vēlāk teica: "Jā. Vai viņi ticēja jums vai nē, tā ir viena lieta. Viņiem vajadzēja smuku stāstu, ko ierakstīt papīros, lai nepiesienas viņiem un jums vēlāk." (Vitauts Līdums, NMV-462)

Tas notika gadu pēc kara – 1946. gada maijā. Bēgļu piedzīvojumu stāsts bija nepieciešams, lai ieceļotājus nesaistītu ar karotājiem, kurus Zviedrija savā zemē negribēja paturēt. Plūsma uz Zviedriju turpinājās vēl ilgi. Zvejnieki pārveda jūrai ar kuģi no Vācijas, bet krastam puīši piekļuva jau laikus sagādātā gumijas laiviņā. Tikai 1947. gadā no Vācijas ie brauc arī Leopolds Talters.

Tad mēs izbraucām Zviedrijas malā. Neviens par mums neliekas ne zinīs. Mēs tur stāvam krastmalā. Paejam drusku uz priekšu, aizejam līdz lielam ceļam. Tā otra grupa aiziet uz otru pusi. Mēs ceļam roku. Mašīna brauca garām – tādi, kas tur stāv malā, viņus neinteresē. Nu kaut kas ir jādara. Beigās es skatos, tur netālu ir viena māja. Aizeju, piesitu pie loga. Tur viena kundze ar tādu mazu bērnu. Nobijusies. Bet es viņai mēģinu vācu valodā iestāstīt, ka mēs esam pārbraukuši un ka mēs gribētu policiju. Viņa saka: te nekāda policija nav, bet viņa var piezvanīt policijai. Es saku: nu tas būtu ļoti laipni. Jā, o'key. Un kur tie pārējie? Es saku: tur ir. Nu tad, lai viņi nāk šite. Labi.

Tagad tur viens policists atbrauc. Tāds liels policists – 2 metrus garš. Mēs viņu nosaucām par Bobu. Cik mēs te esam? Seši. Nu tad viņš mūs visus mēģināja iespiest savā mašīnā un tādā piekabē. Aizveda uz savu māju, nolika visus rindā lielā istabā gulēt. Sieva deva karstu pienu ar medu un prasīja, vai mums savas drēbes nav. Tad viņa iedeva tā vīra drēbes, kurš bija 2 metrus garš. No rīta uzcēlāmies un tad mēs domājām, ka mūs vedīs uz cietumu. Tad viņš aicināja pusdienās un ieveda savā vasaras mājīnā, lai mēs tur sēžam. Mēs prasām, kad būs policija. Nē, nu tagad ir sestdiena, svētdiena, tagad nekāda policija nebūs. Sēžiet te. Beidzot viņš bija sazinājies, un mūs aizveda uz pilsētu, kur bija nometne visiem ie braucējiem. Tad tur pratināja. Un tur bija arī tie, kas legāli braukuši. (Leopolds Talters, NMV-2541)

Pieminētie stāsti raksturo veidus, kā puīši pēc kara sasniedza neitrālo valsti, kur cerēja rast pagaidu patvērumu. Toreiz galvenais bija mirkļa drošība, vēlēšanās sastapt tuviniekus un cerība drīz atgriezties dzimtenē.

Leopolds Talters.
Foto: Māra Zirnite, 2007

Latviska dzīve Zviedrijā

Vecāko stāstītāju atmiņās dzirdama ne tikai skaidra latviešu valoda, bet viegli uztveramas un atpazīstamas tradicionālās vērtības – cieņa pret otru cilvēku, attapība, pieticība un sāts, kā arī plašs redzesloks. Neskatoties uz lielajām pārmaiņām un pārvietošanos 20. gadsimta garumā, viņos ir vitalitāte un optimisms. Izmantojām unikālu iespēju intervēt 1894. gadā Nurmuižā dzimušo Ernu Sviesiņu. Savos 102 gados viņa atcerējās Pirmā pasaules kara laiku, kad viena pati bez tuviniekiem bija dzīvojusi un strādājusi par grāmatveža palīdzi Krievijā. Revolūcijas un pilsoņu kara posts viņas atmiņās saistīts ar pašceptas maizes garšu un cilvēka laipnību.

Un tad jau tā saimniecība juka visur un viss kas trūka, un nekā vairs nebija, un neko vairs nevarēja ne pirkt, ne ņemt. Kad mums algu deva, [...] drukāja tādām lielām loksņēm. Pie kasiera tās loksnes bija, tad viņš ar šķērēm nogrieza un skaitīja nogrieztos gabaliņus. [...] Un tad beigās, tālāk vairs ar tiem naudas gabaliņiem neko nevarēja izdarīt, tad deva mums pārtiku. Deva rupjos rudzu miltus un sāli. [...] Cepām to pašu latviešu rudzu maizi. [...] Bija viens darba biedrs, tāds vecs kungs, tam mājās bija gotiņa. Un viņš bija dikti laipns, un kādreiz, kad viņam iznāca – ne katru dienu, bet kādreiz, tad viņš uzdāvināja man vienu litru piena. Un tad to rudzu maizi ar sāli un tad pienu, tad garšīgāku nevar iedomāties neko, nekur es vairs neesmu atradusi pēc tam. (Erna Sviesiņa, NMV-441)

Divdesmitā gadsimta sākumā daudzi dzimuši ārpus Latvijas. Tāda ir enerģiskā skolotāja un Latvijas Centrālās padomes sakarniece Valentīne Lasmane, kas dzimusi 1916. gadā Ukrainā, Edgars Dimiters – 1918. gadā Maskavā, Valdis Bigestāns – 1919. gadā Maskavā, Māra Zalcmane – 1916. gadā Samarā, Vera Puķīte – 1915. gadā Maskavā, Natālija Bileskalna – 1915. gadā Omskā, Sergejs Ozoliņš – 1914. gadā Tallinā. Relatīvi īsais dzīves laiks Latvijā ir viņu neapšaubīta vērtība, bet latviskā kultūra – dzīves veids.

Aleksandra Eiche, dzimusi 1905. gadā Sibīrijā, Latvijā nodzīvoja nepilnus divdesmit neatkarības gadus. Pēc tam atkal dodas svešumā. Neatkarības gadi ir viņai

Māra Zalcmane.
Foto: Māra Zirnīte, 2007

nozīmīgākais laiks, kas uztur pašapziņu visai dzīvei. Ar gandarījumu viņa piemin, kā kopā ar vīru nekad nav atzinuši un pakļāvušies okupantu varai Latvijā, pat ārēji ne.

Uz mūsu mājas nekad nepacēlās ne vācu, ne krievu karogs, mums bija tikai latviešu karogs... abos okupācijas laikos.

Es atceros – vācu laikā, kad mums bija jādzied “Deutschland, Deutschland”, tad mēs neviens nedziedājām, es jutu sava vīra plecu pie sava. Visi klušējām. Un tad uztaisīja vienu orķestri, kas spēlēja. Un tas pats notika krievu laikā.

Aleksandras Eiches atmiņās aplūkotā pieredze un notikumi ir pilnīgi atšķirīgi, tomēr attieksme un pieeja situāciju risinājumam, kā arī vēstījums sabalsojas ar viņas paaudzes dzīvesstāstos dzirdamo. Tāpēc aplūkošu viņas profesionālās karjeras stāstu sīkāk.

Viņi ieradās Zviedrijā spēka brieduma gados, kad savs profesionālais ceļš bija jau iestaigāts: *Man bija 39 gadi, vīram 41, un mēs abi strādājām Lauksaimniecības akadēmijā. Es strādāju kā angļu valodas lektore, un viņš jau bija docents mežsaimniecībā.*

Kad sabruka iepriekšējā dzīve – izputēja viss, arī izglītības dokumenti. Tomēr pieredze palika un sabiedriskās saites pavēra iespēju sākt visu no gala. Liela nozīme bija jau Latvijā iedibinātajai profesionālajai sadarbībai un sakariem Zviedrijā.

Man bija vienīgais dokuments, ka es esmu pirmās šķiras lektore Lauksaimniecības akadēmijā, tāda kartiņa. Tas bija viss, kas bija uz galda, un to es biju pakērusi. Un tad bija profesors Vārsbergs, kas aplicināja, ka es esmu tur bijusi, un profesors Teikmanis... Vīram arī nekas nebija. Bet vīrs jau 1939. gadā bija bijis docents Zviedrijā.

Eiches ir vieni no retajiem, kas profesionālo karjeru var turpināt bez pārrāvuma. Tomēr jaunā vide, apstākļi prasa ārkārtēju sasprindzinājumu. Atbilstoši sava laika tikumiem lielāko smagumu uzņemas sieva.

Vilis un Aleksandra Eiches pēc Viļa doktora disertācijas aizstāvēšanas, 1966. Foto no ģimenes albuma

Mūsu paaudze jau stādīja vīra darbu pirmā vietā, un mans vīra darbs man arī bija pirmā vietā. Un tad, kad viņš bija doktorējies, tad man bija brīvas rokas un tad es varēju turpināt to, kas man patika.

Liela nozīme, ka kopā dzīvo visas trīs paaudzes. Tā ir iespēja citam citu balstīt un savā ģimenes lokā turpināt latvisku dzīvi. Turklāt Aleksandras tēvs svešajā valodas vidē saglabā personisko neatkarību.

Tā bija tā priekšrocība, ka māte bija mājās. Māte un tēvs arī. Es vienkārši pazudu no pusdesmitiem līdz pusdivpadsmitiem, un tad tēvs un māte iepirkās un vārīja bērniem ēst. Tēvs jau neiemācījās zviedriski, bet viņš latviski runāja tur veikalos: “Dod man to un dod man to...” Un tā viņš visu varēja nopirkt.

Par latviešiem izaudzināti bērni un mazbērni, kopta latviešu sabiedriskā dzīve. Viss, kas notika latviešu vidē, tika vērtēts nevis pēc patērētā laika, bet no gūtajām emocijām.

Vīrs bija Latviešu biedrības priekšnieks, tad mēs ļoti daudz satikāmies. Tāpat 14. jūniju mēs atzīmējām, tad visas baznīcas bija pilnas. Papriekšu mani dēli, tad mazdēli un mazmazdēli gāja ar latviešu karogu tanī četrpadsmitajā pa baznīcu. Tas bija tik aizkustinoši — viņus redzēt. Tas bija jauki — visi kopā vienmēr bijām.

Līdztekus risinājās profesionālā akadēmiskā dzīve. Latviskais neierobežoja Aleksandras Eiches studijas un darbu slāvu valodniecībā. Viņa bija dzimusi un augusi Sibīrijā, un laba orientācija citās kultūrās raksturīga daudzām viņas paaudzes sievietēm (piemēram var minēt Maiju Cielēnu, Veroniku Strēlerti, Olgu Strunki).⁹ Jāpievērš uzmanība apsvērumiem, no kā Aleksandra Eiche vadījās zinātniskās tēmas izvēlē.

Filozofijas kandidātam sāku studēt slāvu valodas. Un tur jau bija ļoti grūti. Tur vajadzēja mācīties lietuviešu, serbu, poļu un salīdzinošās gramatikas un visu ko. Un tā es tur vakaros, cik es varēju, gāju uz tiem semināriem, un tad pēc pieciem gadiem es noliku zinātņu kandidātu.

Un tad es ar laiku dabūju lektora vietu krievu valodā. Nu, tad jau man bija kādi 48 varbūt. Mums bija jālieto tās krievu grāmatas, kur visi tie Staļina un Ļeņina vārdi bija. Un tad es izdomāju, ko es varu mācīt. Viens no priekšmetiem bija teikuma mācība — sintakse, un tad to es izvēlējos. To neviens negribēja ņemt. Un tad es uzrakstīju speciālu grāmatu, kas vēl tagad iet, uz ko es pelnu vēl 100 kronu gadā. Tā izdota maksimāli — 30 tūkstošu... Un tad man bija grāmata – galvenokārt krievu palīgtekumi, jo krieviem ir ļoti no svara tie saikļi “čto” un “čtobi” utt.

Es nostrādāju 12 gadus Stokholmas universitātē, slāvu nodaļā. Un tad, kad es tur aizgāju pensijā, tad mans dēls Andrievs sacīja: “Nu tev, māt, vienu reizi ir laiks izbeigt ar to krievu valodu. Tagad tu sāc latviski kaut ko uzrakstīt.” Un tad es gāju pie Rūtas Draviņas piecus gadus studēt baltu nodaļā.

Aleksandras Eiches klusais varoņdarbs ir aizstāvētā doktora disertācija, kad viņai jau pāri 70. Tikai tad viņa beidzot var pievērsties savai dzimtajai valodai un paveikt to, kas sagādā patiesu gandarījumu. Protams, liekot lietā citu valodu prasmes un mūža gaitā uzkrātās zinātniskā darba iemaņas.

Tad es sāku domāt, kas nav rakstīts latviešu valodā. Jo Endzelīnu jau visi dievina un pat vairāk kā dievina. Bet Endzelīns ir strādājis morfoloģijā un salīdzināmā gramatikā, par sintaksi viņš ir dažas lapaspuses uzrakstījis tikai. Un, tā kā man bija tas lielais, plašais kapitāls par sintaksi krievu valodā, tad es nodomāju, ka es rakstīšu kaut ko par sintaksi. Un tad es rakstīju par latviešu divdabju sintaktiskām funkcijām.

Vēl pārdzīvojumu sagādā tas, ka pēdējā brīdī doktora darba aizstāvēšanā nākas nomainīt valodu.

Man bija 78 gadi, kad es aizstāvējos... Tur bija 300 cilvēku. Un mans oponents bija Matiasens no Norvēģijas, profesors. Un mums bija jāaizstāvas angļu valodā, jo man angļu valodā ir uzrakstīts darbs.

Bet, kad mēs gājām iekšā – es jau toreiz gāju ar diviem kruķiem –, viņš man teica: “Mēs aizstāvēsimies zviedriski.” Un es paliku stīva: zviedriski es nezinu tos terminus, es zinu angļiski, kā es tos esmu pētījusi. Bet tad es ieraudzīju savu mazdēlu, Jēkaba Grīna dēlu – tagad viņam ir 22 gadi, viņš ir stalts, divi metri puisis, toreiz viņam bija pieci gadi. Es domāju: “Nē, viņš nevar aiziet no šejienes ar atmiņām, ka viņa vecmāmiņa ir izgāzusies.”

Un tad es saņēmos, un mēs divarpus stundas “bumbiņu mētājām”, atbildot uz viņu jautājumiem zviedriski.

– Kāpēc viņš bija tā izdomājis?

– Viņš nepārvaldīja angļu. [Smejas.] (Aleksandra Eiche, NMV-463)

Svarīgākais bija mērķis – neļaut piecgadīgajam mazdēlam piedzīvot vecmāmiņas neveiksmi. Un tas nenotika.

Eiches kundzei bija 91 gads, kad viņa stāstīja savas atmiņas. Pēc doktora darba aizstāvēšanas turpināts pētījums un sagatavota publikācija par latviešu valodas divdabju sintaktisko funkciju pasakās un tautas dziesmās,¹⁰ bet lietotā valodas materiāla kartotēka tālākai izmantošanai iesniegta Daugavpils Universitātē.

Varonīgās sievietes

Abas dakteres – Annu Pāvilāni un viņas meitu Ausmu sastapām divstāvu privātmājā Vēnersborgas pilsētā, kur iegriezāties ceļā uz Gēteborgu. Ausma nupat atgriezusies no ezera un pārvedusi līdaku, no tās Anna pagatavo zivju kotletītes. Neraugoties uz 90 gadu vecumu un vājo redzi, Anna valda virtuvē.

Ausma un Anna Pāvulānes kopā ar intervētāju Kristīni Rubīnu mājīgajā virtuvē un pastaigā.
Foto: Māra Zirnīte, 2006

Viss, ieskaitot maizi, te pašas gatavots. Plauktos sarindotas burciņas ar lāceņu, plūmju ievārijumiem.

Mājas pirmajā stāvā ir mūzikas istaba – klavieres, kokle – instrumenti, kurus spēlē Ausma ar dēlu. Ģimene te pārcēlās 60. gados, kad Annai Pāvulānei piedāvāja virsārstes vietu psihiatriskajā slimnīcā. Lielā Vēnerna ezera krastā ģimene iegādājās vasaras māju, kur visi – māte, tēvs, meitas un mazbērni maksšķerēja, sēņoja, ogoja.

Annas Pāvulānes (dzim. 1915) atmiņas ļoti personīgi skar Latvijas vēstures notikumus, kas saistīti ar vīra Viļa Pāvulāna darbību Kureļa štābā, viņa arestu un izglābšanos.

Mēs bijām apmetušies Puzes pagasta Amelē. Vienā galā dzīvoja Kurelis ar savu ģimeni: divi bērniņi un sieva, bērnu ārste. Mēs bijām otrā mājas galā, kas iziet uz ceļu. No turienes redzēju, kā no visām debespusēm tuvojās vācieši ar mašīn-pistolēm rokās, un manam vīram nebija iespēja izbēgt. To viņš arī nedarītu, lai mūs pārējos nenošautu. Kad militārie vācieši ienāca mūsu istabā un prasīja, lai atdod ieročus, vīrs atdeva savu revolveri, bet man pačukstēja – to “pildspalvu” nodot kapteinim Stūrem, pametot galvu uz skapi, kur aizmugurē karājās automātiskais ierocis. To pēc tam no bērniņiem iegremdējām starpsienā.

Jaunās sievietes mērķtiecīgā rīcība izglābj vīra dzīvību. Arī pēc tik ilga laika viņa atmiņās restaurē notikumus, kā izdevās pārliecināt vienu no vācu virspavēlniekiem: *Noteiktā laikā ierados pie Jekelna, nodevu viņam lūgumrakstu, izstāstīju, ka mans vīrs tikai aiz pārskatīšanās tur kā saimniecisks darbinieks pieklīdis... 14. novembrī pēc apcietināšanas Kureļa grupas štāba darbinieki tika ievietoti lielā šķūnī netālu no mūsu apmešanās vietas. Tur ielika arī manu vīru.*

Viņš tur satika savu bijušo sekretāru Valteru, kurš izstāstīja, ka paspējis apēst dokumentu, ar kuru vīrs iecelts par palīgu Upelniekam. Mūsmājnīeki un citu tuvāko māju sievietes vārīja zupas katlus, ko kopā ar maizi deva apcietinātajiem. Šķūņa dēļiem bija lielas spraugas, pie vienas tādas es ar savu vīru sarunājos. Tad viņš par dokumenta iznīcināšanu man pastāstīja.

Tā kā es zināju, ka nav nekādu pierādījumu, ka vīram bijis kāds militārs uzdevums. [...] Uz tā pamata, kad notika tiesa, tad mans vīrs tika apzēlots un aizsūtīts uz koncentrācijas nometni Vācijā. Jā, bet tur viņš dikti ātri izbēga.

Toreiz Anna Pāvulāne ar bērniem dodas uz Jūrkalni, lai bēgļu laivā sasniegtu Zviedriju: Ceļā trīs reiz apstājās motors, pārcietām nāves bailes. Krastā izkāpām 21. decembrī.

Interesanti, ar kādām līdzpaņemtām lietām māte ar meitām sāka savu dzīvi Zviedrijā. Izbraucot no Rīgas, līdz paņēmu lielo bērnu silto veļu, kas tiem vairs nederēja, domājot, ka Anitai nākotnē noderēs, tautas tērpu, dažus palagus, Renča tikko izdoto farmakoloģiju un medicīnas rokasgrāmatu vācu valodā. Tālāk Ķezberes "Vēstules Pēram Gintam", Virzas "Straumēni" un Jāņa Grota "Vēstules Solveigai", mazās grāmatiņas. Fotografijas un dokumentus... Bij jau zortēts. Visu to minimālāko.

Tikko noskaidrojās, ka nometnē vajadzīga ārste, Pāvulānei darba netrūka.

Pēc tam mani mētāja no vienas nometnes uz otru par medicīnisko aprūpētāju, un tad jau man maksāja drusciņ naudiņu, tad jau man tūliņ bij vieglāk. Tur, kur zviedriem ir kūrorts vasarā, tur mums bij jādzīvo ziemā, un, kur bija ziemas kūrorta vieta, tur mēs dzīvojām vasarā. [...] Pavisam es esmu bijusi kādās 12 nometnēs divu gadu laikā – Gotlandē Slītē un Visbijā. Vienreiz mani aizsūtīja uz Ēlandi, bet tur es biju tikai vienu nedēļu.

Ekspedīcijas dalībnieki Ausmas Pāvulānes mūzikas istabā. Foto: Māra Zirnite, 2006

Dokumenti un līdzpaņemtās medicīnas grāmatas nodrošina darbu profesijā. Bēgļu ārstiem izvēle ir tikai starp tuberkulozi un psihiatriju. Annai ir bērni, un viņa izvēlas psihiatriju.

Kad sāku strādāt Lundā, sāku arī gatavoties Zviedrijā pieprasītiem eksāmeniem. No Latvijas dabūju studiju grāmatiņas izrakstu. Diploms man jau, protams, bija līdzī. [...]

Mācību grāmatas bija gan zviedru, gan norvēģu, gan dāņu

valodās. Ar zviedru valodu un norvēģu valodu jau gāja viegli, bet dāņu valodai vienmēr vajadzēja vārdnīcu pie rokas. Tā pagāja daudzas vēlas, varētu teikt – līdz pusnaktij, darba un mācību stundas. Tas notika tā, ka uz speciāla, maza galdiņa dega lampiņa virs grāmatas, lai mācoties nebūtu jātraucē pārējie ģimenes locekļi.

Kad vīram izdodas sameklēt ģimeni Zviedrijā, viņi atrod iespēju strādāt kopā.

Eksāmenus beidzu likt 1950. gada decembrī. Pēc tam ieguvu pilnas ārsta tiesības, vīrs varēja beigt strādāt kantora darbu, nopirkām privāto mašīnu, un es iesaistījos akūto slimnieku aprūpē naktīs, nedēļu nogalēs un svētkos.

Zviedru sabiedrība nereti sagādā pārsteigumus, šoreiz sievietes un vīriešu lomu dalījumā.

Kā ārstei man pāris atgadījumi bij. Svētdiena. Dežūra. Zvana. Zemnieks no laukiem. “Vai var dabūt ārstu?” – “Var.” – “Man sieva slima.” – “Labi.” Izstāsta, kur dzīvo. “Vai viņš būs drīzi?” Es atbildu: “Viņa brauks tūlīt” – “Ak, tā? Tā ir viņa? Nē, tad lai paliek, man sieva pieradusi pie vīriešiem.” Es zvanu ārstu dežūrlīstes sastādītājam, pastāstu, izsmejamies, un viņš apsoliņās aizbraukt pie slimās.

Pāvilānu ģimene prata sadalīt darbus tā, lai viens otru atbalstītu. Kad vīram nav īsti piemērota darba, viņi atrod labu risinājumu.

Zviedrijā bij tā: vīra un sievas algu saliek kopā un tad ņem nodokļus. Zviedriem ir progresīvais nodoklis, jo vairāk pelni, jo augstāks nodokļu procents. Un iznāca tā: ja mēs abi strādājam un mums ir palīgs, kas pieskata mazās meitenes, tad mums paliek mazāk pāri, nekā ja es strādāju viena pati. Un nauda nav jāmaksā kalponei. Tad vīrs pārstāja strādāt, vadāja mani un saņēmām transporta kompensāciju. Mums bij kopējs brīvlaiks, un mēs vairāk nopelnījām, nekā ja viņš strādātu un no viņa algas paņem nodokļus.

Tad, kad mēs bijām brīvi, mēs bijām brīvi abi. Tad mēs braucām sēņot. Un, kad braucām makšķerēt, tad es airēju. [Smejas.]

Annas Pāvilānes atmiņas raksturo intensīvo ritmu, kādā trimdinieki nostiprināja savas profesionālās pozīcijas, neatsakoties no latviešu kultūras dzīves.

Parasti strādāju vienu līdz divas naktis nedēļā, vienu sestdienu, svētdienu mēnesī un gandrīz vienmēr lielajos svētkos, kad pašiem zviedriem gribējās būt brīviem.

Daktere Anna Pāvilāne 40. gados Zviedrijā.
Foto no ģimenes albuma

Daudzreiz gadījās tā, ka latviešu sarīkojumā man līdzī ķitelis un lielais darba portfelis, un latviešu saietā pavadīju puslaiku un puslaiku izbraukumos pie slimniekiem.

Brīvā laikā dežūra kad bij, nu tad šuvu, ja nebij nekas vairs jāmacās, tad šuvu pati drēbes saviem bērniem. Man dežūra slimnīcā, un es turpat dzīvoju.

Aizgājusi no dažādiem sabiedriskiem pienākumiem un vadošā darba slimnīcā, viņa līdz 75 gadiem turpina privāto praksi mājās. Ārstes darba gadi novērtēti ar augstāko Zviedrijas valsts apbalvojumu – Ziemeļzvaignes ordeni. Dzīves gandarījuma brīži saistās ar profesionālo un latvisko pieredzi.

Viens no skaistākiem brīžiem manā dzīvē bija, kad Gēteborgas universitātes studenti kursa izvērtējumā un piedāvājumā, ko viņi vēl gribētu zināt, pieprasīja satikt mani. Tā kā man nebij laiks braukt uz Gēteborgu, viņi noīrēja autobusu un atbrauca pie manis uz Vēnersborgu. Pēc slimnīcas apskates sapulcējāmie slimnīcas baznīcīnā, un tur es viņiem stāstīju par jaunākiem pētījumiem cilvēka smadzenēs, kas atbilst cilvēka reliģiozām un mākslinieciskām pārdzīvojumam. Pēc šīs pēdējās lekcijas kursanti aizbrauca, bet man no puķu veikala atnesa visas orhidejas, kas tur tajā dienā bij bijušas dabūjamas. [..]

Anna ar brāli 20. gados Latvijā.
Foto no ģimenes albuma

Mūsu anatomijas profesors bija sarakstījis grāmatu “Cilvēka iekšējā patiesība” par jauniem pētījumiem smadzeņu impulsu dinamikā. Piemēram, kā baiļu sajūta iet vienā nervu savienojuma riņķī un tad var enerģija izlauzties uz augšu uz smadzeņu augšas daļām, kur smadzeņu savienojumos ir tās gotisko velju struktūras, un tad cilvēks pārdzīvo reliģisko sajūtu un iegūst mieru no bailēm un tamlīdzīgas lietas. Tagad tas nav nekas sevišķs – viss ar mikroskopu un datorā pieejams. Bet toreiz es jutos kā frontes spicē – 1973. gada jūlijā lasu referātu par etoloģisko skatījumu uz cilvēku, un decembrī etologi dabū Nobela prēmiju. Nu tādā veidā es izjutu sevi līdzī laikmetam.

Kad Anna Pāvulāne bija jau ieguvusi pastāvīgu darbu Zviedrijā un varēja strādāt par pilntiesīgu ārsti, aizvien vairāk viņa uzstājās arī latviešu kultūras interesēs.

Aizgāju uz baznīcu pie mācītāja lūgt Latviešu biedrībai noturēt dievkalpojumu. Mācītājs saka: “Vai jums liekas, ka Dievs

labāk saprot latviski nekā zviedriski?” Es teicu: “Nē. Bet mani tautieši labāk māc sajūst to latviski nekā zviedriski.”

Iekārtojusies pirmajā darbvietā Lundā, viņa rod izdevību Reitera korim sagādāt naktsmītnes.

Tur mums bija labs trīsistabu dzīvoklis, un tanī pašā stāvā bija slimnīcas viesistabas. Ja tās bij tukšas, arī tās varēja noīrēt, ja vajadzēja sakarā ar latviešu kultūras darbinieku apciemojumiem. Mums laimējās ar Reitera kora apciemojumu, kad man slimnīcā bij tikko uzbūvēta jauna nodaļa un jau apmēbelēta ar gultām, kur es varēju izmitināt 25 koristus.

Neaizmirstams ir kora sniegtais pārdzīvojums. Tikai pāris gadu pēc Latvijas atstāšanas tas skar jutīgas emocionālas stīgas. Māksla atraisa spēkus, kas ir stiprāki par savstarpējām ķildām un pretrunām. Visi saprotas pārdzīvojumā, kas skar dziļākās iekšējās izjūtas un emocionāli apliecina kopējo vēsturi.

Reitera kora parastā darbības vieta bija Stokholma, bet viņi apbraukāja kā Zviedriju, tā arī Dāniju. 1947. gadā pēc koncerta Lundā koris devās uz Dāniju, un tad Reiters zvanīja un lūdza, lai mēs ar vīru arī ierodamies Dānijas koncertā. Man patiesībā nebija laika, bet, kad zvanīja trešo reizi, tad papūlējos un sameklēju atvietotāju – un aizbraucām. Tas bija brīnišķīgs notikums, jo pēc koncerta otrā dienā mēs braucām līdz korim ekskursijā pa Dāniju, un tad ziedošā ābeļdārzā, kas piederēja vienai latvietei, kas precējusies ar dāni, koris vēlreiz nodziedāja “Pavasara jausmas”, un man bira asaras.

Latviešu savstarpējā saskarē atgadās arī komiski pārpratumi.

Jaunsudrabiņš piemin mūsu Lundas mitekli savā “Sirmā grāmatā”. Viņš gan bij atbraucis tanī vasarā, kad man bija jāstrādā medicīnas nodaļā Karlskūgā. Bērnus, mazulus nodevu bērnu kolonijā. Vīrs ar dēlu aizbraukuši uz mežu strādāt, joka pēc, lai puikiņš redz, kā ir, ja nemācās uz labām atzīmēm.

Nu Jaunsudrabiņš brauca uz Lundu, un lundieši parādūši, ka visi, kas ierodas, apmetas pie mums. Toreiz Jaunsudrabiņš ierodas un latvieši saka – nu kā parasti pie Pāvulāniem. Aiziet pie Pāvulāniem, tur mājā tikai Ingrīda. Un cik tad Ingrīdai varēja būt gadu? Tas bij 1951. gadā – 16, 17. Jaunsudrabiņš brīnās – tik jauna daktere. Ingrīda uzņēmusi kārtīgi, un viņš apraksta, ka pirmo reizi redz

Anna kopā ar brāli un vecākiem 30. gados Latvijā. Foto no ģimenes albuma

bēgļu mājā klavieres. Tā bij pirmā mēbele, ko mēs nopirkām, pārējās bij slimnīcas mēbeles. Bet Jaunsudrabiņš raksta – modernas mēbeles un klavieres, un gleznas. [Smejas.] (Anna Pāvulāne, NMV-2528)

Kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā daktere Anna Pāvulāne liek lietā savus profesionālos kontaktus, lai atbalstītu studentus. Laikā no 1991. līdz 1995. gadam palīdzību no Vēnersborgas saņēmuši vairāk nekā 50 medicīnas un citu specialitāšu studenti. Interese par Latviju tai laikā bija liela un kolēģi – atsaucīgi. Dažās ģimenēs nodibinājās draudzība starp devēju un saņēmēju. Zviedri brauca uz Rīgu, gāja uz Rīgas operu. Studenti praktizējās zviedru slimnīcās. Savukārt starptautiskā sieviešu organizācija *Zontas*, kurā darbojas meita Ausma, vīriešu klubi *Lioni* un *Rotari* atbalstīja medicīnas un bērnu iestādes Latvijā. Medicīnas profesiju dzimtā jau trešajā paaudzē turpina Annas Pāvulānes mazdēls Aleksandrs.

Sabiedriskās saites un darbs

Sadarbība un savstarpējā izpalīdzība ir labākais veids, kā daudzi rod atelpu svešajā zemē. Pēc jūras brauciena un bēgļu nometņu kopīgā pārdzīvojumā drīz atkal latvieši cits citu meklē rokā vai laimīgs gadījums saved zem viena jumta.

Es tā domāju, kāpēc mēs tik labi izrikojāmies un visi tika uz augšu, mēs nebijām pārpūlēti, mēs bijām viegli auguši, bet ar sportu nodarbojušies. Mēs nebijām salauzti nekādā veidā, mēs bijām veseli. Protams, pieraduši dzīvot ērti un nebijām strādājuši, bet, kad vajadzēja, tad izrādījās, ka mēs varējām ļoti labi, arī visus tos sauktos vienkāršos vai prastos darbus varēja, strādāja, acis nemirkšķinādami. Mums bij tas Rīgas brīnišķīgais gars, tas velna dzīšanas gars, mēs visi priecīgi bijām un smējāmies, jokojāmies un rīkojām visādas svinēšanas un masku balles, un ko visu mēs netaisījām. [..]

Protams, mums bij skumji par visu to, kas noticis, un bēdas, un par Latviju domāja, bet no otras puses mēs nebijām salauzti. Un tie gadi, tie pirmie gadi, kamēr mēs vēl jauni bijām. Voldemārs Šmits, sportists, dzīvoja mums blakus turpat kaimiņos un visi, Šmits un pārējie, tur ārkārtīgi jautri mums klājās. Un tā sišanās, tie pirmie gadi pagrūti, fizisku darbu strādāja, mācījās, studēja, bet tad nāca tas pagrieziens, tas bij ļoti radikāls. Bet tā Latvijas Universitāte, tā jau daudz ko nozīmēja, man jau, piemēram, pēc tās vēstures studijas, man jau bij ārkārtīgi viegli vispār vēsturi, tur jau man nekas nebij jādara, un tie zviedri jau ar respektēja, tie profesori, tā ka tas nebij par velti. (Uldis Ģermanis, NMV-319)

Stokholmā satek daudzi ceļi gan darba, gan dzīvesvietas meklējumos. Bet galvenais, lai noskaidrotu savu lomu šajā grūti saprotamajā vēstures cilpā.

Profesionālā brālība palīdz risināt tīri praktiskas lietas, kā to par savas ģimenes dzīves sākumu Stokholmā atcerējās Edgars Dimīters (dzim. 1918):

Mums pateica skaidri un gaiši tā: "Ja jums nav darba, tad jūs nevariet Stokholmā dzīvot. Un, ja jūs nevariet uzrādīt Stokholmā dzīvokli, tad jūs nevariet Stokholmā darbu dabūt."

Jā, nu tad mums laimējās, patiesību sakot. Te bija Vinters un Matisons. Te bija divi no trīs Vinteriem, kā teikt, veco laiku. Un es jau ar dziedāju. Tā mēs saistījāmies kopā visi trīs un dabūjām vienu raidījumu Stokholmas radiofonā uz pusstundu. Nu man būtu it kā darbs, nu es varētu to dzīvokli dabūt. Bet nebija dzīvokļa, dabūju tādu mēbelētu istabiņu.

Pirmie gadi ir piesātināti gan latviešiem savā starpā, gan meklējot ceļus un veidus, kā iekļauties jaunajā mītnes zemē. Sākumā vairāki jaunie puīši – Uldis Ģermanis, Andrejs Johansons, Andrejs Eglītis darbu atrada restorānos, bet Edgars Dimīters bija vienīgais, kurš šo karjeru turpināja.

Tad es dabūju darbu "Normā" Stokholmā. "Norma" ir ļoti svarīgs vārds, jo tur ir visi slave-nības mazgājuši traukus. Tas nav restorāns īsti, tā tāda ēdnīca ir vai kaut kas tamlīdzīgs. Bet ļoti izplatīts, visās malās bija Stokholmā tā "Norma". Un tad sāku mazgāt traukus. Un tad es paliku par balto, ja nu var tā teikt. (Edgars Dimīters, NMV-451)

No zāles pārziņa amata restorānos un slēgtajos klubos līdz viesību galda apkalpošanai Zviedrijas karaļa pili un Nobela ceremonijās – Edgars Dimīters sasniedza augstāko līmeni savā jomā.

Savukārt Uldis Ģermanis atveda ģimeni uz Stokholmu pēc meža darbiem Zviedrijas ziemeļos, lai ar visu savu enerģiju sapelnītu naudu, kas bija vajadzīga studijām, turklāt abiem ar sievu Mirdzu.

Mēs ieradāmies Stokholmā no mežiem, mēs ar Mirdzu un bērniem, 1947. gadā. Es pusotra gada cirtu kokus, Mirdza saimniekoja. [...] Kad es sāku studēt, tas bija 1950. gadā, es biju ticis tik tālu, ka man bija nodrošināta eksistence, es

Uldis un Mirdza Ģermaņi
3. Baltijas studiju konferences
atklāšanā Stokholmā 1975. Foto
no ģimenes albuma

strādāju par viesmili dažas stundas vakarā labā krogā, un es varēju sākt studēt. (Uldis Ģermanis, NMV-319)

Ceļš uz izglītību līdzās maizes darbam ir sīksta fiziskās un garīgās izturības pārbaude. Dažiem palīdz tuvinieki (sk. Gunara Zvejnieka atmiņas 304. lpp.), citi izglītību atliek uz vēlāku laiku un velta spēkus latviešu sabiedrībai.

Kas attiecas uz darbošanos latviskā jomā, tad Halstahammerā es strādāju par latviešu svētdienas skolas vadītāju vairākus gadus. Tur nāca bērni, kas tagad ir pusmūžā. Un es rakstīju latviešu trimdas presē. Bija tāds laikraksts "Latvija",

kas iznāca Vācijā, tagad – "Brīvā Latvija". Esmu rakstījis arī "Laikā", ja jūs zināt tās avīzes, un "Austrālijas Latvieti", un arī "Latvijā" Kanādā. [...] Tur ir materiāli, kas ir Latvijas vēsturē pilnīgi neapejami. Es gribēju doktorēties vēsturē, bet es nepaguvu. Vienu vārdu sakot, pietrūka spēka strādāt maizes darbu. (Jānis Zalcmanis, NMV-445)

Jānis Zalcmanis, kas bija sācis Latvijā studēt jurisprudenci, savu akadēmisko izglītību var turpināt tikai pēc apprecēšanās: *sievas pierunāts, sāku studēt Upsalā... Viņa bija zobārste, reizē ar to mums bija automobilis... Viņa nesa visu materiālo smagumu savos plecās.*

Tomēr Latvijā iesāktās studijas nav bijušas veltas. Ar Jāni Zalcmani vienā – 1919. gadā dzimis Valdis Bigestāns. Viņam Latvijas Universitātē nepabeigtās studijas ķīmijā noderēja, kad atrada inženiera darbu lielā elektronikas uzņēmumā: *Ja nebūtu nemaz, tad, protams, nevarētu nekādu darbu dabūt. Bet viņi uz tiem papīriem neskatījās daudz...*

Jānis Zalcmanis 18. novembra svētkos 1953.
Foto no ģimenes albuma

Jānis Zalcmanis Latviešu papildskolā
Halstahammerā 1953./54. m.g.
Foto no ģimenes albuma

Savu īsti atbildīgo amatu viņš iegūst, kad paklausa direktora ieteikumam un turpina studēt: *Bet manī tas direktors pārliecināja, viņš saka: “Ķīmiķis var iemācīties to elektroniku, kas mums vajadzīga, bet elektroinženieris nekad nevar iemācīties to ķīmiju, kas mums vajadzīga.”*

Kad aizstāvēts zinātniskais grāds, paveras saistošs darbalauks Eriksona uzņēmumā.

Toreiz piecdesmit trešajā gadā, kad es sāku strādāt, mēs bijām 300 darbinieki. Kad es beidzu, kad aizgāju pensijā, tad bija 2300. Tā kā milzīga ekspansija notika. Jaunu fabriku uzbūvēja Čīstā. Es tur biju pie tās fabrikas projektēšanas. Un tanī ekspansijas periodā, kad to fabriku tā milzīgi ekspandēja, tad bija ļoti daudz man jābrauc uz ārzemēm mašīnas pirkt, pasūtīt un iekārtot, un fabrikas taisīt. Mēs uzbūvējām fabriku Kalmarā, mēs uzbūvējām fabriku šeit pat Zviedrijā. Francijā beigās uzbūvējām. (Valdis Bigestāns, NMV-458)

Latvieši iemanto autoritāti un gūst panākumus savās profesionālajās jomās. Lai līdz tam tiktu, jāšķērso daudzas krustceles un jāizdara pareizā izvēle. Izteiksmīgs no šī viedokļa ir Vitauts Lūduma profesionālās izaugsmes ceļš. Viņš dzimis 1924. gadā, tieši no ģimnāzijas sola nonāk darba dienestā un vēlāk ierakumos. Pēc veiksmīgās atkuģošanas un pārejas laika bēgļu nometnē caur darba pārvaldi sameklē darbu Stokholmā, kur viņam ir radnieks. Sākums nav daudzsološs.

Un tad es atbraucu pie krusttēva, un tas darbs nebija slikts. Tas bija ļoti slikti atalgots, netīrīgs, bet viņš bija vienas fabrikas vīna nodaļā. Vīna nodaļā bija tā, ka tur neviens neteica, ka tu nedrīksti dzert darba laikā, jo tur vīns bija pa labi, pa kreisi. Bet, ja tu dzēri ilgāk par trim dienām, tad tev mierīgi teica, ka pašreiz šeit nav darba un tev jāpārceļas uz etiķskābes nodaļu.

Pirmais darbs nebija ilgam laikam. Pa vakariem viņš mācās vidusskolā ķīmiju. Iepazīstas ar igauņiem, kas viņu iesaista Baltiešu humanistiskā apvienībā, kur strādāja, *apgaismodami visu pasauli par krievu izrīcībām Baltijā. [...] Tur bija zviedri, igauņi, leiši un latvieši. Leiši bija maz. Bet igauņi bija ļoti aktīvi. Un tur es ar viņu iepazīnos – ar igauņi no tehniskās augstskolas.*

Un zīnu, ka vienu Ziemassvētku vakaru mēs tur strādājām un viņš lamājās, ka visi citi cep pīrāgus un nestrādā šito svarīgo darbu. Tad viņš izvilka vienu sarkanvīna pudeli un izvilka vienu spirta pudeli, salēja kopā, un mēs dzērām. Es

Jānis Zalcmanis.
Foto: Baiba Bela, 1996

braucu ar divriteni mājās, ceļi bija noledojuši. Es domāju – nu šitie Ziemassvētki būs slimnīcā jeb morgā. [Smejas.]

Tomēr sekas bija labākas, nekā varēja gaidīt. Sadraudzīgie Ziemassvētki satuvināja, un igaunis piedāvā asistenta darbu ķīmijas laboratorijā, ko var apvienot ar studijām. Jau kā kvalificēts speciālists Vitauts Līdums strādā Valsts Materiālu pārbaudes institūtā. Viņš veic ķīmiskās analīzes no Krievijas piegādātai rūdai, atklāj brāķi un nosaka arī tā izcelsmi. Tādā veidā tiek novērsti liela mēroga zaudējumi.

Starp citu, ļoti bieži bija, ka nāca kuģi ar rūdu no ārzemēm, galvenokārt no Krievijas. Tad mūsu ierēdņi gāja uz ostām un ņēma rūdas paraugus, un tad tos mēs analizējām. Ja bija domstarpības starp to, ka Krievijā analīzes ir citādas nekā Zviedrijā, tad mūsējiem vajadzēja izšķirt. [..]

Un es analizēju. Man bija viens komponents, kurš bija visvairāk. Tas bija sērs. Un tad tas krievs nāvīgi noliedza, bet es iztaisīju viņa klātbūtnē un dabūju to pašu. [..]

Un tā lieta ir tāda, ka to rūdu ļoti tīru rok Urālos. Tad viņu sūta vaļējās platformās no Urāliem uz Krimu un no turienes tad ar kuģi tālāk. Un rūda vienmēr ir mazliet mitra, ziemā viņa piesalst pie vagonetes dibena, ostā tādā gadījumā ar baigo dzelzi jākaplē vaļā. Lai no tā izvairītos, tad vecs triks ir – katrā vagonā ieber vienu šķipeli sāls dibenā. Un tā kā Urālos šitā vārāmā sāls nav, bet viņiem ir celulozes fabriku atkritumi – sēra sāls, sērskābes sāls. Šie paņēmuši to sāli. (Vitauts Līdums, NMV-462)

Toties Andrejs Šalts (dzim. 1914), kamēr apgūst zviedru valodu, strādā Stokholmā dzelzs apstrādes fabrikā. Līdztekus – teātra mēģinājumi, dziesmu svētki – aktīva sabiedriskā darbība. Ar savu enerģiju viņš ātri kļūst neaizstājams. Uldis Ģermanis viņu iesaka kādam vidusskolas direktoram, kurš tieši no latviešu vidus meklē palīgu saimniecības darbos. Nostrādā par skolas saimniecības pārzini, kamēr māte no Latvijas var atsūtīt aiz sijas aizbāzto Bulduru dārzkopības tehnikuma diplomu. Beidzot viņš iegūst darbu savā specialitātē un pensiju nopelna, būdams Stokholmas pilsētas galvenais dārznieks.

Savstarpējs atbalsts un radošās kopības saturēja trimdas sabiedrību un, neskatoties uz visām pretrunām, nesaskaņām, ļāva latviešiem paveikt labas lietas. Noturēt spraugu garu un attiecības ļāva ne tikai latviskās aktivitātes un biedrības, bet arī dažādi grupējumi, profesionālās brālības un gluži vienkārši draugu loks, uz kuru varēja paļauties. Daudz kas radās spontāni un arī aiz praktiskiem apsvērumiem, kā vasarnīcu ciemats Gēteborgas apkārtnē. *Nopirkām vasaras māju netālu no Gēteborgas, un draugi latvieši, ar kuriem satikāmies, visapkārt iepirka mājās.* (Elvīra Majore, NMV-2527) Vai Māras Zalcmanes ceptie klinģeri, kas aizvien pulcējuši daudz latviešu draugu: *Esmu Stokholmā vismaz 1000 klinģerus izcepusi.* (Māra Zalcmane, NMV-2539)

Kultūrvēsturiska loma ir latviešu *geto* Aspudenā, Stokholmas pilsētas daļā, kas tika apbūvēta gados pēc latviešu ieceļošanas. Zigrīda Siliņa atceras, kā viņu ģimene pirmā dabūja dzīvokli jaunbūvē un pēc tam sekoja pārējie.

Mēs jau dzīvojām kādreiz Aspudenā. Vesela latviešu kolonija tur bija. Tās mājas 1944. sāka būvēt, un varējām iet 1945. Zviedrijā bija liels metālstrādnieku streiks. Māju īpašnieks un būvuzņēmējs ļāva iet, ja paciešamies, ka vanna nav. Mums jau nebija, kur palikt. Meitiņa piedzima, bet nebija, kur dzīvot.

Vienā mājā – vispirms bija Strunkes, virs viņiem – profesors Straubergs ar ģimeni, virs viņiem – rakstnieks Zīverts, no Ventspils viens austrumietis Mangolds, vēlāk aizbrauca uz ASV, blakusmājā profesors Pētersons ar dēlu Paulu. Nākošajā mājā divi austrumieši, virs viņiem Skalbes ģimene un Legzdiņi – virs viņiem mēs, Siliņi, augstāk Sadovskis ar savu kundzi, Kampars ar kundzi un divām meitām. Trešajā mājā profesors Švābe ar Liju Kronbergu, Eduards Dzenis, kas vēlāk aizbrauca uz Kanādu.

Tā tas bija – piecu māju pudurītis. Tagad tur dzīvo viena farmaceite Erna Vītols. Latviešu kolonija paliek mazāka un mazāka. (Zigrīda Siliņa, NMV-2535)

Daudz ievērojamu darbu paveikts zem Aspudenas jumtiem, gandrīz mājas kārtībā. Švābe aizgāja pie Jura Šleiera. Viņi dzīvoja tai pašā mājā un tai pašā stāvā. “Nu Juri, tagad mums jāizdod Latvijas vēsture!” Juris Šleiers izdeva. Zīverts pa tiem gadiem *geto* uzrakstīja 50 lugas, – atceras Andrejs Legzdiņš, Kārļa Skalbes mazdēls, un rāda Zviedrijas latviešu trimdas 50 gadiem veltīto izstādi. Viņš uzsver latviešu ieguldījumu arī Zviedrijas sabiedrības attīstībā. Ap 40 zinātņu doktoru no 4000 ieceļotājiem – tādas attiecības raksturo latviešu sniegumu zinātnē.

Kamēr dzimtajā zemē notika vēstures falsifikācija, viņi rakstīja, cīnījās pret aizmiršanu un meliem. Viņu dzenulis bija paglabāt tautas atmiņu. Tās grāmatas ir viņu mantojums.

Vai jūs zinājāt, ka latvieši ieveda basketu Zviedrijā? Spēlēja pret igauņiem, citu nebija. Atceros – kad biju maziņš, parkā bija uzstādīts grozs. Trenējās basketā. (Andrejs Legzdiņš, NMV-2165)

Zigrīda Siliņa.
Foto: Māra Zirnite, 2006

Individuālais un vispārīgais

Dzīvesstāstu intervijās temats ir viens – dzīve un mūža gājums, ietverot visus piedzīvotos vecuma posmus, personiskās un sabiedriskās dzīves norises. Pieeja plašākām sabiedriskām parādībām un sociālai dzīvei notiek caur individuālo, subjektīvo personiskās dzīves pieredzi. Tomēr personīgais vēstījums dzīvesstāstos aizvien iekļaujas laikmeta kontekstā.¹¹

Atmiņu patiesums atklājas attieksmēs ar laikmetu, kā katrs gadījums izsaka sava laika raksturu, iezīmes, tendences. Zobārste sniedz pirmo palīdzību no koncentrācijas nometnēm pārvestajiem. Pēc tam viņu pārvieto uz ziemeļiem, kur labo saldās pārtikas sekas iedzīvotāju sabojātajos zobos. Latvieši ātri atrod darbu pēc kara plaukstošajā Zviedrijas ekonomikā. Skolotāji, ārsti savā praksē vēlāk piedzīvo negatīvas pārmaiņas, ekonomikas un morālo kritēriju lejupslīdi sakarā ar pārspīlēta apjoma pabalstiem un kredītiem.

Katrs atmiņu stāsts ir saprotams noteiktos laikmeta un ģeogrāfiskajos rāmjos. Kamēr latvieši sasprindzināja spēkus saviem dzīves mērķiem, Zviedrijā norisinājās politiskie un ekonomiskie procesi, kas iespaidoja izglītību un neapšaubāmi skāra arī trimdinieku dzīvi. Zviedrijas notikumi atbalsoja Bigestāna, Zalcmaņa, bet visvairāk Ģērmaņa atmiņās.

Zviedrijā ir izaugusi paaudze, piemēram, ir grupa trīsdesmitgadīgo, kura nevienu dienu nav strādājusi, dzīvojusi tikai no pabalstiem un kura nedomā strādāt, mums ir 330 tūkstoši priekšlaicīgi pensionētu jaunu cilvēku un ieceļotāju. Jā, ieceļotāji, kas nāk tagad dažādās krāsās no dažādam tālām zemēm, tā ir drausmīga problēma zviedriem. Un tad nu zviedru avīzēs vairākkārt ir diskutēts un aprādīts, ka vajag pētīt, kā notika baltiešu, latviešu un igauņu, kas ieradās pēc Otrā pasaules kara, kā notika viņu apbrīnojamā integrācija zviedru sabiedrībā un kā izskaidrot visu baltiešu nacionālās grupas ārkārtīgos panākumus Zviedrijā visādās nozarēs un visos līmeņos, pie tam saglabājot savu nacionālo identitāti. Ka zviedru valdībai tagad vajadzētu pētīt, ko zviedri darīja toreiz un ko viņi nedarīja, kā šitā apbrīnojami veiksmīgā integrācija notika. Ko viņi toreiz darīja? Atkārtoti uzaicināja atgriezties mūs dzimtenē un piedalīties sociālisma celtniecībā. Oficiāli mūs aizsūtīja purvos un mežos strādāt, mēs to nenožēlojam, iemācījāmies fizisku darbu un iepazīt tautu. Mums nepiešķīra nekādus pabalstus kā tagadējiem ieceļotājiem. Baltiešiem, piemēram, ieceļotāju aprindās noziedzība faktiski neeksistēja. (Uldis Ģērmanis, NMV-319)

Atmiņas runā par nepabeigto pagātņi, par laiku, kad cilvēks rikojās, domāja, darīja, nezinot, kas no tā iznāks, kas sekos viņa rīcībai, cik tā izrādīsies pareiza, veiksmīga, cik tālredzīga. Stāstīšanas laikā viss jau ir noticis, un stāstītājs var veidot savu stāstījumu atpakaļskatā no tagadnes viedokļa. Stāstījumā cilvēks

noslēdz savus rēķinus ar pagājušo, vērtē iznākumu – gūto un zaudēto, atbilstību sev nozīmīgiem dzīves vērtību kritērijiem. Dzīves vērtību hierarhija kā kultūras identitātes iezīme atklājas, raugot dzīvesstāsta vēstījumu kopumā.

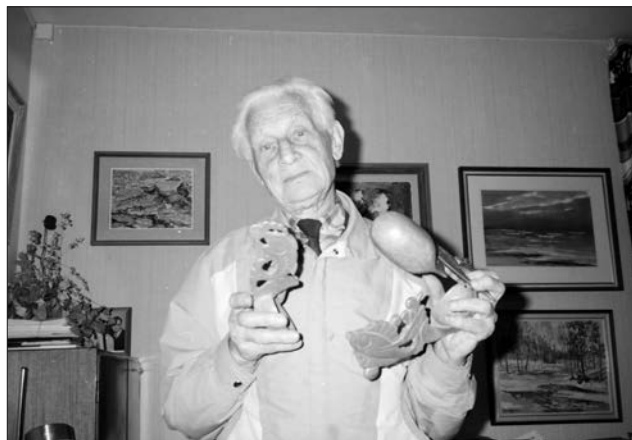
Grāmatas otrajā nodaļā lasāmie dzīvesstāstu fragmenti piedāvā skatījumu, kurā vienlīdz liela loma ir pieredzei Latvijā un trimdā – tie ir divi dzīves posmi, kas kara beigās traģiski atdalās, saraujot saites starp tuviniekiem, tikpat kā ar visu pierasto, pazīstamo iepriekšējo dzīvi.

Nākamajā dzīves posmā tikai ar lielām pūlēm cilvēkiem izdodas vai arī neizdodas likt lietā savus iepriekšējos resursus – izglītību, prasmes un iemaņas. Trimdas kopība daļēji kompensē zaudēto dzimteni. Vispirms tas ir, pateicoties personībām, profesionāļiem, tādiem kā Andrejs Eglītis, Fricis Dziesma (īstajā uzvārdā Forstmanis) un citiem, kurus nekas nevar izkustināt no viņu kultūras pamatiem.

Tomēr laika gaitā nākamās paaudzes apgūst citādam dzīvesveidam nepieciešamās iemaņas un saliedē tās jaunā kultūras rakstā, ko labāk sapratīsim, ieklausoties pirmās trimdinieku paaudzes stāstos. Stāstos laiks kļūst atgriezenisks, tāpat kā stāstos tiek stiprinātas katram cilvēkam nozīmīgas saites, attiecības un vērtības.

Laiks uzstājas kā galvenais inscenētājs identitātes pārtapšanā. Tā seja uz mums raugās no bērniem un mazbērniem. Latvijas brīvības sapnis, kas tik ilgi nepiepildījās trimdas vecākajai paaudzei, kļuva par iespēju viņu bērniem.

Mani vecāki bija Latviju uzbūvējuši, atguvuši, un viņi to pazaudēja, piedzīvoja briesmīgo Staļinu – viņi nebija spējīgi neko citu kā saukt – dodiet mums

Fricis Dziesma.
Foto: Māra Zirņīte, 1996

Andrejs Eglītis Stokholmā.
Foto: Baiba Bela, 1996

Latviju brīvu! Tas nebija ceļš. Ceļš nāca, kad viņu bērni – Lailas Freivaldes paaudze – ELJA, ALJA, Austrālijas latvieši – latviešiem bij vislabāk organizētā trimdas sabiedrība, kad tie sāka piestādīt prasības. Viņi piegāja Helsinkos konferencē Gromiko klāt un paprasīja viņam tieši sejā: kad jūs dosiet Latviju brīvu? Viņus saņēma ciet, bet viņi to noprasīja.

Somijas policija pievāca, bet viņi pateica tieši sejā. Viņi izkārtēja Brīvības kuģa braucienu pa Baltijas jūru, mēs izrikojām dziesmu dienas Gotlandē. Visi dzied korī un piedalās. Visi dziesmu svētki latviešu uztverē bija viena politiska manifestācija. Gotlandē bija taisni ienācis krievu tūristu kuģis – zviedriem tas stipri traucēja, ka mēs, jaunieši, tur vienmēr gādājām, ka kādā mastā ir latviešu karogs. Izrikoja Kopenhāgenā tribunālu pret komunismu – toreiz bija modē tribunālus rīkot. ELJA aizbrauca uz Berlīni, viņiem kaut ko aizliedza – un tas bija, kas vajadzīgs. (Ralejs Tepfers, NMV-2537)

Tikmēr laiks bija nomainījis ne tikai paaudzi, bet arī apkārtējo pasauli. Piecdesmit gados bija mainījusies arī zaudētā tēvzeme. Bet tas atkal ir cits stāsts aiz šīs grāmatas robežām. Tāpat kā aiz tām paliek vēl daudz temati, kas pieteikti latviešu dzīvesstāstos no Zviedrijas. Atmiņas ļauj atgriezties laikā, kas pāriet vēsturē, kad izstāstīts vai aprakstīts notikums ieņem savu vietu vēstures neatgriezeniskumā.

Latviešu bēgļu ieceļošana un kopienu veidošanās pirms pusgadsimta nes sava laikmeta iezīmes. Laika distance ļauj skaidrāk saskatīt likumības, ko atklāj salīdzinoši nelielās etniskās grupas pieredze, kam bijis lemts minoritātes liktenis ģeogrāfiski un etniski tuvajā ziemeļu zemē.

Vairāk nekā 10 gados, kopš intervēti latvieši Zviedrijā, izjūtam, kā mainās gan paaudze, kuru intervē, gan intervētāji. Mainās vecākās paaudzes vēstījumu saturs, un arī cilvēks, kurš intervē, nu jau pārstāv 21. gadsimtu. Sākumā minētam uzdevumam – izveidot krājumu, kas apliecina latviešu tautas dzīves kultūru, var pievienot to, kas atklājas ekspedīciju gaitā, kā nacionālās kultūras vērtības tiek pārnestas 21. gadsimta pieredzē. Un tas aizvien ir svaigs notikums. Ar Valsts pētījumu programmas *Letonika* finansējumu varējām vienu mutvārdu vēstures bagātā materiāla daļu, ko devušas ekspedīcijas Zviedrijā, atklāt dziļāk un pamatīgāk, lai dramatiskos apstākļos gūtā cilvēku pieredze ieņem savu vietu latviešu kultūras apziņā.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Atmiņu modināšana. Publikāciju sagatav. M. Zirnite. *Kentaurs XXI*, Nr. 38, 2005, 134.–150. lpp.; Nacionālās mutvārdu vēstures krājums, NMV-319.
- ² Nacionālās mutvārdu vēstures krājums, NMV-319, 441–464.

- ³ Bela, Baiba. Identitātes daudz balsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, Nr. 5/6, 1997, 112.–129. lpp.
- ⁴ Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modeļi. No: *Spogulis. Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Sast. M. Zirnite. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 186.–195. lpp.
- ⁵ Nacionālās mutvārdu vēstures krājums, NMV-2520–2543.
- ⁶ Vētra, Mariss. *Karaļa viesi*. Rīga: Liesma, 1992, 10. lpp.
- ⁷ Turpat, 124. lpp.; sk. arī: Cielēns, Fēlikss. *Laikmetu maiņā*. 3. sējums. Lidingö: Memento, 1964, 306. lpp.
- ⁸ Latvijas Komiteja kultūras sakariem ar ārzemēm 1964. gadā formāli tika nodibināta kā sabiedriska organizācija. Praksē personas, kurām tika uzticēta komitejas vadība, izraudzījās Latvijas PSR VDK izlūkošanas daļas priekšnieks. Sk.: Zālīte, Indulis. Kultūras sakari – caurums dzelzs aizkarā. 25.08.1998. <http://vip.latnet.lv/LPRA/caurums.html>
- ⁹ Olga Strunke, strādājot karaliskās Zinātņu akadēmijas Valsts muzejā, varēja likt lietā gan krievu, gan itāļu, franču un vācu valodu, – tā kundzes jauno nodarbošanos apraksta Niklāvs Strunke. Veronika Strēlerte, kas sākumā strādāja par mājkāpotāju, deva iespēju saimniecei lepoties, ka kalpone prot vairākas valodas, tai skaitā latīņu. Sk.: Andrušaite, Dzintra. *Niklāvs Strunke*. Rīga: Valters un Rapa, 2002, 151. lpp.
- ¹⁰ Eiche, Aleksandra. Syntactic models of Latvian declinable and indeclinable participles and their frequency in Latvian fiction of the 1960's and 1970's, in folk tales and folk songs. *Journal of Baltic Studies*, vol. XXV, no. 1, 1994, p. 15–28.
- ¹¹ Linde, Charlotte. *Life stories: the creation of coherence*. New York: Oxford University Press, 1993, p. 22.

Bēgļu ceļa sākums. Vezumā dzejnieka Friča Dziesmas (īstajā uzvārdā Forstmanis) sieva Milda ar meitiņu Līviju. Atvadīšanās no mātes Zlēkās. Foto: Fricis Forstmanis, 1944

Kad laiks pienāca uzņemt Frici Dziesmu-Forstmani, es biju par sakarnieku un skrēju pie viņiem. Viņi bija jau sagatavojušies, bet bija vēl jāapgērbj bērns, jāieliek somā kāds sākums. Izvadīt bija atnākusi Friča māmuļa. Aizkustinoša bija dēla un sirmās māmuļas atvadīšanās...

Nāca arī tāds ceļa posms, kad mums lika pilnīgi klusēt: bijām iegriezušies [...] pa Užavas ceļu, kas civilai satiksmei bija aizliegts. Visi tiešām klusēja, uztrauca tikai mazo bērnu nesaprātīgās raudas, kas nebija tik vienkārši apklusināmas. (No Kārļa Draviņa atmiņām, grām.: Pāri jūrai 1944./45. g. Sast. V. Lasmane. Stokholma: Memento Latvija, 1993, 118. lpp.)

Un tad mēs no Saldus pa maziem celiņiem braucām uz jūrmalas pusi. Jo tad jau bija vācu armija un viena daļa krievu partizānu, un visas bēgļu rindas, kas gāja visādos virzienos. Tā ka tie ceļi jau nebija droši. Tur varēja tikt atpestīts gan no visas mantības, kas bija mugurā un kas bija līdzi, un arī no dzīvības. Bet mēs tad tikām uz jūrmalu. [...] Nu ja, par to es negribu tālāk turpināt, jo tie bija juku laiki un tās bija traģēdijas lielākai daļai no ģimenēm. Arī manai ģimenei. Bet, ja domā par manām jūtām, tad es biju pārlicināta, ka tas ir tikai uz laiku, ka es aizbraucu. (Silvija Englund, NMV-2524)

Gaidot laivu. Jūrkalnē siena šķūnī pirms došanās uz Gotlandi. Foto: Fricis Forstmanis, 1944

Mēs iebraucām Jūrkalnē naktī un tad pārgulējām kādā labības šķūnī. Un te ir bilde otrā rītā, kad mēs uzcēlāmies. (Fricis Forstmanis, NMV-457)

Skalbes grupa nonāca “Grīniekos” oktobra vidū, kur viņi bija mitinājušies gan kūtsaugšā, gan pamestajā ērberģī. Pārbraucot uz Jūrkalni, dzejnieks pats esot sameklējis savu pēdējo apmešanās vietu dzimtenē – patālos “Laukgaļus”. [...] 7. novembrī Kārlim Skalbem ir dzimšanas diena. No rīta bijis kvartets ar korāli pie loga, pēcāk nākusi cepta zoss ar “šleifi”, un vakarā pasniedza Niklāva Strunkes darināto adresi. Kad istaba bijusi stāvgrūdis pilna ar ļaudīm, atsprāgušas durvis un iedrāzies vācietis, brēkdams: “Jūsu dokumentus!” [...] Pēdējā dzejnieka jubileja dzimtenē noritējusi tanī divainajā pusrēgainajā noskaņā, kāda bija raksturīga šim veļu mēnesim Jūrkalnē. (Valentīne Lasmane, grām.: Pāri jūrai 1944./45. g. Sast. V. Lasmane. Stokholma: Memento Latvija, 1993, 107. lpp.)

Bēgļu bija labs bariņš. Katru vakaru kādi trīs zirga vilkti vezumi devās uz jūrmalu gaidīt laivu, bet katru rītu ar gaismu atgriezās. Saimniecības dzīvojamā mājā pārgulēja vecāki ļaudis un mātes ar maziem bērniem. To starpā bija arī Kārlis Skalbe ar kundzi. Pa dienām gājām tur apsildīties, jo lielākā daļa dzīvojam siena šķūnī. (No Zigrīdas Šēres-Kalnas atmiņām, kas iesniegtas Latvijas Okupācijas muzejam)

Nu un tur mēs naktī ierāpojām aizliegtā zonā un dzīvojam mazā zvejnieku būdīnā uz salmiem. Dienā sabīdījām kaudzīti, kur sēdējām visi, un vakarā paklājām bišķi plataku, kur apgulties.

Un tad vienā dienā ieskrēja poļu zaldāts, kas ir spaidu kārtā iesaukts vācu armijā, un saka: “Es redzu, ka jūs esiet bēgļi, un es tik gribu pateikt, ka nāks kontrole arī no šitās puses.”

Un saimnieks saka: “Tagad tikai mežā!” Tur šauj visapkārt un uz vakarpusi norimst; es nostājos pie priedes, lai neiešauj vismaz mugurā. (Anna Pāvulāne, NMV-2528)

10. novembra laiva "Centība" jūrā. Foto no Latvijas Okupācijas muzeja krājuma

Neatceros, kā tas nācās, ka mani iesēdināja starp mantām un tādā veidā atkrita man garais gājiens kājām. Apmetāmies divās zvejnieku mājās, kas atradās ļoti tuvu jūrai. Kas bija lēnāki nācēji, tiem vieta tika ierādīta saimniecībā, kas atradās attālāk no jūras. Pēdējā grupā atradās arī Kārlis Skalbe. Šinī apmešanās vietā sabijām kādas četras vai piecas dienas. Naktī no 9. uz 10. novembri pēc ilgas gaidīšanas beidzot ieradās laiva. Nebija jau mūsu kārta, lai kāptu laivā, bet "organizētāji vīri" bija lielā steigā – un tā laivā sakāpa, kas bija vistuvāk krastam. Šis brauciens pārveda 105 dvēseles. (No Zigrīdas Šeres-Kalnas atmiņām, kas iesniegtas Latvijas Okupācijas muzejam)

Šīs motorlaivas vadītāji bija V. Jurjaks ar Veco Jansonu. [...] Kad motorlaiva bija gatava atstāt uzcelšanās vietu, atskanēja saucieni, ka ceļā ir vēl viena airu laiva ar dzejnieku K. Skalbi un viņa piederīgajiem. Motorlaivas kapteinis V. Jurjaks paziņoja, ka laivas celtpēja ir pārslogota un vairāk nevienu bēgli uz laivas nevar uzņemt. Airu laiva ar K. Skalbi atgriezās krastā, jo nākošā dienā atkal bija paredzēta motorlaivas "Merkurs" ierašanās no Zviedrijas šurp. Jūras krastā tika atstātas visas aizbraucēju līdzņemtās mantas. Varbūt šī laiva bija viena no retajām, kas brīvībā uz Zviedriju aizveda tikai bēglus.

Brauciens noritēja bez starpgadījumiem, izņemot pēdējās stundas, kad bija sacēlies vējš un dažs vilnis uzšļācās uz "Centības" klāja. Divas zviedru laivas, ievērojušas ar bēgļiem pārslogoto laivu, pārtrauca zveju un pavadīja motorlaivu līdz Hervikas zvejnieku ostai Gotlandē: brauciens bija ildzis 13 stundas. "Centība" uz Gotlandi bija atvedusi, ieskaitot motorlaivas vadītājus, 105 latviešus un vienu lietuvieti. (No Viļņa (Friča Šteimaņa) atmiņām, grām.: Pāri jūrai 1944./45. g. Sast. V. Lasmane. Stokholma: Memento Latvija, 1993, 109. lpp.)

Ķīvītis uz "plosta" jūrā. No 24. novembra laivas "Zvejnieks". Foto: Fricis Forstmanis, 1944

Kad biju novietojis sievu un abus mazgadīgos bērņus laivā, man pašam bija jāstāv vienā laivas galā un jākontrolē braucēji pēc numuriem, kas paredzēti šinī laivā. Bileskalns darīja to pašu, tikai laivai otrā galā. Vienu izņēmumu es pielaidu. Redzēju laivā vīru, ko Bileskalns bija noraidījis. Viņš stāvēja laiviņā, gaidīdams, kad tā ies atpakaļ uz krastu. Liela auguma, kažoku mugurā, sīku sainīti rokā. Jautāju, vai viņš viens pats. "Tā kā stāv!" bija atbilde. Pasniedzu viņam roku, un viņš vienā lēcienā bija uz motorlaivas. Šis cilvēks bija Ķīvītis, kas vēlāk ar mucu izbrauca krastā, kad laiva sēdēja uz sēkļa. (No Arvida Zvaigznītes atmiņām, grām.: Pāri jūrai 1944./45. g. Sast. V. Lasmane. Stokholma: Memento Latvija, 1993, 139. lpp.)

Sāk snigt, un vētrā uzskrienam kaut kam virsū. Vajadzētu būt zemei, bet neredz nevienas dzīvas dvēseles. Signalizē un pūš, bet nav saprotams, kur var piestāt. Mūsu laivā bija Aizsilnieks, viņš prata zviedriski. Viens jūrnieks uzsēžas uz tukšas benzīna mucas, aizairējas malā, paņem laiviņu, iesēdina Aizsilnieku un aizved, lai viņš noskaidro, kur doties. (Vilma Kristšone, NMV-2538)

Tā saucamo plostu palīdzēja veidot daudzas galvas un rokas: tā pamatā bija tukša dzeramā ūdens muca. (Valentīne Lasmane, grām.: Pāri jūrai 1944./45. g. Sast. V. Lasmane. Stokholma: Memento Latvija, 1993, 140. lpp.)

Un šitais, man liekas, ir Ķīvītis, leģionārs. Laivā mēs dabūjām visus koferus, vārdu sakot, pievākt, lai dabūtu laukā masu, kas bija laivas dibenā. Un tad tur dabūjām pāris mucas, metāla mucas tādas. Ķīvītis uzsēdās virsū, izbrauca malā pie zviedriem.

Un tad mums bija līdzī profesors, tāds Arnolds Aizsilnieks. Un tas druscīt mācēja zviedriski. Atbrauca atpakaļ ar kādu laivu un aizcēla to profesoru malā, un tad sāka ar zviedriem runāt. Mēs tikām tā krēslā malā. Un man bija, es atceros, divas kārtas drēbes mugurā. Un tad viss tā garoja. Tā kā no svētajiem. Tā mēs tikām malā. (Fricis Forstmanis, NMV-457)

Viņā pusē. Bēgļu izmitināšana Visbijas ģimnāzijas vingrošanas zālē.
Foto no Torstena Vingstrēma, Ellenas Holmertes arhīva

Mēs nokļuvām Slītes ostā, un mūs aizveda uz kādu baznīcu, kur dabūjām siltu šokolādi vai kafiju, sviestmaizes, kā arī varējām pārgulēt. Tas likās kā liels pārsteigums – gaisma, visas ielas un ceļi bija apgaismoti, un siltums, un tās sviestmaizes, un viss ēdiens. Jo sevišķi jau tās pēdējās dienas Latvijā bija pavisam citādas. Pēc tam mūs pārveda uz vienu armijas noliktavu, mēs dabūjām gulēt teltīs, un tad mūs atutoja. Pēc tam aizveda uz Visbiju, un kādas dienas nodzīvojām tur. Tieši tanī laikā vācieši bija nogremdējuši kādu Zviedrijas kuģi, kas uzturēja satiksmi no Gotlandes uz Zviedriju, un tad zviedri bija briesmīgi nobijušies. Kad mūs veda pāri uz sauszemi ar vienu karakuģi, mums visiem bija glābšanas vestes un viss bija tumšs. (Jānis Konstantīns Čakste, NMV-455)

Visbijā 1944. Lībiešu ģimenes no Sīkraga: Folmaņi, Sproģi, Andersoni.

Foto no Ellenas Holmertes arhīva

Es pirmoreiz [pie brāļa Zviedrijā] biju 1979. Es vēl Jekelūs [kaimiņus no Sīkraga] satiku, tie bij dzīvi. Tīļus es vairs nesatiku, otro reizi nebija Jekēli. Trešo reizi nebija Zaļups – Sīkraga mežsargs...

Kā nu kuram bij gājis. Sproģiem diezgan traki gājs, stāstīj, ka vētru piedzīvojuš, dabūjuš visu pārnest pār malām, mantas. Citam diezgan labi bij gājis. Man stāstīj brāļa sievas mamma, viņa no Liepājas brauc, un viņ braukuš, un tagad benzīns sāk beigties un nav, un nav nekas... Tikai jūr, un visi krīt izmisumā, nav, zeme nav, vajadzēja būt Gotlandes salai, bet nav. Beidzot kāds ieraudzījis vārnu, viņ lidojusi, un tad viņi griezušies uz to pusi, kur tā vārna lidojusi, un pašā spicē! Garām būtu aizbraukuši, un cauri, ja vārna nebūtu aizvedusi...

Bērni ir, bet viņi jau vairs nerunā. Brālis man ir libietis skaidrs... bet jau mazāk zināja lībiešu valodu. Bērni – viens dēls runā [latviski], bet meita tikai saprot. (Irmgarde Cerbaha, NMV-1507)

Laivas Slītē, sarindotas atdošanai pēc PSRS pieprasījuma. Foto no Ellenas Holmertes arhīva

Latviešu laivas, kas bija manā apgādībā, stāvēja Gotlandes līcī. Tur bija vairāk nekā 100 laivu un daži kuģi. Atceros, ka tur bija viena laiva ar motoru, ko vajadzēja sūtīt atpakaļ uz Krieviju, jo krievi ar zviedriem bija noslēguši līgumu, pēc kura visas latviešu laivas zviedriem bija jāizdod. Bet šajā reizē jāatdod tikai motors. Es izbraucu uz laukiem, atradu vienu vecu motora bloku, kas izskatījās pēc laivas motora, un atdevu to. Savukārt laivas, kas bija bojātas, tās vajadzēja salabot zviedru amatniekiem no kuģu būvētavas. Tur mums vēl Andrejs Spāde palīdzēja. Bet kā viņi veda tās laivas! Lielie kuģi stāvēja ārā – jūrā. Viņi aizvilka laivas līdz tam kuģim, uzcēla augšā un iemeta kravas telpā. Nāca nākošās laivas – uzcēla augšā, iemeta iekšā. Sadauzīja. Zviedri viņas salaboja, samaksāja naudu, un krievi atkal sadauzīja. (Pēteris Jansons, NMV-446)

Sergejs Ozoliņš

Viņš nodzīvojis ilgu mūžu. Agri zaudējis tēvu, jau pusaudža gados smagi strādājis. Dzīves diapazons plašs: pamatskola – ģimnāzija – universitāte – karadienests – darbs atšķirīgās jomās. Arī fons krasi mainīgs: brīvvalsts – padomju gads – karš – emigrācija Zviedrijā. Klausoties stāstā, šķiet, ka nekas tomēr nav spējis viņu izsist no līdzsvara un izstumt no noteiktas vietas. Vispirms jau latviešu sabiedrībā.

Dzimis Tallinā karavīra ģimenē. Iespējams, tāpēc tik izteiksmīgi viņš raksturo savas – tā laika karavīra – izjūtas Latvijai izšķirīgajā

brīdī, kad “krievu tanki ripoja un mēs, karavīri, nostādīti rindā bez kādas iespējas kaut ko darīt. Mēs jutāmies kā teļi kautuvē.” Vēlāk, strādājot Ventspilī, tiek pieņemts lēmums doties bēgļu gaitās, šoreiz izjūtot draudus no otras okupantu varas. “Jūs aizvedīs uz Vāciju,” saka kāds draugs, kas saistīts ar Latvijas Centrālo padomi. Trimdā Zviedrijā, strādājot arī smagus darbus, netiek aizmirsta latviskās vides kopšana – dalība organizācijās, teātri, trimdas Dziesmu svētkos. Kopš pagājušā gadsimta piecdesmitajiem gadiem darbojies Latviešu palīdzības komitejā, Skautu un gaidu draugu biedrībā, Zviedrijas Latviešu arhitektu un inženieru biedrībā, Daugavas Vanagu Stokholmas nodaļā. Vēlāk – Pensionāru biedrībā un vēl citās. Viņš veic sekretāra pienākumus, strādā revīzijas komisijās, izpilda redaktora darbu dažādiem latviešu izdevumiem.

Foto: Māra Zirnite, 1996

Gatavojot publicēšanai dzīvesstāsta transkripciju, sapratu, ka noteikti ir jādzird stāstītāja balss un stāstījuma ritms. Biju pārsteigts, cik ļoti var atšķirties vizuālais (teksta lasīšanas) un audio (sadzirdēšanas) temps. Oriģināli intervija notiek daudz lēnāk, vēstījums ir izsvērtāks un neļauj acij skriet papriekšu kā rakstītā tekstā. Tas tomēr nenozīmē, ka jālasa lēnāk. Varbūt tikai – uzmanīgāk.

Edmunds Šūpulis

Karš. Agrīnā bērnība. Skola

Piedzimu 1914. gada 10. aprīlī Tallinā. Mans tēvs dzimis Jēkabpilī. Par tēva tēvu neko nevaru pastāstīt, bet mātes radus es zinu. Viņa ir no Stāmerienas, bet vecaistēvs laikam no Alūksnes apkārtnes, jo viņi Alūksnē dzīvojuši un skolā gājuši. Nezinu, kādā veidā mani mātes vecāki bija nokļuvuši Tallinā.

Tēvs izgājis cara laika karaskolu un bija virsnieks – imperatora Pētera Lielā cietokšņa komandants. Latviešiem jau citas iespējas nebija kā uzdienēt kādā dienestā (valsts dienestā jau bija grūtāk tikt) vai armijā – tur varēja bez līdzekļiem izglītoties. Tēvs arī tika armijā. Ne sevišķi augstā pakāpē, viņš bija kapteinis, bet tomēr tajā laikā... Tēvs nomira pēc Pirmā pasaules kara, 1920. gada Ziemassvētku vakarā. Es tikko biju sācis skolā iet tai rudenī Rīgā. Bet tad jau jātāsta viss – visa sava jaunība un bērnība.

Man bija skaistākā bērnība, kāda bērnam varētu būt. Mēs dzīvojām tādā divu dzīvokļu mājā, saimnieks – apakšstāvā, mēs – augšstāvā. Vecāki, es – vecākais no bērniem, brālis un māsa, tēva māte. Apstākļi bija labi, manai mātei nekas daudz nebija jādara. Viņa nestrādāja, jo trīs mazi bērni taču. Brālis ar māsu dzimuši Pirmā pasaules kara laikā, es – trīs mēnešus pirms kara sākuma. Mums bija viena vecāka vācu dāma, kas gatavoja ēdienu un iepirkās. Mūs, bērnus, palīdzēja pieskatīt jauna meitene, laikam kādi 17 gadi viņai varēja būt, francūziete. Ģimenē runājām latviski, ar puikām sētā – igauņiski, tēvam visi, kas riņķī, bija krievi un latvieši, virsnieki, piemēram, kapteinis Zemitāns¹ bija tēvam draugs. Sarunvaloda krievu, tā ka krievu valodu tad ar iemācījos.

¹ Vēlāk pulkvedis Jorģis Zemitāns (1873–1928), Brīvības cīņu dalībnieks, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris. 1919. gada 7. janvārī Pagaidu valdība nosūtīja Zemitānu uz Igauniju kā Latvijas militāro priekšstāvi. Kad ar Igaunijas armijas 2. divīzijas štāba priekšnieka pulkveža Ozola atbalstu tiek organizēta Latvijas armijas Ziemeļlatvijas brigāde, viņš kļūst par komandieri.

Karš pārveidoja mūsu dzīvi. 1918. gadā igauņi pasludināja savu valsti par neatkarīgu un nodibināja savu armiju, kas sastāvēja no viņu tautiešiem – cara armijas virsniekiem un karavīriem. Nedaudz latviešu, kā arī somu, zviedru un daņu brīvprātīgie. Visi baidījās no sarkano krievu draudiem. Arī tēvs tika iejaukts. Atceros, pa logu skatījāties igauņu armijas gājienu uz fronti. Karogi, orķestri, dažādi kara rati. Arī mans tētiņš šai barā. Jau apmēram nedēļu pēc iesaistīšanās cīņā ar sarkanarmiju tēvs tika ievainots. Trīs ložmetēju lodes caururba viņa kreiso kāju, neskarot kaulu, starp gurnu un ceļgalu. Ievainojums bija smags, redzēju vēlāk to pārsienot. Likās, ka rēta dzija labi, un tēvs sāka strādāt Tallinas Sarkanā Krusta slimnīcā administratīvā darbā. Sākumā uz darbu jāja, bet vēlāk vajadzēja braukt pajūgā. Bieži viņu apciemoja karabiedri un jau pulkveža pakāpē ieceltais Jorģis Zemītāns. Viņi daudz runāja un strīdējās. Vēlāk izpratu, ka pulkvedis aicināja tēvu piedalīties latviešu nacionālo vienību organizēšanā. Tēvs to vairs nespēja. Pie mums bieži viesojās arī krievu, igauņu un latviešu karavīri. Mūs, bērnus, viņi klēpī ucināja un spieda savus bārdas rugājus pie mūsu vaigiem, kas mums, protams, nepatika. Tēvs vairākus mēnešus nostrādāja slimnīcā, bet pavasarī pats kļuva par slimnieku un brauca uz pārsiešanu. Māte mums stāstīja, ka tēvs zaudējis dzīvesprieku, jo ievainojumi nedzija.

Bet citādāk mums, bērniem, sevišķi man, tās bija brīnišķīgas dienas. Sētā atradās ne īsti kūts, ne īsti stallis, bet tur varēja zirgus novietot. Katru rītu pie mums ieradās kāds jātnieks, kam bija viens lieks zirgs tēvam. Tad viņš nāca virtuvē dzert tēju, un, kamēr tēvs sataisījās, mēs varējām ar zirgiem izvizināties. Atceros, ka dažkārt zirgs mani neklausīja – es viņam mugurā, bet šis kāpj tajā zemajā kūtiņā iekšā, un es gar zemi. Citu reizi izjājām laukā, tur tāda piekalnīte, turos pie zirga, bez sedliem, protams, un noslidu lejā. Turpat bija ugunsdzēsēji, kaut ko tur laistīja, un tie smējās par mani, vēl uzlaida ūdeni virsū. Zirgs izbijās un aizskrēja.

Nuja, tēvs bija savainots, Latvija bija brīva, un tad mēs 1920. gada jūlijā visi devāmies uz Latviju. Mēs dabūjām vagonu, kur lielu daļu no mantām varējām salikt, tajā pašā mēs arī braucām. Arī mātes tēvs un mātes māte. Tas bija preču vagoni. Vienu dīvānu nolikām sāniski pie atvērtām durvīm un braucot skatījāmies ārā. Laiks ļoti jauks, jūlija beigās. Ieradāmies Rīgā, un, protams, nebija kur palikt. Mūs novietoja kādā skolā Lāčplēša ielā (vēlāk lietuviešu ģimnāzija), pašā augšā pie Maskavas ielas. Tur nodzīvojām četras piecas dienas, kamēr dabūjām dzīvokli Maskavas ielā 88. Trešā stāva dzīvoklis. Lielas istabas, vannas istaba bija, meitas istaba bija. Virtuve gan neko liela, bet pieliekamais kambaris dikti patīkams un vēss, tur nekad saule neiespīdēja. Tā mēs tur nodzīvojām visus gadus līdz 1942. Kad apprecējos, tad pārcēlāmies uz Pārdaugavu.

Kad ieradāties Latvijā, pēc gada nomira mana tēva māte, pēc tam mātes tēvs, un tad mans tēvs nomira. Tā divu gadu un četrus mēnešu laikā trīs cilvēkus zaudējām. Mammai bija jāsāk strādāt. Viņa dažnedažādus smagus darbus strādāja, līdz iekārtojās Rīgas mācības līdzekļu centrā. Tad mums sākās labas dienas. Tā bija laboratorija Ludzas ielā. Tur viņai bija mēģenes jāmazgā, jātīra viss, kas vajadzīgs. Tur nāca skolnieki no visādām skolām, ķīmijas un fizikas laboratorija tā skaitījās.

Darbs tomēr kaulus lauž

Tolaik es gāju 12. pilsētas pamatskolā. Tā bija brīnišķīga skola. Ārkārtīgi jauki skolotāji. Pirmkārt, skolas pārzinis Pēteris Kūla – Skolotāju savienības priekšsēdis. Daudzi ļoti jauki skolotāji, bet divus es sevišķi gribu izcelt. Tas viens bija Ivanovskis, kas bija sastādījis fizikas un ķīmijas skolas grāmatas, un Lieknis, kas vēstures grāmatu sarakstījis. Lieknis, izglītības ministra Raiņa darbinieks, atnāca vēlāk. Arī mans ģimnāzijas ķīmijas skolotājs Reinis Liepiņš bija ministra vietnieks, Raiņa atvītotājs. Tādi man tie skolotāji bijuši!

Skolā valdīja labas attiecības. Bija viens klasesbiedrs, ko vēlāk aizveda krievi. Viņu, tēvu un viņa svaini aizveda. Māte un māsa nebijušas mājās, tā viņas izglābās. Tēvs bijis virskondutors Rīgas–Maskavas vilcienā un reiz pēc brauciena laikrakstam *Jaunākās Ziņas* izstāstījis, kādā smagā stāvoklī cilvēki atrodas Padomju Savienībā, respektīvi, Maskavā. Par visu nabadzību, postu – visu to viņš stāstījis. Tikko krievi toreiz ienāca, tā uzreiz viņus paņēma ciet – it kā ieročus turējuši.

Pamatskolā pelnīju samērā labas atzīmes, atsevišķos priekšmetos pat ļoti labas. Gāju 4. Rīgas pilsētas ģimnāzijā Gaiziņa ielā 3. Mums jau to ģimnāziju tik daudz nebija. Latviešu ģimnāzijas labākajā gadījumā deviņas: četras pilsētas ģimnāzijas, divas valsts ģimnāzijas, privātā Draudziņas ģimnāzija, Dzeņa ģimnāzija, varbūt vēl kāda. Skolotāju institūts arī. Daudz nebija. Protams, arī lietuviešu, poļu, žīdu, vācu ģimnāzijas. Vāciešiem Ulmaņlaikā bija komercskola, tā sarkanā māja Esplanādes laukumā². Tur jau dalījās: vieni no rītiem nāca, citi – vakarā. Man, par laimi, māte strādāja pilsētas dienestā, tāpēc nebija jāmaksā skolas nauda. Rīgas iedzīvotājiem samērā maz nācās maksāt. Man liekas, varbūt 100 latu tomēr bija pa gadu. Bet tiem, kas nāca no laukiem, bija vairāk.

Jā, ģimnāzijas gadi likās ļoti jauki, arī skolotāji tāpat. Latviešu valodu mācīja Mērija Birkerte, pazīstamā arhitekta māte. Skolas direktors bija Rītiņš, arī jauks cilvēks. Viņš mira Vācijā lielā vecumā, pārsniedzot 90 gadus.

² Tagad Latvijas Mākslas akadēmija.

Ar sportu sāku nodarboties jau puikas vecumā. Nāk atmiņā, ka es dzīvoju Jūrmalā, kā tagad saka, bērnu vasaras nometnē. Labi atceros kādu skaistu vakaru, liekas, augusta sākumā, kad pienāca mūsu audzinātājs un teica, ka jāpārtrauc spēle, jo pienākusi bēdu vēsts – nosities Meierovics, mūsu pirmais ārlietu ministrs.

Trīs vasaras es nodzīvoju tur. Mani gribēja sūtīt vēl ceturto, bet es vēlējos kaut ko pelnīt. Gāju paklusām no rītiem uz Lauksaimniecības centrālo savienību – tur slēdza līgumus ar puīšiem un meitām, reizēm arī ganiem. Tā es vienu dienu tur biju aizgājis, neko nedabūju. Otrā rītā man pienāca klāt liela auguma, plecīgs vīrs: *Nu, puika, ko tu meklē? Ganos gribi iet?* Saku: *Jā, es gribu!* – *Vai tad mamma atļauj?* Es teicu: *Nezinu.* – *Nu, labi, viņš saka, to mēs sarunāsim.* Tad viņš izkārtāja savas darīšanas, gāju uz mājām, un viņš ar saviem ratiem tad piebrauca pie mums un ar mammu ilgi runājās. Mamma negribēja no sākuma, beigās piekrita. Tā es iepazinos ar lauku dzīvi. Gandrīz trīs mēnešus tur darbojos. Tur bija liellopi, aitas un četri zirgi, kas man visvairāk interesēja. Tur arī iemācījos jāt, kā jau parasti, bez sedliem – man tas patika. Otrkārt, ļoti labi tiku ēdināts. Otrā gadā es jau dabūju 100 latus, uzvalkdrēbi un 50 kilo pupas, 50 kilo zirņus. Ļoti daudz. Divas vasaras biju – 1926., 1927. gadā. 1928. gadā man atkal jautāja, vai es gribu. Nē, nu vajadzēja kaut ko citu.

Aizgāju pie viena krievu amatnieka, būvuzņēmēja. Viņam bija kādi pieci seši cilvēki. Tad es strādāju Rīgā visādās vietās – gan Pārdaugavā, gan šur un tur. Bet tā tomēr bija nelaimīga lieta, kas, man liekas, visu dzīvi ir fiziski sagandējusi. Tajā laikā un arī vēlāk neko daudz neaugu. Laikam savus kaulus, skriemeļus kaut kādā veidā biju saspiedis. Nesu cementu toreiz, javu un ķieģeļus uz būvi, otrā, trešā stāvā bija jānes. Tā ka tas man bija tiešām grūts darbs. Atceros, ka bieži, kad gāju mājās un lielāks attālums bija jāveic, nācās piesēdēt, atpūsties. Tā man bijis arī vēlāk, citus darbus strādājot šeit, Zviedrijā.

Nākošā gadā es, pabeidzis pamatskolu, aizbraucu pie viena sava onkuļa. Viņš vēlāk, padomju laikā, izstaigāja smagus ceļus Sibīrijā, atgriezās Latvijas PSR un drīz mira. Es pie viņiem nodzīvoju Alūksnē visu to vasaru.

Tā arī bija viena jauka vasara (1930. gadā), kad pirmo gadu ģimnāzijā biju nomācījies, strādāju kādā Rīgas grāmatu sietuvē. Tur ne tikai grāmatas, bet arī visādas veidlapas drukāja. Es ar ratiņiem pa pilsētu izvadāju grāmatas. Bet tas nebija ilgu laiku, tikai kādu mēnesi.

Tīri labi pabeidzu ģimnāziju, bet nekāda atpūta nesanāca, sāku mācīties iestājeksāmeniem augstskolā. Latvijas Universitātes Inženierzinātņu fakultātē. Mācījos īpašā režīmā: cēlos starp puspieciem un pieciem, tad līdz kādiem vienpadsmitiem mācījos, pēc tam pāris stundas atpūtos. Dažreiz gāju peldēties. Un tad atkal mācījos – divas vai trīs stundas.

Augstskola un cinkogrāfija

Universitātē ar mācību maksu palīdzēja gan māte, gan viņas māsa, skolotāja, kas dikti gribēja, lai mēs mācāmies. Bet trešo gadu gāja grūtāk, māte neko nevarēja palīdzēt, jo mans slinkais brālis izkrita eksāmenos – tad viņš gāja Dzeņa privātģimnāzijā, un tas maksāja naudu. Viņu viss cits interesēja, mūzika, piemēram. Kad atnāca mājās no kino, visas dziesmas varēja nodziedāt. Tāda fantastiska atmiņa! Arī balss diapazons plašs – ļoti zemu un augstu varēja. Bet viņš jau nebija tāds, kas kaut ko nopietni darītu, nopietni mācītos.

Un tā man mamma neko nevarēja vairs dot. To gadu es krāju vēl. Aizgāju uz Dzelzceļa virsvaldi, bija izsludināts, ka vasarai meklē konduktorus. Vispirms kursi. Mēs ar draugu tur aizgājām un mācījāmies. Eksāmeni nieki vien bija, un maija beigās mēs jau braukājām uz Jūrmalu un visām citām malām.

Tā gadījās, ka nokļuvu vienā studentu biedrībā. Tāda *Valdemārija* (Latvijā patreiz tā atjaunota). Tur mums bija interesanti godabiedri: divi virsnieki, ģenerālis Bangerskis un ģenerālis Kalniņš, arī kara ministrs savā laikā. Tad mākslinieki – Ludolfs Liberts, Madernieks, Zāle. Tas likās kas sevišķs priekš mums, jaunaļiem. Apgrozījās diezgan daudz arhitektu.

Reiz Valstspapīru spiestuvē bija vajadzīgi darbinieki, un man kāds ieteica: *Aizej pie Liberta, viņš tagad ir direktors*. Laikam viņam iepatikos. Aizgāju un dabūju vienkārša strādnieka darbu, bet biju visai priecīgs. Nodaļas vadītājs, tas bija 1935. gada novembrī, gatavojās braukt uz Vācijas iegādāties jaunas mašīnas un paskatīties arī Olimpiādi³ (viņš bija Baltijas vācietis). Tad viņš daudzus administratīvos darbus nodeva man. Cinkogrāfijā man bija kādi 8–10 cilvēki. Tā es tur noņēmos. Viņš atveda mašīnas – naudas kaļamo un pirmo moderno daudzkrāsaino ofsetmašīnu. Tās nu vajadzēja iebūvēt telpās un pārstellēt visu, lai varētu pieslēgt. Vadītājs bija ar to aizņemts, tā ka es atkal dabūju strādāt viens pats. Arvien vairāk un vairāk man tie darbi sakrājās. Tur nostrādāju līdz 1938. gadam. Pa to starpu 1937. gadā es apprecējos – 23 gadus vecs.

Nākošā pavasarī bija sadomājuši, ka jāatver pilsētā jauns kantoris, un Liberts izvēlējās mani, kaut toreiz biju tikai 24 gadus vecs. Tad mani vadāja pa tipogrāfiju un saliktuvi. Mums bija arī akmeņu litogrāfija, grebumi, tad vēl naudu un pastmarkas drukāja, dažādām firmām akcijas. Arī Bulgārijai ļoti smalkas lietas drukājām. Tur strādāja arī korektori, un starp viņiem pazīstamais rakstnieks Gunars Janovskis, mans draugs. Vēl nesen zvanīju viņam uz Angliju. Toreiz, kad viņu satiku, Gunars tādā tumšā telpā strādāja. Viņam nebija sevišķi stipra acu gaisma, tādēļ viņš ar tumšām brillēm staigāja.

³ Olimpiāde nacistiskajā Vācijā Berlīnē 1936. gadā.

Valstspapīru spiestuvē mēs drukājām ne tikai grāmatas, naudas zīmes un pastmarkas, bet taisījām arī dažādus mākslas darbus – grafiku, krāsainās klišejas. Pazīstama tāda *Senatne un Māksla*, tās gandrīz visi numuri gājuši caur manām rokām. Var teikt tā – tāds puika būdams, es biju koordinators. Bet man tīri labi gāja. Tur iepazinos ar daudziem māksliniekiem. Abiem Skulmēm – Ugu un Otto. Tidemanis – ar to man vēlāk bija daudz darīšanu. Tad Ubāns un Eduards Kalniņš, arī Leo Svemps un Vidbergs. Tone, ar kuru arī daudz sadarbojos. Bija tā: mēs taisījām paraugu novilkumus. Iztaisa klišejas trīs vai četrās krāsās (ja labas kvalitātes, tad četrkrāsu), tad rokas novilkumi bija jārāda. Diezgan interesanti jau likās, sevišķi ar Otto Skulmi. Man bija papriekšu jāparāda Libertam, un viņš skatās, skatās: *Jā, nu pareizi jau ir*. Salīdzina. *Bet paņemiet notušējiet to un iztaisiet šito te!* Cinkogrāfs izdara, iztaisām jaunu novilkumu, Liberts saka: *Nu jā, tas tā būtu labi!* Kad Skulme atnāk, parādu viņam: *O, kā jūs varējāt to izdarīt!*

Kā teļi lopkautuvē

1938. gada 10. augustā piedzima pirmā meita Ingrīda (vispār man ir četri bērni). Tas bija laiks, kad tiku saukts karadienestā, bet to nācās atlikt, tāpēc aizgāju dienēt 1939. gadā 4. Valmieras kājnieku pulkā, kas izvietojās Rīgā, Ludzas ielas galā. Pāri dzelzceļa sliedēm varēja redzēt ūdenstorņus, arī cietums otrā pusē. Dienēt vajadzēja iet, jo valdīja uzskats: tas, kas neder dienestam, tas neder nekur dzīvē. Ja būtu kāda vaina, tā cita lieta. Bet, ja es varu savai valstij ko labu darīt, tad nedrīkst atteikties.

Kad aizgāju karadienestā, tiku iedalīts sakaru dienestā. Sākās radiotelegrāfistu apmācības. Kad sūtīja uz instruktoru rotu, lūdzu, vai nevarētu tomēr palikt par radio telegrāfistu. Tā arī tur paliku. Tā kā neaizgāju nekur, nekādas dienesta pakāpes man nebija. Vēlāk gan piešķīra dižkareivja *grādu*. Vienā ziņā labi, ka tur paliku, ļoti interesanti likās. Mums bija četras radiostacijas pilsētas dažādās nomalēs, un vajadzēja sastrādāties. Protams, sākumā mācības, tās jau tīri nieks. Tā es tur ņēmos dažus mēnešus, kad sākās Otrais pasaules karš 1939. gadā. Tad iesauca daudz rezervistu. Man jau tanī ziņā labi, ka tikai divas pieturas līdz mājām – varēju apciemot ģimeni un redzēt, kā meitiņa aug. Vismaz pāris reizes nedēļā dabūju savu dienesta kartiņu, ar to varēja braukt līdz deviņiem vakarā. Pavisam pavadīju 16 mēnešus dienestā, kaut normāli būtu gads. Tas bija no 1939. gada maija līdz 1940. gada septembrim.

Tā nodzīvoju tīri labi, bet tad nāca tas 16. jūnijs, kad bija Dziesmu svētki Daugavpili.⁴ Tad pie mums otrā rītā ieradās viens virsnieks un teica, lai visi ierodas savā rotā. Tur mūs sastādīja rindā, un tad kāds liela auguma virsnieks, vienmēr

⁴ Latgales Dziesmu svētki 1940. gada 15. un 16. jūnijā – pēdējie pirms okupācijas.

viņš bija nodedzis bišķiņ, ar sirmiemiem matiem, viņš teica: *Mums pienākušas bēdu dienas. Krievu karaspēks šorīt no rīta iesoļoja un ap divpadsmitiem būs Maskavas ielā. Jūs neviens neko nedrīkstat darīt. Ieroči jau mums nebija klāt. Visbēdīgāk, ka tu stāvi kā uz kaušanu, nokārtu galvu. Tu redzi, šitie krievi savās cepurēs ar puļķiņiem brauc garām ar savām tanketēm. Tie jau nebija nekādi isti tanki. Mēs saskaitījām 240 šitādu te. Tas bija tik pazemojoši, ka nedrīkstējām neko darīt. Latgales pusē jau esot daži, kā saka, patvaļīgi *uzstājušies*. Protams, tas neko nelīdzēja. Ja man jautātu uzskatu šai lietā, es saku: tā bija noziedzība, ka mēs nevarējām... Mums vajadzēja... Pēc dienas, divām vai trim mēs būtu kapitulējuši, bet būtu turējušies. Mēs būtu turējušies. Nevaru Ulmanim piedot, ka viņš teica: *Palieciet savā vietā, es – savā*. Dumības! Krievu tanki ripoja, un mēs, karavīri, nostādīti rindā, bez kādas iespējas kaut ko darīt. Mēs jutāmies kā teļi kautuvē. Briesmīga sajūta.*

Pēc pāris dienām uz mūsu 4. pulku pārcēla daļu no 6. pulka karavīriem, un krievi ieņēma 6. pulka kazarmas, kas bija mums pretī. Tad krievi briesmīgi gribēja ar sportu nodarboties, un mēs arī sastādījām savu komandu. Mūsu pulks bija faktiski tie vissportiskākie. Tā mēs spēlējām volejbolu pret krieviem. Es nespēlēju – biju tiesnesis. Tā ir vienīgā reize, kad man ar krievu karaspēku kāda darīšana. Nuja, mēs zaudējām. Bet knapi, knapi zaudējām.

Kā teļus mūs aizdzina arī uz vēlēšanām. Pirmo reizi pēc gada dabūjām rokā savu pasi, jo iepriekš mums nebija pasas – tās atņēma un iedeva karavīra apliecību. Bet tagad iedeva pasas, nostādīja rindās ar atvērtu pasi, ejam, un tik štempelē. Jāmet jau gatavs biļetens. Tur nekā cita nebija kā viena zīme, viens pats saraksts. Pavisam cita lieta, ka veidojās arī otrs saraksts, bet visus viņus apcietināja. Otrs saraksts jau oficiāli sāka sludināties, bet vēlāk tā vairs nebija. Kas un kā, to jau mēs nezinājām. To tikai vēlāk noskaidrojām, kad vācieši ienāca.

Bet kopumā tā vasara pagāja tīri mierīgi, nekas nenotika. Tiem, kam bija ģimenes, tos atvaļināja. Arī mani, liekas, 16. septembrī. Tad tūlīt atgriezās Valstspapīru spiestuvē, bet tieši to darbu vairs nedabūju. Teica – jānogaida, kādas būs pārmaiņas. Un tā arī notika. Direktoru Ludolfu Libertu izmeta, kā saka, no sava dienesta 8. oktobrī 1940. gadā. Astotajā viņu, bet mani un litogrāfijas nodaļas vadītāju Skuju – desmitajā. Pirmo reizi dzīvē jutos apvainots, pilnīgi apvainots, jo biju pārliecināts, ka tai laikā par iespieduma tehnikām administratīvi un teorētiski neviens Latvijā nezināja vairāk par mani.

Padomju inspektora amatā

Pēc divām nedēļām man laimējās. Krievi no latiem uz rubļiem pārcenoja visas rūpniecības preces – apavus, veļu, mašīnas, aparātus, velosipēdus, rakstāmmašīnas. Viss tika pārcenots. Toreiz meklēju darbu, un cenu inspektora pirmais

vietnieks Siliņš pieņēma mani darbā. Man iedeva veselu grupu, ko vadīju, aprēķinus taisīju. Tur vajadzēja esošās cenas reizināt ar zināmu koeficientu. Reiz mums tur bija liela svinēšana, no Otto Švarca⁵ restorāna atveda ēdienus, un atnāca visi apkalpotāji. Arī visādi krievu tirdzniecības tautas komisāri. Nosvinējām, pēc tam darbiniekus atlaida. Es, vēl tie grupu vadītāji, tie vēl palika, bet tad nāca piedāvājumi no visām pusēm. Man piedāvāja darbu Tirdzniecības tautas komisariātā, preču sadales nodaļā. Tur nostrādāju, ja nemaldos, no decembra pēdējās nedēļas gandrīz līdz martam. Tad kāds bijušais darbabiedrs no Latvijas cenu inspekcijas aicināja pāriet uz tirdzniecības inspekciju. Aizgāju, jo tur man bija labi draugi, veci paziņas. Man bija jāskatās, vai tiešām veikali tiek apgādāti. Pašvaki gan. Kad biju uzrakstījis ziņojumu par Talsiem un lasīju to, inspekcijas vadītājs Baidakovs mani pārtrauca un teica: *Pietiek!* Jo tie skaitļi bija briesmīgi. Piemēram, kā rēķināju, tirdzniecībā bija tikai divas lāpstas uz 100 saimniecībām. Pavasara darbi nāca, grābekļi gandrīz nekādi, mākslīgie mēsli tāpat. Iespējams, ka tie jau sadalīti un izzagti. Kas toreiz nedarījās! Es braucu arī uz laukiem, gan uz Vidzemi, gan tepat uz Baldoni. Lielākā daļa darbu tomēr Rīgā. Gājām pa veikaliem un skatījāmies, vai ir piegādāts un, ja nav, kāpēc nav. Tad pats priekšnieks ar saviem palīgiem kārtoja, kāpēc viņiem nav tās mantas. Rīgā ar to apgādi bija tīri nekas, par pārtiku jau neko nevarēja sūdzēties, bet rūpniecības preces bija par dārgām, lai tauta varētu nopirkt.

Propagandas ziņā man laimējās. Man nekur nekāds īsais kurss nebija jāmācās. Vienīgais par elektrību, ka tā esot bijusi Ļeņina svarīgākā tēze savā laikā.⁶ Tas nu vienīgais, uz ko esmu bijis. Gadījās gan tai laikā citi pārdzīvojumi. Reiz sieva atnāca pie manis uz darbu, tad devāmies mājās gar Mazo ģildi. Pēkšņi kāda sieviete kliedz, briesmīgi kliedz. Tur stāv divi karavīri ārpusē, droši vien drošības iestāde, jo uzreiz to sievieti kareivis ierauj iekšā. Tad sākām steigties, jo jutām, ka šitie mums tā kā taisītos pakal. Viņa briesmīgi kliedz. Tad vēl mans labākais draugs pazuda. Sievai klasesbiedrene, kas strādāja Francijas sūtniecībā, tā pazuda. Tā pa vienam, pa vienam aizgāja. Bet nav jau ko stāstīt, tas visiem zināms. Visbriesmīgāk jutāmies, kad, ejot mājās, stāvēja tie ar zilām cepurēm – čekas vīri. Zilas, platas cepures. Tie bija vienīgie, kas tā solīdi ģērbusies. Tā viņi stāvēja pa divi gabali un katru vēroja, katram acis skatās un pavada. Tas bija tas nejaukākais. Tāpat, piemēram, gāju pa Maskavas ielu, uzreiz viens skatās uz mani, taisās tā kā pāri ielai nākt, bet tramvajs gāja, un es aizsteidzos, viņš mani vairs neredzēja. Tas tā. Tā ka drusciņ bailes ir bijušas, bet citādāk nekas.

⁵ Uzņēmeja Otto Švarca restorāns atradās viesnīcas *Hotel de Rome* telpās.

⁶ *Komunisms ir padomju vara plus visas valsts elektrifikācija.*

Vācieši klāt

Tad sākās karš. To mēs dabūjām dzirdēt no rīta agri ziņās. Tad jau, kā saka, ar acīm sametāmies. Priekšnieks bija uztraucies, tāpat arī viņa palīgs. Mēs – tā neko. Tad tāds Latvijas armijas kapteinis Ķikuts, vēlāk Tirdzniecības departamenta direktors, man saka: *Iesim*. Aizgājām uz viņa dzīvokli un klausījāmies radio, kur un kas ir. Ziņoja, cik vācieši tālu. Un drīz vien, pēc pāris dienām, viņi bija Liepājā.

No 28. jūnija līdz 1. jūlijam dzīvojām mūsu darba telpās Aspazijas bulvārī, Smilšu ielas stūrī. Mēs bijām pieci vai seši puīši, mana sieva arī tur. Tā mēs tur gulējām, nebija īsti ko ēst. Pašā pēdējā mirklī pāris litrus piena un šokolādi dabūjām, arī sardīnes tomātos. Darba telpās pārgulējām četras dienas, jo nebija droši uz ielas. Toreiz krievi daudzus ņēma ciet un vīriešiem lika bēgt līdz. Visus evakuēja, ņēma braucamos līdzekļus, kas pa rokai gadījās.

Bēdīgas epizodes redzēju 25. jūnijā. To ļoti labi atceros. Atrados pie pasta Krišjāņa Barona ielā, pie Aspazijas bulvāra stūra, kad atkāpās krievi un ņēma līdzī arī lietuviešus un latviešus vienu daļu. Ātrslidotājs, toreizējais Eiropas meistars Alfons Bērziņš, paziņa no slidošanas laikiem, viņš arī bija tur. Roku uzlicis uz lielgabala, ko zirgi vilka, noplīsušiem apaviem kājās. Viņš gāja līdz krieviem. Tāds bēdīgs skats.

1. jūlija rītā ienāca vācieši. Pēdējā naktī bija pilnīgs klusums. Četros no rīta uzmodos – lēni un klusi pārlidoja viena lidmašīna. Skatos – vācu. Nekas neotiek, ne bumbas met, it nekas. Es draugu uzmodināju, saku: *Tagad aiziesim līdz Daugavmalai, apskatīsim tur!* Mēs gājām pa Smilšu ielu. Tur viens civils vīrietis gulēja zemē nošauts. Tad gājām tālāk gar Doma baznīcu uz Daugavmalu. Preti Doma baznīcai ļoti labā kārtībā stāvēja kaudze motocikletu – lielākā daļa vācu. Daugavmalā gan briesmīgi skati. Tur pie kokiem piesieti zirgi un visi nošauti – galvas augšā karājās, paši nokrituši gar zemi. Mēs četrus piecus krievus tranšējās atradām. Neviens nebija beigts no tiem, tikai viņi bija zili – pilnīgi zili viņi bija sejā. Laikam visas tās dienas bez ēšanas, bez dzeršanas tur tupējuši. Viņi prasīja, kur ir ceļš uz Ļeņingradu. Es teicu: *Ejiet, bet es nezīnu, vai jūs aiziesiet*. Tā viņi gāja ar. Es jau krieviski tik daudz varu pateikt. Tālāk mēs gājām riņķī pa pilsētu, pilsēta dega. Aizgājām uz Rātslaukumu, redzējām sagrauto un kūpošo Melngalvju namu. Rātsnams, tas ir vidū, aizmugurē bija Rīgas pilsētas bibliotēka. Tur dega. Gājām tālāk, es sīkumos nestāstīšu, bet tur zaga un laupīja. Ar kādu ži-diņu iznāca gandrīz izkaušanās. Viņš izsita vienu logu, paņēma kastes ar apaviem, sasēja ar šņori un nesa mājās. Mēs abi sekojām un redzējām, kur viņš dzīvo. Viņa māja dega, dūmi aumaļām. Viena kundze raudādama nāca, viņa saka, ka nupat iebrukusi un redz – viņas māja deg. Vai! Dabūjām palīdzēt, kāpām uz bēniņiem.

Tur bija desmitiem spaiņu ar ūdeni, to jau krievi lika uznest. Tad mēs ātri vien apdzēsām. Nākot atpakaļ, iegriezāmies Pulvertornī, tur krievu kadeti izmitināti. Interesantākais jau bija iepriekš – pirms dienām piecām redzējām, viņi neveda ne ieročus, neko citu, bet matračus. Salikuši smagās mašīnās, veda tos prom. Kad mēs aizgājām tur, redzējām, ka Pulvertornī milzum daudz ieroču. Kādi pārdesmit cilvēki tur grozījās, tie paņēma krievu ieročus.

Apmetām likumu līdz Rīgas radio. Tur divi krievi pie durvīm stāvēja. Jautājām, ko viņi te stāv. Es saku: *Tē nav neviena krieva, jūs paši redzat, neviena vairs nav.* Tad parādījās viens latvietis, tehniķis, prasījām, vai ar radio viss kārtībā.

Pulksten astoņos radio nospēlēja *Dievs, svētī Latviju!*, bet tai laikā bijām jau savā darbavietā atpakaļ. Tur mūsu milzum garais galds pārklāts ar sarkanu drēbi. Drēbi pārgriezām uz pusēm. Otrajā stāvā dzīvoja profesors Balodis, no viņa dabūjām palagu, saplēsām. Sašuvām ātri – mēs kādi pieci seši šuvēji bijām. Tad Latvijas karogu no augšas līdz lejai nolaidām. Jau sākās visādi gājieni. Tieši gar mums gāja uz pili, orķestris bija, un viss tā tīri smuki.

Vēlāk devos apciemot māti, brāli un māsu, lai redzētu, kā tiem tur iet. Kad gāju gar operu, tieši tad nāca vācu karavīri – ap kādiem vienpadsmitiem, pusdivpadsmitiem tas varēja būt. Viņi nāca braši. Tāda armija laikam vairs nebūs, kādi viņi bija. Labi ģērbušies, visi tīri, atrotītām piedurknēm.

Abi ar sievu nolēmām apraudzīt meitu un sievas jaunāko māsu, kuras tolaik dzīvoja Jūrmalā. Ar riteņiem braucām uz Jūrmalu. Kad ieradāmies, bijām pārsteigti. Mūsu skaistajā dārzā ganījās zirgi un vācieši ņēmās ap ūdenspumpi. Pienācu klāt un prasīju, ar kādu atļauju viņi te uzturas. Dabūju priekšnieku, tas nebija liels priekšnieks, bet kāds leitnants vai virsleitnants, un tas atvainojās. Viņš saka: *Bet mēs neesam mazgājušies.* Es paskaidroju, ka te ir bērns, kā viņi tā var ar saviem lopiņiem, vaļā palaistiem. Visu to nokārtoja, bet vēlāk jau viens no tādiem vecākiem vīriem palūdza, vai nevar ar manu meitu pastaigāties. Aizgāja uz universālveikalu un atnāca mājās ar lielu lelli.

Turpināju strādāt Tirdzniecības inspekcijā, vēlāk vācieši to pārņēma savās rokās. Sākumā apgāde, bet vēlāk jau nāca kartiņas, tādi kuponi, par ko var par tik un tik punktiem ko nopirkt. Gan pārtiku, gan apavus, gan apģērbu un gultasveļu. Veselu gadu tur nostrādāju. Reiz man teica, ka mani meklējot direktors. Viņš piedāvāja braukt līdzī bijušam Rīgas muitas priekšniekam, ko pārceļot uz Ventspils tirdzniecības uzņēmumu par vadītāju. Bet tas priekšnieks negribot braukt, ja viņš mani nevar dabūt līdzī. Savā ziņā pagodinājums, taču domāju: viss man te ir Rīgā – draugi, radi. Bet tad sievas māsa mani pierunāja, viņa teica: *Brauc labāk! Tu redzi, kas te ir – katru rītu “štukas” ceļas augšā no lidlauka.* (Ļeņingradu bombardēja.) *Nevar zināt, kas un kā būs nākotnē.* Viņa teica: *Labāk brauc uz provinci!*

Kara beigas Ventspilī

Bijušo Ventspils tirdzniecības uzņēmuma direktoru ar palīgu pārcēla uz Liepāju, jo Liepājā nebija kārtības. Ventspilī – tieši pretēji. Kad aizbraucām, redzēju, kā tur ir. Piekritu un dabūju dzīvokli, pārcēlāties ar ģimeni. Tad man bija jau otra meita Dzintra, trīs mēneši viņai tikai, kad pārcēlāties. Ventspilī mūs sagaidīja ar veselu, kā saka, rautu, iepazīstināja ar dažādu iestāžu un uzņēmumu darbiniekiem.

Tātad Ventspils valsts tirdzniecības uzņēmums. Tāds bija arī Liepājā, Rīgā, Jelgavā, Daugavpilī. Dzīvojam labi. Abi ar direktoru irējām vienu zēģeļlaivu un zēģelējām visas trīs vasaras. Pa Ventu un turpat pa ostu drusciņ braucām. Tur bija vēl pāris tādas laivas. Jūras skautiem arī pāris laivas, tiem drusciņ ātrākas nekā mūsu. Sapazināties visi. Dzīvoju tieši blakus slimnīcai, iepazīnos ar slimnīcas direktoru Jaunzemu. Šad tad dabūjām motorlaivu, ar ko izvizināties. Uz medībām diezgan daudz braucām. Tur vēlāk kurelieši bija apmetušies – tādos *Stiklos*.⁷ *Stiklus* agrāk žīdi veidojuši. Tāda vieta, kur apmācīt lauksaimniecībā ļaudis un vēlāk sūtīt uz Palestīnu. Skaisti viss iekārtots, mājas no kokiem sataisītas, bet nepraktiski. *Stiklu* siltumnīcās mēs tai laikā dabūjām vīnogas.

Vēl mēs sportojām. Volejbols, basketbols. No Rīgas brauca riteņbraucēji, jo pilsētā atradās treks – Latvijā vispār divi tādi bija. Ventspils velotreks jau skaitījās slavens. Mēs visus tos sportistus pazinām, viņus uzņēma, novietoja un paēdināja. Tā ka bija tīri interesanti.

Tad nāca atkāpšanās. Lai Dievs stāv klāt, kā tad bija! Sāka nākt – bēgļi, bēgļi, bēgļi. Kad Tukumu pāršķēla un krievi izgāja caur Jelgavu līdz Tukumam, tad sākās bēdas. Tauta neziņā, uztraukumi. Skatījāmies, kur un kā mēs varētu dzīvot pilsētā. Šad tad bija nelieli uzlidojumi tieši Ventspilij no jūras, bet nekad pilsētai viņi netika uzmetuši, vienmēr pāri. Man liekas, zināja, ka vāciešiem pietiekoši daudz pretgaisa aizsardzība pašā ostā. Tas bija 1944. gada vasarā. Tolaik sadarbojāmies starp pilsētām. Vācu laikā uzbūvēja Ventspils–Liepājas dzelzceļu. Vilciens brauca, ātrākais, 20 vai 25 kilometri stundā, jo tās sliedes bija uzliktas uz zemes šķības, greizas un līkas. Pats nekad netiku braucis, mēs ar auto braucām vienmēr. Devām liepājniekiem to, ko viņiem vajadzēja, un mēs dabūjām no viņiem. Tādu mazu apmaiņu taisījām.

Ja nemaldos, ap 20. vai 22. augustu, kad no Tukuma tika padzīti sarkanarmieši un pirmais vilciens gāja uz Rīgu, tad es arī braucu. Pēc mēneša atgriezies un vēlreiz braucu uz Rīgu. Bija tā: mans direktors un Ventspils policijas priekš-

⁷ 1944. gada oktobra beigās ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas štābs pārgāja uz Annahites stikla fabrikas telpām (saukti Stikli) Puzes pagastā, 12 km no Usmas dzelzceļa stacijas. Kureliešu bijušā štāba ēkā tagad atrodas skola.

nieks, vēl kādi aizbēga uz Zviedriju. Uzreiz jau nesapratu, ka man jāuzņemas visa tā uzņēmuma vadība. Saku: *Es nevaru, decembrī man jāiet dienestā*. Bet Tirdzniecības departamenta direktors teica: *Nu nekas, gan jau mēs izkārtosim*.

Jābrauc prom

19. septembrī biju pēdējoreiz Rīgā. Pēdējā reize, kad satikos ar brāli, māsu, mammu, saviem radiņiem. Pēdējo reizi viņus tad redzēju un viņi mani.

Kāds paziņa no Latvijas laika sporta aprindām, Alfrēds Ūdris, grāmatizdevējs, man un sievai sacīja: *Jūs te aizsūtīs uz Vāciju. Mēs tagad gatavojamies. Mēs esam tāda grupa...* Saku: *Es jau zinu, kas tā par grupu – Latvijas Centrālā padome*.

Tad mēs izdarījām tā: sieva ar bērniem aizbrauca – es ar zirgu aizvedu viņus uz Vārves pagastu, kur bija apmetušies tie, kas gatavojās pārbraukšanai. Pats katru dienu braucu uz darbu apmēram 10 kilometrus. Man bija autiņš, dabūju benzīnu. Vēlāk gan, ja nemaldos, pēdējās oktobra dienās pilnīgi aizliedza privāto auto satiksmi. Tad dabūju mazu smago mašīnīti un ar to braukāju. Tā bija *dubultīga*: gan ar benzīnu varēja braukt, gan ar ogļu agregātiem.

Redzēdams, kā iet jūrmalā, ka cilvēkiem nebija ko ēst, centos palīdzēt. Varbūt nebiju labs pret pilsētu. Atceros vienu rītu – visu maizes cepumu, ko atveda, visu saliku un aizvedu uz jūrmalu. Pilsētā mazāk tai dienā dabūja maizi.

Mēs gulējām uz kūtsaugšas. Tāda moderna, liela saimniecība bija, *Grīnieki* saucās. Augšā bija siens, apakšā – lopiņi. Mēs tādā interesantā strīpā tur gulējām: sieva, vecākā meita, es, tad blakus sievai gulēja dzejnieks Kārlis Skalbe,⁸ tālāk – viņa kundze, mazdēls Andrejs Legzdiņš, Skalbes meita Ilze un tad pats Roberts Legzdiņš. Tur daudz pazīstamu bija. Mans klasesbiedrs, profesors Vītols ar ģimeni, Tepferi, Čakstes.

Pēc tam, ja nemaldos, 30. vai 31. oktobrī mūs meta laukā no Vārves. No-teica, ka 10 kilometru attālumā no jūras neviens civilais nedrīkst uzturēties. Pārcēlāmiešus uz Jūrkalni, apmetāmiešus vienās zvejnieku mājās. Pati braukšana Kurzemes pusē bija briesmīga. Visi meži pilni ar *Sarkano bultu* – krievu partizāniem. Daudzreiz gadījās: dzirdu viņus mežā, kad jābrauc cauri, nodzēšu ugunis un mēģinu ar autiņu braukt *pa kluso*. Sevišķi pēdējais brauciens iznāca dramatisks. Mēs iestigām un dzirdam, ka runājas krieviski. Vispirms jau to mašīnu vajadzēja klusām izcelt.

⁸ Skalbe 1944. gadā emigrēja uz Zviedriju. Iespējams, ka bīstamais ceļojums novembrī bēgļu laivā uz Zviedriju izraisīja slimības saasinājumu. 1945. gada martā viņš iegūla slimnīcā Stokholmā, kur drīz nomira. 1992. gadā Kārlis Skalbe pārapbedīts savā Vecpiebalgas mājvietā *Saulrietos*.

Tās bija briesmīgas naktis rudenī. Redzēju uzlidojumus Ēdolei, Kandavai, bet visvairāk jau Kuldigai. Priekšpēdējā braucienā, laikam 7. novembrī, Skalbem bija 65 gadu dzimšanas diena. Nosvinējām. Tad ar visādām pudelēm ierados un ēdamiem... Nu, tas tā, starp citu. Pēdējā vakarā atbraucu desmitos vakarā galīgi nomocījies. Bijām salijuši slapji, braucot pa tādiem ceļiem, kur neviens cits cilvēks... Gribēju kādā vietā palikt pa nakti, bet viens onkulītis iznāca laukā un lūdza, lai nepaliekam, jo *Sarkanā bulta* visriņķī. Viņš saka: *Ja viņi zinās, ka mēs jūs kādus pieturam, tad mums ar būs slikti*. Tad nu devāmies prom. *Pa to ceļu neviens nekad nav braucis*, onkulītis teica, *visā manā mūžā. Ar auto tur nebrauc*. Salikti tikai tādi sīki mazi bērziņi pār purvu, bet mēs izkūlāmies, mēs tomēr izkūlāmies. Tos trīs četrus kilometrus gandrīz stundu braucām. Nobiedēja mūs arī kāds meža cūku bars. Sākumā domāju, kas tā brikšu brākšu iet. Kad tikām uz šosejas, tad tos 10 kilometrus viens divi pieveicām. Atbraucām, mūs paēdināja, likāmies gulēt.

Desmitos ienāk mans klasesbiedrs un smaida. Es saku: *Kas ir? – Laiva! Ģērbies nu atkal un ej uz malu!* Tas bija 9. novembrī (tā ka rītvarak būs 52 gadi, kopš ierados Zviedrijā). Laiva pienākusi, bet kā uz tās tikt? Viena maza, maza laiviņa – ar to piebrauc un ceļas augšā. Man teica, tepat kādi 200 metri no šejienes ir laiva, ar ko var uzcelties. Ejam un ejam, te viens sauc *halt!* Nobīstamies, bet tas bija noorganizēts, tie – lietuviešu robežsargi. Iedevām viņiem naudiņu, tad mēģinājām dabūt laiviņu. Ja robežsargi nebūtu palīdzējuši, neko nebūtu izdarījuši. Dabūjām ūdenī, un tad izrādījās, ka esmu vienīgais, kas māc airēt. Bija mans sievas svainis, vēl viens varens puisis, bet viņi nekad nav airējuši. Galvenais, pēc vētras viņi – tādi gludi un smuki, palieli, bet bez tādām galotnēm. Jābrauc paralēli viņiem. Beigās jau atairējos.

Kad visi bija pārkāpuši lielajā laivā, mani negribēja ņemt, jo nu esot par daudz. Par daudz, viss ir piekrauts, par daudz! Es saku: *Ja esmu visus uzcēlis, tad es nu gan kāpšu, nemaz nerunājjiet!* Tik atceros, ka pāri pār to reliņu mantas pārmetu. Kad nonācām jūrā, jutos pārguris. Airēt, tos koferīšus mest un cilvēkiem palīdzēt, jo viss jau šūpojās, visu laiku tev ar vienu roku jātur laiva klāt un jāpalīdz – tas daudz prasīja. Tur bija tādi lieli vīri, viens pat no labākiem lodes grūdējiem – viņš stāv malā kā tāds teļš, viņš nevar saņemt cilvēku. Visi apstulbuši tai brīdī. Pats tādos gadījumos nezaudēju dūšu. Tā, piemēram, reiz vienam vācu žandarmam noņēmu revolveri, kad viņš taisījās nošaut kādu vecu kungu Ventspili. *Man viņš nepatīk*, šis teica, jo bija iedzēris. Ja viņš nebūtu iedzēris, tad es nevarētu atņemt. Ņēmu un laužu viņam roku, gandrīz pirkstu pārlauzu. Otrā dienā mans direktors zvanīja. Viņš saka: *Vai tu nevari atnest to ieroci? Tas vācietis atnācis uz darbu...* Cik tas vācietis bija pateicīgs! Ja būtu ziņojis viņa priekšniecībai, viņu nošautu, kā viņš savu ieroci gribējis lietot. Viņš bija ļoti

pateicīgs. Tāpat atceros, ka reiz braucu nevajadzīgi ātri ar motocikletu pa ielu un mani aizturēja. Nevarēju nobremzēt tik ātri, aizbraucu tam pašam vācietim garām. Kad viņš pamanīja, ka tas esmu es, ļāva braukt. Nu tie tādi sūkumi.

Tātad mēs tikām uz laivas. *Centība* tā saucās. Bijām 104 pavisam, starp tiem divi apkalpes locekļi. Otrā dienā ap divpadsmitiem ieraudzīju tālumā bāku. Saku: *Tā ir bāka*. Visi pārējie: *Nav, nav!* Es saku: *Nu pasauc kapteini!* Viņš: *Jā, jā, ir, tā ir!*

Zviedrijas krastā

Tā mēs iebraucām Hervikenā. Bet pārgulējām Katahamošvikā. Tur mūs pabaroja, novietoja un atutoja. Pēdējais gan bija lieki. Pēc pāris dienām pārcēlāmies uz Brū nometni. Tur arī interesanta sabiedrība bija. Jānis Breikšs, Demokrātiskā centra vadītājs, mans skolotājs – profesors Alfrēds Vītols bija, tad Niklāvs Strunke ar savu ģimeni, Kripe, Rīgas radiofona pūtēju orķestra diriģents. Arī daudzi agronomi, ļoti dažāda tā sabiedrība. Pavisam tā ap 80 cilvēku. Nodzīvojām tur līdz janvārim, pēc tam mūs pārcēla uz briesmīgu vietu – Padomju Savienības bēgļu – izbēgušo karavīru nometni. Tur viņi bija dzīvojuši tādās speciāli saceltās barakās ar četriem torņiem augšā, viss ar dzeloņdrātīm, jo pirms tam viņi bija pārbēguši no Norvēģijas, kur vācieši viņus izmantoja dzelzceļa *pāršūšanai* uz citu platumu.

Arī no higiēniskā viedokļa – briesmīgi. Ūdens auksts, tas vēl tas mazākais, bet tualetes tikai kādus 200 metrus tālāk un viss vienā rindā – gan vīriešiem, gan sievietēm. Tas nu bija kaut kas! Jau pirmajā dienā sūdzējāmies. Arī es biju nometnes pārstāvis, kā saka. Divi no igauņiem, divi no latviešiem. Viens židiņš no zviedru puses. Mēs sūdzējām, nometnes priekšnieks saprata un tūlīt izveidoja komisiju. Tā ka ilgi tur nedzīvojām.

Tad mūs pārcēla uz Lindesbergu, kur novietoja privātos bēgļus. Daži, piemēram, dakteris Doliets, hoteli dzīvoja, bet mēs tādā mazā privātā dzīvokli jumtistabiņā. Ēst gājām uz vienu hoteli. Tā ēšana bija brīnišķīga, un mums nebija jāmaksā. Kā bēgļu pārvalde norēķinājās, to nezinu. Vienīgais noteikums – jābūt tīriem, klusiem, laikus jāierodas darbā. Tā mēs tur šlipsis staigājām.

Tad aizbraucu uz Stokholmu, kur dibinājās Latviešu apvienība. Tur ļoti daudz latviešu, bet bija arī no padomju sūtniecības savervēti huligāni. Tā, piemēram, atceros, kad Skalbe runāja, traucēja viņu. Vēl atceros, kāds no dzejniekiem rakstīja, ka Skalbem nav piekrišanas. Skalbem nebija piekrišanas tāpēc, ka viņš prasīja demokrātiju. Tur bija gan vecie demokrātijas aizstāvji, gan tādi, kas tikai Ulmaņa valdību pieņēma, kam labi gāja viņa laikā. Pats nevaru sūdzēties, ka man slikti būtu gājis, bet ne es viņa noliedzējs, ne piekritējs. Bet viens, ko teiktu gan: ja nebūtu bijis tādu Ulmaņlaiku, tad mēs, latvieši, arī necinītos par Latviju. Jo

Ulmanis, viņa padotie, politiskie un saimnieciskie darbinieki, tie pacēla latviešu tautas apziņu. Pa visiem gadiem, kad esmu redzējis sociāldemokrātu gājienus Latvijā, nevienu reizi Latvijas karoga nebija. Tikai sarkanās lupatas, tikai tās.

Vispār pirmajā laikā Zviedrijā lielākoties nodarbojos tikai ar savas ģimenes apgādi un bērnu audzināšanu, vairāk neko. Tā tas faktiski gāja diezgan daudzus gadus. Aktīvi piedalījos visādās sanāksmēs un sarīkojumos, bet neko tādu īpašu nedarīju. Valdē iekļuva vēlākos gados, kad bērni paaugās.

Pirmais darbs man – dārzniecībā šķipelēt zemi, audzēt rozes un neļķes. Jānes zeme, tad tā jāliek zirga ratos, divi rati bija, un es tikai šķipelēju. Grūti, tas bija grūti. Mājās ejot, bieži nācās piesēst. Vēlāk dabūjām vienu istabiņu pie latviešiem, viņiem bija trīsistabu dzīvoklis Upsalā (Stokholmā vispār nedrīkstēja uzturēties). Tad ar grūtībām dabūju darbu – karosēriju darbnīcā. Visgrūtākais bija ziemā. Tolaik bija aukstas ziemas, un nereti ar tādiem šķidrumiem laukā jāņemas. Tā mēs nodzīvojām gadu, pēc tam dabūjām trīsistabu dzīvokli, pilnīgi jaunu. To izkārtoja viena zviedriete. 1946. gada augustā mums piedzima dēls Juris.

Tad nokļuvu Stokholmā – man tas pats Ūdris, kas pierunāja, lai mēs brauktu pāri, sagādāja darbu. Pie paziņām, pie saviem jaunības draugiem apmetos. Ģimene palika Upsalā vēl divus mēnešus apmēram, tad mūsu iepriekšējo dzīvokli pārņēma latviešu arhitekts Brūveris. Iesākumā Stokholmā gatavoju gumijas zīmogus, bet tad dabūju *Eriksonā* ļoti labu darbu. Taisīju maziņas, maziņas indukcijas spoles – priekš lidmašīnu aparātiem. Jā, tie bija smalki darbi. Interesanti, ka tur gandrīz 80% (ja ne vairāk) sievietes strādāja. Bet smalkos darbus – tikai vīrieši. Tur es labprāt būtu vēl strādājis un strādājis, bet mums ar dzīvokli bija grūti.

Mēs dabūjām vienu mājeli, vasarnīcu, kurā cits nekas nebija kā tikai kamīns, ar to bija jākurina. Ūdens jānes kādi 200 metri, tā ka diezgan grūti. Tur mēs nodzīvojām kādus piecus mēnešus. Pavasarī man draugi teica, ka fabrika *Bolinders*, lielā fabrika, ceļ saviem darbiniekiem mājas un dzīvokļus. Tai mazā ciemiņā apmetāties pāri par 80 latviešu. Aizgāju, mani darbā pieņēma. Vienīgā nelaime: ja tu pamet darbu, tad pazaudē arī dzīvokli. Tur sāku 1948. gadā. Pats sākums gan bija šausmīgi grūts, to nemaz negribu stāstīt. Tā bija alvotava – alva pāri par 300 grādu karsta, un tai virsū vērsa tauki, jo, tikko alva nāk saskarē ar gaisu, tā oksidējas. Bet trakākais – tādos lielos bunduļos hlorūdeņraža skābe. Kad attaisa vaļā, elpot nedrīkst – pirms tam ievelc elpu, pieskrien klāt, paņem to mantu un nesies prom. Tā esmu sabendējis savu ožu.

1950. gada rudenī mēs sākām gatavot ledusskapjus. Kādu laiku pastrādāju ar tiem, tad pārgāju uz mērīšanas nodaļu. Tur bija interesanti un viegli. Mehāniskai darbnīcai gatavoja dažādus instrumentus. Es tos pārmērīju, vai ir precīzi. No turienes jau varēju aiziet, kad fabriku pārdeva citai zviedru fabrikai, līdz ar to

mēs kļūvam brīvi. Mēs nebijām vairs vergi, ja tā varētu teikt. Dažs tur tiesājās, bet beigās palika. Taču vienam otram no tā ciemata bija jāaiziet.

Tā jau 12 gadus biju nodzīvojis Zviedrijā, kad dabūju zināt, ka viens birojs meklē darbiniekus zīmēšanai. Kad iesāku strādāt, tur darbojās jau kādi 10, 12 latvieši. Tas bija lielākais konstrukciju birojs Zviedrijā, tieši būvkonstrukciju birojs. Tur nostrādāju no 1956. līdz 1979. gadam. Kad biju pensijā, pēc gandrīz desmit gadiem mani meklēja, un 1989. gada janvārī atkal sāku, un nostrādāju līdz 1990. gada jūnijam. Tur bija jauni puīši sanākuši, kas mācēja rēķināt, bet neizprata, kā konstrukcijas funkcionē savā starpā.

Sports. Teātris. Latviešu biedrības

Latviešu sabiedrībā nācās darboties daudz. Es biju Daugavas Vanagu⁹ Stokholmas nodaļā. Valdē strādāju ilgus gadus. Biju dažādos amatos, viena daļa saistīta ar sagādi. Mēs vācām līdzekļus, izsūtījām aicinājumus ziedot. Tas prasīja daudz laika. Tikāmies apmēram reizi nedēļā, vēlāk – retāk.

Tad vairākus gadus es biju Zviedrijas Latviešu centrālās padomes¹⁰ valdē. Vēl arvien tā ir latviešu politiskā organizācija, kas sākumā, piemēram, rīkoja 18. novembra un citas demonstrācijas. Arī Nacionālajā fondā esmu bijis valdes loceklis un revīzijas komisijā.

Kā iesaistījos? Biju atbraucis uz Stokholmu no bēgļu nometnes, kad dibināja Zviedrijas Latviešu apvienību. Daudz tur to dalībnieku, mēs rēķinājām – ap 450. Bija arī no Padomju Savienības iesūtīti traucētāji tai laikā. Latviešu tautības. Tomēr Zviedrijas Latviešu apvienību nodibināja, un tā darbojās. Es tai laikā biju Upsalā. Biju biedrs gandrīz visās organizācijās, bet aktīva darbošanās sākās tikai 60. gadu vidū. Līdz tam darbojās iepriekšējā paaudze, kas stipri pie vietām turējās. Izņēmums varbūt bija Vanagi un jauniešu sporta organizācijas.

Bija diezgan interesanti. Man bija divas meitas un divi dēli, visi ar sportu nodarbojāmies. Visa ģimene. Mēs pieci – vienmēr un visur. Pats ar sportu nodarbojos diezgan ilgi un pamatīgi, var teikt. Izcīnīju pat astoņas dažāda kaluma godalgas, no zelta līdz bronzai. Darbavietā izveidojām volejbola komandu un bijām Stokholmas darbavietu meistari kādas reizes trīs. Tad vēl sudraba medaļas

⁹ Daugavas Vanagu organizāciju dibināja 1945. gadā Beļģijā karagūstekņu nometnē. Organizācijas sākotnējie mērķi bija sniegt palīdzību latviešu bijušiem karavīriem un viņu ģimēnēm. Pēc latviešu pārcelšanās uz citām valstīm ap 1950. gadu Daugavas Vanagu kopas tika dibinātas daudzviet pasaulē.

¹⁰ Zviedrijas Latviešu centrālā padome 1953. gadā tika izveidota kā politiska balss, kas pasaules forumos var runāt Zviedrijas latviešu vārdā. Kaut arī daudzas tās funkcijas ir zaudējušas aktualitāti, organizācija vēl joprojām darbojas kā Zviedrijā dzīvojošo latviešu pārstāvniecība.

un pāris bronzas ar. Pēc tam man maziņš pārtraukums bija, vēlāk sāku spēlēt skvošu – divus gadus spēlēju, bet vēlāk bija par grūtu. Tādā mazā telpā sit mazu bumbuņu. Tagad tā ir pasaules spēle, bet toreiz ne.

Vēl varu pateikt, ka mēs, latvieši, bijām tie, kas šeit ievedām basketbolu un volejbolu. 1946. gadā demonstrējām, kā tas basketbols izskatās. Mēs ar igauņiem pret citiem igauņiem spēlējām. Vēroja visi sporta žurnālisti un sporta vadītāji. Novērtēja, ka basketbols tāda meiteņu spēle vien ir, bet volejbols, tas jau roku un kāju laušanas sports. Jā, tāds uzskats radās vadītājiem. Bet 1958. gadā latviešu sporta klubs *Rīga* bija Zviedrijas meistars basketbolā. Zviedrijas valsts komandā mums spēlēja vismaz pieci latvieši. Tagad nav neviena. Jā, vēl pirms gadiem desmit spēlēja viens, kas skaitījās Zviedrijas labākais basketbolists – Mārtiņš Teriņš. Viņa tēvs ar spēlēja valsts komandā.

Teātri sāku spēlēt 1957. gadā. Patiesībā mani pierunāja *Trīnes grēkos* Joski nospēlēt. Bija tikai pāris izrādes. Ar nākošo gadu sāku nodarboties ar apgaismošanu. Tā par apgaismošanu esmu strādājis no 1958. līdz 1986. gadam. Stādieties priekšā, kā tas ir: no darba nāc tieši uz kādu biedrības sanākumi, tur lem, pēc tam visas tās darišanas. Un tad uz teātra mēģinājumu. Bija mums arī jūsu pazīstamais režisors Andris Blekte, kas Rīgā. Viņš pāris lugas režisēja, es biju apgaismotājs. Pa ārzemēm esam daudz braukājuši ar tām lugām. 1977. gadā latviešu Dziesmu svētkos Londonā mums iznāca varena izrāde ar milzīgām dekorācijām. Bērni ar nodarbojās – meitas ir spēlējušas un dēli. Vecākais dēls Juris tāpat dekorācijas gatavojis. Jaunākais dēls spēlēja *Ugunī*.

Bet vēl par tām biedrībām. Daugavas Vanagos biju lielākoties protokolētājs. Tie protokoli vēl tagad man mājās. Tad bija arī praktiska darišana – teiksim, ziedojumu vākšana. Sākumā liela daļa bija palīdzība invalīdiem. Šeit uz vietas vai arī Anglijā, Vācijā. Tad Minsteres latviešu ģimnāzijai – tur liela daļa aizgāja. Pamazām uzkrājās līdzekļi. Tagad es rēķinu – vēl kāds pusmiljons kronu vismaz tur ir.

Arī Nacionālajā fondā esmu bijis visu laiku. Tad Zviedrijas Latviešu centrālā padome.

Kāda jēga šai organizācijai – jūs prasāt. Politiska organizācija, kuras uzdevums atspēkot to, ko krievi saka. Krievi, piemēram, par mums izteikušies. Tikko dabūjām kādas ziņas, tad mēģinājām dabūt vietu zviedru laikrakstos, ziņojām uz Ameriku. Toreiz Vācijā iznāca avīze *Latvija*, arī tur sūtījām. Paši klausījāties, salīdzinājām. Un vēl. Piemēram, pavadīju uz lidlauku no Latvijas atbraukušos māksliniekus. Mēs dabūjām no vienas firmas parfimēriju un šādas tādas lietas meitenēm, puīšiem atkal ko citu. Tad tur lidlaukā tā pa klusām mēģinu dalīt, bet man nāk klāt Nikolajs Neilands un saka: *Labdien, Ozoliņa kungs, jums laikam ļoti interesē māksla, skatuves māksla?! Es saku: Jā, tāpat kā jums. Jūs jau ar te*

nepiedalāties aktīvi. Viņš toreiz pārstāvēja Padomju Savienības telegrāfa aģentūru, tā ka viņam nekāda darīšana nebūtu. Ar šādiem tādiem jau iznāca sarunas, taču ne bieži. Protams, tos Latvijas ciemiņus mēs saņēmām, novietojām. Mēģinājām arī viņiem palīdzēt. Kad, piemēram, atbrauca sieviešu koris no Latvijas, tad mēģināju Raimondam Paulam aizsūtīt kasetes. Meitenēm sadalīju. Vēlāk gan man atrakstīja: kāds novērojis, un viss atņemts. Nu tā, tie ir tādi sikumi, bet tomēr zīmīgi.

Tikko kāds sarīkojums, tā jau gājām. Vienīgi negāju uz sūtniecības sarīkojumiem. Tos man sirdsapziņa neatļāva apmeklēt... Bet visādi traucēkli jau bija. Atminos, sieviešu kora *Dzintars* meitenes gribēja runāties. Tad viena dāma tūlīt: *Meitenes, nāciet, jums te nekāda darīšana nav, nekāda runāšana nav.* Mums jau pateica, no kā jāsargās. Bija viena tāda varen smuka krieviete mellā ādas mētelī un spožos zābakos – no tās bija jāsargās. Tomēr iepazīnāmies ar vienu otru, kādiem vajadzēja palīdzību. Tā, piemēram, kāds puisis veikalā pirka mazos zāģišus zeltkalim. Viņš nabags pa vienam tur bija salasījis, bet tad aizvedu uz īsto vietu – un viņš dabūja lielu kaudzi par nieka naudiņu. Tāpat vienai no jaunākajām dziedātājām tēvam vajadzēja brilles, sarežģītas brilles toreiz. Viņa teica – Latvijā tādu nav. Pēc divām dienām bija gatavas ar visiem tiem slīpējumiem. Šādas tādas lietišas izgādājām, kas Latvijā tai laikā nebija dabūnamas. Skaidrs, izdevumi lieli, bet nekas, bērni jau bija paaugušies tajā laikā.

Arī latviešu Dziesmusvētku rīcības komitejā esmu strādājis gandrīz visu laiku.

Ciemiņš savā dzimtenē

Pašu pirmo reizi Latvijā ciemojos 1977. gadā. Zināju no tiem, kas braukuši, kādas visas tās kratīšanas un darīšanas. Un to arī piedzīvoju. Tie, kas paši nav braukuši, to nevar iedomāties. Tu iebrauc ar igauņu kuģi, kuģītis maziņš pavisam, tāda tupelīte. Iebraucam ostā, uzreiz sastājas pieci, labi atceros, pieci gabali robežsargi un pieci augstāki virsnieki, tieši desmit kopā. Augstāki virsnieki stāv gar malu, tagad tu ej, rādi pasi. Viņš skatās tevī trīs četras reizes, iedod nākošam, tas ar to pašu. Tie, kas stāv sānos, tie vēro, kā tu izturies. Tad ieej muitā, attaisi vaļā savus koferus, visu izčamda, vai nav dubultdibens koferī vai kaut kas... Jā, vēstnieks Imants Gross ar saviem vecākiem arī bija tai grupā.

Otrreiz braucu individuāli. Nebiju domājis braukt, bet mans dēls dikti gribēja un viņa drauga māte, tāda Liepiņa Dzidra, jo viņas dēls pēkšņi dabūjis dzīvokli, viņam jāpārvācas. Mans dēls piezvanīja, vai es nevarētu braukt. Es teicu: *Nu mēģināšu.* Aizgāju uz ceļojumu biroju, un man divās dienās braucieni izkārtāja. Tas bija 1979. gadā. Tad nu braucām. Iebraucām, tāpat visas pases padarīšanas, bet muitā mūs iesauc atsevišķi – istabā. Viss, kas kabatās, viss jāuzliek uz galda,

jāizģērbjas, tikai īsās biksiņas paliek. Es prasu: *Vai tad zeķes arī jāvelk?* Viņš paskatās uz mani: *Jā, labāk būtu.* Es tad vienu zeķi novilku. Dēlam mazāk pārbaudīja. Liepiņas kundzi ar izkratīja. Bet somu arhitekts, kas brauca ar kādiem konstrukcijas zīmējumiem, bija satriekts. Braucienu apstiprinājusi Padomju Savienības sūtniecība Somijā, bet tāpat viņš tika izkratīts. Atpakaļceļā somis teica: *Tad jūs paši varat būvēt, šis ir mans pēdējais brauciens!*

Pirmajā reizē Rīgā dzīvoju viesnīcā *Rīga*, otro reizi – *Latvijā*, pēc tam pārējās – arī *Latvijā*. Viesnīcā *Rīga* krievu virsnieki blakus istabā visu nakti pļēģuroja, dziedāja un bļautījās. Neviens jau viņiem laikam nevarēja aizrādīt. Pirmajā reizē bija interesanti, kā man sekoja. Izeju no viesnīcas, un tieši operas laukumīnā stāv tāds liels, smuks, melns limuzīns. Šoferis tā paskatās uz mani un es uz viņu... Es eju un pirms Kaļķu ielas iegriežos konditorejā. Tas auto apstājas. Viņš visu laiku man lēnām aiz muguras brauca, es to ievēroju. Tad dodos uz ģildes pusi pa Kaļķu ielu šķērsām. Viņš brauc aiz manis. Ieeju ģildē – kādu dāmu gribēju satikt, tur mums bija norunāts, bet viņas nebija. Tad kāpu uz Daugavmalas pusi, tur tādas trepītes. Nu tas autiņš pazuda, vairs nesekoja. Mani jau iepriekš brīdināja, ka šitas var būt.

Bet viesnīcā *Latvija* bija vēl trakāk aiz paša muļķības. Reiz fotoaparātiņu atstāju savā kofērī un koferi aiztaisīju ciet. Noslēpu un matu pielipināju uz kofera slēdža. Kad atnācu atpakaļ, tā mata nebija. Bet aparāts aiztikts neizskatījās. Atbraucām mājās – visas filmas izņemtas. Vairāk gan tādas lietas nenotika.

Pēc tam vēl *Latvijā* biju 1982. gadā, tad vēl četras reizes. Un 1994. gadā arī, bet tikai uz divām dienām.

Intervija NMV-454, ierakstīta Stokholmā 1996. gadā.

Intervēja Baiba Bela.

Atšifrēja Ilze Gensberga.

Publikācijai sagatavoja Edmunds Šūpulis un Maija Krūmiņa.

Vera Puķīte

Ja kāds apgalvo, ka senāk latvieši ir sēdējuši tikai savās viensētās, viņš ļoti kļūdās. Piemēram, Vera Ozere, vēlāk Puķīte, ir dzimusi 1915. gadā Maskavā. Viņas māte tur bija agrāk strādājusi un kara laikā devusies pie radiem, lai tālāk no frontes līnijas dzemdētu savu trešo bērniņu. Pēc tam atgriezies pie vīra Latvijā.

Var teikt, ka Veras Ozeres un viņas vecāku dzīves gaita ir visai tipiska 20. gadsimtam un parāda virzību no laukiem uz pilsētām, no zemniekiem uz izglītotiem speciālistiem. Vecāki ir auguši zemnieku saimniecībās. Dzīve vēlāk aizvedusi citus ceļus – tēvs uzstrādājies

par dzelzceļa stacijas priekšnieku, savukārt māte atvērusi savu grāmatnīcu un rakstāmlietu veikaliņu Valmierā. Vecāki sūtījuši bērnus mūzikas skolā, un, par spīti pieticīgiem dzīves apstākļiem, Verai bijusi iespēja turpināt muzikālo izglītību konservatorijā Rīgā. Veras dzīvesstāsts ļauj iejusties topošo mūziķu 30. gadu dzīves veidā, izdzīvot tā saukto krievu gadu mūzikas skolotājas skatījumā. Otrā pasaules kara laikā mūzika viņu aizved līdz pat latviešu karavīru nocietinājumiem Volhovas purvos. Kara laikā viņa salaulājas ar latviešu virsnieku Albertu Puķīti, savukārt bēgļu gaitās kopā ar mammu un māsas ģimeni nokļūst Vācijā un Dānijā. Viņa turpina koncertturnejas bēgļu nometnēs. Uzzinājusi, ka vīrs pēc kara nokļuvis Zviedrijā, 1947. gadā arī viņa tur pārceļas. Sākumā dzīvo Melndālē, vēlāk Gēteborgā. Neierasti smags darbs fabrikās pirmajos trimdas gados veido turpmāko stāsta sižeta līniju. Līdzīgi kā lielākajai daļai gados jauno latviešu bēgļu,

Foto: Kristīne Rubina, 2006

arī Verai izdodas veidot karjeru Zviedrijā. Lielāko darba dzīves daļu strādā savā profesijā – par mūzikas skolotāju bērnu mūzikas skolā. Viņa bijusi aktīva latviešu sabiedriskajā dzīvē – sniegusi muzikālo pavadījumu solistiem koncertos, spēlējusi ērģeles dievkalpojumos, piedalījies Dziesmu svētkos. Ģimenē uzaugusi meita, kura mācījās trimdas latviešiem tik nozīmīgajā ģimnāzijā Minsterē (šī dzīves līnija gan ir palikusi ārpus publikācijas). Sevi Vera pieskaita Gēteborgas latviešiem. Uz Stokholmu viņa pārcēlusies tikai 1985. gadā, lai būtu tuvāk meitai un mazbērniem. Šobrīd ir palikusi viena, jo vīrs un meita ir viņšaulē, bet mazbērni lieli un savā dzīvē.

Stāsts ir vairāk nekā sešu stundu garš, taču ierakstīts fragmentāri. 1996. gada ekspedīcijā kopā ar Māru Zirnīti baudījām Veras viesmīlību Stokholmas zaļajā priekšpilsētā Čīstā. Sarunas risinājās no reizes uz reizi vakaros, kad mēs atgriezāmies no citām intervijām. Ne vienmēr dzīvesstāsts turpinājās no tās vietas, kur iepriekšējā vakarā tika pārtraukts. Intervijā ir vairāk personisku nianšu, saruna veidojās kā starp tuviem draugiem – tieša, atklāta, humora pilna. Vera ir manas vecmāmiņas draudzene no konservatorijas studiju laikiem. Arī es biju studente un atgādināju Verai viņas jaunību un studiju gadus.

Gatavojot interviju publikācijai, tā sakārtota hronoloģiski un tematiski. Vairāk nekā astoņdesmit dzīves gadi ir ietilpināti tikai sešās stundās mutvārdu sarunas. Septiņdesmit lappušu garais intervijas teksts ir koncentrēts vienā autorloksnē stāsta. Kā visos stāstos šajā grāmatā, nepateiktā ir daudz vairāk nekā pateiktā, tomēr katrs stāsts ir kā spilgta laikmeta iluminācija, kas izgaismo mazliet citādu dzīves līniju un spēlē savu melodiju 20. gadsimta Latvijas vēstures sonātē.

Baiba Bela

Pirmie soļi un stāvās trepes

Mana mamma bija saimnieka meita un dzīvoja trīs kilometrus no Rūjienas, Naukšēnu pagasta¹ Ķīpu mājās, vecsaimniecībā. Viņas tēvabrālis bija kaut kādā veidā aizkūlies uz Maskavu un tur dabūjis, šķiet, muižas pārvaldnieka vietu. Kad mamma bija beigusi Rūjienas meiteņu skolu un pēc tam vēl mācījusies vācu valodu un klavierspēli, tad tēvabrālis vienreiz atbraucis mājā un teicis, ka Zelmaj jāredz pasaule. Viņš sagādāja mammai Maskavā vietu – vienā bagātā krievu ģimenē par guvernanti. Tur viņa nodzīvoja pāris gadus, atgriezās Latvijā un tad satika papu. Bija iepazinušies Rūjienā. Tad viņš jau strādāja par mācekli uz dzelzceļa.

¹ Vēlāk – Ķoņu pagasts.

Paps arī ir saimnieka dēls. No Lēdurgas pagasta, pie Siguldas. Georgs Gustavs Ozers. Viņš bija vecākais dēls, un viņam bija viena māsa. Bet viņiem nomira mamma, un tēvs apprecējās otrreiz. Piedzima arī pusbrāļi un pusbērnības. Kā vecākajam dēlam viņam bija jāiet uz lauka strādāt. Un no rīta deva tik kādu putru ēst, neko tādu spēcīgu... Vienreiz viņš no lauka atnāk negaidīti mājās, un izrādās – pamāte ar saviem bērniem sēž pie galda – putra un cepta gaļa, un viss kaut kas klāt. Bet viņam, kam jāiet strādāt, tikai tāds švaks ēdiens. Pamāte jau

paliek pamāte! Tad viņš vienkārši aizgāja no mājām. Kaut kā bija nokļuvis līdz Rūjienai un pieteicies par mācekli Rūjienas stacijā. Tā viņam nāca tie sakari ar dzelzceļu. Lēnām iemācījās, un viss pamazām gāja uz augšu.

Vecāki apprecējās apmēram 1908. gadā, un mana māsa ir dzimusi 1909. gadā Vilandē Igaunijā. Toreiz tēvs tur bija vietas izpildītājs uz dzelzceļa. Brālis piedzima 1912. gadā Latvijā. Es esmu dzimusi 1915. gadā Maskavā. 1914. gadā sākās karš, un Latvijā bija ļoti nemierīgi. Tāpēc mamma devās uz Maskavu pie tēva brāļa, viena ar diviem maziem bērniem, turklāt būdama stāvoklī. Tur es piedzimu, un mamma atgriezās pie papa. Viņš tad strādāja par stacijas priekšnieka vietas izpildītāju uz līnijas Valmiera–Ainaži. Visas stacijas bija vienādi būvētas divstāvu sarkanu ķieģeļu ēkas ar zaļiem slēgiem. Stacijas priekšnieka dzīvoklis atradās otrajā stāvā. Cik es atceros, tad mēs dzīvojām Dauguļos vai Zonēpē, vienmēr bija jākāpj pa stāvām koka trepēm, kas augšā stūrī mazliet griezās riņķī. Un es, tāds mazs knīpa, tad man bija kādi divi gadi – es nekad nevarēju noiet, vienmēr kritu pa tām trepēm. Pēc tam dabūju cukurūdeni dzert. Latvijā jau teica: kad bērns uztraucies, nobijies, tad jādzer cukurūdens.

Mums tādu rotaļlietu īsti nebija. Mums bija ceļmallapas lellītes. Mēs visu to stādu izrāvām ārā. Tās spurainās saknītes izskalojām, un tie bija mati, tos smuki sapinām. Un tās lapiņas... tā jau bija tā kā kleitiņa. No kociņiem taisījām gotiņas un aitiņas. Pirmo īsto lelli man mamma uzšuva. Nopirka baltu porcelāna galviņu, bet visu to ķermeni uzšuva un pieštopēja ar dzijām vai diegiem. Drēbes arī šuvām paši.

Dzīves sākumā un kopā ar brāli un vecāko māsu 1917. Foto no ģimenes albuma

Pie tāfeles un tāfelklavierēm

Man bija kādi septiņi gadi, kad pārcēlāmies uz Valmieru. Es sāku iet Valmieras mūzikas skolā, un, kad māšai atnāca kāds kavalieris, viņš teica: *Nu, maziņais, uzspēlē!* Un es tik spēlēju klavieres. Tā mani izmantoja. Mammai bija tādas *Tres-selt* firmas tāfelklavieres. Mamma spēlēja klavieres un ļoti daudz dziedāja. Visvairāk man atmiņā, ka viņa ap plīti rikojās un dziedāja. Vairāk garīgās dziesmas, tautasdziesmas – ne tik daudz. Vēl viņai bija tāda grāmatiņa, kur visas Eiropas valstu himnas iekšā. Un manam papam bija absolūtā dzirde. Viņš pašmācības ceļā iemācījās spēlēt vijoli, trompeti un klavieres. Viņam patika tautasdziesmas, viņa mīļākā tautasdziesma bija *Rītos, kad gaiļi dzied* – tāda ļoti sērīga meldija.

Mamma atvēra grāmatu veikalu Valmierā. Bez kādām priekšzināšanām. Viņa vienkārši aizbrauca uz Rīgu pie Benjamiņa un sapirka visu, kas vajadzīgs, – burt-nīcas, grāmatas, papīru, kartiņas, rakstāmlietas un zīmuļus. Es biju dzīva reklāma veikalam. Ienāk viena draudzene no manas klases pie mammas veikalā un saka: *Lūdzu, man tādu zīmuli kā Verai!*

Mans paps nopirka apbūves gabalu Rīgas ielā cerībā, ka kādreiz tur uzbūvēs māju. Bet tad mammai piešķīra lauku zemi – kad viņas tēvs nomira, tad sadalīja īpašumu divās daļās. Viņas brālim palika zeme ar mājām, un mana mamma dabūja zemi bez mājām. Sāka būvēt tur māju, un bija jāstāda ābeļdārzs. Tēvs pats no ābolu sēklām iesēja ābeles, un tad, kad tās uzauga kādu pusmetru vai

garākas, viņš uzaicināja no Rīgas dārznieku, kas uzpo-tēja ābelēm dažādus zarus. Viņš bija ārkārtīgi liels dabas mīļotājs un dārza kopējs. Paps jau plānoja, ka viņš aizies pensijā un viņi ies dzīvot uz laukiem. Mājas saucās *Pērles*, Ķoņu pagasta *Pērles*. Papa sapnis bija, ka viņš aizies pen-sijā, dzīvos tur un kops savu augļu dārzu. Rudenī noīrēs smago mašīnu un brauks uz Rīgu pārdot ābolus. Tie visi palika tikai sapņi...

Valmierā mēs dzīvojām Jāņaparka stacijā. Pie staci-jas mums bija sakņu dārzs. Visu laiku – arī viena govs un sivēns. Un vistas bija. Pienu visu nevarējām nolietot, un tad man bija jāved uz moderniecību. Uz riteņa uz-kāra tādu lielu 10 litru kannu, un bija jāved apmēram vienu kilometru. Mamma nāca no veikala mājās pēc pie-ciem – no deviņiem līdz pieciem veikals bija vaļā – un tad taisīja siltās pusdienas. Mana tante, mammas māsīca, arī dzīvoja Jāņaparka stacijā. Viņa turēja bufeti apakštāvā, un viņai bija viena dzīvojamā istaba. Tad viņa kādreiz

Ar mammu 1928. Foto no ģimenes albuma

palīdzēja to govi izslaukt. Jo Latvijā toreiz govīs slauca trīs reizes dienā. Ja es biju mājās, tad man jāslauc. Govs ganijās gar dzelzceļa malu ķēdē, jāpārsit tikai mietiņš.

Valmierā sākās arī manas skolas gaitas. Pirmās klases audzinātāja mums bija tāda Vēber jaunkundze. Ļoti īpatnēja – man pilnīgi acīs, kāda viņa izskatījās: pelēks vadmalas mētelis, josta ap vidu, platmalu cepure galvā. Viņa bija ar tādu kareivisku gaitu un izskatījās vīrišķīga. Viņa mācīja visus priekšmetus. Tad viņa aizgāja uz Rīgu – un mēs viņu pazaudējām. Pēc tam atnāca tāda Ērenfeld jaunkundze, kas man bija klases audzinātāja visu pamatskolas laiku.

Atceros tādu epizodi. Mūsu dziedāšanas skolotājam laikam nebija tik liela tā mūzikas izglītība, un es jau gāju mūzikas skolā, kādā ceturtā klasē. Dziedāšanā viņš raksta visādus nošu piemērus un saka tā: *Nu, Ozerīt, vai tas ir pareizi?* Viņš prasa man. Nu bet tā taču nevar skolniekam prasīt! Vienu reizi prasa, otrreiz... Oi, es tagad esmu gudrāka par viņu – un kļūstu bezkaunīga! Viņš mani izsūta no klases. Tas jau bija parasti, ja ļoti slikti uzvedās, tad sūtīja ārā no klases. Es tagad izeju no klases... Kam nebija balss, tie saucamie rūcēji, tie varēja neiet uz dziedāšanas stundu. Un viena meitene, kas arī tāda droša bija, viņa redz, ka esmu izsūtīta no klases. Viņa pieliecas pie atslēgas cauruma un stiprā balsī pa to kliedz iekšā: *Nu, Ozerīt, nu kāpēc tu raudi!? Nu neraudi! Kāpēc tu raudi?* Un taisni tai momentā iet aiz muguras mums skolas pārzinis, apstājas un paliek – viņam nāk smiekli, viņš nevar novaldīties. Un es viņai ar nekā nevaru pateikt, ka ir jāizbeidz. Tad viņa dabūja stāvēt koridorā kaktā. Tādi trakumi...

Mamma, starp citu, veda veikalam no Rīgas arī notis – šlāgerus, vieglo mūziku. Mana māsa arī gāja mūzikas skolā, un brālis vienu laiku vijoles klasē gāja, bet viņš pārtrauca. Tomēr mēs esam arī kopā šad tad muzicējuši. Māsai interesēja šlāgeri, modernā deju mūzika un operešu mūzika. Tad jau tas bija diezgan moderni – spēlēt ne tikai klasisko mūziku, bet arī moderno... Un vienreiz mamma bija atvedusi tādu modernu gabalu *Kadišs*. Un mana māsa to spēlēja un dzied. Un tur ir tāds teksts: *Jel dejot, dejot nāc, Valentīna, un neatsaki šo kadišu. Tu taču zini, ar citām meičām nav patīkami dejot man. Bet Valentīna ir man sveša un Čarlim laipni uzsmaida. Pēc pāris brīžiem, džezbendam skanot, tie abi dejo kadišu.* Es domāju: paņēmsu līdzi uz skolu tos vārdus. Tas bija 6. klasē. Es iemācu dažām meitenēm, un vienā starpbrīdī mēs raujam vaļā. Pēc stundām visi jau iet prom un skolas pārzinis man prasa: *Kas tie tādi dziedātāji?* Es teicu: *Jau aizgāja uz māju.* Nu man jāskrien pakaļ, jāsauc atpakaļ. Es kādus trīs noķeru, un atnākam atpakaļ, jāiet iekšā skolotāju istabā. Tur ir pārzinis un mūsu klases audzinātāja, un vēl viena skolotāja – kādi trīs vai četri. Un mums jādzied. Es atceros, viena skolotāja – tur tāds skapis bija, viņa aizgāja aiz skapja, laikam nevarēja smieklus noturēt...

Jā, un tad rīta lūgšanā ģimnāzijā vienmēr viena skolniece spēlēja un mēs dziedājām. Un, es atceros, biju ļoti sika un maziņa, stāvēju kāda piektā no beigām... Es biju mazasinīga, tāds mazs un sīks, un... un tad es šad tad pāris reizes gāzos no kājām – es ģību tai rīta lūgšanā. Nu jā... Nu tas jau viss pār-gāja. Nu un tad jau bija, kad skolas vakari, tad man bija šad tad jāpavada uz klavierēm.

Ģimnāzija: grāmatas, dejas, vīns

Pēc pamatskolas visi gāja uz ģimnāziju. Izņemot vienu zēnu, kurš bija ļoti gudrs, bet arī ļoti nabadzīgs. Ģimnāzijas izglītība jau mums skaitījās pamatizglītība. Pēc tam studēt gāja ļoti liels procents.

Es biju liela lasītāja. Gandrīz visu skolas bibliotēku biju izlasījusi. Lasīju visu ko. Romānus. Ivandes Kaijas *Gaidas pirmā mīlestība* – tā bija ģimnāzijā ļoti ejoša grāmata. Ģimnāzijā vispār diezgan vispusīgu literatūru lasījām. Piemēram, Rabindranats Tagore *Indietis*, Zolā. Lasīšana notika liela. Kad atnācām no skolas, mēs ar brāli augšā “mācījāmieš” – man ir grāmata, kāds romāns priekšā uz galda un atvilktne mācību grāmatas. Papa lejā kantorī strādāja – savus norēķinus taisīja un reizēm nāca augšā skatīties, ko mēs darām. Un tad, kad viņš nāk, tad romānus tūlīt nost...

Toreiz Latvijā *Jaunākās Ziņas* bija populārākā avīze, Valmierā pienāca no Rīgas ap septiņiem vakarā ar vilcienu. Viena daļa meiteņu un zēnu, kas dzīvoja centrā, tie jau gāja gaidīt avīzi. Tad bija tāda promenāde pa vakariem. Tā kā es dzīvoju kādu kilometru ārpusē no centra, es jau ļoti reti aizgāju pēc tās avīzes. Man atkrita tie jaukumi. Bet tā bija zināma romantika. Un tad tas slavenais Valtera kalniņš Valmierā! Tur bija vecs pilskalns, arī drupas. Un vienā augstākā vietā bija uzbūvēts koka paviljons. To jau savā laikā ģimnāzisti bija norakstījuši ar visādiem pantiem, kā jau parasti jaunieši, bet interesantā veidā sarakstīts, ne tādā rupjā. Tur arī bija jaukas pastaigas.

Tad, kad es gāju 4. klasē, Valmierā parādījās viens moderno deju skolotājs, tāds Šimanovskis. Ko mēs? Sarunājām no zēnu klases un no mūsu klases – mēs iesim privāti mācīties dejojot. Nu tā mēs gājām. Dikti jauki. Un tad skolā direktors bija dabūjis zināt, un viņš uzaicināja to deju skolotāju skolā. Tad mācīja visiem modernās dejas: angļu valsi, Vīnes valsi, fokstrotu, sloufoksu, tango. Mums, starp citu, ļoti populāras bija operetes. Kad no Rīgas viesojās ar izrādēm, mēs, visas ģimnāzistes, ar lielu sajūsmu gājām. Māsai ir notis, viņa spēlēja, un mēs dziedājām līdz skolā pa starpbrīžiem.

Tagad izstāstīšu tādu piedzīvojumu. Jaunībā jau gribas izmēģināt visu ko. Mani vecāki brūvēja augļu vīnu. Un es jau nebūšu es, ja nepaņemšu vienu

puđeli līdzī uz skolas vakaru. Es meitenēm čukstu: *Man ir vīns līdzī. Iesim nogaršot!* Tā mēs tur uz trepēm iedzērām pa vīna malkam. Mums bija ģimnāzijā trīs paralēlas klases – A, B un reālā klase. Es gāju A klasē, kur bija tikai meitenes. B klase bija jaukta – meitenes un zēni, un C bija reālisti, tur tikai zēni. Un tad jau veidojās tādas savstarpējas simpātijas. Mēs, kādas trīs meitenes, un daži zēni, kas mums tā patīka. Viņi saka: *Nāciet līdzī! Nāciet līdzī!* Un mēs aizejam, noejam lejā... Viena zēna tēvam bija liela dārzniecība, viņam gurķīši līdzī, un mēs uzkožam... Dikti jauki, tad nākam atkal atpakaļ un dancojam tālāk. Arī brāļa draugi mani dancināja skolnieku ballēs un iesauca par Košumiņu.

Pavasaros parasti mums bija ekskursijas. Uz Siguldu ar vilcienu, piemēram. Paņēma ēdienu līdzī. Tas taču ar bija jauki! Un dabas zinības stundās, kad laiks atļāva, tad mēs gājām ārā dabā, lasījām visādas puķes. Herbārijs bija jātaisa. Ģimnāzijā bija arī formas. Tumši zilās kleitas ar baltām krādziņām un melnu priekšautu, tumši zilās formas cepures ar tādu zelta bantīti un zelta šņorīti apkārt.

Ar brāli, māsu un vecākiem
Valmierā 30. gadu sākumā. Foto
no ģimenes albuma

Mūzikas pasaulē

Ģimnāziju beidzu vienlaicīgi ar Valmieras mūzikas skolu. Konservatorijā iestājoties, bija jākārtos eksāmeni. Es liku uz augstāko kursu, un tur jau zināmas prasības, kādi priekšmeti jānoliek, tie visi bija jāzņem. Vēl speciāli mācījos pie komponista Helmera Pavasara. Viņš toreiz pa vasaru uzturējās Valmierā. Pēc iestāšanās eksāmeņiem tiku uzņemta profesora Paula Šūberta klasē.

Un konservatorijā es iestājos *līgās*.² Ziemsvētkos mums vienmēr nāca Ziemsvētku vecītis ar dāvanu maisu. Tas bija slēgts vakars. Vienu reizi gadā bija kungu vakars, tad mēs varējām ielūgt kungus. Un piektdienās – literārie vakari. Mēs vienmēr aicinājām kādu ievērojamu rakstnieku vai kultūras darbinieku. Mums bija rakstnieks Veselis, vienu reizi bija Anšlavs Eglītis. Es nevaru pašreiz atcerēties visus. Mums konventa telpas bija Ģertrūdes un Brīvības ielas stūrī. Vienu gadu konventā ir jābūt *meitenei*; kad dabū krāsas, tad saucas *tautiete*. Lai tiktu līdz krāsām, ir jāuzraksta par brīvu tematu referāts, kas jānolasa priekšā konventā. Tad pieņēma un piešķīra krāsas. Un es noblēdījos... Bija tā. Ģimnāzijā pēdējā

² Studenšu apvienība *Līga*.

klasē man bija jāraksta domraksts par brīvu tematu, par kādiem rakstniekiem. Un es rakstīju par Frici Bārdu – *Zilais sapņu dzejnieks*, kas, starp citu, man ir ļoti tuvs. Tagad es varētu rakstīt ļoti daudz, bet tad man neinteresēja rakstīt. Es palūdzu vienam puikam, kas ļoti labi prata rakstīt, un viņš uzrakstīja to referātu par Frici Bārdu, un to pašu es nolasiju arī konventā. Es taču neiešu piepūlēties, nē! Turklāt tas tik ārkārtīgi skaisti uzrakstīts, ar visiem piemēriem. Man vēl ilgi tas referāts glabājās. Es domāju: ak, cik skaisti uzrakstīts, būtu grēks to turēt atvilktnē. Bija jāmācās, bija pasākumi un koncerti, nebija nemaz laika rakstīt tādas referātus.

Man tie bija arī traģiski gadi: 1935. gadā nomira mana vecmāmiņa, mamma mamma, kas pēdējos gadus dzīvoja pie mums Valmierā. 1936. gadā traģiski mira brālis. Viņš bija Rīgā 4. Valmieras kājnieku pulkā karadienestā. Tur notika nelaimes gadījums vai kas... Viņš bija sašauts un mira kara slimnīcā. Mums atnāca ziņa tikai otrā dienā pēc tā notikuma. Neko tuvāk zināt nedabūjām. Pirms tam vēl vectētiņš nomira. Bet brālis – tas vissāpīgāk.

Pirmo gadu konservatorijā noliku eksāmenus un vasaru pavadīju pie vecākiem. Valmierā darbojās slavenais Ziemeļlatvijas teātris, un tur aktieri iestudēja *Skroderdienas Silmačos*. Mūzikas konsultants gribēja iet atvaļinājumā un lūdza, vai es nevaru tās dziesmas iestudēt. Un es iestudēju visas tās dziesmas. Tāpēc, kad es tagad biju Rīgā uz *Skroderdienām Silmačos* – ah, atkal tā dziesma! Ah, atkal tā... Vai, tas bija burvīgi!

Parasti 18. novembrī visur rikoja koncertus. Tad bija jābrauc uz provinci muzicēt. Rīgā jau piedalījās lielie mākslinieki. Konservatorijas kancelejā vienmēr bija pieprasījums pēc tiem, kuri var muzicēt pa provinces pilsētām, arī tieši 18. novembrī. Atceros, vienreiz mums bija jāspēlē Ziemsvētkos Sarkanajā Krustā Rīgā. Par nelaimi, iepriekš jāēd, un vīns uz galda, un es iedzeru vienu glāzi. Sāku spēlēt, un man rokas tik jocīgas, es domāju: nē-nē-nē, šitā vairs nedrīkst uz priekšu. Nu, protams, es jau neizgāzos, es nospēlēju, bet tas mani ļoti iespaidoja, un turpmāk, kad bija jāuzstājas, tad es vairs neskatījos glāzē.

Vienu brīdi es strādāju kā pianiste Zemnieku drāmā Rīgā. Tas varēja būt 1935. vai 1936. gadā. Luga *Ziedošās jaunības dienas* ir par Emīla Dārziņa jaunību, un tur vienā vietā vajag spēlēt klavieres aiz skatuves, kur viņš pasniedz klavierstundas, spēlē vingrinājumus un vēl kaut ko. Tad es spēlēju aiz skatuves. Un vēl dažus mūzikas gabalus tādās dramatiskās vietās. Es atceros, spēlēju Sibēliusa *Tuonelas gulbi*. Zemnieku drāmai bija vairāki ansambļi, kas brauca pa visu Latviju, un vienā ansamblī es biju līdzī. Tad mums bija pašiem savs vagoni.

1939. gadā es beidzu konservatoriju un vecāki, par spīti visai ierobežotiem līdzekļiem, uzdāvināja man flīģeli. Lietotu gan. Es nevarēju šķirties no konser-

vatorijas, es domāju: man kaut kas vēl ir jādara. Gāju mācīties itāļu valodu un vēl kādus priekšmetus. Taisni jūtu dēļ es nevarēju šķirties uzreiz – es vairs neēju, man vairs tur nekā nav. Visu laiku biju dzīvojuši uz mākoņa un tagad pilnīgi tā kā nokritis zemē.

*Ar nātrām un ar veciem zābakiem
mēs Staļina ģimietni pušķojam...*

Pēc konservatorijas beigšanas nezināju, ko lai dara. Satiku uz ielas kolēģi, pianisti Veru Sideri, un viņa teica: *Zini ko, aizej uz skolu valdi. Tur tāds Dēliņš, viņš meklē mūzikas skolotājus.* Jā, nu man nav divreiz jāsaka – es aizgāju un dabūju aizvieto-tājas vietu pamatskolā Margarietas ielā Pārdaugavā. Pirmo dienu klasē – izjūtas šausmīgas. Kā es iešu klases priekšā?... Trīcēju un drebēju. Nekad nebiju tādas auditorijas priekšā stājusies. Spēlēt klavieres ir citādi – tu jau nevienu neredzi, tu tik spēlē. Bet te uzreiz tu esi... tādu mīļu actiņu priekšā. Par laimi, man gadījās otrās klases meitenītes. O, kur tās bija burvīgas! *Vai! Skolotāj jaunkundz!... Skolotāj jaunkundz!* Un nākošā nedēļā viena bija atnesusi žurnālu *Atpūta*, toreiz tur lika iekšā visas tā gada konservatorijas beidzēju bildes, un vaicāja: *Skolotāj, vai, lūdzu, tā esat jūs?*

Pēc tam es dabūju pastāvīgu vietu Kundziņsalas pamatskolā. Tur es mācīju kori un pasniedzu dziedāšanu. Tur bija milzīgi jauki. Pirmkārt, bija romantiska aizbraukšana: līdz Sarkandaugavai ar tramvaju un tad ar kuģīti pāri. Ziemā kādreiz ledi gāja un tie kuģīši nokavējās. Otrkārt, tur bija ļoti jauki kolēģi. Bet tas jau bija 1940. gadā, krievu laikā, kad katrā skolā bija kāda spiedze ielikta, kāda komuniste. Tur arī bija viena jauna skolotāja atnākusi, no kuras brīdināja: *Tā ir komuniste.* Brīdināja, lai uzmanās, lai nerunā neko atklāti. Viņa bija cietumā sēdējusi, pagrīdniece.

Bet kā man tur bija ar tiem dažiem 6. klases bērniem! Parasti, kad nāca visādi Staļina pieminēšanas svētki, Aviācijas svētki un kas tur viss, skolām tie visi jāsvin ar dziesmām un mūziku, protams. Ir jāmāca bērniem komunistu dziesmas. Un vienai dziesmai bija teksts: *Ar ziediem un ar vārpām mēs Staļina ģimietni pušķojam...* Un 6. klasē bija divi puikas – viens 17 gadu vecumā, viņa izglītība bija kaut kur aizķērusies, un otrs bija 16 gadu vecs – tie jau lielie patrioti. Un tagad viņi dzied: *Ar nātrām un ar veciem zābakiem...* Es izliekos, ka nedzirdu. Domāju: lai jau bērni izlādējas. Beigās es viņiem pateicu: *Nē, nedziediet nepareizu tekstu, kad jums būs jādzied, – iegāzīsieties paši un mani iegāzīsiet!* Tad viņi tomēr nodziedāja pareizi. Kas toreiz teica, kādas dziesmas jādzied, es nezinu, neatceros. Droši vien skolu valde deva rīkojumu.

Man ļoti palikusi atmiņā tā dramatiskā nakts, kad pirmo reizi aizveda cilvēkus uz Sibīriju. Kundziņsalā dzīvoja viena kolēģe – Gulbes kundze ar ģimeni,

viņiem bija smuka, maza mājiņa. Viņa uzaicināja ciemos mani un vēl vienu jaunu skolotāju, Līderi. Mēs aizbraucam tai vakarā pie Gulbes kundzes palustēties. Dziedam un ēdam, un iedzeram. Tagad naktī jābrauc uz māju. Ar pēdējo kuģīti tiekam atpakaļ uz Sarkandaugavu, bet tramvaji vairs neiet. Mums “jāikšķo”. Mēs skatāmies – brauc smagās mašīnas, neviena nepietur. Bet nu viena pietur un uzņem mūs abus divus. Šoferis visu laiku neko nerunā. Mani izlaida ārā pie Valdemāra ielas – es dzīvoju Lāčplēša ielā, irēju vienu istabu, un Līders brauc tālāk. Gāju pa Lāčplēša ielu – no Valdemāra ielas tur ļoti garš ceļš, ko iet, jo es dzīvoju pāri Marijas ielai. Un aiz Brīvības ielas uz Krišjāņa Barona ielas pusi un vēl tālāk – gar abām pusēm stāv smagās mašīnas, motori ieslēgti... Uz visu to garo ielu līdz pašai Marijas ielai. Es domāju: cik jocīgi. Pulkstenis bija kādi pusdivi naktī. Māsa, no rīta aizgājusi uz darbu, zvana uz māju: darbā nav tā, darbā nav tā, darbā nav tā... Apvietināti. Tad izrādījās, ka mašīnas gaidīja pavēli, kad braukt, lai apvietinātu. Tas bija drausmīgi. Nākošā dienā uz ielām redzēja smagās vaļējās mašīnas ar cilvēkiem, kādi koferi paņemti līdzī, kāda pauniņa. Tas bija šausmīgi. Un tad Rīgā vispār sākās, ka alkoholu varēja dabūt pirkst caurām naktīm. Cilvēki sāka dzert...

Pavadijumu spēlē karš

Un tad aizgāja krievi un ienāca vācieši. Es Kundziņsalā strādāju arī par darbvedi. Bija jādabū no skolu valdes nauda un jāizmaksā. Jānos aizbraucu uz Valmieru pie vecākiem. Bet jūlija sākumā man jāizmaksā skolotājiem algas, jātiek atpakaļ uz Rīgu. Vācieši jau ir ienākuši. Dzelzceļa satiksme pārtraukta. Un es vienkārši

netieku. Ko es darīju? Paņēmu tēva riteni un braucu no Valmieras uz Rīgu ar riteni, tas ir, apmēram 120 kilometru. Paņēmu termosu ar kafiju un sviestmaizītes. Es jau vasarās ļoti daudz braucu ar riteni, man patika. Un Ropažu mežos es domāju: nu, tagad jāatsēžas, jāieēd un jāatpūšas. Es apsēžos ceļa malā, smuka silta saule spīd. Pa ceļam šur tur redz kādu sašautu tanku, kādu sašautu automobili. Nekādas

Frontes teātra trupa Volhovā 1943. Foto no ģimenes albuma

satiksmes pa ceļu. Es tagad gribu turpināt braukt, bet nu nogurums arī ir. Un nāk viena vācu mašīna, pietur. Jauns vācietis sēd šoferim blakus, viņi bija tikai divi vien. Prasa – kur es tā ar riteni? Es teicu: *Uz Rīgu*. Viņi saka, lai nu kāpju iekšā, paņems riteni un aizvedīs mani līdz Rīgai. Es domāju: kāpēc gan ne? Un tā es tiku līdz Rīgai ar mašīnu. Nu bet tas arī bija piedzīvojums.

Rudenī es dabūju vietu Rīgas pilsētas 1. Zāliša

pamatskolā. Tā atradās centrā. Diemžēl tās īstās telpas bija aizņēmuši vācieši un skola pārvietota uz Zaļo ielu. Mēs bijām diezgan saspiesti.

Pēc tam es iestājos frontes teātrī kā mūziķe. Kundračs bija frontes teātra direktors, un bija vairākas grupas ar mūziķiem, kas brauca pie latviešu karavīriem ar tādu vieglo mūziku. Nodibinājām trio – divas dziedātājas un es, pianiste. Iestudējām dziesmas un braucām. Vienreiz direktors mums piedāvā, vai mēs gribētu braukt uz Volhovu. Krievijā, augšā, prom, tur, kur vēlāk sīvas cīņas bija. Mans nākošais vīrs Alberts Puķītis bija tur tai laikā. Bet tur nav klavieru, tās nevar paņemt līdzi. Beigās es izkaulējos, lai mani ņem par dziedātāju, un mēs trīs duetos dziedājām.

Tur jau likās milzīgi jauki, tobrīd fronte bija mierīga. Tur ir purvi, tikai purvi. Ceļi izlikti no koka sprunguļiem, tik plati, ka var braukt. *Knipeļdambji* – tā tos sauc. Karavīri dzīvoja zemnīcās, bunkuros, tiem bija interesanti nosaukumi. Tur bija pulkveža Lobes rota – *Imanta sēta*. Otra rota, kur Alberts bija rotas komandieris, to sauca *Puķīte pa dambi*. Jo viņš Puķītis uzvārdā. Mēs tur aizbraucām, mums ierādīja telpas, kur varējām pārnakšņot un arī uzstāties. Varbūt mums bija arī kādi dejotāji līdzi, īsti neatceros.

Vienu brīvu dienu Puķītis saka: *Nu, es tev atbraukšu pakaļ, aizvedīšu uz blendu*. Jautāju, kas ir blends. *Piemēram, te ir latviešu vienība un te it kā tāda aizsarg-sēta piebūvēta, ka tur neredz, kas notiek. Blends saucas. Un tad ir neitrālā josla, un tad aiz 200 metriem krieviem tas pats ir uzbūvēts*. Mēs ar Albertu aizgājām līdz tam blendam, un viņš teica: *Nu, paklausies, kā lielgabali šauj*. Viņš pa tālruni deva

Vera (otrā no kreisās) starp frontes teātra dalībniecēm Volhovā 1943. Foto no ģimenes albuma

komandu tiem lielgabalniekiem, kas dziļāk latviešiem aizmugurē. Lai šauj, lai es redzu, kā iet pāri tas šāviens. *Šad tad*, viņš saka, *pašauj, patramda tos krievus otrā pusē*. Es vēl paņēmu kādas divas patronas no turienes un glabāju par piemiņu, bet ar tām gandrīz traģiski man iznāca Dānijā. Tur atkal savs stāsts.

Mēs Volhovā bijām pēc Ziemsvētkiem. Un janvāra sākumā sākās krievu lieluzbrukums. Laimīgā kārtā mēs kādas divas dienas ātrāk aizbraucām. Tur bija baigas cīņas bijušas, un 19. divīzijai nācās atkāpties. Vīrs vēlāk stāstīja, ka viņi ar kājām ārkārtīgi daudz gājuši: *Iet dienu un nakti, pilnīgi tik noguris – nav gulēts, miegs nāk, stāvus, ejot gul.* Tur viņš apsaldēja kājas, pirkstus drusku.

Man vēl dažas bildes ir. Tas bija tik jauki, visi tie jaunie cilvēki sajūsmā: *O, meitenes atbraukušas!* Pēc tam koncertējām arī Latvijā.

Karalaika laulības

Ar savu nākošo vīru iepazinos, kad man bija kādi 12–13 gadi un mana māsa bija jau liela jaunkundze. Valmierā bija jaunie virsnieki, un viņi skatījās vien, kur tās skaistākās meitenes. Starp citu, Puķītim patika mana māsa. Bet māsa aizgāja uz Rīgu, un tā draudzība izputēja. Tomēr kontaktus viņi uzturēja – kad Alberts iebrauca Rīgā, vienmēr atnāca pie māsas ciemā. Tad jau mēs šad tad satikāmies, jo es dzīvoju pie māsas, kamēr gāju konservatorijā. Viņš jau bija tikpat kā pašu cilvēks.

Krievu gads viņam diezgan traģisks izvērtās. Māte ar tēvu bija miruši. Un vienīgo māsu ar visu ģimeni aizveda krievi. Viņš bija ļoti... ļoti izmisis. Svainis ar dēlu tur mira, bet māsa ar meitiņu vēlāk atgriezās mājās. Tāpēc vācu laikā Puķītis brīvprātīgi aizgāja karot latviešu leģionā, 19. divīzijā. Krievu gadā viņš laimīgā kārtā bija ticis vaļā no armijas, viņu demobilizēja pirms krievu ienākšanas. Tad, ja nemaldos, Alberts bija Kārsavā ģimnāzijas skolotājs. Viņš eksterni beidzis Fiziskās audzināšanas institūtu Rīgā.

Mēs laulājāmies karalaikā, 1944. gada 8. jūlijā Rīgā. Vīrs bija ar savu vienību apmeties Vircavas muižā, un visi tie krievu uzbrukumi Latvijā vēl nebija sākušies. Mūsu kāzas bija ļoti mazas. Laulājāmies Anglikāņu baznīcā, un mūs laulāja mācītājs Siļķe. Es pēdējā laikā irēju vienu istabu dzīvokli, kur arī tas mācītājs dzīvoja. Baznīcā bija klāt tikai mana mamma, māsa, svainis un viņu meitiņa Intiņa, viņai kādi divi gadi tikai. Viņa negribēja labprāt iet iekšā baznīcā, un tad viņai iestāstīja, ka baznīcā ir kaķis, lai nāk un pameklē. Viņa visu laiku staigāja apkārt un meklēja to kaķi. Mēs bijām noirējuši karieti. Tai laikā bija ļoti modē braukt no baznīcas ar zirgu un karieti. Kāzas mēs svinējām pie māsas dzīvoklī Lāčplēša ielā. Un tur bija mana draudzene pianiste Ērika Krūmiņa. Viņa man spēlēja ērģeles baznīcā. Papa jau nevarēja tikt, jo viņš tikai zināmos

laikos dabūja atvaļinājumu. Viņš netika. Tā mēs pavisam klusi un mierīgi novinējām – nebija nekādas lielās kāzas. Un nākošā dienā vīram bija jāatgriežas savā vienībā.

Tūliņ pēc tam arī sākās tas juku laiks, krievu armija ienāca Latvijā, sākās kaujas. Vīrs tika ievainots, un viņu aizsūtīja uz Zēburgu, uz slimnīcu Austrumprūsijā. Un mēs jau arī prātojām braukt projām. Tā kā viņu aizsūtīja uz Austrumprūsiju, tad mēs nolēmām braukt uz Vāciju. Māsa ar svaini domāja braukt uz Zviedriju, bet es teicu: *Tad es līdzī nebraucu*. Svainim arī nebija tāda īsta kontakta ar Kurzemes piekrasti, lai tiktu ārā. Un tā mēs sapakojamies un braucām uz Vāciju. Sākumā aizbraucām tikai mēs ar mammu.

Latvija–Vācija–Dānija

Mēs izbraucām no Rīgas 1944. gada 5. oktobrī. Aizbraukšana iznāca ļoti dramatiskā. Bija diezgan vēla pēcpusdiena un tāds vējains laiks, saraustīti, skrejoši mākoņi. Kuģis sāka braukt projām, krastmala pilna ar cilvēkiem, un tie sauca: *Tautieši! Palieciet dzimtenē, nebrauciet prom!* Tagad kuģis aizbrauc, un krastā palicēji dzied *Dievs, svētī Latviju!*, un mēs arī dziedam *Dievs, svētī Latviju!*. Vējains, mākoņi ātri iet, un saule tuvojas pamalei, un tādi sarkani atspīdumi mākoņos. Tas viss tādu baigu iespaidu atstāja. Nezināmam liktenim brauc pretī.

Mēs izbraucām ārā gar Kolkas ragu, jau satumst, un jūra mazliet vairāk šūpojas. Te uzreiz uz kuģa trauksme – kaut kur zemūdenes. Domājām: *Ak Dievs, ka tikai kāda torpēda mums netrāpa!* Tad mēs gājām tais nabaga lāviņās gulēt, un kuģis sāka kārtīgi šūpoties. Visiem paliek slikta dūša, gandrīz visiem – jūras slimība. Blakus manai māmiņai gulēja viena pazīstama kundze no Valmieras, viņa sūdzas manai mammai: *Vai, Ozer kundz, man ir slikti, es miršu, es miršu, man ir slikti!* Un mamma tik teica: *Nemirs, nemirs, Bērziņ kundz*. Mazmājiņa bija aizstropējusies – cilvēki sametuši konservu bundžas, un tagad viss tek pa tādu reni mums garām un smird, un jūras slimība... Ak vai! Kas nu spēja, tie gāja pa trepītēm augšā uz klāja, tad svaigā gaisā paliek mazliet labāk. Otrā rītā jūras slimība bija kaut cik izslimota, bija tāds dzestrs un skaidrs rīts, tuvojās izkāpšana Dancigas ostā, un tad jau bija arī tāda dēkaina sajūta. O! Nez, kā tur izskatīsies Vācijā, kā tur būs?

Mana māsa ar svaini vēl palika Rīgā. Viņi izbrauca laikam kādā 9. oktobrī, pavisam neilgi, pirms Rīga krita. Un paps jau palika Valmierā stacijā. Viņš netika ārā – krievi nogriezta ceļu. Mēs viņu gaidījām Rīgā, un tad ziņās teica, ka krievs jau ir tur aizgājis. Paps caur Puikuli gribēja braukt uz Rīgu. Viņš bija visu sapakojis, bet vienkārši netika vairs ārā. Mēs gaidījām, gaidījām līdz oktobrim, un tad mēs aizbraucām. Viņš pēc tam ātri nomira. Vēlāk māsa bija dabūjusi

caur Valmieras slimnīcu izziņu, ka viņam ir bijis audzējs. Bet viņam nekad nav bijis neviens audzējs, tā ka es tam isti neticu. Ir cita versija, ka viņš it kā saindējies no kādiem produktiem. Mēs oktobrī izbraucām, un viņš novembrī jau bija miris.

Laimīgā kārtā tikām līdz Dancigai. Un interesanti, ka mēs varējām tūliņ brīvi doties. Mēs kaut kā aizkūņojāmies uz dzelzceļa staciju, nopirkām biļetes un braucām uz savu adresi Mēklenburgā. Mums ar mammu ir adrese rokā, meklējam, kur jābrauc – Bāde Doberanē pie Dzilnas kundzes. Un tur jau mūs mīļi sagaidīja. Tā bija ļoti maziņa, skaista pilsētiņa. Tur mēs ar mammu gaidījām ziņu, kad māsa ar svaini atbrauks. Viņiem bija tā pati adrese. Bet viņi nenāk un nenāk. Paiet viens mēnesis, paiet otrs mēnesis, paiet trešais. Jau nāk 1945. gads. Kur viņi ir? Bet no tā kuģa, ar ko viņi brauca, visus ieliek nometnē. Tikmēr viņi staigā no vienas nometnes uz otru un meklē mūs, jo viņi nezina, ka mēs esam laistas cauri tāpat. Tā viņi kādus trīs mēnešus kavējās. Nu un... mēs ar mammu uztraukušās. Un tad vienā smukā dienā mums atnāca ziņa, un drīz viņi atbrauca mūs apciemot. Tad mēs pārcēlāmies uz Gistrofu un nodzīvojām tur līdz 1945. gada 20. aprīlim, kad izbraucām uz Dāniju.

Bija tā. Svainis vienu dienu atnāk un saka: *Zināt ko? Mūsu policijas iecirknī dod vīzas uz Dāniju*. Bija zināms, ka latviešu karavīrus no veseļošanās vietas Zēburgā pārvedīs uz Dāniju, jo Dānijā bija latviešu karavīru veselības rota. Tur būs arī mans vīrs, un tagad skaidrs, ka mūsu mērķis ir Dānija. Dabūjam visi vīzas un braucām uz Dāniju. Tas bija īsi pirms kapitulācijas. Mēs pievakarē iebraucām Getzerā. Tumšs. Man jau bija papīri līdzī... vācu papīri, ka mans vīrs ir *Hauptsturmführer* [kapteinis], lai man nāk pretī. Jo tajā laikā Dāniju jau arī bija okupējuši vācieši. Un tagad mēs iebraucam – vakars, liņā. Oi! Bet cik skaisti logi! Puķu veikalu logi vis-tie-skaistākie. Kas tur puķu! Visādas dekorācijas... Nu, tā kā vecos miera laikos arī Latvijā bija.

Tur ir viena viesnīca, un es ar saviem papīriem iekšā – jā, nu, ka vācieši... nu tie tak ir kungi, noteicēji pašreiz Dānijā – jā, lūdzu! Mums ir istabas, un mēs dabūjam ēst. Nu eleganti! Pārģuļam pa nakti, un otrā dienā visi pārējie brauc uz Kopenhāģenu, izņemot mani, jo Skelskerā ir latviešu karavīri un mani interesē zināt, vai tur nav mans vīrs. Jo pēdējās ziņas no viņa bija, ka viņi visi brauks uz Dāniju, uz to mazo pilsētiņu. Tagad visi pārējie brauc uz Kopenhāģenu un es braucu uz Skelskeru. Bet nu izrādījās, ka mana vīra tur nav.

Kopenhāģenā svainis griezās pie Dānijas Sarkanā Krusta. Un tad Sarkanais Krusts tai mūsu sabiedrībai, kas mēs braucām – Ozoliņu ģimene, Briežu ģimene un mana mammīte –, ierādīja viesnīcā katram pa istabai. Un varēja dabūt ēdienu. Es pa to laiku meklēju vīru, un nekur viņa nav, nav nekādas cerības. Tad es arī braucu uz Kopenhāģenu. Dabūju ciet visus tos pārējos radiņus. Es sa-

tiku vēl paziņu no Rīgas, ar kuru apmetāties vienā istabā. Mamma laikam bija pie māsas, tur katrai ģimenei pa istabai iedeva. Sarkanais Krusts mums iedeva kuponus, un pusdienās mēs gājām uz vienu lielu sporta halli, kas bija atvēlēta latviešu bēgļiem. Bija izdalīti matračī, un visi gulēja uz grīdas. No segām savilkta tādas kā sienas. Tad tur mēs gājām ēst pusdienas. Un pēc kādām 10 dienām bija kapitulācija.

Trakie dāņi

Ja dāņi to sauc par okupāciju, tad viņi nezina, kas ir okupācija. Vācieši jau tur bija samērā mierīgi, bet nu dāņi ir milzīgi brīvības cienītāji... Tagad, kad tā kapitulācija bija, tad tik vajadzēja redzēt, kas notikās! Piemēram, pretējā viesnīcā augšstāvā bija dzīvojuši vācieši, un tagad, tai kapitulācijas rītā, dāņi meta pa logu ārā vācu uniformas un vācu zābakus. Un tie dāņi skraidīja pa to viesnīcas jumtu ar kaut kādām šautenēm rokā – kādi viņi lielie karavīri! Nu, es domāju, viņi tak nezina, kas ir karš, viņi jau nav bijuši tā īsti okupēti. Šāvās un... pilnīgi tā kā karā bija tā kapitulācija, kaut gan nebija ko šaut. Bet dāņi jau sen nav karojuši, un viņiem laikam gribējās šaudīties.

Taisni tai kapitulācijas naktī, maija sākumā, bija ārkārtīgi silts laiks. Es izmazgāju apakšbikses mazgājamā bļodā un uzlieku uz malas, lai žūst pa nakti. Tagad naktī uzreiz dāņiem raksturīgais sitiens pie durvīm – *tuk, tuk-tuk*, uzreiz tā klapē pie durvīm. Un tik ārkārtīgi karsts, ka mēs abas – tur divas gultas, diezgan liela tā istaba – mēs guļam bez naktskrekliem. Kamēr dabū kaut ko riņķī apķert, kādu palagu, jo nevar jau tik ātri saģērbties, kamēr tās durvis attaisīt – uzreiz iekšā viens “brīvības cīnītājs” ar pistoli un viena jauna sieviete blakus. Mēs pilnīgi pārsteigtas. Viņi domā, ka vācieši, viņi meklē vāciešus. Viņi jau nezina, ka mēs esam bēgļi un to visu kārtu Sarkanais Krusts. Lai pako visas mantas iekšā koferos! Un kas man bija par trakumu – man uz galdiņa ir vīra fotogrāfija. Laikam nebija vācu uniformā – tik gudra jau es biju. Bet otrā pusē bija no viņa uniformas tāds... uz balta pamata melns kāškrusts. Tas viens paķer uzreiz: *Kas tas?* Es teicu: *Tas ir latviešu nacionālais raksts. Un tas ir mans vīrs.* Kamēr mēs saģērbāmies, vīrietis izgāja ārā, bet tā sieviete palika. Viņa apsēdās un visu laiku ar revolveri uz mums, kamēr mēs saģērbāmies un sapakojam to, kas mums bija. Visiem jāsapulcējas vienā lielā viesnīcas istabā. Protams, visi uztraukušies – kas nu būs? Un man tās divas patronas no Volhovas, tās man arī bija uz galdiņa, bet to viņš nepamanīja... Tās man tagad ir kabatā. Mēs bijām salasījušies apmēram 15 vai 20 latviešu, kas dzīvoja tai viesnīcā. Un tagad nu nezinām, kas notiks. Kādi pārstāvji gāja runāties ar viesnīcas darbiniekiem un zvanīja tūliņ uz Sarkanā Krustu, lai noskaidrotu, kas par lietu. Un, kamēr visu to skaidro, es domāju, ko lai es ar tām

patronām daru. Ja mani krata, tad es esmu iekšā – man kādam ierocim jābūt, ka man tādas patronas. Visa tā istaba izklāta ar milzīgi lielu tepiķi – es pabāzu zem tepiķa malas, un tā viņas tur palika. Nu labi. Mums visiem jāpaņem savas mantas, cik nu vien katrs var nest. Lejā sasēdina visus vaļējā smagā mašīnā, un uz šofera jumtiņa pret mums nosēžas ar seju viens “brīvības cīnītājs” ar patšauteni. Un tā mēs braucam uz policijas iecirkni noskaidrot, kas mēs tādi esam. Pa to laiku bija sazinājušies ar Sarkano Krustu, ka mēs esam latvieši, un tad mūs atlaida atpakaļ.

Tas bija šausmīgs pārdzīvojums. Jo, pirmkārt, mēs nevarējām paredzēt, kas notiks. Domājām, ka mūs vedīs uz kuģi un sūtīs pie krieviem atpakaļ. Mēs taču nezinājām, ko tie dāņi darīs. Jo dāņi bija pilnīgi traki. Nezinu, cik gadus vācietis to Dāniju bija okupējis. Un tagad uzreiz brīvība! Karogi bija visur, visās malās, pat sunim pie astes bija karogs piešūts. Nezinu, kas tie par maziem sunīšiem, kam aste ir tā gaisā, un pie tās astes tāds mazs papīra karodziņš pielikts. Tas bija vienreizēji. Un tad mēs turpinājām tai viesnīcā dzīvot, kamēr mūs ielika vienā nometnē apmēram 10 km ārpus Kopenhāgenas, Nedbekā. Grieķu princeses pils bijusi, ārkārtīgi skaistā vietā, tur viņi iekārtoja mums, latviešiem, nometni.

Grieķu princeses pili

Tad mēs dzīvojām tur. Pašā sākumā mums neatļāva nekur iet, ne arī mācīties dāņu valodu. Vēlāk mēs drikstējām iet ārā no nometnes, un tur bija tāds privātmāju rajons, kur turīgi cilvēki dzīvoja. Tie bija dabūjuši zināt, ka ienāk bēgļi, viena otra ģimene prasīja, vai nevar kādu mājas izpalīgu dabūt. To mēs drikstējām darīt. Un mana mamma gāja vienā mājā taisīt pusdienas, viņas kundze bija zobārste, viņa runāja vāciski, un tas vīrs arī bija kaut kāds augstāks ierēdnis. Un mamma caur tiem iepazinās ar kādu mūziķi, un caur to man atkal pašķīrās ceļi. Es varēju braukt uz Kopenhāgenu vienā muzikālajā firmā trenēties spēlēt klavieres katru dienu. Pašai sava istaba un flīģelis, tur bija eleganti. Mums nometnē, tai grieķu princeses pili, arī bija klavieres. Es tagad satrenējos un domāju: nē, man vajadzētu kaut ko vēl darīt. Dabūju kontaktu ar Karalisko konservatoriju un pieteicos, ka gribētu to apmeklēt. Man jau visi papīri bija no Rīgas, ka es Rīgā esmu beigusi konservatoriju. Un tad viena komisija klausījās, ko es viņiem spēlēšu. Es spēlēju Vītola *Viļņu dziesmu*. Tas tāds sarežģīts gabals. Un tad es tiku tur pieņemta. Man bija ļoti brīnišķīgs pedagogs – tāds vecs kungs Henrihs Knudsens. Bet viņš pēc gada nomira. Tad es dabūju vienu citu skolotāju, bet tas man diez ko nepatika.

Tagad es varētu pastāstīt mazliet vairāk par to nometni. Virtuvē bija divi pavāri, laikam vācieši. Viņi taisīja mums ēst. Bet bēgļiem bija jāiet virtuvē

palīdzēt. Galvenais – pie pusdienu sagatavošanas, kartupeļi jāmizo un tā. Tur jau arī reizēm iznāca vesels humors. Piemēram, tāds gleznotājs Stepe, kas beidzis Mākslas akadēmiju. Viņš sāka savu kartupeļu dalīšanas metodi. Viņš teica: *Vispirms pārgriež uz pusi, tad uz ceturto daļu un vēl, vēl un vēl, vēl, kamēr vairs tās mizainās puses nav nekur*. Tiešām ļoti jauki bija. Tur latviešu karavīri arī, jauni cilvēki. Un tad nodibinājās Latviešu palīdzības komiteja Dānijā. Mans svainis tur bija sekretārs. Es vienu laiku arī strādāju tai palīdzības komitejā kā mašīnrakstītāja, pirms klavieru spēlēšanas. Tai komitejai bija jāapzina visi latvieši, kas ir Dānijā nometnēs. Tur jau bija vairākas nometnes.

Mēs no sākuma nekur daudz ārā no nometnes nedrīkstējām iet, varbūt kādu mēnesi tas bija tā. Un tad uzreiz visiem ir jāiet ārā no nometnes un jāstrādā, pa nakti var gulēt nometnē, bet var arī ārpusē dzīvot un strādāt. Tad es sameklēju sev darbu pie viena veca norvēģu kunga, kam savā laikā bija piederējusi vagonu fabrika Bavārijā. Viņam brīnišķīgs četrstabu dzīvoklis ļoti labā rajonā Kopenhāgenā. Flīģelis un milzīgi liels salons ar skaistu statuju un daudz puķēm. Viņam vajadzētu, kas vienu reizi ēst iztaisa... Labi, nu tad es tur salīgstu. Man pašai viena atsevišķa istabiņa. Bet es sākumā biju tāda bišķi aizdomīga, tāda uzmanīga. Bet viņš bija ļoti solīds, mēs tikai muzicējām abi – spēlējām Grīgu. Viņš spēlēja vijoli, es – klavieres. Un es jau nemācēju neko taisīt ēst tā, kā dāņi to dara. Tad viņš nāca man palīgā ēst taisīt. Nu labi. Man jau tur tiešām bija ļoti jauki. Pusdienas, ko es iztaisiju, bija kopā ar viņu jāēd un vīns jādzer. Ļoti eleganti un solīdi. Mans skolotājs bija nomiris, un jaunais skolotājs konservatorijā man kaut kā lāgā nepatika, es retāk tur gāju. Un tad es atceros vienus Jāņus. Saimnieks aizbrauca uz Jirlandi, uz otru Dānijas daļu. Viņš teica, ka es varu saaicināt savus draugus viņa mājā svinēt. Viņam brīnišķīga liela ēdamistaba, tur masīvs galds un brīnišķīgi krēsli, un citas mēbeles. Nu burvīgi viņš tur dzīvoja. Es arī saaicināju visus savas paziņas no nometnes. Māsa bija, svainis, un tad vēl, vismaz kādi 10–12 cilvēki mēs bijām. Mums lustīgi gāja: dziedājām un nosvinējām tos Jāņus dikti jauki.

Kad nodibinājās palīdzības komiteja un bija apzinātas visas latviešu bēgļu nometnes, tad rīkoja ceļojošus koncertus. Es spēlēju klavieres un pavadīju dziedātāju Emmu Eglīti. Bija kādas piecas vai sešas latviešu bēgļu nometnes. Uz svētkiem Kopenhāgenā notika kādas lielākas sanāksmes, tur arī spēlēju. Un arī tai grieķu princeses pili mēs sarīkojām vienu koncertu. Es vadīju kori sešu vai astoņu cilvēku sastāvā. Mēs smuki nodziedājām. Spēlēju arī solo, un Emma Eglīte dziedāja. Bija smuks koncerts.

Atceros, bija tāds dānis Hogensens, savā laikā Latvijā viņam bija automobiļu firma uz Elizabetes ielas. Viņš ļoti daudz latviešiem palīdzēja.

Organizēja Dānijas piekrastē dāņu zvejnieku laivas latviešu bēgļu pārvešanai pa kluso pāri uz Zviedriju. Viena mums pazīstama ģimene taisījās braukt un teica: *Ā, nu šonakt brauksim!* Pienāk rīts – o, tas vīrs ienāk iekšā: *Sveiki!* Viņi bija atgriezti atpakaļ. Tur jau vaktēja arī. Un te tāds Ozoliņ pāris dzīvoja ar diviem bērniem, mēs bijām Dānijā kopā. Tiem izdevās aizbraukt, tos nenokāra.

Vīra dēkas

Bet manam vīram tikmēr gājis tā. Veselības rota atradās Austrumprūsijā, un bija paredzēts viņus vest uz Dāniju. Bet tieši pienāk kapitulācija, un krievs pārsteidz viņus – ir nogriezts ceļš. Un tad krievs viņus dzina ārā no tās pussalas, veda uz kuģi. Ļoti maza apsardze, un viņiem ļoti viegli izdevās izbēgt. Vīrs, viņa ziņnesis un vēl viens, viņi bija “situši pēdu”, kā saka. Un tad vīrs dzīvojis pie kādas poļu zemnieces, stalli bijis jāguļ. Domājis, ka jātiek ārā no Polijas, bet tad vajag kaut kādus papīrus. Aizbraucis uz Varšavu. Domājis: kur lai iet? Kur lai dabū vīzu? Nu, ies varbūt uz Holandes sūtniecību – uzdoties par holandieci. Jo viņam bija kaut kāda darīšana kādreiz bijusi ar vienu holandiešu māsiņu. Tieši viens holandieci vācis atpakaļ tādus, kas kara laikā kaut kur projām aizklidūši. Un tad viņš domājis, kas tad Holandē varētu būt par adresi, kur viņš varētu būt dzīvojis? Postdam... Tur tie dambji bija, vai ne, daudz to kanālu, un pasts arī visur ir... Postdam. Un viņš laikam uzrakstījis Potsdam, un tie teikuši, ka tas nav nekāds holandieci, kas nemāk savu valodu. Tai reizē viņš nekur netika, brauca atpakaļ pie tās saimnieces.

Un tad pamazām viņš bija dabūjis informāciju, ka Dancigā ir viena latviešu ģimene, kurai ir sakari ar latviešu jūrniekiem, kas brauc uz zviedru ogļu kuģiem Polijā pēc oglēm. Un tā viņš bija aizkūlies uz to dzīvokli. Lai slēptu, ka viņš tur nelegāli uzturas, pieteicies par naktssargu – ostā poļiem malku sargājis. Un tas dzīvoklis arī netālu no ostas. Dzīvokļa īpašniece bijusi Kalnāju mamma ar savu meitu – meita vēl dzīvoja Gēteborgā. Vīrs bija aizgājis tur un sarunājis, kad viņi brauks.

Vienmēr, kad kuģis iet ārā no Polijas, ir arī muitas kontrole. Bet nu vīrs nosmērējās netīrs, šņabja pudele vienā rokā un desas luņķis otrā – izlikušies visi piedzērušies, gājuši dziedādami cauri tai kontrolei. Tie poļi domā, ka tie visi ir jūrnieki, kuģa apkalpe. Tad viņš ierakts oglēs tā, ka galva vien ārā. Jo nāk kontrole uz kuģa ar lampiņu skatīt... vai viss kārtībā vai ne. Un vīrs saka: *Man tā bija bailes, ka mani pamanīs.* Bet nu tomēr viņš laimīgi atbrauca pāri uz Zviedriju. Tie latviešu jūrnieki, viens vai divi, tie bija izsēdinājuši viņu ārā, iedevuši naudu, lai brauc uz Stokholmu, jo Stokholmā bija Latviešu palīdzības komiteja.

Lai iet tur pieteikties, ka viņš ir ieradies. Bet nedrīkst teikt, ka no Polijas, jo tos sūtīja atpakaļ. Dažus aizsūtīja, kas pateica, ka viņi no Polijas. Tā viņš aizgāja uz to palīdzības komiteju. Izrādās, tur viena bijusī skolasbiedrene strādā, ar kuru kopā Rīgā skolā gājis.

Tādā veidā ir pārvesti daudzi latvieši no Polijas pāri uz Zviedriju. Viens, piemēram, bijis noslēpts ūdenstvertnē. Lai tiktu garām kontrolei, latviešu jūrnieki tēlo, ka ir riktīgi piedzērušies, un tad tas, kas jāpaslēpj, tas ar tāpat streipuļo. Iebāzuši viņu tai ūdens bākā. Nezinu, kā tur īsti bija, bet aizmirsuši, kur viņu ielikuši, un tikai pēc vairākām dienām atbrīvojuši. Tas ne ēdis, ne dzēris, nabadziņš...

Zviedrijā: nelūgti ciemiņi

Pa to laiku es biju Dānijā, no 1945. līdz 1947. gadam. Pēc kapitulācijas nekādas ziņas no vīra vairs nepienāca. Līdz tam jau mēs sarakstījāmies, kā vajag. Bet pēc kapitulācijas viss pārtrūka. Un tad es, cik latviešu valodā avīzes bija – Vācijā kāda iznāca, un Zviedrijā divas bija, es liku iekšā sludinājumus, vai kāds nav redzējis, vai nezina kaut ko. Tur jau nāca viena otra atbilde. Cits rakstīja, ka ievainots, cits, ka pazudis. Un tā divi gadi nebija nekādas ziņas par vīru. Es jau pamazām atmetu cerības, ka viņu vēl satikšu.

Tagad 1947. gadā Dānija mūs, bēgļus, vairs negribēja. Jāizceļo kaut kur! Pirmā zeme, kas ņēma pretī bēgļus no Dānijas, bija Anglija. Man viena draudzene brauks uz Angliju, es domāju braukt līdzī. Bet mans svainis bija Latviešu palīdzības komitejā Dānijā par sekretāru. Uzreiz uz viņa vārda pienāk kartiņa no mana vīra, ka viņš ir Zviedrijā. Viņš to adresi ir dabūjis Latviešu palīdzības komitejā Stokholmā. Zviedrijā iznāca latviešu kalendārs, un tur ir visas palīdzības komitejas iekšā, arī Dānijas, un tur ir sekretārs Voldemārs Briedis. Kā vīrs uzskata to vārdu Briedis – *Ahā! Tur Verai ar jābūt*. Jo viņš jau zināja, ka mēs turamies kopā. Tad tūliņ rakstīja man. Tā es dabūju to kartiņu. Un tad es dabūju vīzu. Es faktiski Zviedrijā neesmu bēglis – esmu ar vīzu iebraukusi no Dānijas, vīrs mani izsauca. Braucu smalkā salonā, otrajā vai pat pirmajā klasē, starp smalkām dāmām un kungiem. Mamma vēl palika Dānijā pie māsas, jo es jau nekā nezinu, kur mēs ar vīru dzīvosim. Vīrs sākumā bija kādā kokzāģētavā strādājis.

Kad es atbraucu, viņš jau strādāja porcelāna fabrikā Līdčēpingā. Vīrs strādāja lietuvē, kur lēja kafijas vārītājus. Agrāk bija tādi lieli, porcelāna. Viņam bija iedota viena ļoti liela istaba, ar malku kurināma. Tai galā bija it kā virtuve – tikai aizvelkami aizkari priekšā, elektriskā divriņķu plītiņa un izlietne. Vairāk nekā nebija. Es arī sāku strādāt tajā porcelāna fabrikā. Sākumā es strādāju nodaļā, kas līmē zīmējumus uz traukiem. Bet tad man bija nodilusi pirkstu galiem āda, pilnīgi sarkani pirksti, asinsvadus varēja redzēt. Es gāju pie personāla

priekšnieka un teicu: *Esmu pianiste, es vairs nespēju tai nodaļā tālāk strādāt.* Un tad mani pārcēla uz citu nodaļu. Pie rotējošās plates, kur uzliek šķīvjus un uzvelk zelta kantītes. Un tas viss uz akorda bija jādara. Tad uzzināju, ka tai fabrikā rīko mēneša jeb divu mēnešu kursus rokas zīmēšanā. Tas jau bija interesantāk, turklāt man vienmēr bijusi interese par zīmēšanu. Gāju pie Rozenberga un teicu, ka es to gribētu. Viņš atbildēja: *Jā, labi. Es pateikšu, kad tie kursi sāksies.* Bet viņš tā arī nepateica. Redziet, te trimdā bija izveidojusies brīvās Latvijas pagaidu valdība, un viņš nu būs nākošais satiksmes ministrs. Viņš mudināja mūs zviedru valodu mācīties, kas ļoti pareizi ar bija – valoda jau bija jāprot. Bet mēs jau tur neviens nemācījāmies. Jo, pirmkārt, nebija nekādas vajadzības un, otrkārt, nebija iespējas, ka tu strādā fabrikā uz akorda, tur taču nav laika acis pacelt. Toreiz mēs pelnījām stundā kaut kas zem kronas. Tur bija arī itāļu strādnieki no Itālijas – Nella bija man draudzene. Tajā porcelāna fabrikā mēs nostrādājām divus gadus, no 1947. gada līdz 1949.

Gēteborgā mēs netikām iekšā, jo sākumā bēgļus nelaida iekšā lielajās pilsētās. Stokholma, Gēteborga un Malme – tās bija bēgļiem aizliegtas. Ārpusē varēja dzīvot. Piemēram, tagadējie stokholmieši liela daļa dzīvoja Upsalā, tas ir apmēram stundas braucienā ar vilcienu no Stokholmas. Tur jau ļoti daudz latviešu dzīvoja. Kad bija atļauts pārcelties, tad viena daļa pārcēlās uz Stokholmu, bet viena daļa palika Upsalā. Tad Melndālē, tā ir tāda maza pilsētiņa, kurai saiet kopā robeža ar Gēteborgu, bija tekstila fabrika *Mölnlike*. Tai vajadzēja strādniekus, jo arī tekstilfabrikā maksā vismazākās algas. Tur jau letiņi strādāja un bija pazīšanās un sarakstīšanās. Nu un tad mēs pārcēlāmies uz Melndāli. Vīrs pa priekšu aizbrauca, es paliku vēl Līdčēpingā. Mammiņa tad jau bija atbraukusi pie mums dzīvot. Vīram bija teikuši: *Nu jā, bet vispār jau jūs esat par vecu...* Zviedrs jau nekad neteiks *nē*, viņš teiks *nu...* *mēs ziņosim...* Beigās viņš tomēr bija saņēmis ziņu, ka var sākt strādāt. Tajā Melndālē bija barakas, kur strādnieki dzīvoja, viņš sākumā tur piemeties. Kad mēs ar mammu pārcēlāmies, tad fabrika mums iedeva trīsistabu dzīvokli vienu istabu. Tur mēs dzīvojām trīs ģimenes. Vienā istabā viens pāris, otrā istabā viena ģimene ar puisīti, un trešā – es, vīrs un mamma. Un kopējs ķēķis. Pēc kāda gada vai ātrāk, tad mēs dabūjām paši atsevišķu dzīvokli – divarpus istabas. Fabrika būvēja blakus jaunu māju, un mēs tur dabūjām vienu divarpus istabu dzīvokli. Mums jau bija pilnīgi paradīze pēc visām bēgļu nometnēm Dānijā un tās saspietības Līdčēpingā un te, tajā dzīvoklī, trim ģimenēm. Bet, tā kā fabrika mums iedod dzīvokli, mums ir tur jāstrādā, mēs nevaram citur iet. Mēs esam *Mölnlike* vergi.

Man tās senču asinis runā: man vajag zemi – mēs jau esam riktīgi latvieši! Kad mēs bijām Melndāles tekstilfabrikā, mēs skatījāmies, kur tuvumā izīrē tā saucamos kartupeļu laukus, apmēram 200 kvadrātmetru. Un tā mēs tūliņ dabūjām

vienu, bet tā zeme nebija agrāk apstrādāta, vīrs visu uzraka, grieza velēnas uz riņķi, un tā mēs tur sākām dārziņu. Pēc kāda gada mēs dabūjām dārziņu turpat fabrikas tuvumā.

Atkal pie klavierēm

Fabrikā es biju tā trešā meitiņa, kura zīdu šķetināja: *Dod, māmiņa, to meitiņu...* Es tūlīt izstāstīšu, kāpēc. Tā bija zīda austuve, un es biju pie šķetināšanas, zīda diegu tinu uz tādām lielām spolēm, ko liek aužamās mašīnās iekšā. Un viss uz akorda. Tur ļoti simpātiski cilvēki bija. Viena igauniete, arī zviedrietes bija. Un priekšstrādnieks ļoti omulīgs... Bet nu darbs vienu nedēļu no sešiem līdz diviem un otru nedēļu no diviem līdz desmitiem, maiņās. Un to es ilgi nevarēju izturēt. Es nezinu, vai es tur divus gadus nostrādāju. Man sāpēja galva, un es gāju pie ārsta, dabūju ārsta zīmi. Ja es gribu tur beigt strādāt, jāmeklē kaut kur citur darbs. Mācītājs Jaunzems, kurš vēlāk emigrēja uz Ameriku, viņš skraidīja visur apkārt un meklēja man vietu. Gēteborgā bija latviešu draudze, un tur vienu laiku bija ērgelnieks zviedrs, kurš bija teicis: *Ā, tur ir viena tāda mūzikas skola, viņiem laikam vajag skolotāju.* Un tad es dabūju kontaktu ar to mūzikas skolas priekšnieku, un izrādījās, ka viņa kundze ir no Rīgas, vāciete, kas ir gājusi vācu ģimnāzijā Rīgā. Tēvs faktiski bija Norvēģijas tirdzniecības pārstāvis, un tā māte laikam bija no Vācijas. Vārdu sakot, pazīstams cilvēks no Rīgas. Man bija brīnišķīgs kontakts visu laiku ar to direktoru. Un tur tiešām bija viena vieta brīva. Tur bija viena norvēģu pianiste, kuras vīrs studēja Gēteborgas tehniskajā augstskolā, un viņš to beidza, un viņi brauca atpakaļ uz Norvēģiju. Nu vieta ir brīva – tieši priekš manis atbrīvojās!

Valodu gan es zināju švaki. Kamēr es biju Dānijā no jūnija līdz novembrim, tad jau Zviedrijā bija iznākusi tāda zviedru–latviešu pašmācības grāmata. Un es dabūju to grāmatu un mācījos. Priekš klavierspēles man pietika zināšanas. Man jau tur nekas daudz nav jātāsta. Tur ir grāmata, tur ir zviedru teksts. Man nebija nekādu lielu problēmu.

Tas mācītājs Jaunzems, kuru pirmīt pieminēju, viņš jau pats kādā bankā strādāja par iznēsātāju, izsūtāmo zēnu. Nu bet nedabūja darbu taču nekur! Nevienš jau negaidīja ar atplestām rokām. Visi latvieši, arī prāvests Sakārnis, augstskolas beiguši, pa naktīm gāja dzelzceļa vagonus slaucīt. Nekur jau nevarēja labu darbu uzreiz dabūt. Kaut kā naudiņa jāpelna bija. Es jau arī nocīnijos pa tām divām fabrikām un biju ārkārtīgi priecīga, ka tiku klavierspēli mācīt. Sākumā tā mūzikas skola bija pie strādnieku arodbiedrības. Un es domāju: nē, man jātiek vienā riktīgā mūzikas skolā iekšā. Nu tad es tiku komunālā mūzikas skolā, pilsētas mūzikas skolā, tā skaitījās pie skolu virsvaldes. Jā, nu jau mēs tikām tiktāl.

Meitas kristības Gēteborgā 1954. Foto no ģimenes albuma

Līga Britta beigusi skolu Gēteborgā, 70. gadi.
Foto no ģimenes albuma

1954. gadā piedzima meita Līga Britta. Tad mēs vēl turpat dzīvojām, fabrikas dzīvoklī. Vēlāk dabūjām dzīvokli Gēteborgā. Es jau strādāju mūzikas skolā, un vīrs gāja ostā strādāt – tur varēja labi nopelnīt pie kuģu lādēšanas. Kad atļāva bēgļiem dzīvot lielajās pilsētās, pieteicāmies rindā dzīvokļu pārvaldē Gēteborgā, bet bija četri gadi jāgaida. Tad dabūjām jaunā mājā, jaunā pilsētas daļā skaistu trīsistabu dzīvokli. Kaut kas sasniegts jau bija tikai tad, ja tu dabūji savu privātdzīvokli, ja tu neesi atkarīgs no fabrikas. Ja tev ir dzīvoklis, tad var meklēt darbu citur. Bet, kamēr tu dzīvo fabrikas dzīvoklī, tikmēr tev ir jāstrādā fabrikā. Tādi bija noteikumi.

Toreiz, kad Līga Britta piedzima, es biju stundu skolotāja. Tik stundas, cik es strādāju, par tik man maksāja. Tad nebija kā tagad – mātes veselu gadu var būt brīvas ar algu. Es laikam pēc mēneša jau sāku atkal strādāt. Man bija mammiņa, kas ar Līgiņu bija mājā. Vīrs dabūja darbu būvfirmā pie paļu kontrolēšanas, kur

mēra, cik dziļi tie pāļi jādzen. Vajadzīgās zināšanas viņam bija no karaskolas. Un tur bija ļoti brīnišķīgi tie priekšnieki. Kad viņiem bija gada svētki vai kāda balle, tad mēs vienmēr sēdējām pie direktora galda. Viņi jau zināja, kas mēs esam, ka mēs neesam vienkārši strādnieki, ka mēs esam bēgļi no Latvijas un kāda mums ir izglītība. Tur bija tiešām ļoti jauki.

Mūzikas skolās es strādāju līdz pensijai. Pilsētas mūzikas skolā no sākuma man bija stundu alga, bet vēlāk dabūju pastāvīgu vietu. Tur nebija nekāda programma, varēja ar bērniem spēlēt, ko grib. Nekādi norēķini, nekas par to nebija jādod. Vienu reizi pavasarī notika tādi kopēji koncerti, kad piedalījās vijolnieki, blokflautisti un pianisti. Bet es rikoju arī atsevišķi audzēkņu vakarus, kur obligāti visiem bija jāspēlē. Tās bija manas prasības. Es, kā parasti mūziķi tādos audzēkņu

vakaros, uzaicinu mūzikas kritiķus no avīzēm. Nu kāpēc gan ne, ja esmu labi sagatavojusi savus skolēnus? Kaut gan visi ir iesācēji – vienu vai divus gadus tikai spēlējuši. Un tagad viens sajauc un otrs, un trešais. Kādi trīs sajauca. Nu, no kādiem 20 tas taču nav daudz! Turklāt visi no galvas spēlē, neviens ar notīm. Zviedriem parasti no galvas nespēlē – visi tikai ar notīm. Kritiķis bija uzsvēris, ka nākošreiz labāk lai tie skolēni spēlē no notīm. *Bet neparasti, ka jauniesācēji tik muzikāli spēlē.*

Katru pavasari maija beigās man bija audzēkņu vakari. Nāca vecāki un radinieki, un draugi, kas gribēja. Es nekur nereklamēju un vairāk nevienu kritiķi ar neaicināju. Vecāki jau bija ļoti priecīgi un atzinīgi. Puķu kalni bija un šokolādes kastes. Protams, pozitīvais bija tas, ka tie bērni klausās, kā citi spēlē. Četrrocīgi, kādreiz pat sešrocīgi. Un viņi saka: *Skolotāj, es gribu šito gabalu nākošreiz spēlēt... Es gribu to spēlēt...* Tas bija ļoti jauki.

Ja nemāk valodu

Pirmajā laikā jau visādi pārpratumi gadījās. Mēs bijām Līdčēpingā, un pirms Ziemsvētkiem es domāju – jānopērk maize. Ziemsvētku vakars rīt vai parīt. Mēs ieejam konditorejā, es skatos – tāds smuks, mazs, brūns kukulītis. Nopērku. Es domāju, ka būs garšīga karašiņa. Aizejam mājās – smaržo pēc piparkūkas. Atgriežam rīciņas – garšo pēc piparkūkas. Zviedri vēl joprojām tādu cep. Bet mums negaršoja, es nezinu, vai es izmetu ārā vai suņiem atdevu... Tai mājā augšstāvā dzīvoja fabrikas sargs, viņam bija kādi trīs vilku suņi, kas pa nakti gāja sargāt fabriku, tad es tiem suņiem atdevu to piparkūku maizi. Un tagad mēs gribam nopirkt vienu pīli, izcept uz Ziemsvētkiem. Ieejam skārnī... Tur cilvēku pilns un nekur neredz pīli uz letes, un mēs arī nezinām, kā sauc. Skatāmies un skatāmies – nu, nekā darīt, tad nopirkām vīstiņu. Kaut ko jau nopirkām.

Un vēl viens atgadījums man jāizstāsta. Īsi pirms Lieldienām gribam nopirkt jēra gaļu, iztaisīt jēra cepeti. Ieejam skārnī. Cilvēku rinda. Gaidām un gaidām. Bet mēs isti nezinām, kā zviedriski sauc aitu vai jēru. Un tagad pienāk mūsu rinda, un vīrs prasa *lamm čet*, gaļa ir *čet* – to mēs zinājām. Un *lamm* ir jērs vāciski. Un tagad viņš saka: *Lamm čet*. Un pārdevēja nesaprot, skatās, un tie apkārtējie ar sāk skatīties un brīnīties. Vīrs saka vēlreiz *lamm čet*. Jau paliek nervozs. Un... un... un tad viņš noskaitās un teica *bē-eee čet!* Man bija kauns. Izgājām ārā pa durvīm...

Viena daļa latviešu strādāja Vermlandes mežos. Manai draudzenei vīrs bija mežzinis, bet viņa pati – žēlsirdīgā māsiņa. Un tagad nu viņa aiziet uz veikalu, viņa domā: vajadzētu nopirkt avīzi, jāpalasa tā zviedru valoda drusciņ, kaut arī

nemāk. Viņa ieiet tādā lauku veikaliņā un domā – tur jau avīzes parasti kaut kur stāv. Izskatās – nav nekur. Viņa staigā apkārt un skatās. Un pārdevēja pienāk klāt – nu, ko viņai vajag? Un viņa nekā nevar pateikt, viņa nezina, kā sauc avīzi zviedriski. Viņa domā – varēs parādīt, ja būs. Un nekur nav tās avīzes. Un pārdevēja rāda šo, rāda to... Tā pārdevēja laikam domā – nez, ko tad tādām ārzemniekam vajag: varbūt kādu birsti, ko istabu slaucīt? Un tad viņa sākusi rādīt visas tās birstes dažāda kalibra – gan lielas, gan mazas. Un tā mana draudzene tad to vismazāko nopirkusi.

Vēl tāds gadījums vienai citai draudzenei. Viņa jau prata drusku zviedriski. Viņa tagad grib veikalā nopirkt krējumu, bet viņa nezina, kā krējumu sauc. Pienu viņa zina, kā sauc. Un viņa domā, ka prasīs piena virskārtu. Un viņa prasījusi zviedriski piena virskārtu, un šie bija iztaisījuši lielas acis un nekā nebija sapratuši. Un tā viņa krējumu nedabūja.

Fabrikā strādājot, arī atgadījās visādi kuriozi. Mēs grupā strādājām, kādas trīs sievietes un viens vīrietis. Tagad tā. Mēs pēc darba ejam uz māju, un es saku... latviski tas skanētu *kur ir mana rokassoma?* – un dāniski *rokassoma ir taske*. Bet tas nesmuki skan zviedriski – “vīrieša soma”... Un tagad es prasu: *var ār min taske?* Un tas Oskars tad sāka šausmīgi smieties un teica: *Tā tu nesaki. Tā tu nesaki. Tas nav smuki zviedriski.*

Rīga ir un nav

Pirmo reizi Latvijā es biju 1975. gadā. Mēs dzīvojām bijušajā *Romas* viesnīcā, pretim operai, es neatceros, kā viņu toreiz sauca. Mēs kāpjām ārā no busa, un skatos, kas man ir pretī. Jo manas draudzenes zināja, ka es braukšu. Velta Rozenberga, Ērika Krūmiņa-Braže un

Elvīra Dāboliņa-Boka, visas bija atnākušas pretī – o!... Un tad mēs dikti sirsnīgi sasveicinājāmies. Pēc tik ilgiem laikiem, 1944. gadā pēdējo reizi tikāmies... Pievakare bija, bet vēl gaišs. Es teicu: *Nu, labi. Es nolikšu koferus savā istabā, un tad iesim pastaigāties pa Rīgu*. Tad mēs tā izdarījām. Protams, pirmais ceļš bija tūliņ gar konservatoriju. Mēs vēl gar staciju pastaigājāmies un parunājāmies. Un tā mēs tai vakarā izšķīrāmies. Pēc tam jau laikam gan-

Kopā ar intervētāju Baibu Belu Stokholmā.

Foto: Māra Zirņīte, 1996

drīz katru dienu satikāties. Citādi jau nemaz nevarēja būt.

Mēs nekur ārpus Rīgas nedrīkstējām braukt. Es nezinu, vai tas bija kaut kur rakstīts vai to mums teica, neatceros. Daži paziņas bija pa klusām izšmugulējušies ārā no Rīgas. Aizīkšķojuši uz saviem laukiem kaut kur Kurzemē, bet tas laikam bija drusku vēlāk. Protams, ļoti skaisti un silti ap sirdi palika, kad visi ieraudzījām atkal dzimteni. Tad Veltiņa bija saaicinājusi savā mazajā dzīvoklītī visas *līgas*, konservatorijas korporācijas *Līga* locekles, cik varēja apzināt un cik tur bija tuvumā. Viņa

uzaicina mani: atnāc tad un tad... Un tagad es eju iekšā pa durvīm, un stāv vesela rinda, es neatceros, kādas 8 vai 10 manas bijušās draudzenes un kolēģes, un visām rokā puķu pušķis – margrietiņas un rudzupuķītes un dzied: *Aiz upītes es uzaugu, pār upīti man aizveda...* Man, protams, asaras birst. Tas bija tik ārkārtīgi aizkustinoši. Liekas, mana meitiņa Līga arī bija līdzī atnākusi. Tad viņa vēl spēlēja klavieres. Mēs ļoti jauki pavadījām laiku kopā.

Mans brālis guļ Rīgā kapos paglabāts. Tad es tur aizgāju ar savām radniecēm. Mēs, protams, aizbraucām arī uz Brāļu kapiem. Un aizgājām uz bijušo māsas dzīvokli Lāčplēša ielā. Tur dzīvoja manas mammas divas māsiņas ar savām divām meitām. Viena precējusies un viena neprecējusies. Apciemojām viņas.

Un tajā braucienā interesanti likās viesnīcā. Bija vēl parketa grīdas, un koridorā ārā sēdēja viena sieviete – sardze vai dežurante. Man liekas, viņai bija uzdevums skatīt, kur mēs paliekam un ko mēs darām. Istabā, protams, bija ielikti arī tie klausāmie. Māsa ar savu meitiņu dzīvoja citā stāvā. Viņa nonāk un stāsta: *Kas tā par lietu! Kas tie par tualetes papīriem! Kāpēc te nav tualetes papīra neviena?* Viņai nebija nekāda, un man bija tādi kvadrātveidīgi, tā kā ciets rakstāmpapīrs, tādi mazi kvadrātiņi sasprausti pie tā poda. Un māsa saka: *Otrā dienā man ar klāt tādi paši papīri.* Un vēl kas. Vannām izņemti korķi, kas nosedz to ārā tekamo. Tā mēs nedabūjām ieiet vannā. Un māsa atkal saka: *Kas te... kāda tā grīda! Nevar iet ar plikām kājām.* Palika galīgi melnas kāju pēdas – ļoti netīra bija tā parketa grīda, es nezinu, cik ilgi nebija tīrīta. Palika tāds... drūms iespaids. Vecos laikos *Roma* taču bija pirmklasīga viesnīca, ļoti eleganta. Tur jau visi ārzemnieki apmetās. Jā, laiki mainās.

Pēc 10 gadiem ekspedīcijas laikā kopā ar Kristīni Rubīnu. Foto: Māra Zirņīte, 2006

Un tad man sekoja. Es domāju, ka visiem sekoja. Es jau viena pati arī gāju, jo Līga un manas māsas meita Inta, viņas atkal abas kopā devās. Mēs ar draudzenēm vienmēr satikāmies pie operas strūklakas. Pirms es gāju ārā, es jau pa logu apskatījos. Man bija otrā stāvā istaba. Apskatījos, vai tur kāds nedežurē, to jau var redzēt. Un tad es ievēroju, ka viens un tas pats vīrietis... Kā es izeju ārā, viņš tā neuzkritoši man seko.

Toreiz pirmā momentā man likās – Rīga ir un nav, ir un nav. Kaut kā likās sveša. Visi koki izauguši lieli. Mēs aizbraucām 1944. gadā, un tagad 1975. gads – 31 gads, un pa to laiku jau ļoti izaug, visa daba pārvēršas. Es esmu kādas piecas vai sešas reizes bijusi Latvijā. Bet tas pirmais pārdzīvojums bija visdramatiskākais. Kad es atbraucu atpakaļ, tad kādu pusgadu man bija ārkārtīga depresija. Es... es sajutos tā... Šeit es esmu sveša: sveša zeme, sveša valoda... Un Latvija! Tur... tur viss... Bet tur nav atkal tas, kas bija toreiz. Krievu valoda visur skan un... Nē, es domāju... cik šausmīgi... Un visi izklīduši, tik viena maza daļiņa no maniem draugiem un kolēģām Latvijā palikusi. Nav tāda īsta pamata zem kājām. Es to joprojām vēl jūtu. Bet kaut kā esmu pieradinājusi sevi. Te jau ir tā kā... tik daudz, kā nodzīvot. Un Rīgā... Rīgā es aizbraucu – O! Rīga! Vai, cik jauki! Kaut kāda ārkārtīgi silta sajūta pārņem. Bet tomēr atkal... Nē, tā tomēr nav mana Rīga. Tā ir savādāka. Kad es atbraucu atpakaļ, domāju – nu jā, laikam esmu nolemta palikt šeit Zviedrijā. Tā jau laikam ir.

Intervija NMV-443, ierakstīta Stokholmā 1996. gadā.

Intervēja Baiba Bela un Māra Zirņīte.

Atšifrēja Ilona Grūbe.

Publikācijai sagatavoja Baiba Bela.

Valentīne Lasmane

Valentīne Lasmane (dzim. Jaunzeme) ir viens no mezglā cilvēkiem konspiratīvajā tīklā, ko kara beigās izveidoja Latvijas Centrālā padome bēgļu laivu ceļā no Kurzemes krasta uz Zviedriju. Pēc 40 gadiem viņa sakārtojusi 130 liecinieku atmiņas grāmatā "Pāri jūrai 1944./45. g." (izdota Stokholmā 1990. gadā). Dzimusi Ukrainā, kur tēvs latvietis bija ieradies strādāt par mērnieku. 1921. gadā viņš pārved ģimeni uz Latviju. 1942. gadā Valentīne pabeidz studēt baltu filoloģiju Latvijas Universitātē, nepilnu gadu strādā ziņu aģentūrā LETA, vācu okupācijas laikā – par

Foto: Ieva Garda, 2007

skolotāju lauksaimniecības tehnikumā Malnavā. Kad padomju karaspēks tuvojas Latvijas robežai, viņa dodas uz Rīgu un pēc īsas medicīnas māsu apmācības kopj slimnīcā ievainotos karavīrus. Universitātes biedrs Leonīds Siliņš viņu iepazīstina ar intelīģences pretestības kustības vadītāju Konstantīnu Čaksti un iesaista pagrīdes kustībā. Līdzdarbojoties bēgļu pārvadāšanā, Valentīne Lasmane nokļūst Zviedrijā, kur vēlāk viņa strādā par tulku, studē slāvu filoloģiju, pasniedz kursus latviešu un krievu valodu un raksta mācību grāmatas.

Vairāku stundu garas intervijas notiek gan Stokholmā, gan Rīgā. Mainās intervētāji, bet tas Valentīni Lasmani netraucē turpināt savu dzīvesstāstu, kam nāk klāt aizvien jauni notikumi un nianšes. Enerģiski un reizēm ar humoru viņa ne tikai atklāj kopējo dzīves gājumu, bet arī sniedz atsevišķu notikumu

pārsteidzoši detalizētus aprakstus un personiskos komentārus par laikmetu un situāciju. Liela daļa no tiem apjoma un specifiskā konteksta dēļ gan palikuši ārpus publikācijas.

Edmunds Šūpulis

Skriešus pakaļ vilcienam

Dzimu es 1916. gadā, pēc vecā stila toreiz bija 13. maijs. Un tas notika Kremenčugā Ukrainā. Tēvam, kurš ir no Siguldas, no *Grotu* mājām, vecākais brālis mācījās Pleskavas mērniecības skolā. Tur uzņēma baltiešus un deva viņiem iespējas mācīties. Tēva brālis Edvards Jaunzems sarunāja ar vecākiem, ka viņš ņems mazāko brāli Kārli pie sevis. Ar laiku tēvs nobeidza mērniecības skolu, un viņam kā stipendiātam piešķīra braukšanu uz Kaukāzu. No Kaukāza viņš vēlāk pārgāja uz Ukrainu. Tajā laikā viņš nokļuva kazaku apgabalos – tur viņš mērīja. Beigās nonāca kaut kur pie Kremenčugas Harkovas apkārtnē, iepazinās ar manu mammu, un tā viņi tur apprecējās. Bet tad 1914. gadā sākās karš – Pirmais pasaules karš. Un tēvs aizbrauca no Ukrainas uz Latvijas pusi, iestājās strēlniekos. Tā viņš braukāja no strēlniekiem, kas bija tomēr šai pusē, Latvijā vai Igaunijā stacionēti, uz Ukrainu. Tā es tur piedzimu. Jāpastāsta, ka es savu tēvu tad ļoti maz tiku redzējusi. Un laikam, kad man divi gadi bijuši, tēvs atbraucis, un es viņu neuzrunāju par tēvu, bet par Karlu Karloviču. Tāpēc, ka visi pārējie viņu tā sauca.

Vēlāk mātei piedzima divi puikas, tad mēs bijām jau trīs. Tēvs 1918. gadā, kad Latvija radās, bija šeit, Latvijas pusē. Un tad pamazām domāja, ka viņš varētu arī māti ar visiem bērniem uz Latviju pārvākt. Meklēja darbu sev un meklēja dzīvokli, un tā... Nu viņš pieder pie tiem strēlniekiem, kas neaizgāja uz Krieviju, bet palika Latvijā, Baltijā. Beigās 20. gadā bija kaut ko sameklējis. Tad viņš aizbrauca, bet viņam bija jābrauc nelegāli. Tajā laikā jau vajadzēja vīzas utt. Tā ka viņš brauca pavisam nelegāli no Latvijas uz Ukrainu pakaļ mammai. Tajā laikā bija jau īsts komunistu laiks, Ukrainā ar tas pats, un sākās jau badi. Mammai bija visa tā lielā dzimta turpat riņķī apkārt, bet viņa izšķīrās braukt. Tad kārtoja visus dokumentus, ka viņa ir latvieša sieva, tas ir, viņa būtu tā kā bēgļe no Latvijas. Bet tēvam viņa nevarēja nekādus dokumentus nokārtot. Visa tā braukšana notika tā, ka tēvs brauca kopā ar mums, bet nelegāli. Tā braukšana, kā mamma stāsta, vilkās trīs mēnešus. Bet tas bija normāli, visiem bēgļiem toreiz gāja līdzīgi. Kad nāca robežas, tēvam bija jāslēpjas. Brauca tādā (to es kaut kā atminos) lopu vagonā, kurā sataisīti divi stāvi. Un mūsu ģimenīte bija apakšējā stāvā. Kad pieturēja vagonus šad tad tādos laukos, pļavās vai mežos, tad no visiem vagoniem

ģimenes skrēja ārā, lai taisītu ēdienu, kurināja uguni un tā. Es nedrīkstēju runāt, ka man ir tēvs. Kaut gan, teiksim, tajā vagonā viņš šad tad parādījās. Man bija stingri pieteikts neko par tēvu nerunāt. Un to es atceros, ka laikam jau pie pašas Latvijas robežas vilciens neapstājās, bet tie kontrolieri nāca iekšā ejošā vilcienā. Un to laikam zināja vai paredzēja, un tēvs bija noslēpts tādā lielā pītā grozā ar vāku. Un tēvs tur bija apakšā. Kaut kādi sausiņu maisi un rozīnes, un kas nu vēl tur bija, drēbes un tā – tas viss tam tēvam virsū. Tad šie robežsargi tur nāca. Un tad viņi maisus ar durkļiem dūra un mēģināja skatīties. Viņi attaisīja to kurvi vaļā (tas kurvis tāds paliels), bet neko daudz neskatījās, aiztaisīja ciet. Un viens otrs ar to durkli tā iedūra iekšā. Un tas man bija ilgus, ilgus gadus prātā. Līdz šodienai es naktīs murgoju! Vai nu kāds man dur vai kādam citam. Modos ar blāvieniem un kliezieniem.

Pēc tam viņi aizgāja uz citu vagonu, bet tēvam tur bija jāpaliek, jo baidījās, ka vagonā ir kādi cilvēki, kas varētu nodot. Otrs murgs no tā laika ir, ka ar zēnu, ar ko mēs tā labi sadraudzējāmies, mēs aizklidām kaut kur tālāk. Es tā kā redzu, ka mēs gājām uz mežu ogas meklēt. Un tad vilciens sāka iet, un visi sakāpa iekšā, un mēs palikām. Un tad sauca mūs un sauca, un tad mēs izskrējām ārā no tā meža, bet vilciens sāka jau iet. Tas ir otrs murgs, kur es vienmēr skrienu pa sliedēm pakal ejošam vilcienam. Mēs skrējām viņam pakal – tas ir fakts, to māte stāstīja. Kāds no pēdējā vagona redzēja, pa bezdrāts telegrāfu ziņa nonāca līdz vadītājam, un tad tas vilciens apstājās. Citādi mēs tur būtu palikuši. Divi tādi mazuļi.

Pirmais teikums latviski

Latvijā mēs iebraucām augustā. Tēva mājas ir Siguldas pagastā, tieši uz Gravas krasta pretī Kraukļu alai. Tur manam tēvam bija māte, tēvs miris jau. Tēva brālis, kas viņu audzināja, tas ar miris. Un tur bija patlaban govīs jādzen uz tālajām pļavām. Katrai vecsaimniecībai pieder pļavas četru piecu kilometru attālumā. Un kā mēs atbraucām no rīta, tad tūlīt visi darbojās uz to, lai ietu. Un mani, šitādu te skuķi sešgadīgo, – arī ņems līdzī. Tur visi blāva: *Pa ceļu, govīs, pa ceļu!* Un es viņiem līdzī. Pārnācu mājās un teicu: *Pa ceļu, govīs, pa ceļu!* Tas ir nodokumentēts. Mana vecāmāte un tante – visi vienmēr zināja to stāstīt. Vaļas pirmais teikums pirmajā dienā bijis: *Pa ceļu, govīs, pa ceļu!* Kamēr braukājām, tēvs jau kaut kā bija mammai iemācījis paldies un labdien teikt, tā ka to es zināju. Bet tie bija tikai atsevišķi vārdi.

Mēs tur palikām veselu gadu. Dzīvošana nebija vienkārša, mamma latviski nerunāja. Vecāmāte savukārt krieviski nerunāja, un tante drusku zināja kādus atsevišķus krievu vārdus. Tēvs aizbrauca uz Rīgu, un tur viņš bija dabūjis darbu mērniecības daļā. Un tad viņš arī meklēja mums kaut kādu piemešanās vietu.

Tas darbs viņam bija agrāk sarunāts. Bet tik vienkārši nebija dzīvokli dabūt. Tā kā es biju vecākā meita savai mātei, tad biju arī draugs un palīgs. Abas divas mēs gauži raudājām. Nu bija grūti! Neviens neko nesaprata. Ne es, ne viņa. Un tā nabadzība, kas tur bija. Ukrainā mamma tomēr dzīvoja, tā sakot, savā vietā. Mamma bija studējusi medicīnu, tā ka viņa bija tāda, kas tur varēja šo to darīt, palīdzēt. Pēdējos gadus mēs dzīvojām kaut kādā sādžā, tā ka tur viņa bija vienīgais inteligēntais cilvēks, kas gan zilēja, gan par vecmāti strādāja, gan skolotāja bija un tamlīdzīgi. Un man bija jāpieskata bērni – sākumā tas viens, vēlāk arī otrs. Tā ir tā Ukrainas dzīve. Ko es atceros, ir tas, ka bija kaut kāda tā *izba* – tā māja, kurā mēs dzīvojām. Tad mēs, visi bērni, tad jau tas otrs brālītis ar bija piedzimis, visi bijām augšā uz krāsns. Tur augšā uz krāsns bija tāda maza rūtiņa. Es pamostos un redzu – sniegs ir līdz tai rūtiņai! Jo Ukrainā ziemas var būt ļoti tādas... Šausmas, mēs esam sniegā iekšā! Un māte apakšā un sen jau ir prom. Mēs jau tikai paliekam trīs bērni, un es tā pieraudze. Māte jau ir prom uz skolu. Viņa jau agri no rīta, pulksten sešos, ir prom. Tur bija kaimiņiene, kas mums drusku tā kā ēst kaut ko deva. Piens bija un tā. Tā ka tik traki nebija tur tajā sādžā.

Pirmais dzīvoklis Rīgā, ko dabūja tēvs, – tas bija *Maskovskij forštatē* Kalna ielā, netālu no pareizticīgo baznīcas un kapiem. Un tur, es atceros, kad mamma atbrauca, tūlīt pie viņas sāka nākt no universitātes studenti un viņa mācījās latviešu valodu. Tad tēvs dabūja arī vienu Latgales meiteni, kas nāca viņai palīgā. Tā ka mums bija kalpone. Un man bija jāiet ar bērniem, tas ir, ar puikām un ar kalponi staigāt. Mana latgaliete drīz vien bija dabūjusi sev kaut kādus brūtģānus, jo tur netālu stāvēja kazarmas. Kad viņa pazuda ar savu brūtģānu, man bija jāpaliek pie puikām.

Sāku iet pirmajā skolā. Mani sūtīja uz krievu skolu. Nu un, kad es viena pati tur gāju, tad kaut kādi puikas bija uzradušies, kas mani piekāva vienmēr. Cik nu daudz piekāva, bet katrā ziņā arī izmētāja visas manas burtnīcas un tā. Un tad tur bija žīdu slimnīca. Tad tie bērni man sastāstīja, ka pie tās žīdu slimnīcas žīdi mazus bērnus laupa un kauj, un ēd. Tāds liels, varens mūris tur bija. Un es skrēju, ko varēju, tam mūrim garām. Jo katrā ziņā aiz tiem mūriem tur kaut kāds žīds mani tūlīt ēdis nost.

Ar taksīti uz Rīgu

Pēc kāda pusgada tēvs dabūja citu dzīvokli Hospitāļa ielā pie kara slimnīcas. Tur mēs tad nodzīvojām laikam 15 gadus. Tur gāja normāli. Bet es biju tāds bailīgs skuķis. Šausmīgi bailīgs! Protams, ar visu to, ka latviešu valodu tik labi nezināju, neviens ar mani speciāli nenodarbojās. Palika tā, ka tas viss ies dabiskā

veidā. Kad atnācu uz to skolu 1. klasē, es laikam lasīt lasiju, rēķināt rēķināju. Visu pamatskolu, visas sešas klases tur izgāju. Un tad sākās manas nelaimes ar veselību. Tad man kaut kas tur ar tiem plaušu dziedzeriem, tā toreiz teica. Tā kā mans tēvs ar tuberkulozi slimoja, tad nu bija šausmīgi. Atklāja, ka man ir kaut kādi plaušu dziedzeri. Kas tie par plaušu dziedzeriem? Bet tā toreiz runāja. Nu temperatūra ir tāda uz 37,5–38°.

Katru pavasari, vasaru mamma ar visiem brauca uz *Grotiem*. Tad atkal tāda ainiņa, ko atminos. Tāda, ka tajās lauku mājās man tā temperatūra. Ar pleirītu tā temperatūra dažreiz ir 39° un tad atkal 37°. Viņa šitā lēkā. Un nu tur izvadāja mani pie Siguldas dakteriem. Tie saka, ka jābrauc uz sanatoriju vai slimnīcu. Mamma – nē, neparko. Savu bērnu uz slimnīcu viņa nedos. Tā bija sveša pasaule viņai. Tad man deva dzert, mani cēla augšā pulksten piecos, kad govīs slauca, un pēc tam nesa iekšā siltu govju pienu un lika dzert. Un gandrīz vai tādu krējumu. Tas bija tik šausmīgi, ka es vēl tagad kārtīgu pienu nevaru dzert! Vienā jaukā reizē es tā pa pusei guļu. Tur tāda istabiņa un blakus virtuve. Vecāmāte ar tanti sēž virtuvē. Mamma ir aizgājusi prom, un vecāmāte nākusi skatīties, kāda nu es izskatos un kas tur ir. Un vecāmāte stāsta manai mammai: *Ļuda, tur nav ko runāt. Tas bērns ir mirējs. Vajag domāt, tev jāzina, kā ar tām bērēm, kur jūs īsti gribat. Un ko jūs domājat, vai to cūcēnu?* Un es to dzirdu. Man bija 11–12 gadi. Un man tik šausmīgi žēl paliek sevis. Ak tu ārprāts! Tātad man ir jāmirst. Es paveļos apakšā, izraudājos, izraudājos un tad aizmiglu beigās. Un, kad es pamodos, es sāku domāt, ka nav nemaz tik slikti. Tas būtu ļoti jauki, vai ne. Viņi taisīs bēres. Kā tas būs, un vai aicinās arī Lidu – manu draudzeni no Rīgas. Nez, ko mamma vilks mugurā, un tamlīdzīgi. Nu nenomiru! Bet tēvs teica: *Nē, vairs neiet ar visiem šitiem Siguldas dakteriem. Davai, jādara kaut kas galīgi cits.* Un bija mums ģimenes ārste Lamstera kundze. Lamstera kundze atbrauca uz Siguldu, izmeklēja mani un teica: *Gaisa pārmaiņa – pirmais. Tūlīt prom uz Rīgu! Ja viņai Rīgā nepaliks labāk, tad meklēsīm citu vietu. Tā ir tā svarīgākā lieta. Prom no šitās mājas!* Un tad nu notika kaut kas tāds, kas manā uztverē bija varenāks par varenāku – tēvs samaksāja taksītim naudu, lai es ar mašīnu brauktu uz Rīgu. Ievīstīja mani tūkstoš dažādos pēļos un tā. Mamma sēdēja blakus, un es braucu ar taksīti. Ak tu dievs, tajā laikā!...

Es kā vecākā meita vienmēr zināju, ka naudas nav un kā var iztikt. Piemēram, kleitas vai mēteļus dabūja no tās pašas vecās tantes, tēva māsas. Tad no pūralādes vilka ārā tās vecās drēbes no 1908. gada vai tūkstošdeviņsimt kaut kāda gada. Un tad ārdīja ārā un no tām šuva drēbes. Mētelīti un jaciņu vai kā. Un mamma sēdēja un šuva.

Tēvs bija vidējs ierēdnis. Mērniecības revidents. Ar laiku viņa pakļautībā bija kādi 15 mērnieki. Visi no viņa šausmīgi baidījās. Un es no sava tēva iemācījos, kas ir valsts. Tad, kad mēs tajā Hospitāļa ielā dzīvojām, tēvs aizgāja vienreiz uz

skolu, uzzināja, kas par programmu matemātikā. *Šitas nekas nav, ko jūs te mācāt! Tas taču ir nieks. Tā nevar matemātiku mācīt!* Sameklēja kaut kādas krievu grāmatas, pēc kā viņš bija tur mērniecības skolā mācījies. Kur tie vilcieni nāk viens otram pretī un tad cikos viņi iziet... Kad es esmu tos savus uzdevumus izkārtojusi, tad pieklauvēju pie viņa kabineta. Jo viņš strādāja vēl tādu speciālu valsts darbu mājās. Tādus trigonometriskos tīklus viņš veidoja. Un tad, kad es tur ienāku un nododu viņam to burtnīcu, jāsēž. Viņš skatās un saka: *Nē, te ir kļūda. Kā tu to domā?* Viņš ar mani tagad runājas un tad nodod to burtnīcu atpakaļ, lai izlaboju. Bet man aizmirsies zīmulis no bērnu istabas! Un es paķeršu to zīmuli, kas te viņam priekšā stāv. Ņemšu to zīmuli, lai izlabotu. *Kā! Ko tu dari? Tas ir valsts zīmulis! To nedrīkst lietot privāti! Tev ir tavs privāts. Tu mācies, tev ir pašai savs zīmulis. Ej pakaļ savam zīmulim!* Tā ka to es labi atceros, ka ar valsts zīmuli var darīt tikai valsts darbu. Tā ka viņš man iemācīja, kas ir valsts. Valsts zīmulis – nedrīkst neko citu darīt. Kaut kur tā jēga radās. Jo tajā laikā man tā valsts saistījās ar tēvu, kurš strādā valsts darbu un kurš strādā to tā, lūk, ka arī ar to zīmuli nedrīkstēja neko citu darīt kā strādāt valsts darbu.

Slepeni uzdevumi un komunistu vēlēšanas

Pirmajā krievu okupācijā pierādījās tas, ka mēs, kas bijām patriotiski auguši, jutām, ka nav pareizi, ka nav vairs tā, kā mēs tikām mācīti. Ka nekā tāda nav. Un satraukums par to. Kad tās bāzes izveidoja un kad tos karavīrus redzēja uz ielām, noskaņojums bija smags. Un tad viens otram vēl kaut ko pačukstēja un kaut ko tur pateica. Viens pazudis kaut kur, un atkal baumas. Satraukumā radās doma – nu nevar tā notikt, kaut kam ir jābūt citādāk. Tad nāca Leonīds Siliņš. Viņš strādāja par žurnālistu *Letā*¹ un teica: *Klausies, mums vajag lokālās preses redaktoru.* Un tad pirmajā padomju laikā es iesāku strādāt *Letā*.

Leonīds bija saistīts ar kaut kādu studentu organizāciju. Viņš man pāris reizes sacīja: *Tu tagad apģērbies tā kārtīgi, lai tevi nepazīst. Tad paņem šito paciņu un universitātē tur nodod.* Nu tas jau ir kaut kas interesants... Mēs braukājām ar 7. tramvaju. Es Pastendes ielā dzīvoju un viņš – turpat Vaiņodes ielā. Tā ka mēs bieži vien, nemaz nesarunādami, abi tajā 7. tramvaja galapunktā tikāmies un tad braucām kopā. Es biju *ausma*, viņš bija *austrumietis*.² Tas pats no sevis tā radās, ka arvien vairāk sāku interesēties par politiku, uzskatīju, ka ir jābūt kaut kādai pretestībai. Un tad, kad Leonīds pirmoreiz aizbrauca un atbrauca atpakaļ no Zviedrijas, tad viņš man zvana pa telefonu un mēģina ļoti noslēpumains būt. Un

¹ Latvijas PSR Tautas komisāru padomes Telegrāfa aģentūra (LTA).

² Piederība studentu biedrībām *Ausma* un *Austrums*.

mēs satiekamies kaut kur noslēpumaini. Un tad viņš stāsta. Bet, no otras puses, viņš bija šarmants, viņš bija dzīvs. Es biju tajā vecumā. Man vajadzēja kaut kur likt savu sirdi. Citam tas ir kāds vīrišķis, kam tu tā ķeries ap kaklu. Man tāda neviena tajā laikā nebija. Un pie tam kaut kā nelikās, ka tas ir svarīgākais.

Es domāju, ka tā saucamās bailes tai laikā jaunatnē nebija. Vismaz tai apkārtnē, kur es dzīvoju. Tās radās pamazām. Konkrēti man pašai arī. Piemēram, tai *Ausmā*. Mēs bijām kādas 16 sievietes, kas tur iestājās. Un tad mani izvēlēja valdē, tā ka es tur drusku sāku šiverēties. *Ausmā* mēs arī diskutējām, kā izturēties indivīdam pret sabiedrību. Un visādas tādas lietas. Bet reiz aizeju uz *Ausmu* un pēkšņi redzu, kad ieeju istabā, tad tās pārējās *ausmas* iet prom no istabas. Tad vienreiz un otrreiz, un vēl kaut kas. Un es sāku just – pret mani izturas kaut kā speciāli. Un tad vienreiz es prasu kādai, kas par lietu. *Nu jā, bet tu jau esi citādāka. Tu jau mājās runā krieviski!* Aha, es domāju. Tātad man neuzticas. Man māte ir krieviete. Tātad es varu būt špione. Un tas ir jāpār-

dzīvo. Nu neko darīt. Atceros, ka mammai neko nestāstīju. Tēvs vispār par to negribēja runāt. Bet 1941. gada maijā tās organizācijas nolikvidēja. Aiztaisīja ciet ar likumu. Un jūnijā jau... tā ka viss jau gāja uz otru pusi.

Iznāca tā, ka mēs tai pašā pirmajā gadā vēl pavasarī vai vasarā abas ar draudzeni gatavojāmies eksāmenam. Baltu salīdzināmā gramatika – pie profesora Endzelina. Un parasti viņš gribēja, lai pa vienam pie viņa nāk mājās. Jā, pie viņa mājās noteikti. Un tad mēs abas ar draudzeni tur gatavojām to baltu salīdzināmo gramatiku. Olita bija ļoti vāja lingviste. Un man tā lingvistika pamazām arī apriebās. Bet Endzelīnam bija jāskaita tā kā pantiņš – *a skaņa pārveidojusies baltu valodā, nākusi no indoeiropiešu valodas...* Un tad jānoskaita – grieķu valodā ir tādi piemēri un latīņu valodā tādi. Katrai tādi pantiņi. Tad mēs sacerējām tos pantiņus, lai vieglāk atcerētos. Tas bija lustīgi.

Tai laikā notika arī balsošana, Saeimas vēlēšanas. Mēs abas divas gājām un balsojām par to... Štempeli ielika pasē iekšā. Un tāpat ar, kad balsoja par to pievienošanos Padomju Savienībai. Pirmā balsošana bija par Augstāko padomi, kad vēlēja. Un tad bija tā, ka liste bija, bet tad to tur iznīcināja un tos visus paņēma ciet. Tā ka likās – viss tas ir galīgi aplami. Nu un kur tad nu? Kur tad? Tas ir tā, ka tu esi iedzīts vienā stūrī iekšā vai būcenī un tur sēdi. Ko tad tu tur darīsi?

Valentīne Rīgā 1943. Foto no ģimenes albuma

Mans tēvs bija pārdevis tos *Grotus*, un viņam bija palikusi nauda, un viņš bija uz ātru roku nopircis tādu mazu mājiņu Nītaurē... Tur mēs piedzīvojām tās vēlēšanas. Un pārējie, tie saimnieki apkārt – mēs jau viņus nepazinām. Tā bija mums pavisam sveša vieta. Bet tad tikai tā vērojām, kā viņi paši savā starpā. Visi bija galīgi apjukusi, it nekā nesaprata. Bet ko tad tu darīsi? Tev tak te jādzīvo ir! Ja tev tai pasē neieliks zīmi, ko tad? Tad jau tālāk tu neko. Un kas tad notiks tālāk?

Vācu vara Daugavas krastos

Tā es sāku ar to žurnālistiku *Letā*. Kad vācieši ienāca, tēvs teica: *Nu tagad tu esi darījusi to, ka vācieši tevi uzskatīs par neuzticamu. Tāpēc ej prom no Rīgas, jo esi strādājusi pie Letas – tā ir pietiekami politiska lieta. Brauc prom no Rīgas, lai tevi mazāk pazīst un mazāk zina. Un strādā par skolotāju.* Faktiski skolotāji jau visās skolās bija pieņemti, vācieši ienāca jūlijā. Tad domāju – paga, lauksaimniecības skolas vēl ir. Un lauksaimniecības skolas bija pakļautas Lauksaimniecības ministrijai, nevis Izglītības ministrijai. Tad es skrēju uz Lauksaimniecības ministriju un prasīju, vai nav kaut kur kādā lauksaimniecības skolā kāda latviešu valodas skolotāja vieta. Un tad bija tur tajā Malnavā. Tā es aizbraucu uz Malnavu. Toreiz Malnava no Rīgas atradās tā kā Latvija no Amerikas – tādā attālumā. Es nezinu, nedēļu es braucu ar daudzām smagām mašīnām no Rīgas uz Malnavu. Nu nekādas satiksmes nebija. Nu karš tak! Nupat krievi izvācās, vācieši ienāca iekšā – viss sajucis. Vācieši ienesa diezgan lielas pārmaiņas. Jo īpaši, teiksim, tajā humanitārā laukā. Taču aizliedza citas avīzes un bija diezgan liela cenzūra, bet žurnālu vairs nebija, *Daugavas* vairs nebija. Humanitārā jomā lielas pārmaiņas. Tāpat uz laukiem: tur atstādināja cilvēkus, kas bija komunistu laikā kaut kas. Un tad visas šitās denunciacijas, jo ļaudis atkal viens otru aprunāja. Tā ka bija liels sajukums. Un uzticēšanās bija minimāla vienam pret otru tieši tajā sajukuma laikā, tajā pārmaiņu laikā.

1942. gadā mums Malnavā visas ēkas ieņēma vācu štābs un visu lauksaimniecības skolu *izfūrēja* laukā. Lielu daļu pārcēla uz Pļaviņām. Tad bērnus izvietoja dažādās ģimenēs, internātu nevarējām uzturēt. Un gājām Pļaviņu ģimnāzijas otrajā maiņā, pēcpusdienas maiņās tad notika stundas ģimnāzijā malnaviešiem. Un tad es tur arī biju. Tad jau bija tuvāk Rīgai, taisnais dzelzceļš. Tā ka kratijos bieži uz Rīgu. Ne jau bieži, bet nu tomēr iznāca. Un tad jau sākās arī ar to, ka tas pats Leonīds. Viņš zvanīja uz mūsu mājām un pārvērstā balsī runāja, es viņu pazinu. Kā saka, atkal mums bija tur kopīgi jāsatiekas. Tad jau man radās tādi mazi uzdevumiņi sakarā ar Centrālo padomi.

Man bija ļoti patriotiska klase. Tādi jau mēs tur skolā visi bijām vairāk vai mazāk. Un Pļaviņas bija tāds centrs, kur pienāca vācu vagoni ar munīciju

un šautenēm. Tad puikas naktī gāja zagt ārā to munīciju. Un mana istabiņa bija, kur es dzīvoju, pie viena saimnieka Pļaviņās netālu no stacijas. Bērni to zināja un nesa naktī tās šautenes un visu to, ko viņi bija nospēruši, pie manis tur nolikt. Un tad Daugavas krastos taisijām ekskursijas, meitenes un puikas staigāja un atrada tur kādas alas. Tad taisīja plānu un lika tās šautenes

Valentīne ar studiju biedriem 40. gados. Foto no ģimenes albuma

alās, un gatavoja partizāniem apmetnes. Meitenes cepa sausiņus, un tad tos tur glabāja. Nu Skrīveri jau netālu, un tad tie kurelieši³ jau pamazām radās.

Atkal slepenas lietas

1944. gadā Pļaviņās skolu slēdza. Tad es atbraucu uz māju un izgāju tā saucamos kara māsu kursus. Tos es faktiski pabeidzu jau ātrāk – Ziemassvētku brīvlaikā. Bērni skolā bija maz palikuši, vecāki nevarēja sūtīt prom no savām mājām, bija vajadzīgi strādnieki. Vīri – armijā, bērniem jāsāk strādāt. Bija liels medicīnisko māsu trūkums. Pilnas slimnīcas ar slimajiem karavīriem. Un mans brālis – tas burtiski nomira manās rokās. Tāpēc, ka pret difteriju toreiz nebija zāles. Un viņam bija paralīze. Pēdējā paralīze bija šeit pie rīkles, viņš nevarēja neko norīt. Un blakus bija gaisa rīkle aizķerta, un viņš nosmaka manās rokās. Nebija skābekļa aparāta, nevarēja dabūt. Un kad es to piedzīvoju... To jau zināja, bet, kad es pati to piedzīvoju, tad jau es tūlīt domāju – nē, tas neder, ko es tur ar to skolu daros. Tas jau nekas nav. Palīdzība ir vajadzīga, lūk, tur. Un tad visu to 1944. gada vasaru, sākot ar martu, es strādāju tajā leģionāru slimnīcā, kas te bija Brīvības ielā. Paša sākumā es mazgāju logus, grīdas un tamlīdzīgi. Un tad septembrī runāja, ka to leģionāru slimnīcu pārcels uz Vāciju un visi brauks līdzī kopā ar slimnīcu. Nu ko tu darīsi! Vecāki man paliek šeit, un māsa paliek šeit – vai es tad ar slimnīcu uz Vāciju? Nu nogaidīs, negribas braukt uz Vāciju!

Kad nāca uzlidojumi, mums no augšējiem stāviem bija jāmēģina nest gultas slimnieki uz leju. Un tad kuģos viņus veda prom. Slimnīca vēl eksistēja, bet

³ Kureliešu grupa no vēl atlikušajiem Rīgas aprīņa aizsargiem tika dibināta 1944. gada vasarā. Tās oficiālais nosaukums bija Rīgas aizsargu pulka ģenerāļa Kureļa grupa. Sākumā kurelieši izvietojās Skrīveros, vēlāk, tuvojoties frontei, tika pārvietoti uz Kurzemi.

visslimākos jau pārveda uz Vāciju. Tos, kas bija izcietuši amputāciju, tie ļoti negribēja braukt. Tiem piederīgie parasti nebija atrodami. Bija jāmēģina viņiem palīdzēt. Un tad bija arī tādi, kas domāja, kā viņi var tikt laukā. Tiem mēs, personāls, sadabūjām privātas drēbes un gādājām iespēju tikt prom no slimnīcas. Tātad viņi kļuva par dezertieriem. Un mēs palīdzējām viņiem kļūt par dezertieriem. Darija visu, lai pretotos, ja to tā varētu teikt. Visādos variantos. Ja latviešu puika negrib iet vācu armijā un grib kļūt par dezertieri, tā arī bija pretestība.

Tad pēkšņi mani meklēja Valdis Ģinters⁴ no Mākslas muzeja. Kad pie viņa aizgāju, viņš jautāja, vai negribu Latvijas Centrālā padomē aktīvi strādāt un braukt uz Ventspili. Palīdzēt tur tiem puisiem, kuriem dažreiz pietrūkst – tieši tā viņš arī teica – sieviešu cilvēka. Ir tādi uzdevumi, ko sievietēm ir vieglāk veikt nekā tiem puisiem.

Pirmoreiz nokļuvi Ventspilī pavisam vienkārši – atbraucu ar mazu koferīti. Man bija adrese pie vienas *ausmas*, zobārstes. Vēlāk man atnāca uz turieni pakal un teica, lai es nāku uz Lauka ielu. Tur man ierādīja dzīvokli, no kura tāds Zvirbulis bija pārcēlies uz krastu un gaidīja laivu, lai tiktu prom. Un tad es dzīvoju viņa dzīvoklī, ēdu viņa kartupeļus. Un tā tur biju līdz novembrim.

Ļoti bieži Ventspilī bija kontrole uz ielām. Vajadzēja uzrādīt pasi un pierakstīšanos. Ventspilī bija saplūduši šausmīgi daudz bēgļu, trūka ēdiena un dzīvokļu. Ja tev nav Ventspils pierakstīšanās, noķer, spundē iekšā nometnē un prom uz Vāciju. Un pēc tam jau novembrī izsludināja Ventspili par cietoksni un lika visiem izvākties. Un tad tikai tie, kuriem bija tās speciālās zīmes, tikai tie drīkstēja palikt.

No kurienes krastā viņi to pārtiku ņēma, to es nezinu. Pilsētā, liekas, tas bija saskaņots ar vācu pārvaldi, jo Vācijā notika tāpat. Vācijā arī bijušas virtuves, kur zupu un maizi dabūja. Pati esmu bieži vien gājusi to zupu un maizi ēst. Manā virtuvē bieži vien nāca ļaudis. Un tie tur sēdēja un pļāpāja, un tad ēda kaut ko. Tas jau tā normāli. Bet tie, kas tur krastā dzīvoja, tiem – kā nu kurā vietā. Stāstīja, ka viņi tādus kopīgus ēdienus taisīja. Gāja runkuļus rakt, zagti no lauka. Piemēram, kad mēs bijām krastā, tā bija vesela māja. Visi cilvēki aizvācās pie saviem radiem un nodeva mums to māju. Tur bija virtuve, tur bija vairākas istabas. Un tur gandrīz vai 100 cilvēku dzīvoja. Mēs visi gulējām uz grīdas, uz galda. Bija novembris.

Par mūsu legālās uzturēšanās dokumentiem rūpējās vīrieši, man tur nekādas darīšanas nebija. Mums bija pašiem savs fotogrāfs, kas taisīja passes bildes. Mums bija Krastiņš, Mākslas akadēmijas grafiķis, kas mācēja visu ko uztaisīt, visus tos vāciešu putniņus uzzīmēt. Tā bija kā pasaule pasaulē. No otras puses, tas nekad

⁴ Valdemārs Ģinters – Mākslas muzeja direktors, Centrālās padomes vadītājs Otrā pasaules kara nogalē Kurzemē.

nebūtu varējis notikt, ja nebūtu kara beigas, kad arī tā vācu militārā pasaule bija jau korumpēta. Tur pret sviestu un zeltu visu varēja panākt.

Mūsu galvenā sanākšana bija tieši vācu slepenpolicijai pretī. Reiz tur ienāk kāds no vāciešiem, iet klāt pie Valda Ģintera un prasa, vai viņš nezina, kur tagad var sastapt Valdi Ģinteru. Uzrunātais skatās acīs un saka: *Diemžēl viņš ir aizgājis patlaban. Bet viņš te bija...* Nu visa šī lieta tak bija slepena. Uz Zviedriju nevarēja, nedrīkstēja braukt. Un Valdis Ģinters bija pazīstams jau kā vadītājs. Viss tas jūklis, no vienas puses, bija mūsu spēle. Mēs visi bijām jauni. Otrkārt, bijām iedegušies – tas ir mūsu darbs. Un bija interesanti. Mēs zinājām, ka ar Vāciju ir cauri.

Mans uzdevums: precizēt katra aizbraucēja apstākļus. Teiksim, tā ir ģimene, tur slimis bērns un tamlīdzīgi. Un te leģionārs, viņam ar jātiek ātrāk prom. Un tad izpētīt, kā lai viņus sagrupē. Un nāks laiva. Un to jau nezina vēl, vai laivā būs 100 vietas vai 55. Parasti tāda kombinācija, kā tu esi izgudrojis, neiznāca. Viss notika pa melno tumsu. Mēs devām biļetītes tiem, kam bija paredzēts. Un tad nāk tā saucamie autsaideri, kas gaida. Arī tie paši latviešu cilvēki. Dota ir parole. Tās mazās laiviņas brauc, lielajā divi cilvēki stāv, kas saņem pretī un prasa paroli. Ko tu darīsi, ja paroli nezina, – viņš pats raušas iekšā. Un pa to tumsu vai tad tu viņu grūdsi prom?

SS sekretāres lomā

Tā tas laiks aizgāja, nāca oktobris. Un tad sākās runas, ka Rīga drīz kritīs. Man Rīgā palika māsa un abi vecāki. Esmu nemierīga. Teicu, ka gribu braukt uz Rīgu. Atbraucu tieši tajā 13. oktobra naktī.⁵ Līdz Torņakalna stacijai atnācu, un pēc tam bijām pagrabā. Tēvs to pagrabu tādu kārtīgu taisījis, tā ka tur bija elektrība, kaut kādas lampiņas. Mēs runājām, ko darīt. Stāstīju, ka man ir kontakti ar Ventspili un ka tie ir droši. Noteikti varu uz Zviedriju tikt, un viņi arī var tikt uz Zviedriju. Bet tad mums ir jātiek līdz Ventspilij. Sprieda, ka mamma tādu ceļu vairs nevar veikt, ka viņa ir veca un viņai sirds slima. Viņa teica – nu redzēs no rīta, kā būs. No rīta ceļamies augšā agri. Atceros labi, ka mēs abi ar tēvu izskrējām no mājas. Uz Vienības gatves gulēja beigti zirgi. Mūsu māju bija ķēruši šrapneļi. Un nekādas satiksmes, nekas nav, viss tukšs. Kā var tikt prom? Un es saku: *Mēs brauksim ar vilcienu no Torņakalna stacijas. Vilcieni ies, vāciešu ir daudz, vācieši brauks. Ar vilcienu mēs tiksīm! Jātiek tur!*

Pārnācām mājās, un mamma teica: *Nē, es nekur neiešu. Es nekur nebraukšu, es palieku. Bet jums abām divām jātiek prom.* Tēvs ar māti tad palika, un mēs abas ar Ņīnu, ar māsu, devāmies. Tēvs nāca mūs pavadīt. Pie Torņakalna stacijas ir tāds mazs viadukts. Tad uz tā viadukta mēs esam, un tēvs redz, viņš sauc: *Nāk*

⁵ 1944. gada 13. oktobrī padomju karaspēks ieņēma Rīgu.

vilciens! Meitenes, skrieniet! Es nevaru paskriet. Skrieniet lejā, te tūlīt. Būs vagoni! Nāk no turienes. Mēs apkritām viņam ap kaklu un lēkšojām, ko varējām. Un tad vilciens brauca garām, bet palēnināja gaitu. Mani uzrāva augšā. Pilns jau bija ar karavīriem. Un tad Ņinu uzrāva atkal citā vagonā augšā. Tā ka mēs kādu laiku braucām katra savā vagonā.

Līdz Ventspilij pāris dienas braucām – mūsu vilcienu apšaudīja. Apstājās vilciens, visi grāvjos lēca. Vienu nakti arī apstājās, bet vēlāk mēs citā vilcienā iekļuvām. Mūs tur ēdināja, mēs abas divas kopā. Vāciski jau toreiz runāju gluži labi. Tur bija tāda normāla, cilvēcīga izturēšanās.

Bet Ventspils kļuva cietoksnis. Izsludināja, ka Ventspilī drīkst uzturēties tikai tie cilvēki, kuriem ir darba atļauja, dzīvokļa atļauja un tamlīdzīgi. Nu man gan bija darba atļauja, kaut arī falša, gan arī tā dzīvokļa atļauja. Māsa un Olita – viņām nebija, viņas atradās krastā. Un krastā vispār tad veda un veda visus tos bēgļus. Un bēgļi bija daudzās latviešu mājās.

Sākās nebūšanas – nenāk laivas, nav ziņas. Nu nav! Un tad pienāk ziņa, ko es atšifrēju. Un atšifrējot iznāk nejēdzība: *Atvediet uz Zviedriju vienu žīdu.* Ne vienu, bet laikam tikai žīdu. Nu to tekstu jau es tagad nezinu no galvas. Mēģinu šā un mēģinu tā kodēt, nekas cits neiznāk...⁶ Rādu vīriem un saku – es nesaprotu. Ģinters arī ne un pārējie neko nesaprot. Nu sāk gudrot, kas tas ir. Viena versija: krievi mūs pārķēruši.

Nu Ģinters bija tāds rāmais. Neko ātri, visu tā lēni. Nu gaidīsim! Nu gaidām. Gaidām dienu, gaidām nedēļu. Un pēkšņi vienā jaukā rītā... Man visādas idejas rodas tikai agri no rīta. Un agri no rīta rodas ideja – pagaidi, bet ir tak viena žīdene. Tā žīdene tak ir tāda, kas ir izbēgusi un kas dzīvo netālu no Olitas Dundagas apkārtnē. Tas gan bija septembrī, tagad ir novembris, bet var jau būt, ka tā žīdene vēl tur ir.

Izstāstu to Olitai un vīriešiem, Frišenfeldam un pārējiem, – jā, mēs tak varam tur aizbraukt! Un apmēram nedēļas laikā visu noorganizējam. Dabūjam mašīnu, mašīnai vajadzīga atļauja. Benzīnam vajag atļauju, dabūjam papīru. Jo tas Krasītiņš ir grafiķis un viņš māc visas tās zvaigznītes uztaisīt un visu, kas ir vajadzīgs.

Es kļūstu par *sekretāri* kādai SS vienībai. Smalki izdomāts. Un tas braucējs būs Frišenfelds. Viņš aizņēmie kāda SS vīra formu ar visu cepuri. Vienīgais, viņš ļoti vāji runā vāciski. Un ir posteņi, kuros varētu kaut ko jautāt. Bet tāpēc es tur sēžu. Un mani ir uztaisījuši par tādu SS skuķi. Man jāuzsmiņķējas un jāuzģērbjas pēc modes, kādas mēdz būt tām vāciešu brūtēm. Šitie visi posteņi ir *Waffen* posteņi. Esesieši ir augstāki. Esesietis neviens nerunā ar tādu *Waffen*

⁶ Telegrammas teksts, kas publicēts Leonīda Siliņa grāmatā, bija šāds: *Ir svarīgi, ka jūs atvedat arī žīdus.* – *Latvijas Centrālā padome – LCP.* Sakārtotājs L. Siliņš. Upsala, 1994, 292. lpp.

posteni. Un mēs braucām. Frišs tikai brauc, un es tik uzsmaidu. Un tad mēs atbraucām – pulkstens kaut kas ap 12. Un Dundagas apkārtnē tās mājas tādos puduros. Mēs iebraucam ar SS mašīnu. Un Frišenfelds saka: *Nu, es esmu noguris. Ej un priecājies ar savu draudzeni.*

Es Olitai: *Nu, kur tad ir tā židene?*

Nekā nebija, židenes sen vairs nav. Te tie meži kārtīgi izķemmēti. Vācieši ķemmē galvenokārt ne tik daudz žīdu dēļ, bet partizānu dēļ. Ar suņiem viņi gājuši un tamlīdzīgi. Es Olitai saku: *Iziesim ārā! Nāc, parādi, kur jūs viņai to ēdienu nesāt!* Nu tad mēs ejam tur, viņa man rādis. Ejam un pļāpājam, un nonākam gandrīz līdz otram ciemam. Mēs griežamies atpakaļ, un pēkšņi redzu, ka pie meža kaut kas kustas. Un man šķiet – tas taču nav zvērs, tas tā kā pēc cilvēka. Un metos skriet lejā pa nogāzi! Nāku tuvāk un redzu – žīds, nūdien žīds! Kaut kāds lakats ap galvu un bikses, kaut kāds lupats riņķī apkārt. Bet žīda deguns. Un es metos viņam burtiski virsū un saku: *Es jūs ņemšu līdz! Jūs brauksiet man līdz uz Zviedriju!* Un es runāju ar viņu krieviski.

Viņš atkratījās un gribēja tikt no manis prom. Bet es viņu turēju. Tā kā diemanta gabaliņu. Un ar to krievu valodu es viņu apstulbināju. To viņš man vēlāk teica. Viņš saka, viņš zināja krieviski, bet tomēr mežā pēkšņi viens sievišķis biksēs viņam krievu valodā kaut ko brēc par Zviedriju, tas viņu pilnīgi apstulbināja. Tīkmēr mēs cauri visai Ventspilij prom uz krastu uzreiz. Vēl jau nezināja, kad tā laiva būs, nebija droši. Tā ka tad to žīdu iebāza atkal šķūnī, nesa ēdienu un apģērba viņu kaut cik.

Sievietes godavārds

Var rasties jautājums – kāpēc tas žīds bija jāmeklē? Precīzi to vēlāk uzzinājam, bet kaut kāda nojauta jau toreiz bij. Amerika bija jau reiz sūtījusi naudu uz Eiropu, viena daļa nāca uz Zviedriju. Palīdzība, lai evakuētu kara bēgļus. Pēc tam nāca otrais sūtījums. Un tas bija domāts tieši ebreju glābšanai. Un, ja dabūtu kādu žīdu, kurš varētu pateikt, ka tur Latvijā ir vēl žīdi un ka tos varētu glābt, tad viņi dos naudu šai evakuācijai.

Atceros, es tam žīdam saku: *Es dabūšu naudu. – Bet tu vari tepat arī dabūt naudu! Ja tu mani atdosi vācietim, tu dabūsi atalgojumu!* – viņš man pretī. Un es saku: *Bet tu tak zini, ar vāciešiem ir cauri. Man nav vajadzīgs. Es gribu braukt uz Zviedriju un tur dabūt naudu. Es arī gribu būt dzīva!* Tai brīdī es domāju – ko viņam stāstīt? Par kaut kādu organizāciju un tā. Smieklīgi.

Un tad viņš teica: *Bet kā lai es tev ticu, ka tu man saki taisnību?* Domāju – ko lai viņam tagad saku? Tad teicu latviski: *Dodu savu sievietes godavārdu, ka saku taisnību.* Viņam bija 80 gadi, kad šeit Stokholmā notika liela balle. Bija visādi rabīni sanākuši utt. Un man jāsēž viņam blakus. Un viņš cēlās un teica: *Te sēž*

mans sargeņģelis. Un viņa teica, ka viņa dod savu sievietes godavārdu! Un es noticēju tam. Jo sievietes godavārds ir... Tagad domāju, kur, ellē, man tas ieskrēja prātā. Sievietes godavārds. Savu mūžu vispār nebiju lietojusi tādu izteicienu!

Bet tad, kad mēs to žīdu vēlāk vedām, tad tajā pašā laivā man arī bija jākāpi. Jo tajā laivā nevarēja vienu pašu žīdu ielikt, kādam bija jābūt līdzī. No pārējiem neviens nedrīkstēja zināt, ka tā ir. Lai gan viena daļa bija mūsu ļaužu, tā sakot, mūsu cilvēki, tomēr nevarēja uzticēties visiem. Tādēļ tas žīds bija jāliek mašīntelpās vienā skapī. Un viņš tur sēdēja 36 stundas. Tā bija liela laiva, bet normāli tur varēja 45 cilvēki būt. Mēs bijām 167.

Ar laivu bija tā: tā nākusi no Zviedrijas puses uz Ventspili, vācieši to pārķēra, ievilkā ostā un laboja. Kad salaboja, tā laiva bija jādabū ārā, lai varētu braukt uz Zviedriju. Tā bija tā labākā, tā lielākā laiva. Nāca ziņa, ka mani taisās apcietināt. Un tad man Ģinters teica: *Valentīn, tev ir jātaisās prom. Tu vari mūs iegāzt, ja tevi apcietina.* Aha, nu sāku domāt.

Ģinters bija licis dažiem puisiem pieskatīt manu dzīvokli Lauka ielā. Dzīvoklis atradās tādā otrā mājā pagalmā. Pirmā māja bija uz ielas, tad bija pagalmis, tad otrā māja. Mājai tāds dārziņš priekšā. Tajā dārziņā dežurēja kādi ļaudis. Kādu vakaru, pārnākusi mājās, liku iekšā krāsni cept kartupeļus. Un pēkšņi ieskrien Frišenfelds un saka: *Ņem savu mantu!* Un es ķeru somu, un viņš rauj mani caur istabu, grūž logu vaļā, mani pa logu ārā, un pats – blūks! – laukā. Un tur tajos krūmājos bija motocikls iebāzts iekšā. Tad uz motocikla virsū un izrāva ārā.

Un kad uz tās laivas bija... Es atceros, ka Latvijā tagad man jautāja, vai man bija bailes uz laivas. Uz laivas nezināja, kas ir bailes. Neviens nezināja vispār, kas ir kapteinis, vai kapteinim ir kompass. Neviens par to ne zināja, ne jautāja, neko. Mēs bijām uz laivas, lai brauktu uz Zviedriju! Un tas viss. Kā nu katrs uz to reaģēja. Piemēram, daudzām sievietēm, ar kurām esmu runājusi, kas tai laivā bija, pilnīgi visas fizioloģiskās funkcijas apstājās. Ne ēst gribējās, ne arī kaut kādas citas vajadzības bija. Itin nekas. Apstājās. Tu neeksistēji. Es, teiksim, arī neatceros, vai būtu kaut ko ēdusi. Un Olita tāpat.

No tā laika spilgti palicis atmiņā Andersons.⁷ Tāda mistiska persona. Viņam bija spēja pacelties kaut kā un nelaist nevienu īsti sev klāt. Ļoti tāds aukstasinīgs, ar stāju. Viņam nebija nekāda kapteiņa izglītība, viņš bija jūrskolā gan gājis kādus gadus, bet viņu visi dēvēja par kapteini Andersonu. Viņš bija tās laivu organizācijas viens no vadītājiem.

⁷ Eduards Andersons kara laikā piedalījās daudzos braucienos pāri Baltijas jūrai kā sakarnieks, pavadot zināmu laiku vācu okupētajā Latvijā un pēc tam atgriežoties Zviedrijā. Pēdējā braucienā, kad karš bija beidzies – 1945. gada oktobrī, viņu Latvijā arestēja padomju represīvie orgāni un 1947. gadā sodīja ar nāvi. Bet ir arī citas ziņas.

Visbijā

23. novembrī mēs sākām braukt. 25. novembrī visi izkāpa Fides ostā, bet sakarā ar to žīdu man bija tur jāpaliek. Tas bija naktī. Kad atbraucām, es teicu, ka mums vajadzīgs pats tas landfiskāls – visas salas pārvaldītājs. Landfiskāls paņēma to žīdu līdzī, bet mūs aizveda uz policijas iecirkni nakts vidū. Tad tur mēs nogaidījām. Neatceros, vai mums deva kaut ko ēst vai dzert vai kā. Otrā dienā, tātad 26. novembrī, ar kaut kādu mašīnu mūs veda uz Fidi, lai pievienotos pārējiem. Tūlīt gribēju pie māsas un pie draudzenes būt, kas arī notika.

Ar laiku mūs pārveda uz Visbiju. Tur ļoti smuki dzīvojām. Mēs tūlīt apjautām, ka mums jākladzina sava latvietība. Bija Bištēviņš – tas uztaisīja kori. Kozlovskis atradās – tas iztaisīja savu baletu. Tā ka mums bija priekšnesumi tur visiem zviedriem jeb Visbijas cilvēkiem. Tā es pirmoreiz tiku aicināta kaut kāda slavēna Visbijas mēra Ziemassvētkos, jo profesors Aizsilnieks, kas bija mūsu laivā, tas prata zviedriski. Mani tūlīt pielika klāt pie kaut kādas kartotēkas taisīšanas utt. Profesors mani paņēma līdzī kā savu dāmu tajos Ziemassvētkos. Tās bija tīrās šausmas, jo jāsēž pie tāda milzīgi liela galda. Tā kā ķinišos rāda: tu apsēdies pie galda, un tad tev nākamais sēž tur pa diviem metriem uz vienu pusi un divi metri uz otru pusi. Tas galds – pa visu istabu! Un tad mēs tur bijām kaut kādi astoņi cilvēki. Un Aizsilnieks mani instruēja pirms tam: *Galvenais, skaties uz mani. Mēģini darīt visu to, kā es daru*. Bet tā jau gluži nav. Tā ka es tur gāzos un izgāzos visādos veidos.

Visbija ir skaista pilsēta. Tur bija tāda strādnieku arodbiedrība ar zāli. To zāli pataisīja par guļamtelpu. Bija papīra maiši piebāzti. Un katrs saņēma savus papīra palagus un tamlīdzīgi. Un tad katrs meklēja sev vietu. Visi vienkopus – vīrieši, sievietes, un tā rindās, rindās. Man liekas, ka tur tajā zālē mēs bijām tikai kādas pāris naktis vai pāris dienas. Visbijā ēšanu mums veda no armijas. Tādi lieli katli tanī ēdnīcā. Mēs jau bijām ļoti daudz. Visbijā ir tāda viesnīca. Tanī mēs dabūjām visas trīs vienu istabiņu ar vienu gultu. Nu tad guli nu! Viesnīcas gulta – diviem cilvēkiem ir *okei*. Bet to trešo nu nekā. Olīta tāda diezgan stingra, es vēl tāds tievs. Māsa arī bija garāka par mani un stingrākiem pleciem. Bet mēs bijām tomēr ļoti laimīgas, ka esam atsevišķi no visiem pārējiem.

Bet tad vēl bija viena zāle igauņiem. Tāpēc, ka igauņi ar mums nē un nē. Mums katrā ziņā nepatika tas, ko viņi darīja. Tas bija apbrīnojami... Teiksim, igauņos bija daudz vairāk tādi vienkāršāki ļaudis. Mums jau bija izmeklētāki. Tā ka tas, ko es atceros pašā sākumā, kad vajadzēja kopā mazgāties: igauņietes tur uz ātro, cik tik vien ātri var prom. Un tad Tots Grīns sāka ar igauņiem draudzēties un vēlāk apprecējās ar igauņieti. Parasti baltieši precējās gan ar ungāriem un pārējiem bēgļiem, bet ne savā starpā. Var jau būt, ka kaut kur citur, bet te,

Stokholmā, ne. Citādi man ir diezgan labs pārskats arī par otro paaudzi, jo man tomēr trīs meitas. Manai mātai arī divi bērni. Brāļa bērni neko latviešos negāja, bet šitie, divi māsas bērni un manējie bērni, – tie jau ņēmās ap visādām *Eljām*⁸ un tā. Sākumā ar zviedriem arī ne – vienkārši valodas tak nezināja – tas ir viens. Un otrs, es domāju, ka tomēr viss tas šoks – tā trimda. Tu pēkšņi atrodiēs pēc 30 stundām pavisam citā vietā. Viss ir tā īpatnēji, un tev jāpieņem, ka esi to brīvprātīgi izvēlējis.

Zviedrijā tomēr labāk

Uz Zviedriju atbrauca dažādu sociālu slāņu ļaudis. Un pēkšņi visi kļuvām vienādi – tikai bēgļi. Visi ēd to pašu auzu putru un to saldo maizi ēd. Nu tā. Siliņš un, lūk, Andersons – tie dzīvo hotelī. Un mēs – bēgļi. Tad šitie zvejnieki, tāds Fonzovs un Tomsons, kuri ir braukājuši 30 reizes, tie saka: *Jā, par ko tad es braucu! Es savu dzīvību esmu tur licis!* Bija domājuši, ka viņi ir kaut kas, viņi kaut ko ir darījuši citu labā. Un nu viņi nav nekas. Viņi ir bēgļi, tādi paši kā visi, un dabū neko. Un viņiem jāiet tāpat uz mežu malku cirst. Visi vienādi. Tas bija diezgan tāds nepatīkams moments. Un tad arī zviedri bija diezgan negatīvi pret tādiem bēgļiem. Īpaši pēc tā 1945. gada maija, kad, skaidra lieta, krievi vinnējuši karu. Un tad vēl nāca tā leģionāru izdošana. Tad sāka tūlīt domāt, ka jātiek prom no Zviedrijas. 1000 cilvēku arī aizbrauca visādā veidā, visādā ceļā. Es arī taisījos prom no šitās zemes. Biju vilusies visos, tās ilūzijas bija mirušas. Saprātu: ja jau nu esi prom, tad jāceļo tālāk. Tomēr vēl šaubījies. Ja tu uzreiz brauksi prom, tad Eiropu diez vai vairs redzēsi. Vēl tāds sapnītis, ka būšu skolotāja un pa vasaru braukāšu pa Eiropu.

Tad dabūju darbu Upsalā. Filoloģijas fakultātes bibliotēkā sēdēju un taisīju tādu it kā zinātnisku darbu. Meklēju pa lingvistiskiem žurnāliem krievu etimoloģijas izskaidrojumus, taisīju kartotēku. Un tur nu neviens velns nevarēja mani kontrolēt. Tad brīžam lasīju arī citus darbus. Un tā es lēnām atkapos psihiski. Ar profesora palīdzību dabūju istabu vienā skolotāju ģimenē. Tā mana istabiņa atradās pie koridora un tūlīt pie izejas. Istabiņā bija elektriskā plītiņa, varēju tur ūdeni vārīt.

Tad es saslīmstu, man ir temperatūra. Atbrauc mana māsa, kura tad arī dzīvo tajā manā istabiņā. Es jautāju, vai mēs drikstam dzīvot otrajā. Jā, to mēs drikstējām par to pašu naudu. Gultas drēbes viņi nedeva, gultu arī nedeva. Bet mēs drikstējām dzīvot. Tad no citiem latviešiem dabūjām tur kaut kādus paladziņus un spilventiņus. Mana māsa taisījās studēt medicīnu. Viņa sāka iet

⁸ ELJA (saisinājums) – Eiropas Latviešu jaunatnes apvienība (dib. 1954).

uz universitāti klausīties, zviedru valodu nezinādama. Viņai bija jāraksta speciāls lūgums karalim. Un tā mēs dzīvojam, es eju uz savu universitāti, sēžu tur un taisu savu kartotēku. Jūtos labi un saņemu savu naudiņu katru piektdienu. Mēs ar to naudiņu izdzīvojam. Un tagad es saslimstu un naudiņu nesaņemu. Vārām kartupeļus. Kartupeļi smird. Jā, pēc pāris dienām man aizrādījums vācu valodā (viņi runāja vāciski ļoti labi), ka bijis noteikums – nekādus ēdienus. Iz-

veseļojos. Aizeju uz darbu par agru un slima atkal. Nu man plaušu karsonis, nu ir sliktāk. Nu nekā nav ko ēst! Tad atrodas mums tur latviešu ģimene – tā nes mums tagad ēdienu. Plaušu karsonis turpinās. Dakteris Āboliņš skrien pie manis: *Vajadzētu tevi uz slimnīcu dabūt.* Nē, nevar dabūt. Es saku: man jātiek galā, man jādabū nauda, mēs divas ar to naudu dzīvojam. Un tad ierodas mana saimniece un pasaka: *Jums ir uzteikts. Mēs redzam, ka jūs te ēdat. Šito te mēs nevaram panest, mēs uzsakām jums.* Lūdzu! Man ar plaušu karsoni, augstu temperatūru tā mierīgi uzsaka. Par laimi, pie Pucuļa kundzes atbrīvojās viena istaba.

Es iesniedzu papīrus braukšanai uz Ameriku, bet tur bija zināma kvota. Katru gadu oficiāli laida noteiktu skaitu. Man bija jāgaida četri pieci gadi līdz tai kvotai. Un man vēl laimējās, jo manā pasē rakstīts, ka esmu dzimusi Kremenčugā. Tas nozīmē, ka esmu ukraiņu kvotā. Un tādu ukraiņu Zviedrijā ļoti maz.

Latvieši brauca nelegāli uz Ameriku un Kanādu. Bet es varēju braukt legāli. Un iedomājos: krievu valoda man ir, Amerikā varētu būt krievu valoda ar laiku vajadzīga. Starp Ameriku un starp Krieviju būs sacensība, un var būt, ka būs karš. Un tad krievu valoda un latviešu valoda, Baltija viņiem būs svarīga. Un kombinācija – latviešu, krievu un angļu valoda –, tā varētu būt tīri laba kombinācija, lai es dabūtu darbu, kur nebūtu jāmazgā trauki, kā Zviedrijā bija jādara.

Tā nu iznāca – latviešu avīzē no Anglijas atrakstīja kāda dāma, ka viņa ir latviete, Latvijas laikā bijusi misionāre, bet tagad ir Londonā un gribētu sarakstīties. Sāku sarakstīties, pieminot domu braukt uz Ameriku un vajadzību mācīties angļu valodu. Viņa man atraksta, ka ir tāda organizācija, kas aicinās studentus no dažādām valstīm, kuri varēs tur apmācīties angļiski un strādāt par vēdera tiesu. Un ceļu viņi maksāja. Aizbraucu uz Londonu, tur satieku uz

Kopā ar Veltu Rūķi-Draviņu. Foto: Māra Zirnite, 1996

Intervijas laikā. Foto: Edmunds Šupulis, 2007

ielas lektoru Metjūsu, kas universitātē pie mums mācīja angļu valodu un kurš bija valodu ģēnijs. Viņš iemācījās latviešu valodu viena gada laikā. Viņš mani pazina un saka: *Jā, šitā laba ideja. To var mācīties, kā saka, ar distanci. Un šī ir tāda skola, kuras diplomu atzīst arī Amerikā. Tas nav tā kā ar latviešu diplomu.*

Tad pienāca ziņa, ka mana māsiņa, kas septiņus gadus par mani jaunāka ir, ka viņas iemīļotais iztaisījis pašnāvību un viņa ir, tā sakot, nulles stāvoklī. Atteicos no eksāmena un laidos prom pie māsiņas. Pēc tam viņu vedu uz Vāciju, tad vēl turpināju to kursu. Mēs tur drusku pabraukājām, *paliftojām*.⁹ Līdz pat Itālijai

aizbraucām. Tā ka es dabūju viņu drusku tā izvēdināt.

Tad atgriezos ar viņu kopā Zviedrijā. Un ar to arī sapnis par braukšanu uz Ameriku izzuda. Man nebija tās sajūtas, ka es varu. Jo būtu bijis jādara tā, ka es brauktu viena pati vispirms. Un viņa paliek. Un tad, kad es būtu darbu kaut kādu dabūjusi, tad viņa brauktu. Bet to es neriskēju. Tā ka es paliku. Brālis arī bija atbraucis. Tad sākām nākamo akciju – mēs domājām, kā tēvu un māti dabūt pie mums. Sākām rakstīt tos papīrus. Un tad ar laiku tēvs un māte atbrauca.

Es biju redzējusi Angliju, biju redzējusi Vāciju un biju tomēr kārtīgi redzējusi Zviedriju. Un vienmēr atgriežoties varēju salīdzināt. Tad es nospriedu, ka latvietim Zviedrijā ir laba dzīve, ja viņš grib paturēt savu latvietību. Jo zviedri neuzmācas ar savu tautību, viņi ļauj tev dzīvot ārkārtīgi brīvi. Viņi nevelk tevi savā sabiedrībā, viņi neuzspiež asimilāciju. Tu tur vari dzīvot, ja tev nav lielas pretenzijas. To arī varēja saprast, ka ekonomiski Zviedrija neko lielu nevar dot, īpaši tādai kā man, ar tādu izglītību. Tur nekas liels nevar būt... Zviedrijā var labi dzīvot, ja tu pats esi, tā sakot, brīvs. Un tas bija tas svarīgākais man. Jo es redzēju Vāciju – vācieši uzreiz rauj tevi iekšā. Un angļi pret tevi izturas kā pret... viņi ir snobi. Tu esi kaut kāds otrās šķiras. Tomēr tā. Vai nu tu ej pie *koknījiem*, un tad tev ir *koknīji*... Tie ir cilvēki ar pamatskolas izglītību, *pabos* (krogos) ir viņu kultūra, tālāk viņi nekur neiet. Nu tā nebija mana kultūra, tur es nevarēju. Un tad es, tā sakot, biju tās zemes apskatījusi un nospriedusi, ka Zviedrijā ir visvieglāk dzīvot kā latvietim.

⁹ Ceļot ar gadījuma mašīnām.

Stāsts par Doroņinu-Lasmani

Pirmo reizi, kad braucu ar visiem bērniem uz šejieni, radi brīnījās: *Vai tu esi dulla? Tu tak zini, par tevi visas tās ziņas ir. Un tevi apcietinās. Es teicu: Nē, nevar apcietināt. Par ko mani var apcietināt? Viņiem tak nav nekā, un es neko tādu neesmu darījusi. Viņiem nav nekā tāda, ar ko viņi var mani pielikt pie sienas.* Braucu tādēļ, ka Albertam [vīram] visi bija Latvijā. Man likās, ka tas ir vienkārši negodīgi, ja es nebraucu līdz ar ģimeni iepazīties, ar viņa radiem, kas visi šeit bija. Lai nav tā, ka mēs esam jau tur asimilējušies zviedri utt. Tai pirmā reizē man jautāja: *Cik tad maksā sviests Zviedrijā? Un kādas ir pensijas?* Es teicu: *Neatbildēšu itin neko par to, ko zviedri dara. Jautājiet par to, ko latvieši dara, tad es jums stāstīšu. Jo mēs esam latvieši tur. Jums neko nevar dot, ja es stāstīšu, ka zviedru peļņa ir tāda un tāda! Bet to, ko mēs, latvieši, tur darām, tas varbūt jums dos to, ka arī jūs to varat darīt. Un ka mēs dziedam tautasdziesmas. Jūs esat aizmirsuši. Mūs tur aicināja uz dzimšanas dienu, un bērniem garlaicīgi, tie bija galīgi maziņi. Un es saku: Nu padziedāsim kaut ko visi kopā! Uzsāka tikai divas tantes, neviens cits nemāk vārdus. Vienā citā reizē tas pats. Es saku: Kā? Vai tad jūs tautasdziesmas vairs nedziedat tādās reizēs?*

Valentīne (centrā) ar abiem brāļiem, māsu, tēvu, māti, tēva māsu un māti Siguldas pag. "Gotos" 1932. Foto no ģimenes albuma

Viena no pirmajām braucējām biju, kad mēs braucām uz šejieni. Un tad, kad man aizliedza braukt, tad jau bija atkal tā, ka aizliegts auglis vienmēr ir interesants. Tad mani bērni brauca. Tā ka es esmu bijusi visu laiku ciešā kontaktā. Bet aizliedza braukt sakarā ar Lidijas Lasmanes-Doroņinas apcietināšanu.¹⁰ Mēs ar vīru Albertu 10 dienas Stabu ielā tikām aizturēti kā liecinieki. Katru dienu – un katru vakaru vēl naktī laida mūs mājās. Faktiski jau viņi nevarēja neko daudz izdarīt. Mēs bijām viņiem interesanti tik daudz, ka varēja aizpildīt tos papīrus, kas nu viņiem bija jāpilda.

Sestdienas vakarā Lida bija pie mums Mellužos. Un svētdien viņu apcietināja. Man viens meitēns bija aizvests uz Ogrī pie Lidas vecākiem. Tiem tur tāda maza mājiņa Ogrē bija. Mēs jau nedrīkstējām ārpus Rīgas robežas doties. Melluži skaitījās iekšā. Un es domāju – ak tu dieniņ! Man taču jādabū tas skuķis mājās. Jo, ja Lidu apcietina, tad tūlīt būs kratīšana Ogrē. Es braucu ar pirmo vilcienu uz Rīgu, lai meklētu iespēju braukt uz Ogrī paķert to skuķi. Centrālā stacijā pienāk klāt, ieliek mašīnītē un aizved uz Stabu ielu. Un pie Alberta, tas bija mājās Mellužos, ap divpadsmitiem pienāk. Tā kā Alberts bija stipri alkoholizēts, tad šie tur bija atnākuši čomoties un tūlīt pudeli uzlikuši galdā... Nu, to pirmo dienu tad jau es biju drusku, kā saka, sabaidijusies. Bet pieņēmu tādu augstas dāmas stāju. Kā ienācu iekšā, tūlīt saku: *Kā jūs zināt, es neesmu Latvijas pavalstniece, es esmu ārzemniece. Nepazīstu jūsu likumus. Lūdzu, dabūjiet man likumu kodeksu. Un parādiēt man to paragrāfu, pēc kura jūs esat mani aizturējuši.* Atnesa un parādīja! Un es lasīju, ka viņi mani aiztur kā liecinieci. Jo es skaitos oficiāli ciemiņš pie Lidijas. Tātad oficiāli Lida atbild par mani. Ja Lida ir apcietināta, tad es te esmu kā lieciniece. Kā lieciniekam arī ārzemniekam jādod liecība.

Pēc pratināšanām varas pārstāvis sacīja: *Tagad mēs jūs atlaižam, bet vairāk uz Latviju jūs nevarēsiet braukt. Jūsu bērni te varēs braukt.* Un tie bērni arī brauca vēlāk. Viņi nedabūja nekad tā saucamo privāto vīzu, bet viņi varēja braukt tūrisma braucienā. Nu viņi vienmēr zināja, ka viņiem tūlīt ir garu garās ēnas. Bet viņi brauca.

Kad atbraucām Zviedrijā, tā pats Brūno Kalniņš ar visu savu avīzi *Brīvība* bija tūlīt klāt: *Nu, Valentīna un Albert, kā tad nu tur bija un kas tad tur ir noticis?* Es gan Brūno Kalniņam, gan mūsu avīzei *Brīvā Latvija* teicu, ka nestāstīšu itin neko, kamēr nebūs tiesa. To, ka manu svaini apcietināja un ka ir daudzi citi nopra-

¹⁰ Vēlāk V. Lasmane paskaidro: *Pirmā reize bija tā, ka viņas tēvs Sārnatē, tur tajos Oliņos, bija uztaisījis savā mājā dubulto sienu, kur viņš vācu laikā žīdus turēja. Kāds vietējais žīds, kas bija viņam dakteris, tas tur dzīvoja. Beigās tas žīds neizturēja un izdarīja pašnāvību. Bet tā siena palika. Un tad kādā 1945.–46. gadā slimī partizāni nāca tajā mājā. Lida tai laikā bija māsu skolā Rīgā. Viņa varēja šādas tādas zāles aizvest. Un tad, kad apcietināja tēvu, tad atrada tos partizāņus. Tad Lidu tai Sarkanā Krusta telpā ar visu priekšautiņu un cepurīti paņēma no klases ārā. Otra māsa, tā bija skolā Ventspilī – to arī no klases.*

tināšanā – to es jums varu pateikt. Bet, kamēr nebūs notikusi tiesa, es neteikšu nevienu vārdu par to, kas ir noticis tur. Un Brūno Kalniņš bija tik nikns. Visi latviešu žurnālisti bija nikni. Bet mana nostāja bija tāda: tiklīdz mēs trimdā sāksim kaut ko stāstīt, runāt, tas būs tā kā otrais zobens jeb tā kā naža gals pret šejieni.

Un vēlāk mums pienāca ziņa par Lidas procesu, jo mums bija kontakts ar krievu disidentiem Vācijā. Latviešiem Vācijā bija kontakts ar krievu disidentiem.

Tur bija Kadelis, viņš vēlāk tika nogalēts. Bet viņš daudz padarīja. Otrajā trešajā dienā pienāca mašīnrakstīts protokols ar visu, kas ko teicis.

Man ar Kadeli bija vairāk jāsadarbojas, kad Lidu trešoreiz apcietināja 1983. gadā.¹¹ Gribēju Lidai dabūt amnestijas tiesības Zviedrijā, lai viņa varētu būt Zviedrijā ar *asiltiesībām*.¹² 1983. gadā es tūlīt uzzināju šo iespēju un uztaisīju papīrus, iesniedzu, lai Lidijai piešķir *asiltiesības*. Drīz saņēmu atteikumu no tā saucamās ārzemnieku komisijas. Tad devos uz Vāciju. Tur ar Kadeļa palīdzību iesaistīju presi. Mēs taisījām no Minsteres visādas demonstrācijas un tā. Un Frankfurtē un Minsterē, visur presi klāt, visur bildes klāt. Sarunāja žurnālistus. Es – interviju vienā žurnālā, interviju otrā žurnālā. Lida ir baptists, tāpēc vēl rakstīju, rakstīju visām tām Amerikas baptistu organizācijām. Protams, *Amnesty International*¹³ tūlīt paņēma viņu savā rūpē. Bet viņu izlaida 1988. gadā tikai. Vienu no pašiem pēdējiem.

Intervijas laikā kopā ar Ievu Gardu un Baibu Belu.
Foto: Edmunds Šūpulis, 2007

Lai mazdēls nekļūtu zviedrēns

Svešumā organizācijām nozīme ir tik daudz, ja tās spēj uzturēt skoliņas. Ja ir cilvēki, kas var organizēt bērniem un jauniešiem kaut ko. Citādi tām organizā-

¹¹ Citur intervijā Lasmane paskaidro: *Un tad viņu apcietināja sakarā ar to Gaismas akciju, kaut gan čeka vienkārši paņēma viņas lietu un pielika vēl kaut ko klāt.*

¹² *Asylum* (angl.) – patvērums. Politiskā patvēruma tiesības.

¹³ Starptautiska nevalstiska organizācija (dib. 1961), darbojas cilvēktiesību aizsardzības laukā.

cijām nav jēgas. Es ne uz vienu biedrību nevarēju aiziet. Skraidīju, krievu valodu mācīdama zviedriem¹⁴ tādā skolā, ko sauca par *Berlitz school* – tai bija kaut kāda speciāla programma un metode svešvalodu mācīšanai. Sākumā man bija atsevišķi skolnieki. Un tiem skolniekiem tās bija privātstundas. Vecāki bija milzīgi bagāti cilvēki. Tie maksāja lielu naudu tai skolai, un es dabūju labāku naudu par to vienu stundu. Tā ka es iesāku ar krievu valodas mācīšanu pēc tam, kad es biju apprecējusies.

Dzīvi varēju kaut cik iekārtot. Kad vīrs bija mājās, tad es skrēju pēcpusdienā. Pēc tam sākās krievu valodas kursi. Tad bija man kursi katru dienu pulksten

Latviešu skoliņā Stokholmā. Foto: Ieva Garda, 2007

sešos, pulksten astoņos. Otrā dienā citā skolā pulksten sešos, pulksten astoņos. Cauras dienas. Katru dienu es braucu uz sava veltiņa. Es nonācu ap 11 mājās, visi jau gulēja. Un Alberts, mans vīrs, viņš nāca no sava darba pastā, kur viņš sēdēja pie kaut kādas mašīnas un štancēja visu laiku. Viņam bija kurpes un zeķes cauras zināmās vietās, kur viņš ar to kāju sita. Mēs bijām aiz Vellingbijas, tur tunelvilciena trepes gāja uz leju, bet viņam uz augšu – tad mēs tur satikāmies. Tad viņš gāja pie

bērniem. Viņš tos bērnus ēdināja un lika gulēt, un pēc tam pats sēdēja virtuvē un kaut ko tur zīmēja un gleznoja. Virtuve parasti bija pilna ar nosviestiem papīriem, kad es ierados. Tā ka tā mums gāja. Un tad pamazāk mazinājās tas bums ar to krievu valodu.

Manas meitas latviski runā, lasa un raksta. Laine beidza ģimnāziju Zviedrijā, un Andra tai laikā beidza pamatskolu, un tad abas divas aizbrauca uz Minsteri, kur bija tā latviešu ģimnāzija. Un tad Laine, kad atbrauca atpakaļ, turpināja pie Draviņas vēl. Draviņa ļoti gribēja, lai Laine paliktu viņai par asistenti, lai Laine doktorētos. Bet Lainei Draviņa pati ļoti nepatika, un Laine teica: *Nē, liec man*

¹⁴ Vēlāk jautājām – ar ko tolaik (50. gadu beigās) izskaidrojama interese par krievu valodu? Lasmane: *Vispirms bija tas, ka Krievija cēlās augšā un zviedriem vajadzēja kontaktu ar Krieviju, tad nāca interese par Krieviju arvien vairāk.*

mieru! Laine aizgāja studēt ģermānistiku, jo viņa bija vāciski mācījusies tajā Minsterē. Tur viņa bija latīņu valodu mācījusies, tā ka viņai gāja tīri labi. Pēc tam viņa aizgāja nobeigt bibliotekāru skolu trīs gadus. Un tad viņa sāka strādāt.

Iesākumā latviešu skolas radās gluži spontāni atsevišķos pagastos. Kalhelā bija viena, Solnā, tad kaut kur tur vairāk uz dienvidiem arī. Latvieši, kas dzīvoja tajā apkārtnē, sarunājās paši savā starpā, palūdza kādas vietējās skolas vadībai telpas. Atrada kādu, kas būtu tas skolotājs, sameklēja bērnus. Tā ka man, kad es te uz Stokholmu pārcēlos, bija jābrauc par skolotāju uz Solnu. Un tas bija sestdienās. Sestdienās es strādāju līdz pulksten vieniem, pēc tam braucu uz turieni. Neviena neko nemaksāja. Skola deva tās telpas par brīvu. Upsalā arī bija tieši tā, Eskilstūnā arī. Mazās pilsētiņās, kur bija latvieši, visur. Darīja to, ko varēja. Un zviedri, kā saka, ar plašu žestu to atļāva par brīvu. Tikai bija jādod tām apkopējām pēc tam.

Pēc Atmodas Latvijā vienu laiku, piemēram, manas meitas teica, ka nu ir gan traki – nu mēs nezinām, kas mēs esam. Nu mums ir galīga krīze mūsu identitātē. Jo Laine teica: *Es biju trimdas izcelsmes latviete. Tagad es neesmu vairāk. Tu tak neesi nekāda trimdiniece! Un kas tad es esmu? Latviete? Latvijā es nejutos, tā nav mana zeme. Tā ir Latvija. Bet es tak nekā nezīnu tur!*

Es jau gribēju pārcelties uz Latviju. Dabūju to tēva māju. Un abas divas ar mūsu uztaisījām tur dzīvokli. Braukāju bieži uz Latviju – trīs četras reizes pa gadu, kamēr nokārtoju visas tās mājas darīšanas. Tad nodzīvoju tur nepilnus trīs mēnešus tajā savā Pastendes ielā. Bet, pirmkārt, radu man te nav. Man ir vīra radi, kurus es iepazīnu... Nu labi, nu Lidija – to drusku tajā padomijas laikā. Es biju Rīgā ciemiņš un vienmēr sajutos kā ciemiņš. Un tā jau nav ikdienu – būt par ciemiņu. Tā ka es dzīvoju tos trīs mēnešus un sajutu, ka – nē, man tā būs liela piespiešanās pārdzīvot atkal par jaunu visāda veida nezināšanas un papildināt visu to, ko es tagadējā Latvijā nezīnu. Un es vairs neesmu spējīga to izdarīt. Es tos cilvēkus nepazīstu. Mani bērni visi ir šeit, Zviedrijā, mazbērni ir visi šeit. Saprātu, es kļūstu arvien vecāka, kļūšu vēl vecāka. Tad man bija diezgan skaidrs, ka es varu ciemoties. Bet dzīvot – nē. Un tas izšķirīgais bija tas, ka Laine, kad apprecējās, tad tas puika radās, man teica: *Mamma, tu visus savus mazbērnus esi latviski mācījusi. Ja nu tu tagad paliksi Latvijā, tad šitas te paliks zviedrēns!* Tad tas bija tas pēdējais. Tad es domāju – vismaz šeit vienam es iemācišu latviešu valodu, ja es te būšu. Un tad jau redzēs.

Intervija NMV-464, ierakstīta Stokholmā 1996. un 2007. gadā, Rīgā 1997. gadā.

Intervēja Baiba Bela, Māra Zirnite, Ināra Reine, Ieva Garda, Edmunds Šūpulis.

Atšifrēja Maija Krūmiņa.

Publikācijai sagatavoja Edmunds Šūpulis.

Pēteris Jansons

Foto: Māra Zirņīte, 2010

Pateicoties viņa drosmei un azartam, daudziem latviešiem izdevās izklūt no Otrā pasaules kara un nonākt miera ostā Zviedrijā. 1943. gada 5. novembrī, tikko nosvinējis 21. dzimšanas dienu, viņš pirmoreiz pārveda laivu no Lielirbes uz Gotlandi. Riskantajā pasākumā iesaistījās arī draugi, puiši iesaucamajos gados, starp kuriem bija Eduards Andersons. Diemžēl Andersonu vienā no braucieniem Latvijas krastā apcietināja un nomocīja padomju koncentrācijas nometnēs. Pēteris Jansons Baltijas jūru šķērsoja vismaz 28 reizes un izdzīvoja. Toreiz, nenoteiktajā un briesmu pil-

najā laikā, viņš bija atradis savu sargeņģeli – Gotlandes meiteni Ingu, ar kuru kopā pēc tam uzaudzināja divus bērnus. Nekad viņš nav samierinājies ar dzimtenes zaudējumu un bija izgudrojis savu paņēmienu, kā sūtīt turp vēstis no brīvības.

Tagad Pēteris Jansons dzīvo ārpus Stokholmas. Kad pats ar savu auto viņš atveda intervētāju, namamāte jau mājīgā gaisotnē gatavoja cienastu. Viņa sieva latviski saprot, bet ģimenē runā zviedriski. Arī pašam aizmirstas latviešu vārdi, tomēr viņš runā gandrīz bez akcenta. Valoda ir vienkārša un tieša.

Intervijā atklājas tikai neliela daļa no skarbās dzīves pieredzes. Ilgi par savu riskanto misiju viņš klusējis. Sācis runāt pēc intervijas Zviedrijas televīzijai. Viņa atmiņas iekļautas arī Jura Podnieka studijas filmā “Baltijas sāga” (režisore Anta Cilinska). Dokumenti, kas varētu papildināt Pētera Jansona liecības, joprojām atrodas iesaistīto valstu slepenajos arhīvos un nav pieejami atklātībai. Stāsta pa-

tiesumu apliecina daudzo liecinieku atmiņas, kas apkopotas Valentīnes Lasmanes sastādītajā grāmatā “Pāri jūrai 1944./45. g.”.

Izvēlētās epizodes raksturo stāstītāju – no jaunības līdz skarbās pieredzes rūdījumam. Raksturīga atziņa, ka viņš var dzīvot abos Baltijas jūras krastos – Zviedrijā un Latvijā.

Ieva Garda-Rozenberga

Čiekurkalna palaidnis

Esmu dzimis 1922. gada 5. novembrī Pabažos, aptuveni 50 kilometrus no Rīgas. Nevis pie jūras, bet iekšzemē, kur bija mazs ezeriņš. Tur dzīvoju līdz divu gadu vecumam, līdz tēvs ar saviem brālēniem nodzēra visu mantu un viņam bija jābrauc uz Rīgu – jādzīvo un jāstrādā Rīgā. Tā mēs pārcēlāmies. Un pirmā vieta, kur dzīvojām, bija Čiekurkalns – Gaujas ielā, trešās šķērsielas stūrī. Nodzīvojām tur kādus septiņus vai astoņus gadus, līdz sāku iet skolā. Esmu tas jaunākais, man vēl bija divas māsas, kas ir jau mirušas. Māsas mani bērnībā ļoti lutināja – varēju visu ko darīt un nekad lielu sodu no viņām nedabūju. Mamma gan mani vienmēr kāva, katru reizi dabūju no viņas pērienu. Bet es viņu tomēr milēju. Tēvs nekad roku nepacēla. Biju jau arī liels palaidnis! Vislabāk man patika iet Gaujas ielā uz jauno fabriku, kur taisīja tās velkamās ķēdes – rāvējslēdzējus. Un gar to fabriku gāja elektriskie vadi, kam mēs metām pāri drātis. Kad tās saskārās, tad sprakšķēja. Smuki izskatījās, bet, ja tā drāts būtu garāka, pašu var nosist. Par to arī dabūju kārtīgu pērienu.

Mamma nomira Latvijā, kad viņa bija 74 gadus veca. Krievu laikā viņa pārgāja no Rīgas atpakaļ uz laukiem – uz Pabažiem. Arī tēvs, Mārtiņš vārdā, mira 73 gadu vecumā turpat Pabažos. Redz, tā ir, es pārlaidos viens pats pāri. Solījos savus vecākus atvest, bet neiznāca. Katrreiz, kad mani draugi brauca, tiem vecāki bija priekšā. Kad es braucu pāri – nav neviena no manējiem. Esmu dabūjis vienu papīru, kur rakstīts, ka viņi ir kārtājuši, lai tiktu pāri vēlākos gados. Tēvs vienreiz ir bijis jūrmalā, bet viņš nav dabūjis līdzī manu māti un māsas, un māsas bērnus. Tā viņi palika.

Jūrnieka maizē

Vēlāk, kad mēs pārcēlāmies dzīvot uz Tallinas ielu, es gāju skolā, kas atradās Krišjāņa Barona ielas stūrī. Tur arī pamatskolu pabeidzu. Pēc tās es dikti gribēju tikt jūrskolā, bet māte neatļāva. Gāju uz tehnikumu, bet netiku iekšā, jo ļoti slikti uzrakstīju iestājekšāmenu. Tā es aizgāju uz jūrskolu, kur gribēju jau no paša sākuma. Skola atradās pāri Daugavai, kur vēlāk bija kuģu būvētava.

Vācu laikā es pabeidzu jūrskolu kā mašīnists, bet man ir tikai trešā mašīnista diploms. Ja gribēja augstāku, vajadzēja iet praksē, bet sākās karš un izjauca man visu to lietu. Pēc beigšanas pa vasaru es braucu uz *Jūrnieka*, kas ir jūrskolas mācību kuģis. Uz tā kuģa stūrmaņi mācījās navigāciju, tā es līdz ar viņiem iemācījos.

Kad ienāca krievi, es jau biju uz kuģa *Skauts*, kas skaitījās latviešu pakļautībā. Uzkāpu uz tā Liepājā 1940./41. gada ziemā. Mēs braucām no Ļeņingradas uz Vāciju. Tiem karš nebija savā starpā, varēja braukāt. Tā es ārā no Baltijas jūras neesmu bijis. Bet tad ienāca krievi un mums attaisīja to *sarkano istabu*. Kad bija vakts beigusies, tad mums bija jāiet klausīties. Viss krieviski, neko nevarēja saprast, un tā nāca miegs! Tā bija traka lieta. Arī, kad braucām uz Vāciju, tad bija briesmīga pārbaude. Visus sadzina vienā telpā, un tad tie krievi pārmeklē visu kuģi un pārbauda. Un, kad visa tā pārbaude bija kārtībā, kuģis varēja iet ārā. Meklēja visādas mantas. Man, piemēram, bija vēstules, ko es vedu pāri uz Vāciju. Īsti neatceros, kam tās bija adresētas. Tas mani neinteresēja. Vienmēr, kad sākās tā kratīšana, bija lielas bailes, bet tomēr neatrada. Man laimējās, bet biju arī tik dumjš. Liels prieks arī, ka varēja tos krievus piemānīt. Aizbraucu Vācijā, tad to vēstuli vajadzēja iemest tikai pastkastītē.

Visu krievu laiku mēs braucām uz tā kuģa, pāravadājot visādas preces, tamdēļ krievu mežonību es īsti neesmu redzējis – es biju jūrā. Izņemot vienu reizi, kad Ļeņingradā 1940. gadā ar kuģi atkal pietājām un apciemoju radus. Tagad varu pateikt atklāti – mani mātes radi – viņas brālis bija komunisti. Es jau krievu valodu nepratu, un man bija līdz draugs, kas bija žīds. Jauns puika, arī no jūrniekiem – bocmanis. Aizgājām, pieklaudevām pie durvīm un dzirdam, ka tur lieli svētki. Iegājām iekšā, bet tur augsti virsnieki – visi piedzēruši kā traki. Es nezināju, kurš ir mans onkulis, to es tikai pēc tam dabūju zināt. Šis iaved mani blakusistabā un saka: *Tas žīds jāšauj nost!* Bet es saku: *Onkuli, tu runā latviski!* Viņš vienu vārdu latviski, viss pārējais krieviski. Es tā arī nesapratu, ko viņš teica. Otrā rītā viņš atbrauca pie manis ar mašīnu un veda uz nopratināšanu, lai gan Latvija tad vēl nebija inkorporēta Krievijā. Šis paņēma pistoli un saka, ka šaus arī mani nost. Tas man bija tāds smags pārdzīvojums. Vēl viņš man teica, ka es nedrīkstot iet pie tantes Elizabetes, kas bija mātes māsa un arī dzīvoja Ļeņingradā. Bet nākamreiz, kad es atbraucu no Vācijas, es aizgāju pie viņas. Gāju pie viņas pa ielām – tās ielas nemaz nav ielas, pa dubļiem gājām! Un viss tumšs, neapgaismots! Briesmīgi tas viss izskatījās. Ko tādu Latvijā nekad nebiju redzējis. Beigās atradu, kur viņa dzīvo, iegāju iekšā, un izrādījās, ka viņa slima guļ gultā. Viņa jau bija ļoti priecīga, ka esmu apciemojis. Viņa mani redzēja pirmo reizi, bet zināja, ka mēs esam radi. Viņa man jautāja arī par onkuli un, kad izstāstīju, kā man gāja pie viņa, tad noteica: *Viņš nav labs cilvēks. Ienāca*

arī viņas vīrs vai draugs, es nezinu, tas bija drusku piedzēries. Latvietis. Viņš stāstīja par savām kara gaitām Somijā. Izrādās, viņam bijis jāstāv ložmetēja aizmugurē, lai tie krievu kareivji nenāktu atpakaļ. Ja nāk atpakaļ, tad jāšauj visi nost. Viņiem bija jāiet tikai uz priekšu! Viņš rādīja arī somu zābakus, ko bija novilcis vienam liķim. Lielījās. Tad es, jauns puika, sāku domāt: *Kas tad tā par armiju, kas tiek dzīta uz priekšu ar ložmetēju?* Reiz man viens soms arī stāstīja, ka viņš sašāvis tajā karā krievu tanku, bet neviens nav līdis no tā ārā. Izrādījās, ka tie bijuši aizmetināti – viņi nav varējuši tikt ārā! Ja tanks sašauts, tad jānomirst tāpat. Gūstā iet nedrīkst. Kas tas par karu!

Ieslodzīts un sadauzīts

Mana dzīve kā jūrniekam ir bijusi diezgan raiba. Kad vācieši atkal ienāca Rīgā, mūs visus ar kuģi dzina ārā uz Ļeņingradu. Mums bija jāiet garām Pērnavai starp igauņu salām. Krieviem līdzi iet negribēju un arī ar vāciešiem lielos draugos nebiju, tāpēc es un visa mūsu komanda no kuģa Tallinā nobēgām. Ļoti gribēju atpakaļ uz Latviju pie mammas. Ko tad es braukšu uz Krieviju, kur biju piedzīvojis tādas lietas? Es gribēju atpakaļ pie mammas. Māte bija vienkāršs latviešu cilvēks, kas dzīvoja nabadzībā. Un tā mēs no Tallinas cauri mežiem gājām uz Latviju, bet Vilandē mani noķēra un iebāza cietumā. Pie igauņiem. Tas bija 1941. gadā.

Bet pirms tam – es biju laikam kādus 14–15 gadus vecs, nevaru atcerēties, kad kopā ar savu brālēnu dažas dienas pirms Ziemassvētkiem aizbraucām ar slēpēm uz laukiem, uz Pabažiem, kur manās dzimtajās mājās *Žokās* dzīvoja mani brālēni. Tur bija arī mana māsiņa Elvira, kas vēlāk tika izsūtīta uz Sibīriju. Tā kā mēs bijām diezgan nosvīduši un noguruši, mēs atpūtāmies, dabūjām padzert tēju, un viņa saka: *Es tev likšu kārtis*. Tad jau tas šķita tikai tāds joks.

Tagad tai cietumā iznāca tā, ka es laidos projām, bet mani noķēra un ielika karcerī – tādā mazā istabiņā, kur nedrīkstēja sēdēt, bija visu laiku jāstāv kājās. Ja tu apsēdies zemē, tad nāca iekšā sargs un sita. Un tad es sāku domāt par savu dzīvi, ka nu ir beigas. Bet tad atcerējos tieši to dienu, to vakaru Pabažos, kad man bija teikts, ka es pārcietīšu ļoti daudz, ka pārbraukšu pāri jūrai, atradišu otro pusi. Māsiņa arī teica, ka es daudz cietīšu, daudz izdarišu un visa dzīve kopumā būs laba. Turoties pie šīm domām, es kļuvu tik stiprs, ka man neko vairs nevarēja izdarīt.

Tā es mēģināju bēgt otrreiz, un tad mani ielika tādā cellē, kur bija kādi 12 vai 15 cilvēki. Tie visi bija tādi veci mežoņi, īsti bandīti, kuriem laikam patika jauni puikas – viņi piedāvāja man savas gultas. Es biju tik sadauzīts, bet es

jau sadauzīju citus ar. Viņi neko man nevarēja padarīt, jo viņiem bija drusku mazāk tā fiziskā spēka nekā man, jo es jau biju jauns. Tie sargi tikai stāvēja un skatījās, un smējās, kā es tur plēšos. Bet, sēžot karcerī, es zināju, ka visu pārdzīvošu.

Vēlāk mūs pārveda uz Valku. Gribēja pārbaudīt, kas mēs esam. Mēs bijām astoņi cilvēki, kas viens otru iepriekš nebijām redzējuši. Vakarā mēs ienācām iekšā nosaluši, jutām, ka būs labi, kā jau pie tautiešiem. Kļuva siltāks un siltāks. Bet izrādījās – tā bija vieta, kur cilvēkus spīdzināja. No griestiem, no visām pusēm nāca blaktis. Viss ķermenis nosvīdis... Tā no rīta, kad mūs izlaida ārā, mums acis, viss bija sapampis. Un tad mūs sāka pratināt. Bet man iznāca tā, ka uzreiz jautāja, vai kāds nav pazīstams, kas varētu par mani galvot. Bija pazīstams viens virsnieks – radnieks. Nu mani viņš droši vien neatcerējās, jo es biju puikas gadus, kad uz laukiem dzīvoju, bet tas līdzēja. Otrā dienā mani palaida vaļā, un es atbraucu uz Rīgu.

Atkal iesāku iet jūrskolā, un braucām uz tādiem *šleperišiem*. Bet tad nāca laiks, kad tiku saukts armijā. Tanī laikā man bija pazīstamas dažas medicīnas māsiņas, kas mani ielika 2. pilsētas slimnīcā. Uztaisīja par slimu. Nogulēju vienu nedēļu, tad mani atlaida. Plaušas! Bet pēc kādiem diviem mēnešiem atkal iesauca. Tad tēvam pazīstams ārsts man uzrakstīja apliecību, ka esmu ļoti slimis, ka man ir sifiliss, gonoreja un vēl kāda traka lieta. Ar to apliecību es aizgāju pie vāciešu ārsta – šis pārlasa un iet mazgāt rokas, sakot: *Šitādu nevar turēt pie kārtīgiem cilvēkiem! Tas tūlīt uz fronti.*

To padzirdis, otrā dienā es laidos prom uz Ventspili, kur no jūrskolas laikiem man bija draugs Eduards Andersons.¹ Es biju mašīnists, savukārt viņš – kurinātājs uz tiem *šleperiem*. Mēs bijām norunājuši, ka laidīsimies prom, jo viņam bija radnieks, kas dezertējis no vācu armijas. Un to viņš turēja savās mājās. Mums bija jāpazūd.

Pāri uz Zviedriju

Aizbraucām uz Ventspili, kur Eduardam bija pazīstami zvejnieki. Sagādājām laiviņu, kas bija izžuvusi krastmalā, drusku sakārtojām, motoru salabojam turpat virtuvē un taisījāmies braukt. Bet bija jāgaida, kamēr tie vācieši paies garām – krasta sardze gāja no vienas uz otru pusi pa krastmalu. Kad beidzot bija iespējams, mēs, astoņi puisi, iemetām motoru laivā un iestūmāmies jūrā, bet tā laiva tecēja – un bija jāpumpē laukā ūdens. Sākām braukt ar motoru, bet

¹ Eduards Andersons dzimis 1919. gada 22. oktobrī. Pārbēdzis uz Zviedriju, aktīvi iesaistās Latvijas Centrālās padomes darbībā un kļūst par vienu no bēgļu laivu organizētājiem.

tas apstājās. Tad ar zēģeli. Un tikai pēc 33 stundām nokļuvām pāri. Tas bija 1943. gada 5. novembrī. Es vienīgais un vēl tikai Andersons turējām to jūru. Tie pārējie puisi pilnīgi neko nevarēja izdarīt. It kā viņi ne pirmo reizi jūrā, bet nu bija vētra un tā mazā laiviņa šūpojās par daudz, un daudzi jau to nevar – jūras slimība.

Zviedrijā mēs tikām uzņemti ļoti labi. Piebraucām pie krasta, bet tur nevarēja tikt malā. Tā bija tikai tāda sala. Mums skrēja pretī viens zviedru zaldāts, sakot, ka jābrauc apkārt tam ragam. Nu, lai viņš nāk uz laivu un parāda! Viņš arī nāca. Vakarā mūs pārveda pāri uz Gotlandes cietzemi, kur mūs pratināja, kāpēc mēs pārbraukuši. Stāstījām, ka krievi tik slikti, ņem mantas nost un tā. Viņi jautā: *Kāpēc jūs neejat uz policiju?* Tik naivi tie zviedri! Viņi nesaprata, kā tas bija. Gotlandē mūs ielika Kumelness nometnē. Mēs nebijām no pirmajiem latviešiem, kas tur nokļuva. Leonīds Siliņš bija pirmais pārbraucis pāri ar laivu. Un tad vēl kādi četri pieci zvejnieki, bet tas nebija organizēti. Nu tad mēs tur dzīvojām.

Pēc 21. dzimšanas dienas 1943.
Foto no ģimenes albuma

Pārcēlājs

Bet man nepatika tāda dzīve – tiešām garlaicīgi. Reiz mani atlaida uz Stokholmu, kur bija jākārtoto kaut kādas darišanas. Uz ielas satiku vienu savu skolas biedru no jūrskolas. Viņš man uzreiz prasa: *Vai tu negribi braukt atpakaļ?* Zviedrijā garlaicīgi – nu, kā tad... brauktu atpakaļ. *Kas tad man būtu jādara?* – *Tad tev jāaprunājas ar zviedriem papriekšu.* Viņš uzdeva adresi, un es aizgāju pie tā zviedra, kurš teica: *Jūs varat braukt pāri, uzņemt sakarus tur un braukt atpakaļ.* Nu, ja mēs braucam atpakaļ, tad mums ir jādod ziņas, kā tur otrā pusē ir. Man tad bija tikai 21 gads. Jauns un dumjš, vai ne. Un tad es teicu, ka man ir draugs, ka mēs esam ar mieru. Atbraucu atpakaļ uz nometni un saku Eduardam: *Brauksim uz Latviju, varēsi atvest savējos!* Zviedri mums palīdzēja iestāties Gēteborgas jūras skolā, bet tur mēs netikām uz kuģa, tāpēc devāmies uz Gotlandi, kur bija viens latviešu kuteris, ko vajadzēja salabot. Tur mēs dzīvojām, līdz to laivu atveda uz ostu, lai varētu savest kārtībā un braukt. Mēs skaitījāmies Zviedrijas zvejnieki, un mums bija atļauts iet jūrā zvejot. Nekādu dokumentu jau mums nebija, bet vietējie policisti zināja, ka mēs esam zvejnieki. Nu tad mums iedeva ākus,

Eduards Andersons un Pēteris Jansons Rīgā 1943. Foto no ģimenes albuma

visādas mantas un arī degvielu. Tā kā faktiski mūs apgādāja zviedri.

Mēs vēl sagaidījām pārējos puīšus, kas arī teicās braukt, – Andreju Spādi ar brāli, Leonīdu Siliņu un vēl dažus. Un tad trešā dienā braucām it kā zvejot, bet patiesībā uz Latviju, kur mums bija jāuzņem sakari. Atstājām malā divus – Siliņu un Andersonu. Mums bija norunāts, ka pēc trim dienām brauksim viņiem pakaļ.

Atbraucot atpakaļ, nācās skaidroties ar zviedriem, kāpēc mēs tik ilgi esam bijuši zvejot. Nevarējām neko pateikt arī par tiem tīkliem, kas bija pazuduši. Es jau zvejnieks neesmu. Zviedri teica, lai mēs paskatāmies uz propelleru – viss uztinies. Ar to mēs izrādījām tiem zviedriem, ka kaut kas nav kārtībā, bet vienalga – pēc trim dienām braucām biedriem pakaļ. Viņiem vēl kādi četri vai pieci vīri bija līdzī. Kas tie tādi bija, to tikai vēlāk dabūjām zināt.

Tā mēs uzņēmām pirmos sakarus. Gandrīz katru otro nedēļu bija jābrauc pāri, un to visu organizēja zviedri. Abās pusēs bija radio, un, kad pateica, ka laivai jāiet, gājām. Vai bija vētra vai slikts laiks, tas nebija no svara. Braukšana jau ļoti lēna ar tām zvejas laivām. Bet tad mums sakari pārtrūka, laikam kādus noķēra. Tad tos vajadzēja uzņemt par jaunu. Tā sakaru uzņemšana bija ļoti daudzas reizes uz priekšu un atpakaļ. Reiz atkal gājām uzņemt pārtrūkušos sakarus – es, Žanis Fonzovs² un vēl viens puisis. Līdzī mums bija ieroči, medikamenti, nauda un ļoti daudz vācu šņabja talonu. Tagad piebraucam krastā, izlaižam to puisī malā, lai uzņem sakarus. Bet mums pašiem jābrauc jūrā un jāgaida naktī un dienu, kad otrā vakarā varēs braukt pakaļ. Nogaidām, piebraucam – nav! Nekāda signāla nav, kluss viss. Nu ko tagad darīsim? Mēģināsim vēl vienu reizi, vēl vienu dienu. Nu kā mēs varējām abi būt tik dumji! Aizbraucam augšā jūrā, pagaidām atkal, otrā vakarā braucam atpakaļ, nu nav nekādas ziņas. Bet nu mums sāk pietrūkt eļļa un degviela – mēs vairs netiekam atpakaļ. Nu ko tad darīsim? Brauksim Rīgas jūras līcī, jo Žanis bija no Mērsraga, kur mēs varētu kaut ko dabūt, bet, braucot līcī,

² Žanis Fonzovs dzimis 1916. gada 14. martā Pūrē. Vairāk par viņa dzīvi un darbību var lasīt: *Pāri jūrai 1944./45. g. Sast. V. Lasmane. Stokholma: Memento Latvija, 1993.*

mums sadega gultnis, un tā mašina apstājās. Bet nu kaut kā malā tikām. Kā piebraucām klāt pie malas, tā ieraudzījām jājam divus vācu zaldātus. Nu es Žanim saku: *Ej malā un mēģini kaut ko sarunāt. Iestāsti, ka mēs esam no Ventspils vai Liepājas zvejnieki, ka mums ir sagājis dēli tas motors, un tā. Bet, ja tev neizdodas sarunāt, tad krīti zemē uz ceļiem un lūdz Dievu!* Man bija ierocis, es varēju nošaut tos vāciešus. Tanī laikā neviens neskatīja – kas bija ātrāks, tas izdzīvoja, kas lēnāks, tas tika nošauts. Turklāt Žanis ļoti slikti runāja zviedriski, vāciski ar viņš nemācēja – tikai latviski. Bet man tā zviedru valoda bija jau asinis, un, ja es ietu, varētu samaisīties, kaut ko sajaukt. Bet Žanis ir ļoti labs runātājs. Viņš runādams var baļķi par dēli pataisīt. Nu tie vācieši viņam noticeja. Nu mums tagad tās mašīndaļas un visas mantas (radio, ieroči, nauda, medikamenti) jāņem ārā un jāiet uz Ģipku labot. Mēs kādas trīs četras reizes gājām, kamēr visu dabūjām malā un aprakām turpat krastmalā. Tad laidām kājas vaļā, un – uz Mērsragu. Es uzkāru kaklā mašīnpistoli, Žanim ar bija kāds ierocis un divas rokasgranātas. Gājām visu nakti, līdz pēkšņi Žanim kļuva tik slikti, ka viņš vairs nevarēja paiet. Es sāku viņu spārdīt un daudzīt, lai kustas, lai neapstājas – viņam bija vienkārši depresija vai nogurums. Bet, kolīdz viņš ieraudzīja tēva mājas, tā sāka tik ātri iet, ka es līdzī tikt nevarēju.

Man bija numurs, kur varēju zvanīt uz Ventspili un pateikt, ja kaut kas noticis. Kam tas bija, to es nezināju. Tikai viens numurs. Es jau tanī vakarā dabūju sarunu pa telefonu. Un tie solījās no rīta mūs apmeklēt. Paēduši un parunājušies aizgājām uz šķūni gulēt. Bet no rīta es dzirdu, ka ie brauc sētā vairākas mašīnas un runā vāciski. Nu mēs sēžam un domājam, ko darīt. Man iespēja bija – kādus trīs četrus nošaut, kamēr viņi mūs nošaus. Bet uzreiz es dzirdu, ka viens prasa: *Vai tad Mārtiņš...*³ Latviešu valodā! Nu, kad to vārdu teica, tad es zināju, ka tiem vajag būt mūsu cilvēkiem. Izrādās, ka tie mūsu puīši, tikai pārģērbušies vācu uniformās. Vai tur bija kāds vācietis, to es nezinu. Tā

Pārcēlāju grupas vidū Pēteris Jansons (1. no kreisās sēd) un Eduards Andersons (1. no kreisās stāv), 1943. gada novembrī Gotlandē.
Foto no ģimenes albuma

³ Mārtiņš bija Pētera Jansona segvārds.

ir tāda epizode, kas man palikusi atmiņā. Jo tur, vārdu sakot, savu dzīvību es tomēr gribēju dārgi pārdot.

Bet nu mums jātiek atpakaļ Zviedrijā. Sarunājām, ka Žaņa tēvs mums palienēs savu laiviņu, kas bija kādus trīs vai četrus metrus gara. Maziņa. Ar trīs zirgspēku motorīņu iekšā, tāds maziņš motorīņš. Nu divi cilvēki mēs tikai būsim, varbūt tad pietiks, tomēr beigās brauca arī divi dezertieri no vācu armijas. Bijām sapirkuši arī šņabi – cik mums daudz draugu, tik daudz arī tā šņabja – daudz! Mums bija arī pasūtījums no zviedriem – viņi vienmēr teica, lai mēs atvedam šņabi, jo latviešu šņabis augstu kotējās. Tā mēs dzināmies ārā no Mērsraga garām Kolkas ragam un tikām Gotlandes bākas ziemeļdaļā, kur zviedri mūs sagaidīja. Tie ierauga, ka mums ir šņabis, un sāk muitot, bet es – lamāties, sakot: *Jūs nedrīkstat to aiztikt, kamēr es dabūju sarunu ar Visbiju!* Nu virsnieks, jauns puisis, piezvanīja mūsu kapteinim Johansonam, un tas atbrauca un dabūja savu šņabi. Viņš paņēma mani un Žani mašīnā un aizveda uz Visbiju, un aizsūtīja atpakaļ uz cietzemi. Tos divus dezertierus, kas bija, tos iebāza iekšā karantīnā – atutot. Visiem cilvēkiem, kas brauca pāri, bija tur jāiet. No sākuma jau, kad es atbraucu, arī man bija jāiet, bet reiz māsiņas sāka smieties un prasīt, cik tad bieži es pie viņām iešu. Tad tā karantīna katru reizi man vairs nebija jāiziet.

Bet Mērsragā mēs bijām apsolijuši, ka pārvedesim Žanim vecākus un visus radīņus, kas tur bija. Tāpēc jau pēc divām nedēļām meklējām laivu, ar ko braukt pēc viņiem. Mēs dabūjām tās latviešu laivas, kas jau bija pārbēgušas uz Zviedriju, man izgādāja arī īpašnieka atļauju. Un tad mēs braucām – tanī reizē bija kādi 80–90 cilvēki uz tās laiviņas.

Ar šņabi uz jūs

Kad sāku braukt pāri, atmetu dzeršanu. Redzēju, ka vajag būt skaidrai galvai. Atbildība liela un risks. Dažreiz iznāca, ka puiši taisīja kļūdas, kad bija iedzēruši. Ja šņabis galvā, gudrība pazūd citu ceļu. Jā, mums jau tā dzeršana bija traka. Nē, trobeles mēs netaisījām, bet, redz, tur jau bija meitenes un arī sievas.

Zviedriem bija arī tāds dzēriens bez alkohola, kas vasaras laikā pie ēdiena ļoti garšīgs. Kad tam pielika cukuru un raugu, pēc pusotras nedēļas tas dzēriens bija vēl garšīgāks, bet tik briesmīgs, ka dzer un nejut, ka reibst. Tā, ka viens ar āmuru it kā iesit pa galvu un viss prāts pazudis. Tas bija ļoti viltīgs dzēriens un Zviedrijā aizliegts. Taču reiz mums bija kādi svētki, kuros tas dzēriens ar bija krietni daudz, kad pēkšņi no Visbijas atbrauca policija. It kā nekā nav – visi guļ un krāc. Bet tomēr viņi sāka meklēt un skaidrot, kas mēs tādi esam. Viņi jau nekā nezināja, tikai militārā daļa zināja, kas mēs

esam. Pēc dažām dienām mūs aizdzina darbos uz akmeņlauztuvēm. Bija jāiet man un Andersonam, bet katru dienu ieradās citi. Tas zviedru priekšnieks bija tā noskaities, ka katru dienu jaunas sejas. Mēs mainījāmies, jo nebija laika iet – mēs braucām pāri ar laivu. Tiem, kam bija jāpaliek, tie gāja mūsu vietā.

Reiz izcēlās liels tracis – es biju aizgājis uz tuvējo ciemu, un puikas, sabrūvējuši dzeramo priekš Jāņu vakara, bija sākuši to ātrāk lietot. Paņēmuši manu mašīnpistoli, gāja baidīt darba priekšnieku, bet tas, iebarikādējies savā dzīvoklī, zvanījis salas virsniekam. Nu, vienu vārdu sakot, mūs izmeta ārā.

Nākamajā reizē, kad braucu uz Latviju, mums gāja ļoti slikti. Pie Latvijas mūs pamanīja vācieši, tie sāka šaut un sašāva mūsu laivu. Pašiem mums nekāda nelaime nebija, mēs ieskrējām mežā. Tā es tiku pie trīs nedēļu atvaļinājuma Latvijas mežos, kur es biju kopā ar dažiem dezertieriem. Tanī reizē mēs sagājām kopā ar *Sarkanās bultas* komunistiem. Tas notika vienkārši – mēs dzīvojām katrs savā grupā un viens otru netraucējām, bet nu vācieši mūs ielenca. Tad pret tiem mēs gājām kopā. Vienā reizē, es nezinu, kā to ciemu sauca, tur bija vācieši aizbraukuši un nošāvuši sievietes un bērnus, iztīrijuši gandrīz visu. Bet, kad viņi brauca atpakaļ, tad arī viņi dabūja ciest. No mums. Arī no *Sarkanās bultas*. Un tad tas mežs kļuva ļoti nedrošs. Zināju, ka Lielirbē būs transports, un man plāns bija gatavs. Devos uz turieni, un no Lielirbes es tiku atpakaļ uz Zviedriju. Tad kādu brīdi tā braukšana apstājās, bet, kad Laimonis Pētersons atbrauca uz Zviedriju, atkal turpinājās. Tas bija 1944. gadā. Ļoti saspringts laiks. Iesākām mēs 1943. gada decembrī. Man bija viss pierakstīts, bet reiz mans draugs Andersons palienēja to grāmatiņu un pazaudēja, un tā visi telefoni, sakari un datumi, kad braucām, viss ir projām.

Caur briesmām un bailēm

Tad es pagādāju vienu liellaivu *Zvejnieks*, jo vēl daudz cilvēku bija tur palikuši, ko vajadzēja pārvest. Šajā reizē tur bija visa frontes teātra trupa, rakstnieki, ārsti un daudzi citi Latvijā zināmi cilvēki. To, kas būs braucēji, mēs dabūjām zināt tikai pēc tam, kad bijām pietājuši malā. Tagad es sāku just, ka tā laiva tiek pārlādēta. Pabraucu ar mazo laiviņu malā paskatīties, cik daudz vēl to cilvēku krastā. Viņu bija par daudz. Saprātu, ka tā laiva ir par mazu. Tāpēc vienam puisim pateicu: *Tu vari tikt man līdzi, bet papriekšu iztaisi drusku traci. Pasaki, ka vācieši nāk.* Šis uzreiz aizgāja mežā, lai it kā no meža nāktu. Es tik dzirdēju, kā viņš kļiedza: *Vācieši nāk!* Un visi tie cilvēki bija uztraukušies. Es uzreiz devu pavēli iedarbināt mašīnas. Un braucām no krasta nost.

Bija tā laiva tomēr pārlādēta, bet nu kaut kā jau varēja. Un cilvēki negribēja iet laivas iekšienē, bet palikt uz klāja, tādēļ man nācās ar kāju viņus paspiest, lai citi arī var tikt virsū, bet tad tie cilvēki vairs nepretojās. Visi jau uz klāja nevarēja stāvēt. Taču, kad es apbraucu Kolkas ragam apkārt, pamanīju, ka ūdens līdz bortam vairs tikai divu centimetru attālumā, ka mēs nogrimsim. Ko tad es darišu? Es jauns puika biju, man bija Gotlandē draudzene, man bija jātiek atpakaļ. Tad es, vārdu sakot, devu pavēli cilvēkiem ģērbties nost. Visus kažokus, mantelus ģērbt nost un mest jūrā. Un visus koferus, visas mantas pārbaudīt. Visu, kas vērtīgs, paturēt, pārējo visu – pāri. Tas palīdzēja. Vēlāk sāka pūst vējš, drēbes kļuva slapjas, kas bija vēl liels smagums klāt. Ja es to nebūtu darījis, tad mēs būtu nogājuši dibenā.

Kad izgājām aiz Sāmsalas, mums bija jāiet pāri sēkļiem, jo vācieši arī atkāpās. Ja vācieši būtu mūs noķēruši, tad mums vēl trakāk būtu. Un es dzinos iekšā tajos sēkļos, kas ir pie Sāmsalas, lai nenoķer. Es to vietu pazinu. Tā mēs braucām un braucām, kamēr varēju ieraudzīt zemi – Gotlandi. Pazinu Gotlandes krastus, jo mums Slītē bija divi skursteņi, kuri kūp, un tos varēja redzēt jau tālu. Zemi nevarēja redzēt, bet tos dūmus gan. Cilvēki jau nezināja, kas tie par dūmiem, un es arī negribēju teikt viņiem: *Nu ir zeme, mēs esam pie Gotlandes!* Jo tad var sākties panika. Uz manām laivām ir gadījusies panika, kad cilvēki skrien uz vienu pusi skatīties, kur ir zeme, un laiva gandrīz gāžas apkārt. To nevar ļaut. Tā es mierīgi sēdēju pie stūres un braucu, un vienam pasaku, otram pasaku, kurus es atzinu par saprātīgiem cilvēkiem. Bet tad jau arī citi uzzināja – uzreiz sāka visi priecāties. Tad neviens uz mani vairs nelamājās, lai arī tā ģērbšanās nost nebija bez pamata. Cilvēkam pasaka: *Ģērbies nost!* Viņš neģērbjas. Bet, ja paņem ieroci un pieiet klāt, tad viņam dzīvība dārgāka nekā tās drēbes. Tad viņš ģērbj nost. Man jau bija viegli, es sēdēju pie stūres un pateicu leģionāriem, kas bija dezertieri, dariet to un to. Tie izpildīja. Tiem jau neuzdrošinājās pretoties. Mēs visi bijām apbruņoti. Vārdu sakot, tā mums laimējās tikt iekšā Slītes ostā. Visus iekārtoja baznīcās un līdzīgās vietās, lai cilvēki varētu pārgulēt nakti. Brauciens ilga apmēram 42 stundas. Tomēr ziņas par šo braucienu ir dažādas. Es nevaru pateikt, ka nemeloju, bet man likās, ka tā viss notika. Citam izlikās savādāks tas brauciens.⁴

Visādi mums ir gājis. Piemēram, reiz tāda vētra bija, ka laivu piepildīja gandrīz pilnu ar ūdeni. Motors apstājās. Ko mēs darīsim? Pumpējām ārā visu ūdeni, dabūjām motoru gaisā, braucām atpakaļ uz Latviju. Gandrīz noslikām. Tanī reizē, kad braucām atpakaļ, tad mēs tos cilvēkus nebijām dabūjuši, jo vētra bija vai kaut kas cits tur bija noticis, un tad ieraudzījām balonu, kas ir pret lidmašīnām pilsētai riņķī. Tas uziet gaisā, un tiek izklāts tīkls. Tas bija pasprucis

⁴ Skatīt: *Pāri jūrai 1944./45. g.* Sast. V. Lasmane. Stokholma: Memento Latvija, 1993.

kaut kur. Un to mēs uz jūras redzējām. To takš nevar palaist, vai ne! Uzreiz Žanis, viņš ir diezgan tāds, kā teikt, skops – tā šnore karājas, viņš iekārās tai šnorē. Tas balons sāk celties augšā, laiva šūpojas, šis no deķa augšā! Nu ko tad, traks! Bet, par laimi, tas balons atnāca manā pusē, es dabūju ar nazi iedzīt iekšā vienu robu un izlaist gāzi ārā. To mēs atvedām uz Gotlandi un sadalījām drēbēs. Tad gandrīz visi zviedri gāja ar tādiem lietusmēteļiem.

Katram cilvēkam ir savs liktenis. Daudzas reizes bijušas tik šausmīgas, ka pārējie puīši kļuva pilnīgi apātiski. Ar tik nosalušiem pirkstiem, ka nevar pat motoru pakustināt. Mums nebija drēbes, ko uzģērbt. Mēs bijām nosaluši un slapji, bet mēs zinājām, ka braucam pāri uz Latviju, lai citiem cilvēkiem palīdzētu! Es gāju cauri visam kā varonis.

Pēteris Jansons. Niklāva Strunkes zīmējums, 1943.
Foto no ģimenes albuma

Ar krievu nevar sarunāt

Bet tā lēnām pagāja visa tā lieta. Es biju pagādājis vairākiem latviešiem dzīvokļus Gotlandē, un arī latviešu laivas, kas bija manā apgādībā, stāvēja Gotlandes līcī. Tur bija vairāk nekā 100 laivu gandrīz un daži kuģīši. Atceros, ka tur bija viena laiva ar motoru, ko vajadzēja sūtīt atpakaļ uz Krieviju, jo krievi ar zviedriem bija noslēguši līgumu, pēc kura visas latviešu laivas zviedriem bija jāizdod. Bet šajā reizē jāatdod tikai motors. Es izbraucu uz laukiem, atradu vienu vecu motora bloku, kas izskatījās pēc laivas motora, un atdevu to. Savukārt laivas, kas bija bojātas, tās vajadzēja salabot zviedru amatniekiem no kuģu būvētavas. Tur mums vēl Andrejs Spāde palīdzēja. Bet kā viņi veda tās laivas! Lielie kuģi stāvēja ārā – jūrā. Viņi aizvilka laivas līdz tam kuģim, uzcēla augšā un iemeta kravas telpā. Nāca nākošās laivas – uzcēla augšā, iemeta iekšā. Sadauzīja. Zviedri viņas salaboja, samaksāja naudu, un krievi atkal sadauzīja. Bet tie latvieši, kas bija īpašnieki, tie saņēma drusku kādu kompensāciju. Tā nebija liela, bet kaut ko tomēr dabūja.

Es arī palīdzēju tās laivas *savest kārtībā*. Reiz es speciāli braucu ar vienu motorlaivu bez eļļas, bet tas pagāna motors tomēr nesagāja dēļi. Taču reiz mums izdevās nolaist divus *šleperus* ostas dibenā. Bet nu tā osta bija dikti sekla. Atbrauca ugunsdzēsēji un izvilkta ārā. Bet, kas to bija darījis, to neviens nedabūja zināt. Bija kādi četri puikas, kas man palīdzēja.

Pārbraukšana arī visa bija jau pārtraukta. Kad krievs ienāca iekšā Latvijā, tad vairs nevarēja. Aizbrauca uz Latvijas krastu un zināja – ja nelaimēsies, tad atpakaļ netiks, jo ar krieviem atšķirībā no vāciešiem neko nevarēja sarunāt. Ar

Pēteris Jansons ar dzīvesbiedri Ingu. Foto: Baiba Bela, 1996

vāciešiem varēja sarunāties, varēja iedot kādu šņabīti vai kaut kādu desiņu, un bija labi. Bet krievs papriekšu šāva un tad tik runāja. Reiz es dabūju vienu laivu atpakaļ, kam bija kādās desmit vietās lode gājusi iekšā. Tas tad bija arī pēdējais mēģinājums braukt pāri, kurā es piedalījos. Pēc tam dažas laivas vēl gāja pāri, un pēdējā laiva bija uz Jūrkalni, kur bija četri – Andersons, Laimonis, Arājs un Šmits, tie pārbrauca pāri. Es arī jutu, ka kaut kāda nodevība ir sākusies. Laimonis man pastāstīja, kā bija – kā viņi piebrauca pie krasta un kā viņus visus saņēma. Tur viņi jau bija gaidīti. Tāpat arī Žanis. Žanis ir braucis daudz reižu pāri. Viņš pārveda pāri vienu manu skolasbiedru Ēriku Tomsonu,⁵ kas dzīvo Zvejniekiemā, Vidzemes krastā. To Riču, telegrāfistu, pārveda pāri. Izrādījās, ka krievi zināja par tām vešanām. Tikai viņi gribēja pumpēt ārā visas tās bandas. Veselu gadu šitā noķēpājās.

Pazudušais zelts un mistiskie baloniņi

Lielākā daļa mēs dzīvojām Slītē un no turienes arī braucām. Mums jau neviens nekādu naudu par vešanu nemaksāja, bet izrādās – kāds tomēr bija ņēmis no cilvēkiem naudu. Zviedri mums maksāja pārtiku, dzīvokli, degvielu, visu. Bet no tiem, ko vedām pāri, neko nesaņēmām. Nebija tik dumji tie puikas. Tikli un vēl šis tas, kas bija, tos mēs spērām no zviedriem un pārdevām atkal zviedriem. Tādā ceļā mums bija kabatas nauda. Arī visus ieročus mēs zviedriem neatdevām. Tos mēs paši pārdevām. Pistoles, *valterus* un tādus. Daudzi zviedri, kas gribēja pistoles, nāca mums prasīt, un mēs pārdevām.

Vēlāk iesāku strādāt fabrikā Gotlandē. Un, kad to fabriku likvidēja, tad es pārcēlos uz cietzemi un sāku strādāt kuģu būvētavā. Bet pēc tam dabūju darbu vienā darbnīcā, kur biju darbu vadītājs. Valodu es zināju, savukārt ar rakstīšanu man nebija jācinās – sieva palīdzēja. Man bija ļoti labi. Mums, tiem vedējiem, tajā laikā, kad braukšanu pārtrauca, maksāja mazliet naudu. Tā laikam bija nākusi no Amerikas. Mēs arī vedām pāri naudu, piemēram, sudrabu un zeltu – to varēja nodot bankā. Bet zelts pazuda. Latvijas zelts pazuda. Tur trīs veči. Neviens nevar pateikt, kurš ir ņēmis. Kad kāpa laivā iekšā, tad bija zelts, bet, kad atbrauca Zviedrijā, tad zelta vairs nebija. Kas to darījis, kas to nav darījis – to grūti pateikt. Tikai baumas iet, vai ne. Es zinu, kurš paņēma, bet man nav pierādījumu. Zinu, ka iesaistīti arī zviedri. Un tad mēs vedām pāri no Latvijas arī

⁵ Vēlāk Žanis Fonzovs un Ēriks Tomsons brauca kopā uz vienas laivas.

grāmatas, kas ir šeit, Zviedrijas lielajā bibliotēkā. To visu kārtoja Valentīne [Lasmane].⁶ Tā bija enerģiska, tā Valentīne. Viņa varēja ieiēt mežā, izvest ārā ebreju un pārvest pāri uz Zviedriju.

Es nebūtu uzdrošinājies darīt to, ko viņa uzdrošinājās. Varu lielities par daudzām lietām, ko esmu izdarījis, bet tas nav manā garā. Piemēram, laidis balonus gaisā ar tādām mazām avīzītēm latviešu valodā iekšā. Balons uzlido gaisā, un tad ir iztaisīts tā, ka tas sadeg un tā paciņa nokrīt zemē. Tas balons aiziet gaisā, pārsprāgst, nekas nenotiek. Bet tā paciņa kaut kur nokrīt zemē Latvijā. Vairākas reizes esmu to darījis 70.–80. gados. Tas nebija ar zviedru starpniecību. Tas viss bija slepeni pašiem uz savu galvu. Avīzes gan nāca no Vācijas. Tā mēs, divi cilvēki, ar manas sievas palīdzību taisījām tos balonus. Sieva stāvēja sardzē, lai redzētu, vai nenāk kāds. Man ir tāds lidlauciņš, ko es uztaisiju, un tur laidām gaisā. Un tad arī jūrā metām iekšā, lai ar ūdeni iet pāri. Bet dažreiz zviedri atrada un sāka prasīt, kas tas ir. Bet es nekā nezināju! Jo tur jau nav

ne mans vārds, nekas. Un tā otra persona izrēķināja, kādu vajag vēju, savukārt es pagādāju mantas. Mani arī ļoti interesē, vai kāds ir atradis tās avīzes. Esmu prasījis vienam, otram, bet neviens nav atbildējis.

Solijums

Es biju arī zviedriem apsolijs neviename neko nestāstīt par pāri braukšanu, un to solījumu es ilgi turēju. Latvijā tā nebaidās. Latvijā zina, ka visi ir sadarbojušies ar krieviem. Tur nav ko uztraukties, tur visi vienādi. Vai tu esi bagāts vai nabags, visi jau ar krieviem ir sadarbojušies. Jo viņiem tur vajadzēja dzīvot. Viens otrs bija kārtīgs nacionālists un cietis daudz, bet viņam bija jāsadarbojas. Varēja jau arī neitrāli dzīvot, bet tas bija atkarīgs no katra cilvēka. Bet šeit, Zviedrijā, tu

Kopā ar pārcēlāju Laimoni Pētersonu pie piemiņas zīmes Jūrkalnē 2000. Foto no ģimenes albuma

⁶ Valentīne Lasmane (dzim. Jaunzeme, 1916) – valodniece un bibliotekāre. Skatīt V. Lasmanes dzīvesstāsta fragmentu šajā izdevumā.

Intervijā ar Baibu Belu. Foto: Inga Jansone, 1996

Apsveicināšanās ar intervētāju pēc 14 gadiem.
Foto: Māra Zirņīte, 2010

nedrīksti par to runāt, tu nedrīksti ar to runāt, tas ir tas un tas ir tas.

Pat mani bērni par to nekā nezina. Taču reiz man piezvanīja no Zviedrijas televīzijas un lūdza, vai es varētu kaut ko pastāstīt. Teicu, ka nekā nezinu, bet nu tomēr viņi pie manis atbrauca. Sēdējām ārā, sākām runāt kaut ko. Un viņš, tas žurnālists, sāka runāt par vienu un otru lietu. Aprunājās ar sievu papriekš, paglaimoja viņai kaut kā. Tad viņš paņēma kaut kādus papīrus rokā un sāka drusku izjautāt. Nu es redzu, ka viņš zina vairāk nekā es. Nu tad man jau ar sāka interesēt, un tā lēnām mēs sākām. Viņš teica: *Zviedriem nav vairs ko uztraukties. Tik daudz gadu pagājuši. Es taisīšu filmu, un man vajag materiālus.* Nu kāpēc tad, vārdu sakot, man vēl klusēt? Tā tas sākās. Bērni tagad zina, kas esmu bijis. Es arī atklāti varu runāt, man vairs nav ne no viena jābaidās.

Bet tagad es nevaru pateikt, kādas man būs priekšdienas. Man toreiz izzīlēja arī, ka būs

grūtas slimības, bet es tās pārcietīšu. Pirms četriem gadiem piedzīvoju tiešām lielu operāciju. Man attaisīja vaļā krūtis, sašuva visu atkal kopā, ar drātīm savilka kopā kaulus. Tādēļ es esmu gājis dzīvei cauri ar tādu cerību. Tagad es labprāt gribētu braukt uz Gotlandi un dzīvot tur. Tā ir mana otrā dzimtene. Mums tur ir maza zvejnieku mājiņa, kas ir apmēram 300 gadu veca. Ūdens apkārt un rozēs zied līdz Ziemassvētkiem. Gotlande ir ļoti jauka vieta, kur dzīvot.

Intervija NMV-446, ierakstīta Stokholmā 1996. gadā.

Intervēja Baiba Bela.

Atšifrēja Maija Krūmiņa.

Publikācijai sagatavoja Ieva Garda-Rozenberga.

Vilis Klucis

Vilis Klucis dzimis 1923. gadā skolotāja ģimenē Zasā Latvijā. Otrā pasaules karā divdesmit gadu vecumā iesaukts latviešu leģionā; 1944. gadā no Pāvilstas ar prāmi nokļūst Zviedrijā.

Vadījis čuguna liešanas nozari lielā metālapstrādes rūpnīcā Eskilstūnā. Viļa Kluča vārds pazīstams Eiropas un pasaules metālapstrādes lietpratēju vidū. Viņš bijis Eiropas čuguna liešanas inženieru asociācijas priekšsēdētājs un konsultants daudzās pasaules valstīs.

Uzvārds Klucis Latvijas informatīvajā telpā savulaik noklusēti, vēlāk aktualizēti saistās ar Gustavu Frīdrihu Kluci

(1895–1938) – ievērojamu pasaules mēroga konstruktīvās mākslas pārstāvi. Vilis Klucis ir G. F. Kluča brāļa dēls, kuram bijis lemts iepazīt pilnīgi citu pasaules daļu nekā viņa slavenajam tēvocim.

Attiecības starp dzīvesstāsta teksta formu, tā saturu un publicēšanas situāciju arvien ir kontekstuālas. Šajā gadījumā īpaša loma mutiskā teksta transkripcijas pārcēlumā uz lasāmu/rakstisku tekstu ir atsaucēm un citātiem no Viļa Kluča tēva skolotāja Ādama Kluča (1886–1956) atmiņām. Tās rakstīt sāktas 1949. gadā. Viņš rakstīja par dzimtu, brāli Gustavu, vecākiem Edī un Gustavu, kā arī par meitu Ritu un dēlu Uldi, kas dzīvoja Latvijā. Ādams Klucis no 1921. līdz 1940. gadam bija skolotājs Zasā, kur viņu ar cieņu piemin vēl šobaltdien. Vilis Klucis kopā ar meitu pārtulkojis tēva atmiņas savā ģimenes valodā – zviedriski. Fragmenti no manuskripta iekļauti Viļa Kluča stāstā par savu dzīvi.

Foto: Edmunds Šūpulis, 2007

Veidojot rakstisko tekstu, esmu atļāvusies pārgrupēt autora teikumus vai to kopas un izveidojusi apakšvirsrakstus. Var teikt, ka šeit lasāmajā tekstā redaktora klātbūtnes gandrīz nav. Manuprāt, šis apstāklis saglabā autora runas autentiskumu. Valodas ritms, melodiskā līnija, noskaņa, stāstīt izvēlētais, tēva rakstīto atmiņu fragmentu lietojums ir autora privilēģija. Vēstījuma virzītājmotīvs ir Viļa Kluča profesionālais darbs, lai gan tieši par to runāts salīdzinoši maz.

Dzīvesstāsts ierakstīts 2007. gada jūnijā Eskilstūnā Zviedrijā. Ieraksts tapis vienā nepilnu trīs stundu tikšanās reizē viņa dzīvoklī.

Esmu pateicīga par iespēju strādāt ar Viļa Kluča stāsta transkripciju un ar viņa laipnu atļauju sagatavot to publicēšanai. Iespēja tieši saskaņot rakstīto tekstu izpalika. Autors aizgāja mūžībā 2009. gada 28. aprīlī... Taču doma paliek, dzīvota dzīve paliek. Mēģināsim to nolasīt.

Dace K. Bormane

Gustavs Klucis mana tēva dzimtā

Interesanti, ko mans tēvs raksta par Gustavu. Vasarā pie manis Zaubē dzīvoja jaunākais brālis Gustavs. Es viņu sagatavoju iestāties Valmieras seminārā. Iestājās arī. Bet puisis netrāpīja īstā vietā. Nemācījās, tāpēc nepārcēla. Gustavs bija

talantīgs uz gleznošanu, tāpēc arī viņa istabiņā Valmierā bija zīmējumi uz visām sienām. Ko nu darīt? Man arī pagrūti viņu skolot. Pats tajā laikā saņēmu algu 150 rubļi gadā. Gustava skološana – simtčetrdesmit rubļi gadā. Pusceļā negrib atstāt. Gleznotājs varens. Bez kādas gleznošanas skolas viņš uzgleznoja manu ģimetni ar eļļas krāsām. Vilhelma Purviša vadītā mākslas skolā Rīgā viņš bija pirmais skolnieks.

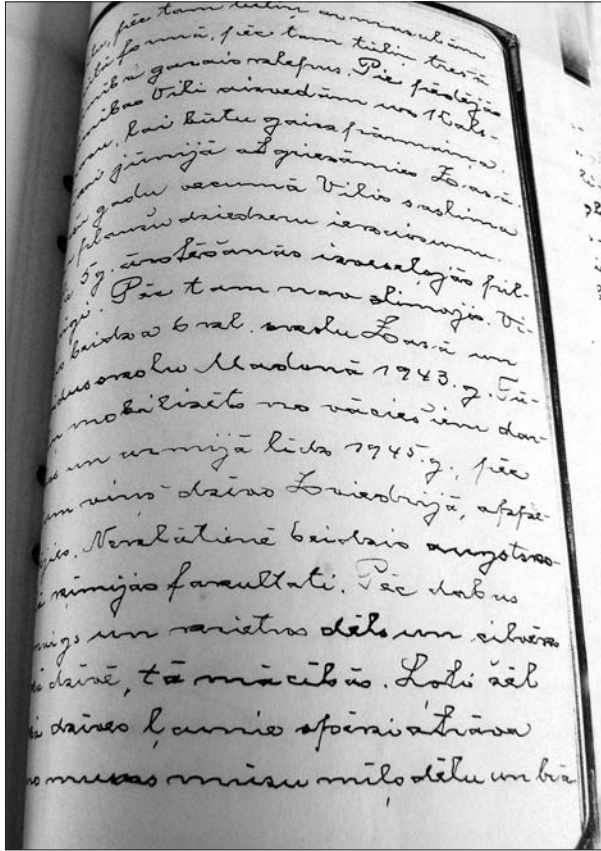
Gustava Kluča jaunībā gleznotais brāļa Ādama portrets pie sienas Viļa dzīvoklī Eskilstūnā.
Foto: Edmunds Šūpulis, 2007

Pirms tam Gustavs Frīdrihs vienu gadu mācījās par

skolotāju. Bet viņš bija slinks, tur viņš negribēja mācīties. Mans tēvs tālāk raksta: *Nodevu Gustavu pie Purvīša; brālis mācījās 2 gadus. 1914. gadā viņu iesauca kara dienestā, bet pēc tam kā spējīgu cilvēku priekšniecība atstāja Pēterpilī. Atlāva mācīties Štiglica mākslas skolā, bet par to viņam bija jāzīmē dekorācijas. Arī labi. Pēc kara viņš palika Krievijā. Mēs sarakstījāmies līdz 1934. gadam. Pēdējā laikā viņš bija docents kādā gleznošanas mākslas skolā. Apprecējies. Pēc tam neesmu varējis uzzināt neko par viņu. Ļoti žēl. Un jāsaka, ka Gustavs bija savādnieks jau puikas gados. Viņš itin kā nojauta savas lielās dāvanas. Viņa izteikums bija: "Vēlāk, kad sāksu strādāt, spļausu uz muižām. Apprecēšu ķezara meitu Olgu." Bet kas iznāca? Nu ja...*

Es pat atceros, ka ap 1934.–1935. gadu mans tēvs vairākas reizes teica: *Kur ir Gustavs?* Viņš laikam nebija saņēmis vēstules. Man šķiet, ka tēvs pat līdz kara beigām nezināja, kur brālis pazudis. Laikam arī viņa sieva nezināja, ka viņš ir nošauts jau 1938. gadā. Cik saprotu, vēl joprojām daudziem ir uzskats, ka Klucis kaut kādā veidā bija Staļina pusē un līdz ar to – kaut kas negatīvs.

Gustavs bija sities pret caru. Krievijā viņš palika izglītības dēļ. Priekš Rīgas viņš jau bija tā kā par lielu, tāpēc viņš brauca uz Pēterburgu, lai ietu skolā. Viņš bija mākslinieks! Daudz vairāk pazīstams, par piemēru, Amerikā nekā Latvijā vēl pirms neilga laika. Es pats arī neko nezināju par viņu. Interesanti, kā pirmoreiz to izjutu. Mēs braucām diezgan daudz pa Eiropu – ar visu familiju, daudz ceļojām. Reiz mēs braucām ar autiņu no dienvidu Itālijas, un pie Kaseles uzreiz – *Klucis...* Saku sievai: *Kas tur bija? Klucis?* Klucis jau nav parasts vārds. Kaselē bija izstāde. Mēs iebraucām pilsētā. Tur es sāku saprast, ka Klucis ir kaut kas vairāk, nekā mans tēvs raksta. Kaunos teikt, bet es gandrīz nezināju pirms

Tēva atmiņas, nosūtītas dēlam Zviedrijā. Foto: Edmunds Šupulis, 2007

piecpadsmit divdesmit gadiem, ka Gustavs Klucis pasaulē ir tik pazīstams. Mana meita bija Ņujorkā un tur redz, ka pārdod mazas kartiņas – reprodukcijas. Tās bija Kluča darbu reprodukcijas.

Tēva Ādama Kluča atmiņu grāmata

Par sevi mans tēvs raksta: *Zaubē es darbojos sabiedrībā, biju dziedāšanas biedrības sekretārs.* Tajā laikā tēvs bija skolotājs Zaubē. Viņš ir strādājis kādās četrās vai piecās skolās Latvijā, bijis skolas priekšnieks.

Kad tēvs bija Zasā, tika celta skola. Tur bija ļoti veca skola, kas sākotnēji nebija būvēta kā skola. Bet Ulmaņa laikā (es saku Ulmaņa laikā, lai gan nekāda tieša saiste ar Ulmani tam nebija, bet tā saucamajā viņa laikā tas notika) Zasas pagasts dabūja naudu un būvēja pilnīgi jaunu skolu, kas tagad ir vidusskola.

Laikā, kad mans tēvs sāka mācīties, viņa ģimene bija visai nabadzīga. Viņš gribēja kļūt par skolotāju. Tas bija Krievijas cara laikā, jo skolotāji bija atbrīvoti no karadienesta. Tēvs raksta: *Tanī laikā kara klausības dienests bija ilgs un grūts. Tāpēc sākām gudrot, kā mani atbrīvot no šīm grūtībām. Brālis Jānis, vecākais dēls ģimenē, bija atbrīvots no kara klausības pēc likuma. Izdomājām: man jānācās par skolotāju.*

Tēva māsas – trīs vai četras meitas sāka strādāt par kalponēm pie bagātām ģimenēm. Viņas daudz agrāk sāka pelnīt naudu nekā brāļi. Tēva māsas manam tēvam esot gandrīz samaksājušas semināra izglītību. Parasti jau tikai bagātākie varēja sūtīt bērnus seminārā. Mana tēva ģimene tāda nebija. *Mans galvenais apgādnieks bija cietumā un palīdzēt man vairs nevarēja. 1906. gada janvārī cara valdība arestēja brāli Jāni par piedalīšanos 1905. gada nemieros. Visu šo laiku viņš smaka Maskavas Butīrkā, divus gadus kandalās. 1917. gada revolūcija viņu atbrīvoja, – tā rakstīja mans tēvs.*

Tēvs dzimis Ķoņu pagastā pie Igaunijas robežas Rūjienā. Ir viens labs pastāstījums par tēva gaitām pie saimnieka – viņa krusttēva Ādama. Tēvs raksta, ka pasaules grūtākais darbs ir ganīt zosis un cūkas. Kā šitos divus pulkus dabūt kopā? *Cūkas bija daudz, tuvu pie trīsdesmit. Pašu ģimenē savi desmit ēdāji, kur vēl saime, kur ciemiņi, kur brūtgāni... Visi grib. Naudiņa arī vajadzīga: jābaro, jāpārdod. Tomēr ar cūku armiju es*

Viņa vecāki 1922.
Foto no ģimenes albuma

Ko es pats par sevi atceros no savas bērnības? Es skolā biju slinks. Joprojām ir gandrīz kauns to teikt. Ļoti daudz tajā laikā man bija jāzina, piemēram, dzejas. Visu galvā bija jāliek. Un es to nekad nevarēju! Man nebija tik daudz laika to darīt. Bet kaut kādā veidā skolā man gāja diezgan labi, sevišķi ģimnāzijā.

Esmu dzimis sliktā gadā

Katram savs laiks... Kad beidzu pamatskolu, tad gāju Madonā ģimnāzijā.

Tas ir manas dzīves labākais laiks! Jauns puika, meitenes! Bet es biju slinks. Es dzīvoju dzīvi. Saprotiet?

Viss bija gaišs... Visas tās lietas, ko tagad runā par krieviem, vāciešiem, kaut kā neskāra mani. Es esmu tipisks optimists. Vienmēr mēģinu redzēt lietas no gaišās puses. Viss bija bez rūpēm. Laikam tēvs bija par to samaksājis. Zināt, tas bija jauks laiks.

Ģimnāziju beidzu 1943. gadā, kad biju jau 20 gadu vecs. Tad bija pavēle no vāciešiem, ka visi 1923. gadā dzimušie tiek iesaukti... Es esmu dzimis sliktā gadā, rēķinot attiecībā pret karu. Man, 20 gadu vecam puikam, kas gāja skolā, nebija izvēles. Daudzi tad teica: *Es gribu studēt universitātē!* – Jā, vācieši saka, *to tu vari darīt. Bet papriekšu tev jāiet darba dienestā.* Tad mani no augusta līdz janvārim, tāpat kā daudzus citus, sūtīja uz Dāniju. Atbraucu atpakaļ janvārī, bet jau februārī es biju Krievijā frontē. Ievainoja. Uzķāpu uz vienas laikam mīnas. Kaut kas sprāga. Mani sūtīja uz Lietuvu, gulēju slimnīcā. Un pēc tam uzreiz atpakaļ uz Vidzemi. Tad braucu no Vidzemes uz Kurzemi, tur Kurzemē kāda mīna sprāga tuvu pie Lestenes.

Es tik atceros, ka gulēju un man bija bailes, jo es nezināju, vai man bija vai nebija kājas. Bet tik slikti nebija. Šķemba gāja cauri kājai. Otro reizi, kad mani ievainoja Kurzemē, Pūces purvā, skaidri atceros: nāca artilērija, visi gājām un skrējām. Kādi 1000–2000 cilvēki gāja pretuzbrukumā. Es skatos, ko darīt. Atmodos diķī pie ceļa. Mugurā bija divas šķembas; apstājušās pie kauliem – tā bija laime. Atkal! Tad mani aizsūtīja uz Kabilu. Kabilē bija militārā slimnīca, kur mani mēģināja “preparēt”. Varētu arī teikt – atjaunot vai taisīt atkal veselu.

Tas bija ap Lieldienām. Es nebiju smagi ievainots: šķembas mugurā – tas jau nekas nav – un kājā muskuļos – to nerēķina kā grūtu. Bet blakus bija viens vācietis no Austrijas. Ļoti prātīgs. Viņam bija kaut kas ar kājām. Visi citi, bet ne viņš pats zināja, ka viņam kāja bija projām. Pēc kāda laika viņu gribēja pārsiet. Un tad viņš redzēja, ka kājas nebija. Viņš tikai kļiedza, kāpēc nav. Kad runā par atmiņām – tas laikam nekas nav, bet – tas notika man blakus.

Vēlāk es braucu atkal atpakaļ uz fronti. Vēlreiz. Leģionā bija ļoti slikti ar virsniekiem un vadību. Ticiet vai neticiet, bet mani sūtīja izglītoties Pāvilstā. Tur biju divas trīs nedēļas. Tas bija kara beigās. Mūsu kursā bija tikai latvieši.

Prāmji jūrā

Pāvilostā stāvēja trīs prāmji, kas agrāk esot gājuši pāri Daugavai. Uz tiem varēja braukt virsū ar zirgiem un autiņiem. Prāmim bija divi pontoni un motori. Ar tādiem mēs braucām. Apmēram divi simti cilvēku katrā prāmī, varbūt trīs simti. Visiem teica: *Tagad ir kara beigas, dariet, ko jūs gribat. Varat iet mežā... bet tie kuģīši ies...* Bija baumas, ka kuģīši ies uz Zviedriju. Angļi palīdzēšot. [Smejas un rāda ar pirkstu pie pieres.]

Tās bija baumas! Un nereti dzīves momentos baumas ir gaidītas un arī pozitīvas. Es negribētu to teikt, bet kaut kas tas ir – kā cerība vai vismaz pastiprina cerības.

Un tā vakarā izbraucām no Pāvilostas, apmēram piecos. Vienā no trim prāmjiem bija pretlidmašīnu ložmetēji. Tad sāka nākt krievu “mašīnas” un šaut. Nekas. Apmēram stundu četrdesmit minūtes krita granātmetēju bumbas. Bet mūsu prāmim gāja labi. Pāri gāja tikai viens ložmetējs. Viens cilvēks nomira, divus trīs ievainoja.

Blakus mūsu prāmim sprāga viena granāta. Laiva pamazām iet uz leju. Visvairāk tur bija vācieši... Viņu komandieris grib lēkt uz mūsu prāmja. Bet mūsu komandieris bija gudrs – ņem savu pistoli un saka: *Ej atpakaļ!* Ja viņš to nebūtu darījis – kas notiktu, kad tie divi simti lēktu uz mūsu prāmī?! Beidzot kaut kādā veidā viņi noturējās – un tomēr varējām braukt tālāk.

Pēc vienas dienas piebraucām pie Gotlandes. Ar zviedriem tikāmies, bet tur mūs neņēma pretī. Bija jāapbrauc riņķī; zviedri mūs pieņēma pie Kalmaras. Tur jau bija daudz cilvēku. Nāk viens zviedru virsnieks un prasa: *Kāpēc jūs šeit stāvat?* Atbildam: *Mēs neesam vācieši. Mēs esam latvieši.* Paskatās uz mums: *Ejiet tur!* Tur bija civilie, mūs ņēma kopā ar civiliem. Tāpēc es kā leģionārs netiku sūtīts atpakaļ uz Latviju.

Likebijā – ārpusē no Kalmaras kādā skolā bija nometne, kur pieņēma bēgļus no Igaunijas un arī tos, kas nāca no Gotlandes puses. Igaunji vairāk brauca uz ziemeļu pusi, mēs braucām vairāk uz dienvidu pusi. Tajā nometnē visvairāk bija civilie bēgļi no Latvijas: ģimenes ar bērniem, kas paši kaut kādā privātā veidā bija šurp braukuši.

Liela ir atšķirība, ko tagad nozīmē būt bēgļiem un kā bija mums. Mums tā nebija ekonomiska iebraukšana, bet politiska. Šodien diemžēl daudzi no dienvidiem par naudu brauc uz šejieni, lai dzīvotu labāk.

Bet mēs toreiz pēc astoņām desmit dienām no karaļa dabūjām “kostīmu” – vienu drēbes gabalu, un tādus mūs sūtīja strādāt uz mežu. Tas ir tas labākais, kas varēja notikt. Tur mēs dzīvojām divdesmit līdz trīsdesmit cilvēki barakā. Strādājām un uzreiz drusciņ pelnījām. Es mežā esmu strādājis gandrīz divus gadus. Dabūju muskuļus.

Bail rakstīt uz mājām

Man bija bailes uz mājām rakstīt. Tāpēc mani vecāki nezināja, kur esmu pazudis. Bet tad pamazām sāku rakstīt. Es rakstīju radniekiem. Tēvam ne. Man bija viena pazīstama meitene. Var teikt – pirmā mīlestība. Viņai arī... liktenis... Viņa nomira Noriškā 1955. gadā izsūtījumā. Kāpēc un kā, to nezinu. Sāku rakstīt apmēram pusgadu pēc tam, kad es iebraucu Zviedrijā, tas ir, uz Ziemassvētkiem. Šeit varu teikt vārdu – bailes; man bija bailes rakstīt: bailes, ka viņiem Latvijā par to būs jāsamaksā, ka viņiem varbūt tāpēc ies slikti.

Pirmoreiz tēvam rakstīju pēc kādiem sešiem septiņiem gadiem. Mana māsa Rita bija skolotāja. Bija zināms, ka viņa skolā kļūs kāda priekšniece, bet tad pēkšņi pateikts: *To darbu nedabūsiet, jo jūsu brālis Vilis ir Zviedrijā. Mans tēvs par to atmiņās raksta: 1951. gada rudenī ieradās jauns vidusskolas direktors [..]. Mums pārmeta Viļa uzturēšanos Zviedrijā. Rita atstāja vietu Vabolē, un 1952. gada 31. augustā pārbraucām visi uz Vidzemi, uz Jaungulbenes Gulbīšu septiņgadīgo skolu.*

Mans tēvs vēl strādāja par skolotāju līdz 1955. gadam. Viņš savā jomā bija diezgan pazīstams. Bija teātra vadītājs, kora vadītājs pagastā. Viņš bija kultūras aktīvis. Kad komunisti ienāca Latvijā, tad esot bijusi kāda sapulce, kur teikts, ka Klucis nav bijis labs un tamlīdzīgi. Un viņu toreiz aizsūtīja strādāt no Zasas uz Dignāju, piecpadsmi kilometrus tālāk.

Ja ir gadījums, tas jātver

Kad 1944. gadā Latvijā kāpu uz prāmja, man bija divas iespējas – mežs, gūsts vai... To ne! Manās domās tas bija diezgan vienkārši. Varētu pat teikt – man tā bija laime. Sākumā domājām: varbūt visi brauks uz Vāciju, bet to, kā tur ir, zinājām ļoti, ļoti maz. Vienīgais, ko zināja, bija tas, ko teica vācu armijas vadība. Mēs dabūjām zināt tikai propagandu. Ja nezini patiesību, tas ir sliktākais.

Mēs izbraucām no Latvijas, pirms krievi tajā bija iekšā, un man tā bija diezgan vienkārša izvēle.

Zviedrijā gandrīz divus gadus es biju mežā – darbos. Vieta saucas Kristīnehamna. Toreiz nebija mašīnzāģu utt. Lielī koki bija jāzāģē ar roku. Kad jāiet mājās, tad cilvēkam jāsit pa dibenu, lai var atliekties. Cik daudz tu darīji, tik daudz tu dabūji maksu. Es tik labi atceros, kā pirmā naudiņa nāca – rokās man bija septiņas vai astoņas kronas. Tās nebija papīra kronas. Es samaksāju par ēdienu, dzīvoklis barakā bija brīvs. Un es gribēju vienu kreklu. To nopirku. Vēl šodien atceros: skatos – bet man tak ir naudiņa. Ko ar to darīt? Tagad man ir daudz, daudz vairāk naudas. Bet tā vērtība ir mazāka nekā tai, kad pirmo reizi nopelnīju. Man liekas, cilvēkiem tā ir vēl šodien.

Es gribēju studēt. Bet, ja tev nav ne naudas, ne vecāku... Nav nekā. Vajadzīga arī pazišanās. Es meklēju darbu un dabūju to pienotavā. Tur strādāju apmēram sešus septiņus mēnešus.

Tad vienā lielā firmā, kas taisa lielas papīra ražošanas mašīnas un arī turbīnas ūdens spēkiem, meklēja laborantu. Man bija izglītība – vidusskolas eksāmens, un to darbiņu dabūju. Bet man nebija ķīmika izglītības, taču biju diezgan darbīgs, runāju ar cilvēkiem.

Vilis Klucis Eskilstūnā. Foto: Māra Zirnīte, 2007

Kad satieku cilvēkus... es paskatos, saku – labdien! Redzi, daudzi cilvēki neskatās acīs... Man tā ir stiprā puse. Un man gāja diezgan labi. Es visu laiku gāju uz priekšu. Pēc laika neklātienē sāku mācīties arī tehnisko ķīmiju. Laboratorija, kur es strādāju, bija čuguna lietuvē. Es gāju pa galveno ceļu – vienmēr uz priekšu, uz priekšu. Un 1953. gadā liku tehniskā inženiera eksāmenu.

Tad kļuva čuguna liešanas speciālists. Esmu bijis metalurģs... Izkausēta dzelzs, kad izlej... Skaisti! Oriģināli. Ja runāju par darba karjeru, esmu gājis pamazām visu laiku uz augšu. Esmu daudz arī ārzemēs izbraucis. Piemēram, Bolīvijā palīdzēju, arī Kārlstadē un Dienvidamerikā esmu bijis kā internacionāls speciālists. Biju Eiropas komitejās par čuguna lēmumiem.

Tāda ir mana specialitāte. Es biju šefs čuguna lietuvei, kurā strādāja apmēram simts cilvēku. Esmu gājis tālu ceļu darba gaitās. Esmu praktisks, tehnisks, ekonomisks. Varbūt esmu bijis pat drusciņ par daudz tehnisks un ekonomisks, nekā gribētos. Es biju šefs, un tas ir diezgan sevišķi, jo viss mainās, ja darbā ir tik daudz cilvēku. Vienā stundā tehniska problēma, otrā stundā ienāk kāda sieviete – viņai grūtības mājās un viņa raud. Trešais ir dūsmīgs. Katru stundu kas cits! Tu nezini, kas nāks pēc piecām desmit minūtēm...

Kā es dabūju šo darba vietu? Tas, kā daudzās lietās, bija gadījums. Kāpēc tu šodien esi šeit, kāpēc dari tā vai tā. Tas ir gadījums, kas jātver! Ja ir gadījums, tas jātver. Piemēram, arī toreiz, kad es kara beigās izbraucu no Kurzemes, man bija iespēja: iet mežā, palikt vai braukt uz Zviedriju.

Tas labākais ir... mans darbs, ko esmu strādājis. Diezgan steidzīgs darbs, vienmēr kaut kas notiek. Es gandrīz nezinu nevienu rītu, kad man bija grūti iet uz darbu.

Ir tāds vārds – fleksibls. Agrāk, kas taisīja kurpes – sāka kā bērns taisīt kurpes un nomira kā kurpnieks. Šodien tā nevar. Visu laiku esmu bijis darbīgs. Ja jūs

man jautājat, vai esmu piedzīvojis atzinību? Kad rakstīs manu nekrologu, apmēram zinu, ko teiks. Par atzinību grūti teikt. Esmu pazīstams savā darba jomā. Tā jau arī ir atzinība.

Cilvēki var mainīt savu darbu. Ja tu maini darbu, tad vienmēr jāredz, ko pozitīvu darīt... Bet, ja tu ej mājās un sāc raudāt – o, man nav darba rīt... Aizmirsti! Ļoti svarīgi, un man liekas, ka tāpēc man ir gājis tik labi un es esmu apmierināts, ir jābūt elastīgam. Es neraudu, ja es pazaudēju vienu darbu. Es vienmēr mēģinu. Tas ir kā padoms jums.

Kopumā varu teikt, ka latviešiem, kas iebrauca Zviedrijā, bija iespēja darboties, meklēt izglītību... Ja es domāju par sevi – kāpēc es negāju augstskolā? Var būt, ka es pat būtu dabūjis no valsts palīdzību, ko es neņēmu. Kā būtu bijis labāk? Bet personīgi man liekas, ka man kā latvietim šeit ir labi gājis.

Ja jautā par zviedriem un latviešiem – kas atšķirīgs, savādāks, tad iedomājos tos brīžus, kad mēs braucām ar vilcienu un dziedājām. Es nezinu, kāpēc četri pieci puikas vilciena vagonā dzied. Dzēruši nebijām. Vēlāk esmu domājis, kāpēc dziedājām. Tas Zviedrijā nav parasti, bet mēs to darījām...

Par man kopīgo ar latviešiem Zviedrijā... Te varu par sevi sūdzēties, jo parasti darbs ņēma tik daudz laika un uzmanības... Kad iebraucu, zināju, ka šeit ir Daugavas Vanagu organizācija. Par to varu drusciņ pastāstīt: mēs bijām 24, 25, 26 gadus veci latvieši. Bija Daugavas Vanagu sapulce. Kāds runātājs sāka “sprediķi”, teica, kā dzīvot utt.: *Jums nav jāprecas ar zviedrietēm, jums ir jāprecas ar latvietēm! Mēs brauksim atpakaļ, mēs būvēsim Latviju!*

Es tagad runāju par manu vecāku laikiem, tas ir, par pirms piecdesmit šesdesmit gadiem dzirdēto. Mēs toreiz uzreiz teicām – tam mēs neticam. Latvija ir jābūvē un jāapaudzē ar tiem, kas tur dzīvo, ar tiem latviešiem. Un tāpēc Daugavas Vanagi man toreiz vienkārši nepatika. Mēs bijām par jauniem, par enerģiskiem. Mēs vairāk bijām nākotnē. Tāpēc Daugavas Vanagos tolaik es nebiju. Bet tagad es esmu! Tagad šad tad satiekos. Bet, protams, zināmā veidā Daugavas Vanagi bija vajadzīgi un darīja labas lietas, īpaši pēc kara beigām. Es visu nezinu, bet, piemēram, palīdzēja ar skolām, jo latviešiem skola bija latviešu valodā.

Tagad uz mana galda ir *Latviešu Centrālā padome*; katru gadu saņemu tās iemaksas katalogu. Ir skaidrs, ka viņi palīdz – viena maza daļiņa iet bērnu atbalstiem uz Latviju u. tml.

Ar zviedriem runāju zviedru valodā. Es jau dažreiz jokojos – labākie skolotāji valodā ir meitenes. Bet, par valodām runājot, prātā nāk tēva atmiņas par viņa pamatskolas laiku. Viņš raksta: *Visas mācības notika krievu valodā, izņemot ticības mācību. Grūti bija iemācīties, jo dažs no mums nemaz nebijām dzirdējuši krievu valodu. Tad nebija tā kā tagad. Kalām vairāk no galvas. [...] Skolēniem vajadzēja brīvā laikā runāt krieviski. Noteikuma pārkāpējus sodīja šādi: pirmdien skolotājs*

uzkāra aukliņā pakārtu dēlīti ar uzrakstu "govoril po latiški" pēdējam vainīgam skolēnam, piemēram, Jānim. Jānis nēsāja kaklā dēlīti, kamēr dzirdēja kādu citu runājam latviski, piemēram, Pēteri. Jānis, laimīgs par atbrīvošanos no kauna, uzmauca dēlīti Pēterim kaklā utt. Sestdien noprasīja, kas kam dēlīti devis. Tā bijis manam tēvam.

Bet par manu laiku Zviedrijā... Kad satiku Birgītu, tad jau sāka kaut kas iet uz priekšu. Daudzi ir teikuši: kāpēc neprecējāties ar latviešu meitenēm? Labprāt. Bet kur viņas bija? Mums apkārtne nebija latviešu meitenes. Kad gāju uz pilsētu, sākumā tur visi bija sveši. Kad iebraucu šeit, es biju pilnīgi viens. Birgīta strādāja veikalā, un šad tad viņu redzēju. Reiz iegāju tautas parkā un gribēju dejoj; viņa tur arī bija. Tik vienkārši.

Mūsu ģimenē ir četras meitas: Laima, Indra, Rītma un Gunta. Četri latviešu vārdi. Divas dzīvo šeit, Eskilstūnā, un divas Stokholmā. Tagad man drusiņ jālielās. Vecākā meita ir skolotāja. Nākošā meita ir diezgan augsta direktore *Telia* – par telefoniem. Trešā meita ir Eskilstūnas ieroču fabrikas šefs. Ceturtā meita ir *Eriksonā* [Ericsson], strādā ar kompjūteriem.

Mans tēvs rakstīja, ka pasaule varbūt bija savādāka, kā viņš atceras. Tas ir – *katra cilvēka mūžs ir tik vispusīgs un sarežģīts [..]. Mēs varam runāt tikai par nelielu daļu darbojošos personu un atminēties niecīgu daļu notikumu. Bet tas pats jau daudz ko dod. [..] Ar visu šo labo gribu atmiņās ieviesīsies pietiekami daudz kļūdu. Ar to ir jāreķinās. Tas jāzina iepriekš, darbu sākot.*

Jā!

Intervija NMV-2542, ierakstīta Eskilstūnā 2007. gadā.

Intervēja Māra Zirniņa un Edmunds Šūpulis.

Atšifrēja Maija Krūmiņa.

Publikācijai sagatavoja Dace K. Bormane.

Intervija ar Māru Zirniņa. Foto: Edmunds Šūpulis, 2007

Ilga Čakste

Foto no ģimenes albuma, 40. gadi

Ilga Kārkliņa, vēlāk Čakste, dzimusi 1924. gadā Ventspilī. Viņa nāk no uzņēmīgas dzimtas, kurā ļaudis ir pratuši daudz sasniegt arī bez augstām skolām. Ilga varētu būt bijusi pirmā savā dzimtā, kas studētu augstskolā, tomēr karš iegroziņa dzīvi citādi.

Spilgts ģimnāzistes skatījums uz padomju okupācijas notikumiem, kas beidzas ar ģimenei traģisko 1941. gada 14. jūniju. Tiek gūts dzīves rūdījums: vasaras darbi laukos, darba dienests Vācijā. Ilga izmācās par žēlsirdīgo māsu palīdzi un kara beigās sagaida, strādājot vienā no daudzajiem improvizētajiem hospitāļiem Harca kalnos. Pilnā mērā viņa izbauda kara beigu haosu, pārtikas trūkumu un cilvēku ciešanas. Ilga tiek laukā no krievu zonas un ceļo caur kara izpostīto Vāciju uz Zviedriju. Tēvs ir jau priekšā un sagaida viņas abas ar māti. Dzīve Zviedrijā sākas ar filtrācijas nometni. Pēc tam ir izvēle – darbs fabrikā vai slimnīcā. Viņa izvēlas slimnīcu un pēc gada

turpina izglītību māsu skolā. Dzīvesstāsts labi parāda izjūtas, kādas ir cilvēkam, kas iemests svešā vidē bez valodas un vietējo paradumu zināšanas.

Pakāpeniski viss nostabilizējas – ir darbs un laimīga ģimene, kurā uzaudzināti trīs bērni. Intervijā piedalījās arī vīrs Jānis Konstantīns Čakste. Posmu pa posmam abi dzīvesbiedri par kopīgo dzīvi veidoja saskanīgu stāstu ar caurviju motīviem. Beigās stāsti saplūst, bet Ilgas atmiņas it kā apraujas. Noslēguma daļā par Latvijas apmeklējumu ietverta arī Ilgas pieredze, kaut gan stāstītājs bija Jānis. Par abiem kopā ieraksts ir aptuveni četru stundu garš, katram stāstītājam atvēlēta puse laika, tomēr daudzi temati ir palikuši ārpus stāsta. Piemēram, par darbošanos latviešu sabiedrībā ir tikai pāris teikumu. Intervija bija piesātināta, turklāt tās ieraksta laiks pagāja ļoti ātri, sekojot līdzī divām dzīves līnijām, kuras sākumā ir tik atšķirīgas, vēlāk savijas kopā un beigās jau veido vienu melodiju.

Baiba Bela

Ventiņu meitene

Esmu dzimusi Ventspilī 1924. gadā. Mani vecāki bija jau ģimnāzijā samilējušies un apprecējās 1923. gadā. Abi beidza Ventspils valsts ģimnāziju. Mans tēvs bija vecākais četru dēlu ģimenē. Bijusi arī viena māsa, bet tā agri nomirusi. Vecaistēvs tanī laikā bija Ventspils pilsētas galva, nācis no zvejniekiem, autodidakts – pats visu iemācījies. Kādu laiku tiesā bijis rakstvedis. Bērnībā mēs dzīvojām vecāteva mājas otrajā stāvā. Vecaistēvs un vecāmāte dzīvoja apakšā, tur bija četras istabas, otrā stāvā divi divistabu dzīvokļi, un trešā stāvā bija trīs jumta istabiņas. Mans tēvs bija iesācis studēt, un māte ar bija vienu gadu studējusi. Tēvs nedrīkstēja studēt to, kas viņam patika. Viņam gribējās mežsaimniecību, bet vecaistēvs, ļoti stingrs ģimenes galva, teicis, ka viņam labāk jāstudē medicīna. No tām studijām nekas neiznāca. Kad viņš tik ātri apprecējās, tad viņam naudu studijām vairs neveda. Bija jāsāk strādāt, jādara kaut kas uz savu roku.

Un tad es piedzimu, un dzīvojām labi. Biju vienīgais bērns ģimenē. Mamma bija pamatskolas skolotāja, jo viņas studijas ar izjukušas. Tad jau diezgan ātri varēja kļūt par skolotājiem, jo skolotāju trūka. Viņa izgāja kādus kursus un sāka strādāt par pamatskolas skolotāju līdz pat bēgšanas laikam 1944. gadā. Kad man bija seši gadi, tas bija 1930. gadā, tad sākās bezdarbs un tēvs pazaudēja darbu. Bija lielas jukas. Mamma dabūja tuberkulozi un aizbrauca uz sanatoriju. Tad es tāds mazs bērns, jāsaka, jutos diezgan atstāta. Man līdz sešiem gadiem bija auklīte, kas mani ļoti mīlēja. Tas jau nebija nekas sevišķs, jo toreiz jaunās mammas daudz strādāja – un tad bija auklītes. Nebija jau tik garš darbalaiks skolotājām. Starp citu, mamma arī spēlēja teātri un dziedāja. Abi vecāki dziedāja. Mamma spēlēja klavieres, un tad viņi dziedāja visādas krievu romances. Viņi jau abi kara laikā Krievijā bija, mamma Maskavā ar savu ģimeni un papus Pēterpilī. Jā, nu toreiz mamma bija vienu gadu projām, un tas man ir tāds smags gads palicis atmiņā. Dzīvoju pie vecāsmātes, tēva mātes.

Es gāju tajā pamatskolā, kur mamma strādāja. Tas man ne sevišķi patika. Ļoti labi atceros, ka viņa bija vācu valodas skolotāja. Otrajā klasē man bija jāmācās vācu valoda, un viņa uzskatīja, ka man nav pareiza izruna, un viņa man lika atkārtot un atkārtot, un atkārtot. Tā bija Ventspils 1. pamatskola, Jānis Sviesiņš – skolas pārzinis. Skolotāji turējās kopā, un bērni visiem bija apmēram vienā vecumā. Tie gadi bija mierīgi un jauki.

Ventspilī darbojās valsts ģimnāzija un komercskola. Un es gāju ģimnāzijā. Man ļoti dziļi atmiņā palicis 1940. gads, nenoliedzami. Līdz tam laikam visa dzīve bija mierīga un samērā harmoniska. Vecaistēvs ļoti mīlēja savus mazbērņus, un es biju otrā no augšgala. Viņš vairs pilsētas valdē nestrādāja, bet viņiem bija kuģu savienība, un viņš tur zvanījās un darījās, un pelnīja naudu, un viņam

gāja samērā labi. Vecaimātei bufetē stāvēja tāda burka ar naudu. Viņa bija tā, kas turēja to naudu savās rokās. Un tad, kad labi mācījās, viņa iedeva piecnieku šad un tad. Pieci lati, tas bija daudz, jā. Citi mazbērni, kas mazāki, tie dabūja divus latus, bet es bieži dabūju piecus latus, man tie ļoti patika. Man liekas, no sākuma tie ļoti bieži aizgāja saldumos. Kad sāku iet ģimnāzijā, tad jau savādāk. Ventspilī mums pastāvēja tautas konservatorija, un mūsu klases audzinātājs bija konservatorijas vadītājs, viņu sauca Sīlis. Vēlāk viņu deportēja. Vasarās viņš taisīja koncertus un brauca mākslinieki no Rīgas, kādreiz Liepājas opera viesojās. Mēs jau parasti gājām uz visiem koncertiem, tā ka vajadzēja biļetēm naudu. Tagad bērniem dod kabatas naudu katru mēnesi un viņi tik pieprasa vairāk. Tādas domas jau nu toreiz nebija. Un ģimnāzijas laiks likās jauks, bet jāsaka, kad nāca tas 1940. gads, tas gan bija kaut kas šausmīgs, viss uzreiz pajuka.

Tumsa un sērīgās krievu dziesmas

Vecamtēvam, protams, paņēma kuģus. Un tā māja, kur es piedzimu... Tad jau mums bija uzcelta māja pretim vecātēva mājai, jo vecaistēvs tā skatījās, lai visiem dēliem būtu katram sava mājiņa apkārt. Ziemassvētkus visi svinēja kopā, ļoti daudz dziedāja, laicīgās dziesmas no viena gala līdz otram. Iedzēra jau savu šņabīti un alutiņu ar pa vidu, bet tāda ļoti laba kopības sajūta bija. Nu un tad viss uzreiz pajuka. Es labi atceros to dienu, kad atnāca armija, un visi jau bija tā drusku nobijušies par tām bāzēm Ventspilī. Krievi dziedāja savas sērīgās dziesmas pa vakariem, un tas jau mums ļoti nepatika. Es atceros, ka krievu laikā bija ļoti tumšs uz ielām, vispār apgaismošana slihta. Bet tieši tad, kad krievi bija ienākuši un Pārventā dziedāja, tas viss likās tik baismīgi – tumšs, un visiem mums bail.

Vispirms bija jāatdod vectēva māja armijai un vecamtēvam jāvācas ārā. Arī pārējiem īrniekiem jāvācas ārā. Tad bija tāda maza sētnieka mājiņa ar vienu istabu un virtuvi, un vectēvam bija jāiet tur. Mums tā māja nebija tik liela, jo otrais stāvs vēl neizbūvēts, tikai četras istabas apakšā. Mēs varējām pieņemt vienu skolotāju, tā ka mums nepielika nevienu krievu klāt. Kādas mēbeles paņēmām no vectēva dzīvokļa, to mums atļāva. Un tad tur krievu virsniekus ielika. Bija šausmīgi sāpīgi – skatīties, kā nu viņi tur gāja apkārt... Turklāt mūsu dārzs un mūsu māja bija tā kā uz paplātes, jāsaka. Nezināja jau gandrīz, ko darīt.

Skolā man šausmīgi nepatika tie skolotāji, kas agrāk bija bijuši aizsargi un ļoti nacionāli, bet tagad pārvērtās un stāstīja pavisam ko citu. Bija daži, kas uzreiz pārmainīja ādu, visi jau tādi nebija. Mums par direktoru ielika tādu Gulbi. Viņš un viņa sieva bija ļoti komunistiski noskaņoti, viņi tur mūs dribelēja.

Klasē mums bija zēnu mazāk, meiteņu vairāk, apmēram viena trešdaļa puikas un pārējās meitenes. Mana kompānija sēdēja pēdējos solos, mēs bijām piecas,

tāda klikīte, un gribējām demonstrēt, ka esam latvietes. Parādījās zīmuļu spicējami ar sarkanbalti sarkanu strīpu virsū, nebija jau pareizās attiecībās, bet mēs visas sapirkām un salikām uz galdiem. Mums diezgan ātri to aizliedza. Un tad likvidēja mūsu ebreju jeb žīdu ģimnāziju un visus tos pārcēla pie mums. Mums bija draugi, ar kuriem labi satikām, bet bija arī tādas meitenes, kas uzreiz gāja komjaunatnē un taisīja sienas avīzes. Mani izsēdināja pašā priekšā pie skolotājas un pielika vienu tādu meitiņu, kam bija utis. Un tā uts lida pa galdu, ļoti tā... Vēlāk tā meitene pazuda no ģimnāzijas, viņa nebija nekāda gaiša zvaigzne. Un divas židenītes man sēdēja aiz muguras. Un tā viena bija samērā duma, bet es mācījos labi, un man patika matemātika, jo es domāju – matemātikā viņi nevar neko ne pielikt, ne atņemt, vai ne. Tā vēsture un tas pārējais, tas ir jāpacieš. Un tad man bija jāatbild par to, lai tā viena, tā nejaukā, sarkanmatainā, lai viņa ar iemācās kaut ko. Viņa nāca pie manis uz mājām, un tad gan viņai bija jāemācās. Viņai ļoti grūta galva bija. Tādā mazā pilsētā to visu jau varbūt vairāk izjūt.

Oktobra revolūcijas svētkos mums bija jāiet parādē. Mūsu klasē mācījās viena virsnieka meita – Guna. Tai meitenei ļoti nepatika, ka mums visiem sadeva tādus sarkanus karodziņus rokā un mums bija tie sarkanie karodziņi jāvicina, kad mēs gājām garām tiem varasvīriem. Un Guna nebija vicinājusi, viņa bija aiz mēteļa piespraudusi. Viņai bija tas karodziņš, bet viņa uzskatīja, ka vicināt to viņa nevar. Viņu pēc tam izslēdza no skolas. Mēs visi jutāmies kā bērēs. To mēs šausmīgi ņēmām pie sirds, ka viņai nebija vairs brīv iet skolā.

Cilvēku medības

Jā, un tad nāca aizvešanas, un tas jau nu ar bija kaut kas, jāsaka. Kādu dienu atnāca viens mans onkulis, kurš bija jūras kapteinis un tagad braukāja uz maza šleperīša, jo kuģi jau bija atņemti. Viņš teica, ka kaut kas būs. Viņam kāds bija teicis, lai uzmanās. Viņš runāja ar mammu un ļoti uztraucies aizgāja. Viņam bija divi mazi bērni. Un tam vidējam brālim, tam bija veikals ar porcelānu. Viņam pašam Latvijas laikā bija arī medību ieroči bijuši, jo viņš bija mednieks. Visiem atņēma medību apliecības, bet viņam bija vēl mājās kaut ko atraduši, kādas patronas. Un viņam bija tā nedroši, viņš jau tā kā tiesu gaidīja, tāpēc viņš bija diezgan nobijies un ģimene bija aizbraukusi projām. Bet mans tēvs todien pārrādās mājās un savā istabā nolikās gulēt.

Un trijos vai pusčetros naktī mums sitās pie vārtiem, sita pa logu. Viņš, protams, paskatījās, un tur stāvēja divi zaldāti un vēl kādi un teica, lai viņš nāk līdzi. Viņu nemeklē, meklē viņa tēvu, bet viņa tēva nav mājās, pie vecsmātes jau bijuši iekšā. Un tad viņu izveda sētā, nosēdināja uz akas. Un tad nu runāja un runāja, un tie citi aizbrauca prom. Pa to laiku mēs jau dabūjām zināt, ka to

Ceronu, vidējo brāli, kam bijuši ieroči, ka to ved projām. Bet sieva un bērni bija uz laukiem. Un Cerons lūdzis, lai mēs viņiem paziņojam. Mēs piezvanījām un teicām, lai viņi brauc mājās, bija ar autobusu jābrauc kādi 10 vai 20 kilometri. Atbrauca mājā ar tiem bērniem, un neviens jau nezināja, kur un kas, un kā. Nu un tā mans tēvs nosēdēja līdz kādiem desmitiem no rīta uz tās akas. Es gāju ar viņu runāties. Tur viens zaldāts tik bija, viens krievs, viņš atļāva mums runāties. Viņš teica, lai mamma sapakojas, un mamma jau bija salikusi kaut kādas siltas drēbes un zābakus, kādas mugursomas sapakojusi pa to laiku. Nu bet tad bija kāda papa māsīca pateikusi vecamtēvam, ja viņš nenāks mājās, tad mūs vedīs. Un tad viņš atbrauca mājā. Mūs izglāba tādā veidā. Vecotēvu un vecomāti aizveda. Tam otram brālim sieva pati aizgāja līdz un teica, ka viņa grib būt kopā ar savu vīru. Bet viņi nemaz neredzējās vairs, jau ešelonā viņi nemaz nesatikās. Un to brāli, kas bija kapteinis, arī aizveda. Tas bija smagi! Papus jau mājās vairs nedzīvoja, viņš aizgāja uz mežu. Un mežā viņš sagaidīja vāciešus.

Ventspilī viņi ienāca 2. jūlijā. Tad visi krievi muka ārā, un tas atkal bija diezgan šausmīgi, jo tad laupīja visu un sita, un plēsa, un šāva savus tuvākos ienaidniekus. Tur ļoti daudz tādu lietu bija, kā jau tad, kad paliek bez kādas varas, bez kādas valdības. Tā ka tie traki laiki bija.

Uztraucāmies par tiem, kas bija aizvesti uz Sibīriju. Vairākus gadus mēs it neko nezinājām, kas ar viņiem noticis. Visu vācu laiku Latvijā un pēc tam vēl Zviedrijā nezinājām. Vecaistēvs bija pirmajā gadā nomiris, onkulis arī. Vecāmāte vēl kādu gadu bijusi kopā ar divām vedeklām un ar tiem maziem bērniem. Vēlāk viņi uz Ventspili atbrauca visi atpakaļ. Izņemot to kapteini. Viņš pa Jeņiseju bija braucis visu laiku ar kādu kuģīti. Reiz atbraucis uz Ventspili apskatīties, bet viņam bijis bail, viņš bija ļoti bailīgs pēc tam. Viņš apskatījies un aizbraucis atpakaļ. Pēc kādiem trīs četriem gadiem tomēr atgriezies Ventspilī. Viņš nomira, bet viņa sieva un meita vēl tagad ir dzīvas. Meitai ir bērni, un tos visus esam satikuši. Dzīve turpinās, jā.

Pilsētniece slauc govīs

Vācu laikā mums likās, ka esam tomēr Rietumu pusē – mēs toreiz visi bijām drusku naivi. Ģimnāzijas laiks pagāja samērā labi. Bija tā, ka skola sākās vēlāk. Tad jau obligāti bija jāiet uz laukiem strādāt vasarās par izpalīgiem. Un esmu ļoti pateicīga, ka biju tāds izpalīgs. Apmetos pie manas mātes tēva drauga Lībagu pagastā Talsu apriņķī divas vasaras no vietas, un mani samērā ātri iesaistīja kārtīgā darbā. No sākuma palīdzēju jaunākai meitai istabā un virtuvē, vairāk tādos mājās un dārza darbos. Bet tad Fričonkulis mani ņēma uz lauka strādāt. Viņam trūka darbinieku, bija arī kādi puikas no Rīgas. Reizēm bija ļoti

garlaicīgs darbs. Piemēram, zem mājas bija tāds liels pagrabs, pilns ar kartupeļiem, kuriem asni jālauž nost. Un mēs bijām trīs gabali no pilsētas – es, mana draudzene, kas tolaik gāja Talsos ģimnāzijā, un vēl viens tāds jauns puisielis no Talsiem. Tad mēs visi trīs sēdējām pagrabā un lauzām tos asnus. Un mums bija pagalam apnicis tas darbs. Beigās mēs darījām tā – viens lasīja grāmatu un divi lauza tos asnus. Mums likās, ka tam pagrabam nekad nebūs beigas. Un tāpat, kad bija bites jāravē, tad tās biešu vagas likās tik šausmīgi garas. Kādreiz drīkstēja atgulties saulītē. Tad es ieskatījos debesīs un domāju – vai, cik man bija labi mājās, es varēju iet uz jūrmalu, un mammai mājās bija kalpone. Nekas tāds liels nebija jādara. Tomēr mamma mācīja mani strādāt arī, nevarēja izlaisties, kaut biju vienīgais bērns. Bet laukos es dabūju tā īsti izjust, ko nozīmē strādāt. Es gāju ar tiem mājas strādniekiem kopā un redzēju, kā viņi dzīvo. Iemācījos tādu sociālu skatu uz dzīvi. Pirms tam es tur biju tikai aizbraukusi ciemos vai kādu izbraukumu un, lepni pusdienas paēdusi, atkal braukusi uz mājām. Bet nu es redzēju arī to ikdienu.

Un tad man vaicāja, vai es gribu mācīties slaukt govīs. Jā, nu tas likās interesanti ģimnāzijas laikā, vai ne?! Bet nemaz tik sapņaini nebija. Sākumā es gāju tikai pa dienu, bet nākošā gadā, kad bija mazāk cilvēku un mazāk slaucēju, tad mani jau piecos vai puspiecos bungāja augšā un bija jāiet līdzī tās gosniņas slaukt. Daudz jau es neizslaucu, divas vai trīs. Un tāpat, kad siens bija jāgrābj, tas bija kārtīgs treniņš.

Un tajā otrajā vasarā, tad man tā bija apnicis! Biruta no Talsiem aizbrauca uz mājām, jo Talsu ģimnāziju attaisīja vaļā, bet Ventspils ģimnāziju ne – bija bērnu triekas epidēmija, un skolas tika slēgtas. Man tas likās tik šausmīgi. Nāca jau sals un aukstums, bija jālasa kartupeļi. Vieni raka, citi lasīja pa to lielo lauku, un tad bija jānes ar kurvjiem malā. Man tie kurvji bija par smagiem un tas viss bija pagalam apnicis. Es domāju – vai, kad es tikšu mājās! Bet beigās jau tiku. Oktobra beigās vai novembrī sākās skola.

Pa to vasaru nopelnīju arī kaut ko. Vācu laikā jau bija pagrūti ar pārtiku. Bet mēs to mazāk jutām, jo papam bija daudz pazīstamu, viņš arvien gāja medībās un zināja, kā izgrozīties. Viņš tolaik Ventspili bija kokzāģētavas vadītājs, un viņam bija koki un koku atgriezumi. Tad viņš kādam ar malku izpalīdzēja un dabūja par to kaut ko no pārtikas. Tā bija maiņas tirdzniecība, jo naudai tajā laikā lielas vērtības nebija.

Reiz ģimnāzijas gados vācu laikā mēs aizgājām pie vienas kāršu licējas. Man patika viens gaišmatains puika un ļoti gribējās zināt, vai ar to kaut kas iznāks. Bet šī pateica, ka ar to nebūs, būs kāds cits tumšmatains un vēlāk. Un ka es nekad tālāk nemācīšos, uz augstskolu nekad netikšu. Man tas likās pilnīgi kā apvainojums. Esmu skolniece ar labākajām atzīmēm, un kā nu es nemācīšos!

Arī direktors Vikmanis man arvien teica: *Kārkliņa, jums ir jāstudē matemātika, jums tā matemātika padodas*. Tā bija liela vilšanās, ka es nekad līdz augstskolai netiku, bet tā dzīve tāda sagadījās.

1943. gadā mēs pabeidzām ģimnāziju – un daži puikas jau bija aizgājuši uz fronti, viss bija tā drusku izjucis un izputējis. Fronte arī sāka šķobīties, un vāciešiem vairs negāja labi. Un man tēvs teica tā: *Es gribu, lai mans bērns paliek Rietumu pasaulē, mana vienīga meitiņa*. Tad bija tāds darba dienests, tur varēja pieteikties. Pēc Pirmā pasaules kara viena manas mammas māsa bija aizbraukusi uz Vāciju, jo mātei bija ļoti grūti ar pieciem bērniem. Un tur apmetusies pie mātes brāļa, kurš bija samērā pārticis. Tā viņa tur palika un apprecējās ar vācieti. Un papus teica: *Tev ir Elza tur, otrā pusē, un tev labāk ir jābrauc uz Vāciju*. Vācieši jau mūs vilināja arī, viņi teica, ja mēs nostrādāsim to vienu gadu, tad varēsim studēt vienalga kurā augstskolā Vācijā vai Latvijā. Nu un tad es aizbraucu uz Vāciju darba dienestā. Tas ar bija viens diezgan liels pārdzīvojums.

Vācijas darba nometnē

Mēs aizbraucām rudenī, novembrī. Vilcieni gāja lēni. Braucām kopā ar leģionāriem, kara ziņotājiem, kas devās uz Berlīni. Tad jau nu lustīgi gāja, amzierējāmi ar viņiem. Bet kopumā tas bija šausmīgs brauciens, divas nakts un divas dienas braucām. Pabrauc gabaliņu, jāpstājas un tad atkal jāpārsēžas citur. Uz Mēklenburgu braucām cauri Berlīnei. Tā ka tas bija liels pārdzīvojums. Mēs bijām 20 meitenes vienā barakā divstāvu gultiņās. Tikai meitenes. Diezgan daudzas no Berlīnes. Es jau vispār tādā barā līdz tam nekad nebiju dzīvojusi. Vācu valoda man bija puslīdz laba, jo mana jaunākā māsīca gāja vācu bērnodārzā un es pa vasarām ar drikstēju būt tur līdz. Un mamma vācu valodu mācīja skolā, tā ka es valodu puslīdz biju iemācījusies. No sākuma bijām četras no Latvijas, bet tā viena bieži slimoja un aizbrauca atpakaļ. Tad palikām trīs – es un divas meitenes no Latgales.

No sākuma turēja tai nometnē, bija pa virtuvi jāstrādā. Un tad vajadzēja iet pie zemniekiem strādāt tādā mazā ciemā. Drusciņ ideoloģija jau ar tur bija. Pa vakariem lasīja priekšā grāmatas, bet ne tādas ļoti nacionālsociālistiskas.

Un tad redzējām, kā pilsētu bumbo. Hamburga nebija tik tālu – kādi 45–50 kilometri, un varējām redzēt, kā tur dega pa vakariem. Tur bija arī kādas Hamburgas meitenes, tās raudāja.

Uz pavasari mums atļāva braukt atvaļinājumā. Mēs visas trīs braucām uz Latviju. Tas tik bija brauciens! Pirms mēs nonācām līdz Berlīnei, vilciens apstājās. Teica, ka Berlīne tiek bombardēta un tagad nevaram tālāk tikt. Ļoti bieži bija trauksme, un tad vilciens apstājās un tālāk negāja. Beigās atsauca to

trauksmi, un, kad iebraucām Berlīnē, tur viss vēl kūpēja. Un mums jātiek uz Austrumu staciju. Transports neiet, viss sabumbots. Stacija stāvgrūdām pilna, arī zaldāti, kam vajag uz Austrumu fronti braukt. Un uz vakaru nāk viens vilciens, jātiek tanī iekšā. Mēs jau bijām iemācījušās, ka tas nav pa jokam – tikt tādā vilcienā, ka ir jāgrūžas. Mums katrai bija viens koferītis, ne sevišķi liels. Man tas koferis vēl tagad ir. Redzam, ka vilciens jau piebrauc pilns, cilvēki grūžas iekšā, dažus pat rauj pa logiem, un es pie tām durvīm... Viena tā latgaliete, tā bija tāda maza, resna un briesmīgi enerģiska, tā ar elkoņiem pa priekšu un pirmā tika iekšā. Es domāju – man jātiek viņai pakaļ! Bet Regīna, tā trešā, ir nobijusies un iekšā netiek, paliek tur viena pati. Turklāt viņa samērā slikti vāciski runāja. Un man ir papīri un biļetes priekš visām. Nu mēs aizbraucām līdz tai Austrumu pietātei, kur mums jātiek uz Latvijas vilcienu, un tur arī liels sajukums, viss pilns. Un viens jauns puisis teica, ka viņam nav tik liela steiga, viņš aizbrauks atpakaļ un mēģinās Regīnu sameklēt. Skaļruņi jau tur darbojās, kas sauc cilvēkus un meklē tādā veidā. Viņš aizbrauca arī, jo tur vēl kaut kādas stundas jāgaida. Tagad ir tumšs, jau vakars. Viņš atbrauc – neesot Regīnu atradis. Mēs nu domājam, ko tagad darīt. Tā otra, es viņas priekšvārdū pa šiem gadiem esmu aizmirsusi, viņa teica: *Brauksim uz mājām*. Bija jābrauc līdz Kēnigsbergai un tur atkal jāpārsēžas. Braucām kādas četras piecas stundas. Es to koferi noliku stāvus, bet nebija vietas, lai varētu uz tā atsēsties, tik pilns bija tas vilciens. Tik pilnā nekad savā mūžā vairs neesmu braukusi. Cits citam uz galvas gandrīz, uz tualeti nemaz nav domas tikt. Mēs abas divas aizbraucām ar šausmīgi sliktu sirdsapziņu. Ejam un redzam, ka tur kādiem zaldātiem dod kafiju. Es teicu: *Iesim mēs ar, vajag kaut ko drusciņ nodzerties!* Aizejam, dabūjam kafiju. Uzreiz viens sauc mūs – mūsu Regīna sēž tur! Viņa ar bija braukusi, tur jau biļetes neviens vairs nekontrolēja, neko papīros neskatījās. Un kā viņa mūs izlamāja – oi, oi, oi, nu pēc notīm. Tad mēs savā ziņā apmierinātas un savā ziņā skābas visas trīs braucām, kamēr nokļuvām līdz Rīgai. Mums bija pat sēdvietas.

Pēc tā atvaļinājuma es devos atpakaļ uz Vāciju. Mans tēvs jau teica tā: *Nu tu jau saproti, meit, ka mums būs jābēg un mēs ar mammu mēģināsim tikt uz Zviedriju, lai varam vēlāk satikties, bet nezinu, vai tas izdosies*. Viņš lika iemācīties no galvas vienu Vācijas–Zviedrijas bankas nosaukumu, kurā viņš atstās kādu zīmi, ja es nezināšu pēc kara, kas ar viņiem noticis. Un tad es aizbraucu atpakaļ uz darba nometni. Bija rudens un daudz darba pie ražas novākšanas, uz kuļmašīnas bija jāstāv. Es domāju – cik labi, ka es Latvijā iemācījos govīs slaukt un drusku strādāt uz lauka! Es zināju tos darbus, un tik briesmīgi nelikās.

Augustā pienāca ziņa, ka mana mamma ir iebrukusi Lībekā un man jābrauc viņu satikt, ja es varu dabūt brīvu. Mamma bija kopā ar svainieni un viņas

mazo bērnu, jo papa jaunākais brālis bija leģionā Berlīnē. Ko viņš tur darīja, to nezinu, bet katrā ziņā viņš tur bija. Viņi bija mēģinājuši tikt uz Zviedriju, tādēļ braukuši uz Kurzemi. Bet augustā jau bija grūti tikt uz tām laivām, ļoti apsargāja. Un Millija gribēja pie sava vīra uz Vāciju, mamma atbrauca līdzī. Tad es tiku uz Lībeku. Man bija jābrauc atkal cauri Berlīnei uz Austrumvāciju, kur mammas māsa dzīvoja tādā mazā, mazā pilsētiņā. Tagad vismaz zināju, kā ar Vācijas vilcieniem brauc, tā ka orientējos. Lībekā mums bija jāgaida vilciens, un uzreiz – gaisa trauksme. Viņiem bija tādas ļoti augstas patvertnes. Nāk virsū lidmašīnas, jāiet tanīs patvertnēs. Mamma ļoti šokēta, viņai uznāca lielas bailes, jo tur tā kā cietumā. Tad nāca lidmašīnas pāri un krita arī bumbas, viss tā drusku kratījās. Es ar nebiju bijusi tādās iekšā. Ļoti neomulīga jušana. Tas bija tā kā tādām debesskrāpim apakšā. Kaut kur jau bija nokritušas bumbas, bet mēs tikām ārā un nekas ļauns nenotika. Tas bija tāds mazs uzlidojums ostai.

Tad aizvedu viņus uz to Cilencigu. Pēdējo gabalu mums līdzī brauca arī tēva brālis. Bet tēvs palicis Latvijā. Domāja, ka viņš tiks vēlāk. Viņam vēl bija kokzāģētava, viņš jutās atbildīgs par darbu un strādniekiem.

Sarkanajā Krustā

Man vajadzēja nobeigt darba dienestu līdz novembra sākumam vai vidum 1944. gadā. Tad mums teica: ja gribam, varam atgriezties. Ja ne, tad jāiet vai nu uz kādu municijas fabriku strādāt, vai Sarkanajā Krustā par *Schwesterhelferen* – par māsu palīdzi izmācīties. Es izvēlējos pēdējo, un mēs aizbraucām uz Harcu. Kūrortā Harca kalnos Sarkanam Krustam atvēlēja lielu hoteli, tur bija samērā mierīgi un labi. Sabrauca latvietes, igaunietes, holandietes, tāda starptautiska sabiedrība. Mēs bijām kādas simts meitenes. Mums visu mācīja vācu valodā. Man liekas, divus mēnešus mēs tur pavadījām, decembrī un janvārī. Mamma tikmēr palika pie savas māšas Cilencīgā Austrumvācijā. Mēs sarakstījāmies, pasts gāja samērā kārtīgi. Mamma vēl atbrauca uz manu dzimšanas dienu decembrī. Viņa bija izcepusi kādu maizīti un gribēja redzēt, kā man tur iet. Vācieši jau ir kārtīgi cilvēki. Ja bumba tieši virsū nekrīt, tad viņiem ir ūdens un elektrība. Ļoti maz ko ēst gan bija, arvien staigāju pusizsalkusi.

Pēc tām mācībām nonācām vienā mazā pilsētiņā. Biju kopā ar Spodru Brīnumu, dzīvojām vienā istabā ar vēl vienu meiteni no Rīgas. Mūs izdalīja pa divām rezerves lazaretēm, man bija parasta medicīna un viņai – ķirurģija. Viņa stāstīja, cik šausmīgi ir pie tiem ķirurgiem. Tās jau nebija nekādas īstas slimnīcas, tās bija parastas skolas, kur iekārtotas slimnīcas. Visur bija sarkanie krusti sazimēti,

un amerikāņi slimnīcas nebumboja. Tā ka jutāmiem diezgan droši. Bet tur, kur dzīvojam, tomēr šad tad uzkrita kāda bumba, kaut ar tā bija maza pilsētiņa. Bet par to neviens neuztraucās.

Pēc apmēram sešām nedēļām arī mani aizsūtīja uz ķirurģijas nodaļu. Tas bija tiešām kaut kas šausmīgs! Telpas pagrabā. Vispirms bija viena istaba, kur notika reamputācijas: tādus, kam kāja noņemta, lai pielāgotu labu protēzi, operēja otrreiz. Tur viss ļoti sterili, tā bija tāda kārtīgāka istaba, kur viņi kādi septiņi vai astoņi gulēja. Bet tad tā otra istaba, nākamā! Tur nebija ne logu, ne kārtīgas ventilācijas. Tie bija tādi, kas gulēja, jāsaka, tīrās strutu peļķēs visi. Marles vairs nebija, bija ar kreppapīru jātin. Un tur tik šausmīgi smirdēja, kad tur gāja lejā. Man pirmo reizi gandrīz slikta dūša palika, negribējās nemaz iet. Trešā un otrā stāvā parasti bija tādi, kas varēja iet kājām. Pirmā stāvā vēl bija plaušu slimnieki un tādi jauni puisīši, kas bija gandrīz bez plaušām un ar visādām drenāžām. Viņi gulēja, un tos nemaz nekustināja, kad nāca uzlidojumi. Uzlidojumi bija ļoti bieži, reizēm divreiz pa nakti. Tad bija jāskrien no mājām un jāpalīdz visus nonest lejā ar nestuvēm, kopā ar sanitārēm, tas bija smagi. Kādas pāris stundas tur sēdēja uz kādas gultas malas tanī skaistajā gaisā un tad atkal nesa viņus augšā. Un dažkārt bija otrreiz vēl jāiet, jo uzlidoja atkal. Un nākošajā dienā jāstrādā. Tas bija tik bezjēdzīgi. Un žēl tos jaunus, cits pat jaunāks par mani. Nu man jau bija tikai 21 gads. Tik bezjēdzīgi!

Amerikāņi nāca tuvāk un tuvāk. Un tanī pilsētiņā bija milzīgi lielas pārtikas noliktavas, tādi spīķeri. Kad nāca amerikāņi tuvāk, tad cilvēki sāka iet un laupīt tās noliktavas. Mums arī bija ļoti labs ēdiens vismaz kādu nedēļu. Tad bija gaļa un kakao, un cukurs, un piens, un franču dzērieni, un sīrups, un šokolāde. Visas tādas lietas, ko nebiju gadiem redzējusi. Bet kā tie cilvēki tur uzvedās! Es jau no sākuma negāju uz tām noliktavām, bet kādu pēcpusdienu, kad kādu laiku tur jau bija laupīts, es teicu draudzenei: *Iesim. Iesim apskatīties, varbūt mēs ar kaut ko varam dabūt*. Bet mēs aizgājām tikai līdz tai mājai, iekšā nemaz negājām. Jo cilvēki kļuva tik mežonīgi. Tā ēka bija augsta, kādi četri vai pieci stāvi, un viņi meta veselās kastes no tās augšas un neskatījās, kam viņas krita virsū. Tā laupīšana bija mežonīga.

Amerikāņu gūstā

Beigās atnāca amerikāņi, un mēs visi kļuvām par karagūstekņiem. Kādas trīs vai četras dienas mums nebija brīv iet uz mājām. Visiem bija jānes ieroči un jākrauj kaudzēs. Tad amerikāņi palaida vaļā franču un krievu gūstekņus, kuri strādāja municijas fabrikā. Un tad tie gāja un laupīja pa pilsētu, tā ka atkal bija ļoti neomulīgi. Tās visnejaukākās dienas, kad pilsētā laupīja, tad mēs bijām karagūstekņi lazaretē un nevarējām iet uz mājām. Bet mana mamma bija atbraukusi

februārī. Viņa bēgusi, un Berlīnē viņai visas mantas nobumbotas. Atbrauca ar vienu mazu somiņu, vairāk nekā nebija. Bet tobrīd par to tā neuztraucās. Vismaz nebija mantu, ko vākt.

Pavasaris bija skaists un gāja jau uz vasaras pusi, tuvojās Jāņi. Klausāmie ziņas un dzirdam, ka pilsētiņu atdos krieviem. Tur diezgan daudz latviešu bija sabraukuši, pat no Čehoslovākijas, visi iet un runā. Un izdomā iet pie amerikāņiem un teikt, ka mēs gribam tikt no šejienes projām. Galvenais – vienā avīzē tika rakstīts, ka atdos krieviem. Bet vācieši jau ļoti fiksi novāca visas tās avīzes. Pāris dienu nebija nevienas avīzes – lai cilvēki nekrīt izmisumā, lai neskrien prom. Un no slimnīcas man jau nebija brīv iet prom, bet tā virsmāsa zināja, ka katrs ies uz savu pusi. Mums bija arī kādi četri latviešu pacienti, un viens virsnieks teica: *Nu mums jāsit pēda un jātaisās, ka mēs tiekam no šejienes projām.* Un tie dakteri piemiedza aci – *mums vienalga, kur jūs paliekat.* Man vēl tā virsmāsīņa iedeva vienu krūzīti, šķīvi un karoti.

Jāņu dienas rītā mums bija jāsalasās pie vienas mājas drusku ārpus pilsētas. Tur sanāca ļoti daudz latviešu, un mēs pirmo reizi tā īsti satikāmies ar Latvijas bēgļiem. Piebrauca vesela rinda amerikāņu smagās mašīnas, visur nēģeri tikai, tādi īsti melnie. Līdz tam es tādus riktīgi melnos nebiju redzējusi. Un tie visi tik zelināja košļājamo gumiju. Galvenais, ka nezinām, uz kurienu brauks, kur vedīs. Vai izdos mūs krieviem vai ļaus tikt uz rietumiem. Viena bija tāda angļu valodas skolotāja, kas uzskatīja, ka viņa labāk angļiski runā, tā iet un prasa, bet šis tik krata galvu, ka viņš neko nezina. Nu nekas, tagad jālādē iekšā. Mums jau bija viegli, nekādu mantu vairs nav. Drēbes kāda maza pauniņa, drusku veļa un viss. Bet tur bija Zemgales saimnieki ar cukura maisiem un speķi, ar koferiem un kastēm. Viens tāds bija tieši mūsu mašīnā, viņš gandrīz pusi smagās mašīnas aizņēma ar savām mantām, bet viņam arī ģimene diezgan liela – sieva un bērni, un vēl kādi draugi. Tagad braucam, braucam, un visi nu skatās, Vācijas kartes ir, un mēģinām sekot līdzī, kas tās par pilsētām. Visi apmierināti – jā, jā, iet uz rietumiem. Kā jau latvieši, Jāņi ar bijuši, uzdzied pa tautasdziesmiņai un priecīgi, saulīte spīd un laiks skaists. Uzreiz viens saka: *Nē, nu bet sāk braukt uz austrumiem.* Kādu pusi dienas braukuši, tad griež apkārt un iet skaidri uz austrumiem, brauc atpakaļ. Tad nu gan visi klusi palika. Manai mammai sākās migrēna no uztraukumiem. Nu un aizbrauc līdz Erfurtei, tieši pie krievu robežas. Saka: *Jums te jākāpj ārā, dabūsiest ēst, un te jāpārguļ.* Tad nu mums gan bija, jāsaka...

Mēs ieejam iekšā. Tā kā tādas kazarmas, tukšs un pieķēzīts, piemētātas un mēslainas telpas. Mēs ejam un skatāmies – nu kur tu vari te vispār pagulēt?! Galvenais – mums ar mammu jau nekādu mantu nebija. Ir trīsstāvu gultas un dēļi, viss. Un man tikai viens mazs spilventiņš līdzī, kas man Vācijā visu laiku

bijis. Mēs dabūjām tādu uniformas drēbi – kad tur laupīja visu, tad izdalīja slimnīcā visam personālam. Tā kalpoja par segu. Mēs vēl gājām pēc ūdens un mēģinājām kādas birstes un slotas dabūt, lai visus tos netīros salmus izņemtu ārā. Un tad uz dēļiem kaut kā izgulējāties to nakti, ēst dabūjām. Nākošajā rītā gājām prasīt, kas nu notiks tālāk. Kāds bija ticis pie amerikāņu virsniekiem, un tie bija paskaidrojuši, ka tur tilti galīgi sagrauti, tā ka viņi nav varējuši taisni tikt. Tad viņi pateica, ka mēs brauksim uz Nirnbergas un Bavārijas pusi. Drusku vieglāk palika, bet nu droši jau nevarēja zināt.

Tad mēs braucām tālāk. Un aizbraucām tādā mežā, kur bija apmācījuši karavīrus, tur – šautuves un tādas lietas. Viena amerikāniete mūs nobēra ar to šausmīgo DDT, nošpricēja no augšas līdz apakšai, no priekšas un no pakaļas, lai mums nekādas utis un neviena cita kukainīša nebūtu. Nomazgāties, man liekas, mēs ar dabūjām. Mēs ar Spodru aizgājām uz tādu ambulanci. Tad tur mēs bijām kādas pāris nedēļas. Pēc tam mūs aizveda uz Nirnbergu, kas bija ļoti sabumbota. No sākuma ielika tādā lielā garāžā, kur lija lietus virsū, un tur nu bija visāds tautu jukums. Tur bija ļoti raiba publika. Nometni atstāt nedrīkstēja, stāvēja sargi pie vārtiem. Tik pēc kāda laika latvieši mēģināja savākties vienkopus. Tad mēs tikām vismaz vienā tādā istabā, mēs bijām septiņas ģimenes, kopā 21 cilvēks. Es gulēju pie vienas ģimenes trešajā stāvā un mamma pie otras ģimenes apakšstāvā. Trīsstāvu gultas bija, nekā jauka. Bet tad mums deva atļauju iet ārā no nometnes. Mamma kopā ar vēl kādiem organizēja bērniem skoliņu, lai mazos latviešu bērnus pievāktu pa dienām, mācītu un ar kaut ko nodarbinātu, lai viņi tur nemētājas apkārt. Es sēdēju un reģistrēju visus jaunos cilvēkus, aizpildīju reģistrācijas kartiņas. Es arī mēģināju iet par skolotāju, bet mani neklausīja, un tas man nepatika.

Gaišā Zviedrija

Pēc kāda laika brauca Sarkanais Krusts no Lībekas apkārt pa latviešu nometnēm un stāstīja par piederīgajiem. Tas izrādījās mana papa draugs, ar ko viņi kopā Berlīnē kādreiz konsulātā bija strādājuši un kas mūs pazina. Viņš teica, ka mums ir vīzas Lībekā un mēs varam tikt uz Zviedriju. Nu mums ir jātiek uz turieni. No nometnes jau mūs palaida vaļā, bet toreiz Vācija bija iedalīta dažādās zonās. Mēs bijām amerikāņu zonā, un bija jātiek uz angļu zonu. Bez atļaujas to nevarēja. Bija vairāki tādi, kam radi Hamburgas pusē, kas arī gribēja tikt uz turieni. Amerikāņi apsoliya ar smagajām mašīnām aizvest līdz zonas robežai. Viņi iedeva smago mašīnu, iedeva kādas segas, kaut kādas drēbes. Bet ar tām amerikāņu segām gan mums izgāja! Mēs nobraucām pie tās robežas, un mums teica, ka tagad mums jākāpj ārā un jātiek tālāk, kā pašī gribam. Bet, tā kā pa brīžam sāka salt, bija jau oktobra vidus, tad mums ar mammu tās segas bija ārā.

Un uzreiz amerikāņu militārā policija mums piesienas, kur mēs esam nozagušas tās segas. Drusku nolietotas, tomēr labas vilnas segas. Bet nu mēs tikām ar tiem galā, viņi mums atļāva segas paturēt, jo mums bija tādas kartes, kurās rakstīts, ko viņi mums devuši. Mēs varējām pierādīt, ka neko neesam zagušas, un tad viņi neko neteica.

Pa nakti bija jātiek pāri robežai. Mammai bija kādas šnabja pudeles un cigaretes. Teica, ka tos vilcienus, kas iet pa nakti, tos tik daudz nekontrolē. Un kāds mums izstāstīja, ka ir tādi pasta vilcieni, vajag mēģināt tādā tikt iekšā. Nu bailes bija nenoliedzami, bet mums laimējās. Mums pat atļāva uz pasta maisiem apsēsties, kamēr tiek robežai pāri. Nākamajā dienā varējām nopirkt biļetes un braukt tālāk. Nu un tad iebraucām Libekā. Bet man kaut kā ļoti negribējās braukt uz Zviedriju. Es vēl kādus pazīstamus satiku, tur man bija draugi, un mēs jau bijām sākuši runāt, ka iestāsimies Erfurtē augstskolā, sāksim studēt. Nu bet tomēr dabūju braukt. Mūs angļi veda cauri Dānijai, pārveda pāri līdz Skonai un tur mūs izpakāja ārā. Dānija nebija sabumbota. Bet visu laiku, kad braucām no Nirnbergas cauri Bavārijai, es nekad nebiju varējusi iedomāties, ka tās pilsētas ir tik šausmīgi sabumbotas, ka brauc veselām stundām tikai cauri drupām. Un tas šoferis vairs nezināja, kur ir tā nometne, kur mums vajadzēja aizbraukt. Tik brauc, un nav neviena cilvēka. Tas bija drausmīgi. Kādos pagrabos, kur viņi dzīvoja? Bet Zviedrija bija gaiša un apgaismota. Daudz lampu un kārtīgs, smuks pasažieru autobuss ar sēdekļiem. Visu kara laiku tāds gaišums nebija redzēts. Tā ka tas bija liels pārdzīvojums.

Tad bijām karantīnas nometnē diezgan ilgi, jo kādam arī atrada kaut kādus baciļus. Mēs aizsūtījām telegrammu papam, ka nu esam atbraukušas. Kad tikām ārā no nometnes, devāmies caur Stokholmu pie papa, kurš sākumā bija Dienvidzviedrijā, bet tad jau vairāk uz ziemeļiem ticis. Viņš meklējis kaut kādu izglītību. Agrāk strādājis ar kokiem un mežu, bet Hernesandā bija tāda skola. Tas ir pusceļā no Stokholmas uz pašiem ziemeļiem. Viņš pieteicies kursus, kaut arī viņam gāja samērā grūti ar zviedru valodu. Viņš zināja vācu valodu, krievu valodu, angļu drusciņ, bet zviedru – tur gāja grūti. Paps bija domājis, ka mums būs kādas mantas, bet mums nekā nebija. Viņam vismaz kaut kādi vectēva pulksteņi bija, ko viņš ieķīlāja, lai varētu sagādāt mums naktsmājas. Tā ka viņš man pēc kādas nedēļas teica: *Meitiņ, tev būs jāsāk strādāt. Mamma lai vēl drusku atpūšas.* Tad bija novembris, nāca jau decembris.

Mēs ar papu aizgājām uz darba pārvaldi, un man piedāvāja divas lietas – strādāt tabakas fabrikā vai iet uz slimnīcu. Papam likās, ka fabrikas strādnieks ir kaut kas ļoti nepiemērots. Tas viņam nepatika. Tā kā man kaut kāda izglītība medicīnā bija – vismaz zināju, kādi slimnieki izskatās, tad es aizgāju uz slimnīcu. Kaut nelabprāt. Tā pilsētiņa bija maza un slimnīciņa arī necik liela. Zviedru

valodu es nemācēju, pa to vienu mēnesi neko prātīgu nebiju iemācījusies. Es runāju vāciski, un tad atrada viena daktera sievu, kas bija studējusi Upsalā, tā nāca tulkot.

Bija jāsāk mācīties valodu. Skolotāju nebija, bet to, ko runāja, pierakstīju. Es paņēmu Zeltas Lāgerlēvas grāmatas, ko es biju Latvijā lasījusi un zināju, par ko tur rakstīts. Un tā pamazām ar grāmatām, ar avīzēm kaut kā mācījos, cīnijos. Vēlāk mums atradās tādi labvēļi, mamma ar sāka strādāt vienā citā slimnīcā. Papriekšu par tīrītāju. Viņai ne sevišķi patika tās trepes mazgāt, bet tad tur bija tāda laipna priekšniece, kas uzzināja, ka viņai ir cita izglītība, tad atļāva vismaz šujamistabā strādāt. Tur lāpīja slimnīcas veļu un šuva kaut ko jaunu. Un tā pati laipnā dāma nāca un prasīja, ko tad es gribu darīt. Es jau sāku interesēties par studēšanu, man viens skolasbiedrs bija iesācis studēt medicīnu. Bet es redzēju, ka tas ir tik sarežģīti. Vajag naudu un tās karaļa atļaujas. Tā dāma mani pierunāja iet uz Sarkanā Krusta māsu skolu Stokholmā un deva labas rekomendācijas. 1945. gadā es ierados Zviedrijā un 1946. gadā atbraucu uz Stokholmu. Vajadzēja iet uz policiju katru trešo mēnesi, jo man nebija uzturēšanās atļaujas Stokholmā.

Sākumā bija samērā grūti, tur bija tādas diezgan kreisi noskaņotas meitenes, ar ko man bija kopā jāstrādā. Man atļāva strādāt ar maziem zīdaiņiem. Ar tiem nav jārunā, bet tie zīdaiņi jānes pie mātēm un tur atkal jārunā. Tur es noturējos vienu gadu. Stokholmā man vispār bija daudz grūtu brīžu valodas dēļ, es gan drusku biju apguvusi to valodu, bet nu ne sevišķi labi. Citādi jau viss glīti un tīri. Turklāt Sarkanā Krusta māsu skolā bija viena latviete, kas gadu pirms manis sākusi mācīties, un viņa man bija liels atspajds. Izstāstīja drusku tos kārtības noteikumus. Mums bija noteikts izmēģinājuma laiks – trīs mēneši. Pēc tiem trim mēnešiem redzēs, ko viņi teiks, vai tev atļaus iestāties tai skolā. Zviedru meitenēm ar bija trīs mēneši izmēģinājuma laiks.

Dzīve ieiet sliedēs

Tanī nometnē Nirnbergā es biju uzbarojusies, jo tad jau neko daudz nestrādāja un nekustējās. Tie vīrieši, ar kuriem dzīvojām vienā istabā, gāja pie amerikāņiem strādāt virtuvē. Un tad viņi dabūja visu, kas palika pāri no ēdnīcas, to viņi drīkstēja ņemt uz mājām. Viņi nesa visādus gardumus, un mēs tik cepām un ēdām. Pāris gadus biju mūžīgi izsalkusi, un tad varēja uzēsties, drusciņ pieņēmos svarā. Bet Sarkanajā Krustā man visi tie liekie kilo pazuda uzreiz. Ļoti grūti bija iedzīvoties. Zviedru meitenes visas bija divus gadus jaunākas. Es tā vecākā. Viņas tomēr nāca no labas sabiedrības un no drošiem laikiem. Tā kā tādu brīnumu mani turēja. Un priekšniece arī mani ne sevišķi ieredzēja, tāpēc ka nemācēju

pietiekoši padevēgi viņai kniksi taisīt. Un Biruta bija aizmirsusi man izstāstīt, ka tad, kad iet no viņas istabas ārā, tad nedrīkst muguru pagriezt un pie durvīm ir gandrīz jāatkāpjas tā kā pret karalisku augstību un tad jātaisa kniksis. Es vienkārši gāju ārā pa durvīm, un viņa mani sauca atpakaļ un lika kniksēt. Tādu galma kniksi vajadzēja taisīt. Es taisīju tādu reveransu, kā man skolā mācīja, un to viņa neatzina un lika man kniksēt pareizi. Bet vispirms jau – tev nav mājas un tev nav nekādu pamatu, nekādas drošības.

Es ar Birutu vairāk turējos kopā. Turpat nākošā ieliņā bija latviešu palīdzības komiteja. Mēs abas arvien tur gājām. Tur bija tāds Jānis Kārklīšs, bijušais *Jaunāko Ziņu* redaktors, kurš vienu otru grāmatu sarakstījis. Veģetārietis, starp citu. Jānis Kārklīšs mūs abas kādreiz uz kino aizveda un izmaksāja. Tāds laipns. Un viņš mani pierunāja braukt uz Jāņu svinībām 1947. gadā, kad es sāku to māsu skolu. Biruta aizbrauca pie maniem vecākiem, jo viņai nebija neviena radnieka, izņemot vienu attālu onkuli, ar kuru kopā viņa šeit ieradās. Toreiz es jutos ļoti vientuļa. Un tajās svinībās iepazinos ar Jāni.¹ Tad mēs abi kopā gājām un runājām. Jānis vaicāja: *Var piezvanīt?* – *Jā*, es teicu, *jā*. Un viņam bija viena attāla radniece, kas bija draudzene Birutai. Es piezvanīju un viņai izstāstīju, ka biju satikusi Jāni un tā. Un tad prasīju, vai viņam var piezvanīt. *Jā, jā, viņš tur strādā tramvaju valdē. Tur vēl citi latvieši arī ir. Piezvani vien viņam!* Tad es viņam piezvanīju. Un tā izveidojās. Tā esam turējušies pa to dzīvi kopā. Nākamgad ir 50 gadi, kopš mēs iepazināmies. Drīz būs zelta kāzas, bet līdz tam vēl pāris gadu – 2000. gadā.²

Es pabeidzu māsu skolu, varēju sākt strādāt un drusku naudu pelnīt. Mēs apprecējāmies trīs dienas pēc skolas beigšanas un sākumā dzīvojām kopā ar Jāņa vecākiem. Tad, kad es gaidīju Andreju, 1950. gada rudenī, tad nu mēs griebjām paši savu dzīvokli. Ar lielām grūtībām mēs meklējām un cīnijāmies, un dabūjām vienu dzīvokli. Tanī laikā man bija tikai seši mēneši brīvi pēc bērnīga piedzimšanas. Man bija labs vīrs, kas varēja viņu pievākt pa dienām un uzpasēt. Tad arī visa viņa ģimene – ir vīramāte, ir vīratēvs kādreiz nāca uz stundām. Tad es nestrādāju vairs slimnīcā, bet astmas poliklīnikā. Un tas dakteris arī labs. Man dažas bija ļoti garas dienas, kad viņam bija pieņemšana, un tad viņš mani veda ar autiņu uz mājām, viņš dzīvoja uz to pašu pusi. Bet citādi man bija vairākas tādas pusdienas. Un tad mana mamma savus atvaļinājumus pavadīja pie mums. Tā ka visa ģimene palīdzēja vākt to pirmo. Uz latviešu skoliņu galvenokārt mana vīramāte vadāja, viņa ļoti skatījās. Viņa mazbērnu dēļ iesāka tur kā skolotāja strādāt. Bet tā jau tikai sestdienās bija. Un Andrejs jau līdz diviem, divarpus ga-

¹ Jānis Konstantīns Čakste.

² Intervija notiek 1996. gada novembrī.

diem tikai latviski mācēja. Tad, kad mēs sākām iet sētā, tad viņš pielika zviedru galotni. Bērni jau ātri samanās un sāk runāt. Kad Kristīne piedzima 1955. gadā, tad es beidzu strādāt, jo tad jau Jānim sākās darbs skolā. Tad bija labāk. Pēc sešiem gadiem, kad es gribēju atkal iet strādāt, tad piedzima mazais Kārlītis, 1961. gadā. Un man atkal bija jāsež smilšu kastē kādu gadu. Viņš bija ļoti labs bērns, bet

Kopā ar Jāni 90. gados. Foto no ģimenes albuma

līdz pieciem gadiem neparko viens pats ārā negāja, no manis negāja prom un gribēja arvien visur līdzī. Mēs dzīvojām piektajā stāvā. Tur ārā varbūt bija kādi draiskulīgāki bērni arī. Bet tad mēs bijām tik tālu sapelnījuši, ka varējām segt iemaksu par šo māju. Kad mēs atnācām šeit, tad viņš juta, ka te ir uz zemes, un tad sāka iet arī uz savu roku ārā un darīja visu ko. Te jau arī bija daudz bērnu. Un nākamgad (1997) ir 30 gadi, kopš mēs dzīvojam šinī mājā. Tas ir ilgāk, nekā mēs Latvijā bijām nodzīvojuši.

Intervija NMV-456, ierakstīta Stokholmā 1996. gadā.

Atšifrēja Ilze Gensberga.

Intervēja un publikācijai sagatavoja Baiba Bela.

Jānis Konstantīns Čakste

Foto no ģimenes albuma,
40. gadi

Jāņa Konstantīna Čakstes dzīves ceļš gan līdzinās citu trimdinieku pieredzei, gan atšķiras no tās. Atšķirīgais ir piederība Čakstes dzimtai. Jānim Čakstem, Latvijas pirmajam prezidentam, mūsu vēsturē ir īpaša nozīme. Mazdēla stāsts ļauj ielūkoties Čakstes dzimtas dzīves līnijās un saprast, ka vēsture notiek tepat līdzās, nevis atvēlēta vienīgi mācību grāmatām.

Jānis Konstantīns Čakste ir dzimis 1925. gadā Rīgā Mintautu un Martas Čakstes (dzimusi Benjamiņa) ģimenē. Toreiz ne katram bērnam bija vectēvs ar automašīnu un vecākiem 11 istabu dzīvoklis. Tomēr stāsta priekšplānā parādās nevis ģimenes materiālais stāvoklis, bet gan vērtības, ko vecāki ieaudzinājuši savos bērnos (minētās nianse atklājas aprakstā par ģimenes zaudējumiem 1940./41. gadā), arī īpašā attieksme pret vectēva mājām “Auči”. Ļoti asi stāstā atklāti politiskie konflikti abu okupāciju režīmu apstākļos. Vienlaikus uz visiem notikumiem ir dziļi cilvēcisks skatījums. Piemēram, kādā epizodē atklāts, kā tēvu Mintautu, tobrīd Tieslietu ģenerāldirekcijas juriskonsultu, aiztur gestapo sakarā ar dalību Latvijas Centrālajā padomē (LCP). Savukārt cita parāda Mintautu Čaksti kā ģimenes tēvu, kurš vācu laikā brauc uz Rīgu no laukiem ar autobusu un “iešmugulē” cauri kontrolēm slēpotāja biksēs paslēptu krējuma pudeli.

Mintautu Čakstes ģimene tika evakuēta uz Zviedriju 1944. gada rudenī ar vienu no LCP organizētajām laivām. Jānim Konstantīnam Čakstem bēgļu gaitas sākās līdzīgi kā citiem – ar dzīvi noietnēs. Bet atšķirīgs ir tas, ka drīz vien viņš var sākt studijas Upsalas Universitātē (ar karaļa atļauju, kas bija jādabū visiem ārzemniekiem, kuri vēlējās studēt). Strādāt viņš sāk visai vienkāršos amatos, lai gan izpaliek trauku mazgāšana un rūpnīcas konveijers. Pēc studiju beigšanas Jānis Konstantīns Čakste kļūst par skolotāju. Darba gaitas viņš beidz ģimnāzijas direktora amatā. Izaudzināti trīs bērni. Kamēr mazi, auklējuši un pieskatījuši viņus

pārmaiņus abi ar sievu. Arī dzīvesstāstus abi stāsta pamīšus, pa dzīves posmiem. Gatavojot publikācijai, tie viens no otra tika atdalīti kā Siāmas dvīņi operācijā, un katra stāsts tagad dzīvo savu dzīvi.

Jānis Konstantīns Čakste aizgāja mūžībā 2006. gadā. Pēc tam bērni un sieva pārcēlās uz dzīvi Latvijā.

Baiba Bela

Demokrātu audzināts

Esmu dzimis 1925. gadā Rīgā. Tas ir samērā sen atpakaļ. Tos pirmos gadus jau nu, protams, es neatceros. Ar to atmiņu vispār ir jocīgi. Esmu šad tad lasījis avīzēs, ka cilvēki tik droši stāsta par maniem vecākiem, vecvecākiem un radiem, un es zinu, ka tie ir tīrie nieki. Un tāpat mana māsa briesmīgi droši atceras visādas lietas, bet mana versija ir atkal pavisam citāda. Tagad stāstīšu, kā es to atceros.

Man bērnība bija laimīga, var pat teikt – privileģēta. Mani vecāki bija samērā labi situēti Latvijā, un līdz ar to nekādas grūtības kā bērniem mums nav bijušas.

Mamma ir dzimusi Benjamiņa. Viņas tēvs bija *Jaunāko Ziņu* izdevējs, bet māte nāca no Jurjānu ģimenes, no Ērgļiem. Viņai jaunība bija samērā dēkaina. Viņa bēgļu gaitas pavadīja Krievijā un tur kaut kādā veidā bija atšķirusies no savas mātes. Un tad viena pati bija devusies uz dienvidiem un satikusi savu brāli, kas tur dienēja karadienestā. Un brālis kaut kā izrīkoja viņai atgriešanos Latvijā. Tad viņa caur Bulgāriju atgriezās Latvijā. Pēc tam kādu laiku dzīvoja pie tēva, kurš tad jau bija pametis savu ģimeni un apprecējās otrreiz ar Emīliju. Mana māte to nosodīja un ļoti stingri ieņēma savu stāju mammas pusē. Līdz ar to viņai bija šādi tādi konflikti ar tēvu, bet pēc atgriešanās Latvijā viņa kādu laiku tomēr bija dzīvojusi pie tēva. Un tad viņa sāka studēt jurisprudenci, bet, kad apprecējās 1923. gadā, tad tas nu izjuka. Mamma strādāja, viņa pārvaldīja vectēva mājas Rīgā.

Mans tēvs Mintauts bija otrais bērns deviņu bērnu saimē. Es tā īsti nevaru saprast, kādā veidā, bet mans vectēvs¹ ir ļoti iespaidojis savus bērnus. Būtībā jau viņam daudz laika nebija ar bērniem nodarboties, bet kaut kādā veidā viņš tomēr

¹ Jānis Čakste (14.09.1859.–14.03.1927.), Latvijas Republikas pirmais prezidents, ir Jāņa Konstantīna Čakstes tēva tēvs. Jāņa Čakstes un Justīnes Čakstes ģimenē piedzima deviņi bērni – Visvaldis, Mintauts, Janīna, Gedimins, Ringolds, Konstantīns, Aldona, Maiga un Daila. Skatīt: Šūberte, Janīna. Jānis Čakste un Jelgava. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006.

savu mantojumu ir nodevis. Man bija tikai nepilni divi gadi, kad viņš mira, tā ka es viņu personīgi neatceros. Bet man ir noteikta pārlicība, ka daudz no viņa domām un nostājām mantoja viņa dēli, it sevišķi mans tēvs un jaunākais dēls Konstantīns. Tad tie kaut kādā veidā ir to tālāk nesuši. Mans tēvs bija tiesnesis, īsts demokrāts. Vēlāk viņš kļuva par senatoru.²

Pirmās atmiņas man ir par mūsu pirmo dzīvesvietu. Mēs dzīvojām Lāčplēša ielā 1, to dzīvokli es atceros. Maniem vecākiem bija samērā savdabīgas idejas par bērnu audzināšanu. Piemēram, mums nekad nav bijusi speciāli reliģiska ievirze. Viena no spilgtākajām atmiņām ir manas kristības, kad es biju kādus piecus sešus gadus vecs. Tad mūs, visus trīs bērnus, nokristīja vienā reizē dzīvoklī. Un kristīja mūsu onkulis Jānis Teriņš.³ Viņš mūsu ģimenē bija tas mācītājs, kurš kristīja, salaulāja un apbedīja.

Tad pārcēlāmies uz mūsu īsto dzīvokli, kā mēs to saucām, uz Valdemāra ielu 23. Tas bija lielāks un atradās namā, kas piederēja manam mātes tēvam. Vienu stāvu zemāk dzīvoja manas mātes māsa Anna Kuplais. Mēs jau bijām samērā lieli, un viens no tiem uzskatiem, kas maniem vecākiem bija par audzināšanu, – mēs pirmos gadus negājām skolā, bet mana māte mūs mācīja mājās. Un līdz tam viņa ļoti lielu svaru lika uz valodām. Pat tanī Lāčplēša ielā, kad mēs bijām mazi, mums bija viena vācu guvernante, kas mācīja vācu valodu. Tā vāciete bija ar mazu bērnu un dzīvoja cauru gadu. Vēlāk pie mums kādas vasaras bija viena franču valodas skolotāja ar savu meitu. Un tad man bija viens angļu valodas students. Bet citādi tos parastos priekšmetus, kā lasīt un rakstīt, un matemātiku, tos mums mācīja māte. Piemēram, franču valoda man ļoti patika, es ļoti daudz lasīju franču daiļliteratūru. Vācu valoda man mazāk patika. Mans tēvs bija liels anglofils, tāpēc viņš uzskatīja, ka man jāmacās angļu valoda. Angļu valodu jau latviešu skolās tanī laikā sevišķi daudz nemācīja. Piemēram, kad es gāju ģimnāzijā, tad man bija vācu valoda un franču valoda, bet angļu valodas nebija, un to es mācījos privāti.

Pirmo reizi uz īstu skolu es aizgāju 3. klasē pavasarī, tā kā izmēģināšanai. Sāku regulāri apmeklēt skolu no 4. klases un gāju Kronvalda pamatskolā 4. un 5. klasē. Sodums⁴ apgalvo, ka tā esot bijusi sava veida radikāla skola. Pēc ģeogrāfiskā novietojuma būtu bijis dabīgi, ja es būtu gājis uz 1. pamatskolu, kas tagad ir Zāliša pamatskola. Bet mani vecāki to skolu neatzina un, kaut arī man bija drusku tālāk ko iet, uzskatīja, ka Kronvalda pamatskola būtu mums piemērotāka. Nu un tad, ar 6. klasi, es pārgāju uz ģimnāziju.

² Mintauts Čakste bija Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta senators.

³ Mintauta Čakstes māsa bija precējusies ar mācītāju Jāni Eduardu Teriņu. Ģimene 1944. gadā emigrēja uz Zviedriju.

⁴ Sodums, Dzintars. *Savai valstij audzināts*. Rīga: Atēna, 2001, 73. lpp.

Tad, kad tēvs bija senators, viņš būtībā visu laiku strādāja mājās un uz tiesu gāja vienreiz mēnesī vai vienreiz nedēļā, es neatceros. Tajā dienā mājās bija liela velas mazgāšana. Mēs dabūjām ēst pusdienā miežu biežputru vai skābu kāpostu zupu, ko tēvs neēda, un vispār mājās bija liela nekārtība. Bet citādi viņš strādāja mājās, un viņam bija milzīgi lielas kaudzes ar aktīm. Atceros, ka vienreiz tur gāju un neuzmanīgi vienu tādu kaudzi apgāzu, un visi tie papīri izkrita, bija milzīga jezga. Un man jau bija briesmīgi bailes par to, kas tagad nu notiks. Protams, mans tēvs par to nebija apmierināts, sabāra, bet nu nekādas citas sankcijas nebija. Es nekad neesmu dabūjis pērienu.

Mans tēvs bija liels angļu cienītājs un būtībā demokrāts. Un arī visu Ulmaņlaiku ar ļoti noteiktu nostāju pret. Kā senatoram viņam iznāca samērā liela cīnīšanās par to, cik tas režīms ir tiesisks vai ne. Un tagad jau, piemēram, vismaz Zviedrijā tā ir parasts, ka jaunatne revoltē pret savu vecāku nostāju. Bet ne mans tēvs, ne viņa brāļi nav revoltējuši, ne arī es kaut kādā veidā, tikai pārņēmuši. Es par agrāko jaunību aizmirsu pastāstīt, ka arī mans tēvs un mana māte neuzspieda savus uzskatus, bet kaut kādā veidā viņi tomēr varēja pateikt, kas ir pareizs un kas ir nepareizs. Un tas mums palika. Piemēram, es atceros, kad bija Spānijā pilsoņu karš, tad mans tēvs jau ļoti nostājās demokrātijas pusē, un skolas biedri atkal visi bija sajūsmināti par Franko. Kad mēs, puikas, spēlējām karu, tad es biju vienīgais, kas bija demokrāts, un dabūju pērienu ar, piekauts tiku. Tā ka, manuprāt, Spānijai tagad vajadzētu man to kompensēt. Tāpat Ulmaņlaikā visiem vajadzēja stāties mazpulkos. Man neaizliedza, bet es sapratu, ka tā ir vadoņa slavināšanas organizācija un ka man tur nav ko darīt.

Kaut arī mums ļoti labi gāja, vecākiem bija askētiski uzskati par dzīvi un audzināšanu. Bija ļoti lielas diskusijas, kad es savā istabā dabūju mikstās mēbeles. Uzskatīja, ka bērni nedrīkstēja ar mikstām mēbelēm nodarboties. Man, piemēram, nekad nedeļa naudu, bet man bija jāstrādā, lai varētu kaut ko nopelnīt. Un tad to es dabūju nevis izmaksātu naudā, bet saņēmu talonus uz teātra izrādēm un tādā veidā. Starp citu, par naudu vispār mūsu mājās nedrīkstēja runāt. Tas neskaitījās pie labā toņa. Cik man vecāki pelnīja, to viņi neteica. Un skolā bija tā, ka varēja dabūt brīvas brokastis tie, kam nebija daudz naudas ģimenē. Klases audzinātāja prasīja, cik bija vecākiem ienākumi, to darīja visas klases priekšā. Es jau vecākiem gāju virsū, es teicu: *Skolotāja prasa, cik tev ir alga*. Un tad to man pateica.

No 6. klases pārgāju uz 1. valsts ģimnāziju, tā atradās Raiņa bulvārī, bet nevis tā, ko jūs tagad saucat par 1. ģimnāziju (tā toreiz bija 1. pilsētas ģimnāzija). Tā atradās tuvāk pie stacijas starp Marijas un Krišjāņa Barona ielu. Rīgā bija divas valsts ģimnāzijas – pirmā un otrā. Otrā bija Pārdaugavā, un pirmā bija Raiņa

bulvārī. Tā bija klasiskā ģimnāzija. Vismaz Latvijas laikā mums mācīja gan grieķu, gan latīņu valodu. Bet tajā laikā nekādas kārtības vairs nebija – Ulmaņlaikā bija savi kursi, un tad nāca krievi, tie aizmeta prom gan latīņu, gan grieķu valodu, un tad nāca vācieši atkal ar saviem pārkārtojumiem.

Radikālas pārmaiņas

Jā, to es labi atceros. Tās jau bija ļoti radikālas pārmaiņas. Vispirms nomainīja skolas direktoru. Pirmās valsts ģimnāzijas direktors bija tāds Lesnieks. Kad nāca Ulmanis, tad viņu izmeta ārā, jo viņš nebija ulmanietis, un iecēla Gulēnu. Un, kad atnāca krievi, tad iecēla atpakaļ Lesnieku, kas bija cauri un cauri latvietis, lāga cilvēks. Bet tad iecēla arī kaut kādu inspektoru blakām, un tas bija jau tāds aizdomīgs. Un tad bija kaut kāds komjauniešu uzraugs, nezinu, kāds īsti viņam tas tituls bija, tāds vīrietis starp 20 un 30 gadiem. Nu un tad arī nomainīja vienu otru skolotāju. Starp citu, 2. ģimnāzijas direktors, kas bija izmests no amata, mums mācīja fiziku. Nu un, protams, bija arī marksisms un ļeņinisms. To ģimnāzijā mācīja tāda dāma ar lielu, resnu dibenu. Un, kad viņa gāja, tad mēs tinti viņai šķaidījām virsū uz tā dibena, tā ka viņa aizgāja prom ar samērā netīru kleitu. Vēl krievu valodu mācīja, kas līdz tam nebija. Un atnāca viens ļoti radikāls, bet ļoti spēcīgs un labs matemātikas skolotājs. Viņš bija drusku klibis un ļoti pedantisks. Viņš ļoti labi izskaidroja visu ģometriju, bet pēc krievu gada viņš pazuda.

Reiz mums bija lielas diskusijas par reliģiju. Es nekad neesmu speciāli reliģijas aizstāvis bijis, bet tad nu visādus argumentus atradu – vai Jēzus ir dzīvojis un vai Dievs eksistē. Mums bija liels fizikas kabinets, un tas bija piegrūsts pilns, un tad tur nu citi klupa reliģijai virsū un citi atkal aizstāvēja. Un tad atnāca onkulītis. Jūs zināt, kas skolā ir onkulītis? Tas, kas aizslēdz skolu un rūpējas par apkuri. Nu vismaz mēs viņu saucām par onkulīti. Un tas onkulītis atnāca un nolika Bībeli priekšā uz katedras tam komjaunietim, un teica, ka tur tanī un tanī pantā stāv rakstīts par sātana ierašanos. Un tas bija ar tādu lielu efektu, jo tas jau nu bija proletārietis, vai ne, bet aizstāv reliģiju. Tad tādas lietas bija.

Bija arī jātaisa sienas avīzes. Un bija arī savi ziņotāji. Tanī ziņā mūsu klase bija tāda, kur to ziņotāju nebija. Tā bija puiku klase. Un starp mums bija viens, kam tēvs bija 1919. gadā iesaistījies sarkanajos, samērā trūcīgs, un grūti viņam gāja. Viņu izsauca un prasīja, vai nu šis būtu ar mieru ziņot. Viņš atnāca atpakaļ un mums izstāstīja, ka uz to nav ielaidies. Un tad žīdus vairs nevarēja saukt par žīdiem, bet bija jāsauc par ebrejiem. Mums klasē kādi bija, un no sākuma uz viņiem drusku aizdomīgi skatījās, bet mums tie pārējie žīdiņi izstāstīja, ka viņi uz nekādām ziņošanām neielaidās.

Ziemassvētkus jau nesvinēja, vai ne, svinēja Jaungadu. Un tad skolā bija sarīkojums, un pulksten divpadsmitos skolas korim vajadzēja dziedāt *Varen plaša mana zeme dzimtā*. Un vēl kaut kādas dziesmas. Dažas minūtes pirms divpadsmitiem diriģents Valdemārs Ozoliņš sauca: *Koris nāk uz skatuves! Neviens neiet. Korim jāpūlcējas uz skatuves, bet neviens neiet. Pieiet Lesnieks un arī saka, ka visiem koristiem jāiet. Neviens neiet. Tas nebija organizēts, pavisam spontāni izveidojās. Un tā mēs nenodziedājām. Protams, pēc tam visiem vecākus izsauca.*

Ģimenē arī bija notikušas pārmaiņas. Mans tēvs tika atlaists no darba. Viņš strādāja grāmatvedības darbus kādā uzņēmumā. Mums atņēma vasarnīcu. Protams, visi mana vectēva (mātes tēva) īpašumi tika nacionalizēti, automobili atņēma. Un tās 11 istabas sadalīja, to dzīvokli, tā ka mēs palikām dzīvot tikai kādās četrās istabās. Pārējās bija kāda iestāde. Tā ka, protams, tas bija radikāli. Un reiz manu tēvu izsauca uz čeku, uz pratināšanu. Tas bija pa nakti, un tikai dienu pēc tam mums izstāstīja, ka viņš bija izsaukts uz pratināšanu. Protams, viegli saprast, ar kādām jūtām viņš gāja. Viņš nezināja, vai atgriezīsies vai ne. Izbijis prokurors, piedalījies tādās prāvās, kur tiesāja spieģus no Padomju Savienības. Protams, viņam jau tā situācija nebija sevišķi droša.

Jūnijā staigāju pa Rīgu un jutu to gaisotni, bija tāda nedrošība, smagās mašīnas briesmīgi braukāja šurp turp. Bet mēs jau, protams, neko nesapratām. Naktī uzreiz pie mūsu durvīm zvana – pirksts uzlikts, un zvana vienā laidā. Mēs visi atmostamies un attaisām durvis vaļā, ienāk iekšā vesela *delegācija* – tur bija sētnieks un kādi privāti tērpušies policisti, kādi miliči uniformās. Un viens kirgīzs jeb kāds aziāts ar tādām šķībām acīm un šauteni, un pulķīti augšā. Sarkanajai armijai bija tanī laikā cepures – ar tādu mazu pulķīti. Sasauca mūs visus kopā vienā istabā, cits jau sāka rakņāties pa mantām, un tad tas, kas vadīja, sacīja: *Jūs sauc tā un tā*. Un nosauc kādu citu vārdu. Mans tēvs teica: *Nē, mani sauc Mintauts Čakste. – Vai jūs varat to pierādīt?* Un viņš parāda savu pasi, un, protams, redz, ka vārds nesakrīt. Un tie saka: *Atvainojiet, mēs esam acīmredzot ienākuši nepareizi*. Un tad viņi nogāja vienu stāvu lejā, kur dzīvoja mana tante. Mēs no balkona redzējām, kā viņu iesēdina smagajā mašīnā un aizved. Aizveda uz Sibīriju, un viņai tur nomira meitiņa. Hruščova laikā mēs tanti dabūjām ārā uz Zviedriju, un viņa ir mirusi Zviedrijā. Viņa dabūja ciest. Mūsu skaidrojums ir tāds, ka kaut kādi paziņas vai kāds labvēlis policijā varbūt nevarēja izņemt ārā visu to dokumentu, bet sagrozīja vārdu. Pēc tam mēs vairs mūsu mājā nedzīvojām, katru nakti gulējām citur. Un tie, pie kā mēs gulējām, atkal gāja gulēt kaut kur citur. Telefonsarunas jau ar tika noklausītas. To varēja dzirdēt, kad runāja, tad noklikšķēja kaut kas. Nu un tad pēc pāris nedēļām ienāca vācieši.

Par krievu gadu būtu vēl daudz, ko stāstīt. Piemēram, man ļoti atmiņā palicis, kā veidoja alternatīvo sarakstu Saeimas vēlēšanām 1940. gadā. Es personīgi nebiju tur iesaistīts, bet mūsu ģimene bija, tāpēc kā puika es tai lietai ļoti sekoju līdzī. Onkuļi bija iesaistījušies.

Un tagad man jāpastāsta par vēl vienu ļoti svarīgu lietu no manas bērnības – par *Aučiem*, mana vectēva mājām. Mans vectēvs ir cēlies no zemniekiem. Un viņa tēvs nopirka vienas mājas kādus 20 kilometrus no Jelgavas, Lielupes krastā. Samērā lielas mājas, 217 hektāru viņam bijis. Viņam bija astoņi bērni,⁵ un, kad viņš nomira, tie nekad tās mājas nesadalīja, viss palika kopējā īpašumā. Mājas apsaimniekoja viens no dēliem – Gedimins, kas nebija precējies. Tur visi brauca pa vasaru, un tad mēs bijām kopā – brālēni un māsīcas – un piedalījāmies visos lauku darbos. Un tad, kad krievi ienāca, tās mājas paņēma prom. Bet tad varēja īpašnieki, man liekas, dabūt desmit hektārus, un tad nu visi pieteicās uz tiem desmit hektāriem. Tas man ar spilgtā atmiņā ir – vienu vakaru mans onkulis atbrauca pie mana tēva un pastāstīja, ka esot izlikts no tām mājām. Nekādus desmit hektārus nedeva, viņi pārvērtā tās mājas par sovhozu. Tanī brīdī viņam bija asaras acīs un smagi pārdzīvojumi.

Vēl viena okupācija

Kad vācieši ienāca, tad mēs ar onkuli Gediminu un kādu tanti, brālēniem un māsīcām braucām skatīties, kas *Aučos* notiek. Dzelzceļi bija izpostīti, tilts pār Lielupi uz Jelgavu bija sabumbots. Mēs braucām lopu vagonos, un tur sliedes vien bija uzliktas. Kad skatījās ārā, tad ūdeni redzēja. Tas bija šausmīgs brauciens. Lēnām, lēnām brauca pāri. Beigās mēs tanīs mājās nonācām. Komunisti tur bija uztaisījuši mašīnu centru. Sataisījām kaut kādas gultasvietas un mēģinājām sadabūt ko ēdamu. Mēs sākām saimniekot, bija siena laiks. Savāca arī lopus un zirgus atpakaļ.

Tanī gadā vācieši bija paņēmuši skolu un iekārtojuši tur slimnīcu. Mēs, skolēni, gaidījām, kad sāksies skola. Es jau biju ģimnāzists. Septembris pagāja, oktobris pagāja... Man liekas, kaut kad novembrī sākās skola. Tanī gadā bija ļoti agri ziema, sniegs jau oktobrī. *Aučos* tad bija četri zirgi, kurus vajadzēja iebraukt. Latvijā zirgus iebrauca ziemā. Iejūdza kamanās, un tad tas zirgs pamazām tika pieradināts. Tas bija mans uzdevums, tā ka man bija ļoti jauki. Tad tā lieta notika tā – vāgūzī to zirgu iejūdza kamanās, es nezīnu, cik vīru stāvēja un turēja viņu ciet. Tad attaisīja durvis vaļā, un zirgs pa gaisu prom. Es kamanās, turēju ciet.

⁵ Vecākais dēls Visvaldis Čakste gāja bojā 23 gadu vecumā 1915. gadā, Pirmā pasaules kara laikā.

Kad viņš noskrēja savu, tad nu es sāku viņu mācīt. Atbrauca ar vienu mājās, ņēma nākošo. Diena jau tanī laikā bija samērā īsa, un tumsa bija agri klāt. Nākamajā dienā atkal visu to lietu no sākuma, kamēr iebrauca. Bija zirgi, kas samērā ātri pierada, un bija zirgi, kuri nekad tā īsti nepierada. Jā, nu tas bija atkarīgs no rakstura, tāpat kā cilvēkam. Kad skola sākās, tad jau viņi bija iebraukti.

Tad nu atkal nāca vāciešu skola. Būtībā nezinu – par tiem krievu un vācu laikiem, es kā jauniešs jau visas tās problēmas tik asi nepārdzīvoju. Tāpat mums skolā bija lustīgi i krievu laikā, i vācu laikā. To slogu jau īsti nesaprata, bet tanī pašā brīdī, vai ne, kad sāka runāties, mums bija skaidrs, ka tas nav mūsu karš. Tā vismaz mans tēvs uzskatīja. Viņš, piemēram, regulāri klausījās angļu raidstaciju, un tas nozīmēja, ka viņam bija jāpārsedz deķis pār galvu un radioaparātu, jo tās angļu radiofona *BBC* ziņas sākās ar tādu *bum, bum, bum*. Tas gāja cauri sienām, bet to klausīties bija aizliegts. Un otrā pusē dzīvokli bija vācieši.

Mans tēvs kopā ar manu onkuli⁶ iesaistījās Latvijas Centrālajā padomē. Tā bija organizācija, kas gribēja parādīt Rietumu pasaulei, ka bez tiem, kas sadarbojas ar krieviem, un bez tiem, kas sadarbojas ar vāciešiem, ir arī demokrātiski Latvijas pārstāvji. Viņi sapulcināja pēdējās Saeimas partiju pārstāvjus, un priekšnieks tur bija Pauls Kalniņš. Tur bija arī bīskaps Rancāns. Bet kārtotājs un organizācijas dvēsele bija mana tēva jaunākais brālis Konstantīns Čakste. Mans tēvs arī iesaistījās un darbojās līdzī. Viņš labi prata angļu valodu un lielā mērā uzrakstīja visus tos iesniegumus. Viņiem bija sadarbība ar leišiem un igauņiem. Vienā konferencē Igaunijā vācieši bija viņus uzķēruši un sāka visus apcietināt. Apcietināja arī manu tēvu un onkuli. Tēvu aizveda uz namu Reimersa ielā, tagad būtu iepretim viesnīcai *Rīdzene*. Tas bija milzīgs trieciens manai mātei. Viņa ļoti rūpējās par mums, un mums vienmēr bija iespēja iet pie viņas ar savām problēmām un stāstīt. Bet tobrīd varēja just, ka viņai pašai ir problēmas, un tad viņa ļoti bieži gāja pie visādiem cilvēkiem un mēģināja atbrīvot manu tēvu un onkuli. Nu un mans tēvs tika palaists.

Svešo savstarpējais karš

Tēvs ļoti strikti nostājās pret leģiona dibināšanu un to, ka latvieši kā brīvprātīgie iesaistījās vācu pusē. Kad mēs jau gājām ģimnāzijas pēdējās klasēs, mums nāca tie gadi, kad draudēja iesaukšana, un cits jau arī gāja brīvprātīgi. Mans tēvs pierunāja mani iet pie draugiem un paziņām un runāt par to, ka nevajag iet uz leģionu. Viņš strādāja kā juriskonsults Tieslietu ģenerāldirekcijā, kur bijušais

⁶ Konstantīns Čakste (1901–1945), studējis Latvijas Universitātē Tiesību zinātņu nodaļā, kur vēlāk bijis asistents, docents un profesors. Miris 1945. gada 21. februārī Štuthofas koncentrācijas nometnē.

prezidents Kvisis bija juridiskās nodaļas vadītājs. Tā nodaļa jau bija tā, kas pretojās, lai latvieši nedibinātu leģionu. Un jūs zināt, ka leiši neizgāja uz to, un tas starptautiski pēc tam daudz ko nozīmēja. Jo, lai nu kā latvieši to mēģina izgrozīt, tomēr tas leģions bija SS vienība. Un tas jau ir nenoliedzami traips Latvijai, un visu okupācijas laiku tas bija liels trumpis krievu pusē. Mūs varēja saukt par nacistiem.

Tolaik bija tāda organizācija *Latviešu jaunatne*, un viņiem bija gaiši zila uniforma un ādas zābaki. Un manam labākajam klasesbiedram briesmīgi patika uniformas. Bet tūlīt mēs ar kaut kā jutām, ka tur nav vietas mums. Un tāpat jau nu viss, piemēram, žīdu vajāšana... Visiem žīdiem bija jāiet ar zvaigznītēm, un viņi nedrīkstēja iet pa trotuāru, viņiem bija jāiet gar renšteli. Pamazām viņus savāca kopā, bija daudz tādu grupu, kur viens vācietis ar šauteni un desmit žīdi. Viņus veda uz kaut kādiem darbiem. Es redzēju pats savām acīm, kā nošauj vienu žīdu. Tieši pie mūsu mājas. Es nezinu, vai viņš mēģināja bēgt, bet vācietis paņēma šauteni un nošāva. Tā ka tā vēstures daļa Latvijā nemaz nav īsti izrunāta. Ne krievu laiks, ne vācu laiks – tas nav izdiskutēts un izvērtēts.

Varu pastāstīt par iztikšanu vācu laikā. Pārtika, viss bija uz kartiņām. Manai mātei nekad saimnieciskie darbi nav patikuši, un tad viņai bija ļoti grūti sadabūt, ko dot visiem ēst. Un tad mēs daudz ēdām kartupeļus ar biezpienu un speķi. Tas bija tāds ēdiens, ko nu viņa varēja kaut kādā veidā sadabūt. Turpretī *Aučos* vienmēr bija gaļa, bet, kad brauca pakaļ, tad tā bija jāšmugulē Rīgā iekšā. Kad brauca ar autobusu no Jelgavas, tad zināmā kilometrā iekāpa kontrole un pārbaudīja, vai cilvēkiem ir pārtika līdzī, un tad to ņēma nost. Un vešana notika visādos veidos. Es zinu, ka mans tēvs vienreiz brauca uz Rīgu, viņam bija tādas slēpju bikses un tām kabatā – krējuma pudele. Tad viņš tikai jutis, ka uzreiz tas krējums sāk tecēt gar kāju. Nu šitādā veidā mēģināja. Un man vienreiz eleganti iznāca. Es biju *Aučos* Ziemassvētku brīvdienās, un uzreiz iebrauca viens motociklets ar ķēdes suņiem. Tā bija vāciešu militārā policija, viņiem bija šucmanis priekšā. Un viņi prasīja manam onkulim, vai viņam ir speķis. Mans onkulis saka: *Jūs varat pēc tā atbraukt, bet tad jums jāaizved mani radnieki uz Rīgu*. Tas biju es un mans brālēns. Viņi atbrauca, un mums bija čemodāni, ko piekrāmēja pilnus ar tītariem un speķi, un visu ko. Vāciešiem bija blakusvāģis, tur es sēdēju, mans brālēns sēdēja aiz muguras, un tad tur tos čemodānus arī visus... Un tas šucmanis bija tāds ļoti laipns un patīkams cilvēks. Viņš saka: *Vienīgais, kas mani var apturēt, ir kāds augstāks virsnieks ar šito te zīmi, visiem citiem es braucu garām*. Un tad nu mēs drāzām uz Rīgu, bet tad, kad iebrauca jau Rīgā, tad viņš tomēr neuzdrošinājās ar mums braukt, viņš teica: *Jums tagad jāņem tramvajs, es jūs sagaidīšu pie mājas durvīm*. Es domāju – nu sveiki ar visiem tītariem! Bet nē, aizbraucām, viņš tur gaidīja, un mēs dabūjām mūsu tītarus.

1944. gada pavasarī es beidzu ģimnāziju. Biju vienreiz uz leģiona iesaukšanu, bet man bija slima kāja jau no 30. gadu vidus, un toreiz mani atbrīvoja. Mēs aizbraucām uz *Aučiem*, un manā ziņā bija apkopt zirgus, tur bija apmēram 20 zirgi. Bija samērā daudz ko nostrādāties. Toreiz mēs dabūjām dažus zirgus, ko vācieši bija saķēruši no krieviem. Tādus zirgus viņi pārdeva latviešu zemniekiem. Jūlija beigās es biju izbraucis uz pļavu pakal sienam. Tur gāja tāds mazs ceļš no Bauskas uz Garozu, kur reti vispār kāds brauca. Bet tobrīd bija milzīga kņada pa to ceļu un ļoti daudz brauca ar zirgiem un automobiļiem, motocikletiem. Un es pārbraucu mājās, viss pagalms kājās, un nu mums tūlīt jābrauc prom. Mani vecāki bija Rīgā. Bet nu mums jābēg un ātri jāpaķer savas mantiņas. Tad bija tā izlaušanās pie Bauskas uz Jelgavu. Krievi spieda vāciešus no austrumiem un tad pēkšņi caur Lietuvu, caur Bausku devās uz Jelgavu. Un faktiski tur jau nekā vāciešiem nebija ko likt pretim. Tanī vietā daži latviešu policisti ar plintēm tikai. Ko tad viņi tur var padarīt?! Nu tad mēs ātri sapakojām vezumus, kādus zirgus un kādas govīs līdzi, un visi sasēdāmies un braucām pa tādiem maziem celiņiem uz Rīgas pusi. Nāca lidmašīnas un šaudīja, visiem bija jāslēpjas grāvī. Pie Rīgas šosejas iebraucām vienā lauku saimniecībā un prasījām, vai mēs varam pārnakšņot. Mēs tur vairākas nedēļas nodzīvojām siena šķūnītī, gulējām pa nakti un arī vārījām ēdienu. Zirgi un govīs ganījās laukā. Fronte nostabilizējās, vācieši apturēja iebrukumu. Tukums palika vācu pusē, tā ka bija saskare ar Kurzemi un Vidzemi. Un tad mēs ar onkuli vēl braucām atpakaļ uz *Aučiem* skatīties, kas tur notiek. Tā māja bija Lielupes krastā, *Aučos* sēdēja vācieši, bet otrā krastā pretim – krievi. Tā ka tur bija diezgan riskanti un viegli varēja tikt nošauts, mūs nemaz tur nelaida klāt.

Pēc kāda laika vecāki mani paņēma uz Rīgu, un es vēl piedzīvoju, kā Salaspili evakuēja, un satiku savu onkuli, ko vācieši apcietināja un bija aizveduši uz Salaspili. Es biju viens pats Rīgā mūsu dzīvoklī, uzreiz zvana telefons un viens saka: *Ejiet uz Daugavmalu, tur var nopirkt olas*. Man nekādas olas nevajag. *Ejiet, tur varēs dabūt olas*. Un vairākkārt. Es domāju, nu jāaiziet uz Daugavmalu, jāapskātās, kas tur notiek. Tiklīdz biju aizgājis, tur nāca visi lielā gājienā, visi ieslodzītie no Salaspils. Un es ieraudzīju savu onkuli, tur bija arī profesors Sēja, Brūno Kalniņš, visi tie, kas bija iesaistīti Centrālajā padomē. Bija tādi latviešu karavīri vai policisti, kas viņus apsargāja. Nu un es iegāju starp viņiem un gāju līdzi, un aprunājos. Man sadeva pilnas kabatas ar papīra lapiņām, kur man vajadzēja iet paziņot, kas ar viņiem notiek. Un tad uzreiz viens no tiem latviešu policistiem pienāk, ar durkli pabaksta: *Vai tu brauksi līdzi?* Tad nu es tālāk nevarēju iet un paliku skatīties. Tur bija viens tāds liels kuģis, un viņus pa garām, garām trepēm uzveda augšā, un tad mans onkulis tur augšā vēl pagriezās un pamāja. Tā bija pēdējā reize, kad es viņu redzēju. Viņus aizveda uz Štuthofas koncentrācijas nometni. Un tad, kad Štuthofu evakuēja, viņš tanī gājienā mira.

Te nebūs palikšanas

Pēc kāda laika septembra sākumā mani vecāki pasauca mani un māsu un izstāstīja, ka mums ir iespēja braukt uz Zviedriju. Vai mēs to gribam? Mums ar māsu vieniem būtu jābrauc uz Ventspili, mani vecāki vēl paliktu Rīgā. Bija samērā grūta situācija. No vienas puses – mans tēvs bija palaists vaļā no vāciešiem, bet viņš jutās joprojām apdraudēts, un viņš arī zināja, kas notiks, ja krievi ienāks. No otras puses – man bija ļoti slimis brālis un manai mātei bija ļoti grūti viņu atstāt. Man liekas, māte būtībā negribēja braukt. Un tad tēvs teica: ja viņa nebrauc, arī viņš paliks. Un to konfliktu viņi nebija savā starpā izšķīruši. Viņi gribēja nogaidīt un redzēt, kas notiks, jo bija jau tā iespēja, ka varbūt būs tāpat kā 1918. gadā. Bet nu katrā ziņā viņi mūs, bērnus, aizsūtīja. Mēs samērā ātri izšķīrāmies par to, ka jābrauc.

Kāds paziņa mūs ar smago mašīnu veda caur Tukumu. Tad mūs iesēdināja tādā šaursliežu vilcieniņā, Talsos laikam, un tas mūs noveda Ventspilī. Mums bija līdzī puse no vienas fotogrāfijas, un mums bija jāiet Ventspilī uz policiju, un tad tur bija kādi cilvēki, kam bija otra puse, un tad viņi mūs nometināja kaut kur. Bet Ventspilī mums iznāca samērā ilga dzīvošana, jo tā satiksme starp Zviedriju un Latviju bija pārtrūkusi kaut kādu iemeslu dēļ. Un oktobra sākumā ieradās arī mani vecāki no Rīgas.

Piektdien, 13. oktobrī, uzreiz nāca ziņa, ka jābrauc uz krastu. Mūs sasēdināja vienā smagajā mašīnā un brauca uz dienvidiem no Ventspils. Bet šoferis neatrada ceļu, apmaldījās, un mēs atbraucām atpakaļ. Domājām – nu laiva atkal aiziet. Bet tad izrādījās, ka tieši tonakt pa tiem mežiem, kur mums vajadzēja būt, vācieši bija gājuši un daudzus saķēruši. Tur mežs bija pilns. Nākamajā dienā mēs braucām atkal, un tad mūs aizveda uz vienām lauku mājām, kur mēs siena šķūnītī gulējām. Tad uzreiz nāca ziņa, ka nu jāiet uz krastu. Mums bija katram divi čemodāni, un mēs gājām. Pa priekšu gāja viena *komisija*, kam bija cigaretes un šņabis, ja nu vācieši nāk. Starp citu, mana māte gāja tajā *komisijā*. Bet nu neviena vācieša nebija, un mēs laimīgi tikām jūrmalā. Un tad bija tāda maza laiva, ar kuru pārcēla uz vienu samērā lielu zvejas laivu, saucās *Krīvis*. Tā laiva jau sāka drusku šūpoties, un, kas bija tāds jutīgāks, tas jau sāka *koļķēt*. Bet tie zvejnieki, kas bija braukuši no Zviedrijas, negribēja braukt atpakaļ, jo tie organizētāji bija apsolijuši, ka būs viņu ģimenes, un to ģimeņu tur nebija. Zvejnieki pieprasīja, lai atstāj ķilniekus. Starp citu, viens no tiem varēja būt mans tēvs. Nu un tad bija briesmīga runāšana. Es zinu, ka tur pienāca viens no organizētājiem un spieda manam tēvam rokā revolveri, lai nu viņš viņus piespiestu braukt. Uz to mans tēvs nepiekrita. Beigās viņus kaut kā pārliecināja, un tad mēs kādos divos trijos naktī sākām braukt. Jūra bija samērā viļņaina. Cilvēki gulēja tur, kur parasti ir

zīvis, tur nu bija šausmīgs skats. Es ar vecākiem biju augšā. Un man nekad jūras slimība nebija, tā ka es to braucienu pārdzīvoju labi.

Zvejnieki izstāstīja, ka zviedri divas lietas ņem nost – ieročus un šņabi. Un visiem jau bija ieroči, vai ne, un arī šņabis, lai uzturētu siltumu. Ar ieročiem jau neko nevarēja darīt, bet šņabi nu vajadzēja izdzert. Un tad, protams, deva tiem zvejniekiem arī, un tie nu bija pilnā. Uzreiz tālumā redzēja vienu karakuģi, un kapteinis teica: *Sagriezīsim tā, lai mēs ar mugurpusi pret, tad mēs būsim tik mazi, ka viņi mūs neieraudzīs.* Tas otrs saka: *Tad mēs pazaudēsīm kursu.* Bet nu tas karakuģis par mums nelikās ne zinīs. Ap kādiem trijiem četriem dienā mēs iebrucām Slītes ostā. Ļoti daudzas laivas jau šķībi nobrauca, bet šie puīši bija dūšīgi, mūs aizveda precīzi.

Mēs jau braucām ar to, ko varēja panest, bet tur vajadzēja būt arī divām grāmatām. Es paņēmu vienu Zinaīdas Lazdas dzejoļu krājumu un Raiņa *Jāzeps un viņa brāļi*. Vēlāk Zinaīdas Lazdas dzejas krājumiņi tika pārdrūkāti. Tās grāmatas man ir vēl tagad. Man visās grāmatās bija *ex libri* iekšā, ko Niklāvs Strunke zīmējis, un tur lielā mērā parādītas manas intereses tanī laikā – grāmatas un zirgi. Tā doma jau bija atgriezties. Saglabāt Latvijas kultūru un Latvijas inteliģenci ārzemēs. Un tanī laivā, ar kuru mēs braucām, bija arī profesors Bokalders, Jānis Kārklīšs – redaktors un rakstnieks, Brūno Kalniņa ģimene, mana onkuļa Konstantīna Čakstes ģimene, dakteris Ogriņš, kurš bija sociāldemokrātu politiķis, Straume. Tur jau bija dažādi tie cilvēki, kurus pārveda pāri, jo visi meži bija pilni. Nevarēja nevienam teikt nē, jo viņi taču tūlīt varētu aiziet pie vāciešiem un nodot.

Zviedriem bail no utīm

Mēs nokļuvām Slītes ostā, un mūs aizveda uz kādu baznīcu, kur dabūjām siltu šokolādi vai kafiju, sviestmaizes, kā arī varējām pārgulēt. Tas likās kā liels pārsteigums – gaisma, visas ielas un ceļi bija apgaismoti, un siltums, un tās sviestmaizes, un viss ēdiens. Jo sevišķi jau tās pēdējās dienas Latvijā bija pavisam citādas. Pēc tam mūs pārveda uz vienu armijas noliktavu, mēs dabūjām gulēt teltīs, un tad mūs atutoja. Pēc tam aizveda uz Visbiju, un kādas dienas nodzīvojām tur. Tieši tanī laikā vācieši bija nogremdējuši kādu Zviedrijas kuģi, kas uzturēja satiksmi no Gotlandes uz Zviedriju, un tad zviedri bija briesmīgi nobijušies. Kad mūs veda pāri uz sauszemi ar vienu karakuģi, mums visiem bija glābšanas vestes un viss bija tumšs. Bet mēs nonācām laimīgi galā, un tad mūs veda uz karantīnas nometni. No sākuma tur bija samērā simpātiski. Vīrieši bija vienā nometnē, un sievietes otrā, mēs varējām brīvi staigāt pa to mazo pilsētiņu. Un reiz zviedri mūs uzaicināja uz pusdienām mājās. Tāds skolotājs, es atceros. Pirmais iespaids bija, ka zviedri ir ļoti labvēlīgi. Mūs aizveda uz vienu drēbju veikalu, un es varēju

dabūt uzvalku un vēl kaut kādas drēbes. Bet tad viņi atrada uti vienam vīrietim, man šķiet, un uzreiz bija dzeloņdrāšu žogs priekšā un kareivji mūs apsargāja. Es domāju, ka tas bija dēļ tām utīm, jo viņi nezināja, ko ar to uti darīt. Sūtīja uz Stokholmu, lai pārbauda, jo tā varētu pārnēsāt tifu. Un tad bija briesmīgs režīms. Bet tad jau latvieši sāka paši darboties, nometnē bija šaha turnīrs un volejbolu spēlēja, bija arī citas nodarbības. 18. novembri mēs ar tur nosvinējām. Noskaņa bija tāda, ka mēs uz īsu laiku esam atbraukuši. Visi tie patriotiskie saukļi un runas jau bija ļoti skaļas tanī brīdī.

Nu un tad sākās dzīvošana pa nometnēm. Sākumā Stokholmā nedrīkstēja apmesties bez atļaujas. Mans tēvs samērā ātri dabūja atļauju tur dzīvot, un viņš atšķīrās no mums, bet mēs braucām apkārt pa dažādām nometnēm. Vēlāk arī mana māsa un mamma aizbrauca, bet es nonācu vienā nometnē netālu no Upsalas un sāku studēt. Varēju dzīvot nometnē un braukt uz universitāti. Bet, lai es varētu tikt uzņemts universitātē, man bija jāraksta speciāls lūgumraksts karalim. Es dabūju karaļa atbildi, ka man tiek atļauts iestāties universitātē. No sākuma es Humanitārajā fakultātē studēju filozofiju un mācījos angļu valodu. Tur es dabūju bakalaura grādu. Un visu laiku jau nedzīvoju nometnēs. Es dabūju 100 kronu stipendiju no kādas reliģiskas organizācijas un pārcēlos dzīvot uz Upsalu. Pamazām situācija mainījās. Pirmkārt, ekonomiski ļoti grūti bija izdzīvot ar tām 100 kronām. Otrkārt, radās jautājums, ko es ar savu izglītību darīšu. Mācīt angļu valodu zviedriem man likās absurdi. Caur filozofiju es sāku interesēties arī par matemātiku un dabas zinātnēm un pārgāju uz Stokholmas Universitāti studēt fiziku un matemātiku. Un tad es dabūju darbu un sāku strādāt.

Bet es jums pateikšu tā, ka mans pirmais darbs bija tikai uz vienu dienu. To kāds latvietis sagādāja. Toreiz bija tāds ļoti skaists angļu amerikāņu žurnāls *Life*. Un viņi gribēja, lai tam žurnālam noplēš nost vākus. Mani aizveda pie tādas milzīgi lielas čupas, un man bija jāplēš tie vāki nost. Man gāja briesmīgi grūti un lēnām. Tad kādi zviedru onkuļi par mani apžēlojās, ka viņi man palīdzēšot. Un tad viens divi noplēsa tos vākus. Un vēl teica: *Neuzdod par maz tās stundas, uzdod kārtīgi!* Pa Ziemassvētku brīvlaikiem es strādāju vienā veikalā, kur kalendārus taisīja, kaut kādu kantora darbu. Un tanī laikā bija samērā dzīva sabiedriskā darbība, te mums iznāca divas latviešu avīzes. Viena avīze, kur mani vecāki iesaistījās, saucās *Latvju Ziņas*. Tad es tur strādāju pie Šleieriem. (Šleiers tagad Rīgā taisa apgādu *Daugava*.) Tur arī kantora darbus darīju. Tie bija vairāk tādi periodiski darbi. Pastāvīgāks darbs man bija tramvaju pārvaldē Stokholmā. Es pamazām nonācu tur, ko viņi sauc par nakts kasieriem. Man bija jāpieņem nauda no konduktoriem, kad viņi beidza savu darbu. Viņi uz tādas paplātītes salika kronas un ēras, visu to siko naudu, un vēl papīra naudu. Man

tas viss bija jāsaskaita un jātaisa saraksts, un, kad es beidzu savu darbu, tad nu bija visam *jāstimmē*. Ja *neštimmēja*, tad tā starpība bija jāsedz. Man reizēm arī tā gadījās, bet samērā mazas summas, tā ka nebija tik traki. Un tas likās ļoti labs darbs priekš studenta, jo tas bija kādas četras stundas ilgākais. Sākās vakarā, bet tas agrākais, man liekas, bija pulksten sešos. Un vēlākais, kad beidzās, bija pulksten vienos. Strādāju trīs dienas, un viena diena bija brīva. Neatkarīgi, vai tā bija svētdiena vai Ziemassvētku vakars. Ar zviedru kolēģiem attiecības bija labas. Pie kāda no viņiem esam bijuši arī mājās. Darbā esam vienmēr satikuši labi, bet tādas ciešas draudzības mums nekad nav bijis.

Ko jūs te meklējat?

Jāsaka, ka zviedru attieksme pret latviešiem nebija tik viennozīmīga. No vienas puses, sevišķi zviedru strādnieku aprindās, bija zināma kustība pret ārzemniekiem. Kad bija leģionāru izdošana, tad tie strādnieki rikoja demonstrācijas pret leģionāriem – jo tie ir naciķi un ārzemnieki, ņem darbu nost. Bet, piemēram, Upsalā studenti organizēja lāpu gājienu un gāja leģionārus aizstāvēt. Un mana sieva Ilga stāstīja, ka to pirmo gadu latvieši ir saukti par fašistiem, vismaz ziemeļos, kur viņa dzīvojusi. Tāpat kā Sibīrijā latviešus lamāja par fašistiem, tā arī zviedri, kas dzīvoja tālāk no centra, teikuši: *Jūs, fašisti, ko jūs te meklējat?!* Bet es lielā mērā apgrozijos zviedru intelīģences aprindās, un tur tomēr noskaņojums bija citāds. Kas mūs briesmīgi uztrauca, protams, bija tas zviedru melīgums un lišķība krievu priekšā. Redzat, zviedri kara laikā bija diezgan vāciski. Viņi ļāva vāciešiem braukt cauri Zviedrijai, vest karaspēku uz ziemeļiem, pārdeva viņiem rūdu un tēraudu. Kad karš izbeidzās un vācieši zaudēja, tad viņi, liekas, kaut kādā veidā gribēja kompensēt. Viņi noslēdza pāris tādus tirdzniecības līgumus ar Krieviju, kas bija briesmīgi labvēlīgi krieviem, un vispār mēģināja krieviem taisīties klāt. Tā sabiedrība jau nekādā veidā neskatījās kritiski uz to, kas notika Padomju Savienībā. Un tas mūs briesmīgi kaitināja.

Tolaik latviešu sabiedrība bija ļoti dzīva. Bija dažādas biedrības un draudzes, un arī avīzes. Un, protams, bija sava veida politiska rosība. Mums bija klubs *Jaunliberāļi*, es kādu laiku biju jaunliberāļu vadītājs. Bet jaunliberāļi kļuva veci, un tad tā lieta izjuka. Mēs tur lasījām grāmatas un diskutējām, runājām arī par politiku un ekonomiku. Mums, piemēram, profesors Aizsilnieks nāca un lasīja lekcijas, arī par tautsaimniecību stāstīja. Braucām arī uz kongresiem, jo mēs bijām tanī jaunliberāļu internacionālē.

1950. gadā es apprecējos. Kad kārtāju maģistra eksāmenus, tad jau mums bija bērns. Bet Ilga jau labāk zinās tos datus. No sākuma mēs dzīvojām vienā dzīvoklī ar maniem vecākiem. Viņiem bija tikai divas istabas un ķēķis, tur bija

samērā šauri, mums bija viena istaba. Tanī laikā Zviedrijā bija ļoti liels dzīvokļu trūkums, ļoti grūti bija tikt pie dzīvokļa. Bet tad, pateicoties tam, ka Ilga bija medmāsa, mēs dabūjām dzīvokli Solnā. Tur bija mūsu pirmais dzīvoklis. Un tad ieradās mūsu vecākais dēls. Es vēl studēju tajā laikā. Lai varētu strādāt Zviedrijā par skolotāju, bija jānokārto arī zviedru ģimnāzijas eksāmeni, un pašās beigās man bija jāraksta domraksti. Mēs bijām aizbraukuši uz vienu pansiju Dālarnē. Man bija jāraksta domraksti, bet mūsu dēls briesmīgi bļautījās pa naktīm. Tad Ilga gāja ar viņu pastaigāties, kamēr viņš aizmieg. Un es tos beigu eksāmenus noliku. 1954. gada septembrī tas parādījās avīzēs – tolaik publicēja visus, kas nolika maģistra eksāmenus. Man bija maģistrs matemātikā un fizikā, un filozofijā. Tanī laikā bija briesmīgi liels skolotāju trūkums tieši matemātikā un fizikā. Un tanī pašā nedēļā, kad mans vārds parādījās avīzē, man zvanija un piedāvāja ar pirmdienu sākt strādāt. Es nemaz nebiju tā domājis. Likās, ka es vēl tā pa universitāti pamācīšos un skatišos, kā varētu turpināt studijas, un tikai pēc Ziemassvētkiem sākšu strādāt. Es biju viens pats mājās ar savu dēlu, kamēr Ilga strādāja. Viens piezvana un saka, vai es varot aiziet pie viņa. Es atbildu: *Nē, man puiku nav kur likt. Nu diemžēl nekas nesanāks.* Es vispār neesmu ieinteresēts, bet, no otras puses, tas bija turpat netālu. Un tā skola ir liela un laba. Svētdien agri no rīta šis zvana atkal, lai pirmdien nu sākot. Tad es pārdomāju un ar pirmdienu sāku strādāt.

Atceros, ka pirmā man bija fizikas stunda un man bija jāmāca, kā darbojas elektriskais zvans. Es nemaz nezināju, vai tas zvans darbosies. Tomēr viss beidzās labi, jā. Bet tanī skolā es biju tikai aizvietotājs, īstais skolotājs atnāca atpakaļ, un tā tas darbs izbeidzās. Man vajadzēja meklēt citu darbu, un to es dabūju šeit, Danderīdā. Tas bija 1957. gadā. Tad jau es biju pavalstnieks, jo tikai pavalstnieki varēja dabūt valsts darbu. Tā no 1957. līdz 1990. gadam, kad aizgāju pensijā, esmu strādājis Danderīdas skolā. Un, ja man ir atļauts lielīties, man liekas, ka es biju labs skolotājs.

Skolas direktors, kā zviedri saka – rektors, toreiz bija viens tāds interesants kungs no Zviedrijas ziemeļiem, samērā vienkāršs, bet dūšīgs administrators. Arī matemātiķis. Kad viņš pārņēma skolu, tā bija šausmīgi nolaista, iepriekšējais direktors kaut kādas šmuces bija sataisījis. Viņam vajadzēja palīgu, un viņš uzaicināja mani. Toreiz tas saucās rektora sekretārs, es sāku strādāt par rektora sekretāru. Tas nozīmē, ka man bija pilnas slodzes stundas matemātikā un fizikā un vēl es palīdzēju rektoram ar visādiem darbiem – piemēram, izrēķināt algas skolotājiem un izstrādāt shēmas skolā. Un tad zviedri 60. gados ieviesa amatu studiju rektors, kas ir palīgs rektoram dažādos darbos. Tad jau bija jāizsludina konkurss. Uz to vietu laikam turpat 20 gabali pieteicās. Bet, neskatoties uz to, ka es biju iecelotājs, tomēr iedeva to darbu man. Un tad, kad mans priekšgājējs pensionējās 1969. gadā, tad es dabūju rektora vietu. No sākuma tas bija skolā

te, Danderīdā, tur bija gan pamatskolas augstākās klases, gan ģimnāzijas klases. Bet 1982. gadā mēs uzbūvējām jaunu Danderīdas ģimnāziju. Un tur kā rektors es nostrādāju līdz 1990. gadam.

Braukt vai nebraukt – tāds ir jautājums

Vispār jāatzīst, ka te latviešu sabiedrībā agrāk bija divējāda nostāja pret braukšanu uz Latviju. Bija tādi, kas ļoti agri brauca. Un bija arī tādi, kas apmeklēja Padomju Savienības sūtniecībā kādus pasākumus, ko rīkoja latviešu pārstāvis. Te jau bija tas slavenais Ķezbers un Ziemeļis, un es nezinu, kas vēl. Tā bija tiekšanās saprast, kas Latvijā notiek. Bet es piederēju daļai, kas no tā norobežojās. Mums tā sajūta bija tāda, ka braukšana uz Latviju prasītu no mums zināmus meslus un tā būtu sava veida atzīšana tam, kas Latvijā notiek. Un tā jau faktiski bija, vismaz sākuma gados, jo tos, kuri brauca uz Latviju, intervēja radiofonā un par viņiem rakstīja tādā avīzītē. Tie cilvēki ne jau slavēja to, kas notiek Latvijā, bet nu, kad jau aizbrauca ciemos, kādu pozitīvu frāzi jau pateica, ko tad varēja izmantot. Un mēs tādā veidā negribējām meslus maksāt. Meita gan aizbrauca ar savu vīru pie viņa radiem 1976. gadā. Viņai bija liela ziņkāre par to, kas Latvijā notiek un kā tur ir. Tad jau bija ļoti ierobežota tā braukšana, viņi jau visur nevarēja tikt. Radi jau sirsnīgi viņus saņēmuši un sūtīja visi arī sveicienus. Kristīne tik teica, ka tie radi negribēja viesnīcā sēdēt un runāt, viņi arvien aicināja iet ārā pastaigāties un tikai tad gribēja runāties.

1988. un 1989. gadā sāka tās lietas noritēt citādi. Es ļoti labi atceros, ka man skolā strādāja viena krieviete par klavierskolotāju, un vienu reizi mēs sākām runāt. Viņa saka: *Nu tev jābrauc uz Latviju.* Es saku: *Ko tad es Latvijā darišu?* Bet nu sāku pamazām domāt un pārņācu mājās, un teicu Ilgai: *Brauksim uz Latviju!* Man vēl māte bija dzīva, un bažījāmies, ko nu viņa teiks. Bet pamazām tā ideja nobrieda, un tad jau rīkoja tādus kopējus braucienus. Mēs arī pietiecāmies. Labu laiku mēs neko par to nedzirdējām, nekādas ziņas, vai nu būs vai nebūs tas brauciens. Un tikai dažas dienas pirms tam uzzinājām, ka brauciens būs, bet vīzas dabūjām tikai dienu iepriekš.

Mēs tur bijām kādi 20 līdz 30 cilvēki. No mūsu ģimenes braucām:

Jānis Konstantīns Čakste 80. gados.
Foto no ģimenes albuma

Ilga un es, mūsu meita Kristīne ar saviem diviem puikām un arī mūsu jaunākais dēls Kārlis. Vispirms braucām ar kuģi uz Helsinkiem, tad no Helsinkiem gāja mazs kuģītis uz Tallinu. Atmiņā labi palikusi stāvēšana rindā un gaidīšana, lai visi tiktu cauri kontrolei. Tur laikam bija kaut kādi somi bez vīzas, un tie krievi nezināja, ko ar viņam darīt. Un tad nevis pasauca viņus malā, kamēr izdomā, ko darīt, bet visiem cilvēkiem bija jāstāv rindā un jāgaida. Nu beigās mēs tikām cauri, un tad tur bija autobuss, kas mūs veda uz Rīgu. Mēs dzīvojām viesnīcā *Latvija*.

Brīvvalsts latvietis padomju laika Latvijā

Rīgā mēs ieobraucām samērā vēlu, tomēr bērni jau tūlīt gribēja, lai mēs ejam kaut kur staigāt un apskatīties. Aizgājām uz to vietu, kur mēs dzīvojām – Valdemāra ielā 23, tanī laikā tā bija kaut kāda komunistiskās partijas vai armijas viesnīca. Mēs sākām runāties ar administratori, un es izstāstīju, ka esmu šinī mājā dzīvojis. Viņa saka, ka viņiem ir viens dzīvoklis, kas tiek turēts kā parādes dzīvoklis, ko viņa var parādīt. Un tas izrādījās tieši tas dzīvoklis, kur mēs dzīvojām! Tur, kur manam tēvam bija bibliotēka un zāle, viss sienas izkārtojums, griesti un grīdas, viss bija no veciem laikiem. Un maniem bērniem tūlīt jau radās cits priekšstats, kas mēs bijām te, Latvijā, bijuši. To mēs pirmajā vakarā apskatījāmies. Bet vispār jau iespāids bija stipri krievisks. Tas bija deformējoši. Visa tā viesnīca *Latvija* jau nu arī.

Kārlis bija liels fotografētājs un sabildēja visas tās rindas, kas tanī laikā bija, tās bija tādas ļoti raksturīgas. Un vēl Ilga ļoti gribēja aizbraukt uz Ventspili, kaut arī to nedrīkstēja darīt. Kārlis ir ļoti uzņēmīgs, un viņš gāja pie tā *Inturist* direktora runāt. Beigās viņi atnāca un pateica mums: *Jā, jūs varat braukt, bet jums jābrauc ar pēcpusdienas vilcienu, kas iet caur Jelgavu. Un jums ir jāsež pirmajā vagonā.* Un tad vilcienā bija viena dāma, kura sēdēja Ilgai blakām un visu laiku lasīja. Tad mēs brīžam zviedriski runājām, domājām, to tā sieviete varbūt nesaprot. Arī viņu Kārlis nofotografēja. Ventspilī radi mūs sagaidīja, un mēs palikām pie viņiem kādu nakti, Ilga redzēja savu vecāku māju.

Pirmajā dienā mēs gājām kopā ar visiem pārējiem, mums rādīja Rīgu. Vādītāja bija tāda īsta *intūristu* dāma. No sākuma briesmīgi stāstīja, bet tad kaut kādā veidā viņa dabūja zināt mūsu uzvārdu, tad viņa palika stipri jocīga un ļoti uzmanīga. Bija arī izbraukums uz Jūrmalu, un tas jau nu bija briesmīgi deformējošs. Mēs aizbraucām uz Majoriem, un tur bija tikai krievi. Kaut kur Bulduros paēdām pusdienas, un tad mēs teicām, ka tagad iesim paši uz savu roku meklēt mana tēva vasarnīcu. Iesēdāmies vienā taksītī un teicām, lai viņš brauc pa Bulduru prospektu. Adresi es neatcerējos, bet to virzienu es apmēram zināju. Un

šis drāž tik ātri, ko tik var, un mēs sakām: *Lēnāk*. Bet viņš nesaprot. Jūrmala jau nu bija aizaugusi un pilnīgi pārmainījusies, tā ka es nevarēju nemaz īsti orientēties, tikai ceļš uzreiz izbeidzās. Nu es saku, lai brauc atpakaļ un lai brauc lēnām. Nē, viņš atkal drāžas. Nu un tad mēs redzējām, ka tā lieta neiet, es teicu: *Apstājies, mēs iesim tagad kājām!* Un tad tas automobilis pietājās tieši pie tēva vasarnīcas. Tur bija alkoholiķiem vai militārajiem atpūtas māja ierīkota. Mēs prasījām, vai tur var iet iekšā fotografēt. To nevarēja darīt, bet mēs tāpat no āra fotografējām, aizgājām uz jūrmalu, izstaigājām visu. Manam mazākajam mazdēlam, tam jau nebija daudz gadu, viņam tās smiltis sevišķi gāja pie sirds. Bet tad viņš iegāja tādās pelķēs jūrmalā, un tās kurpes pēc tam smirdēja un palika melnas, jūra laikam bija netīra. Mēs izstaigājāmies un gribējām jau iet atpakaļ uz staciju, kad Kārlis ievēroja, ka divi kungi mums visu laiku sekojuši. Viņš viņus pat nofotografēja. Tā bija.

Jā, mēs Rīgā tikāmies ar radiem, Ilgai bija atbraukuši arī no Ventspils. Un tad satikām manu māšīcu un brālēnus, kas bija izsūtījumā Sibīrijā. Viņi stāstīja savus likteņus. Tas jau bērniem briesmīgi gāja pie sirds, kā viņi, divi bērni, bija palikuši vieni paši Sibīrijā. Māte bija slimnīcā. Nu un tad atkal mūsu jaunākais dēls, viņš bija ievērojis, ka varot irēt automobiļus. Un viņš gribot braukt uz Jelgavu. Jelgava bija tikko atlaista, tur varēja braukt. Agrāk jau uz Jelgavu nedrīkstēja braukt. Bet nu par to, ka varēja automobili irēt, par to katrā ziņā neviens nebija dzirdējis. Un Kārlis tad atkal gāja pie direktoriem, un pēc ilgas runāšanas viņi mums iedeva vienu mašīnu. Un izprasīja, kur mēs brauksim. Mēs teicām – uz Jelgavu, pie manas māšīcas. Bet klusībā mēs jau bijām norunājuši, ka izmetīsim vienu līkumu un aizbrauksim uz *Aučiem*, un apskatīsimies, kā tur izskatās. Pie manas māšīcas jau nu bija sirsnīga tikšanās un jocīgā kārtā nekādā veidā nejuta visu to gadu starpību, ka tik ilgi mēs nebijām redzējušies. Mēs jau tagad pavisam citi cilvēki – gan viņi,

Pie vectēva "Aučiem" 90. gados.
Foto no ģimenes albuma

gan mēs, bet tāda brīva un sirsnīga izrunāšanās bija. Mēs aizbraucām arī uz *Aučiem* un redzējām, cik tur bēdīgi izskatās. Tas bija traģisks brīdis, to var teikt, jā. Tur agrāk bija ļoti smuks ābeļdārzs, tas izcirsts. Un māja pilna ar visādiem iedzīvotājiem. Tur nemaz nevarēja visur tikt iekšā, mēs tik pie vienas vecas latviešu mammiņas iegājām. Kad mēs braucām mājās, mašīna sāka rādīt sarkanu uguni. Tas benzīns bija tā nomērīts, lai knapi, knapi pietiek. Benzintanki jau droši vien bija kaut kur, bet mēs nepratām tanī laikā vispār tikt uz priekšu. Pat braukt ar autobusu mēs nepratām. Radi un skolasbiedri tā kā uz rokām nēsāja. Mūs jau vizināja, vienreiz pat ar ātrās palīdzības mašīnu bija ar mieru vest uz kapiem. Skolasbiedri bija veselu balli uztaisījuši. Mēs bijām apmēram 20 puīši, kad beidzām ģimnāziju. Viena trešdaļa bija Latvijā, viena trešdaļa bija trimdā un viena trešdaļa – pazudusi.

Tagad jau mēs visu mākam paši. Kad mēs pēc vairākiem braucieniem varējām paši tikt galā autobusā un tramvajā vai vilcienā, tad jau mēs jutāmies ļoti varonīgi. Un 1991. gadā mēs braucām ar savu mašīnu uz Latviju. 1995. gadā bijām Latvijā 10 reižu, bet tas bija gandrīz par daudz, sevišķi, ja nav pašiem sava dzīvokļa, kur palikt. Tagad daudziem latviešiem ir dzīvokļi Rīgā, tā ir pavisam cita sajūta, kad ir kur palikt.

Bet nu pirmā braucienā mēs izstaigājām kapus, izstaigājām Jūrmalu, bijām Jelgavā un Ventspilī, bijām *Aučos*, tikāmies ar radiem, klasesbiedriem un draugiem.

Intervija NMV-455, ierakstīta Stokholmā 1996. gadā.

Atšifrēja Ilze Gensberga.

Intervēja un publikācijai sagatavoja Baiba Bela.

Aina Zvejniece

Pirmoreiz viņu iepazīnu neklātienē, kad noklausījos 1996. gadā tapušo interviju ar trim vingrošanas grupas dalībniecēm Zviedrijā – Izabellu Cielēnu, Skaidrīti Dimiteri un Aina Zvejnieci. Intervijā, cita citu papildinot, viņas stāstīja par nonākšanu Zviedrijā, pirmajiem iespaidiem un iedzīvošanos, tādējādi atklājot pilnīgi atšķirīgus skatpunktus un redzējumus. No visām trim Ainas balsis bija vismazāk dzirdama. Tāpēc 2007. gadā devos uz Zviedriju uzklausīt tieši Ainas stāstu. Šoreiz bijām divatā un atmiņas raisījās nepieņemami.

Aina Zvejniece dzimusi 1926. gadā Rīgā, bērnību pavadījusi draudzīgā un saskanīgā ģimenē pilsētas nomalē. Sākoties skolas gaitām, viņa dodas uz pilsētas centra skolu. Pateicoties skolotājas ieteikumam, vasaras brīvlaikā Aina strādā par aukli Latvijas otrā prezidenta Zemgala ģimenē “Aučos” Jelgavas apkārtnē. Kad 1944. gadā padomju karaspēks ietiec ķīli Latvijā un ieņem Jelgavu, sākas Ainas Zvejnieces bēgļu gaitas līdz ar tūkstošiem citu, kuri dodas uz rietumiem – uz Kurzemi, kur vēl notiek cīņas. 1944. gada rudenī kopā ar Zemgala ģimeni Aina Zvejniece pārceļas uz Zviedriju Latvijas Centrālās padomes organizētajā bēgļu laivu braucienā. Dzīvesstāsts atspoguļo notikumus Latvijā pirms došanās trimdā un dzīvi svešumā.

Aina un Gunars kāzu dienā, 1955. Foto no ģimenes albuma

Šobrīd Aina Zvejniece aktīvi iesaistījusies Stokholmas latviešu baznīcas draudzē, dzied latviešu kori, brīvajos brīžos pieskata mazdēlu Adrianu un runā ar viņu latviešu valodā.

Sekojošā stāsta hronoloģijai, lasītājam sagatavotas epizodes, kas raksturo Ainas personību, saikni ar vecākiem, kas palika Latvijā, un sākumā neskaidro savas dzīves ceļa veidošanos svešajā valstī. Aina viena no pirmajām sāka apciemot vecākus okupētajā Latvijā. Viņas stāstā liela loma ir ģimenei, kas ļāva pievērst vajadzīgo uzmanību bērnu un vēlāk arī mazbērnu audzināšanai un tagad dod iespēju ģimenē sarunāties latviešu valodā.

Ieva Garda-Rozenberga

Kā tikt pie konfektēm

Esmu dzimusi 1926. gadā Rīgā, Duntē ielā Sarkandaugavā. Man priekšā jau bija brālītis Jānis, divus gadus vecāks. Tēvs bija ierēdnis un daudz nepelnīja, bet manai mātei viņš aizliedza strādāt, jo viņai bija jākopj bērni. Tomēr mēs dzīvojām labi un bijām saskanīga ģimene. Mana bērnība bija ļoti skaista.

Sarkandaugava 30. gados bija plata upe, tecēja paralēli Duntē ielai, mēs tur gājām slidot, savukārt uz Mežaparku – slēpot. Mamma iemācīja gan slidot, gan slēpot. Atceros, ka četrus gadus vecumā dabūju Ziemassvētkos lelli – Grietiņu. Tā man ir vēl tagad.

Skolas gaitas sāku Kronvalda pamatskolā. Mēs tur bijām samērā daudz no Kundziņsalas puses. Kronvalda pamatskola bija izslavēta. Uz skolu braucu ar tram-

vaju, biļetes cena bija septiņi santīmi. Kad sagribējās *gotiņas*, par tramvajam domāto naudu iegādājos saldumus un nācu atpakaļ uz Sarkandaugavu kājām. Par septiņiem santīmiem varēja dabūt septiņas *gotiņas* – bez papīra maksāja vienu santīmu gabalā, ar papīru – divi santīmi. Tagad esmu braukusi uz Sarkandaugavu un man liekas – šito lielo gabalu es nācu dēļ septiņiem santīmiem par *gotiņām!*

Slidotava uz Sarkandaugavas ledus. Staltā ēka Duntē ielā, kurā Aina dzīvoja, 1931. Foto no ģimenes albuma

Raibas dienas, raibi gadi

Kad mācījos 4. klasē, radās iespēja turpināt mācības ģimnāzijā. Iestājos 2. pilsētas ģimnāzijas sagatavošanas klasē. Iekļuvi franču valodas klasē.

Kad 1940. gada 17. jūnijā krievu karaspēks ar tankiem iebruca Rīgā, atceros sekojošu epizodi: netālu no Centrālstacijas laukuma krievu zaldāti iesvieda kanālā policistus. Steidzos, cik ātri vien varēju, uz mājām un paslēpos, bailes bija milzīgas.

Diez vai īsti tomēr sapratām, cik nopietna ir situācija. Zinu, ka dažas no manām draudzenēm bija iestājušās pretdarbības pulciņos, bet es ne. Atceros, ka krievu karavīri gāja gar mūsu skolu, bet mēs sēdējām logā un mēdijāmies. Tagad, kad tā atminas, jādomā, kādas muļķības darījām, jo toreiz mums taču par tādu lietu varēja iznākt lielas nepatikšanas.

Kad skolā bija vasaras pārtraukums, mums vienmēr bija jābrauc uz laukiem strādāt. Tas bija vēl pirms kara un turpinājās arī, kad vācieši bija ienākuši. Es parasti gāju pie radiem ganīt govīs. Pēdējos skolas gados mani sūtīja retināt cukurbietes Zemgalē. Bet no vasaras darbiem tomēr govju ganišana visspilgtāk palikusi atmiņā. Pat sapņos skaitīju, vai tik visas ir! Daudz to govju tur nebija, varbūt desmit, bet tas bija Vidzemē, kur nebija pļavas, vienīgi meži visapkārt. Es nebiju iedomājusies, ka ganam ir tik grūti. Bet, tā kā saimniece bija mana radniece, tad man gluži tik grūti kā citiem arī nebija. No tā laika man ir ļoti gaišas atmiņas.

Pēdējā vasara pirms ģimnāzijas beigšanas man bija izšķiroša – vajadzēja kaut kur braukt un strādāt, bet es vēl nezināju, kur. Atnāca mana vingrošanas skolotāja. Mācībās man negāja pārāk labi, bet sportā gan biju teicamniece. Viņa mani diezgan labi ieredzēja un jautāja, vai es negribot braukt pieskatīt kādu puisīti Zemgalu¹ ģimenē, kas dzīvoja Jelgavas tuvumā *Aučos*, turpat, kur Čakstes² ģimene. Es skolotājai atbildēju: *Jā, braukšu!* Paņēmu vasaras kleitiņu un aizbraucu.

Toreiz mani vecāki dzīvoja Slokā. Tēvs bija atlaists no darba Rīgā, un, tā kā mamma un vecmamma bija no Slokas, tad mani vecāki devās uz turieni. Tēvs sāka strādāt par feldšeri Slokas celulozes fabrikā. No Slokas es ļoti veikli varēju tikt līdz Jelgavai ar kuģīti, kas toreiz kursēja pa šo ceļu. Kuģītis piestāja pie pašām *Auču* mājām. Tur priekšā mani sagaidīja Čakstes kundze un Zemgala ģimene – divas meitas un viens maziņš puisītis, kam nepilni divi gadiņi. Piedzes ar bērniem man īpaši nebija, bet gāja labi.

¹ Gustavs Zemgals (1871–1939) – Latvijas Republikas otrais prezidents.

² Jānis Čakste (1859–1927) – Latvijas Republikas pirmais prezidents. Trimdā uz Zviedriju devās Jāņa Čakstes dēls Mintauts ar ģimeni.

Kad sākās krievu iebrukums un viņi tuvojās Jelgavai, Čakstes un Zemgali paņēma divus zirgus, divas govis un brauca prom, es viņiem devos līdzi. Sākumā visi domājām, ka uz kādu laiku pamuksim, lai pēc neilga laika, kad viss būs nomierinājies, varēsim doties atpakaļ. Braucot prom, ceļš veda garām Slokai. Ieskrēju savās mājās, kur tobrīd tēvs atradās viens. Viņš man teica: *Brauc! Vēlāk, kad mamma atnāca mājās un uzzināja, kas noticis, viņa tēvu esot izbārusi un pārmetusi: Ko tu to skuķi laidī? No vienas puses, es gan tajā brīdī vēl nebiju ap-tvērusi, ka bēgsim pāri jūrai. Atceros, ka tēvs man teica: Te tev liks tranšejas un grāvjus rakt. Pabrauc, pabrauc līdzi! Tā arī dariju, pabraucu līdzi...*

Bēgļu pārplnā laivā

Pati braukšana Latvijā bija bez sarežģījumiem. Kad izplatījās ziņa, ka Čakstes kundze ir ceļā, tad mūs visus godam cienāja. Jāsaka, ka jaunieši tomēr uzņem kara stāvokli citādāk nekā pieaugušie. Man jau 17 gadu, bet biju diezgan vēl bērnišķīga. Bet, kad tuvojāmies jūrai, es sapratu, ka patiešām brauksim prom. Nonācām Jūrkalnē, kur mums sanāca gaidīt laivu vairāk kā mēnesi. Tad kādu vakaru saņēmām ziņu, ka laiva ir pienākusi. Gājām uz jūrmalu pa mežu, visapkārt, protams, tumšs, un likās, ka turpat brikšķ un brakšķ. Nezinājām, vai mūs kāds novēro. Atnācām, bet laiva tomēr nebija piebraukusi. Nu jāstaigā atpakaļ, un tas ceļš likās patiesi šausmīgs. Turp ejot, vismaz bija apziņa, ka tagad beidzot kaut kas notiks, bet, kad laiva nebija pienākusi, uznāca bailes. Gaidījām vēl pāris nedēļas. Atkal pienāca ziņa, ka laiva ir, un mēs gājām atkal. Šoreiz gan laiva tiešām bija klāt. Tā saucās manā uzvārdā (lai gan toreiz vēl nezināju, ka nākotnē tāds man būs) – *Zvejnieks*. Vispirms bridām uz mazu laiviņu, lai ar to tiktu pie lielās laivas. Lielā laiva bija domāta droši vien apmēram 75 personām, mēs bijām ieradušies 160. Vienā brīdī paziņoja, ka tagad vairāk cilvēkus nevarēs paņemt līdzi – laivā nav vietas. Bet es vēl stāvēju krastā! Čakstes kundze tika uznesta laivā, Zemgalu ģimene arī. Skrēju ūdenī ar vienu vienīgu domu – man jātiek laivā, kur tad es atpakaļ braukšu! Tiku klāt pie laivas un uzrāpos. Dzirdēju, kāds saka: *Skuķis jāņem līdzi*. Tā es viena no pēdējām tiku. Augšā visi vairs sasēsties nevarēja, bet apakšā jau bija mātes un bērni. Kādu laiciņu stāvējām kājās, bet tik ilgi jau tā nespēj. Pamazām ierīkojāmies tā, lai katram iznāktu kur sēdēt. Mugurā man vēl arvien bija tā pati vasaras kleitiņa. Vēlāk dabūju bikses no Zemgala kunga.

Braucām mēs ļoti ilgi. Satraucošu brīžu netrūka. Kādā mirkli motors apstājās. Vēl satraucošāk tomēr bija, kad pamanījām zemūdeni. Redzējām, ka nāk no tālienes, dodas uz mūsu pusi. Pie sevis domāju: mēs te esam tik daudz un bērni arī lielā skaitā, vai tiešām nodaris mums ļaunu? Zemūdene piebrauca mums pavisam tuvu, apskatījās, bet pēc tam tiešām aizbrauca.

Braucām vienu nakti, vienu dienu un tad uzskrējām uz sēkļa, kur vēl nosēdējām diennakti un vēl vienu nakti, iznāca diezgan ilgi. Kaut kā bija jāiesūpo laiva, lai tā noietu no sēkļa. Mudināja, lai mēs visi pavirzāmiešos uz vienu pusi, tad uz otru, lai iekustinātu, bet laiva stāvēja uz vietas. Tomēr sajūta bija samērā laba, jo šajā brīdī jau varējām saredzēt Zviedrijas krastus. Tika atrasta muca un kaut kas līdzīgs airim. No laivas tika norauta kāda laža. Kāds sportists ar šiem priekšmetiem izairējās malā. Attālums tomēr bija diezgan pamatīgs – kādi trīs kilometri no krasta. Viņš krastā sameklēja laivu un ar to atairējās atpakaļ. Paņēmis līdzī Aizsilnieka³ kungu, kurš prata zviedriski, atkal devās uz krastu, lai tur sarunātu palīdzību no zviedru zvejniekiem. Tad arī noskaidrojās, kāpēc viņi nebija braukuši palīgā. Izrādījās, ka atrodamies aizliegtā zonā, tur viņiem bija liegts iet jūrā. Turklāt viņi tobrīd nezināja, kas mēs esam.

Pirmais vārds zviedriski

Priekšrocība atrasties uz klāja ļāva sekot notikumam norisei, biju lietas kursā. Mātes un bērni, kuri atradās apakšējā stāvā, nezināja, kas notiek. Tuvojās nakts. Sāka nākt zviedru zvejnieku laivas, kuras veda mūs krastā. Mūsu laivā vairāki bija no Latgales – vienkārši, feini puikas. Tiem līdzī paņemts šņabītis. Cienāja zviedru airētāju, kurš veda mūs krastā. Tas saka: *Skål!* Tas tad arī bija pirmais vārds, kuru iemācījies zviedriski – *Priekā!*

Atrādāmiešos Fidē, Gotlandes salas pašos dienvidos, kur vēl neviens no baltiešu bēgļiem nebija izkāpis krastā. Bēgļi parasti izkāpa krastā Slītē,⁴ kas atrodas Gotlandes austrumos. Tā kā lielā laiva bija diezgan augsta, tad vecākiem cilvēkiem, piemēram, Zemgala kundzei un Čakstes kundzei, nebija iespējas pašām izkāpt. Tas nozīmēja, ka viņas un arī mātes ar bērniem palika uz laivas un brauca tālāk uz Slīti.

Mums, pārējiem, izkāpjot Fidē, bija sagādāts zirgs un līnijdroška, kas mūs aizveda uz Fides baznīcu. Draudzes namā mūs sagaidīja baznīcas dāmas, kas bija jau izvārijušas kafiju un sagatavojušas sviestmaizes. Apgaismotā draudzes mājā dabūjām baltmaizi un šokolādi, kakao. Brīnišķīgi! Kaut ko tādu sen nebijām baudījuši. Vēlāk mēs sanesām baznīcā salmus. Es gulēju tieši zem altāra. Nu laikam tad Dieviņš teica: *Tu labs skuķis, guli!*

Nākamā dienā mūs veda uz Visbiju. Vispirms visus atutoja – iegājām teltī visi pēc kārtas. Man jau nekādas drēbes nebija, bet zviedri bija saziņojuši un

³ Tautsaimniecības doktors Arnolds Aizsilnieks (1899–1982). 1944. gadā Latvijas Universitātē iegūst doktora grādu tautsaimniecībā un tajā pašā gadā izbrauc uz Zviedriju.

⁴ Slītē latviešu bēgļi vēlāk uzstādīja piemiņas plāksni *Paldies Gotlandei!*

tās mums izdalīja. Visbijā nodzīvojām diezgan ilgi, apmēram mēnesi, jo pa to laiku bija nogremdēts viens zviedru kuģis un nevienu nelaida braukt pāri jūrai. Sagaidījām tur Jaungadu.

Jaunībā grūtības nav grūtas

Kādu dienu viena latviešu dāma teica: *Esmu dzirdējusi, ka ir restorāns, kur vajag trauku mazgātājas. Nāc līdzi, aiziesim!* Aizgājām, un viņi tiešām meklēja darbiniekus. Sākām tur strādāt ar visu to, ka trūka darba atļaujas, jo mums taču vispār nebija pat pasēs. Kādu kroniņu varējām tur nopelnīt, par to varēju nopirkt šokolādi un zeķes.

Pēc kāda mēneša mūs pārveda no Visbijas uz cietzemi, uz Fāgeršē (*Fagersjö*). Tur mums labi klājās, jo nometnē jau bijām sadraudzējušies un tagad jutāmies brīvāki. Sadalījām saimnieciskos uzdevumus. Kad bija jāmazgā trauki, tā likās tikpat kā izprieca, jo izrāva no ikdienas. Vēl es tur pieskatīju mazus bērnus. Bet, ko mēs darījām vakaros, to es neatceros. Garlaicīgi nekad nebija, mēs visi sadzīvojām draudzīgi.

Nometnei apkārt bija žogs, kam varēja izlīst cauri, tā vakaros gājām uz Fāgeršē ezeru. Kāpām kalnos un skatījāmies Stokholmas virzienā. Pricējāmies par spožo gaismu no lielpilsētas. Uz turieni vēl nedrīkstējām braukt. Laiks aiztecēja. Pienāca maijs, un mūs sāka sūtīt darbos. Mani ar kādu vecāku dāmu ierīkoja darbā Kumlā, kur atradās tekstilfabrika. Tur irējām istabu. Fabrikā man bija jāšuj žaketēm piedurknes, kas ir sarežģīti. Sākumā reizēm iedeva pārstrādāt, bet es nekad nejutu, ka man būtu bargi pārmests – es kaut ko nemāku vai esmu nepareizi iešuvusi. Ar laiku iemācījos.

Ilgi es tur gan nepaliku, tikai pāris mēnešus. Pienāca ziņa no Aizsilnieka kunga. Stokholmas priekšpilsētā Saltsjobādenē (*Saltstjödaden*) bija veikalu ķēdes *Konsum* izglītības centrs, kur jau strādāja četras latvietes, un viņš zināja, ka tur labprāt pieņemtu darbā vēl vienu. Es to darbu dabūju. Tā bija liela māja, drīzāk pils, kur apmācībās piedalījās gan topošie, gan esošie *Konsum* darbinieki. Mēs, latvietes, tīrījām telpas, klājām un novācām galdus, kā arī mazgājām traukus. Saimniece mums toreiz likās barga, bet viņai viegli ar mums nevarēja būt, jo zviedru valodu vēl pārāk labi nepārvaldījām. Tomēr gāja jautri. Dažreiz valodas šķērslis izraisīja pārpratumus. Piemēram, zvana telefons un es atbildu. Saprotu, ka vaicā pēc saimnieces. Taču es saku: *vānta liten*, tas nozīmē – *gaida maziņo*. Man tai vietā bija jāsaka: *vānta lite – pagaidiet mazliet!* Velāk tik apķēros – vai, ko es viņiem pateicu! Pie tam saimniece jau bija dāma cienījamā vecumā...

Mājturības darbus es Latvijā tikpat kā vispār nebiju veikusi. Saltsjobādenē iemācījos putru vārīt un kūciņas cept. Piektdienās parasti rīkoja deju vakarus. Pēc tam uz parketa palika melnumi, kuri bija jānotīra – uz ceļiem jātup un

jākasa nost. Mēs, meitenes, kasām, kasām, bet, cik ilgi kasīsi, sākām runāties un arī piecēlāties kājās. Mums par laimi, saimniece nekad klusu nenāca, viņas soļus skaidri varēja dzirdēt, tā ka, tos saklausot, mēs atkal veikli pietupāmies un turpinājām darbu. Es saimniecei tīri labi patiku. To sapratu, kad pēc dažiem mēnešiem man uzdeva tīrīt viņas istabu. Tas bija paaugstinājums, jo to parasti darīja tikai zviedru meitenes.

1946. gadā Aizsilnieka kungs kopā ar vēl dažiem tautiešiem izkārtoja latviešu vakara ģimnāziju Stokholmā tiem, kas gribēja pabeigt Latvijā iesāktās mācības. Sapulcējās daudz jauniešu. Starp tiem bija arī mans nākamais vīrs Gunars. Pa dienu lielākā daļa no mums strādāja, un vakaros apmeklējām ģimnāziju. Tikai dažus skolniekus vecāki uzturēja. Brauca arī no citām pilsētām. Izglītību nobeidzu trīs gadu laikā.

Skolas gados es arī iesvētījos. Iesvētīšanas dienā Saltsjobādenes saimniece sarīkoja man pieņemšanu, kur varēju visus savus labākos draugus uzaicināt. Par šo skaisto žestu esmu tik ļoti pateicīga.

Pēc latviešu ģimnāzijas beigšanas noskaidroju, ka bez eksāmeniem varu iestāties mūsu skolā. Tā arī izdarīju. Mamma kādreiz gribēja, lai es kļūtu par ārsti. Bet es tiku par māsu. Mana tante arī ir žēlsirdīgā māsa no Latvijas Sarkanā Krusta, taču viņa par māsu skolu stāstīja briesmu stāstus. Savukārt man ir tikai labi iespaidi. Kādu pusgadu strādāju slimnīcā par apkopēju, lai pārliecinātos, vai tā ir mana pareizā izvēle. Kad redzēju, ka jā, tad iestājos māsu skolā un mācījos trīsarpus gadus. Tā kā man pašai līdzekļu nebija, izvēlējos Svētā Ērika skolu. Tā bija Stokholmas pašvaldības pārraudzībā, un mācības tur bija par brīvu, turklāt studentiem piedāvāja istabu internātā. Manā kursā bija 32 meitenes. Mums katrai bija sava istaba, bet, kad nācām mājās, tad bija jāiet garām vienai dāmai, kas sēdēja un pārbaudīja, lai vīrieši pie mums neuzkavējas. Stingri, stingri, kaut arī tā nebija tā stingrākā skola. Citas draudzenes gāja Sarkanā Krusta māsu skolā. Tur ar kuru katru nevarēja pat draudzēties. Bet mūsu skolā neviens neprasīja, ar ko es satikos. Ko strādāt un mācīties bija daudz, bet vakaros visas kursabiedrenes

Ģimnāzijas sporta svētkos Stokholmā, 1947. Foto no ģimenes albuma

Pēc četru gadu mācībām
pilntiesīga žēlsirdīgā māsa, 1955.
Foto no ģimenes albuma

sanācām kopā un izsūdzējāties par virsmāsu “pārestībām”. Skolas brīvdienās – Ziemsvētkos un Lieldienās – gāju piepelnīties šokolādes fabrikā, dzērienu fabrikā pie slidošās lentes vai tīrīt dzelzceļa vagonus. Jaunībā visu var iespēt! Man patika mani studijas gadi. Pēc četriem gadiem diploms bija mans.

Atceros, kamēr vēl mācījos ģimnāzijā, likās, ka pastāv iespēja: viss nokārtosies un varēsim drīzumā braukt atpakaļ uz Latviju. Kad gāju māsu skolā, jau izskatījās citādāk. Saprātu, ka atrašanās ārpus dzimtenes nav īslaicīga. Vēstules vecākiem sūtīju uz savas vecmamma adresi, lai mammai un papam nebūtu nepatikšanas. Pēc dažiem gadiem Zviedrijā sāku saņemt vēstules arī no vecākiem.

Mamma gan bija šausmīgi nikna, ka biju aizbraukusi, viņai pat sveiki nepateikusi. Viņa mani nekad nebūtu laidusi. Viņai diezgan ilgi bija mazlietiņ arī tā kā rūgtums pret papu par to, ka es *pabraucu līdz*. Mans brālis bija iesaukts vācu armijā. Viņš aizbrauca uz Vāciju un pēc tam uz Ameriku. Tā vecāki palika vieni paši. To visu viņa pastāstīja, kad atbrauca ciemos. Kādus divus gadus meklēju, kā to izdarīt. Izdevās nokārtot, ka mamma varēja atbraukt jau krievu laika sākuma gados. Arī es diezgan drīz sāku braukt ciemos uz Latviju. Braucu, kad viens bērns bija jau piedzimis un otrs – vēderā.

Jaunā sieva un mamma

Kad sāku iet māsu skolā, tad sāku ieiet arī zviedru sabiedrībā, līdz tam jau vairāk tikai ar latviešiem iznāca tikties. Māsu skolā citu latviešu vispār nebija. Tā kā dzīvoju internātā, tad man bija zviedru draudzenes un pacienti. Viena bija tāda īsta draudzene, bet citas gan man likās tādas jocīgas. Tā īsti nevarēju uzticēties, jo viņas neko nezināja par Latviju. Katram bija atsevišķi jāsāsta, un nākošā reizē, kad satikās, tad atkal: *Ak tā, tu no Igaunijas*. Un tad jau zūd griba kaut ko stāstīt, tik un tā neko nezinās.

Protams, es satikos arī ar latviešiem no latviešu ģimnāzijas. Tad tur iznāca mazlietiņ tāds kā precību birojs, jo mēs visi bijām vienos gados. Mēs gandrīz visi viens ar otru saprecējāties, kopā iznāca kādi pieci pāri. Es apprecējos ar Gunaru. Līdz laulībām draudzējāties kādus desmit gadus. Nekāda steiga jau mums nebija. Mēs daudz ceļojām: ar vilcienu iepazīnām Zviedriju, ar lidmašīnu – Eiropu. Mums bija tā saucamās ārzemnieku pases.

Precēties izlēmām abi kopā. Aizgājām uz restorānu un teicām – nu mēs saderinājamies. Vienkārši. Tas bija tāds priecīgs brīdis, kaut bijām jau par to skaidrībā. Man tās precības pat nelikās tik nozīmīgas, bet mana tēva māsa, kas arī te bija, tā gan gribēja, lai šuju kleitu un ejam baznīcā. Laulības notika Lundā, jo tur dzīvoja Gunara tēvs Teodors. Viņa māte dažus gadus agrāk bija mirusi. Mācītājs Teriņš atbrauca un noturēja ceremoniju latviski. Lundā un Malmē ļoti daudz latviešu dzīvoja. Tie Zvejniekus pazina. Un tā baznīcā bija daudz cilvēku. Uz kāzām atnāca radnieki un draugi, kas dzīvoja Gunara tēva mājā. Kad gājām baznīcā, tad sniegs sniga, bet, kad nācām ārā, lija lietus.

Pēc kāzām man piešķīra mazu istabiņu slimnīcas tuvumā. Man jau bija paredzēts, ka turpināšu strādāt Stokholmas Dienvidu slimnīcā. Kad gaidīju vecāko meitu Ilzi, pateicoties darbavietai, dabūju irētu divistabu dzīvokli. Mums bija latviešiem tāds ārsts, kas bērnus sagaidīja. Ginekologs Āboliņš. Bet man jau daudz uz apskatēm nebija jāiet. Viņš teica: *Kad kaut kas ir, tad piezvani!* Paskatījās acīs: *Tu droši vien jūties labi!* Un mēs dikti gaidījām bērniņu. Vīrs bija ļoti priecīgs.

Ilze ir dzimusi 1963. gadā un Anneli – 1968. gadā. Kad es vairs nevarēju strādāt, slimnīcai piederošo dzīvokli nedrīkstējām paturēt. Dzemdību atvaļinājums eksistēja, bet tas bija īss, un gribēju pirmos gadus būt mājās ar bērniņu. Sāku strādāt slimnīcā pa naktīm. Pārāk labi man tas nepatika, bet – kas jādara, jādara. Par laimi, drīz vien man piedāvāja strādāt nedēļas nogalēs, kad Gunars no sava darba bija brīvs un varēja pieskatīt bērnus. Priekšlikumam uzreiz piekritu.

Biju ievērojusi, ka turpat tuvumā pie slimnīcas būvē jaunus dzīvokļus. Pieteicos, ka tur labprāt vēlētos dzīvot. Laimējās! Mēs dabūjām irēt trīsistabu dzīvokli.

Aina + Gunars = precēsīmies! 1955. Foto no ģimenes albuma

Lielie prieki – pirmais bērniņš Ilzīte, 1963. Foto no ģimenes albuma

Ciemošanās

Pirms piedzima Ilze, tas iznāk vēl Hruščova laikā, man mamma atbrauca. Viņa gan bija riktīgi nostrostēta, lai neko neskatās un neko nestāsta – neko, neko! Gandrīz izlikās, ka viņa nemaz neskatās, ko es rādu. Kad es teicu: *Mammiņ, nu apskaties, apskaties, vai nav smuki!* Tad viņa tik atbildēja: *Ai, pie mums ar tā ir!* Pat mājās, kad bijām divatā, viņa neko daudz nerunāja. Vismaz paps tā vēlāk atstāstīja, ka viņa bijusi kā lēmēta tajā pirmajā reizē. Viņa gandrīz tā kā gribēja pat braukt mājās jau pēc divām nedēļām: *Nez, ko paps tur mājās dara?* Bet tad nākošā reizē es viņus abus divus izsaucu. Mamma tad bija jau drusku mierīgāka. Paps atbrauca un par visu brīnījās. Mums ir ļoti daudz tiltu, un viņš visus tos izstaigāja. Es laikam esmu papa meita, jo viņš arī vairāk tā pozitīvi domā. Un tad atceros, ka viņus pratināja...

Diezgan drīz (60. gadu beigās) es sāku apciemot vecākus Latvijā. Tad, kad Ilzei bija četri gadi un gaidīju Anneli, sāku braukt. Mums laimējās, jo drīkstējām dzīvot mājās pie maniem vecākiem. Viņi dzīvoja Slokā, kur mēs drīkstējām ciemoties, bet tikai kādu kilometru tālāk prom sākās “ārzemniekiem” aizliegtā zona. Tik ļoti priecājos, ka varēju parādīt mammai un papam Ilzi. Kad gatavojāmies braucienam atpakaļ uz Zviedriju, mamma bija noraizējusies, kad tad atkal tiksimies. *Brauciet nākamgad ar,* viņa teica, un tā arī sanāca, ka turpmāk braucām katru gadu, kamēr vecāki dzīvoja.

Pirmajā braukšanas reizē visu ceļu bija tāds satraukums. Jābrauc bija ar kuģi uz Tallinu, tālāk ar nakts vilcienu (dienas gaismā bija aizliegts ceļot) uz Rīgu. Interesanti, ka arī turpmāk, kad braucām, katru reizi bija problēmas ar vilcienu biļetēm Tallinā. Tās pasūtījām caur ceļojumu biroju Stokholmā vismaz

pusgadu pirms braukšanas, bet Tallinā ne reizi vien nezināja par tādām biļetēm. Visa tā lieta vienmēr sanāca ļoti sarežģīta. Dažus gadus bija īpaši problemātiska braukšana – bija jābrauc caur (toreizējo) Ļeņingradu, kur kaut kādās uzgaidāmās telpās caurvējā bija jāgaida veselu dienu. Muita kārtīgi kratīja, taisīja koferus un rokassomas vaļā un sīki izskatīja katru mantiņu. Apmēram jau zinājām, ko drīkst vest un ko ne. Mazliet varbūt palīdzēja, ka braucu ar bērniem.

Mazdēls Adrians. Foto: Ieva Garda, 2007

Bērni uzauguši latviskā garā, labi runā latviski. Par krieviem mums viņām nekas nebija jāstāsta, jo pašas ar savām acīm bija redzējušas. Piemēram, Jūrmalas vilcienā jau nevarēja izvairīties, visapkārt krievi un visi tikai krieviski runā. Žēl, protams, ka tālāk nekur nedrīkstējām braukt. Vecākiem bija stingri noteikts, cik tālu es drīkstu iet un ko atļauts darīt, ko ne. Ja gribēju apskatīties Brīvdabas muzeju, tad pampus teica: *Nē. Es esmu teicis,*

es esmu devis zvērestu, ka tikai līdz robežai. Muzejs atradās aiz tās robežas.

Pēc valsts neatkarības atgūšanas sākām domāt, ko darīt tālāk. Pārrunājām situāciju ar saviem bērniem, bet jautājums par pārcelšanos atpakaļ uz Latviju nekad īsti nebija aktuāls, jo tomēr pārāk ilgs laiks bija pagājis, lai uzsāktu jaunu dzīvi.

Vairāk kā 40 gadus nostrādāju Stokholmas Dienvidu slimnīcā kā žēlsirdīgā māsiņa (medicīnas māsa). Mana specialitāte ir ausu, kakla un deguna slimības. Pēdējos 10 gadus balansa laboratorijā biju nodaļas priekšniece. Darbs bija atbildīgs un saistošs. Labprāt uzklausīju slimnieku stāstus un dalījos viņu priekos un bēdās. Par katru dienu esmu pateicīga – izvēle bija pareiza.

Brīvajā laikā daudz nodarbojos ar sportu, sāku ar volejbolu un galda tenisu, pēc tam spēlēju vairāk tenisu, ko bijām abi ar vīru Gunaru iemācījušies jaunībā. Tagad esmu iesaistījusies sabiedriskajā darbā. Stokholmas latviešu baznīcas draudzē esmu atbildīga par latviešu kapu administrāciju. Vairāk kā 600 latvieši ir apglabāti Stokholmas Meža kapos.

Dziedu latviešu kori. Biju ar abām meitām, Ilzi un Anneli, 2008. gada Dziesmu svētku kopkora pulkā. Mums ir arī mazdēls Adrians – sešus gadus vecs, Ilzes dēls, kurš runā latviski tikpat labi kā mēs citi. Ģimenes valoda ir latviešu. Esmu pateicīga savai ģimenei par lielisko kopības sajūtu un mīlestību.

Intervijas laikā ar Baibu Belu. Foto: Ieva Garda, 2007

Intervija NMV-449, ierakstīta Stokholmā 2007. gadā.

Atšifrēja Maija Krūmiņa.

Intervēja un publikācijai sagatavoja Ieva Garda-Rozenberga.

Gunars Zvejnieks

Foto: Māra Zirņīte, 1996

Gunara Zvejnieka dzīve ir īpaša vairākos aspektos. Pirmkārt, viņa pieredze zināmā mērā pārstāv visus 1927. un 1928. gadā dzimušos puisi, kuri bija par jaunu leģionam, bet pietiekami veci, lai tiktu uzskatīti par noderīgiem karām jebkādā veidā. Tādējādi 1944. gadā viņš no skolas sola nokļuva vācu gaisa izpalīgos. Otrkārt, atšķirībā no daudziem citiem vienaudžiem viņam gandrīz brīnumainā kārtā laimējās pēc kapitulācijas no Latvijas dzīvam nokļūt Zviedrijā. Treškārt, viņa tēvam izdevās viņu izdabūt no militārpersonu noņemnes, tāpēc Gunars nenokļuva starp

tiem 140 latviešu leģionāriem, kurus Zviedrija izdeva Padomju Savienībai bēdīgi slavenajā 1946. gadā.

Gunaram Zvejniekam gadījās piedzimt ģimenē, kas piederēja Latvijas elitei. Tēvs ir nācis no zemniekiem, izglītojies Tērbatā, bijis viens no Latvijas Civillikuma radītājiem un ieņēmis nozīmīgus posteņus Latvijas tieslietu sistēmā. Kaut arī ģimenei izdevās pārdzīvot tā saukto pirmo krievu gadu, palikšana padomju okupētajā Latvijā nebija iedomājama. Līdzīgi kā daudzi citi, pēc kara Zvejnieki ir izkaisīti visā Eiropā, un pamazām tēvam izdodas visus atrast un ģimeni apvienot. Tomēr, ja tiktāl var teikt, ka Gunara Zvejnieka dzīvi ir virzījusi ģimene, vēstures spēki un likteņa labvēlība, tad turpmākā dzīve ir bijusi paša rokās. Viņa pieredze Zviedrijā atspoguļo parasto latviešu bēgļu dzīves līniju – no trauku mazgātāja un rūpnīcas strādnieka līdz labi apmaksātam speciālistam. Gunars ir bijis ļoti aktīvs latviešu

sabiedrībā, kur mūzikas jomā ir paveicis vairākas svarīgas lietas. Kopā ar sievu izaudzinājis divas meitas, kuras ir latvietes. Gunara mazdēls piecu gadu vecumā runā trijās valodās.

Dzīvesstāsta intervija notika Zvejnieku dzīvoklī kādā vējainā 1996. gada novembra dienā. Ārā jau bija tumšs, un skaisto skatu pa logu ievēroju tikai nākamajā ciemošanās reizē pēc desmit gadiem. Tobrīd skatījos uz plauktu, kas pilns ar lellītēm improvizētos latviešu tautastērpos un materializē saikni ar Latviju. Pie sienas dažādu tautu mūzikas instrumenti, kas atgādina par pasaules elpu. Lūdzu izstāstīt dzīvesstāstu. 2007. gadā satikāmies atkal, lai precizētu nianšes toreiz stāstītajā stāstā un uzklausītu vēl daļu tā, kas palicis neizteikts. Kopā ar 1996. gada ierakstu tās ir četras stundas dzīvesstāsta intervijas, apmēram četrdesmit lappuses teksta. Vai tas ir tikai vai pietiekami daudz, atkarīgs no skatpunkta. Attiecībā pret dzīvi tas ir maz. Šai grāmatai – tieši tik, cik vajadzīgs.

Baiba Bela

Jurista ģimenē

Mans vectēvs no tēva puses ir Andrejs Zvejnieks. Viņš dzima, kamēr vēl dzīvoja Bēthovens, – 1827. gadā. Vai tas nav fantastiski? Viņš apglabāts Valles kapos. Vectēvs laikam bija spīrgts puika. Kad viņam nomira pirmā sieva, viņš apprecēja otru, kas bija mana vecmāmiņa Katrīne, varētu būt Vecvagars, bet varbūt ar ne. Vecmāmiņa bija dzimusi 1852., tātad viņiem bija 25 gadu starpība. Un mans tēvs Teodors dzima 1884. Viņš studēja Tērbatā.

Mans tēvs bija viens no Latvijas augstākiem tiesnešiem. Kā jūs zināt, Latvijā tiesu iekārtu veidoja miertiesa, apgabaltiesas, tiesu palāta, kas sastāvēja no viena civildepartamenta un viena krimināldepartamenta, un pēc tam bija vēl senāts. Un mans tēvs bija civildepartamenta priekšsēdētājs.

Laime, ka viņš bija civildepartamentā, nevis krimināldepartamentā, jo tas varbūt bija iemesls, kāpēc mūs jau 1941. gada 14. jūnijā neizveda, jo liela daļa no viņa kolēģiem aizbrauca uz Sibīriju. Mums bija skaidrs, ka mēs būtu braukuši vienā no nākošajiem transportiem. Kad krievi nāca otro reizi, tad nebija nekādu šaubu, ka mēs nepaliekam, ka mums ir jābrauc. Jāpiebilst, ka tēvs bija ne tikai tiesu palātas civildepartamenta priekšsēdētājs, bet arī viens no Latvijas Civillikuma radītājiem. Viņi bija kādi četri pieci vīri. Tas pats Civillikums tagad tika pārņemts un ieviests atkal pa jaunu.

Mana mamma ir Irma Strautniece, dzimusi 1891. gadā. Viņa arī ir no Valles. Nevar nepieminēt faktu, ka viņas lielā mīlestība nav vis mans tēvs, bet viens cits jauneklis, kurš bija nešpetns pret komunistiem 1919. gadā un tika

nošauts 23 gadu vecumā. Vēl Zviedrijā viņa kādreiz apraudājās, kad iedomājās par to pirmo brūtgānu.

Mani vecāki precējās 1921. Brālis dzima 1923. gadā, un es esmu dzimis 1927. gada 26. augustā. Tajā laikā, kad es dzimu, mans tēvs strādāja Jelgavā, bet principā varētu teikt, ka esmu rīdzinieks. Skolā esmu gājis Rīgā. Man ir dažas blāvas bērnības atmiņas par parādēm 18. novembri Esplanādes laukumā, Ziemassvētku tirdziņu, arī Esplanādē. Un tad, kad nāk Ulmaņa apvērsums 1934. gadā, tad man vēl nav septiņi gadi, bet tas jau man ir atmiņā, ka kaut kas ir noticis. Tēvam kā īstam juristam ļoti nepatika tas apvērsums, kas demokrātiju un parlamentāro iekārtu nogrūda pie malas. Viņam jau vēlāk ar bija problēmas, kad valsts prezidents iejaucās tiesu darbā. Tas jau nav normāli demokrātiskā valstī, tiesu iekārtai ir jābūt pilnīgi neatkarīgai! Ģimenē mazliet pārrunāja, kas tēvam patīk un kas nepatīk. Tāda liela slepenība nebija jāievēro, nekas jau nedraudēja. Tēvs pat tika paaugstināts amatā, cik es atceros, no parastā tiesu palātas locekļa par departamenta priekšsēdētāju. Tur viņš tika Ulmaņa laikā, tā ka tik traki jau nebija.

Es sāku iet Valda Zāliša pamatskolā Raiņa bulvārī. Toreiz bija jauktas klases, zēni un meitenes. Kad es biju gājis tur divus gadus, tad skolu pārveidoja. Tur gāja tikai meitenes, un es sāku iet vienā jaunbūvētā skolā, kas tika nosaukta par 48. pamatskolu, tā atradās Lenca ielā. Tagad tur ir krievu skola. Tā pamatskola bija interesanta ar to, ka tur par direktoru bija liels Ulmaņa ideoloģijas cienītājs. Tur bija šādi tādi gājieni, kas likās drusciņ no Vācijas pārņemti, tādi briesmīgi – visiem puikām bija mati jānogriež uz nullīti, kad gājām skolā. Tā kā tādi arestanti izskatījāmies. Tad bija ļoti stingra kārtība starpbrīžos, kad staigā pa koridoru, bija jācirkulē takti pa diviem. Formas bija visās skolās. Tā ka tur man pārāk labi nepatika, bet es tik un tā biju ļoti labs skolnieks, man tāda pieņākuma apziņa bija no bērnības. Man visi piecnieki bija, kaut arī varbūt pārāk daudz nemācījos. Valda Zāliša skola mums bija tāda kā ģimenes skola. Tur bija gājis mans brālis, kurš ir četri gadi vecāks. Tagad viņš ir Zviedrijā, dzīvo Lundā. Nu neteiksim, ka tā bija radu būšana, bet skolas direktors mums bija attāls radnieks. Un, tā kā tur brālis bija gājis, tad bija skaidrs, ka es arī tur gāju. Pēc tam 48. pamatskolā es nonācu vairāk vai mazāk obligāti.

1940. gada pavasarī es noliku iestājeksāmenus uz Rīgas pilsētas 1. ģimnāziju, un tad tas būtu pēc 4. klases, jo ģimnāzijām ievada tādas divas sagatavošanas klases. Ģimnāzijas bija piecgadīgas, bet ievada divas sagatavošanas klases, kas bija kā 5. un 6. klase pamatskolā, tā 1. un 2. sagatavošanas klase ģimnāzijā. Es noliku eksāmenus un priecīgs tiku iekšā, bet tad ienāca krievi, tā ka 1940. gada rudenī viss tika atkal sagrozīts, nekādas sagatavošanas klases nebija, un es gāju atkal atpakaļ. Tad vairs nebija arī tādas 48. pamatskolas.

1940./41. gads

No krievu gada man ir daudz atmiņu, bet saistītas tās lielā mērā ar to, ka es spēlēju klavieres. Tiklīdz nāk kāds sarikojums, eglītes jeb valsts svētki, tad vienmēr bija muzikāli priekšnesumi, un tad es vienmēr uzstājos. Kad ienāca krievi, tad to sarikojumu bija daudz, daudz vairāk. Nu krieviem jau bija padomju laikā visādas tās dienas – komjauniešu dienas un aviācijas dienas, un sieviešu dienas, un viss kas, un visur kaut kas notika. Ļoti labi atceros, ka mana klavieru skolotāja man izraudzījās tos gabalus, ko es spēlēšu. Un es spēlēju vienā sakarībā Grīga *Kāzas Trollhaugenā*. Un pēc tam kādā avīzē rakstīja (varbūt tas bija *Padomju Komunārs*), ka te mēs redzam vienu skolu, kas neseko līdzī jaunajiem laikiem. Nu tas taču galīgi neiederas – kaut kādu Grīgu spēlēt! Bet citādi tieši par mācībām, tas ir interesanti, man faktiski nekas liels nav atmiņā. Dabīgi, ka vadība bija *sarkana*, bet skolotāji lielākoties bija visi tie paši vecie. Ar vēsturi man tā ir sagādājies, ka vēstures kursus mūžīgi mainīja, tā ka es tiku kaut kur līdz senajai Ēģiptei, un tad nākošgad sāka atkal no jauna, nekad daudz tālāk netika. Tā ka iekšā pagājušā gadsimtenī, kas tiešām būtu bijis interesanti, es nekad netiku, ņēmās pa seno Ēģipti, lai nebūtu jākustina tie kutelīgie jautājumi.

Un tad jau pamazītēm nāk 14. jūnijs. Tas mums bija diezgan briesmīgs tai ziņā, ka es un mana mamma bijām uz laukiem. Mums ir lauku mājas Vallē, 60 hektāru, kas jau bija apgraizītas, un sāka likt milzīgas nodevas valstij. Redzēja, ka ilga dzīvošana tur nebūs – vai tevi pasludinās par kaitnieku vai vienkārši atņems tās mājas, kaut kas jau būs. Manas mammas brālis bija pagasta vecākais, un viņam bija mājas apmēram astoņi kilometri no mums. Mēs ar mammu esam uz laukiem, mans brālis gāja ģimnāzijā, viņam bija eksāmeni jūnijā, viņš ar tēvu bija Rīgā. Nu un tad nāca pulksten trijos no rīta telefona zvans no *Strautniekiem*, no mammas brāļa mājām, ka pēc viņiem pakal ir iebraukusi mašīna ar karavīriem, sarkanarmiešiem un miličiem. Viņiem divas stundas dots laiks, lai mamma ņem ātrāko zirgu un drāžas tur. Un to viņa darīja. Tas bija drausmīgi. Protams, viņus izsūtīja. Var iedomāties, kāda drausmīga situācija ir Rīgā. Tēvs un brālis jūt, ka tāds tā kā nemiers. Uz ielām braukā neparasti daudz mašīnas. Pieiet pie loga un skatās, ka smagās mašīnas, atvērtas kravas mašīnas, cilvēki stāv iekšā. Un tad tā kā norimst, vairāk nāk uz rīta pusi, un tad zvana pie durvīm. Es domāju, tur jau trieku var dabūt. Bet nav nekāda milicija, vienkārši iebraucis viens radnieks, kas kaut kur Rēzeknē dzīvoja un atbrauc reizi gadā ciemos uz Rīgu. Tas ierodas un zvana pie durvīm. Kaut kas traks! Nu jā, bet tad toreiz viņi paglābās. Uz manu mammu brāļa izsūtīšana atstāja graužošu iespaidu, viņai veselība nekad nebija laba arī senāk, bet tad viņa krita šausmīgā depresijā. Visu vācu laiku jutās ļoti slikti. Viņa pārbrauca uz Zviedriju un ar necentās saņemties. Viņai bija stiprs

bronhīts, tad dabūja tuberkulozi, bija arī vāja sirds. 1951. gadā viņa mira. Viņai nebija nekāda dzīvesprieka. Bija tikai 60 gadi, bet viņa jutās tā, it kā būtu jau savu mūžu nodzīvojusi. Mātes brālis 1942. gadā mira izsūtījumā bada nāvē. Manas māsiņas un viņu māte atgriezās Latvijā, tā jaunākā māsiņa – 1947. gadā, māte – laikam 1959. Māsiņas vēl tagad dzīvo savās mājās, un tur iet ļoti bēdīgi. Septiņdesmit gadu, slimas un vecas, bet negrib tās mājas laist vaļā.

Vācu laiks

Vācu laikā skolā iešana bija ļoti provizoriska. Mūsu 1. ģimnāzijā vācieši iekārtoja skolu savu civilo darbinieku bērniem. Mēs bijām bijušā žīdu skolā Lazaretas ielā. Stundas notika trīs maiņās – apmēram no vieniem līdz pieciem. Stundas saīsinātas – jo īsāk, jo labāk, un starpbrīži arī bija ļoti īsi. Tur es paspēju noiet divus gadus. Vēlāk man bija iespēja turpināt izglītoties Zviedrijā, kad tika noorganizēta latviešu vakara ģimnāzija.

Tēvs vācu laikā tika aicināts par tieslietu ģenerāldirektoru. Tas nozīmē – tieslietu ministrs, bet nedrīkst ministrs saukties, jo Latvijas valsts neeksistēja, Latvija bija okupēta. Viņu aicināja vairākkārt, jo viņš bija viens no iecienītākiem un neitrālākiem latviešu tiesnešiem. Viņš to uzņēmās, bet ar nepatiku. Tēvs teica, ka viņš jau saprot, ka nākotnē viņu par to gānīs, ka viņš ir sadarbojies ar okupācijas varu. Un tas tā tiešām bija. Nu, bet vēl jau viens otrs, teiksim, pat bijušais valsts prezidents Kviesis kādu laiku bija tieslietu ģenerāldirektors, tā ka nebija jau tik briesmīgi. Politiskās lietas bija stingri norobežotas. Vāciešiem jau bija SD – sava mazā čeka, kur paši nagus mauca saviem politiskajiem ieslodzī-

tajiem. Komunisti un pārāk nacionāli latvieši – tie bija apmēram vienā šķirā, un par viņiem latviešu tiesām nebija nekāda teikšana. Varēja protestēt, bet dabīgi, ka tas netika ievērots. Tā ka palika parastās krimināl-lietas – zādzības, slepkavības un civillietas – mantojumi un laulības šķiršanas. Tā bija latviešu darišana.

Varētu domāt, ka ģimene vācu laikā nejuta sadzīves grūtības, piemēram,

1943./44. gada skolēna apliecība

pārtikas trūkumu, jo tēvam bija tāds augsts amats. Bet viņam nebija nekādas privilēģijas tāpēc, ka viņš būtu tā kā ministra postenī. Pašās beigās viņš dabūja vieglo mašīnu ar šoferi, bet citādi, teiksim, pārtika pietrūka. Toties mums bija lauku māja, un no turienes tad drusciņ kaut ko varēja atvest. Tas bija atbalsts, bet citādi tāpat kā visiem.

Mūsu ģimenē bija interesanti – mans tēvs nezaudēja sajūtu, ka viņš no lauku mājām nācis. Viņš savam tēvam pie nāves gultas solīja, ka to zemi nekad nepametīs. Visu laiku viņš braukāja uz laukiem un tās mājas negribēja pārdot. Mums jau ar, no vienas puses, bija labi, pa vasarām tur varējām dzīvot. Bet tās mājas gāja ar mīnusiem. Dzīvoklis Rīgā gan bija labs un liels. Kādreiz tika uzrīkotas viesības, bet negribētu teikt, ka es jutos tā, ka dzīvotu bagātā ģimenē. Iemesls varbūt tiešām bija tas, ka naudiņa aizgāja laukos, tur vajadzēja visu ko būvēt, celt jaunas klētis. Tur bija divi pusgraudnieki. Tas nozīmēja, ka viņš graudā pusi no visas ievāktās ražas atdod saimniekam. Ar tiem graudniekiem pārāk labi negāja, es nezinu, kāpēc. Viņiem bija jāstrādā tiešām no saules līdz saulei, un viņi staigāja diezgan bēdīgi ģērbusies. Nekāda pārticība nebija.

Vasarās es vienmēr biju tur. No vienas puses, jauki, bet, no otras puses, kad braucu prom 1944. gadā, tad es no Latvijas it neko nebiju redzējis tāpēc, ka ir lauku māja un man jābūt tur. Bija arī kādos darbos jāpiedalās. Es jau mēģināju stāstīt, ka man klavieres jāspēlē un tā, bet es jau neko lielu netiku darījis, tā ka tur bija tāda slaistīšanās vairāk.

Septiņpadsmitgadīgais karotājs

Tad sākās iesaukšana leģionā, kas jau bija tāds neglīts gājiens no vāciešu puses. Okupētā zemē nedrīkstēja mobilizāciju taisīt. Oficiāli neteica, ka iesauc armijā, bet uzaicināja nākt. Atteikšanās nekāda liela nevarēja būt.

1944. gada vasarā man vēl nebija 17 gadu, kad mani arī iesauca gaisa izpalīgos, pie zenitartilērijas. 1926. gads jau bija iesaukts leģionā, 1927. un 1928. iesauca gaisa izpalīgos. Mani iesauca augusta beigās, tad visu septembri biju Rīgā un stāvēju tādā vecā fabrikā *Provodņiks* Sarkandaugavā. Tur es stāvēju uz jumta, mums bija tie *zirnekļi*, mazie lielgabaliņi un apmācības vairāk. Nekāda šaušana neiznāca. Protams, vācieši bija mūsu instruktori un vadītāji.

6. oktobrī mūsu zenitartilērijas vienība brauca prom no Rīgas. Vispirms uz Tukumu, tur maza apstāšanās, un tad pamazītēm pa kara apstākļos būvētu dzelzceļu uz Liepāju. Krievi mēģināja mūs mazliet apšaudīt. Tad jau viņi bija iztaisījuši ķīli uz Jelgavu. Tātad 1944. gada rudenī es esmu *luftwaffenhelfer* un tieku transportēts uz Liepāju. Liela daļa no puikām tika sūtīti uz Vāciju, bet viena daļa mēs palikām Kurzemē. Es stāvēju sākumā Liepājā, tad atkal mūs sadalīja pa

tām vācu zenīartilērijas baterijām. Ziemassvētkus pavadīju Liepājā. Tur nāca viens kārtīgs uzlidojums, krievi taisīja ofensīvu ap Ziemassvētkiem. Bumboja mūs. Bet vispār mana karavīra karjera bija tāda, ka es nedabūju izšaut nevienu šāvieni. Vienreiz mēs lielā priekā un satraukumā šāvām vienai lidmašīnai, bet tad izrādījās, ka tā bija vācu lidmašīna. Viņi tik zemu lidoja, ka varēja tās zīmes redzēt, lai pievērstu uzmanību, ka mēs kļūdāmies. Tad nāk krievi, tad atkal vācieši, un ko tur – nav laika skatīties, kurš ir kurš, drošības pēc šauj tik! Nu tas tā. Pēc kāda laika zenīartilērijas bateriju sadalīja – un es tiku aizkomandēts uz Ventspili. Ierados tur februārī un stāvēju Ventspils kāpās, sargāju Ventas grīvu līdz pat kara beigām. 30. aprīlī pa radio ziņoja, ka Hitlers ir beigts, un mums bija diezgan skaidrs, ka karš iet uz beigām. Neko konkrētu jau nedomājām. Vācieši bija sapūtuši galvās – ja arī karš kaut kad beidzas un Vācija zaudē, tad tā tik un tā ir tāda pagaidu stadija. Vācijā ir noorganizēta kolosāla pretestības kustība, sabiedrotie nevarēs tur noturēties. Turklāt atmiņā vēl bija tā pirmā reize, kad krievi noturējās vienu gadu. Apmēram tā arī domājām, ka tagad būs tas pats.

Sajukums un bēgšana

8. maijā nu ir tā kapitulācijas diena. Kāds bija aizgājis uz Ventspils ostu, atnācis atpakaļ uz bunkuru un teica, ka tur šausmīga ļaužu drūzma. Un visi mēģina tikt uz nedaudzajām laiviņām, kuģīšiem, kas tur nu ir, un nav nekādu cerību, ka visiem varētu iznākt vietas. Tad vakarā mēs, puikas, paņēmām savas šautenītes, iesim mežā. Nu pilnīgi mulķi! Bet joka pēc aiziesim uz to ostu apskatīties, kā tur izskatās. Mums par lielu pārsteigumu, ostā it nekāda ļaužu drūzma vairāk nav, vien tā grīva pilna ar laivām un kuģiem, kas dodas ārā. Un viena zvejnieku laiva, ne pārāk maziņa, saucās *Gulbis*, stāv vēl ostā. Dūmi nāk ārā, liekas, ka tā dzīva. Tur vācieši virsū, pārpildīta nav. Mēs vaicājām, vai viņi taisās braukt. Jā, viņi taisās braukt. *Vai ir kādas vietas? – Jā, ir vietas, kāpiet iekšā!* Nu mēs iekāpām, un tas bija gandrīz tā, kad uz pasažieru kuģa uzkāpj. Pasūtīta vieta – lūdzu, kāpiet! Sāka jau satumst, kad braucām ārā. Es domāju, uz tā *Gulbja* bijām kādi 30–40 cilvēki – varbūt 30 vācieši, 10 latvieši – tā kaut kā tas samērs. Un sākām pamazītēm bīdīties ārā uz jūras pusi. Šausmīgi lēni kustas, jo biezs no laivām. Pamazītēm izveidojās viena karavāna, kur varēja būt starp 50 un 100 lielākas un mazākas laivas un viens liels vācu kuģis. Vienu brīdi izveidojās tāda situācija, ka mūsu mazais kuģītis gandrīz sadūrās ar vienu lielāku. Tas izskatās tāds stabils, metāla, mūsu bija no koka. Man tie abi divi kara biedri – ei, leks pāri uz to, tas izskatās labāks. Un pārlēca. Tagad es lekšu kā trešais. Es tikai uzreiz automātiski iedomājos, ka man ir šautene pieslieta pie kapteiņa kajītes, pāris soļi atpakaļ. Tagad es pieeju klāt, lekšu, bet pa to laiku jau ūdens plaisa ir kādu

metru–pusotru, es nelēcu vairāk. Nu tā izrādījās man kolosāla likteņa labvēlība, jo viņi nekad nekur nenonāca – ne Zviedrijā, ne Vācijā. Runāja, ka tam kuģim bijusi katla eksplozija, bet to jau nevar noskaidrot.

Tad nākošais likteņa pirksts, ka mūsu kuģītis izrādījās tāds pagauss, nebija liela jauda. Un tā karavāna priekšā – lielais vācu kuģis un visi tie mazākie pamazām atrāvās no mums. Kad 9. maijā ausa rīts, mēs viņus redzējām tālu pie apvāršņa. Mūsu vācu apkalpe nolēma apstāties brītiņu un mēģināt dabūt tvaiku augšā, lai varam ātrāk pabrukt. Nu izrādās, tā atkal liela laime. Nāca astoņas krievu ātrlaivas un tur to karavānu dragāja. Viņi paņēma trīs laivas, kas bija tieši ar latviešu bēgļiem no Ventspils, un atgriezta atpakaļ. Viens bija *Strēlnieks*, otrs – *Rota*, neatceros, kā sauca trešo. Tām, kas bija tiri tādas militāras vācu laivas, šāva vienkārši virsū. Katrā gadījumā mēs bijām vieni paši labu gabaliņu nostāk, mēs viņus redzējām tālskatī, viņi noteikti redzēja mūs arī. Bet, ja tur ir priekšā 50 vai 60 laivas, tad mēs viņiem nelikāmies interesanti. Mūs viņi neaiztīka. Braucām uz priekšu pamazītēm un piebraucām klāt prāmim, ko kāds vilcis tauvā no Ventspils. Kad krievi bija sākuši šaut, tie tauvu vienkārši pārcirtuši, un prāmis palika, viņiem pašiem nekāda dzinēja nebija. Tas bija pilns ar liķiem, ar ievainotiem. Pašiem līdzī kaut kādi mazie zenītlielgabaliņi, un tie bija mēģinājuši šaut uz krieviem. Nu tad bija norāvušies riktīgi. Tās ātrlaivas pabraukušas garām un tad griezušas apkārt un šāvušas vienkārši iekšā gaļā, tad braukuši atpakaļ, un krievi vēl klieguši: *Jūs, cūkas, vēl jūs dzīvojat?!* Un šauj virsū. Un pēc tam, protams, pazūd, tur jau nav runa, ka kāds pievāktu ievainotos. Tad mēs viņus paņēmām tauvā un atvilkām uz Gotlandi. Nu paši varējām vēl lēnāk pabrukt.

Viņā krastā

Mēs ieradāmies 10. maija agrā rītā, pie Gotlandes uzbraucām uz sēkļa. Tad nāca zviedri un pievāca vispirms ievainotos. Zviedri jau bija gatavībā. Kad kāpām nost, stāvēja zviedru zaldāts un lauzītā vācu valodā prasīja, vai ir kādi ieroči. Man laikam bija tā šautene, tad es viņam to atdevu. Tanī brīdī jau galīgi nebija galviņā, ka man vajadzētu izlikties, ka esmu civilais. Tad jau varētu izstāstīt, ka man vajadzēja to uniformu, lai varētu tikt cauri tiem vācu sargiem, jeb tā kaut ko varēja vēl sarunāt. Es arī nemēģināju, domāju – izglābies esmu un redzējis uz jūras visas tās šausmas, tagad esmu iebrucis Zviedrijā, un viss ir nokārtots, nu ir labi. Mums bija pāris sievietes arī. Tās, protams, netiek uzskatītas par militārām. Tad šķiro – militārie uz vienu pusi, civilie uz otru pusi. Militāros nosūta uz militāro nometni un civilos uz civilo nometni. Un es nonāku militāro nometnē Havdhemā Gotlandes dienvidos, kur mēs bijām latvieši ne vairāk kā divdesmit, lietuvieši kādi septiņi un septiņi igauņi. Citādi tā nometne ir vāciešu, kādi trīs

tūkstoši vāciešu. Sākumā mums, baltiešiem, likās, ka zviedri izrāda īpašu premtimnākšanu. Pie mums arī brauca visādi mūsu organizāciju pārstāvji. Pēc trīs nedēļām es dabūju zināt, ka mans tēvs ir no Liepājas ārā, dabūju kontaktu ar viņu. Jā, nu tas bija ļoti jauki.

Tad atbrauca viens augstāks virsnieks no cietzemes, sasauca baltiešus kopā un teica, ka plāni ir tādi – jūs kā pirmos pārvedīs uz cietzemi un iedos jums civilas drēbes, un ieliks pie tiem pārējiem civiliem bēgļiem. Nu tas jau ļoti labi izklausījās, bet tā vasara gāja uz priekšu – un nekas nemainījās. Un pamazītēm sāka tie zviedri palikt briesmīgi formāli. Sāka drāšu žogus apkārt taisīt nometnei, pa naktīm ir sargsuņi. Domājām, kas tās par dumībām. Mūs taču laidīs, īpaši mūs, baltiešus, laidīs drīz ārā. Mēs gājām strādāt kūdras purvā, tur labprāt teica: *Par to naudiņu, ko jūs nopelnāt, jūs varat pirkt sev privātās drēbes*. Tas vēl pastiprina tādas domas. Kūdru rakām tikai mēs, nevācieši, nodomājām – redz, kur viņi viltīgi, lai tos vāciešus neuztrauktu, ka mēs aizbraucam un nekad nebrauksim atpakaļ uz to lielo nometni. Bet – ne vella! – mūs aizsūtīja atpakaļ uz to nometni. Un tad oktobra sākumā tiešām visus pārveda uz cietzemi, bet to jau izskaidroja, ka nu nāk ziema un ka tur zviedriem vieglāk uzturēt. Protams, sāka jau brīnīties, kāpēc nelaiž baltiešus ārā. Tos vāciešus arī, jo pusgadu kā karš ir beidzies. Kā jūs zināt, tā vēsture tāda, ka jau 15. jūnijā zviedri bija mūs apsolijuši krieviem. Zviedri deva pat krieviem vairāk, nekā viņi bija prasījuši. Krievu oficiālā apvaicāšanās bija, vai jums ir tādi, kas pēc kapitulācijas ieradušies. Un Zviedrija taču karā bija neitrāla. Pirmkārt, viņi varēja vispār nereaģēt uz to, teikt, ka tas uz viņiem neattiecas. Otrkārt, kad nāca tā izdošana, tad izdeva ne tikai tos, kas bija pēc kapitulācijas ieradušies, bet arī pirms, tos arī labu daļu izdeva. Un izskaidrojums bija tikai viens, ka zviedri gribēja pielabināties krieviem. Kad karš sākās, zviedru simpātijas bija vācu pusē, bet tagad izrādījās, ka ir likuši savu naudu uz nepareiza zirga, tā varētu teikt. Ka nu jāmēģina kaut kas labot, piedāvājot krieviem ārkārtīgi izdevīgu saimniecisku līgumu un visu šito te.

Tobrīd mēs it neko, it neko nezinājām. Un es domāju, ka tanī brīdī, kad mums jau bija atbraucis tas virsnieks no cietzemes un stāstīja par tiem plāniem, ka tad jau bija izdošanas lēmums pieņemts, tā ka dabīgi, ka tas bija diezgan nejauki no zviedru puses. Nu var būt, ka tas virsnieks to nezināja, jo sākumā ļoti slepeni viss tika turēts.

Pabijuši Zviedrijas austrumu piekrastē tikai kādas pāris dienas, kad zviedru nometnes komandants vienu vakaru izsauc mani un saka: *Te man ir papīrs no ārzemnieku pārvaldes, ka jūs tiekat pārsūtīts pie sava tēva*. Tur, varētu teikt, palīdzēja mana tēva sakari korporācijā, viņš bija Letons. Zviedrijā bija profesors Balodis, kas bija atbraucis 1940. gada jūnijā, maijā uz konferenci un nebrauca

vairs mājās, kad krievi ienāca. Balodis paspēja Zviedrijā cik necik iekārtoties, viņam bija sakari, tā ka mani, vārdu sakot, uz pazišanos pa kluso izlaida ārā. Oficiāli teica, ka es nekad neesmu bijis karavīrs, ka ir notikusi pārskatīšanās, ka es esmu civilists. Nu tiem pārējiem ar lielai daļai varēja teikt to pašu, bet tas neko nelīdzēja. Nometnes komandants, augstāks virsnieks, man dziļi skatījās acīs, vāciski teica to te, un viņš, dabīgi, saprata, ko tas priekš manis nozīmē. Es to nesapratu, es biju gandrīz noskaities. Mums bija sācies šaha turnīrs un lustīgi gāja. Domāju, ka tagad varētu padzīvoties, bet atkal mani sūta ārā un būs jāsāk strādāt. Nu es ar vēl savā jaunības trakumā neaptvēru, ko tas nozīmē – tas jau man nozīmēja dzīvību.

Pārējos savāca kopā, un novembra sākumā vairāk nevarēja noturēt slepenībā, jo kāda zviedru avīze bija dabūjusi zināt, ka krievu kuģis ienācis un ir ceļā pēc viņiem. Un tad sākās badastreiki un akcijas. Kādam badastreikam viens no organizētājiem bija Eichfuss-Atvars, interesanta personība, baltvācietis, man liekas, bet viņš runāja latviski tāpat kā latvietis. Es ar viņu vienā teltī gulēju Gotlandē, tā ka tas man bija ļoti tuvs draugs kļuvis. Bija arī vairāki pašnāvības gadījumi, kad teica – labāk ņemu pats sev dzīvību, nekā kad mani izdod krieviem. Badastreika sekas bija tādas, ka viena daļa no viņiem novājināja veselību tā, ka viņus ielika slimnīcā un ārsti teica, ka pagaidām viņus nevar nekur transportēt, veselības stāvoklis neatļauj. Bet galu galā tas viss deva tikai noildzinājumu, viņus ar maz izņēmumiem izdeva tik un tā. Daži gan paspēja no slimnīcām aizmukt, aizbēga uz Angliju.

Bet atgriezšos pie tā vakara, kad komandants mani izsauca un teica, ka tieku pārsūtīts. Nākamā dienā taksītis piebrauca pie nometnes vārtiem, šoferis mazliet runāja vāciski, bija ļoti sirsniņš un laipns. Apstājās pa ceļam pie viena pārtikas veikala, viņš par savu naudu man nopirka tūtiņu ar biskvītiem un kādus augļus. Toreiz jau viss vēl bija uz kartiņām, neko tā nevarēja nopirkt. Un tad nogādāja mani pie tēva.

Trauku mazgātuvē un skolas solā

Mans tēvs bija tā saucamos arheoloģiskos darbos. Inteliģence, tā kā mans tēvs – jurists, savos 60 gados nevar darbu dabūt. Tad viņu iekārtoja tā saucamos arheoloģiskos un pēc tam arhīva darbos. Sākumā raka vienkārši vecās pilsdrupās, bet pamazītēm jau viņš nonāca Lundā pie universitātes un tulkoja. Viņiem bija daudz krievu tekstu, ar kuriem netika galā, tad viņš tulkoja no krievu uz vācu. Un par to viņam maksāja ne jau briesmīgi daudz, bet katrā gadījumā vairāk, nekā būtu bezdarbnieka pabalsts. Nu bet tobrīd viņš dabūja arheoloģijas darbinieka statusu, tas vairāk bija tāds fizisks darbs. Viņi dzīvoja barakās, un es ar dabūju tur pagulēt pāris naktis. Pēc tam zviedru darba pārvalde rūpējās par mani,

apgādāja mani ar darbu. Teica, ka es varēšu sākt strādāt cukurfabrikā, un apgādāja man mēbelētu istabu pilsētā, par ko man pašam nebija jāmaksā, to maksāja tā darba pārvalde, vismaz sākumā. To fabriku aiztaisīja ciet pēc kādām trim nedēļām, bija sezona cauri. Bet man laimējās tai ziņā, ka tur bija viena dāma, kas bija šķirusies no vīra. Viņai bija divi dēli, varbūt drusku jaunāki par mani. Un viņa ārkārtīgi uzstāja, lai es mācītos zviedriski. Tā ka pa to mēnesi, ko es tur nodzīvoju, jau varēju sākt buldurēt. Vakaros viņa nāca runāties ar mani. Tobrīd man likās – bāzās virsū. Bet es tiešām pēc viena mēneša varēju iet uz veikalu un izstāstīt, ko man vajag. Jā, jā. Tad tēvs dabūja to darbu Lundā un sameklēja kaut kādu dzīvokli. Sākumā mēs bijām citā pilsētā Dienvidzviedrijā. Mana māte vēl bija Vācijā. Viņa aizbrauca 1944. gada rudenī, un kādu laiku mums bija diezgan neskaidrs, kā viņai iet, jo vienu brīdi viņa atradās tādā Vācijas apvidū, kas no amerikāņiem bija nonācis krievu varā. Un mums nebija skaidrs, kas notiek ar tiem latviešu bēgļiem. Izrādījās, ka tie amerikāņi bijuši ļoti laipni. Braukuši ar kravas mašīnām un tos bēgļus savākuši. Tad mēs varējām viņu mudīgi izsaukt. Tā ka viņa 1945. gada Ziemassvētkos jau ieradās Zviedrijā. Nezinājām tikai par

manu brāli, kurš bija iesaukts 1944. gada vasarā. Tā kā viņam bija pasliktināta redze, viņš nebija ierindniekos, bet apgādes vienībās. Viņu nosūtīja uz Itāliju, kur karoja pret angļiem un amerikāņiem. Viņa darbs bija pa naktīm ar mūļiem vest barības saiņus kalnos augšā vācu frontes līnijām. Diezgan riskanti, no vienas puses. Kad karš beidzās, mēs zinājām, ka viņš ir Itālijā, bet nezinājām, kas ar viņu ir noticis. Kāds pusgads pagāja, kamēr beigās izrādījās, ka viņš pārsūtīts uz karagūstekņu nometni Vācijā. Tad dabūjām no viņa kādas dzīvības zīmes un varējām viņu izsaukt uz Zviedriju. Man šķiet, viņš atbrauca 1947. gadā.

Sākumā latviešiem populārākais darbs bija trauku mazgātājs. Es arī esmu Lundā vienā tādā vienkāršā restorāniņā mazgājis traukus. Neko lielu nemaksāja, bet tur iegāja brīvs ēdiens. Un visai drīz es dabūju labāk samaksātu darbu. Vēl joprojām par trauku mazgātāju, bet Lundas slimnīcā, kas ir universitātes slimnīca, ļoti liela un varena. Trauku mazgāšana tur bija ar visādām variācijām. Varēja tos ķēķa traukus, visus

Aina un Gunars Zvejnieki. Foto:
Māra Zirņīte, 1996

lielos katlus mazgāt. Citādi jau tīri labi, bet tas notika tādā lielā baseinā un bija briesmīgi karsts ūdens. Un visu laiku jāsvīst, jo karstums milzīgs. Jāliecas virsū, lai redzētu visus tos kastroļus.

1946. gada pavasarī es sāku domāt par skolām. Un, protams, mani vecāki negribēja, lai es braucu prom, kad nu esmu izglābts. Gribēja, lai visa ģimene paliek kopā. Tas nozīmētu sākt iet zviedru skolā, bet man kaut kā šausmīgi negribējās to darīt. Man bija tā sajūta, ka esmu visu laiku bijis latviskā vidē, kaut tanī armijā – tomēr bija latviešu puikas riņķī. Varbūt arī es būtu sācis iet zviedru skolā, bet tad pēkšņi parādījās latviešu avīzītēs, ka Stokholmā tiek organizēta latviešu vakara ģimnāzija. Tad domāju: nu tur būs man līdzīgi jaunieši, varbūt meitenes arī, un tā atkal visu to latvisko varēs uzturēt. Vecāki pārāk priedīgi nebija, bet es jau braucu pa Ziemassvētkiem un Lieldienām ciemos. Mājās apstākļi arī nebija pārāk labi, jo mamma visu laiku klepoja, caurām naktīm, un viena istaba tikai. Pēc darba kādreiz gribētu mājās pabūt, bet atnāk kādi latvieši, kas grib turēties kopā. Telefons jau nebija, nāk tikai un klauvē pie durvīm, un – *cik jauki!* – nosēž visu vakaru. Nu man nav kur palikt, viņi jau nāk pie maniem vecākiem ciemos, bet man ar tur jāsēž. Tas nepatika.

Tad es aizbraucu uz Stokholmu. Nekāda naudiņa jau nebija sakrāta. Atbraucu un sāku strādāt fabrikā. Latviešu palīdzības komiteja bija pieturas punkts, jo viņi to skolu organizēja. Tā pirmā apmešanās vieta bija kaut kas līdzīgs tūristu mītnē, tādas barakas. Pirms sākt meklēt istabu, vajadzēja kaut kādu darbu, un tiku par štancētāju *LM Ericson* telefonu fabrikā pie slidošās lentes. Lodēju un saslēdzu vadiņus kopā, nākošais taisīja atkal nākošo posmu. Pa dienām strādāju, pa vakariem – skola. Tas nozīmē, ka mācīties varēju vai nu pēc skolas, kad biju ļoti noguris, vai sestdien, svētdien. Bet, kad ir jauns, tad jau var izturēt, tik traki nebija. Es sāku 1946. gada rudenī un beidzu 1949. gada pavasarī, tas nozīmē trīs mācību gadus – apmēram tas, kas man Latvijā bija pietrūcis. Skolā visas mācības bija latviešu valodā, zviedru valoda skaitījās pirmā svešvaloda. Tur jau gāja lustīgi – ar visu to, ka bija jāstrādā. Daudz ballītes notika. Beigās mēs dabūjām papīrus, ka eksāmens ir pielīdzināms zviedru ģimnāzijas abiturientu eksāmenam, kas varbūt tik atbilstoši nemaz nebija, universitātē vēlāk pietrūka viens otrs priekšmets. Mums ķīmija bija ļoti maz un fizika bija pašvaka, vēlāk vajadzēja speciāli piemācīties klāt.

Un tad nāca tāds, varētu teikt, nogaidošs un varbūt neuzņēmības iezīmēts posms manā dzīvē, kad es nedarīju neko tālāk savai izglītībai. Varu piebilst, ka vācu laikā Latvijā gāju trīs gadus konservatorijā, klavieru klasē. Tā ka būtu bijis iespējams to izglītību turpināt, bet man bija ļoti reāla domāšana, un es domāju, ka daudzi nekļūst par pasaules zvaigznēm. Tiem pārējiem tad jāpelna naudiņa, piemēram, kā klavieru skolotājiem. Un tas man it nemaz nelikās atraktīvi.

Ekonomiskā puse bija galvenais iemesls. Mani vecāki jau neko nevarēja atbalstīt. Interese par mūziku man vienmēr bijusi, un šo to jau es esmu vēlāk darījis. Varu minēt, ka pie mums ir Guna Kurmis, viņa bija vienu gadu vecāka par mani un drusku ilgāk konservatorijā mācījusies. Viņa šeit turpināja muzikālo izglītību, bet viņai jau ar galvenokārt bija jābūt par skolotāju, lai varētu eksistēt.

Nu jā, tad es iepazinos ar Ainu. Skolas laikā. Tas bija viens no tādiem plusiem tajā latviešu ģimnāzijā, ka mums kādi četri pieci pāri sanāca.

Kā zviedros saprasties

Zviedri sākumā bija ļoti rezervēti pret ārzemniekiem, jo reti jau kāda zeme Eiropā ir tik tīra bijusi kā šī. Teiksim, Vācijā vienmēr bijuši poļi un čehi no tiem robežapgabaliem. Zviedrija vienmēr bijusi ļoti tīra, varbūt viens otrs norvēģis un dānis te ieklīdis. Viņi pat somus tā kā nerroja. Mēs, baltieši, protams, sākumā strādājām fabrikās un tādās vietās, kur valodu nevajag, vienkāršākus darbus. Tur ir strādnieki, strādniekiem – arodbiedrības, un arodbiedrībās sākumā bija ļoti stipri komunisti. Bija uzskats, ka tu esi fašists. Kāpēc tad tev bija jābēg? Tu noteikti esi pret savu dzimteni kaut ko nogrēkojies, tev nevar būt tīri visi tie *miltiņi*. Un, ja tu valodu īsti neproti, tu nevari nekādās detalizētās diskusijās ielaisties, nevari savu situāciju izskaidrot. Tā ka varētu teikt, ka sākumā bija diezgan vēsa attieksme. To izjutu jau *Eriksonā*. Ne nu naidis, bet rezervētība. Naidīgi bija tie politiski aktīvie. Tas jau mums bija arī Gotlandē, tajā kūdras purvā. Tur, protams, mēs bijām uniformās, un, kad gājām uz darbu, zviedru strādnieki stāvēja šausmīgi naidīgi. Un taisīja tādus Hitlera sveicienus mums. Un tani brīdī sākt stāstīt zviedriem, ka mēs jau esam latvieši un igauņi un tas ir pavisam kas cits nekā vācieši, tas jau briesmīgi ilgu laiku prasītu, lai viņi to saprastu. Ja tu esi cīnījies vācu armijā, tad tu esi fašists. Un nemēģini stāstīt, ka tu savu zemi aizstāvēji. Bet vēlāk, kad apguva valodu, tad ļoti individuāli tā attieksme veidojās. Bija jau tādi, kas labprāt gribēja padiskutēt.

Zviedru oficiālā nostāja bija, ka viņi ļoti labprāt vēlas, lai mēs asimilējamies. Zviedri un baltieši ir, protams, radniecīgi, tā ka jūs esat mīļi gaidīti, bet kļūstiet par zviedriem! Un daudzi to arī darīja. Bija daudzas latviešu ģimenes, vīrs un sieva latvieši, kad radās bērni, ar viņiem mājās runāja zviedriski. Izskaidroja paši sev tā, ka bērniem vieglāk. Kad viņi iet uz bērnudārzu, tur visi runā zviedriski, un ko tad viņš – atnāks mājās, un atkal jārūnā savādāk. Tad jau bija tādi zinātnieki, kas teica, ka bērnam tikai par ļaunu nāk, ja viņam ir divas valodas, vajag vienu. Tagad tas ir mainījies. Saka, ka tīri labi var bērns uzreiz divās valodās runāt, tas pat varbūt paceļ inteliģences līmeni. Un man liekas, ka mums, latviešiem, nav tā nacionālā pašapziņa tik liela, tas lepnums. Būt lepnam uz savu izzelsmi. To

labi redz emigrācijas apstākļos, ka ļoti plāni, ļoti plāni tas ir. Piemēram, 90. gadu pašā sākumā mēs varējām dabūt Latvijas pasēs, tas nozīmē – mēs varējām dabūt apstiprinājumu tam, ka esam Latvijas pavalstnieki. Kaut gan pēc veciem Latvijas likumiem tas nav atļauts, bet uz to skatījās drusciņ caur pirkstiem. Zviedriem ar patiesībā nevarētu būt, oficiāli nav tāda papīra, ka jūs esat divpavalstnieks un jūs nezaudējat savas dzīvesvietas pavalstniecību. Tikai teica, ka jūs drīkstat izņemt Latvijas pasi. Tā kā es jau vispār skaitos diezgan aktīvs un sabiedrīks, tad es biju viens no tiem reģistrētājiem, mēs reģistrējām tos, kas grib tās pasēs dabūt, – 1000 un viens simts laikam bija Zviedrijā. Tagad Latvija ir jāprot latviešu valoda, tā ir prasība, citādi jau pilsonību nedod. Tad jau varētu teikt, ka te bija mikstāk, jo te nāca otrās un trešās paaudzes cilvēki un pietika, ja tu varēji teikt, ka tev vectēvs ir bijis Latvijas pilsonis 1940. gada 17. jūnijā. Bija tādi, kas pilsonību un pasi vēlējās, bet valodu neprata. Viena daļa tagad brauc uz Latviju un cik necik varbūt mēģina runāt. Viens vīrs gan mani ļoti pārsteidza. Viņš bija dzimis laikam 1932. gadā. Tas nozīmē, ka viņam bija 12 gadi, kad viņš izbrauca no Latvijas. Viņš teica: *Vai mēs varam runāt zviedriski labāk, jo latviski es neko... Es saprotu, bet es nevaru parunāt vairs.* Nu viņš uzreiz no pašā sākuma bija iegājis zviedros – zviedru skola un darbs, un zviedru ģimene. Bet es domāju, ka varētu vēlēties vairāk, ka tu nepazaudē savas saknes.

Ilūziju un mūzikas gūstā

Pašā sākumā mums visiem bija tas milzīgais optimisms, ka nākošgad mēs brauksim mājās. Un tas gāja ilgi. Pašos pirmajos gados jau bija tāds uzskats, ka tev vispār nevajag kārtīgu dzīvokli gādāt un darbu, nu mēs taču te pagaidām esam. Tā kā atbraukuši te padzīvoties viesnīcā kādu laiciņu. Tā cerība bija, un uzpūta jau arī briesmīgi, teica, ka ir mazi konflikti jūtami starp angļiem, amerikāņiem, no vienas puses, un Padomju Savienību, no otras. Tad taču dabīgi, ka angļi un amerikāņi tādu stāvokli nepielaidīs. Un vispār – krievi ir sagrābuši pusi Eiropas, un tūlīn atkal būs karš, un amerikāņi dzīs ārā tos krievus. Tas izklausās tagad tik šausmīgi naivi, bet toreiz bija lieli un diži Latvijas politiķi, kas to stāstīja. Tā bija gandrīz oficiālā nostāja. Ja dzīvo tādā pārlicībā, tad jau tas bija pavisam normāli, ka latvieši uzskatīja: *Tad mums nav jāiet zviedros iekšā, tad mēs turamies kopā.* Un dabīgi, ka mēs jau neesam braukuši te, lai paliktu, mēs brauksim atkal atpakaļ. Tā ka sākumā bija ārkārtīgi rosīgi visi – kori un teātri, un latviešu skolas.

Nu pirmais bija 50. gadu sākumā, kad mēs, puikas, nodibinājām tādu grupu *Bellard Trio*. Man bija trīs puikas, kas dziedāja, es aranžēju. Mēs taisījām vieglo mūziku latviski, zviedriski un vāciski. Pat vienu mazu koncertiņu latviešiem taisījām. Tad es spēlēju deju mūziku, sākumā viens, vēlāk man bija vēl ģitārists.

Mēģinājumi varbūt divreiz nedēļā, un tas jau ar paņēmu laiku. Vienu brīdi pat radās doma, ka mēs mēģināsim iesisties Zviedrijas tirgū. Zviedriem bija populāri, ka viņu firmas taisa reizi gadā tādas ballītes. Pāris tādās mēs uzstājāmies. Un tad aizgājām uz zviedru radio, iztaisījām mazus paraugus. Viņi teica, ka jā, tīri labi, bet vai tas viens drusciņ tā netīri nedzied. *Mēs noklausīsimies atkal, mēs jums zvanīsim.* Nu tas bija 50. gadu vidū, un tad es gaidīju, kad viņi zvanīs. Viņi nav zvanījuši vēl šodien. Atklāti sakot, mums bija viens, kas drusciņ tā netīri dziedāja, un tik liela mums tā izvēle nebija, tā reizē arī tāda draugu būšana. Un tad sanāca tāda jocīga situācija – ja mums ir tik ierobežota tā sabiedrība, tad mest vienu laukā... jā. Vārdu sakot, tas mums drusciņ tā nosita to dūšu, un tad pamazītēm izdzisa tā muzicēšana. Bet deju mūziku spēlējām sarīkojamos. Latviešu akadēmiķi rīkoja balli reizi gadā. Mūsu pašu skolā spēlējām. Nu vairāk, kamēr mācījos. Un, ja tām vadošām organizācijām kādi sarīkojumi un pēc tam dejas, tad jau parasti Zvejnieks bija tas spēlētājs.

Stokholmas latviešu teātris bija diezgan rosīgs. Tad viņi mani aicināja kā tādu mūzikas konsultantu. Un pirmajās lugās es spēlēju līdzī. *Skroderdienās* es spēlēju vienreiz uz klavierēm, vienreiz pat uz akordeona. Un 1958. gadā nāca iestudējums *Seši mazi bundzinieki*, un tad viņi teica, ka tur ir diezgan daudz mūzikas no Alunāna oriģināllugas, bet būtu labi, ja vēl kaut kas nāktu klāt. Tad es sāku komponēt, ienācu kā teātra komponists latviešu kultūrā. 1987. gadā Minsterē mums bija lielie Dziesmu svētki, tad *Seši mazi bundzinieki* tika atjaunoti pēc 30 gadiem. Vēl vairākas dziesmas pierakstīju klāt, un nāca klāt dziedātāji, tad tā bija kārtīga dziesmuspēle. Bet diemžēl tikai viena izrāde. Tā vispār ir tā latviešu teātra nelaime, ka, augstākais, divas trīs izrādes, vairāk nav. Mums bija Gēteborgā izrāde, Stokholmā un Minsterē. Bet vairāk jau ne. Tur man pat bija mazs orķestrītis četru cilvēku sastāvā, tomēr orķestris. Klavieres, čello, vijole un flauta.

Skolo tehnikums un arodbiedrība

Pa to laiku esmu paspējis apprecēties. Mana sieva Aina izvēlējās iet mūsu skolā. Viņa caur darbu dabūja mazu dzīvoklīti, tādu dienesta dzīvokli. Kamēr viņa strādā, tikmēr viņa tur var dzīvot. Pamazītēm dabūjām vienu lielāku dzīvokli, joprojām caur Ainas darbu. Un tad viņa mani sāka bukņīt, ka man nevajadzētu visu mūžu fabrikā strādāt. Tad jau es biju avansētā radio montiera limenī, bet ne augstāk. Un izrādījās, ka latviešu ģimnāzija neko man nedod, jāiet mācīties tālāk. Tehniskā augstskola likās par nevajadzīgu un par grūtu. Bija tādas tehniskās ģimnāzijas pa vakariem. Man negribējās iet vakaros, un tad es izlēmu, ka mācišos tehnikumā korespondences ceļā. Un to es arī darīju. Es izvēlējos

radiotehnikas līniju tāpēc, ka biju tur strādājis un zināju, kas radio ir. Tas bija diezgan interesanti un labi, jo pats to tempu nosaka. Un reizi gadā eksāmeni, kad ir tiešs kontakts ar pasniedzējiem. Mīnuss ir tas, ka temps var ievilkties. Tad dzīvoju mājās un nestrādāju neko, mani uzturēja sieva, un tas bija ļoti pozitīvi. Bet, protams, tad jau nāk visādi teātri: *Bet, Gunar, tu taču neko nedari, tu taču vari atnākt, mums dekorācijas ir jāpārved. Visi pārējie strādā, viņiem nav laika.* Tas ietekmēja, un tās studijas drusku ievilkās. Es ņēmos piecus gadus, kamēr normāli vajadzēja trīs.

Un tad bija tas interesantais, kad meklēju darbu pēc tam. Parādījās sludinājums, ka IBM, amerikāņu datorfirma, meklē cilvēkus, jo viņi nupat bija izlaiduši tirgū vienu savu lielo mašīnu, mašīna – dators, kas saucās 1401, tā bija vesela revolūcija, varētu teikt. Viņi meklēja cilvēkus, un tur jau bija tas interesantais, ka visa datoru joma bija tik jauna, ka nevienam nebija speciālas izglītības. Tad es pieteicos un to pārbaudi izgāju. Tā bija vērsta uz to, cik tev ir ātra spēja loģiski domāt. Un es sāku strādāt IBM. Sākumā jau IBM dominēja, visi citi konkurenti bija maziņi. Tas nozīmēja, ka IBM maksāja labas algas. Un viņiem tā filozofija tāda – viņi skatījās, ko pircējs pelnīs ar to mašīnu, viņam nebūs jāmaksā piecas gada algas, viņam pietiks ar vienu, un viņam paliek nauda pāri. No tā izejot, cenas tika uzskrūvētas diezgan augstas. Un visi bija apmierināti – pelnīja tas pircējs, un IBM dabūja nāvīgi lielu naudiņu. Es sākumā ņēmos pie mašīnām par operatoru, trīs mainās gāja, jo ļoti daudz darba. Toreiz firmām pašām nebija datori, tas nozīmē – pie mums nesa visas programmas un aprēķināja algas un tādas lietas, kas tagad jau ir katram lielākam uzņēmumam. Un tad pamazītēm sāka iet sliktāk, sāka nākt konkurence. Attīstība tik ātri gāja, ka gandrīz nespēj tikt līdzī. Kad tu esi kārtīgi iepazinies ar vienu mašīnas modeli, tad uzreiz nāk nākošais, galīgi cita pasaule. Es tur nostrādāju 25 gadus. Biju galvenokārt pie programmēšanas, taisīju programmas. Sākumā bija pa naktīm jāiet, lai tiktu pie mašīnas klāt. Tas piederēja kaut kā pie darba stila tolaik.

Un tad es iesaistījos zviedru arodbiedrībā par funkcionāru mūsu uzņēmumā. Tas nebija populāri pie darba vadības, nu, teiksim, Amerikā arodbiedrības neko neatzīst, varētu teikt – pat apkaro. Pie IBM Stokholmā bija tāds arodbiedrības klubs, kas savukārt pakļauts vienai centrālei, tādai arodbiedrību jumta organizācijai visas Zviedrijas mērogā. Mums galvenais bija piedalīties pie algu sarunām, tā Zviedrijā ir normāla procedūra, ka darba ņēmēja centrālā organizācija ved sarunas ar darba devēju centrālo organizāciju. Nosaka, piemēram, ka šogad mēs caurmērā visiem privātos uzņēmumos strādājošiem ierēdņiem paaugstināsim algas par 3,5%. Mēs jau rēķinājām tikai priekš saviem biedriem, visi jau neiestājās tajā arodbiedrībā, bet pēc tam darba devējs

teica, ka to pašu viņi dos tiem citiem arī, lai neviens nejustos spiests stāties arodbiedrībā, tad viņi tos pašus labumus dabūja. Aprēķinām, cik daudz būs pielikums. Bet pēc tam nāk individuālā sadale, jo tad uzņēmums saka, piemēram, ka šis ir nāvīgi slinks un šogad neko nav izcēlies, tas taču arī ir nepareizi, ka viņam dos tikpat daudz kā tam otram, kas ir ļoti strādīgs un grib tikt uz augšu. Tad nāk jautājums, pirmkārt, vai tas aizrādījums ir motivēts. Vai nav tā, ka tas mazais šefiņš nīst to savu darbinieku. Tas ir viens. Otrs, par ko vienojas, ir, cik daudz tad var būt tā starpība – vienam jādod 1000 kronas un tam otram ir jādod tikai 100 kronas vai kā. Tur nāk arodbiedrība iekšā un par to vienojas – par katru atsevišķi, individuāli. Tad sēdēja dažkārt pa naktīm, un dažs piekāpās, un dažs nepiekāpās. Un otra arodbiedrības funkcija ir skatīties, kāda ir nodarbināto aizsardzība, kādi ir darba apstākļi. Nedrīkst būt tā, ka tev, piemēram, velk visu laiku no loģa briesmīgi virsū un darba devējs saka – tas taču sikums, to taču tu vari paciest. Arodbiedrība iejaucās un diezgan stingri skatījās uz tādām lietām. Vēl arodbiedrība iesaistījās, ja kādu darbinieku atlaiž. Tad arodbiedrība, protams, vaicā, kas ir par iemesliem, un varbūt nāk pie slēdziena, ka šefs vienkārši grib tikt no darbinieka vaļā. Tādā gadījumā arodbiedrība aizstāv. Ja tiešām nonāk pie tā, ka viņš atlaists pamatoti, tad varbūt kaut kādu sāpju naudu iedod. Arodbiedrības vispār ir diezgan stipras Zviedrijā. Tā biedru nauda, ko maksā katrs arodbiedrības biedrs, ir diezgan liela, un tad ir dabīgi, ka tie biedri sagaida, ka kaut ko priekš viņiem darīs. Un tad krīžu laikos tā situācija ir sarežģīta, jo cilvēkiem dažkārt ir grūti pieņemt, ko finanšu ministrs saka, ka mūsu valstī ir grūti laiki un tāpēc uzņēmumiem nevajag algas pacelt. Bet nu mazais cilvēciņš grib tik un tā, lai viņam algu pieliek. Tad kādreiz iznāk – kaut arī sociāldemokrātu valdība, bet arodbiedrības negrib akceptēt visādus taupīšanas un racionalizācijas soļus, ko sociāldemokrātu valdība ir iecerējusi.

Man iznāca viena diezgan pikanta situācija. Algu sarunās konstatēja, ka gados vecāks darbinieks vairākus gadus no vietas dabūjis uzkrītoši mazu algas pielikumu un visu laiku viņam bijis viens un tas pats šefs. Tad es parunājos ar to darbinieku, un viņš teica, ka tas šefs viņu neieredz, un minēja piemērus, dažas tādas diezgan stulbas situācijas. Tas darbinieks interesējies par glezniecību un par to bija sācis runāt, un šefam likās, ka tās ir tādas muļķības. Nu daudz jau nevajag kādreiz. Un tagad ir sarunas arodbiedrībai ar uzņēmuma delegāciju, tur sēž mūsu pārstāvji un uzņēmuma pārstāvji. Mēs aicinājām to šefu uz pārrunām. Mēs gribam, lai viņš izstāsta savu viedokli. Un es kādreiz varu būt diezgan ass debatēs. Starp citu, Zviedrijā mēs sakām *tu* viens otram, arī direktoram es saku *tu*, tas tā ir pieņemts. Un es viņam saku: *Vai tad tu vispār esi istajā vietā, vai tev jābūt par šefu? Tu ar cilvēkiem neproti apieties, tu*

neproti būt objektīvs. Diezgan ass iznāca tas vakars. Tā dzīve mēdz ar cilvēkiem rotaļāties – nepagāja vairāk kā gads, kad man bija jāmaina darbs, un taisni viņš tagad ir mans jaunais šefs. Mums pārāk sirsnīgas attiecības neveidojās, viņš tiešām bija subjektīvs. Viņš stāstīja saviem augstākiem šefiem, ka Zvejnieks ir tāds ļoti angažēts arodbiedrības darbinieks un ka arodbiedrība lielā mērā darbojas pret uzņēmuma interesēm.

Ar tenisa raketi un nošu lapu

Savādā kārtā es iekūlos sporta kluba *Rīga* valdē, kaut aktīvs sportists tais laikos nebiju. Vēlāk sāku spēlēt tenisu un to spēlēju vēl tagad. Teniss ir lielisks tai ziņā, ka to jau var līdz 100 gadu vecumam spēlēt. Bet pašos pirmos gados basketbols te bija tas lielais grāvējs. Varētu teikt, ka baltieši ievada basketbolu Zviedrijā. Pirmās lielās sacīkstes bija Latvija pret Igauniju. Arī volejbolu baltieši ievada.

Un basketbols bija latviskumu uzturošs faktors lielā mērā. Mans uzskats, ka ir ļoti svarīgi, lai būtu kaut kas konkrēts, ko darīt. Nevis tikai tā, ka nu sanāksim kopā un būsim tagad latviski. Kad tu divreiz nedēļā ej uz basketbola treniņiem un tur visu laiku runā latviski, un tā ir latviešu komanda, tas ir pavisam kas cits. Bija sporta klubs *Rīga*. Un pamazītēm sāka spēlēt zviedri arī, ar laiku jau nodibinājās tāda basketbola līga. Un zviedriem, protams, tā bāze, kur dabūt spēlētājus, bija daudz lielāka, un pamazītēm viņi jau panāca mūs. Bet vienreiz tomēr sporta klubs *Rīga* bija Zviedrijas meistars.

Es spēlēju arī tenisu. Un to tenisistu saradās tik daudz, ka nodibinājās speciāls Stokholmas latviešu tenisa klubs, un tur vienu laiku bijām pat kādi 30 biedri, 50. gados vēl. Tagad jau esam maz palikuši. Bija pilnsapulces un arī balles reizi gadā, bet tas laiks ir garām. Tas izbeidzās pirms apmēram 20 gadiem.

Bet man jau teātris tas galvenais. Uztaisījām vairākas dziesmuspēles, *Svētkus Skangalē* pārtaisījām par dziesmuspēli, un tur atkal Zvejnieks komponēja mūziku. Bet man ir diezgan lielas prasības, es labi nejūtos tanī amatieriski samērā zemajā līmenī. Un dziesmuspēlēs mums bija tā. Viena dāma, kas dzied Stokholmas operas korī, viņai bija dziedātājas izglītība. Pāvils Johansons, kas pats ir komponējis un plates iedziedājis. Un tad bija Jilla Bungša, kas ar gājusi dziedāšanas stundās. Nu bija mums kādi četri labi dziedātāji. Tiešām ir prieks, kad nāk rezultāts, ka skan pēc kaut kā. Bet citādi dažas kora partijas tajās dziesmuspēlēs nebija tik izdevušās. Koris jau ir tie paši aktieri, un dažs var padziedāt, bet dažs nevar. Un, ja tu uzraksti kaut ko četrbalsīgu un nāk ārā kādas astoņas balsis, tad lustīgi vairs nav.

Iestudējumi bija viens vai divi pa gadu. Un žēl, ka tās pašas izrādes divas līdz trīs reizes nospēlē un vairāk ne. Nu jā, kam tad viņas rādīs? Bet mēģinājumi prasa

Intervijas laikā ar Baibu Belu.
Foto: Māra Zirņīte, 1996

tik daudz darba. No manas puses – dziesmu rakstīšana un samēģināšana vēl atsevišķi. Un paši šuva tērpus un taisīja dekorācijas.

Svētkus Skangalē uzvedām 1989. gadā, tad mums te atbrauca cilvēki no Valmieras teātra, un tie teica: *Jums ir jābrauc ar to tagad uz Valmieru*. Un bijām gatavi braucēji, bet tad radās vienam dziedātājam ģimenes problēmas, bija jāšķiras, un tas vairs nebija nekāds braucējs. Tad otram

dziedātājam radās kādas problēmas, tas arī teica, ka viņš nevar braukt. Tad mums vienkārši pajuka, jo mums nav tik daudz to cilvēku, kas varētu spēlēt.

Nu tagad jau mums ir zudusi motivācija. Lielā mērā jau spēlēja, lai saglabātu to latviskumu, cik iespējams. Tagad, ja mēs gribam redzēt teātri un baudīt latviskumu, mēs varam aizbraukt uz Rīgu, kas nav tik tālu. Un Dziesmu svētki tika regulāri rīkoti katru otro vai trešo gadu, Eiropas un pasaules, un atsevišķās zemēs, tie jau arī tagad nenotiek šeit vairāk.

Dziesmu svētki jau vispār bija ļoti stimulējoši latviešu sabiedrībai, tie liecināja par latvisko pašapziņu. Piemēram, kad Vācijā rīkoja Dziesmu svētkus, tad brauca uz Vāciju, nedēļu dzīvoja viesnīcā. Tā tiešām bija brīnišķīga sajūta, ka salasās kopā 1000 vai 2000 latviešu.¹ Uz Dziesmu svētkiem vienmēr braucām ar meitām, tiklīdz bija pietiekoši lielas. Anneli astoņu gadu vecumā piedalījās Eiropas Dziesmu svētkos Līdās.² Viņa bija bērnu korī izpelnījies zināmu uzmanību un uzstājās kā soliste, un dziedāja *Es biju māmiņai viena pati meitiņa, nezinu, kādu vīru ņemt*. Uzķāpa uz krēsla un dziedāja mikrofonā. Lilija Zobens, kas bija Anglijas jaunatnes virsaite, tā bija kā atbalsts blakus. Bija tāda piekrišana, ka dabūja to atkārtot. Tur jau līdz dziedāja koris, un bija jaunatnes orķestris. Kā tētīm sajūta brīnišķīga.

¹ Eiropas latviešu Dziesmu svētkos bija vidēji ap 3000–3500 klausītāju. Skatīt: *Latvju Enciklopēdija 1962–1982*. Galv. red. Edgars Andersons. ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1983.

² Līdās, Anglijā, Dziesmu svētki notika 1982. gadā.

Dziesmu svētkos esmu daudz bijis rīcības komitejā, teiksim, Gotlandes Dziesmu svētkos,³ kas jau tapa tādi leģendāri. Jo tur bija klāt tas politiskais moments, ka tas ir tik tuvu Latvijai. Mēs no latviešu puses to uzskatījām par tādu mazu politisku kniebienu krieviem, un krievi to tā tiešām arī uztvēra. Nāca oficiāli protesti Zviedrijas valdībai, vai

Starp demonstrantiem baltiešu pirmdienas mītiņā Normalmstorgä, 1991. Foto no ģimenes albuma

tā tiešām domā ļaut tiem latviešu ekstrēmistiem taisīt tādu sarīkojumu un ļaut sabojāt zviedru – padomju attiecības. Presē jau tas politiskais moments netika uzsvērts, ka tam būtu kaut kāda pretpadomju piegarša. Zviedri rakstīja, ka tas ir tīrs kultūras sarīkojums. Es biju arī uz pusstundu interviju vietējā radio. Tur jau arī bija... Es komentēju *Lauztās priedes*, ko tas nozīmē latviešiem, kā to uztver. Bet tas viņiem par daudz politiski izklausījās un to nogrieza nost. Zviedri bija ļoti piesardzīgi tajā ziņā. Un sākumā Gotlandes Dziesmu svētkos mūzikas daļas vadītājs bija Alberts Jērums, komponists Anglijā. Bet viņš dabūja sirdstrieku un nomira apmēram gadu pirms Dziesmu svētkiem. Tad es pārņēmu to muzikālās daļas vadību, izraudzījos dziesmas un sadalīju viņas pa diriģentiem, un rīkoju visu to praktisko pusi.

Un Helsingborgā bija Eiropas Dziesmu svētki 1989. gadā. Tur es ne tikvien rakstīju mūziku teātrim, bet biju arī mūzikas daļas vadītājs, tā ka man bija tas gods apbalvot vecāko dziedātāju un pasniegt diplomu. Tā organizēšana prasa daudz laika. Un stress arī ir.

Aktīvs esmu joprojām, kopš 60. gadiem rakstu mūzikas recenzijas latviešu avīzē *Brīvā Latvija*. Kamēr iznāca *Literatūra un Māksla*, tad Zemzaris mani pierunāja, es rakstīju šad tad kādu korespondenci no Zviedrijas. Mums ir 18. novembra sarīkojumi reizi gadā, tas ir mūsu, varētu teikt, lielākais notikums. Tur

³ Gotlandē 1979. gadā notika 1. Pasaules Brīvo Latviešu dziesmu dienas, kas apvienotā kora koncertā pulcēja 35 korus un ap 3600 klausītāju. Skatīt: *Latvju Enciklopēdija 1962–1982*. Galv. red. Edgars Andersons. ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1983.

man atbildība par muzikālo daļu. Mums vienmēr ir viena oficiālā daļa runām un koncerts. Kopš 1990. gada pie mums brauc mākslinieki no Latvijas, pārējie komisijas locekļi uzticējuši man izraudzīties māksliniekus. Es kārtāju arī praktisko pusi. Mēģinu, lai būtu dažādība. Ja pagājušo gadu bija dziedātājs, tad ņemu šogad varbūt vijolnieku jeb klaviernieku.

Var jautāt, kāpēc man tas latviskums ir tik svarīgs. Varbūt no vecākiem. Bet tas nav vienīgais iemesls. Piemēram, mums te ir bijušā prezidenta Zemgala mazbērni un tie knapi apgrozās latviešos, tā ka tas var būt ļoti individuāli. Kad sākumā vienu brīdi dzīvoju zviedru ģimenē, irēju istabu, tur bija zviedru zēni manā vecumā, un tie aicināja līdzi, kur jaunieši satiekas, man tas likās kaut kā svešs. Man latviskais likās... Tā doma jau bija, ka tu esi izbēdzis... Sākumā jau domāja, ka brauks drīz atpakaļ, nedomāja jau par palikšanu te. Visā visumā mana ievirze ir bijusi, ka latvieši man ir daudz tuvāki nekā zviedri. Zviedru draugi man ir ļoti maz. Galu galā mēs jau nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem, protams. Visa tā sabiedrība, kura salasās pa dzimšanas dienām un svētkiem, ir latvieši. Un man bija pietiekoši, vairāk man nevajadzēja. Un tagad mums diemžēl ir tā, ka vecākā paaudze sāk pazust, bet jaunie tik briesmīgi latviski vairāk nav. Tas latviskums, domāju, ar laiku varbūt paniks te, ārzemēs. Var jau vaicāt – kāpēc viņam ir jābūt ārzemēs, kāpēc viņš nevar būt Latvijā?

Intervija NMV-453, ierakstīta Stokholmā 1996., 2007. gadā.

Intervēja Baiba Bela un Edmunds Šūpulis.

Atšifrēja Ilze Gensberga.

Publikācijai sagatavoja Baiba Bela.

Izabella Cielēna

Izabella Cielēna dzimusi 1927. gadā Bulduros politiķa Fēliksa Cielēna (1888–1964) un mākslas vēsturnieces Maijas (1989–1988), ģimenē, kurā valda demokrātisks gars. No mātes dzimtas mājām (“Zilēniem”, Platonē, Jelgavas raj.) nākušas vairākas Latvijas kultūrā un politikā ievērojamas personas: Izabellas mātes brālis ir gleznotājs Ģederts Eliass, savukārt mātes māte Karlīne un viņas māsa Klāra, politiķa Paula Kalniņa sieva un Brūno Kalniņa māte, pieder pirmajām izglītotajām Latvijas lauku sievietēm – aktīvām Jaunās strāvas un 1905. gada revolūcijas atbalstītājām. 1905. gada

Foto: Edmunds Šūpulis, 2007

mītiņos iepazinās arī abi Izabellas vecāki. Viņas tēvs strādā diplomātiskajā dienestā Francijā, tāpēc Izabella uzaug franču kultūras iespaidā. Ar disertāciju par trimdas tematu Albēra Kamī darbos viņa iegūst filoloģijas doktores grādu Upsalas Universitātē.

Izabellai ir 16 gadu, kad ģimene pārceļas no Jūrkalnes uz Zviedriju Latvijas Centrālās padomes (LCP) organizētajā laivu braucienā 1944. gada maijā.

Izabellas Cielēnas atmiņas ierakstītas vairākkārt. Pirmoreiz – 1996. gadā, kad Izabella kopā ar vairākām vingrošanas grupas dalībniecēm atsaucās intervētāju aicinājumam dalīties atmiņās. Toreiz galvenie atmiņu temati saistījās ar pārcelšanos, iebraukšanu svešajā valstī, iedzīvošanos, ar sabiedriskajām attiecībām, kurās latvisko pakāpeniski nomaina zviedriskais.

Otrā intervija notika nākamajā – 1997. gadā Rīgā. Tajā Izabella Cielēna stāstīja par savu dzīves gājumu plašāk: par agrajām precībām, peļņas darbu, ģimnāzijas skolotājas vērojumiem, vecvecāku iespaidu bērnu audzināšanā. Viņa atcerējās, kā kopš 1967. gada braukusi uz Latviju ar tūristu grupām, kāda bijusi padomju drošības sistēmas darbinieku attieksme pret Cielēna vārdu, kā slepus ievesti Brūno Kalniņa izdotās sociāldemokrātu avīzes “Brīvība” eksemplāri, par tikšanos ar gleznotāju Ģedertu Eliasu un izprovocēto prāvu pret mākslinieku Jurģi Skulmi.

Trešā intervija un iepriekš stāstīto tekstu saskaņošana notika 2007. gadā. Tad Izabella Cielēna vairāk pievērsās bērnības atmiņām, attiecībām ar tēvu un māti, stāstīja par to, kā Ulmanis liedza tēvam Latvijas pavalstniecību, par kara laiku Francijā, atgriešanos Latvijā un dzīvošanu vācu okupācijas laikā mātes lauku mājās “Zilēnos”, par tēva slepeno misiju LCP un par savu dzīvi Zviedrijā pēdējā laikā.

Šobrīd viņa ir Ģederta Eliasa fonda Zviedrijā priekšsēdētāja, darbojas Zviedrijas latviešu pensionāru biedrībā.

Publikācijā iekļautas epizodes, kas atklāj trimdas latviešu daudzšķautņaino identitāti. Izabella Cielēna cieši saistīta ar kultūru Latvijā, Francijā un mītnes zemē Zviedrijā. Pieredze viņai ir radošs process, kas liek mainīt pasaules redzējumu un vienlaikus maina kultūras identitāti.

Intervijas norisēja latviešu valodā, kaut gan Izabella Cielēna atzīst, ka viņai vieglāk rakstīt un izteikties franču valodā.

Ieva Garda-Rozenberga

Viltotais Zviedrijas karogs

Salīdzinot ar citiem, es uz Zviedriju atbraucu stipri agri, jo mans tēvs 1943. gadā bija iesaistījies Latvijas Centrālās padomes pretestības kustībā. Tās vienu zaru atklāja jau 1944. gada janvārī, un, kad Brūno Kalniņu un Konstantīnu Čaksti arestēja, mans tēvs [Fēlikss Cielēns] slēpās. Jau maijā mēs radām iespēju pārcelties uz Zviedriju. Tēvs uz Zviedriju brauca ar uzdevumu, jo viņam līdzi bija LCP dokumenti un izdevumi. Patiesībā tajā brīdī mēs bēgām no vāciešiem un cerējām, ka drīz varēsim atgriezties, jo domājām, ka krievi nekad netiks Latvijā.

Pārbraukšana mums gāja tīri normāli, 18 stundas, un iebraucām Slītē, Gotlandē. Braucām no Ventspils jūrmalas. Bija kādi kilometri desmit vai piecpadsmit jāiet pa smiltīm, pa kāpām. Bet mēs nedabūjām dienām gaidīt, tanī pašā naktī atnāca laiva. Gaidot bija bīstami un baigi. Kad prožektoru ieslēdzās, vajadzēja mesties uz vēdera un gaidīt, kamēr gaismas plankums pazūd. Bet mums nekas

baismīgs neatgadījās. Vētra mums negadījās. Tikai slihta dūša, slapjums. Maijā jau jūra vēl auksta, līdz viduklim jābrien, lai varētu tikt uz laivu. Atceros, kad virs galvas parādījās vācu lidmašīnas, tad mudīgi sadabūjām zilas un dzeltenas lupatas. Iznāca tāds kā Zviedrijas karogs, it kā mēs būtu zviedru zvejnieku laiva. Tas glāba. Man vēl dusmas bija, ka manu skaisto blūzi saplēsa, lai taisītu to karogu.

Līdzī paņēmām tikai gleznas. Mana mamma ir gleznotāja Ģederta Eliasa māsa, un mūsu īpašumā bija kādas desmit–piecpadsmit viņa gleznas. Tās rullīti paņēmām līdzī. Dārgākais mums bija ne zelts, ne sudrabs, bet tās gleznas.

Stokholmā mūs sagaidīja agrākais sūtnis Salnais¹, kas bija labs Fēliksa draugs no seniem laikiem, un arī Leonīds Siliņš, kas toreiz darbojās LCP organizētajā laivu pārvešanā. Viņi izgādāja arī apmešanās vietu. Nometne mums gāja secen, jo tad tādas vēl nebija. Tā mēs pavisam drīz tikām uz Stokholmu. Dabūjām irēt vienu mazu mēbelētu dzīvoklīti, un sākās tīri normāla dzīve. Bet es jutos nelaimīga un vientuļa. Man tas bija liels lūzums. Mana pirmā mīlestība bija palikusi Latvijā, un katru dienu kādus divus mēnešus es sēdēju uz klintīm krastmalā un raudāju. Pateicoties tēvam, reiz iepazinos ar arheoloģijas profesoru Franci Balodi. Viņam bija ļoti žēl, ka es tāda nobēdājusies izskatījos, un viņš pastāstīja, ka ir internacionāla organizācija, kurā var piedalīties jaunieši no dažādām zemēm. Tā es iestājos internacionālā darba kolektīvā. Tur tiešām bija jaunieši no dažādām zemēm. Es piedalījos divās nometnēs, un tajā otrajā par nometnes vadītāju strādāja ļoti izskatīgs zviedrs, un es aizmirsu savu pirmo mīlestību. Man bija tikai 16 gadi. Vēlāk mēs apprecējāmies.

No sākuma mēs runājām tikai vāciski, jo zviedru valodu es vēl nemācēju. Es nejutu nekādu svešniecību, jo viņš tik ļoti izrādīja līdzjūtību un dziļu interesi

Brūno Kalniņš sveic Fēliksu Cielēnu. Jubilāram blakus Maija un Izabella, Stokholmā 1958. Foto no ģimenes albuma

¹ Voldemārs Salnais, dzimis 1886. gada 20. maijā. No 1937. gada 1. maija Latvijas ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Zviedrijā, Dānijā (līdz 1939. gada 22. septembrim) un Norvēģijā (ar rezidenci Stokholmā).

par Latviju, Latvijas kultūru un maniem vecākiem. Tiešām nejutu, ka mēs būtu zemākas šķiras cilvēki vai bēgļi. Arī viņa vecāki ļoti, ļoti mīļi uzņēma. Mums bija dzīvs kontakts. Protams, ēdieni bija savādāki. Viņi mācīja, kā tos ēdienus vārīt, piemēram, zirņu zupu – dzelteno zirņu zupu ar šķiņķa gabaliņiem iekšā. To nu pavisam viegli bija iemācīties. Ar asinsmaizi gan bija grūti, to vēl tagad neprotu pagatavot.

Man ir ļoti pozitīvi iespaidi par zviedriem. Viņš bija strādnieku dēls un pats mācījies amatu. Vēlāk, kad mēs bijām tuvāk iepazīlušies, es viņu dikti mudināju studēt. Sapratu, ka mans tēvs nekad neļaus ar viņu precēties, ja viņš nebūs vismaz students. Tā viņš vispirms nokārtoja eksāmenus neklātienē un vēlāk pabeidza arī augstskolu.

Bērni negrib runāt latviski

Tas bija 1944. gada augustā, un mēs visu laiku turējāmies kopā, līdz gadu vēlāk saderinājāmies. 1946. gadā man piedzima vecākais dēls. Sākumā mēs dzīvojām kopā ar maniem vecākiem Hēgestenas augstienē, kur daudz citu latviešu arī dzīvoja, jo mums atsevišķa dzīvokļa nebija. Bija diezgan šauri, bet viņi mani ļoti mīlēja un bija tik ļoti pretimnākoši, ka vienu no divām istabām atdeva mums un visādā veidā atbalstīja arī bērniņa piedzimšanu. Mans tēvs ļoti labi sapratās ar Jēti, un, lai arī vīrs latviski nemācēja, mājās skanēja abas valodas. Vecākais dēls bija jau sācis runāt latviski, bet, kad mēs pārcēlāmies dzīvot atsevišķi un viņš dzirdēja, ka mēs ar vīru savā starpā runājam tikai zviedriski, tad arī viņš sāka runāt latviski arvien mazāk un mazāk. No sākuma es ar viņu vēl centos runāt latviski, bet vienā dienā viņš ienāca iekšā no pagalma un paziņoja: *Es vairs latviski nerunāšu, jo tā valoda nav vajadzīga. Ārā visi runā tikai zviedriski, un kam tad mums ir jārunā tā, kā neviens cilvēks nerunā.* Viņam bija tikai kādi trīsarpus gadiņi. Nu tad es laikam dumji darīju, jo ļoti uztraucos, apvainojos un uzstāju: *Tu runāsi gan, ar mani tu runāsi latviski!* Tā mēs uzsākām cīņiņu, bet bērnam bija stingrs raksturs – kā es sāku runāt latviski, tā viņš noliekas uz grīdas un brēc. Stundām, kamēr es sāku runāt zviedriski. Tā cīņiņš turpinājās kādas trīs nedēļas. Es galīgi nobēdājos, jautāju vecākiem, ko lai iesāku. Vecākiem zēns ļoti patika, un viņi teica: *Tā nevar turpināt, tu bērnam nervus samaitāsi. Gan jau latviski vēlāk iemācīsies.* Tā es piekāpos, un sākām runāt tikai zviedriski. Vēlāk vēl divi bērni piedzima, un tie tikai zviedriski prot. Es ciešu, ka bērni nerunā latviski, jo valoda jau nav tikai vārdi, lai sazinātos. Valoda ir jūtas, identitātes pazīme un kultūras starpniecība. Iznāk, ka tu nevari bērniem iedot to, kas tev pašam svarīgākais, un veidojas plaša starp tevi un viņiem. Es domāju, tā daudziem no mums ir kā nasta un neglābjama problēma, bet gadi ir pagājuši. Sākumā domāju – labi,

tagad maziņš man pretojas un ārdās, gan jau vēlāk, kad paaugsties, varēs iemācīt. Tā ir ilūzija. Vēlāk neko neiemāca, jo katram ir steiga. Vienkārši neiznāk. Mazbērni arī nerunā, kaut gan es ar viņiem esmu bijusi latviešu nometnēs, kur mazliet iemācījās – dažus sarunas vārdiņus un latviešu dziesmiņas. Nu kaut ko mazlietiņ, bet tā nav īstā valoda. Skumji, ka bērni mana tēva memuārus nekad nevarēs izlasīt. Es šo to esmu mazliet pārtulkojusi un pa reizei iedodu. Vecākais joprojām atceras latviešu valodu, un, kad aizbrauc uz Latviju vai kad atbrauc radi, draugi, kas angļiski neprot, tad viņš var sarunāties arī latviski. Ar kļūdām, bez galotnēm, bet tomēr viņš prot. Un īpaši, ja es neesmu klāt. Bet manā klātbūtnē nekad, es varu lūgties, lai pasaka kādu mīlu vārdiņu, ka viņš prot un saprot, bet es neko no viņa nevaru izdabūt. Kad ar mammu runājam latviski un viņš ir klāt, tad viņš smīn, jo itin visu saprot. Vārdā dēlam ir Alfs Saulvedis. To Saulvedi mans tēvs izdabūja. Viņš prasīja manu piekrišanu, un es piekāpos. Tik daudz tā latviskuma... Meita man ir Silvija Ingrīda, un tad ir vēl viens dēls – Ēriks Ilmārs Jānis. Ēriks ir no viņa tēva ģimenes, savukārt Jānis – no mana tēva. Bet mums viņš ir Ilmārs jeb saīsinājumā Ille.

Arī mana ģimenes dzīve bija diezgan zviedriskā. Kamēr bērni bija mazi un es studēju, tad jau laiks sabiedriskajai dzīvei neatlika. Ar latviešiem tik daudz kā 18. novembrī satikos, kad vienmēr ņēmu līdzī arī bērnus. Reiz vecākajam dēlam bija jādanco *Tūdaliņ tādadiņ*, bet viņam sajuka soļi. Viena tante pienāca un latviski viņam teica, kā jādara pareizi, bet tas viņam tik šausmīgi ķērās pie sirds, ka viņš pateica: *Es nekad vairs neiešu ne uz vienu latviešu sarīkojumu*. Un pie tā viņš pieturējās diezgan stingri.

Arī precētai jāmācās

Es iestājos zviedru ģimnāzijā, jo gribēju pabeigt Jelgavā vācu laikā iesāktās studijas. Ar skolas biedrenēm man bija labas attiecības, mēs vēl tagad satiekamies un kādreiz pārrunājam, kā tas bija, kad es kā svešs putns ierados. Zviedru ģimnāzijā iestājos, jo biju jau saderinājusies un gribēju mācīties zviedru valodu, lai varu ar vīru sarunāties viņa valodā. No sākuma bija grūti, lai arī bija tāda sajūta, ka viss notiek brīvāk nekā Latvijā. Formastērpu nebija, priekšmetus varēja izvēlēties, dažās stundās bija atļauts pat adīt, privātajā dzīvē arī nejaucās, kā kādreiz

Izabella ar vecāko dēlu Alfu pie Stokholmas, 1949. Foto no ģimenes albuma

Jelgavā vienmēr jautāja, kas darīts svētdienās. Es izvēlējos filozofiju un valodas. Angļu valoda bija visiem, bet franču un vācu varēja kaut abas izvēlēties. Arī skolotāju attieksme bija vairāk kā pret studentu, ne ģimnāzistu. Grūtības bija, un jāmācās bija daudz. Piemēram, tulkot no latīņu valodas uz zviedru es varēju tikai ar franču valodas starpniecību. Domrakstus rakstīju ar kļūdām, bet no tām jau mācās. Līdz ar to latviešiem laika vienkārši neatlika. Latviešu skolā ejot, es, protams, nebūtu tik ļoti atsvešinājusies no tautiešiem.

Kad bērnam bija nepilns gads, iestājos Stokholmas Universitātes Humānā fakultātē, kur iesāku ar literatūras vēsturi. Vienā semestrī ņēmu klasisko arheoloģiju, savukārt otrā – mākslas vēsturi, jo īsti nezināju, kādu profesiju izvēlēšos. Ja būtu turpinājusi studijas mākslas vēsturē vai klasiskajā arheoloģijā, tad būtu jāstrādā muzejā, bet sabaidījos. Iespējams, man tas būtu labāk paticies. Filozofiju es speciāli nekad neesmu studējusi, tikai kā blakus priekšmetu pie literatūras vai mākslas vēstures. Ja gribi ko vairāk, tad paņem bibliotēkā no plaukta un palasi. Tas man ir robs, ka nav tā filozofiskā pamata tāda, kā vajadzētu.

Kad es apķēros, ka negribu strādāt ne bibliotēkā, ne muzejā, sāku pasniegt vakarskolā franču valodu. Vajadzēja piepelnīties, jo vīrs tolaik nodarbojās ar ideoloģisko darbu un mēs dzīvojām ļoti trūcīgi. Dzīves apstākļi bija labi, bet knapi. Vecāki bija dabūjuši pabalsta darbu, kad nemaksā algu, bet pabalstu. Viņi jau bija tādos gados, kad vairs nevarēja iesaistīties darbā Zviedrijā, sveša valoda un viss. Zviedri bija ļoti pretimnākoši un intelektuāļiem, kam bija pāri par 55, deva tā saucamos arhīva darbus. Piemēram, mamma, jo prata daudzas valodas, strādāja Stokholmas augstskolas Mākslas vēstures fakultātē pie kataloga sastādīšanas. Savukārt tēvs dabūja strādāt kā asistents pie kāda Stokholmas augstskolas Juridiskās fakultātes profesora. Bet tas bija īsi, jo viņam drīz nāca acu kaite, kas pamazām viņu noveda pie pilnīga akluma. 1949. gadā no darba nācās aiziet, tad tēvs strādāja mājās un varēja pieskatīt manu dēliņu Alfu, kamēr es studēju un pa vakariem franču valodu mācīju. Acu kaite bija neizdziedināma, un kādu četru gadu laikā uznāca galīgs aklums, un tad tiešām bija grūti. Viņš daudzus no saviem darbiem, arī memuārus, ir sarakstījis aklumā. Viņš nemaz agrāk neprata mašīnrakstu. Arī tur bija zviedru palīdzība – no aklo biedrības sūtīja kādu, kas nāca un iemācīja viņam rakstīt tekoši ar speciālu rakstāmmašīnu. Visādi apmācīja, arī iet pa ielu ar aklo spieķīti. Tā dzīve normalizējās. Viņš pa dienu uzrakstīja, un mamma pēc darba sēdēja un lasīja priekšā, tā tas darbs pamazām tapa. Es arī šad tad lasīju. Bet tā kopā dzīvošana mums ilgi nebija, jo tēvs mājās strādāja, bērniņš auga, un, kad mazais sāka skraidīt apkārt, kļuva pavisam grūti. Puika vecotēvu bija ļoti iemīļojis un nevarēja iedomāties, ka vectēvam būtu bez spēlēšanās ar viņu vēl kas cits jādara. Tiešām tas galīgi negāja vairāk, un redzēju,

ka papus kļūst nelaimīgs, jo nemaz vairs nevarēja pastrādāt. Tā, lai arī toreiz tas bija ļoti grūti, dabūjām dzīvokli. Bija zināms laiks jāgaida rindā, bet tad izdabūju no tēva, ka viņš mūs uzteic. Tas viņam šausmīgi nepatika, bet, kad tādu papīru no viņa dabūju, tad mēneša laikā mums dzīvokli piešķīra.

Mans vīrs sākumā strādāja ļoti maz atalgotu darbu – tādu ideālistisku, jo es taču viņu biju satikusi internacionālā organizācijā, kas rīkoja nometnes jaunatnei no dažādām zemēm. Tās mērķis bija tuvināt jaunatni, bet galvenais mērķis bija panākt, lai nebūtu kara. Ideālistiska organizācija. Nosaukums latviski izklausās briesmīgi – Internacionālās darba nometnes. Viņiem tā pamatdoma bija tuvināt cilvēkus caur kopēju darbu un sadzīvi kādu mēnesi. Tā ir pieredze, kas paliks uz mūžu, un tas ir daudz vairāk vērts nekā klausīties lekciju vai lasīt par internacionālām saitēm.

Pati – skolotāja

Kad es sāku pasniegt, redzēju, ka tas man iepatikās, un tad es pievērsos skolotāja izglītībai. Tad brīvie priekšmeti vairs nederēja un bija jāizvēlas tie, ko pasniegs skolā. Manā gadījumā tā bija angļu un romāņu valoda. Toreiz, ja zināji angļu un franču valodu, bija daudz vairāk darba iespēju. Es atminos, ka man vajadzēja iesākt kā aizvietotājai. Tiklīdz beidzis augstskolu, Zviedrijā nemaz kārtīgu darbu nevarēja dabūt, tikai par aizvietotāju. Maksāja par stundu, un ir dienas, kad tu neko nedabū. Pusotra gada vai vairāk tā nostrādāju. Man bija arī milzīgas bailes, kad iedomājos, kā tas būs, ja neviens neklausīsies. Bet tā jau nu nebija. Zviedrijas skolās bija sliktāka disciplīna nekā Latvijā, jo zviedru bērni vairāk atļāvās. Tikai pamazām iemācījās, ka viņi jātur ar stingru roku. Ar laiku disciplīna kļuva vēl sliktāka, to skolu sadalīja, un es sāku interesēties par studiju atsākšanu. Tā kā franču valoda man vienmēr tuva bijusi, tad tas iznāca tā dabīgi, ka gribēju iegūt augstāko franču valodas grādu. Tā iestājos Upsalas Universitātē Romāņu valodu fakultātē, lai gatavotos doktora grādam ar specialitāti franču literatūrā. Tās studijas mani ļoti interesēja, jo sevišķi pateicoties aizraujošajam franču profesoram Žanam Fransuā Batajam (*Jean-François Battaie*). Savam doktora darbam izvēlējos tēmu, kurā varēju savienot savu apbrīnu par vienu no izcilākajiem modernajiem rakstniekiem un manas pašas pieredzi – proti, par trimdu. Savos pētījumos atklāju, ka Alžīrā dzimušais franču rakstnieks Albērs Kamī visu mūžu dažādos līmeņos juties kā trimdā, ko arī parādījis gan reālā, gan simboliskā plāksnē gandrīz visos savos darbos. Tā 1985. gadā iznāca mans doktora darbs *Eksila tēmas trīs funkcijas Albēra Kamī darbos: iniciācija, sacelšanās, identitātes konflikts*. Jau 80. gadu sākumā biju dabūjusi darbu Erebrū augstskolā, pasniedzu franču valodu studentiem – darbs, ar kuru biju tik apmierināta, ka to turpināju arī vēl kādus gadus pēc pensionēšanās. Tad jau

pienāca arī trauksmainie 90. gadi ar Latvijas valsts atjaunošanu, kad nodibinājās visāda veida sadarbība ar Zviedriju. Tā Erebrū augstskolas pārstāvji manā vadībā viesojās Latvijas Universitātē un apmaiņas veidā LU pasniedzēji pie mums Erebrū. Vēlāk man ir iznācis daudzkārtīgi kā vieslektorei lasīt lekcijas Rīgā, LU Filozofijas fakultātē, kā arī piedalīties konferencēs. Tāpat gan ar rakstiem presē, gan ar priekšvārdiem Kamī tulkojumos. Par visu to esmu ļoti gandarīta, jo beidzot esmu varējusi aktīvi piedalīties dzimtenes kultūras dzīvē.

Atgriešanās pie latviešiem

Pie latviešiem atgriezos jau 70. gados, kad varēja sākt braukt uz Latviju un satikt cilvēkus, radus un draugus. Tas bija liels atdzimšanas iespaids un liels pārdzīvojums pēc pirmās Latvijas apmeklēšanas reizes. Varētu teikt, no tā laika es vienmēr esmu mēģinājusi tikt uz Latviju.

Latviešu sabiedrība Zviedrijā bija sašķēlusies. Vieni bija par sakariem ar LPSR, bet daži bija kategoriski pret braukšanu, kamēr Latviju neatbrīvos. Turklāt šķelšanās bija dažādos līmeņos. Tā kā mans tēvs bija sociāldemokrāts un te jau vairākums bija no labējā spārna, tad tas bija jūtams. Es, piemēram, nevarēju satikties ar *Daugavas Vanagiem*. Tagad visas tās šķelšanās ir nolīdzinājušās. Mums ir divas pensionāru biedrības, kas politisku iemeslu dēļ sašķēlās jau no paša sākuma – kreisie un labējie. Tas varēja būt 60. gadu sākumā. Es jau tad nemaz tur nepiedalījos, tikai zinu no vecāku sarunām, ka šķelšanās notika uz politiska pamata. Mani vecāki, protams, bija tur, kur es tagad esmu – pie kreisā spārna. Ja cilvēks ir sociāldemokrāts, tas ir pats par sevi saprotams. Pie labējā spārna bija Ulmaņa piekritēji. Nu un tā tas ir iegājies, ka katrai biedrībai no tiem laikiem ir savs konts, un tagad, kad varētu apvienoties, to nevar tieši finansiālu iemeslu dēļ. Iznāk arī, ka tai biedrībai, kurā ir mazāk biedru, būtu jāpāriet pie otras. To mēs negribam, jo tas ir prestiža jautājums. Tagad viena biedrība no otras ne ar ko praktiski neatšķiras, mēs ejam ciemos viens pie otra un varētu arī apvienoties, ja nebūtu šo praktisko grūtību. Tagad, es domāju, mēs visi esam viena saime.

Jau no 80. gadu sākuma dziedu korī un esmu piedalījies visos Dziesmu svētkos kopš 90. gadiem, kad trimdas kori varēja braukt uz Latviju. Atminos to gadu pirms Latvijas atzīšanas – tā bija pirmā reize, kad arī ārzemju kori varēja piedalīties. Katrā ziņā Dziesmu svētki vienmēr ir milzīgs pārdzīvojums. Bet galvenais – tā pirmā reize. Tad jau nu asaras vien bira. Sevišķi – kad gājienā gāja. Cilvēki no abām malām tik ļoti mūs sveica: *Brauciet mājās! Palieciēt!* Ārkārtīgi silti un milzīgi sajūsminoši. Stāvēt uz lielās estrādes tajā milzu korī, it kā saplūst vienā ķermenī. Latvietību nekur stiprāk nevar izjust kā Dziesmu svētkos, kad tur esi un dzied, un esi visiem līdzās.

Ar Cielēnu vārdu

Uz Latviju pirmo reizi aizbraucu 1967. gadā. Mēs ātrāk neuzdrošinājāties, līdz radinieki paši lūdza: *Lūdzu, brauciet, mēs jūs gaidīsim!* Mums bija grūti ar Cielēnu vārdu, tas nebija tik vienkārši, jo bija bailes viņiem kaitēt. Labi jau, ka pēc Staļina varēja kaut kā sarakstīties.

Pirmā reizē es aizbraucu ar otro vīru Ketilu Genmarkeru, mēs bijām nupat apprecējušies, un gribēju viņam parādīt Latviju. Lielākā tikšanās bija ar radiem un manu onkuli Ģedertu Eliasu. Viņš bija galvenā persona, kas mūs uzņēma un par mums rūpējās. Viņš mūs arī brīdināja par to, kas mums jāievēro un ka mums jāuzmanās no sekotājiem. No sākuma mēs viņam neticējām, bet tā izrādījās pilnīga patiesība. Pēc vairākiem braucieniem varēja redzēt, kā viņi diezgan neveikli seko.

Vēlāk mēs gandrīz katru reizi arī kaut ko ievedām. Mans vīrs uz to bija speciālists. Brūno Kalniņš ir manas mātes brālēns, un, bez šaubām, viņš jau ļoti vēlējas, lai ievad sociāldemokrātu uzsaukumus un žurnālu *Brīvība*, kā arī dibina sakarus. Pirmās reizēs vēl nē, tad tikai satikās un mutisku informāciju nodeva, bet ļoti uzmanījās – visus logus taisīja ciet, radio uzlika, kad runājās, kāds pie durvīm vienmēr skatījās. Tikai pamazām mēģināja arī literatūru ievest. Vienā reizē mēs braucām ar mašīnu caur Somiju un Ļeņingradu. Mašīnā jau var mēģināt šo to paslēpt, lai arī pamatīgi tomēr kratīja muiņas. Tēva grāmatas gandrīz katru reizi ņēmām līdzī, tas jau nekas tik briesmīgs nebija, bet tomēr reizē arī bija tam laikam. Likām bagāžnieka pašā apakšā, pa virsu viss pielādēts pilns ar mūsu koferiem. Tas nekas, ka tos izvanda. Bet vienā reizē – manam vīram bija tāda asprātīga domāšana – viņš sakrāva vienu uz otras pakas ar tualetes papīriem – pilnu bagāžnieku. Tie tik ņem laukā un ņem. Atplēš vienu, atplēš otru. Domā, ka mēs, protams, kaut ko ierakstījuši tais papīros, un tur ņemas kādu ceturtdaļstundu. Nu ritināja kādus divus, ritināja, nav nekā, un tad tīri sadusmojās. Vīrs saka: *Mēs taču zinām, ka radiem nav tualetes papīra, viņiem tikai tāds parastais, un to mēs nepanesam.* Tad viņi atmeta ar roku, bet pašā apakšā bija grāmatas – mana tēva memoriāli. Arī citas grāmatas, ko nekādā veidā neļāva cilvēkiem lasīt kā tikai Misiņa bibliotēkā ar speciālu atļauju.

Citā reizē, kad braucām ar mašīnu, tad tiešām bija no Brūno Kalniņa sūtīta, nupat sastādīta partijas programma, drukāta uz plāna papīra. Saritināja un ielika trubā pie motora, kas nesamaitājas, ja tu to ar kaut ko aizštopēji. Un, protams, ka tanī neskatījās, motora vāku apskatās un vairāk neko. Bet tāda jocīga sajūta ir tomēr. Un tad jau kā sports, tad ir prieks, ka izbrauc cauri. Tad: *urrā!*

Es kādas četras vai piecas reizes biju Latvijā padomju laikos. Bet tad tas viss pēkšņi tika pārtraukts sakarā ar manu bērnības draugu Jurģi Skulmi². Skulmes ģimene un mani vecāki bija ļoti labi draugi. Mēs vienmēr tikāmies, kad es vēl biju pavisam maza (līdz sešu gadu vecumam un arī vācu okupācijas laikā). Tad es sevišķi ar Jurģi sapazinots. Un, kad nu sāka atkal braukt, tad, protams, satiku arī viņu. Viņš bija lielā sajūsmā, ka varam atkal satikties. Lai būtu pilnīgi droši, ka neviens nedzird, ko es stāstu, mēs stundām ilgi varējām staigāt pa Rīgas vecpilsētu. Un, protams, aste bija, bet tomēr mums likās, ka nedzird, ka mēs kļuva runājam. Bet visu laiku jau varbūt nestaigājām, iegājām arī kafejnīcā pasēdēt. Un tad jau ir sliktāk. Vai arī, kad es dzīvoju viesnīcā *Rīga*, tur jau nu noteikti bija mikrofoni. Vārdu sakot, protams, noklausījās šā vai tā. Tas viss beidzās ar to, ka Skulmem piesēja lietu un viņu arestēja. Bija cietums, pratināšana un beigās arī tiesa. Tiesas prāvā viņu apvainoja galvenokārt par to, ka viņš ticis ar mani, ka es esmu CIP spiegs. Tas bija smags apvainojums padomju laikā. Nekādu pierādījumu jau nebija kā tikai, ka ir runāts, un mana persona kā tāda. Es it kā esmu sūtīta no Brūno Kalniņa, un Brūno Kalniņš ir sakarā ar CIP. Tas man bija liels trieciens. Skulme manis dēļ nonāca, paldies dievam, ne Sibīrijā, bet gan Daugavpils nometnē. Kādus pāris gadus viņš tur laikam nosēdēja. Tas laikam bija 70. gadu beigās. Tad, protams, man pārtrūka iespēja braukt uz Latviju. Nedeva vīzu. Es jau pieprasīju, lai vispār redzētu, kāda ir tā attieksme, bet atkārtoti nedeva. Tas man bija sabrukuma periods. Vispirms, ka nevarēju nekā zināt par Jurģi, kā viņam iet. Tikai kaut kā aplinkus no paziņu paziņām uzzināju, ka viņš ir arestēts. Vēl man likās, ka es vairs savu mūžu Latviju neredzēšu, ka nu ir uz visiem laikiem beigas. Tā cilvēks jau domā. Un Jurģis, bez šaubām, bija šausmīgi satriekts no tā visa. Un viņu, šķiet, pēc diviem vai trim gadiem tikai atbrīvoja. Un atbrīvoja, mēs tā iedomājāmies, tamdēļ, ka mēs te – ārzemēs piekāram to pie lielā zvana. Rakstijām presē un lūdzām amnestiju. Pamazām sākās atbrīvošanas process. Bet tomēr viņam grūti gāja, viņš nedabūja atpakaļ vairs savu darbu. Varbūt viņš nemaz negribēja iet atpakaļ uz Mākslas akadēmiju. Strādāja šo un to. Bet, protams, vēlāk jau viņa dzīve pamazām normalizējās un viņš varēja nodoties glezniecībai.

Atgriešanās būs aizvien

Bet mans vīrs varēja braukt, viņam vīzu deva. Tāpat mans jaunākais dēls Ilmārs un viņa sieva – arī tie brauca, varētu teikt, kā mūsu sakarnieki. Un satika arī Jurģi, kad viņš bija atbrīvots. Tad, protams, palīdzējām visādi. Vēl gribu atzīmēt, ka mans vīrs Ketils Genmarkers dziļi iesaistījās arī mana onkuļa Ģederta Eliasa mantojuma lietā. Pēc viņa nāves 1975. gadā mana māte Maija Cielēna kļuva par viņa vienīgo

² Jurģis Skulme (1928) – gleznotājs, mākslas zinātnieks.

mantinieci. Mēs vēlējamies, lai gleznas paliktu vienkopus un lai tiktu atzītas manas mātes mantojuma tiesības. Lai to panāktu, ar padomju iestādēm gandrīz 10 gadus cīnījās mans vīrs, līdz beidzot 1985. gadā bija panākumi – mēs saņēmām apmēram 1 miljonu zviedru kronu (kas bija tālu no mantojuma patiesās vērtības) kā atlīdzību par jau atsavināto mantojumu (nodots Jelgavas Vēstures un mākslas muzejam). Par atsūtīto summu pēc K. Genmarkera iniciatīvas nolēmām dibināt Ģederta Eliasa fondu Stokholmā ar mērķi atbalstīt Ģ. Eliasa mākslas popularizēšanu un pētniecību, kā arī viņa darbu restaurēšanu. Ciešā sadarbībā ar Jelgavas muzeju fonds turpina šos uzdevumus, kā iecerēts.

Tagad var braukt vairākas reizes gadā un justies Latvijā kā mājās – kā īstās mājās. Vienmēr prieks. Bet, no otras puses, jau tā sašķeltība tomēr rodas dēļ tā, ka šeit ir ģimene, kas nav latvieši. Tas apgrūtina iespēju arī pārcelties. No tās esmu atteikusies, jo būtu drusku grūti aiziet pavisam no ģimenes un būt Latvijā gluži vienai. Tur, protams, ir radi un draugi. Jā, nu es saku – tā ir sašķeltība, no kuras jau nekad tā īsti netiksim vaļā. Tomēr, pateicoties Ilmāra iniciatīvai, 2001. gadā mēs pārāpbedījām manu vecāku urnas Latvijā. Līdz tam es to vienmēr atliku un atliku, kaut gan tēvs savos memuāros bija izteicis ļoti skaidri un gaiši – *kad Latvija atkal būs brīva, gribu, lai mana urna tiktu pārvesta un apglabāta Raiņa kapos*. Un tā arī tas tagad noticis. Es vilcinājos tāpēc, ka šeit mums bija kapa vieta vecākiem un gribējās vienmēr aiziet un apkopt. Te atkal parādās tā neizbēgamā sašķeltība. Bet nu esmu ļoti apmierināta, ka mums ir kapa vieta pavisam netālu no Raiņa monumenta. Un esmu tagad faktiski nolēmusi, ka es arī vēlētos gulēt tur. Tādā veidā es atgriezīšos Latvijā.

Intervijas laikā Stokholmā. Foto: Edmunds Šūpulis, 2007

Intervija NMV-448, ierakstīta Stokholmā 1996., 2007., Rīgā 1997. gadā.

Intervēja Baiba Bela, Māra Zirnite.

Atšifrēja Ilze Gensberga.

Publikācijai sagatavoja Ieva Garda-Rozenberga.

Zviedrijā intervētie latvieši Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā

- NMV-319 Uldis Ģērmanis, dzim. 1915. Rīgā, int. Māra Zirnite 1995., Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-441 Erna Sviestiņa, dzim. 1894. Nurmuižā, int. Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-442 Zigurds Sviestiņš, dzim. 1922. Ventspilī, int. Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-443 Vera Ozere-Puķīte, dzim. 1915. Maskavā, int. Baiba Bela, Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-444 Andrejs Eglītis, dzim. 1912. Ļaudonā, int. Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-445 Jānis Zalcmanis, dzim. 1919. Rīgā, int. Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-446 Pēteris Jansons, dzim. 1922. Pabažos, int. Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-447 Ņina Kozlovska, dzim. 1918. Liepājā, int. Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-448 Izabella Cielēna, dzim. 1927. Bulduros, int. Baiba Bela, Māra Zirnite Stokholmā 1996., Rīgā 1997., Stokholmā 2007.
- NMV-449 Aina Zvejniece, dzim. 1926. Rīgā, int. Baiba Bela Stokholmā 1996., Ieva Garda-Rozenberga Stokholmā 2007.
- NMV-449a Ilze Zvejniece, dzim. 1963. Stokholmā, int. Ieva Garda-Rozenberga, Baiba Bela, Edmunds Šūpulis Stokholmā 2007.
- NMV-450 Skaidrite Dimitere, dzim. 1920. Rīgā, int. Baiba Bela, Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-451 Edgars Dimiteers, dzim. 1918. Maskavā, int. Baiba Bela, Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-452 Noldis Millers, dzim. 1923. Kalsnavā, int. Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-453 Gunars Zvejnieks, dzim. 1927. Jelgavā, int. Baiba Bela Stokholmā 1996., Baiba Bela, Edmunds Šūpulis Stokholmā 2007.
- NMV-454 Sergejs Ozoliņš, dzim. 1914. Tallinā, int. Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-455 Jānis Konstantīns Čakste, dzim. 1925. Rīgā, int. Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-456 Ilga Čakste, dzim. 1924. Ventspilī, int. Baiba Bela Stokholmā 1996.
- NMV-457 Fricis Forstmanis, dzim. 1904. Rīgā, int. Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-458 Valdis Bigestāns, dzim. 1919. Maskavā, int. Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-459 Laimonis Niedre, dzim. 1924. Vecauces pag., int. Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-460 Andrejs Šalts, dzim. 1914. Aizputes apr., int. Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-461 Natālija Bileskalna, dzim. 1915. Omskā, int. Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-462 Vitauts Līdums, dzim. 1924. Rīgā, int. Māra Zirnite Stokholmā 1996.
- NMV-463 Aleksandra Eiche, dzim. 1905. Omskā, int. Māra Zirnite Stokholmā 1996.

- NMV-464 Valentīne Lasmāne, dzim. 1916. Kremenčugā Ukrainā, int. Baiba Bela, Māra Zirnīte Stokholmā 1996., Rīgā 1997., Baiba Bela, Ieva Garda-Rozenberga, Ināra Reine, Edmunds Šūpulis Stokholmā 2007.
- NMV-464a Andra Lasmāne, dzim. 1957. Stokholmā, int. Ieva Garda-Rozenberga, Baiba Bela Stokholmā 2007.
- NMV-465 Ilze Zīverte, dzim. 1930. Rīgā, int. Māra Zirnīte Rīgā 1996.
- NMV-480 Elizabete Janelsiņa, dzim. 1923. Nižņijnovgorodas gub. Krievijā, int. Māra Zirnīte Rīgā 1996.
- NMV-2165 Andrejs Legzdiņš, dzim. 1936. Rīgā, int. Māra Zirnīte Stokholmā 2004.
- NMV-2166 Vilma Norīte, dzim. 1929. Rīgā, int. Māra Zirnīte Vesterosā 2004.
- NMV-2167 Jānis Gulbītis, dzim. 1914. Kalugas gub. Krievijā, int. Māra Zirnīte Rīgā 2004.
- NMV-2168 Kārlis Kangeris, dzim. 1948. Vācijā, int. Māra Zirnīte Rīgā 2004., Dagmāra Beitnere 2009.
- NMV-2169 Baiba Kangere, dzim. 1942. Valkā, int. Māra Zirnīte Rīgā 2004., Dagmāra Beitnere 2009.
- NMV-2520 Ermīne Aren, dzim. 1918. Dignājā, int. Māra Zirnīte Gēteborgā 2006.
- NMV-2521 Mirdza Cerbaha, dzim. 1930. Jūrmalciemā, int. Janīna Kursīte Gēteborgā 2006.
- NMV-2522 Armands Cerbahs, dzim. 1925. Sikragā, int. Janīna Kursīte, Aigars Lielbārdis Gēteborgā 2006.
- NMV-2523 Nora Dzalbe, dzim. 1916. Rīgā, int. Kristīne Rubina Gēteborgā 2006.
- NMV-2524 Silvija Englund, dzim. 1928. Rīgā, int. Kristīne Rubina Gēteborgā 2006.
- NMV-2525 Edīte Jaunviksna, dzim. 1923. Rīgā, int. Māra Zirnīte, Kristīne Rubina Kristīnehamnā 2006.
- NMV-2526 Aleksandrs Kristsons, dzim. 1928. Rīgā, int. Kristīne Rubina Gēteborgā 2006.
- NMV-2527 Elvira Majore, dzim. 1909. Rīgā, int. Māra Zirnīte Gēteborgā 2006.
- NMV-2528 Anna Pāvilāne, dzim. 1915. Rīgā, int. Māra Zirnīte, Kristīne Rubina Vēnersborgā 2006.
- NMV-2529 Ausma Pāvilāne, dzim. 1946. Zviedrijā, int. Māra Zirnīte, Kristīne Rubina Vēnersborgā 2006.
- NMV-2530 Herberts Puķītis, dzim. 1934. Piltenē, int. Janīna Kursīte Zviedrijā 2006.
- NMV-2531 Kārlis Rožkalns, dzim. 1908. Uguņciemā, int. Māra Zirnīte, Kristīne Rubina Kungšērā 2006.
- NMV-2532 Ērika Rīsenberga, dzim. 1919. Pēterpilī, int. Māra Zirnīte Gēteborgā 2006.
- NMV-2533 Venta Rulle, dzim. 1930. Rīgā, int. Māra Zirnīte, Kristīne Rubina Rīgā 2006.
- NMV-2535 Zigrīda Siliņa, dzim. 1921. Džūkstē, int. Māra Zirnīte, Kristīne Rubina Stokholmā 2006.
- NMV-2536 Ilgvars Šmits, dzim. 1929. Rīgā, int. Kristīne Rubina Gēteborgā 2006.
- NMV-2537 Ralejs Tepfers, dzim. 1933. Rēzeknē, int. Māra Zirnīte Gēteborgā 2006.
- NMV-2538 Vilma Kristšone, dzim. 1920. Rīgā, int. Māra Zirnīte Gēteborgā 2006.
- NMV-2539 Māra Zalcmane, dzim. 1916. Samarā, int. Māra Zirnīte Stokholmā 2007.

- NMV-2540 Gaida Kalnīte-Taltere, dzim. 1923. Grobiņā, int. Ināra Reine Stokholmā 2007.
- NMV-2541 Leopolds Talters, dzim. 1919. Rīgā, int. Edmunds Šūpulis, Maija Krūmiņa Stokholmā 2007.
- NMV-2542 Vilis Klucis, dzim. 1923. Zasā, int. Māra Zirnite, Edmunds Šūpulis Eskilstūnā 2007.
- NMV-2543 Ilze Šakare, dzim. 1944. Rīgā, int. Māra Zirnite Gēteborgā 2006., Rīgā 2010.
- NMV-2546 Laine Lasmane-Vikmarka, dzim. 1955. Stokholmā, int. Ieva Garda-Rozenberga, Edmunds Šūpulis Stokholmā 2007.
- NMV-2547 Lilita Zaļkalne, dzim. 1955. Sidnejā, int. Maija Krūmiņa Stokholmā 2008.
- NMV-2548 Inga Strante Grinberga, dzim. 1961. Bostonā, int. Ieva Garda-Rozenberga Stokholmā 2007.
- NMV-2549 Māra Strautmane, dzim. 1943. Rīgā, int. Māra Zirnite Rīgā 2009.
- NMV-3148 Maija Runce, dzim. 1952. Stokholmā, int. Māra Zirnite Rīgā 2007.
- NMV-3163 Andrievs Eiche, dzim. 1934. Rīgā, int. Māra Zirnite Rīgā 2007.

Personu rādītājs

- Āboliņš, ārsts 211, 287
Ābols Ojārs 93, 97
Ādams, V. Kluča tēva krusttēvs 236
Adriāns, A. Zvejnieces mazdēls 280, 288, 289
Aizsilnieks Arnolds (arī Aizsilnieka kungs, Arnolds) 109, 145, 209, 273, 283–285
Aleksandrs, Annas Pāvulānes mazdēls 132
Alfs Saulvedis (arī Alfs), I. Cielēnas dēls 315, 316
Alunāns Ādolfs 304
Andersoni, bēgļi 147
Andersons, bēgļis 119
Andersons Benedikts 20
Andersons Eduards (arī Eduards) 208, 210, 218, 222–225, 227, 230
Andra, V. Lasmanes meita 216
Andrejs, I. Čakstes dēls 258
Anita, Annas Pāvulānes meita 128
Anneli, A. Zvejnieces meita 287–289, 308
Anželiko Masimo 19
Arājs, laivas vadītājs 230
Artmane Vija (arī Vija) 93, 97
Avena Indra 59
- Bahtins Mihails 99
Baidakovs, inspekcijas vadītājs 157
Balodis Agnis 42, 46, 51–53, 117
Balodis Francis 46, 57, 159, 298, 299, 313
Bangerskis Rūdolfs 154
Bārda Fricis 176
Barts Rolāns 103
Batajs Žans Fransuā 317
Beitnere Dagmāra 11, 73, 76
Bela Baiba 10, 11, 82, 106, 107, 112, 113, 117, 135, 139, 168, 170, 192, 194, 215, 217, 230, 232, 244, 259, 261, 278, 289, 291, 308, 310, 321
- Benjamiņa Emīlija 261
Berklavs Eduards 106
Bērsone Ilgonis 55
Bērziņ kundze, V. Puķītes pažiņa Valmierā 181
Bērziņš Alfons 158
Bēthovens Ludvigs van 291
Biezais Haralds 48, 51
Biezbārdis Kaspars 100
Bigestāns Valdis 89, 107, 114, 123, 134, 135, 138
Bileskalna Natālija 123
Bileskalns Osvalds 145
Birgita, V. Kluča sieva 243
Birkerte Mērija 152
Biruta, I. Čakstes darbabiedre 258
Bištēviņš Oļģerts 209
Blehs Leo 57
Blekte Andris 166
Bokalders, profesors 271
Bormane Dace K. 12, 234, 243
Brants Villijs 53
Breikšs Jānis 35, 163
Briedis Voldemārs 187
Briežu ģimene 182
Brīnuma Spodra (arī Spodra) 252, 255
Brūveris, arhitekts 164
Bula Dace 88
Būmeistars, politiski notiesātais 56
Bungša Jilla 307
Burdjē Pjērs 103
- Cerbaha Irmgarde 147
Cerbaha Mirdza (arī Mirdza) 108, 109, 112
Cerbahs Armands (arī Armands) 108, 109
Cérons, I. Čakstes tēva brālis 248
Cielēna Izabella (arī Izabella) 12, 36, 72, 73, 82, 92, 112, 115, 279, 311–313, 315

- Cielēna Maija, dzimusi Eliasa (arī Maija) 125, 311, 313, 320
 Cielēns Fēlikss (arī Fēlikss) 71, 72, 78, 311–313
 Cilinska Anta 218
- Čaks Aleksandrs 55
 Čakste Ilga (arī Ilga Kārklīņa) 12, 244, 250, 273–277
 Čakste Jānis 260, 261, 281
 Čakste Jānis Konstantīns (arī Jānis) 12, 146, 244, 258–261, 275
 Čakste Konstantīns (arī Konstantīns) 195, 262, 267, 271, 312
 Čakste Marta (arī Čakstes kundze) 260, 281–283
 Čakste Mintauts (arī Mintauts) 260–262, 265, 281
 Čakstes (arī Čakstes ģimene) 161, 260, 281, 282
- Dāboliņa-Boka Elvīra 192
 Dārziņš Emīls 176
 Dēliņš, skolu valdes darbinieks 177
 Diani Mario 77
 Dimitere Skaidrīte (arī Skaidrīte) 82, 86, 87, 92, 93, 97, 107, 108, 115, 279
 Dimīters Artūrs (arī Artūrs) 93, 97
 Dimīters Edgars 85, 105, 107, 108, 123, 133
 Dolietis, ārsts 163
 Dons Kihots 100
 Draviņš Kārlis 59, 142
 Dzalbe Nora 109–111
 Dzenis Eduards 137
 Dziesma Fricis, sk. Forstmanis Fricis
 Dzilnas kundze, V. Puķītes paziņa Vācijā 182
 Dzintra, S. Ozoliņa meita 160
 Džeimss Viljams 17
- Ede, V. Kluča vecāmāte 233
 Eglīte Emma 185
 Eglītis Andrejs 10, 46, 56, 133, 139
 Eglītis Anšlavs 175
 Eiche Aleksandra 107, 123–126
 Eiche Andrievs (arī Andrievs) 110, 113, 114, 125
- Eiche Vilis 124
 Eiches 124
 Eichfüss-Atvars Elmārs 299
 Eliasa Kārliņa 311
 Eliass Ģederts 36, 311–313, 319–321
 Elizabete, P. Jansona mātes māsa 220
 Elvīra, P. Jansona māsa 221
 Elvīra (Elvīriņa), S. Dimīteres draudzene 87
 Elza, I. Čakstes mātes māsa 250
 Endzelīns Jānis 126, 201
 Englund Silvija 142
 Ērenfeld jaun kundze, skolotāja 173
 Ēriks Ilmārs Jānis (arī Ilmārs), I. Cielēnas dēls 315, 320, 321
 Ēriksone Ēriks 17
- Fimbers Kārlis 55
 Folmaņi, bēgļi 147
 Fonzovs Žanis (arī Žanis) 210, 224–226, 229, 230
 Forstmanis Fricis (literārais pseidonīms Fricis Dziesma) 139, 142, 143, 145
 Franko Fransisko 31, 263
 Freimanis, bēgļu nometnes priekšnieks Slītē 110
 Freivalde Laila 140
 Frišēnfelds Kārlis Ernests (arī Frišs), laivas vadītājs 206–208
 Fuko Mišels 17
- Gagarins Jurijs 92
 Gāle-Kārpentere Inta 22, 32, 36, 39, 42
 Garda-Rozenberga Ieva 11, 12, 108, 112, 115, 195, 215–217, 219, 232, 280, 288, 289, 312, 321
 Gedimīns, J. K. Čakstes tēva brālis 266
 Genmarkers Ketils 319–321
 Gensberga Ilze 168, 259, 278, 310, 321
 Grasis Austris 59
 Grāvītis Oļģerts 57
 Grēns Elmārs 49
 Grīgs Edvards 185, 293
 Grīns Ervīns 59
 Grīns Jēkabs 126
 Grīns Tots 209
 Gromiko Andrejs 140

- Gross Imants 167
 Grots Jānis 83, 128
 Grūbe Ilona 194
 Gudijs Džeks 100
 Gulbes kundze, V. Puķītes kolēģe skolotāja 177, 178
 Gulbis, skolotājs 246
 Gulbitis Jānis 113, 119, 120
 Gulēna Māra 59
 Gulēns, I. valsts ģimnāzijas direktors 264
 Guna, I. Čakstes klasesbiedre 247
 Gunta, V. Kluča meita 243
 Gustavs, V. Kluča vecaistēvs 233
 Gūtmane Margita 59
- Gērmāne Mirdza 106, 107, 115, 118, 133
 Gērmanis Uldis (arī Uldis, literārais pseidonīms Ulofs Jāņsons) 10, 33, 46, 48, 52–55, 76, 80, 82–85, 88, 95, 105–107, 115–119, 132–134, 136, 138
 Ģinters Valdemārs (arī Valdis) 204–206, 208
- Haimss Dels 100
 Heidegers Martīns 21, 102
 Hinkle Maija 17, 37, 67
 Hitlers Ādolfs 296, 302
 Hogensens, laivu braucienu organizētājs Dānijā 185
 Holborna Luīze V. 32
 Holmerte Ellena 146–148
 Hruščovs Ņikita 57, 288
- Ilze, K. Skalbes meita 161
 Ilze, A. Zvejnieces meita 287–289
 Indra, V. Kluča meita 243
 Ingrīda, S. Ozoliņa meita 155
 Ingrīda, Annas Pāvulānes audžumeita 131
 Inta (arī Intiņa), V. Puķītes māsa/meita 180, 194
 Ivanovskis, skolotājs 152
 Ivaska Astrīde 103
- Janelsiņa Elizabete 113
 Jānis, A. Zvejnieces brālis 280
- Jānis, V. Kluča tēva brālis 236
 Janovskis Gunars (arī Gunars) 154
 Jansone Inga (arī Inga) 218, 230, 232
 Jansons Pēteris (arī Mārtiņš, segvārds) 12, 68, 72, 76, 85, 96, 113, 148, 218, 224, 225, 229, 230
 Jaunsudrabiņš Jānis 131, 132
 Jaunviksna Ārijs 113
 Jaunviksna Edīte 111, 113
 Jaunzems, mācītājs 189
 Jaunzems, slimnīcas direktors 160
 Jaunzems Edvards 196
 Jaunzems Kārlis (arī Kārlis, Karls Karlovičs) 196
 Jekelns Frīdrihs 127
 Jekeli, bēgļi 147
 Jērums Alberts 309
 Jēte, I. Cielēnas vīrs 314
 Johansons, kapteinis 226
 Johansons Andrejs 48, 59, 106, 133
 Johansons Pāvils 60, 307
 Juris, S. Ozoliņa dēls 164, 166
 Jurjaks Valdemārs 144
- Kadelis Jūlijs 215
 Kaija Ivande 174
 Kalnāju mamma 186
 Kalniņa Klāra 311
 Kalniņa Valda 57
 Kalniņš Brūno 46, 48, 53, 54, 56, 61, 72, 114, 116, 214, 215, 269, 271, 311–313, 319, 320
 Kalniņš Eduards, gleznotājs 155
 Kalniņš Eduards, ģenerālis 154
 Kalniņš Pauls 52, 267, 311
 Kalnīte-Taltere Gaida 113
 Kamī Albērs 311, 317, 318
 Kampars, Z. Siliņas kaimiņš 137
 Kangere Baiba 53, 57, 59, 60, 62, 113
 Kangeris Kārlis 42, 52–55, 58, 61, 62, 113
 Kārklīšs Jānis 258, 271
 Kārlis, I. Čakstes dēls 259, 276, 277
 Kastelss Manuels 19, 40
 Katrīne, G. Zvejnieka vecāmāte 291
 Kazandzakis Niks 51
 Kiršenblate-Gimblete Barbara 88
 Kiseļunaite Daļa 108
 Klucis Ādams (arī Ādams) 104, 233, 234, 236, 237

- Klucis Gustavs Frīdrihs (arī Gustavs, Gustavs Frīdrihs) 233–236
 Klucis Uldis, V. Kluča brālis 233
 Klucis Vilis (arī Vilis) 12, 71, 89, 99, 104, 113, 119, 233, 234, 240, 241
 Knudsens Henrihs 184
 Koens Antonijs 68
 Kozlovska Ņina 111
 Kozlovskis Alberts 209
 Krastiņš, fotogrāfs 204, 206
 Kreiskis Bruno 53
 Krēsliņš Jānis, juniors 59, 60, 63
 Krēsliņš Jānis, seniors 52
 Kripe Rūdolfis 163
 Kristeva Julija 103
 Kristīne, I. Čakstes meita 259, 275, 276
 Kristone Vilma (arī Vilma) 109, 111, 145
 Kristsons Aleksandrs 111
 Kronberga Lija 137
 Kronbergs Juris 55, 62, 63
 Krūmiņa Ērika (arī Krūmiņa-Braže Ērika) 180, 192
 Krūmiņa Maija 72, 168, 217, 232, 243, 289
 Krūzo Robinsons 65
 Kūla Pēteris 152
 Kundrāts, frontes teātra vadītājs 179
 Kuplais Anna 262
 Kurelis Jānis 127, 160
 Kurmis Guna 302
 Kursīte Janīna 108
 Kviesis Alberts 268, 294
- Kezberes Elza 128
 Kezbers Ivars (arī Ivariņš) 55, 116, 275
 Ķikuts, kapteinis 158
 Ķivītis, bēglis 145
- Lāgerlēva Zelma 257
 Laima, V. Kluča meita 243
 Laine, V. Lasmanes meita 216, 217
 Lakāns Žaks 17
 Lamstera kundze, ārste 199
 Lasmane Valentīne (arī Vaļa, Valentīne) 12, 42, 70, 72, 73, 75, 76, 96, 106, 112, 123, 143, 145, 195, 197, 201, 203, 208, 213–216, 231
- Lasmane-Doroņina Lidiņa (arī Lida, Lidiņa) 80, 213–215, 217
 Lasmanis Alberts (arī Alberts) 213, 214, 216
 Lasmaņu ģimene 112
 Lazda, politiski notiesātais 56
 Lazda Zinaīda 271
 Legzdiņi 137
 Legzdiņš Andrejs 137, 161
 Legzdiņš Roberts 161
 Leinarts, čekas darbinieks 94
 Lejiņš Atis 53–56, 61
 Lesiņš Knuts 57
 Lesnieks, 1. valsts ģimnāzijas direktors 264, 265
 Liberts Ludolfis 154–156
 Lida, V. Lasmanes draudzene skolas laikā 199
 Līders, skolotājs 178
 Līdums Vitauts 107, 120, 121, 122, 135, 136
 Lieknis, skolotājs 152
 Lielbārdis Aigars 108
 Liepa Alberts 115
 Liepiņa Dzidra (arī Liepiņas kundze) 167, 168
 Liepiņš Reinis 152
 Līga Britta (arī Līgiņa, Līga), V. Puķītes meita 190, 193, 194
 Livija, F. Forstmaņa meita 142
 Lobe Kārlis 179
 Lorencs Klāvs 56
 Lūmans Niklass 47, 48
- Leņins Vladimirs 125, 157
 Lejuda, V. Lasmanes māte 199
- Madernieks Jūlijs 154
 Majore Elvīra 111, 112, 136
 Maleševičs Siniša 80
 Mangolds Boriss 137
 Mārtiņš, P. Jansona tēvs 219
 Matiasens Terje 126
 Matisons, dziedātājs 133
 Mauriņa Zenta 46, 59, 98
 Mediņš Jānis 56, 57
 Mediņš Jēkabs 57

- Meierovics Zigfrīds 153
 Menders Fricis 56
 Metjūss Viljams Klismans 212
 Mīds Džordžs Herberts 17
 Milda, F. Forstmaņa sieva 142
 Millers Noldis 10, 24, 70, 74, 105, 107, 113, 117
 Millija, I. Čakstes radiniece 252
 Milts Augusts 9
 Mišlers Eliots 101
 Muchks Jānis 58
- Neilands Nikolajs 55, 166
 Nella, V. Puķītes draudzene 188
 Neulande Liene 48, 58, 59, 62
 Niedre Laimonis (arī Laimonis) 56, 82, 84, 85, 88, 92, 94, 95, 115, 117
 Norīte Vilma 111
- Nīna, V. Lasmanes māsa 205, 206
- Ogriņš Emīls 271
 Olīta, V. Lasmanes draudzene 201, 206–209
 Oskars, V. Puķītes darbabiedrs 192
 Ozoliņa Līlija 117
 Ozoliņš Sergejs (arī Ozoliņa kungs) 12, 25, 26, 70, 71, 73, 85, 123, 149, 166
 Ozoliņš Valdemārs 265
 Ozols Voldemārs 150
 Ozere Zelma (arī Zelma, Ozer kundze) 170, 181
 Ozers Georgs Gustavs 171
 Ozoliņu ģimene (arī Ozoliņ pāris) 112, 182, 186
- Palme Ūlovs 53, 54
 Pauls Raimonds 167
 Pavasars Helmers 175
 Pāvulāne Anna (arī Anna) 111, 126–132, 143
 Pāvulāne Ausma (arī Ausma) 111, 126–128, 132
 Pāvulāni (arī Pāvulānu ģimene) 129, 131
 Pāvulāns Vilis 127
- Pētersons, profesors 137
 Pētersons Laimonis (arī Laimonis), laivas vadītājs 227, 230, 231
 Pētersons Pauls 137
 Podnieks Juris 218
 Pucuļa kundze 211
 Puķīte Vera (arī Vera Ozere, Vera, Ozerīte) 12, 23, 36, 82, 89–91, 106, 107, 109, 123, 169, 170, 172, 173, 179, 187
 Puķītis Alberts (arī Alberts) 109, 169, 179, 180
 Purvītis Vilhelms 234, 235
- Rainis 17, 152, 271, 321
 Rancāns Jāzepts 267
 Raudive Konstantīns 46, 59, 102
 Reģīna, I. Čakstes darbabiedre 251
 Reine Ināra 217
 Reiters Leons 57
 Reiters Teodors 56, 57, 71, 111, 131
 Riekstiņš, bēglis 119
 Rikērs Pols 102
 Rīta, V. Kluča māsa 233, 240
 Rītiņš, skolas direktors 152
 Ritma, V. Kluča meita 243
 Ritums Jānis 56, 58
 Rīsenberga Ērika 109
 Ross Jeja Pekka 101
 Rotčailds Džozefs 18, 40
 Rozenberga Velta 192, 193
 Rozenbergs 188
 Rozītis Juris 52, 58, 60, 71, 107
 Rubina Kristīne 108, 127, 169, 193
 Rūķe-Draviņa Velta (arī Draviņa) 48, 59, 60, 125, 211, 216
 Rulle Venta 113
 Runce Maija 107
 Runce Māra 113
- Sadovskis Jānis 137
 Sakārnis, prāvests 189
 Salnais Voldemārs 313
 Sančo Pansa 100
 Sēja Ludvigs 269
 Servantess Migels de 100
 Sibēliuss Jans 176
 Sidere Vera 177

- Siliņa Zigrīda 137
Siliņi 137
Siliņš, ierēdnis 157
Siliņš Leonīds (arī Leonīds) 114, 195, 200, 202, 206, 210, 223, 224, 313
Sīlis, Ventspils tautas konservatorijas vadītājs 246
Silvija Ingrīda, I. Cielēnas meita 315
Siļķe, mācītājs 180
Skalbe Kārlis 137, 143, 144, 161–163
Skalbes ģimene 137
Skuja, litogrāfijas vadītājs 156
Skulme Jurģis 312, 320
Skulme Otto 155
Skulme Uga 155
Skulmes 320
Skultāne Vieda 40
Smiļģis Eduards 33, 93
Smits Entonijs 19, 20, 61
Sodums Dzintars 46, 262
Sosīrs Ferdināns de 17
Spāde Andrejs 148, 224, 229
Spekke Arnolds 50
Sproģi, bēgļi 147
Staļins Josifs 84, 125, 139, 177, 235, 319
Stepe, gleznotājs 185
Straubergs Kārlis 46, 137
Strautmane Māra 113
Strautniece Irma 291
Strēlerte Veronika 59, 125, 141
Strunke Alis 58
Strunke Niklāvs 141, 143, 163, 229, 271
Strunke Olga 125, 141
Strunkes ģimene (arī Strunkes) 58, 137
Stūre, kapteinis 127
Svemps Leo 155
Sviestiņa Erna (arī Sviestiņas kundze) 23, 29, 82, 89, 107, 123
Sviestiņš Jānis 245
- Šakare Ilze 108, 111
Šalts Andrejs 136
Šartjē Rožē 100
Šēre-Kalna Zigrīda 143, 144
Šimanovskis, deju skolotājs Valmierā 174
Šleiere Dagnija 59
Šleieri 272
Šleiers Juris (arī Juris) 59, 137, 272
- Šmidhens Guntis 23, 27
Šmits, laivas vadītājs 230
Šmits Ilgvars 109
Šmits Voldemārs 132
Šteimanis Fricis (arī Vilnis) 144
Šūberts Pauls 175
Šūpulis Edmunds 11, 12, 112, 150, 168, 196, 212, 215, 217, 233–235, 243, 310, 311, 321
Švābe Arveds 52, 137
Švābe Lidija 59
Švāģeris Evalds 108
Švarcs Otto 157
- Tagore Rabindranats 174
Talters Leopolds 71, 113, 120, 122
Teikmanis, profesors 124
Tepferi 161
Tepfers Ralejs 110–112, 140
Teriņš Eduards Jānis 262, 287
Teriņš Mārtiņš 166
Tidemanis Jānis 155
Tiļi, bēgļi 147
Tomsons Ēriks (arī Ričs, segvārds) 210, 230
Tone Voldemārs 155
Treiguts Ernests 114
Turkina, skolotāja 119
- Ubāns Konrāds 155
Ūdris Alfrēds 161, 164
Ulmanis Kārlis 25, 31, 35, 36, 52, 156, 163, 164, 236, 264, 292, 312, 318
Undēns Estens 47
Upelnieks Krišs 128
- Valters, Kureļa grupas štāba darbinieks 128
Vārsbergs, profesors 124
Vēber jaunkundze, skolotāja 173
Veselis Jānis 175
Vētra Mariss 46, 56, 57
Vidbergs Sigismunds 155
Vidiņš Zigurds 80
Vikmanis, skolas direktors 250
Viķe-Freiberga Vaira 49, 61

- Vingstrēms Torstens 146
Vinters Alfrēds 133
Virza Edvarts 128
Vitgenšteins Ludvigs 21, 100
Vītols Alfrēds 161, 163
Vītols Erna 137
Vītols Jāzepts 184
- Zakuti (arī Zakutu ģimene) 108
Zakuts Martins 108
Zalcmane Māra 112, 123, 136
Zalcmanis Jānis 70, 76, 82, 89, 90, 105, 114,
119, 134, 135, 138
Zāle Kārlis 154
Zaļkalne Māra 112
Zaļkalns Vilnis (arī Vilnis) 53, 61, 63, 117
Zaļups, mežsargs 147
Zēgners Ģirts 54, 56, 58, 63
Zeitlins Stīvens J. 82, 95
Zelmenis Dainis 55
Zemgala kundze 283
Zemgali (arī Zemgalu ģimene) 86, 279,
281, 282
- Zemgals Gustavs (arī Zemgala kungs) 96,
281, 310
Zemitāns Jorģis 150, 151
Zemzaris Imants 309
Zirnīte Māra 9, 10, 12, 15, 82, 106–109,
111–113, 117, 121–123, 127, 128, 137,
139, 149, 170, 192–194, 211, 217, 218,
232, 241, 243, 290, 300, 308, 321
Zīverte Ilze 113
Zīverts Mārtiņš 33, 46, 137
Zobens Lilija 308
Zolā Emīls 174
Zvaigznīte Arvids 145
Zvejniece Aina (arī Aina) 12, 82, 86, 96,
112, 279, 280, 287, 300, 302, 304
Zvejnieki (arī Zvejnieku ģimene) 36, 112,
287, 290, 291
Zvejnieks Andrejs 291
Zvejnieks Gunars (arī Gunars) 12, 26, 68,
70, 73, 74, 78, 80, 112, 119, 134, 279,
285–287, 290, 300, 307
Zvejnieks Teodors (arī Teodors) 287,
291
Zvirbulis, dzīvokļa īrnieks 204

We didn't go to Sweden to become Swedes

Summary

Of the world's six billion people of various colours and nationalities, who speak more than 8000 languages, approximately 1.5 million are Latvians who speak Latvian and live for the most part in Latvia. However, about 200 000 Latvians live elsewhere – Russia, the United States, Brazil, Australia, England, Ireland, Germany, Venezuela, Canada, Norway, Sweden, and even South Africa.

This publication about Latvians in Sweden is the first book by the National Oral History Project dedicated to the communities of Latvians living outside of Latvia. This interest began in the 1990s, when Latvia's newly regained independence allowed researchers to examine the complex history of the 20th century through the experiences of individual people. Oral history provides a new way to search for answers to murky questions, and since the Latvian exile communities were one of the most ideologically misrepresented topics during the Soviet era, it was now finally possible to talk about them freely. The early 1990s were a time of life stories – life stories were told in families, to friends, and on the radio; they were published in newspapers, magazines, and memoirs. Recent history was being documented through memories, rather than by historians. The National Oral History Project focused on the documentation of live, still unexplored, recent history, which naturally included the Latvian World War II refugees living in the West. The first oral history fieldworks travelled to England, Canada, and the United States and recorded many life stories. These life stories formed a bridge and promoted understanding between the two parts of a nation that had been divided by an occupation. At the same time, researchers became acquainted with the general methods of oral history research and also with archives abroad.

Uldis Ģērmanis – a popular Latvian author, publicist, and historian living in exile in Sweden – invited the oral history researchers to interview Latvians in Sweden. As a result, several fieldworks headed to Sweden and recorded more than 60 life stories, which eventually resulted in the publication of this book. The book consists of two parts, each representing a different point of view. The

academic articles in the first part of the book serve as a viewing tower from which to observe the general outlines of the exile communities in time and space, focusing mainly on identity and community. The life stories in the second part of the book let the reader glimpse historical events from the viewpoints of the actual participants. Stories and story-telling are a significant social and cultural phenomenon in the exile communities, where they shape points of view regarding recent history and group identity.

In her article **Preservation, passing on, and diversity of Latvian identity** (*Latviskā identitātes saglabāšana, tālāknodošana un tās dažādība*), Baiba Bela examines the development of Latvian identity in the exile community, the diversity of that identity, and the passing on of identity from one generation to the next. At the centre of her research is the issue of national identity and ethnic affiliation as ideas containing many layers of content. Latvian identity is viewed as a mosaic whose pattern is gradually changed by time removing or adding a piece, or as a kaleidoscope, turned every once in a while by the hand of time and the community members themselves, thereby shifting the composition into a different design.

Dagmāra Beitnere turns to various personalities in the Swedish Latvian community in her article **Latvians in Sweden: sketches from the intellectual exile** (*Zviedrijas latvieši: intelektuālās trimdas skices*). These people created an intellectual atmosphere in their community that attracted Latvians from around the world. Beitnere traces the trajectories of a creative and intellectual life that are associated with specific personalities among the Latvian exiles in Sweden. Her article examines the relationship between Swedish political attitudes and the Latvian community; it also outlines the links between Swedish Latvians and Latvian exiles in other countries.

Edmunds Šūpulis' article **Biography and community: the active exile community as seen through life stories** (*Biogrāfija un kopiena: aktīvā trimda dzīvesstāstos*) examines individual biographies in the context of the whole community. Being together and working together, as discussed by interviewees regarding the maintenance of their identity wherever they might be in the world, is brought to the forefront of the article. Šūpulis proposes that the Latvian exile community can be viewed as a social movement.

As stated in her article **The road to Sweden: sagas of migration** (*Ceļš uz Zviedriju: migrācijas sāgas*), Ieva Garda-Rozenberga detects folkloristic features in life stories. She distinguishes four general plot lines in the life stories: the reason for leaving Latvia, the journey to the new country of residence, getting established in the country of residence, and visits to Soviet-occupied Latvia. In the life stories of Swedish Latvians, Garda-Rozenberga sees a message

about Latvians who were able to overcome difficulties and successfully begin new lives.

In *One life story, two texts: from the oral to the written* (*Viens dzīvesstāsts – divi teksti: no mutiskā uz rakstīto*), Dace Bormane follows the life story from its oral beginnings to its further dialogue with the listener and finally the reader's interpretation.

The article *Life story fieldworks among Latvians in the land of the Swedes* (*Dzīvesstāstu ekspedīcijas pie latviešiem zviedru zemē*) by Māra Zirņīte leads readers into the life story's space and the recording setting, introducing them to the process of the fieldworks and themes from several individual narrations.

Through their articles, the researchers present a map of the Latvian exile community in Sweden, but the life stories reveal individual experiences and the various paths specific lives have taken. Oral history is a bridge between the past and the present, between academic research and everyday life. The life stories in the second part of the book provide an insight into the personalities and the drastic changes they experienced in their lives, having been forced by circumstances to leave their homelands. The selected life stories reflect various age groups. Vera Puķīte, Valentīne Lasmane, and Sergejs Ozoliņš left Latvia as young adults who were already living on their own, working in their professions, and in some cases already raising a family. Vilis Klucis, who had been drafted into the army as soon as he graduated from school, escaped from Latvia right before capitulation, as did Gunars Zvejnieks, mobilized into an air force support unit. The young sailor Pēteris Jansons, having just celebrated his 21st birthday, took it upon himself to ferry refugees by boat across the sea to Sweden. Ilga and Jānis Čakste were young people and Izabella Cielēna and Aina Zvejniece were still teenagers at the time of escape.

Depending on the age of the narrators, the stories relate correspondingly broader or narrower views of life in Latvia and personal family ties. Later their portrayals of the ensuing wartime dangers and life as refugees likewise reflect their ages and perception of events at the time. Some recall their escape as a terrible voyage in a small boat across the Baltic Sea, whereas others recount a long, unsafe march across half of Europe before reaching a safe harbour in Sweden. Almost all of the refugees first set foot in Sweden on the island of Gotland. The narrators tell of their first impressions of the new country, the oddities there, and the difficulty in fully integrating into the new environment and society, but most of all they tell about the fate of the exiled person. All of the stories conclude with efforts to maintain the Latvian cultural milieu and support the reinstatement of Latvia's independence.

The life stories have been arranged according to the birth date of the narrators. Some interviews have been left almost untouched by editors, while the twists and turns of other conversations have been rearranged to flow in logical sequence. In either case, neither the narrator's linguistic style nor expressions have been changed when adapting the oral narrative to the demands of written text. The composition of each life story reveals the individual's manner of narration and preserves the presence of the individual's personality.

In the second part of the book the life stories allow the reader to look upon historical events from the point of view of the participants and ponder to what extent a person's life is dictated by external forces and events and how much by him or her self. The stories prove that life in the independent Republic of Latvia, the Soviet occupation, and World War II are not only topics in a history book, but the experience of real people. With the publication of this book we hope to break some stereotypes as well as lessen the gap between Latvians in Latvia and Latvians abroad. We wish for the reader to experience first-hand the saga of exile – how Latvians survived and overcame the horrors of war, the uncertainty, and the difficulties to eventually establish themselves and put down roots in a foreign land, at the same time retaining their Latvian identity.

Baiba Bela

Translated by Amanda M. Jātniece

WE DIDN'T GO TO SWEDEN
TO BECOME SWEDES

Oral History Research
Life Stories of Latvians in Sweden

“Zinātne” Publishers
Riga 2010
In Latvian

MĒS NEBRAUCĀM UZ ZVIEDRIJU,
LAI KĻŪTU PAR ZVIEDRIEM

Mutvārdu vēstures pētījums
Zviedrijas latviešu dzīvesstāsti

SIA Apgāds “Zinātne”,
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050.
Reģistrācijas apliecība nr. 40003576967.
Iespiesta SIA “Dardedze Hologrāfija”.